

ISSN 2522-493X

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Видавничий дім Дмитра Бураго

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 20

Том III (188)

Київ
2017

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Издательский дом Дмитрия Бурого

Научное издание

«ЯЗЫК И КУЛЬТУРА»

Выпуск 20

Том III (188)

Киев
2017

М 74 МОВА І КУЛЬТУРА. (Науковий журнал). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – Вип. 20. – Т. III (188). – 428 с.

Наукове видання «Мова і культура» засноване у 1992 році

Видання зареєстроване Міністерством юстиції України.
Свідоцтво КВ № 12056-927ПП від 4.12.2006 р.

Затверджено постановою президії ВАК України
від 18 листопада 2009 р. № 1-05/5

ISSN 2522-4948 (Online), ISSN 2522-493X (Print)

Засновники:

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавничий дім Дмитра Бураго

Видається за рішенням Вченої ради Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 19.02.2007 р.

Головний редактор Д. С. Бураго

Редакційна колегія:

д-р філол. наук, проф. **С. Д. Абрамович**, канд. філол. наук, доц. **П. П. Алексєєв**;
д-р філол. наук, проф. **В. М. Бріцин**; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України **Ю. Л. Булаховська**; д-р філол. наук, проф. **О. П. Воробйова**; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України **Л. П. Іванова**;
д-р філол. наук, проф. **Т. В. Клеофастова**; д-р філол. наук, проф. д-р філол. наук, проф. **Ю. І. Корзов**; д-р філол. наук, проф. **Н. В. Костенко**; д-р філол. наук, проф. **О. О. Корнієнко**;
д-р філол. наук, проф. **Г. Ю. Мережинська**; д-р філол. наук, проф. **А. К. Мойсієнко**;
д-р філол. наук, проф. **Ю. Л. Мосенкіс**; д-р філол. наук, проф. **Н. Г. Озерова**; д-р філос. наук, проф., академік НАН України **О. С. Онищенко**; д-р пед. наук, канд. філол. наук, проф. **Г. В. Онкович**; д-р філол. наук, проф. **Т. А. Пахарєва**; д-р філол. наук, проф. **Г. Ф. Семенюк**; д-р філол. наук, проф., академік НАН України, заслужений діяч науки і техніки України **В. Г. Склярєнко**; д-р філол. наук, проф. **Н. В. Слухай**; д-р філол. наук, проф. **О. С. Снитко**; д-р філол. наук, проф. **Е. С. Соловей**; д-р психол. наук, проф., член-кор. АПН України **Н. В. Чепєлева**.

УДК 811.161

Лещенко Т.О., канд. філол. наук, доцент ВДНЗУ

«Україн. мед. стомат. академія», Полтава

Тукова Т.В., канд. філол. наук, доцент ВДНЗУ

«Україн. мед. стомат. академія», Полтава

КОМПЛІМЕНТ ЯК ПРОЯВ МАНІПУЛЯТИВНОЇ ТАКТИКИ ПОЗИТИВУ В МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглядається комплімент у інституційному медичному дискретному дискурсі, який допомагає досягти сугестії лікаря і пацієнта в процесі фатичного спілкування; показано, як принцип комунікативного співробітництва дозволяє пацієнту за допомогою компліментарних мовленнєвих актів подолати асиметричність спілкування і реалізувати інтенції на гармонізацію процесу інтерації. Висвітлені умови досягнення ефективного використання компліментарних висловлювань у медичному середовищі.

Ключові слова: медичний дискурс, комплімент, функція, маніпулятивна тактика, сугестія.

Антропоцентричність сучасної наукової парадигми розширює дослідницькі горизонти. Зміни акцентів від формальної до функціонально-комунікативної спрямованості лінгвістичних досліджень в умовах утворення міждисциплінарних наук сприяли виникненню дискурсології. Вивчення інституційних дискурсів привертає увагу все більшої кількості дослідників. Не стала винятком і медична сфера [1; 2; 3; 5 та ін.]. Інституційний медичний дискурс тісно пов'язаний зі взаємодією в системі *людина-людина*. Статусно-рольове спілкування в медичній сфері зазвичай асиметричне, оскільки комунікативна ініціатива належить лікарю. Як правило, відповідальність за стосунки, які складаються в процесі інтерації (від взаєморозуміння до конфронтації) покладена саме на нього. Здавна відомо, що порушення правил деонтології може призводити до ятрогенних ситуацій. Певно тому в більшості досліджень комунікації в медичному середовищі описують психолінгвістичні особливості поведінки лікаря. Проте медичний дискурс – це інтерактивне явище, яке регулюється стратегіями і тактиками й адресанта, й адресата. Мовленнева поведінка пацієнта досліджена фрагментарно і недостатньо висвітлена в науковій літературі, що й зумовлює *актуальність* нашого дослідження.

Дотримання принципу комунікативного співробітництва дозволяє створити атмосферу довіри між комунікантами в медичному дискретному дискурсі, сприяючи підвищенню ефективності лікування. Мовленнево-поведінкові особливості лікаря як лідера на етапах діагностики, лікування і рекомендацій стали об'єктом спостережень у низці

лінгвістичних праць [6; 11; 13; 14; 16]. Зоною подолання асиметричності спілкування, в якій реалізуються інтенції пацієнта на встановлення доброзичливих і довірчих стосунків, як показують спостереження, зазвичай стає етап знайомства / початку спілкування на прийомі та завершення бесіди на ньому / після повного курсу лікування. Інтенції пацієнта, який прагне вибудувати доброзичливі стосунки з лікарем / медсестрою, збігаються з інтенціями його візаві. У комунікативному намірі встановити, підтримати і завершити контакт на позитиві в межах медичного дискурсу зацікавлені обидва контактери. Виникла під час фатичного спілкування спільна сугестія, яку визнають основною в комунікації лікаря і пацієнта [4], безумовно сприяє створенню комфортних умов для лікування і вилікування.

Мета статті – виявити характерні особливості використання компліменту як прояву маніпулятивної тактики позитиву в середовищі медиків-стоматологів.

Практичне значення нашого дослідження пов'язане з можливістю використання його результатів у курсах деонтології, лінгвокультурології, а також у навчанні української (російської) мови іноземних студентів-медиків.

Уплив на раціональну й емоційну сфери співрозмовника з метою прихованого досягнення своїх намірів, тобто зміни установок і поведінки адресата під час виконання завдань збереження здоров'я, запобігання і вилікування хвороби – така провідна мета маніпулятивних практик. У процесі позитивного маніпулювання на людину впливають задля забезпечення взаємних інтересів партнерів [7; 9; 10; 12; 15]. У маніпулятивній стратегії головною вважають тактику підвищення значимості партнера, яка зводиться до повідомлення співрозмовнику позитивної інформації про нього. Це можуть бути комплімент, схвалення, похвала, захоплення, привітання й ін. Комплімент – люб'язність, схвальний відгук, похвала – один із найважливіших засобів міжособистісного спілкування. Це висловлювання, яке можна використовувати в багатьох ситуаціях, що потребують схвального коментаря. Мовленнєвий акт компліменту становить собою емотивне висловлювання, в якому адресант зазвичай виражає певну позитивну емоцію відносно адресата (захват, захоплення, радість, гордість, схвалення і т. д.) [10].

Попри безсумнівну важливість компліменту в медичному середовищі, він досі не став предметом спеціального розгляду, що і визначає *новизну* пропонованого дослідження.

Спостереження над здійсненням позитивної оцінки партнера-лікаря за допомогою компліменту в стоматологічній клініці підтвердили, що за допомогою нього пацієнт демонструє готовність до стоматологічної маніпуляції. Наслідком прояву психолого-емоційної функції компліменту стає атмосфера взаємної турботи і довіри комунікантів стоматологічного кабінету. Комплімент допомагає створювати і підтримувати контакт на всіх етапах спілкування, оскільки інтимізує спілкування внаслідок входження в особисте поле адресата.

Комплімент завжди ситуативний. Його доречність – одна з головних умов ефективності компліментарного спілкування. Взаємозумовленість ситуації та компліменту в медичному дискурсі проілюструємо власними спостереженнями за практичною діяльністю лікарів-стоматологів м.Полтави. Так, у коридорі розміщений стенд про наукові досягнення працівників стоматологічного кабінету. На етапі знайомства пацієнт: *Наталю Миколаївно! Як Ви встигаєте поєднувати щоденні прийоми з науковою діяльністю? Сидіти у вашому кріслі – це без побоювань віддатися в руки професіонала!* Або: біля робочого

місця стоїть букет квітів. Пацієнт: *Квіти від удячних пацієнтів – рідкість у наш прагматичний час. Щоб їх отримати, необхідно бути не лише професіоналом, а і чарівною жінкою! У кабінеті наявна колекція видалених зубів незвичайної конфігурації. Пацієнт: Оце так хобі! Ніколи не бачив такої дивовижної колекції. Вражає! Плановий прийом відбувається після відпустки лікаря. Пацієнт: Маєте чудовий вигляд, Микола Петровичу! Схоже, вдалося непомітно відпочити! На етапі завершення спілкування: Ви наповнили мене новими силами. Уже на першій зустрічі я згадав, що Ви – моя людина! Пацієнт зустрічає свого лікаря біля басейну: А я все дивуюся Вашій точеній фігурі! Тепер зрозуміло, звідки така гармонія тіла. Необхідно подумати і про свій графік життя...*

Перлокутивний ефект досягається тільки в разі доцільності компліменту в певному місці в певний час. Ситуація може накладати обмеження на використання компліменту в спілкуванні лікаря-стоматолога і пацієнта. Так, винятковими є випадки ініціації компліментарних мовленнєвих актів пацієнтом у разі надання йому невідкладної медичної допомоги, коли домінують фізичні страждання.

Іллукутивні сили компліменту як мовленнєвого акту в досягненні прихильності адресата стають потужнішими, якщо дотримуватися постулату правдивості. Перебільшення чеснот співрозмовника сприймається як лестощі. Дисгармонія посилюється і тим, що в українській комунікативній культурі склалося ставлення до компліменту як до засобу досягнення корисливої мети [8]. Попри те, що деонтологічні принципи передбачають емпатичне слухання лікаря й емоційну солідарність із пацієнтом, завищення оцінок взаєві призводить до комунікативної невдачі.

Уміння пацієнта реалізувати інтенцію гармонізації стосунків із лікарем / медсестрою реалізується в прямих і опосередкованих компліментах. Опосередкований комплімент має потужнішу перлокутивну силу, в ньому побіжно згадують чесноти людини чи її праці, цитують інших людей (*Мій колега лікувався у Вас – дуже приязно відгукувався про рівень роботи у вашому кабінеті*); демонструють зацікавленість роботою лікаря (*Читав вашу статтю в журналі – неординарний підхід!*); виражають особисте ставлення (*Я вражений! Як Ви цього досягли за такий короткий час?*).

Комплімент сприяє вирівнюванню статусної асиметрії комунікантів у дискретному медичному дискурсі. Пацієнт, звертаючись по допомогу, опиняється в підвладному становищі. Визначаючи провідну роль лікаря в професійному аспекті, хворий прагне вплинути на його ментально-чуттєве поле, створити гармонійний фон для позитивного наслідку лікування доступними засобами. Пряму демонстрацію власних інтенцій, вираження своїх намірів пацієнт здійснює за допомогою відкритих компліментів (*Маєте прекрасний вигляд!; Який Ви майстер!; Колір емалі підібрали дуже точно!; Як завжди, дуже швидко і красиво*). Проте подібних компліментів лікарі часто не сприймають, відкидаючи їх як лестощі. Комплімент із прикриттям, який відволікає від себе увагу, переключаючи її на щось інше (зазвичай за допомогою наступного запитання), має потужнішу перлокутивну силу: *О, у Вас нове крісло! Давно Ви поставили таке чудо сучасної техніки?; у вашому кріслі я завжди почувуюся комфортно. Коли Ви починали лікувальну практику?; У Вас така легка хода! Це від природи чи спеціально нею займалися?* За допомогою компліменту пацієнт отримує комунікативні преференції, аби ввійти в особистий простір медпрацівника і встановити з ним довірчі стосунки.

Комунікативні невдачі за використання компліментарних висловлювань бувають тоді, коли порушуються основні принципи їх створення: щирість, нешаблонність, конкретність, вираження особистого ставлення, а не оцінки.

Прагнення вербалізувати позитивне враження і виразити доброзичливі емоції на адресу співрозмовника перетворюють цю мовленнєву дію на потужний засіб маніпуляції в разі наміру схилити адресата до продовження якоїсь дії, домогтися від нього бажаних вчинків, зробити його залежним від компліментарних дій [12, с.145].

Одним з інструментів, які дозволяють визначити результативність маніпулятивної тактики, стала піраміда логічних рівнів Роберта Ділтса. Виявлено, що ефективність компліменту залежить від логічного рівня – чим вищого логічного рівня комплімент, тим він сильніший. На найнижчому рівні такі об'єкти компліментарності, як оточення, предметний світ (Хто? Що? Де? Коли? З ким? – *У Вас дуже тепла і привітна посмішка; Ця зачіска Вам личить!; У такому затишному і сучасному кабінеті навіть про біль забуваєш!*). Вищий рівень – поведінка (Що робить? – *Добре, що Ви про це детально розповіли. Тепер я зможу правильно спланувати свій час; Відмінний вибір для тих, хто в цьому тямить!*). Далі – здібності, вміння, навички (Як? Що може? – *У Вас золоті руки!; Мені завжди цікаві люди, які чогось досягли у своїй професії!; Чудово, що Ви даєте вичерпні відповіді на запитання*). Наступний рівень – переконання і цінності (Що важливо? Навіщо? Чому? Як правильно? – *З нами, старими, ніхто не хотів панькатися, як Ви!; Те, що Ви говорите, справді важливо для кожного!*). Ще вище – ідентичність людини (Хто такий? – *Приємно мати справу з вдумливою людиною!; Розсудливість завжди була характерною рисою професіонала!; Досвідчений лікар завжди так діє!; Ви цікавий співрозмовник*). І, зрештою, на вершині піраміди – місія (В ім'я чого? Навіщо? У чому суть? – *У такого лікаря як Ви мають бути чудові учні!; Що залишимо після себе? Тільки добру пам'ять і... правильний прикус!; Після спілкування з Вами по-справжньому розумієш, що таке лікар-цілитель!*).

Дослідження маніпулятивних тактик позитиву в медичному дискурсі перебуває на стадії розвитку і в практичному, і в теоретичному аспектах. Комплімент у медичному середовищі, як показують спостереження, – важливий інструмент у досягненні сугестії лікаря і пацієнта в процесі лікування. За допомогою нього хворий може корегувати асиметричність дискретного спілкування, впливаючи на формування гармонійного емоційного фону лікувального процесу. Ефективність використання компліментарних висловлювань залежить від інтенцій співрозмовників, дотримання правил створення компліментів, урахування ситуації спілкування, а також від об'єкта компліментарності залежно від логічного рівня.

Поza зоною спостережень лінгвістів поки що залишається використання компліменту в медичній сфері в ситуаціях спільного огляду, операції, чергування, обходу, розбору операції, «п'ятихвилки» й ін. Не встановлений перелік найчастотніших об'єктів компліментарних висловлювань у стінах медичного закладу. Варта дослідження і система метафоричних образів, які трапляються в аналізованих мовленнєвих актах. Вивчення впливу індивідуально-особистісних, професійно-статусних, соціальних і національних особливостей медичного працівника і пацієнта за використання компліменту складають перспективу дослідження заявленої теми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева Л. М. Медицинский дискурс : теоретические основы и принципы анализа / Л. М. Алексеева, С. Л. Мишланова. – Пермь : Изд-во Перм. ун-та, 2002. – 200 с.
2. Барсукова М. И. Речевые стратегии и тактики медицинского дискурса / М. И. Барсукова // Античный мир и мы. – Саратов : Колледж, 2002. – Вып. 9. – С. 82– 87.
3. Бейлинсон Л. С. Медицинский дискурс / Л. С. Бейлинсон // Языковая личность : институциональный и персональный дискурс. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2000. – С. 105–118.
4. Гончаренко Н. В. Сuggestивность фатической стратегии медицинского дискурса / Н. В. Гончаренко // Прагмалингвистика и практика речевого общения: сборник научных трудов международной научной конференции (24 ноября 2007 г.). – Ростов-на-Дону : ИПО ПИ ЮФУ, 2007. – С. 83–89.
5. Дедова О. М. Речевое воздействие в коммуникативной ситуации “врач – больной” / О. М. Дедова // Культура общения и ее формирование. – Воронеж, 1999. – С. 77–78.
6. Жура В. В. Дискурсивная компетенция врача в устном медицинском общении : автореф. дис. ... доктора филол. наук. : 10.02.01 / В. В. Жура. – Волгоград, 2008. – 40 с.
7. Захарьянц Я. А. Речевой акт комплимента и речевой этикет / Я. А. Захарьянц. – Режим доступа: <http://tl-ic.kursksu.ru/pdf/006-07.pdf>
8. Зубець Н. Прагматика компліментного акту мовлення / Н. Зубець // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип.22. – С.142-147.
9. Зыкин С. Виды комплиментов / С. Зыкин. – Режим доступа: // <http://www.evo-centr.ru/obschenie/vidy-komplimentov/>
10. Качевская А. А. Сравнительный анализ специфики комплимента в русской, английской и латышской речевых культурах / А. А. Качевская. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelnyy-analiz-spetsifiky-komplimenta-v-russkoj-angliyskoj-i-latyskoj-rechevyh-kulturah>
11. Литвиненко Н. П. Сучасний український медичний дискурс : автореф. дис. ... доктора філол. наук. : 10.02.01 / Н. П. Литвиненко. – К., 2010. – 35 с.
12. Трофимова Н. А. Экспрессивные речевые акты в диалогическом дискурсе. Семантический, прагматический, грамматический анализ: монография / Н.А.Трофимова. – СПб. : Изд-во ВВМ, 2008. – 376 с.
13. Шаніна О. С. Стратегія і тактика мовленнєвої поведінки лікаря / О. С. Шаніна // Записки з українського мовознавства : зб.наук.праць= Opera in linguistica ukrainiana: Fasciculum 19 / Відп. ред. О.І.Бондар. – Одеса : Астропринт, 2010. – Вип. 19. – С. 50 – 56.
14. Шаніна О. С. Фатичні мовленнєві жанри у медичному дискурсі / О. С. Шаніна // [Електронний ресурс]; [сайт] : Режим доступу : <http://www.confcontact.com>. – Дніпропетровськ, 2012 // Мова та міжкультурна комунікація : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., 28-29 листоп. 2012 р. : у 2 т. / [за заг.ред. Ю.О. Шепеля]. – Дніпропетровськ : Біла К.О., 2012. – Т.2 : Прагматичні, лінгвокультурологічні та семантико-стилістичні питання міжмовної комунікації. – 2012. – С. 99 – 105.
15. Шкіцька І.Ю. Маніпулятивні тактики позитиву: лінгвістичний аспект: монографія / І. Ю Шкіцька; за наук. ред. В. М. Бріцина. – К.: Видав. дім Дмитра Бураго, 2012. – 440 с.
16. Юкало В. Я. Мовні стереотипи в комунікаціях лікаря : автореф. дис. ... канд. філол. наук. : 10.02.01 / В. Я. Юкало. – К., 2003. – 24 с.

Лещенко Т.А., канд. филол. наук, доцент ВГУЗУ «Украин. мед. стомат. академия»,
Полтава

Тукова Т.В., канд. филол. наук, доцент ВГУЗУ «Украин. мед. стомат. академия»,
Полтава

КОМПЛИМЕНТ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ МАНИПУЛЯТИВНОЙ ТАКТИКИ ПОЗИТИВА В МЕДИЦИНСКОМ ДИСКУРСЕ

В статье рассматривается комплимент в институциональном медицинском дискретном дискурсе, помогающий достичь суггестии врача и пациента в процессе фатического общения; показано, как принцип коммуникативного сотрудничества позволяет пациенту с помощью комплиментарных речевых актов преодолеть асимметричности общения и реализовать интенции на гармонизацию процесса интеракции. Рассматриваются условия достижения эффективного использования комплиментарных высказываний в медицинской среде.

Ключевые слова: медицинский дискурс, комплимент, функция, манипулятивная тактика, суггестия.

Leshchenko T.O., candidate of Philology, associate professor
Ukrainian medical stomatological academy, Poltava, Ukraine

Tukova T.V., candidate of Philology, associate professor,
Ukrainian medical stomatological academy, Poltava, Ukraine

COMPLIMENT AS MANIFESTATION OF MANIPULATIVE TACTICS OF THE POSITIVE IN THE MEDICAL DISCOURSE

The authors analyzes the compliment in the professional medical discourse which helps to reach the suggestion between doctor and patient in the course of the actual communication; it was shown how the principle of communicative cooperation allows the patient to overcome asymmetry of communication by means of complementary language acts and to realize intentions to harmonize the process of interaction. Conditions of achievement the effective using of complementary sayings in medical environment are considered.

Key words: medical discourse, compliment, function, manipulative tactics, suggestion.

УДК 81'38 : [793.3-029 : 3] : 821.112.2 Гайне]

Нетлюх Ю.А., аспірант

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів

СОЦІАЛЬНІ ВИМІРИ ТАНЦЮ У ПРОЗІ ГАЙНРІХА ГАЙНЕ

У статті аналізується мова танцю у творах «Лютеція», «Флорентійські ночі» та «Французькі справи» Гайнріха Гайне. «Танець» як категорія руху важлива для художньої манери митця та його естетики. За допомогою танцювальних образів в умовах пануючої в Німеччині цензури письменнику вдалося відобразити у своїх творах тогочасні соціальні відносини. Аналіз творів засвідчив, наскільки тісно естетична теорія Г. Гайне пов'язана з її художнім втіленням.

Ключові слова: естетика Г. Гайне, танець, фігура танцю, балет, канкан.

Видатний німецький поет, мислитель, публіцист Гайнріх Гайне створив не лише свою власну естетичну концепцію, але й знайшов відповідний метод її творчої реалізації. З метою унаочнення власних літературних поглядів він звернувся до нових мистецьких засобів, зокрема до танцю.

Образ танцю в інтерпретації німецького письменника багатозначний. Танець слугує як політична метафора, засіб сатири, спосіб удосконалення особистості, посередник між життям і смертю, показник людської гідності. Тож можна стверджувати, що він відіграє у творах Г. Гайне особливу роль. У німецькій науковій літературі є декілька досліджень на тему «танець у творчості Гайне» [1; 2; 7; 8; 9; 10; 11], вони достатньо чітко вказують напрямом, в якому слід поглиблювати вивчення цієї проблеми. Проте вітчизняні літературознавці ще не приділяли уваги літературному захопленню танцем Гайнріха Гайне. Цим зумовлена **актуальність даного дослідження**.

Метою розвідки відтак є з'ясування того, як Г. Гайне у своїх творах за допомогою танцювальних образів відобразив тогочасні політичні і соціальні відносини. Матеріалом для аналізу слугують публіцистичні твори «Лютеція» («Lutetia», 1854), «Французькі справи» («Französische Zustände», 1831–1832) і новела «Флорентійські ночі» («Florentinische Nächte», 1836).

Гайнріх Гайне виявив великий загальний інтерес до танцю. Він сприймав танець як ритмічний фігуративний рух тіла, який виражає природну схильність людини до руху та ритму. У цій вродженій потребі рухатися і фізичних формах вираження руху відображаються, на думку письменника, основні людські риси, які мають проявлятися також на рівні суспільства.

Письменник розробив цілу низку важливих фігур танцю, за допомогою яких чітко висловив своє принципове ставлення і бачення тих чи інших соціальних проблем. Представлені ним танці й танцювальні фігури поступово перетворилися на танцювальні образні висловлювання, які засвідчують літературні та політичні погляди митця.

Свою творчістю Г. Гайне прагнув розробити еквівалент суспільних процесів у мистецтві. На його думку, література має свідомо відображати дух часу. Митець виходив із того, що між суспільством і мистецтвом, зокрема суспільством та літературою існує безпосередній взаємозв'язок. Тож цей тісний взаємозв'язок слід сприймати як підґрунтя його літературної творчості, а відтак і підґрунтя для розуміння його творів.

1840 року, у період так званого «політичного затишшя», після восьмирічної перерви Г. Гайне знову повернувся до роботи в якості кореспондента газети «Augsburger Allgemeine Zeitung» у Франції. У надісланому до редакції дописі від 7 лютого 1842 року, який згодом був надрукований у першій частині «Лютетії», міститься рецензія Г. Гайне на балет «Жизель, або Віліси» Адольфа Адана. Примітно, що автор не обмежується тільки мистецько-критичними зауваженнями щодо балету, а й описує актуальні політичні події у Франції.

Свою рецензію критик розпочинає реченням: «*Wir tanzen hier auf einem Vulkan*», і додає: «*aber wir tanzen*» [5, с. 390]. Ця фраза, вочевидь, належить Наполеону Бонапарту. Автор відразу акцентує увагу читача саме на танці. Виникає враження певної напруги поміж вулканом і танцем, проте водночас вказується і на своєрідну рівновагу поміж ними. Переважаюча сила вулкану релятивується сполучником «але» і друга частина речення в результаті цього набуває більшої ваги. Помітно, що автору йдеться про танець, а не про те, що «бродить, кипить і вирує» всередині вулкану. У такий образний спосіб критик описує зовнішні політичні умови, проводячи роздільну лінію поміж зовнішнім і внутрішнім, до того ж підпорядковуючи внутрішнє зовнішньому. І вулкан, і танець асоціюються з рухом, який сягає потрясіння. У цьому моменті відображено спільне і відмінне поміж ними, бо вони взаємодоповнюють одне одного в процесі здійснення, і відсторонюються одне від одного, будучи суб'єктом дії відповідного руху і тим самим впливаючи на продовження іншого руху. Цей образ Г. Гайне використовує для тлумачення політичних відносин у зв'язку з революцією, яка своєю чергою теж сприймається як радикальний рух. Вулкан як метафора революційного часу вказує на те, що руйнівні й могутні сили революції іманентні. І все ж погляд автора концентрується не тільки чи не в першу чергу на цих елементах, бо неприборкана сила вулкану повністю інтегрована в зображення танцю, так що для вирішальних сил революційного танцю вулкан творить дві куліси й водночас переймає на себе роль суперника танцювального руху.

Під час своєї діяльності в якості паризького кореспондента Аугсбурзької газети Г. Гайне відтак поглиблено займався взаємозв'язком поміж духовною налаштованістю суспільства й тогочасною культурою. Цим зумовлений його інтерес до різних видів танцю. Шукаючи відповідності політичного розвитку саме в сучасному танцювальному мистецтві, він переносить свою естетичну концепцію на культурний феномен, який безпосередньо пов'язаний із народним життям. Письменник виділяє два види танцю, щоб показати політичні виміри виражальної форми, на перший погляд далекої від політики. Тим самим він ставить під сумнів легітимність політичної системи. Г. Гайне зацікавлений у політичному визнанні людських потреб і поверненні у повсякденну життєву практику

початкової і моральної свободи. Він виходить із того, що за допомогою різних видів танцю можна реконструювати політичний розвиток і суспільні відносини. Певні елементи танцю він тому безпосередньо пов'язує із політичною реальністю. З цією метою письменник співставляє балет і канкан. У цьому співставленні обидва види танцю виступають як репрезентативні для різних суспільних обставин.

У медіумі своєї танцювальної практики суспільство постає як історична проміжна стадія. Щоб показати еруптивний (вулканічний) вплив танцю, Г. Гайне вдається до гіперболи. Вся природа стає антропоморфною. Усе навколо збуджується і змушує встати в пари й почати танцювати як живих істот, так і неживу матерію: «*Es gibt nämlich noch eine elfte Variation, die großes Unglück anrichten könnte: spielt man diese, so gerät die ganze Natur in Aufruhr, die Berge und Felsen fangen an zu tanzen und drinnen tanzen Tisch und Stühle, der Großvater ergreift die Großmutter, der Hund ergreift die Katze zum Tanzen, selbst das Kind springt aus der Wiege und tanzt*» [5, с. 391]. Тобто письменник сприймає танець як язичницьке мистецтво. Танець зверху і вниз, видимий і буття, сп'яніння і фантазмагоричний страх представлений тут як мотив століття.

Отже, спочатку йдеться про успішну форму мистецтва балету. Як зауважує письменник, балет здатен «змусити дерева стрибати, а водоспад завмерти в повітрі» [5, с. 391]. За допомогою балету панівні верстви намагаються навести танець, який одвічно був язичницьким мистецтвом, у християнство. У такий спосіб Г. Гайне проводить паралель між балетом і релігією, істинне, потаємне бажання якої полягає в тому, щоб здійснювати світську владу. Тож балет він розглядає як штучно створену форму вираження християнства, яка все ж містить у собі суперечність: хоч французький балет за своєю формою і сутністю цнотливий, та очі танцюристок слугують цілковито порочним коментарем до найбільш моральних па, а їхня розбещена посмішка перебуває у вічній суперечності з їхніми ногами: «*In der Tat, die Form und das Wesen des französischen Balletts ist keusch, aber die Augen der Tänzerin machen zu den sittsamsten Pas einen sehr lasterhaften Kommentar, und ihr liederliches Lächeln ist in beständigem Widerspruch mit ihren Füßen*» [5, с. 392]. В основі балету лежить чітка послідовність тілесних рухів, в яких, на думку Г. Гайне, на відміну від язичницьких, природних рухів панує «придворна холодність» і «та ж цнотливість». Контрольований рух суперечить потребі тіла вільно рухатися. У балеті простежується система порядку. Г. Гайне вбачає в цьому аналогію із християнською релігією як світською системою влади.

Стримані рухи балету відрізняються за своїм впливом від національних танців, які бувають надто чуттєвими і майже непристойними у своїх формах, проте «священна серйозність на обличчя танцюючих надає цим танцям морального характеру і навіть піднімає їх на рівень культу» [5, с. 393].

Г. Гайне не оминув своєю увагою і бали. Бали світського товариства («великого світу») і звична мораль, яка там панує, втілюють для нього вершину лицемірства. Письменник глузує над удаваною демократичною рівністю вищого світу, яка виявляється лише у тому, що чоловіки надягають чорні фраки й черевики («*die entsetzlichen Schuhe*», [5, с. 393]). Гайне викриває сміховинність вдаваної демократії, яка зводиться до моди на одяг. Таким же методом автор послуговується, щоб зобразити поверххність почуттів та інтересів жінок вишуканого товариства. Найважливішим для них є приготування до балу: «*...die Wahl der Robe, das Ankleiden, das Frisiertwerden, das Probelächeln vor dem*

Spiegel, kurz Flitterstaat und Gefallsucht» [5, с. 393]. Тож Г. Гайне проводить аналогію між бальним товариством і звичайними реаліями суспільства, в якому панує удавана мораль та егоїзм. Бал еліти є одночасно віддзеркаленням її душевного стану.

Особливо гостро Гайнріх Гайне критикує байдужість танцюючих, яка, на його думку, є результатом корисливого егоїзму цього суспільства. Критик вбачає в їхньому танці ніщо інше, як нездатність вільно рухатися та небажання розділити радість з іншими: «... *ist die dort herrschende Mode, daß man nur zum Scheine tanzt, daß man die vorgeschriebenen Figuren nur gehend exekutiert, daß man ganu gleichgültig, fast verdrießlich die Füße bewegt. Keiner will mehr den andern amüsieren*» [5, с. 393]. Балет як танець є для Г. Гайне віддзеркаленням консервативного суспільства, виражальною формою давно застарілої касти суспільства, яка вишуканим чином забезпечила собі своє виживання. Коли він констатує: «*ihr Tanzen hat noch Realität, aber leider eine sehr bedauernswürdige*» [5, с. 393], то заперечує претензії вищого світу на існування та презентабельність.

Балету та балові Г. Гайне протиставляє канкан. Цей танець, на його думку, є танцювальною формою новітнього часу. У ньому він вбачає вираження народного опору супроти пригноблення з боку держави й обґрунтовує своє бачення його впливом на суспільство: поліція забороняє танцювати канкан, отже, він є політичною дією народу, яка становить загрозу для пануючого суспільного ладу.

Канкан на відміну від балету та бальних розваг – це танець «нижчих верств». Замість поняття «нижчі верстви» Г. Гайне згодом вживає «народ», бо народні маси в його розумінні суспільно ущемлені.

Також і музика – «*eine kreischende, schrillende Musik*» [5, с. 393] – має важливе значення для канкана. Вона змушує народ танцювати. Примітно, що описуючи балет, Г. Гайне взагалі не згадує про музику. Оскільки годі собі уявити танець, який виконується без музичного супроводу, це свідчить про те, з якою зневагою він ставиться до балету.

Митець вважає канкан «цинічним» танцем: «*Es ist kaum begreiflich, wie das Volk unter solcher schmählichen Kontrolle seine lachende Heiterkeit und Tanzlust behält. Dieser galliche Leichtsinn aber macht eben seine vergnügsten Sprünge, wenn er in der Zwangsjacke steckt, und obgleich das strenge Polizeiauge es verhütet, daß der Cancan in seiner cynischen Bestimmtheit getanzt wird, so wissen die Tänzer durch allerlei ironische Entrechats und übertreibende Anstandsgesten ihre verpönten Gedanken zu offenbaren, und die Verschleierung erscheint alsdann noch unzuchtiger als die Nacktheit selbst*» [5, с. 394]. Канкан, який «ніколи не танцюють у порядному товаристві» [5, с. 393], втілює борця за свободу, якого переслідуює поліція. Він давно перестав бути просто народним танцем, а став вагомим фактором політичних реалій. Народ перетворився на суб'єкт політичного впливу. Отже, Г. Гайне визнав за канканом історичну функцію і значення для французького суспільства. І не обов'язково, вважає він, щоб у Німеччині достеменно знали, що таке канкан: «*Ich weiß nicht, ob diese Definition hinlänglich belehrend ist, aber es ist auch gar nicht nötig, daß man in Deutschland ganz genau erfahre, was der französische CanCan ist*» [5, с. 393–394]. Цей звільняючий танець є іронічним протилежним світом щодо офіційного суспільства, він є «*eine getanzte Persiflage, die nicht bloß die gesellschaftlichen Beziehungen verspottet, sondern auch die bürgerlichen, sondern auch alles, was gut und schön ist, sondern auch jede Art von Begeisterung, die Vaterlandsliebe, die Treu, den Glauben, die Familiengefühle, den Heroismus, die Gottheit*» [5, с. 395]. Та, незважаючи на своє захоплення канканом, Г. Гайне

вказує і на два його сумнівні моменти: цей своєрідний танець-протест за певних умов може перетворитися або на «пантоміму», або на карнавальний танець, якщо «карнавальне божевілля доводить демонічні веселощі до неймовірних меж» [5, с. 395]. Карнавал є для Г. Гайне «долиною загибелі», на яку можна дивитись лише з «невимовного скорботою» [5, с. 395]. Тому він сумнівається, чи приживеться цей танець у Німеччині. Німці мають недостатньо досвіду, щоб уникнути загрози і тримати у полі зору весь хід речей. У листі від 6 січня 1841 року письменник зазначив, що німці просто не народжені до танцю: «*Der Deutsche trinkt, um sich von drückender Sorgenlast zu befreien; der Franzose tanzt, den berauscheden, betäubenden Galoppwalzer*» [5, с. 335].

Опис танцю поступово зростає до зображення «чорної маси», до «маскараду» з «демонічними бажаннями». Раптом у танці відчувається підсвідоме заперечення офіційного суспільства, прихований «вулкан». Існуючий стан суспільного порядку, який послуговується стерильними формами, виявляється під загрозою, йому протистоїть вирування, в якому сходяться язичницька чуттєвість і соціальне обурення. Те, що піднімається під час транслявання моторошної картини буття суспільства замряною і нереальною танцювальною красою й егоїстичною пустотою буржуазної танцювальної конвенції, є «некрасивим», тасмні і відверті примуси суспільства важко й майже даремно абсорбують пригнічене. На прикладі танцю Г. Гайне унаочнює, що революція визріває. Естетичне, його практика й теорія тут повністю відкриваються соціальному.

У новелі «Флорентійські ночі», яка, на перший погляд, не має стосунку до політики, письменник теж звертається до опису танцю з метою передачі прихованого (через німецьку цензуру) естетичного послання. Сам автор назвав свою письменницьку стратегію «подвійною бухгалтерією» [6, с.129–130]. Мотив танцю у творі пов'язаний із фігурою Лоренс.

Лоренс – танцівниця мандрівної трупи артистів, вона справжній атракціон для публіки. Важливою рисою героїні, «молоденької дівчини років п'ятнадцяти», є потреба вільно рухатися. Жага руху виявляється насамперед в її танці. Танець стає важливим виражальним засобом. Це – спосіб її самоідентифікації, єдиний засіб вибороти собі життєвий простір. Її танцювальний стиль справив незабутнє враження на Максиміліана: «*Tanz und Tänzerin nahmen fast gewaltsam meine ganze Aufmerksamkeit in Anspruch. <...> sie tanzte, wie die Natur den Menschen zu tanzen gebietet*» [3, с. 593]. Танець Лоренс запальний, неприборканий; у ньому міститься щось безвладно-хмільне, грізно-невідворотне, фатальне, як сама доля. Цей танець не можна співвіднести із жодною традиційною формою: «*Das war in der Tat kein klassischer Tanz, aber auch kein romantischer Tanz, in dem Sinne wie ein junger Franzose von der Eugene Renduelschen Schule sagen würde. Dieser Tanz hatte weder etwas Mittelalterliches, noch etwas Venezianisches, noch etwas Bucklichtes, noch etwas Makabrisches, es war weder Mondschein darin noch Blutschande... Es war ein Tanz, welcher nicht durch äußere Bewegungsformen zu amüsieren strebte, sondern die äußeren Bewegungsformen schienen Worte einer besonderen Sprache, die etwas Besonderes sagen wollte. Was aber sagte dieser Tanz?*» [3, с. 593].

Танець Лоренс, зазначає Окк Соок Парк, можна вважати візуальним шифром свободи, артикуляцією цілковитої незалежності, якої ніколи не можна досягти в реальному житті [9, с. 168]. Літературознавець Альбрехт Бетц називає Лоренц «алегорією свободи».

Трупа вуличних акторів є, на його думку, не маргінальною групою, а «мікрокосмосом політичної реальності», над якою Лоренс намагається утвердитись [1, с. 101].

Танець Лоренс відрізняється від усіх загальноприйнятих норм насамперед тому, що вона не дотримується жодної танцювальної техніки, натомість уся її сутність повністю зливається з танцем. У ньому усувається межа між тілесним та духовним, які досягають гармонії: *«ihr ganzes Wesen war im Einklang mit ihren Pas, nicht bloß ihre Füße, sondern ihr ganzer Leib tanzte, ihr Gesicht tanzte...»* [3, с. 593]. Особливість цього танцю Г. Гайне вбачає ще й у тому, що він не був подібний на балет: *«Das war nicht das klassische Tanzen, das wir noch in unseren großen Balletten finden, <...>; das waren nicht jene getanzten Alexandriner, jene deklamatorischen Sprünge, jene antithetischen Entrechats, jene edle Leidenschaft, die so wirbelnd auf einem Fuße herumpirouettiert, daß man nichts sieht als Himmel und Trikot, nichts als Idealität und Lüge!»* [3, с. 592]. Тож танець Лоренс слід розглядати як антитезу до класичного танцю, який відповідав загальноприйнятим суспільним нормам. Максиміліан зневажає балет, у якому діють лише «пихаті манекени і ходульні прийюми», він вважає його мистецтвом на підтримку політичної і моральної брехні, яка стала духовною основою суспільства. У цих гострих нападах на балет виражається переконання Г. Гайне в тому, що мистецтво нероздільно пов'язане з політикою і суспільством. У балеті пригноблюється будь-яка свобода тіла, воля до вільних рухів заміщується перебільшеною стилізацією, усе в балеті продумане до дрібниць, тут заборонені будь-які прояви чуттєвості. Отже, балет уособлює політичну й суспільну дійсність.

У порівнянні з балетом танець Лоренс не відзначається ані технікою, ані стилем, його навіть не можна назвати віртуозним: *«Mademoiselle Laurence war keine große Tänzerin, ihre Fußspitzen waren nicht sehr biegsam, ihre Beine waren nicht geübt zu allen möglichen Verrenkungen, sie verstand nichts von der Tanzkunst, wie sie Vestris lehrte, aber sie tanzte, wie die Natur den Menschen zu tanzen gebietet»* [3, с. 593]. Його привабливість полягає у невимушеній природності, яка невідвладна ані традиції, ані бажанням публіки. Гайнріх Гайне вважав, що в ідеалі в танці має втілюватися вроджена, притаманна людині свобода руху, яка цілковито пригнічується в балеті. Проте в танці вуличної танцівниці проглядається не лише первісна природність, але й глибоке розчарування, він є не лише вираженням пристрасті та жаги до життя, але й страху, туги й болю. Ці три фактори є вбивчими для Лоренс, вони відбиваються на її обличчі: *«... sie wurde manchmal blaß, fast totenblaß, ihre Augen öffneten sich gespenstisch weit, um ihre Lippen zuckten Begier und Schmerz, und ihre schwarzen Haare, die in glatten Ovalen ihre Schläfen umschlossen, bewegten sich wie zwei flatternde Rabenflügel»* [3, с. 593]. Вираз обличчя є важливим фактором у танцювальному мистецтві, він відображає пов'язані із танцем почуття. Краса Лоренс виявляється завдяки рівновазі тілесного вираження з її внутрішніми почуттями: *«Die Reize dieses Gesichts bestanden weder im strengen Schönheitsmaß, noch in der interessanten Beweglichkeit; sein Charakter bestand vielmehr in einer bezaubernden, entzückenden, fast erschreckenden Wahrhaftigkeit. Es war ein Gesicht voll bewußter Liebe und graziöser Güte, es war mehr eine Seele als ein Gesicht, und deshalb habe ich die äußere Form mir nie ganz vergegenwärtigen können»* [3, с. 567].

Лоренс справжня тільки у танці. Тим самим вона перебуває поза будь-якими історичними і соціальними межами: вона не тільки чужа у суспільстві, але й у традиції. Тому її танець є символом свободи, артикуляцією повної незалежності, яку не можна

пережити в реальності. Оскільки Лоренс не володіє жодною танцювальною технікою, вона повністю розчиняється у танці. Танцююче тіло стає тим, що воно танцює.

У праці «Французькі справи» Г. Гайне розглядає танець під іншим кутом зору. Він використовує його в якості засобу омани, який покликаний створити прекрасну ілюзію дійсності: *«Dieses war wirklich der Fall; denn jene Leute haben ja die Mittel, Bälle zu geben, und da tanzen sie nur um zu zeigen, daß Frankreich glücklich sei; sie tanzen für ihr System, für den Frieden, für die Ruhe Europas; sie wollten die Kurse in die Höhe tanzen, sie tanzen à la hausse, die Leute tanzten für ihre Renten, je gemäßigter sie gesinnt waren, desto leidenschaftlicher tanzten sie, und die dicksten, moralischsten Bankiers tanzten den verruchten Nonnenwalzer aus «Robert le Diable» der berühmten Oper»* [4, с. 149–150]. Письменник тлумачить одержимість танцем як синонім ірраціонального обігу капіталу. Танець постає як колективний дурман. Біржа, констатує Г. Гайне, стала центром сучасного суспільства, і в цьому розумінні коливання курсу є танцем буржуазії, яка здійснює своє панування, контролюючи курси на біржі. Для народу ж танець є можливістю виразити своє світовідчуття.

Отже, як жоден інший письменник, Г. Гайне був етнологом своєї культури. Він постійно прагнув у наративній формі діагностувати свою добу. У якості політичної метафори він послуговувався танцем. Публіцистичні й художні тексти письменника відзначаються іронічно-революційною естетикою, яка розуміє танець як субверсивний шриффт того часу. Подібне вживання танцю в якості політичної альтернативи запропонував Карл Маркс у передмові до своєї праці «До критики Гегелівської філософії права» (1843), сформулювавши сентенцію: «ці закам'янілі відносини слід змусити до танцю, щоб проспівати їм власну мелодію».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Betz A. Ästhetik und Politik. Heinrich Heines Prosa / Albrecht Betz. – München : Hanser, 1971. – 174 S.
2. Blumenberg H. Die Lesbarkeit der Welt / Hans Blumenberg. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1981. – 415 S.
3. Heine H. Sämtliche Schriften / Heinrich Heine ; [Hrsg. von K. Briegleb]. – München : Hanser, 1968. – Bd. 1. – 884 S.
4. Heine H. Sämtliche Schriften / Heinrich Heine ; [Hrsg. von K. Briegleb]. – München : Hanser, 1968. – Bd. 5. – 1038 S.
5. Heine H. Sämtliche Schriften / Heinrich Heine ; [Hrsg. von K. Briegleb]. – München : Hanser, 1968. – Bd. 9. – 1103 S.
6. Heine H. Werke, Briefwechsel, Lebenszeugnisse / Heinrich Heine ; [Hrsg. von F. Mende]. – Berlin : Akad. Verlag, 1994. – Bd. XXI. – 541 S.
7. Kiem B. Worte einer besonderer Sprache. Heinrich Heines Signatur des Tazes / B. Kiem // Der Tanz in der Dichtung – Dichter tanzen: Walter Salmen in Memoriam ; [Hrsg. von Busch-Salmen G, Fink M.]. – Hildesheim : Georg Olms Verlag, 2015. – S. 123–131.
8. Müller Farguell Roger W. Tanz-Figuren : Zur metaphorischen Konstitution von Bewegung in Texten; Schiller, Kleist, Heine, Nietzsche / Roger W. Müller Farguell. – München : Wilhelm Fink Verlag, 1995. – 373 S.

9. Park O. S. Der Tanz bei Heinrich Heine ; [Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Grades eines Doktors der Philosophie dem Fachbereich Philosophie und Geisteswissenschaften der Freien Universität Berlin] / O. S. Park. – Berlin, 2001. – 250 S.
10. Preisendanz W. Humor als dichterische Einbildungskraft. Studien zur Erzählkunst des poetischen Realismus / Wolfgang Preisendanz. – München : Fink, 1963. – 352 S.
11. Wiese B. v. Das tanzende Universum / Benno von Wiese // Wiese B. Von Signaturen. Zu Heinrich Heine und seinem Werk. – Berlin : Schmidt, 1976. – 251 S.

Нетлюх Ю.А., аспирант

Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов

СОЦИАЛЬНЫЕ ИЗМЕРЕНИЯ ТАНЦА В ПРОЗЕ ГАЙНРИХА ГАЙНЕ

В статье анализируется язык танца в произведениях «Лютеция», «Флорентийские ночи» и «Французские дела» Гайнриха Гайне. «Танец» как категория движения важна для художественной манеры писателя и его эстетики. С помощью танцевальных образов в условиях господствующей в Германии цензуры писателю удалось отразить в своих произведениях современные ему социальные отношения. Анализ произведений показал, насколько тесно эстетическая теория Гайне связана с ее художественным воплощением.

Ключевые слова: эстетика Г. Гайне, танец, фигура танца, балет, канкан.

Netliukh Y.A., post-graduate student

Ivan Franko national university, Lviv, Ukraine

SOCIAL DIMENSION OF DANCE IN HEINRICH HEINE'S PROSE

The article analyzes the language of dance in such works by Heinrich Heine as «Lutetia», «Florentine Nights» and «French Affairs». «Dance» as a category of movement is essential for the artistic style of Schiller and his aesthetics. With the help of dance images in conditions of prevailing censorship in Germany the writer managed to display social relations of those days in his works. The analysis of works serves as a proof of how closely Heine's aesthetic theory is connected with its practical implementation.

Key words: Heinrich Heine's aesthetic theory, dance, figure of dance, ballet, cancan.

УДК 81:168.522.001.11

Дюжев С.А., головний спеціаліст

Інститут архітектурного менеджменту, Київ

**ОНТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВСТАНОВЛЕННЯ СЕМАНТИЧНОГО
ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «MIND»
(АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ПЕРЕКЛАДУ ТА ТРАКТУВАННЯ З ПОЗИЦІЙ
КРЕАТИВНО-РЕКУРСИВНОЇ КОНЦЕПЦІЇ РОЗСЕЛЕННЯ)**

На базі аналізу практики перекладу та трактування понять «mind», «свідомість», «психіка» запропонована версія семантичного змісту та логос-системної суперпозиції поняттєво-термінологічного поля взаємодії трансцендентних полярних засад у контексті уявленя креативно-рекурсивної концепції дійсності розселення.

Ключові слова: *душа, дух, свідомість, психіка самовизначення, пам'ять уміння (mind), рефлексія, дійсність розселення.*

Приводом для розгляду даного тематизму був дуже цікавий матеріал стосовно термінологічних питань, формування української філософської термінології, що міститься у 5 номері журналу «Філософська думка» за 2015 рік (тема – термінологія) [1]. Центральним матеріалом є термінологічна дискусія «переклад як (не)порозуміння», де ключовим поняттям для перекладу визначено англійське *mind*. Як зазначається у вступі, автори перекладів трьох текстів, що належать до різних філософських традицій (А.Гурвіч, Р.Дж.Колінгвуд, Д.Чалмерс) надали підстави для обговорення можливих перекладів ряду термінів українською. Це є також актуальним й для теоретиків і практиків планувального управління (містобудівного планування, проектування та регулювання), що здійснюють пошук нових трансформаційних стратегій гармонізації дійсності на базі положень філософії розселення [2]. Базовою для даної філософської конструкції є креативно-рекурсивна концепція дійсності (світу) розселення, який ґрунтується (утворюється) завдяки «зустрічі» та «перерізу» двох трансцендентних першооснов («джерел») – Вічності (світ Руху) і Нескінченності (світ Форм). Трансцендентний дуалізм фундує позиції Духа як інтенційного енергоджерела Руху і Души як інтенційного енергоджерела Форм. З цих позицій можна провести аналіз версій перекладів та трактувань поняття «*mind*», а також визначити об'єм семантичного змісту в описі й нормуванні понятійної картини дійсності розселення.

В рамках вищезгаданої термінологічної дискусії А.Леонов (автор перекладу параграфу із твору Д.Чалмерса «Аргумент 1: логічна можливість зомбі») зазначає, що не можна обрати точний та єдино правильний відповідник поняття «*mind*», а самі англофони вживають його радше інтуїтивно і в залежності від контексту, ніж маючи на увазі точне і

єдине значення. Він вважає, якщо говорити про аналітичну традицію *philosophy of mind*, то тут правильним рішенням буде переклад *mind* як “свідомість”, коли головний акцент ставиться саме на вивченні свідомості (*consciousness*) і проблем, пов’язаних із нею, а якщо говорити про філософію свідомості Д.Чалмерса, то найближчим відповідником поняття “*mind*” є слово психіка (*psyche*). Головним синонімом поняття *mind* (як сукупності раціональних властивостей) у Д.Чалмерса є поняття “*psyche*” (психіка), що об’єднує у своєму значенні “свідомість” і поведінковий аспект, й тому, якщо ми перекладаємо *mind* як ум чи розум, то ми надміру інтелектуалізуємо це поняття [1: 71,72,75,76].

А.Вахтель (автор перекладу статті А.Гурвіча “Щодо інтенційності свідомості”) вважає, що між поняттями “ум” і “*mind*” існує семантична спорідненість, яка виражається, зокрема, у низці ідіоматичних зворотів, а також говорить про необхідність розрізнення значень слів “ум” і “розум” (*reason*). З ним погоджується В.Верлока: коли ми кажемо про “розум”, ми відсилаємо до процесовості “розуміння”, а “ум” – це ніби позачасова, трансцендентальна структура, яка стоїть над цими процесами [1: 78,79]. А.Вахтель відмічає, що «*consciousness*» в англomовній філософії традиційно є властивістю того, що називають “*mind*”. Ця термінологічна дистинкція стала можливою завдяки головній праці Р.Кадворта (1820р.), де він проводить концептуальну різницю між “пластичним/штучним життям природи” і “раціональним життям душ”, стверджуючи, що останні, на відміну від першої, наділені здатністю до само сприймання (*self-perception*) та усвідомлювання (*consciousness*). Р.Кадворт пише про “певну вітальну енергію”, яка має зберігатися в душі у станах, позбавлених самосприйняття і мислення. Як вважає А.Вахтель, Р.Кадворт був, можливо, першим із філософів Нового часу, хто всерйоз став відстоювати думку про несвідоме існування душі, різко протиставляючи свою позицію Декартовій [1:8,9]. Тому (за А.Вахтелем) переклад *mind* поняттям “свідомість” слід вважати хибним шляхом. Вдалою пропозицією є переклад *mind* поняттям «ум» у двох важливих сенсах: 1. Здатність мислити й судити. 2. Пам’ять людини. Друга альтернатива – перекладати це поняття як «ментальне»: слова «*mental*» і “*mind*” обидва походять від латинського слова “*mens*” – залежно від контексту, латиною це поняття означає “план”, “намір”, “розум”, “інтелект”, “судження”, а також “сміливість” [1: 9–11].

І.Іващенко пропонує перекладати *philosophy of mind* як “(аналітична) філософія духу”, тому що її предметом із самого початку була не свідомість, а проблема обґрунтування емпіричного пізнання: так В.Селарс у своєму есеї (1956р.) намагався довести, що формальна структура та семантика наших висловлювань про емпіричні стани справ не залежать від безпосереднього стосунку до цих станів справ, тобто ми позичаємо формальну структуру нашого опису світу або ставлення до нього з самого світу, а не виробляємо цю структуру самі, реагуючи на виклики світу (світових речей). А вже Дж.МакДавел, у продовження дискусії, що її започаткував В.Селарс, намагається з’ясувати “шлях опосередкування поняттями стосунку між духом і світом” [1: 82,83].

О.Хома зазначає, що термін «*mind*» давній, глибоко історичний, що несе в собі увесь спектр своїх історичних конотацій. В індоевропейських мовах терміни цього сімейства вказують на мислення, або на бажання, або на пам’ять, або поєднують у собі деякі з цих значень (чи всі їх загалом). Й О.Хома запитує: чи можемо ми говорити про деяку скінчену типологію основних контекстів перекладу й відмічає, що в Аквіната Л.Щюцц викремлював лише три значення *mens* (вочевидь багатозначного латинського попередника

mind): а) дух як окрема сутність; б) власне здатність пізнавати й воліти; в) пам'ять. Таким чином *mind* – це щось таке, що містить не лише свідомість у вузькому сенсі, а й пізнавальну активність несвідому детермінацію то щось таке, що містить не лише свідомість у вузькому сенсі, а й пізнавальну активність, пам'ять, несвідому детермінацію тощо. Й тому пропонується в якості відповідника для *mens-mind* у сенсі інтегративної здатності український термін «ум» [1:87–89].

Т.Фостяк (автор перекладу статті Р.Дж.Колінгвуда «Відчуття й мислення») розглядає основну термінологічну пару Колінгвуда – «*sensation*» («відчуття») і «*thought*» («мислення») як акт психічного життя і мислення як діяльності (*activity*) відповідно. Термін «*mind*» позначає в концепції Р.Дж.Колінгвуда носія здатностей функцій відчуття й мислення («розум») [1: 33,34]. Тому можна, на наш погляд, говорити про термін «*sensation*» як категорію світовідчуття (рефлексивної зв'язки креативних і рекурсивних процесів дійсності розселення), що забезпечує “зшивання” інтенційних проєкцій *mind* і *psychies* як двох боків активності (мислєдіяльності і життєдіяльності) суб'єktiv-феноменів розселення.

За результатами термінологічної дискусії було унаочнено те, що проблема не може бути зведена до недосконалої української філософської термінології й було визначено що у новій дискусії зробити наголос на існуванні пояснювальної прірви (*gap*) між натуралістичною і класичною філософією свідомості. Найбільш розгорнутою та продуктивною, на наш погляд, в даній дискусії є позиція А.Богачова, який відзначає, що філософська розмова про свідомість починається з питання обґрунтованої диференціації природного і неприродного – згадаймо трактат Аристотеля “Про душу”, де йдеться про розумну частину душі, здатну мислити незалежно від тіла. Тому, продовжує А.Богачов, коли говоримо про самосвідомість як сутність свідомості, то маємо справу з неприродною цариною дійсності – це суб'єktivна дійсність, а не об'єktivна [3: 10]. Він також наголошує, що від зовнішніх умов (фізичний вплив) залежать деякі ментальні стани, якщо вони стосуються психічних здатностей людини. Проте в дійсності неможливо поставити під зовнішній контроль саме “Я” – те, що забезпечує моральну, інтелектуальну, чуттєву ідентичність особи. Тому свідомість неможливо реконструювати кавзально. Як доводила німецька класична філософія суб'єktivності, свідомість – це тотожність суб'єкта і об'єкта; суб'єкт для себе – об'єкт, тотожність тут є структурним стосунком рефлексії [3: 12].

Схожу позицію займає Д.Сепетий, який вважає, що не лише якась частина, але й вся свідомість (*mind*) як щось суб'єktivне є принципово нередуковною до фізичних сутностей та процесів. Все, що є суб'єktivним, логічно не впливає ні з чого фізичного. Тому пояснювальний розрив (*explanatory gap*) існує, і він існує щодо всієї свідомості. Але натуралістична філософія свідомості можлива у тому аспекті її автономності, де вона пов'язана з мозком (уточнімо – вже як психіка!), і особливо це стосується таких ментальних станів, як сприйняття та відчуття [3: 20]. Й далі Д.Сепетий фіксує – змінюється не *gap*, а наше знання про кореляти. *Gap* між фізичними корелятами ментальних станів та самими ментальними станами (як чимось суб'єktivним) залишається. Цей *gap* не може бути заповнений жодними фізичними деталями, а проте він заповнюється особливими психофізичними законами природи, що встановлюють кавзальні зв'язки і цим забезпечують фактичну кореляцію [3: 22].

З посиланням на важливе розрізнення свідомого і несвідомого (за З.Фройдом) і наявність чітких механізмів психологічної кавзальності та інтенційності (первинного

мислення: зміщення, згущення, перенесення, проекція тощо) А.Васильченко зауважує, що теорія об'єктних стосунків (яка була розвинута у працях Д.Вінікота, Дж.Боулбі, І.М.Бланко, Т.Огдена) стверджує – наші психологічні установки можуть бути спрямовані не лише на зовнішні об'єкти та їхні властивості, а й на власні ментальні утворення, сформовані на підставі раніше інтерналізованих об'єктів нашого досвіду. Внутрішні об'єкти – це такі психологічні конструкти, на які люди часто спрямовують свої емоції та почуття і які вони схильні несвідомо проектувати на реальні істоти, реальні особи або речі. При такому підході ключовим виявом «несвідомого» стає проективна фантазія – фантазія, в якій дієвець проектує внутрішній об'єкт на зовнішній, та отожднює їх [3: 25,26].

Розглянуті позиції учасників даної дискусії наглядно демонструють розрізнення концептів «душа» (з її свідомими, несвідомими, підсвідомими складовими) і «психіка» (з її складовими ментальними станами) та наявність проблеми не тільки пояснювальної, але й онтологічної прірви у розумінні існування кавзальності (переходу) між цими концептами («важка проблема свідомості» за Д.Чалмерсом). Важливим, на наш погляд, напрямом вирішення даної проблеми є звертання у статті О.Солодка до лінгвістичної складової свідомості та її риторичних модусів (з використанням суджень Е.Балібара стосовно збірки праць Л.Вітгенштайна), коли нові семантичні витрати лінгвістичного «розширення» філософії свідомості створюють іншу і репрезентативну, і риторичну ситуацію. О.Солодка відмічає, що вже у Л.Вітгенштайна ми маємо розрив «прихованої конкуренції між дихотомічними опозиціями» морального та психологічного у визначення свідомості, адже з'являється щось третє – логічне чи логіко-лінгвістичне. Неопалимий остов смислового згустку *consciousness* зберігається у дискурсі *mind* саме через новий «метонімічний термін», яким загалом є *qualia*. Один з варіантів «першої метонімії» свідомості, який призводить до *qualia* – це пам'ять, а у контексті *qualia* тема пам'яті набуває особливої фігурації як вибірковість особистої пам'яті [*mind*] та її слідів, що притаманна суб'єктивному досвідові, який дає змогу «знати себе» [4: 53].

Разом з тим, онтологічне зміщення душі (свідомості) і психіки (психо-фізичних станів) призводить до значної міри натуралізації *philosophy of mind* з огляду на неадекватну оцінку положень концепції «втіленого розуму» (*embodied mind*) (Ф.Варела, Е.Рош, Дж.Лакофф) і радикального конструктивізму (У.Магурана, Г.Рот, П.Ватцлавік). Тому справедливим є зауваження О.Комар щодо типового упередження стосовно обов'язкового натуралістичного, а отже природничого характеру науково орієнтованої *Philosophy of Mind*, що є докорінно хибним [5:59]. Актуальним є й положення Кембриджської Декларації про свідомість (2016р.), що обґрунтовують існування свідомості не лише у людини, а й у інших живих створінь, коли ми поділяємо еволюційно спільні первинні афективні *qualia* з іншими живими істотами [5: 67]. Тут можна вже впевнено говорити, що свідомість (души) топоформ дійсності розселення реалізується у речах, що втілюються, з використанням «неврологічних субстратів», питомих живому, речам взагалі.

За результатами проведеного аналізу може бути запропонована наступна версія («панорама») семантичного змісту та логос-системної суперпозиції поняттєво-термінологічного поля взаємодії трансцендентних полярних засад (в об'ємі тематизму, що розглядається) у контексті уявлень дуалістичної картини світу (концепції) креативно-рекурсивної дійсності розселення (див. рисунок).

Дух – абсолютний полюс Першоначала, світ Руху (Вічності). У Платона і Аристотеля – ум (нус) як першодвигун дійсності і засада (джерело) формостворення; розум і мислення (Декарт, Спіноза); світовий Дух, свобода за Г.В.Ф.Гегелем. Трансцендентні імпульси Руху Вічності на зустріч (повернення) до себе Іншого через динамічне оформлення (відзеркальну фіксацію) та розуміння самотождності (як Промисел) передбачають «проектний» супровід (ідейний «зав'язтий» задум) задля досягнення цільових значень перманентного Руху під смисловим «контролем» Розуму Вічності. Такий потік креативної енергії та генерації смислосзначень, що визначає походження (через формостворення) і існування (через формовтілення) світу дійсності розселення й є еманация Духу (світловий модулюючий промінь) – в онтичних переходах у кругообігах низхідних і висхідних ступенів (стадій) динаміки дійсності розселення (цивілізації). Енергія як сила Духа у дії, що забезпечує прорив до світу дійсності та несе план звершення його (Провидіння), є джерелом вольного волевиявлення, «відваги» (*daring*) усіх суб'єктів світу дійсності завдяки енергонасиченню та смислонасиченню атрибутів форм-логосів.

Душа – нематеріальне репрезентативне джерело активізації і регуляції трансцендентного здійснення ідеальних культурних форм (логосів) дійсності розселення споконвічного світу Протоформи (нескінченності). Світова душа як універсальний принцип буття (Платон), активне доцільне начало (ентелехія) і самосвідомість (Аристотель), замкнена монада (Г.В.Ляйбніц). Душа – ідеальна поверхово-активна знаннева оболонка-пам'ять (фрейм-автопортрет конфігуратора Логоса-форми як нескінченного мультирефлектора), що містить енерго-інформаційні потенції уміня (правила мудрості) і семіотико-інтроформаційні інтенції (правила можливостей) самоідентифікації і самовтілення (автопозису). Логос-системні реєстри душі (інструментальні, інструктивні, тезаурусні мови форм) забезпечують актуальну дійсність розселення – діяльний перехід від можливості до дійсності, тобто здійсненність (ентелехію) феноменів розселення. Можливості душі як мислекомунікаційного рецептора і диригента ентелехії пов'язані з її чотирма іпостасями-складовими (контрольними сигналізаторами), що співвідносяться з інтенційними аспектами і атрибутами Логосу (закритими до початку експлікації у іменовані речі):

свідомість (*consciousness*) – “аніма”: потенціал форми;

підсвідомість (*subconsciousness*) – “псюхе”: прообраз форми;

не(до)свідомість (*un(pre)consciousness*) – «фюсис»: програма форми;

надсвідомість (*superconsciousness*) – “архе-телос”: конфігуратор форми.

Сприймаючи креативні імпульси розрізнення (мови ідей) Руху Вічності (одухотворення) душа форми-логоса імплікує (вбирає) пам'ять про смисли та значення буття, уміня стосовно їхнього рекурсивного “застосування”, а також розуміння цілей і законів зверхбуття. Згаданий смислосзначевий артикуляційний агрегат (у складі механізму-конфігуратора експлікації) й є мовою форм-логосів – ключовою ланкою мови-артикулятора буття дійсності розселення [6]. Мовний вираз експлікації та втілення форм дійсності (як мова речей та мовлення) є інтенцією душі (кортежу аспектів свідомості), що дозволяє запропонувати напрям вирішення проблемних питань тематизму *Philosophy of Mind*.

Як результат трансцендентної зустрічі та взаємопроникнення “авангардів” світів Руху і Форм (як ідеальних сторін дійсності розселення) утворюються реалії феномену розселення (буття Всесвіту), а еманация Духу і ентелехія Душі (Логосу) виявляються у світі дійсності (на його духовному і матеріальному планах) висхідними і низхідними

потокми імплікації і експлікації трансцендентних ресурсів форм-логосів (простір, час, субстанція, мова). Таким чином існують два інтенційних “плеча” (прагнень до буття): миследіяльності, що реалізує пам’ять уміння (*mind*) і забезпечує розуміння (*intelligence*) як уміння самовизначення та самоуправління; життєдіяльності, що реалізує психіку самовизначення (*psychics self-determination*) і забезпечує здійснення (*fulfillment*) речей як самосвідомий автопоезис. Не випадково Нобелівський лауреат Е.Дж.Керью у 1963р. запропонував гіпотезу – діяльність мозку обумовлена деяким “психічним принципом”, що завжди перебуває поза людиною, а згідно з В.Ф.Войно-Ясенецьким, душа “виступає” за межі мозку, визначаючи його діяльність як комутатор (див. “Интересная газета”, 2016. – №20 – С.10). Примітно, що Е.Левінас вважає заслугою Е.Гусерля вивільнення самого поняття свідомості (яка знаходиться поза реальністю, “на межі” і навіть поза світом) з обмежень суб’єктивного психологізму й утвердження об’єктивності смислу. Цей смисл існує для свідомості і від неї не залежить, тобто свідомість і розум – не одне й те саме (див. [7: 99]).

Носієм, модулятором і смислосзначевим (ре)презентантом онтичного змісту пам’яті уміння і психіки самовизначення (ідентифікації) й є мова-артикулятор (подібно Агнівогню як посланцю між світами), що задає двоїсте прочитання пам’яті і психіки на процесо-середовищній мові речей – феноменів дійсності розселення, та визначає її (мови речей) регулятивні властивості завдяки світочуттєвій рефлексивній зв’язаності (анабазис) креативних і рекурсивних процесів (пропульсивний циклічний кругообіг Промисел – Провидіння). Така рефлексивна “зшивка” (формостворення і формовтілення) забезпечує можливість і продуктивність різних видів дослідницької і управлінської діяльності (відшукування і розпізнавання смислів за Е.Гусерлем) задля та завдяки ефективній саморегуляції (конфігурування) розподілу та інтенсивності використання енерго-інформаційних силових і семіотико-інтроформаційних несилкових ресурсів (когерентних полів за С.Сітько) ансамблів культурних форм дійсності розселення різних ярусів активності, що втілюються. Таким чином, дослідницька рефлексія як світовідчуття (*sensation of the universe*) відкриває доступ (“підключення”) до мови ідей (“Божественної мови” світобудови за Р.Геноном) – “подавця” креативного плеча дійсності і пам’яті уміння чистого мислення (вихідної стадії миследіяльності), коли мова-артикулятор стає (як вдало помічає С.Курбатов) “формуючим органом думки” (за В.фон Гумбольдтом), тобто миследіянням психіки та мовленням речей. Показово, що за М.Гайдеггером “пам’ять” означає первісно дух і зібраність спомину, а слово “мислення” (що само є шлях) означає пам’ять, вдячність, спомин [8: 164, 166, 223].

Встановлення об’єму та взаємозв’язку розглянутих понять як “згушення” смислів становлення та перетворення світу дійсності, розрізаних складових її феноменів-речей, а також координація відповідних термінологічних визначень (та діапазонів шкал значень здійснення) дозволяють уточнити семантичний зміст опорних уявлень стосовно об’єкту, цілей, методів та завдань містобудівних досліджень і планувальних управлінських рішень щодо трансформаційних змін (гармонізації) дійсності розселення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Філософська думка (український науково-теоретичний часопис), 2015. – №5 (Термінологія). – 118 с.

2. Дюжев С.А Мова і культура у філософії розселення // Мова і культура (науковий щорічний журнал). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2004 – Вип.7. – Т.І. Філософія мови і культури. Психологія мови і культури. – С.38–43.
3. Філософська думка (український науково-теоретичний часопис), 2016. – №2 (Philosophy of Mind). – 120 с.
4. Солodka О. До риторичного аналізу дискурсу Philosophy of Mind / О.Солodka // Філософська думка, 2016. – №2. – С.48–56.
5. Комар О. Тесеєві мандри свідомості / О.Комар // Філософська думка, 2016. – №2. – С.57–70.
6. Дюжев С.А. Артикуляція мови дійсності розселення / С.А.Дюжев // Мова і культура. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. – Вип. 9. Том I (89). – С.84–87.
7. Верлока В. Ідентичність: від феноменології до етики / В.Верлока // Філософська думка, 2015. – №6. – С.89–103.
8. Хайдеггер М. Что зовется мышлением? / М.Хайдеггер [пер. с нем. Э.Сагетдинова. – Изд. 2-е]. – М.: Академический Проект, 2010. – 352 с. (Философские технологии).

Дюжев С.А., главный специалист
Институт архитектурного менеджмента, Киев

ОНТИЧНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ СТАНОВЛЕНИЯ СЕМАНТИЧЕСКОГО СОДЕРЖАНИЯ ПОНЯТИЯ «MIND» (АНАЛИЗ ПРАКТИКИ ПЕРЕВОДА И ТРАКТОВКИ С ПОЗИЦИЙ КРЕАТИВНО- РЕКУРСИВНОЙ КОНЦЕПЦИИ РАССЕЛЕНИЯ)

На базе анализа практики перевода и трактования понятий «mind», «сознание», «психика», предложена версия семантического содержания и логос-системной суперпозиции понятийно-терминологического поля взаимодействия трансцендентных полярных начал в контексте представлений креативно-рекурсивной концепции расселения.

Ключевые слова: душа, дух, сознание, психика самоопределения, память умения (mind), рефлексия, действительность расселения.

Dyuzhev S.A., major specialist
Institute of architectural management, Kyiv, Ukraine

On the basis of analysis of practice of translation and treating for concepts “mind”, “consciousness”, “psychics” the version of semantic content and logos-system superposition for conceptual-terminological field of interaction of transcendental polar sources in the context of notion of creative-recursive settling concept is proponed.

Key words: soul, spirit, consciousness, psychics self-determination, mind (memory for ability), reflection, settling reality.

ВСТАВНАЯ НОВЕЛЛА В РОМАНЕ Л. УЛИЦКОЙ «КАЗУС КУКОЦКОГО» В АСПЕКТЕ ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКОЙ ТАНАТОЛОГИИ

В статье анализируется вставная новелла в романе Л. Улицкой «Казус Кукоцкого» в аспекте литературоведческой танатологии. Выделяются танатологические мотивы, раскрывается религиозно-философский подтекст произведения.

Ключевые слова: *вставная новелла, танатологический мотив, двойственность, символизм, коннотация, беллетристика.*

Роман Л. Улицкой «Казус Кукоцкого» можно отнести к произведениям, в центре внимания которых стоит тема жизни и смерти. Изучение второй части романа дает основания утверждать, что это не просто роман о жизни и смерти: в нем также речь идет и о жизни после смерти, о великом переходе и о важности подготовки к смерти в земном мире.

Вторая часть романа «Казус Кукоцкого» коренным образом отличается от трех остальных частей. Используя терминологию А.Б. Есина, можно назвать эту часть произведения вставным эпизодом – вставной новеллой. По словам литературоведа, «вставные эпизоды – это относительно законченные фрагменты действия, в которых действуют другие персонажи, действие переносится в иное время и место и т.п.» [2, с.99]. «Вставные эпизоды, – полагает А.Б. Есин, – начинают играть и произведении даже большую роль, чем основной сюжет» [2, с.99]. Анализ этой вставной новеллы в аспекте литературоведческой танатологии является **актуальным**, поскольку она является одним из главных составляющих элементов в создании танатологического подтекста, содержащегося в романе. Вставная новелла полна аллегорий, метафор, реминисценций и библейских аллюзий, что, в свою очередь, углубляет философскую и религиозную проблематику всего произведения.

Некоторые исследователи уже обращали внимание на эту часть романа. Г.П. Ермошина считает, что «вставная новелла вещего сна Елены Георгиевны так и осталась не у места – вытолкнутая из общего повествования в отдельную главу – так и осталась отделенной, отторженной, постоянно сбивающейся в невнятицу или бытописание с его пристальным вниманием к житейским мелочам или физиологическим подробностям» [3, с.202]. Иными словами, критик полагает, что вторая часть романа не несет в себе никакого символического, философского значения, а «выражает то, что в романе уже объяснено, просто делая это в другом, заранее подготовленном, искусственном пространстве» [3, с.202]. Относительно ценности и важности анализируемой части романа, автор статьи выразилась довольно прямо, не допуская какой-либо полемики, назвав ее «невзрачной безделушкой» [3, с.203]. Л.В. Соловьева, анализируя в учебном пособии роман Л.Улицкой «Казус Кукоцкого» в контексте новой «женской прозы», так же останавливает свое внимание на второй части произведения, условно называя ее «мистической». Автор статьи не разделяет точки зрения Г.П. Ермошиной: «Вторая часть романа

не выглядит “вытолкнутой из общественного повествования, отторженной, постоянно сбивающейся в невнятицу» [7, с.54]. Л.В. Соловьева выявила глубокий философский подтекст романа, выделяя вопросы о многовековой эволюции человечества и его вечном странничестве.

Целью статьи является анализ вставной новеллы в романе «Казус Кукоцкого» в аспекте литературоведческой танатологии.

События, описываемые во вставной новелле, сводятся к путешествию по «неопределенному маршруту, по чахлой белесой пустыне». Путешествующие представляют собой вереницу довольно странных людей («огромная рыхлая женщина», «старик с мрачным лицом», «высокая старуха в черном куколе»), среди которых было «странное существо, которое все-таки было скорее человеком, чем животным». Всех этих людей ведут по пустыне Иудей и Бритоголовый. Здесь очевидна аллюзия на библейскую пустыню, по которой Моисей ведет народ Израиля в Землю Обетованную. Как отмечал С.С. Аверинцев, «...при евангельских упоминаниях “пустыни” необходимо помнить, во-первых, что слово это обозначает всякое необитаемое пространство, <...>; во-вторых, что оно насыщено символическими коннотациями, связанными с ветхозаветным повествованием о пути Исхода из Египта через пустыню: это место откровения, обращения, покаяния, приготовления к Земле Обетованной» [1, с.215]. Дж. Купер полагает, что «пустыня символизирует одиночество и отрешение, а также место для размышлений, тихого Божественного откровения» [12, с.264]. Подобную точку зрения выражает и Дж. Тресиддер, рассматривая пустыню как «символ бесплодия» и в то же время как «место Откровения (беседы с Богом)» [5, с.297]. Эти истолкования дают возможность говорить о том, что с одной стороны, это место пустынно, необитаемо и бесплодно, но с другой – оно, напротив – обитаемо и заполнено общением с Богом, раскаянием, слезами покаяния, молитвами и любовью. Они коррелируют с земной подготовкой к переходу в загробный мир и дают основания полагать, что мотив пустыни означает *мотив покаяния*. Кроме того, выявленная нами дихотомия в семантике образа пустыни позволяет наметить еще один танатологический мотив – *мотив двойственности*.

В Словаре символов Керлота дана несколько иная формулировка символического значения пустыни: «<...> жгучая засуха является климатом главным образом, чистой, аскетической духовности – умерщвления тела для спасения души» [6, с.426]. Таким образом, можно говорить о целом ряде мотивов, связанных друг с другом: мотив пустыни – мотив покаяния – мотив песка – мотив очищения (обновления).

Рассмотрим обозначенную корреляцию более подробно. Пустыня – это место заполненное песком, он повсюду: «Песок медленно перекапывался с места на место, тек, как сухая вода, но очертания этой бледной земли почти не менялись» [9, с.215]. Связь мотива песка и мотива очищения ощутима во всем тексте вставной новеллы. Дж. Купер и Дж. Тресиддер указывают на связь песка с очищением и чистотой, исходя из того, что он использовался при мытье и чистке вместо воды. Во вставной новелле эти мотивы взаимосвязаны: «Она просунула руки под подол рубахи и ощутила грубую шершавость своих ног. Провела ладонями по икрам, посыпался песок. Женщина задрала подол и удивилась, увидев свои ноги – они были в грубых трещинах. Кожа около трещин заворачивалась розовыми пересохшими трубочками. Она постучала по ним, и они отлетели, точь-в-точь как краска со старых манекенов. Она с удовольствием начала обскрывать эту

засохшую краску, из-под которой сыпалась грязная гипсовая пыль, и внутри открывалась новая молодая кожа. Особенно ужасными были большие пальцы ног – на них выросла желто-серая кора, из которой торчал разросшийся, как древесный гриб, ноготь. “Фу, гадость какая”, – она потеряла с некоторой брезгливостью эти почти известковые наросты, и они неожиданно легко отслоились и упали в песок, мгновенно с ним смешавшись. И высвободились пальцы ног – новые, розовые, как у младенца» [9, с.216]. «Руки тоже были покрыты сухой пыльной коркой, она потеряла их, и выпростались тонкие длинные пальцы, без утолщений на суставах, без выпуклых темных вен, – как из перчаток... “Как славно, – подумала она. – Я теперь как новенькая”. И нисколько не удивилась. Она встала на ноги и почувствовала, что стала выше ростом. Остатки старой кожи песчаными пластинами упали к ногам. Она провела рукой по лицу, по волосам – все свое, и все изменившееся» [9, с.216].

Мотив очищения напрямую связан с темой смерти. Наибольшую значимость очищению несет земная жизнь, поскольку «жизнь на земле – лишь начало, лишь подготовка к тому, что ждет нас после смерти тела. Начатое здесь будет продолжаться там; вероятно, нас ждет и какое-то возмездие за содеянное в земной жизни» [4, с.170]. Многие исследователи посмертного опыта и те, кто пытаются заглянуть в таинственный загробный мир, полагают, что последние минуты земной жизни очень важны для очищения души и покаяния в грехах. Е.П. Шевчук в книге «Жизнь за порогом жизни» пишет, что: «очень важно перейти порог в состоянии беззлобности, умиротворенности и покоя, не унося с собой ни одного темного пятна на своей совести» [10, с.79]. Нечто подобное мы находим и в тексте новеллы: «Все было совершенно правильно, хотя и совсем не похоже на то, к чему она *так долго готовилась* (курсив мой – Ю.К.)» [9, с.217]. П. Калиновский писал, что «страдание в нашей короткой земной жизни в какой-то степени очищает душу и помогает ее подьему в бестелесной вечной жизни» [4, с.235].

В тексте второй части романа очевидна двойственность семантики мотива очищения. Выше нами был рассмотрен его духовный аспект. Однако важно и очищение физическое, исчезновение недостатков и неполноценности: «Все физические неудобства ее существования, связанные с опухшими проржавевшими суставами, осевшим и искривившимся позвоночником, отсутствием зубов, слабостью слуха и зрения, вялостью кишечника, – все это совершенно исчезло, и она наслаждалась легкостью собственного шага» [9, с.217], «Хромому сделали ногу» [9, с.252], «Там-то без грамоты была, а здесь открылось» [9, с.275] и пр. Эта же мысль высказывается и в «Тибетской книге мертвых»: «Даже если при жизни ты был слепым, глухим или хромым, то здесь в Посмертном Мире, твои глаза увидят образы, уши услышат звуки, и все остальные органы чувств будут невредимы, восприимчивы и совершенны» [8, с.99]. Однако, не все смогут в загробном мире очиститься от душевных и физических недугов. Как отмечает Е.П. Шевчук, «душа, перешедшая за гроб с неисцеленными ранами – со своими страстями, остается там в страстном, болезненном состоянии и, неисцеленная на земле, уже здесь не может избавиться от своих страстей» [10, с.428]. У Л. Улицкой Кукла-Манекен, в отличие от других персонажей, вне своего земного бытия сохранил свой физический недуг: «В какой-то момент Манекен остановился, прислушиваясь, – откуда-то из большого отдаления на него налетел тонкий и страшный звук, направленный ему в лицо наподобие тонкой и злой иглы... В первый раз ожидание этой иглы было довольно

коротким, она вонзилась ему в лоб, и он упал, громко крича. Припадок был похож на эпилептический <...>» [9, с.253].

В новелле воплощается идея неуспокоенности души после смерти, если перед переходом душа не очистилась: «Эти злые, летящие в него из неведомой дали иглы, или пчелы, или пули, множились, и казалось, что каждая из них нацелена в какую-то одну, особенно нежную и болезненную часть тела – в глаз, в горло, в живот, в пах... Каждая взятая на прицел точка становилась как бы самостоятельным членом и испытывала то-скливое ожидание, все нарастающий ужас, и все эти отдельные чувства каждого органа перемножались, росли космически и неохватно, так что страх Манекена намного превышал его собственные размеры, и, чтобы вместить в себя этот *беспредельно расширяющийся ужас*, он становился огромным, гораздо больше себя самого, больше самого большого, что может представить себе человек. И все это длилось, длилось, длилось... Отчаянно хотелось в этот момент сжаться, стать маленьким, мельчайшим, самой незначительной песчинкой. Он пытался сжаться и уничтожиться, но вместо того делался все более огромным, становился открытой мишенью для всех несущихся на него стрел. И чем сильнее было это безумное расширение, разбегание тела, тем острее было желание сжаться в песчинку, уничтожиться... (курсив мой – Ю.К.)» [9, с.254].

Изображение детских душ в виде шаров в романе имеет религиозно-философский подтекст, ведь еще в «неоплатонической философии душа отчетливо связывается с формой сферы» [6, с.587]. Кроме этого, Л. Улицкая в образе шара передает двойственный символизм – «символ будущего» [11, с.536] и «вечность» [12, с.387], что совпадает с мнением писательницы о бессмертии души. Дж. Купер соотносит «шар» со сферой [12, с.387] и предлагает истолкования, помогающие в анализе подтекста новеллы: «1. Совершенство, совокупность всех возможностей в ограниченном мире» [12, с.322]. Л. Улицкая пишет: «Шар чуть качнулся, слегка дернулся, начал было неуверенное движение вверх, но, как будто испугавшись чего-то, снова приник к ладони. – Бойтся, маленький, – со счастливой улыбкой сказала Катя. – Им сейчас страшно очень... *Трудиться идут. Кто на подвиг, кто на подлость...* Но этот, этот очень хороший... – А есть плохие? – изумилась Новенькая. Катя вздохнула: – Да все разные. Есть напуганные, травмированные... А чем больше страху они натерпелись, тем больше от них будет зла... (курсив мой – Ю.К.)» [9, с.238].

2. «Отрицание времени и пространства; вечность, мир, душа» [12, с.322]: «Катя взошла на легкий мосток, дугой висевший над озером, легла на живот и опустила обе руки в воду. Она поболтала немного руками, что-то тихо сказала и поднялась, держа в руках нечто, как сперва показалось, стеклянное. Оно искрилось. Катя сунула этот слиток света, воды и голубизны в руки Бритоголовому. Он принял это в сомкнутые ладони и прошептал: – *Ребенок...* (курсив мой – Ю.К.)» [9, с. 236].

3. «Циклическое движение, обновление» [12, с.322]: «Здесь и нерожденные, абортированные... Иногда они созревают и опять восходят, – деловито объяснила Катя» [9, с.238]. «Шар легко оторвался от ладони и, как пузырек воздуха в воде, поплыл вверх, куда не достиг какой-то невидимой преграды, возле которой замедлился, уперся в нее, с усилием пробил и исчез, оставив после себя звук лопнувшей пленки и унося в сердцевине своего существа воспоминание о преодолении границы раздела двух сред...» [9, с.239].

Так, по нашему мнению, во второй части романа воплощены танатологические *мотивы вечности и цикличности*.

Для вставной новеллы характерна мысль о продолжении жизни после смерти, только в ином пространственно-временном континууме: «Профессор содрогнулся, *ощутил жгучую*, такую знакомую по сердечным приступам *пустоту в груди*. *Руки и ноги похолодели*. Все эти ощущения были явными знаками жизни, и это его успокоило, он засмеялся, приложив руку к области сердца: – Вы шутите. А я вот действительно могу умереть от подобных сообщений! – Никаких шуток. Но если вам приятнее другая формулировка, можете считать, что земная жизнь окончена (курсив мой – Ю.К.)» [9, с.287].

Смерть всегда подразумевает нахождение в некотором пространстве, которое во многих религиях и верованиях представлено раем и адом. Метафорическое изображение они приобретают и в романе «Казус Кукоцкого»: «Место это было прекрасным, хотя бы по одному тому, что солнце стояло в зените, указывая на полуденный час, и Бритоголовый обрадовался, что снова оказался там, где есть запад и восток, север и юг и, в конце концов, верх и низ», «Все вокруг было зелено, мирно и тепло» [9, с.500]. Описание Ада как «мрачного подземного царства, населенного нечестивцами, осужденными на вечное страдание» [10, с.501] во вставной новелле отсутствует. Но, если проанализировать лексико-семантическую составляющую описания места, где путешествуют персонажи вставной новеллы, то можно прийти к выводу, что это пространство надделено темной и мрачной семантикой: «Все стороны горизонта были затянуты дымкой, и никаких признаков светил в небе не было» [9, с.215], «бледная земля», «сухие растения», «песчаные холмы» [9, с.221], «пустынное место» [9, с.222], «чахлая белесая пустыня» [9, с.224]. Л. Улицкая использует для описания героев, их поведения или ситуаций слова с негативной коннотацией: «не зола, не угли, а легкий серебристый прах» [9, с.220]; «впал в оцепенение» [9, с.225]; «любовь до гроба» [9, с.227]; «дохлое дело» [9, с.229]; «бесчувственное полено» [9, с.231] и пр.

Однако можно предположить, что в описании пространства ада Л. Улицкая ориентировалась на «Ад» «Божественной комедии» Данте, в частности, описание мистического пространства в виде «амфитеатра», положения в нем идущих: «Они свернули в боковой проход, и обнаружилось, что вместо сплошных лавок, как сперва показалось, там стояли массивные каменные тумбы, довольно далеко отстоящие одна от другой. – Садись здесь, – предложил Иудей. Бритоголовый сел. – Ну что, видно? Бритоголовый увидел в центре арены возвышение, а на нем большой матовый шар на отдельном подиуме. – Да, шар стеклянный вижу. – А попробуй-ка вон туда пересечь, – попросил Иудей, и Бритоголовый пересел в предыдущий ряд и пристроился там на каменной тумбе. Видно было то же, но как сквозь чужие очки, все туманилось, утратив резкость. – Отсюда хуже, – моргнул Бритоголовый. Иудей удовлетворенно кивнул и предложил ему подняться несколькими рядами выше. Но оттуда виден был лишь белесый туман. – Вот видишь, доктор, я не ошибся, это и есть самое твое место. – И усадил Бритоголового на его прежнее место. – Вот это и есть то, что доктор прописал» [9, с.248-249].

Во вставной новелле романа Л. Улицкой «Казус Кукоцкого» воплощены различные танатологические мотивы: мотив покаяния, мотив двойственности, мотив очищения, мотивы вечности, цикличности, искупления. Автор широко использует библейские и литературные аллюзии, отсылающие читателей ее романа как к распространенным представлениям о смерти и жизни после смерти, так и к текстам, составляющим сокровищницу

мировой культуры. Это в целом характерно для беллетристической прозы, обладающей двойным кодированием и адресованной читателям с разным читательским опытом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Аверинцев С. Собрание сочинений Киев: ДУХ І ЛІТЕРА, 2004. – 496 с.
2. Есин А.Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения: уч. пос. – Москва: Флинта Наука, 2000. – 164 с.
3. Ермошина Г. Форма борьбы со временем – печальная попытка его уничтожения // Знамя. 2000. №12. С.201-203.
4. Калиновский П. Очевидцы бессмертия. Москва: Агенство «ФАИР», 1995. – 320 с.
5. Словарь символов: Дж. Тресиддер. – Москва: Фаир Пресс: ГРАНД, 2001. – 444 с.
6. Словарь символов: Керлот Хуан Эдуардо.– Москва: «REFL-book», 1994, – 608 с.
7. Соловьева Л.В. Русская проза рубежа тысячелетий: уч. пос. – Елабуга: издательство ЕГПУ, 2006. – 100 с.
8. Тибетская книга мертвых Москва: Агенство «ФАИР», «СКРИН», 1995. – 224 с.
9. Улицкая Л. Казус Кукоцкого: роман. – Москва: Эксмо, 2001. – 509 с.
10. Шевчук Е.П. Жизнь за порогом жизни. Донецк: ООО «ПКФ “БАО”», 2010. – 544 с.
11. Энциклопедия символов, знаков, эмблем/ сост.: В.Андреева, В.Куклев, А.Ровнер и др. Москва: Локид; Миф 2000. – 576 с.
12. Энциклопедия символов: Дж. Купер. – Москва: Издательство ассоциации духовного единения «Золотой век», 1995. – 401 с.

Коврига Ю.В., викладач

Харківський національний аграрний університет, Харків

ВСТАВНА НОВЕЛА В РОМАНІ Л. УЛИЦЬКОЇ «КАЗУС КУКОЦЬКОГО» В АСПЕКТІ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ ТАНАТОЛОГІЇ

У статті аналізується вставна новела в романі Л. Улицької «Казус Кукоцького» в аспекті літературознавчої танатології. Виділяються танатологічні мотиви, розкривається релігійно-філософський підтекст твору.

Ключові слова: вставна новела, танатологічний мотив, подвійність, символізм, конотація, беллетристика.

Kovriga Yu.V., a lecturer

National agrarian university, Kharkov, Ukraine

PLUG-IN SHORT STORY IN L. ULITSKAYA'S NOVEL "CASE OF CUCOTSKY" IN THE LITERARY THANATOLOGY ASPECT

The article analyzes plug-in short story in L. Ulitskaya's novel «Case of Cucotsky» in aspect of literary thanatology. Thanatological motifs are defined, religious and philosophical implication of the work is revealed.

Key words: plug-in short story, thanatological motif, duality, symbolism, connotation, fiction.

СТИЛИСТИЧЕСКИ МАРКИРОВАННЫЕ ФОРМЫ РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА В ПОВЕСТИ Л. Н. ТОЛСТОГО «ДЕТСТВО»: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ И ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ

В статье анализируются случаи употребления в известной повести Л. Н. Толстого «Детство» стилистически маркированных речэтикетных форм, обладающих и несомненной лингвокультурной значимостью. Анализ осуществляется в сопоставлении семантики и функций этих элементов художественного текста с их аналогами в современном русском литературном языке.

Ключевые слова: речевой этикет, национальное своеобразие, стилистическая маркированность, лингвокультурный потенциал, коммуникация.

Лингвисты не раз отмечали яркое (хотя и имеющее в разных культурах неодинаковую степень проявления) национальное своеобразие речевого этикета, его выраженную этнокультурную и, соответственно, лингвокультурную и лингвостилистическую значимость. Например, один из самых известных специалистов в этой области, Н. И. Формановская, замечает: «В речевом этикете ярко проявляется национальная специфика речевого поведения. Национальная специфика речевого этикета – составного элемента фоновых (обусловленных национальной культурой) знаний – связана с устойчивостью формул и выражений, большим количеством фразеологичных, пословично-поговорочных стереотипов» [6, с. 578].

Другой специалист в области речевого этикета, А. Г. Балакай, автор одного из немногих лексикографических источников по речевому этикету, обращает внимание на огромный потенциал непосредственно русской речевой культуры: «Русский народ обладает богатейшей речевой культурой. «Великий, могучий, правдивый и свободный русский язык» в тонкости и деликатности выражений не уступает китайскому, в галантности – французскому, в корректности – английскому, в афористичности и меткости – латинскому и древнегреческому. **К сожалению, это уже приходится доказывать, потому что современная речевая практика, увы, нередко свидетельствует об обратном**» (выделено мною. – Б. Ш.) [1, с. 6].

Русская художественная классическая литература – на что представители различных гуманитарных сфер также указывали неоднократно – всегда уделяла большое внимание проблемам общения между людьми, подчёркивая, насколько важно любому человеку вести себя так, чтобы вся передаваемая им информация воспринималась другими максимально полно и без особых усилий. Безусловно, проблемы эффективной и качественной коммуникации осмысливаются в словесно-художественных произведениях прежде всего с эстетических позиций, в образной форме, но именно это и придаёт им особо действенный характер, позволяет читателю полноценно усваивать переданную путём образной конкретизации.

Тему, говоря современным академическим языком, эффективного общения не раз затрагивал в своих произведениях (в частности – в широко известных стихотворных сказках) великий русский писатель А. С. Пушкин, художественно изобразивший значимость правил обхождения с другими коммуникантами для любого носителя языка, но в особенности для того, который занимается или стремится занять высокое положение в обществе.

Литературно-художественные произведения воссоздают для нас картины жизни минувших эпох, конкретно-образно передают не только особенности быта изображаемого времени, характерные признаки как повседневного, так и официального существования, но и информацию о духовном своеобразии прошлого, его морально-этических устоях. Из произведений художественной литературы мы узнаём и о том, как общались между собой наши предки, что было наиболее важным для них при этом, чему уделялось перво-степенное внимание.

К счастью русская классическая литература и сегодня остаётся хранителем многих из накопленных национальной русской культурой богатств, в том числе и уникальных по своему происхождению и употреблению этикетных формул: блестящей плеяде русских писателей-классиков, создавших шедевры художественной литературы, в своих произведениях удалось отобразить мир русского общества в различные исторические периоды во всей его полноте и глубине. Именно эти образцы художественной словесности, помимо эстетического содержания, которое обуславливается их принадлежностью к искусству, вмещают в себя и информацию сугубо познавательного характера – в частности, сведения о том, как бережно относились наша предки к организации процесса межличностного общения с любым из собеседников, будь то родственник или незнакомый человек, много старший либо значительно младший, равный по служебному положению или выше (ниже) и т. д.

Необыкновенно ценную информацию об общении детей и родителях в дворянских семьях XIX-го века, о его тончайших нюансах, переданных писателем с поразительной глубиной, находим в произведениях Льва Николаевича Толстого. В работе В. Е. Гольдина «Речь и этикет» приводится ряд фрагментов из трилогии Л. Н. Толстого «Детство. Отрочество. Юность», художественно иллюстрирующих модели *ты* и *Вы (вы)*-обращений в русской культуре. «Характерное для середины XIX в. употребление *ты* и *Вы* дворянской семьёй и её окружением отразилось в замечательной трилогии Л. Н. Толстого «Детство», «Отрочество», «Юность», – отмечает исследователь [4, с. 70].

Главный герой повести «Детство», мальчик Николенька Иртенъев, рос в знатной дворянской семье, где культурные традиции, в том числе и традиции, касающиеся речевого этикета, все уважали и старались следовать им очень строго. К родителям мальчик обращался на *ты*, как и они к нему; однако слугам, работающим в доме предписывалось всем членам хозяйской семьи, в том числе и детям, говорить *вы*. В повести описан эпизод общения Николеньки с Натальей Савишной, которая служила в доме Иртенъевых очень давно (она вынянчила маму мальчика). Наталья Савишна отругала мальчика за испорченную скатерть, сгоряча назвав его при этом на *ты*, чем вызвала у господского ребёнка недоумение и большую обиду; правда, почти сразу же она спохватилась и просила у молодого хозяина прощения:

«После обеда я в самом весёлом расположении духа, припрыгивая, отправился в залу, как вдруг из-за двери выскочила Наталья Савишна, с скатертью в руке, поймала меня и, несмотря на отчаянное сопротивление с моей стороны, начала тереть меня мокрым

по лицу, приговаривая: «Не пачкай скатертей, не пачкай скатертей!» Меня так это обидело, что я разревелся от злости.

«Как! – говорил я сам себе, прохаживаясь по зале и захлёбываясь от слёз. – Наталья Савишина, просто Наталья, говорит мне ты и ещё бьёт меня по лицу мокрой скатертью, как дворового мальчишку. Нет, это ужасно!»

Когда Наталья Савишина увидела, что я распустил слюни, она тотчас же убежала, а я, продолжая прохаживаться, рассуждал о том, как бы отомстить дерзкой Наталье за нанесённое мне оскорбление.

Через несколько минут Наталья Савишина вернулась, робко подошла ко мне и начала увещевать:

– Полноте, **мой батюшка**, не плачьте... простите меня дуру... я виновата... уж вы меня простите, **мой голубчик**...» (выделено мною. – Б. Ш.) [5, с. 43 – 44].

Современному читателю, конечно, трудно понять, почему маленький мальчик требует от женщины преклонного возраста обращаться к нему на *вы*. Однако в данном случае нужно принимать во внимание, что в Российской империи XIX-го века в общении строго соблюдались сословные различия между людьми – различия в происхождении и общественном положении, которые очень существенно влияли в том числе и на использование тех или иных форм речевого этикета в каждой конкретной ситуации общения.

В приведённом фрагменте из повести Л. Н. Толстого «Детство» весьма примечательными оказываются этикетные формулы, которая использованы няней Натальей Савишиной при обращении к своему питомцу: **батюшка мой** и **мой голубчик**, – которые, безусловно, принадлежат к стилистически маркированным номинациям.

В «Словаре русского речевого этикета» А. Г. Балакая [2] в объёмной словарной статье, посвящённой этикетной форме **батя**, находим и развёрнутое толкование всех употреблений формы **батюшка**, среди которых отмечено и интересующее нас значение (при поиске в словаре интересующих нас речезыкетных форм следует принимать во внимание, что материал в нём расположен преимущественно по *гнездовому* принципу): «...4. **Батюшка** (ты мой) ... *Просторечное и областное. Доброжелательное обращение к собеседнику.*

а) *Учтливое или почтительное обращение к старшему по возрасту, положению (нередко с именем-отчеством для выражения повышенной вежливости, учтивости, доброжелательности). Употребляется преимущественно в речи лиц старшего и среднего возраста с «ты» и «Вы»-формами. ... Людей у Мардария Аполлоныча множество, и все одеты по-старинному < >. Гостям они говорят «батюшка». И. Тургенев. Два помещика. ... ♦ **Батюшка (ты) наш.** ... Почтительное обращение крестьян к барину, помещику. – *Батюшка ты наш! Вы отцы, мы ваши дети! Не давай в обиду Фоме Фомичу! Вся бедность просит!* – *закричали ещё раз мужики. Ф. Достоевский. Село Степанчиково... – Батюшка ты наш, Сергей Александрыч!.. – дрогнувшим голосом запричитал Лука, бросаясь снимать с гостя верхнее пальто и по пути целуя его в рукав сюртука. Д. Мамин-Сибиряк. Приваловские миллионы» [2, с. 35 – 36]. Следует, кстати, отметить, что в «Словаре русского речевого этикета» А. Г. Балакая значительная часть иллюстративного материала взята из произведений именно Л. Н. Толстого, что представляется нам весьма показательным и однозначно свидетельствует о том, что великий русский писатель отразил в своих произведениях жизнь современного ему общества в поразительных полноте и многообразии, художественно воплотив в том числе и тончайшие нюансы уокоммуникативно-речевой сферы.**

Таким образом, в качестве элемента современного языка словарь квалифицирует обращение «батюшка» как *просторечное* и *областное (диалектное)* по стилистической принадлежности; однако при этом указывает и на ставшее *архаичным* в настоящий период значение, которое в языке XIX-го века было общеупотребительным и широко использовалось в речи при обращении слуг к своим хозяевам (барам, помещикам), в том числе и к господским детям (*батюшка (ты) (наш, мой)*). О том, что в настоящее время, в связи с практически устранением в русском обществе сословных различий в послереволюционный период (после 1917-го года) подобная этикетная форма воспринимается как архаизм, сигнализируют пользователю словаря и предваряющие пометы о стилистической маркированности значки «песочные часы» (свидетельство устарелости или устаревания толкуемого слова либо формы слова) [2, с. 35 – 36].

Таким образом, в настоящее время о существовании и весьма широком распространении в языке XIX-го века этикетной речевой формы *батюшка* мы можем судить, опираясь прежде всего на произведения русской классической литературы, зафиксировавших в себе эти формы речевого этикета, в том числе и в речи слуг дворян и помещиков при их обращении к господским детям. Именно эту речезыкетную форму мы наблюдаем в речи Натальи Савишны, обратившейся к Николеньке.

Не менее экспрессивным является и обращение *мой голубчик*, которое также использовано в речи Натальи Савишны в её разговоре с Николенькой, – толкование этой этикетной формы с квалификацией её стилистической маркированности (*разговорное*) находим в упомянутом словаре речевого этикета в словарной статье «Голубь»: «... **Голубчик**. ♦ **Мой голубчик (Голубчик мой)**. *Разговорное*. Ласковое обращение к родственнику или близкому знакомому (мужчине, женщине, ребёнку). Нередко употребляется с терминами родства (*дедушка, голубчик; голубчик дедушка*), с именем, именем-отчеством, фамилией (*голубчик Машенька; голубчик Иван Васильевич, голубчик Денисов*). [Арина Власьевна (мужу :)] *Как бы, голубчик, узнать, чего Енюша желает сегодня к обеду: щей или борщу?* И. Тургенев. Отцы и дети. ... «Володя! – говорит она. – Ты, голубчик, лёгенький! сходил бы да потихоньку подслушал, что у них там!» – «С удовольствием, бабушка». М. Салтыков-Щедрин. Господа Головлёвы. [Алёша Карамазов (мальчиком):] *Голубчики мои, – дайте я вас так назову голубчиками, потому что вы все очень похожи на них, на этих хорошеньких сизых птичек*. Ф. Достоевский. Братья Карамазовы [2, с. 106]. Данные словаря свидетельствуют о том, что в современном коммуникативном контексте это обращение продолжает функционировать, хотя и с существенным изменением своих функций (как разговорная номинация, используемая преимущественно в непринуждённо-бытовом общении).

С учётом современной культурно-языковой ситуации (в частности, существенного снижения уровня как общей, так и речевой культуры) представляется, что затронутая в нашей публикации проблема нуждается в настоящее время в дальнейшей разработке.

К числу основных аспектов, по которым эта разработка может вестись, принадлежат: исследование всех возможных векторов взаимодействия коммуникантов в разных этикетных позициях; изучение различных экстралингвистических факторов, сформировавших ситуацию в сфере речевого этикета, и т. д. Одним из крайне важных аспектов таких исследований является и **рассмотрение речезыкетного наследия, которое зафиксировано в русской классической литературе**, – с целью прежде всего понимания традиций, на основе которых сформировался русский речевой этикет, и актуализации богатых коммуникативных возможностей русского языка в настоящее время.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Балакай А. Г. Предисловие / А. Г. Балакай // Балакай А. Г. Толковый словарь русского речевого этикета: свыше 4000 этикетных слов и выражений / А. Г. Балакай. – М., 2004. – С. 3 – 7.
2. Балакай А. Г. Словарь русского речевого этикета: 2-е изд., испр. и доп. / А. Г. Балакай. – М., 2004. – 672 с.
3. Большой толковый словарь русского языка; сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб.: «Норинт», 1998. – 1536 с.
4. Гольдин В. Е. Речь и этикет / В. Е. Гольдин. – М.: Просвещение, 1983. – 109 с.
5. Толстой Л. Н. Детство, Отрочество. Юность» / Л. Н. Толстой. – Харьков: Фолио, 2013. – 347 с.
6. Формановская Н. И. Речевого этикет / Н. И. Формановская // Культура русской речи. Энциклопедический словарь-справочник; под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева. – М., 2003. – С. 575 – 578.

Шень Б., аспирант

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ

СТИЛИСТИЧЕСКИ МАРКИРОВАННЫЕ ФОРМЫ РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА В ПОВЕСТИ Л. Н. ТОЛСТОГО «ДЕТСТВО»: СТРУКТУРНО- СЕМАНТИЧЕСКИЙ И ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ

У статті аналізуються випадки вживання у відомій повісті Л. М. Толстого «Дитинство» стилістично маркованих мовленнєво-етикетних форм, яким властива у тому числі й безумовна лінгвокультурна значущість. Аналіз здійснюється у зіставленні семантики та функцій цих елементів художнього тексту з їхніми аналогами у сучасній російській літературній мові.

Ключові слова: мовленнєвий етикет, національна своєрідність, стилістична маркованість, лінгвокультурний потенціал, комунікація.

Shen B., graduate student

Dragomanov national pedagogical university, Kyiv, Ukraine

STYLISTICALLY MARKED FORMS OF SPEECH ETIQUETTE IN L. N. TOLSTOY'S "CHILDHOOD": STRUCTURAL-SEMANTIC AND LINGUISTIC CULTURAL ASPECTS

The article analyzes the cases of the use of stylistically marked speech-and-speech forms in the well-known story by L.N. Tolstoy's "Childhood", which also have undoubted linguocultural significance. The analysis is carried out by means of a comparison of the semantics and functions of these elements of the artistic text with their analogues in the modern Russian literary language.

Key words: speech etiquette, national cohesion, stylistic marking, lingvocultural potential, communication.

РУССКАЯ МЕТАФОРИКА В ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

В статье рассматривается проблема лексикографического описания русской метафорики, которая стала актуальной в связи с формированием лингвометафорологии как самостоятельной отрасли лингвистики. Освещены некоторые теоретические и прикладные аспекты метафорической лексикографии, охарактеризованы разные типы словарей метафор, описаны основные принципы лексикографирования метафорических номинаций, выделены наиболее продуктивные и перспективные направления русской метафорической лексикографии.

Ключевые слова: лингвометафорология, метафора, метафорика, метафорическая номинация, лексикография, словарь.

Лингвистические исследования метафоры в теоретическом и прикладном аспектах имеют давно сложившиеся традиции, однако лингвометафорология как самостоятельная отрасль языкознания, несмотря на огромное количество работ, сформировалась лишь в начале XXI в. Это было обусловлено, с одной стороны, значительным проявлением научного интереса к метафоре, связанным с осознанием ее важной роли в познании, концептуализации и репрезентации мира, стремлением к постижению сущности метафорического мышления и определению когнитивных механизмов метафоризации [5: 3], а с другой – интеграцией разных лингвистических направлений, объектом которых является метафора [7: 3].

В лингвометафорологии, изучающей метафору как языковое явление в ее тесной взаимосвязи с другими объектами действительности, существует более десяти исследовательских направлений [5; 6; 7]: лексикологическое, лингвостилистическое, психолингвистическое, социолингвистическое, семасиологическое, ономасиологическое, лингвокультурологическое, лингвокогнитивное, лингвокоммуникативное, лексикографическое и др., хотя «с учетом синхронного и диахронного описания метафорических объектов количество “смешанных” подходов может возрасти почти вдвое» [6: 58]. Лексикографическое направление лингвометафорологии является одним из наименее разработанных, но активно развиваемых в последние десятилетия.

Метафоры, как и образная лексика в целом, долгое время не выделялись как особый тип единиц в составе русской лексики, и их лексикографирование осуществлялось в рамках составления толковых словарей, в которых они традиционно описываются в словарных статьях многозначных слов и обозначаются пометой «*перен.*» (переносное значение). Относительно недавно появились семантические словари (Караулов Ю. Н. и др. «Русский семантический словарь. Опыт автоматического построения тезауруса: от понятия к слову» (1983); «Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений» под ред. Н. Ю. Шведовой (1998–2007) и др.), но принцип описания метафорических значений в них не отличается от принципа

описания в толковых словарях. Так, приведем примеры толкования переносных (метафорических) значений слова *волна* в разных словарях (в хронологическом порядке):

– «Толковый словарь живого великорусского языка» В. И. Даля (в разных изданиях, начиная с 1863–1866 гг.): «<...> В переносн. значении волною зовут движущуюся в одну сторону громаду, толпу. *Народ волна волной валит*»;

– «Толковый словарь русского языка» под ред. Д. Н. Ушакова (1935–1940): «<...> 2. *перен.* Усилившееся в известный момент движение, проявление чего-н. *Волна недовольства*. || Движущаяся толпа, множество. *Идет, течет по улице народная волна*»;

– «Толковый словарь русского языка» С. И. Ожегова (в разных изданиях, начиная с 1949 г.): «<...> 3. *перен.*, *кого-чего*. О том, что движется друг за другом во множестве на нек-ром расстоянии; о массовом проявлении чего-н. *В. бегущих, наступающих. В. возмущения*»;

– «Словарь русского языка» под ред. А. П. Евгеньевой (1957–1961): «1. <...> || *перен.*, *чего или какая*. Движение чего-л. (какой-л. массы или тумана, дыма и т. д.), напоминающее движение водяного вала. *Пар смешивался с волнами табачного дыма*. 3. *перен.*, *кого-чего*. Появляющаяся или сменяющаяся одна другую в движении масса, поток кого-, чего-л. *По гулу можно было определить, что идут они волнами*. || *чего*. Неожиданное и сильное проявление чего-л., возникновение какого-л. чувства или состояния. *Волна недовольства*»;

– «Толковый словарь русского языка» С. И. Ожегова и Н. Ю. Шведовой (в разных изданиях, начиная с 1992 г.): «<...> 3. *перен.*, *кого-чего*. О том, что движется друг за другом во множестве на нек-ром расстоянии; о массовом проявлении чего-н. *В. бегущих, наступающих. В. возмущения*» (идентично толкованию в словаре С. И. Ожегова);

– «Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный» Т. Ф. Ефремовой (2000): «<...> 4. *перен.* Масса, поток людей, движущихся, следующих друг за другом на некотором расстоянии. 5. *перен.* Внезапно возникающее сильное чувство, переживание и т. п.»;

– «Русский семантический словарь» под ред. Н. Ю. Шведовой (1998–2007): «<...> 3. *перен.* Масса, множество кого-чего-н., движущихся друг за другом на некотором расстоянии. *В. бегущих, наступающих*. 4. *перен.*, *чего*. Внезапное проявление какого-н. настроения, каких-н. чувств, состояний. *В. возмущения. В. мыслей*».

Как видим, в словарных статьях слова *волна*, представленных в толковых и семантических словарях разных лет, выделено сначала одно, затем два метафорических значения (даны их толкования и иллюстративный материал), что свидетельствует о развитии семантической структуры анализируемого слова. Нередко в толковых словарях толкование метафоры вообще отсутствует, имеется только помета «*перен.*»: к примеру, в «Русском семантическом словаре» под ред. Н. Ю. Шведовой: «*Говор, -а, м. 1. Невнятные звуки разговора, речи, доносящиеся откуда-н. Тихий г. Г. ручья, струи (перен.)*»; «*Лепет, -а, м. Несвязная, неясная речь (обычно ребенка). Детский л. <...> Л. ручья (перен.)*». Таким образом, в процессе эволюции лексикографического описания метафорических значений слов могут происходить существенные изменения в характере их толкования, количестве фиксируемых значений и порядке размещения в словарной статье.

Русская метафорика находит также отражение в фигуративной лексикографии [2], целью которой является описание образных средств языка (речи). В таких словарях

метафоры представлены в составе различных образных средств русского языка: «Словарь образных выражений русского языка» под ред. В. Н. Телия (1995); Павлович Н. В. «Словарь поэтических образов» (1999); Иванова Н. Н., Иванова О. Е. «Словарь языка поэзии (образный арсенал русской лирики конца XVIII – начала XX в.)» (2004); Блинова О. И., Юрина Е. А. «Словарь образных слов русского языка» (2007) и др.

До недавнего времени самостоятельные описания метафорики в русской лексикографии отсутствовали, хотя они и сейчас занимают достаточно скромное место. Предпосылками для возникновения словарей метафор как отдельной лексикографической отрасли стали следующие устойчивые тенденции: регулярная фиксация переносных значений слова в рамках толковых словарей (В. И. Даль, Д. Н. Ушаков, С. И. Ожегов и др.); развитие авторской (писательской, художественной) лексикографии (В. В. Виноградов, Г. О. Винокур и др.) [12]; создание идеографических (тематических) словарей (Ю. Н. Караулов, В. В. Морковкин и др.).

Объективные трудности составления метафорических словарей заключаются в том, что метафора является одним из наиболее продуктивных способов смыслообразования и широко используемых в речи образных языковых средств, поэтому систематизировать и описывать метафорику очень сложно. Системный подход к лексикографированию языковых метафор начал формироваться на рубеже 1980-1990-х гг. в работах Г. Н. Скляревой [7; 8]. Языковые метафоры, обладающие такими свойствами, как образность, узуальность, объективность, воспроизводимость, коммуникативная функция, по мнению разных ученых [3; 5; 7], вполне соответствует систематизирующей функции словаря. «Поскольку метафора и метонимия являются основными средствами создания переносных и производных значений слов и представляют собой очень многочисленный, разнообразный и мобильный фонд, их лексикографирование еще долгое время будет продолжать оставаться одной из центральных задач словарной практики» [3: 89].

Первыми самостоятельными лексикографическими описаниями метафор стали «Русская политическая метафора (материалы к словарю)» (1991) и «Словарь русских политических метафор» (1994) [1] А. Н. Баранова и Ю. Н. Караулова, в последнем из которых представлено около десяти тысяч метафор. В них впервые было введено понятие метафорической модели и описаны модели в соответствии с разрабатываемой авторами дескрипторной теорией метафоры.

Появление разных типов словарей русских метафор обусловлено многоаспектностью данного явления и особенностями дискурсов, в которых они функционируют, – политическом, медицинском, художественном и др.: Баранов А. Н., Караулов Ю. Н. «Словарь русских политических метафор» (1994); Кожевникова Н. А., Петрова З. Ю. «Материалы к словарю метафор и сравнений русской литературы XIX–XX вв.» (2000, 2010, 2015); Дьяченко А. П. «Метафоры и терминологически устойчивые выражения в медицине: Словарь-справочник» (2003) и др.

В метафорической лексикографии продуктивно стали разрабатываться идеографические (тематические) словари метафор, в которых фрагментарно описываются те или иные понятийные сферы русской метафорики: Кожевникова Н. А., Петрова З. Ю. «Материалы к словарю метафор и сравнений русской литературы XIX–XX вв.»: Вып. 1. Птицы (2000); Вып. 2. Звери, насекомые, рыбы, змеи (2010); Вып. 3. Растения (2015) [4]; «Словарь русской пищевой метафоры» под ред. Е. А. Юриной (2015) [9]. Так, в последнем из

них объектом лексикографирования являются языковые метафоры, называющие явления действительности по аналогии с различными продуктами питания. Расположение материала в данном словаре строится по тематическому, гнездовому и алфавитному (внутри гнезда) принципам, например: 1. Продукты растительного происхождения: 1.1. Зерновые продукты, мучные и крупяные изделия. 1.2. Фрукты. 1.3. Овощи. 1.4. Ягоды. 1.5. Грибы. 1.6. Орехи. В каждом подразделе представлены лексико-фразеологические гнезда, вершиной которых выступает исходная пищевая номинация. Словарная статья включает: толкование исходного прямого значения; толкование метафорического значения; лингвокультурологический комментарий.

В последнее время быстро развивается метафорическая лексикография, посвященная описанию художественной метафорики. Лексикографирование осуществляется на основе анализа определенного идиолекта или какого-либо фрагмента русской литературы: Кожевникова Н. А., Петрова З. Ю. «Материалы к словарю метафор и сравнений русской литературы XIX–XX вв.» (2000, 2010, 2015) [4]; словари Н. А. Турапиной: «Словарь метафор В. Маяковского» (1999), «Словарь метафор А. Блока» (2000) [10], «Словарь метафорических образов М. Пришвина» (2007); Кравцова Ю. В. «Материалы для словаря метафор русской поэзии и прозы первой половины XX в.» (2014) [5: 295–317] и др. Так, основным принципом описания метафорики в словаре Н. А. Кожевниковой и З. Ю. Петровой является «тезаурусный» принцип, при котором обозначения реалий и их образно-метафорические соответствия группируются в семантические поля. В «Материалах для словаря метафор» Ю. В. Кравцовой метафорические номинации размещаются в алфавитном порядке, даются их толкования (индивидуально-авторские метафоры имеют помету «*окказ.*» (окказиональное значение)) и приводится иллюстративный материал.

Активизация лексикографической практики в области художественной метафорики связана с осознанием того, что «образование речевых (окказиональных, авторских) метафор также подчинено системным закономерностям, и, хотя выявление и описание этих процессов сложнее, чем в случае узуальной метафоризации, оно не выходит за рамки общезыковой системности» [5: 58]. С другой стороны, художественная метафора обладает свойствами, отражающими особенности индивидуального мировосприятия автора. Поэтому в таких словарях метафоры приводятся, как правило, в минимальных контекстах, необходимых и достаточных для восприятия их смыслового содержания, а в качестве иллюстративного материала – расширенные и развернутые метафорические контексты. Созданные словари авторской художественной метафорики имеют большое значение для понимания творческой личности писателя. «Метафора функционирует в определенном художественном дискурсе, метафорические модели формируют авторскую систему отражения мира, которая находится в соответствии с культурными традициями этноса» [11: 94].

Основными тенденциями метафорической лексикографии являются следующие [2]: расширение толкования метафоры за счет толкования образной составляющей; усложнение структуры словарной статьи путем введения новых рубрик (например, указание метафорической модели, толкование исходного значения или типового образного представления); добавление разнообразных комментариев и помет; интегративный характер описания, включающий не только толкование метафорической семантики, но и другие сведения (из истории, культурологии и др.).

Таким образом, русская метафорика, длительное время фиксируемая только в толковых и семантических словарях, в последние десятилетия все чаще находит отражение в самостоятельных описаниях – словарях метафор. Разрабатываются различные типы таких словарей, которые отличаются некоторыми принципами лексикографирования метафор, однако это лишь способствует более полному раскрытию их смыслового содержания и глубокому проникновению в механизмы метафоризации. К продуктивным и перспективным направлениям русской метафорической лексикографии можно отнести создание авторских (писательских) и идеографических (тематических) словарей, отображающих какие-либо фрагменты метафорической картины мира данного этноса.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Баранов А. Н. Словарь русских политических метафор / А. Н. Баранов, Ю. Н. Караулов. – М.: Помовский и партнеры, 1994. – 330 с.
2. Грекова М. В. Фигуративная лексикография и ее место в современной русистике / М. В. Грекова // Вопросы лексикографии: научный журнал. – 2016. – № 2 (10). – С. 18–40.
3. Девкин В. Д. Очерки по лексикографии / В. Д. Девкин. – М.: Прометей, 2000. – 395 с.
4. Кожевникова Н. А. Материалы к словарю метафор и сравнений русской литературы XIX–XX вв. / Н. А. Кожевникова, З. Ю. Петрова. – Вып. 1. Птицы. – М.: Языки славянских культур, 2000. – 480 с.; Вып. 2. Звери, насекомые, рыбы, змеи. – М., 2010. – 512 с.; Вып. 3. Растения. – М., 2015. – 448 с.
5. Кравцова Ю. В. Метафорическое моделирование мира в художественном тексте: семантико-когнитивный анализ / Ю. В. Кравцова. – К.: Изд-во НПУ им. М. П. Драгоманова, 2014. – 320 с.
6. Лагута О. Н. Метафорология: теоретические аспекты. Ч. 2. Лингвометафорология: основные подходы / О. Н. Лагута. – Новосибирск: Изд-во НГУ, 2003. – 208 с.
7. Складаревская Г. Н. Метафора в системе языка / Г. Н. Складаревская. – СПб.: Наука, 1993. – 256 с.
8. Складаревская Г. Н. Языковая метафора в толковом словаре: проблемы семантики / Г. Н. Складаревская. – М.: Препринт АН СССР; Ин-т рус. яз., 1988. – 58 с.
9. Словарь русской пищевой метафоры: в 3 т. / под ред. Е. А. Юриной. – Томск: Изд-во ТГУ, 2015.
10. Туранина Н. А. Словарь метафор А. Блока / Н. А. Туранина. – Белгород, 2000. – 196 с.
11. Туранина Н. А. Метафорический словарь поэзии XX века: проблемы и перспективы / Н. А. Туранина // Вестник Поморского университета. Серия «Гуманитарные и социальные науки». – 2007. – № 2 (12). – С. 90–94.
12. Шестакова Л. Л. Русская авторская лексикография: теория, история, современность / Л. Л. Шестакова. – М.: Языки славянских культур, 2011. – 464 с.

Сяо Ваньнін, аспірант
Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Київ

РОСІЙСЬКА МЕТАФОРІКА У ЛЕКСИКОГРАФІЧНОМУ АСПЕКТІ

У статті розглядається проблема лексикографічного опису російської метафорики, яка стала актуальною у зв'язку з формуванням лінгвометафорології як самостійної галузі лінгвістики. Висвітлено деякі теоретичні та прикладні аспекти метафоричної лексикографії, охарактеризовано різні типи словників метафор, описано основні принципи лексикографування метафоричних номінацій, виділено найбільш продуктивні та перспективні напрями російської метафоричної лексикографії.

Ключові слова: лінгвометафорологія, метафора, метафоріка, метафорична номінація, лексикографія, словник.

Xiao Wanning, PhD student
Dragomanov national pedagogical university, Kyiv, Ukraine

RUSSIAN METAPHORS IN LEXICOGRAPHICAL ASPECT

The article deals with the problem of lexicographic description of Russian metaphors, which became topical in connection with the formation of linguistic metaphorology as an independent branch of linguistics. Some theoretical and applied aspects of metaphorical lexicography are elucidated, different types of metaphor dictionaries are characterized, basic principles of lexiconizing the metaphorical nominations are described, the most productive and promising directions of Russian metaphorical lexicography are distinguished.

Key words: linguistic metaphorology, metaphor, metaphoric nomination, lexicography, dictionary.

УДК 811.111'37

Охріменко О.А., старший викладач
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ

ФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ У ПОДАТКОВОМУ ТЕКСТІ

Податкова термінологія відображає, називає та співвідноситься з конкретними поняттями та реаліями сфери оподаткування, виражає професійні поняття галузі оподаткування та утворює відповідну терміносистему.

Ключові слова: текст, терміносистема, податковий, оподаткування, формування.

Мова завжди реагує на всі процеси, які відбуваються у суспільстві. Такі процеси, як контакти з іншими носіями різних мов, релігія, створення писемності, розроблення правопису, юридичної, суспільної, політичної термінології тощо у будь-якому випадку

© Охріменко О.А., 2017

залишають відбиток на розвитку мови, яка, в свою чергу, зазнає значного впливу всіх вищезазначених факторів, на чому наголошують Л.В.Дубровіна, А.С. Д'яков, В.П.Живулін, В.Ю.Залевська, Т.Р. Кияк, С.П.Хижняк та інші дослідники. Т.Р. Кияк наголошує, що під певним екстралінгвістичним впливом мова набуває ознак літературної мови [2]. Такий вплив відображається на розвитку сучасних терміносистем, у нашому дослідженні на формуванні податкової термінології в німецькій мові.

Податкова термінологія є вираженням термінопонять податкової сфери, сприяє формулюванню та передаванню спеціальної інформації. Терміни є важливим елементом комунікації, вони органічно приймають участь у процесі та результатах пізнання.

Будучи носієм колективної, професійної пам'яті, податкова термінологія є учасником спеціальної комунікації, сприяє розвитку перетворювальної та пізнавальної діяльності людини у сфері оподаткування. Інформація, що міститься у податковій терміносистемі, представляє собою не лише об'єкт пізнання, але й розумовий процес, пов'язаний з цим пізнанням.

Інформаційна природа податкової терміносистеми полягає передусім у тому що, як одиниця професійного знання, вона акумулює загальномовну і спеціальну інформацію, перетворюючи її на термінологічну податкову інформацію. Термінологічна інформація специфічна та розглядається як засіб, покликаний сприяти розвитку думки та діяльності людини.

Податкова терміносистема дає загальне уявлення про функціонування галузі оподаткування:

Головне слово	з дієсловами	з іменниками	з прикметниками
STEUER	erheben	Grundsteuer	hohe
	auflegen	Lohnsteuer	jährlich
	belegt sein	Steuerberater	niedrige
	zahlen	Steuererklärung	
	abführen	Steuerbord	
	senken	Steuermann	
	erhöhen		
	absetzen		
	hinterziehen		
	nach gehen		
	machen		
	abgeben		

Податкова терміносистема є завершеною та водночас відкритою системою термінів, утворених лексичним (створені), семантичним (загальноновживані слова, що отримали значення терміну) та синтаксичним способом (словосполучення номінативного характеру). Досліджувати сучасні терміносистеми слід лише у фахових мовах або безпосередньо в тексті [2, с. 20].

Податкова терміносистема, що формується у податкових текстах, є основою професійної комунікації юристів.

Через специфічну термінологію податкове законодавство будується, спостерігається і передається. Тексти податкових законів існують у письмовій формі, створюються для регулювання соціальних дій людей. Норми податкового права, які є зафіксованими у законодавчих текстах, є стандартизованими та встановленими. Законодавець створює текст податкового закону, де перераховує права та обов'язки громадян, а також конкретні правила, що стосуються конкретних сфер оподаткування і яких повинні дотримуватись усі учасники. Разом з правилами законодавець (колегіальний автор) надсилає усім громадянам інформацію про наслідки недотримання відповідних правил. Усі ці правила формують та існують у податковому законодавчому тексті, який і є об'єктом нашого дослідження.

Формування податкової термінології пов'язане з податковими текстами законів, які покликані корегувати дії громадян, та змушують їх виконувати свої права та обов'язки згідно оподаткування всіх соціальних сфер життєдіяльності. Таким чином економічний, юридичний розвиток суспільства впливає на формування податкової термінології.

Сучасна мова податкового законодавства виявляється такою, що поєднує у собі складні фрази разом із складним синтаксисом речення. Пояснюється це тим фактом, що юридична мова завжди намагається охопити всі можливі поєднання умов і непередбачуваних обставин. Намагання до точності веде також до спеціально створених термінів і накопичення синонімів у процесі пошуку семантичної точності, наприклад: *Personenvereinigungen, Vermögensmassen, Bauleistungen, Ersatzzuständigkeit, Mehrfache, Zuständigkeitswechsel, Zuständigkeitsvereinbarung, Zuständigkeitsstreit, Gefahr, Verzug*.

Під час формування податкового тексту закону колегіальний автор враховує співвіднесеність тексту з позамовною дійсністю. Податкові тексти мають смислово закінченість, цілісність, комунікативну направленість, мовленнєву, структурну, композиційну оформленість.

Податковий текст закону має певний об'єм, форму, який створюється відповідною кількістю речень, наприклад податковий закон *Abgabenordnung* (АО) складається з 1956 речень та містить 68580 друкованих знаків.

Текст є складним мовленнєвим утворенням, яке відображає навколишню дійсність. Текст, який досягає адресата, спроможний здійснювати на нього інформаційну дію. При цьому основним у формуванні текстів є скомпонований та організований зміст, а також цілісність та зв'язність, завдяки яким він будується та як вживається у спілкуванні [1, с. 63-64]. Податкові закони мають чітку структуру: заголовок, вступ, основна частина, заключна частина, та форму, в якій відображається зміст тексту.

Основне призначення тексту заключається в тому, щоб вирішити інформаційне завдання, яке ставить перед собою автор тексту. Автор зацікавлений у результативності тексту і, таким чином, під час формування тексту використовує різноманітні мовленнєві засоби для досягнення інформаційної результативності, а також засоби, які підвищують його результативність, під якою розуміється успішне рішення текстом комунікативного завдання.

Отже, величезна відповідальність за успішність сприйняття правильно сформованого податкового тексту лежить саме на колегіальному авторі (спеціалісті). Він повинен прикласти максимум зусиль для того, щоб нейтралізувати ризик нерозуміння юристом (адресатом) тексту податкового закону, щоб не перекрутити зміст, зберегти чіткість і

точність висловлювань, що є важливими якостями податкового закону (чого важко дотриматись у формуванні податкових законів, оскільки речення – великі за обсягом та самі тексти об'ємні, і в них вжито спеціальні терміносистеми). Окрім того, чіткість та ясність при формулюванні змісту податкового закону є тією гарантією, яка оберігає від упередженості та сприяє більш ефективному дотриманню положень, описаних у текстах податкових законів. Іншої мовленнєвої стратегії для законодавця не може бути. Неясність, нечіткість, неточність при передачі змісту податкового закону може мати наслідком неправильне тлумачення тексту закону та висновків і тим самим неправильних вчинків з описуваної ситуації. Суть закону викладається з використанням спеціальної термінології, яка необхідна для чіткого формування змісту податкового закону. Адже податкові закони формулюють для того, щоб їх дотримувались та розуміли фахівці. Таким чином, законодавці зацікавлені донести зміст податкового закону до юристів у такому вигляді, щоб ті їх розуміли і могли донести їх суть до громадян, які, у свою чергу, не могли б їх порушувати.

Необхідно зазначити, що саме колегіально-авторський намір є характерним для текстів податкового законодавства. Тексти податкових законів не покликані описувати почуття людей, явища, події суспільного життя, вони не передають ставлення до осіб, явищ, фактів навколишньої дійсності. Податкові закони не розважають, не переконують, не пояснюють, не доводять, вони чітко приписують певні дії суб'єктам податкового права, передають вимоги, обов'язкові розпорядження [1, с. 52-53]. Тексти податкового законодавства направлені на чітке, недвозначне, несуперечливе розуміння юристом змісту тексту у формі директивності та примусовості. Оскільки директивність податкового закону передається лише у письмовій формі, то колегіальний автор мусить використовувати такі мовні засоби, щоб тлумачення податкового закону юристом не було б двозначним.

Отже, авторський намір має заключатись у тому, щоб правильно підібрати мовні засоби, які б дали змогу максимально точно формулювати тексти податкових законів та доступно передавати суб'єкту права його обов'язки.

Отже, особливості податкових термінів зумовлені, сформовані їх функціонуванням у податковій терміносистемі податкового тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богданов В. В. Текст и текстовое общение. Учебное пособие. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 1993. – 68 с.
2. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения: Учеб. пособие / Т. Р. Кияк. – К.: УМК ВО, 1989. – 104 с.

Охрименко Е.А., старший преподаватель

Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев

ФОРМИРОВАНИЕ НАЛОГОВОЙ ТЕРМИНОСИСТЕМЫ В ТЕКСТЕ О НАЛОГООБЛОЖЕНИИ

Налоговая терминология отображает, называет и соотносится с конкретными понятиями и реалиями сферы налогообложения, выражает профессиональные понятия в области налогообложения и образует соответствующую терминосистему.

Ключевые слова: текст, терминосистема, налоговый, налогообложение, формирование.

Okhrimenko Ye.A., senior lecturer
Dragomanov NPU, Kiev, Ukraine

Fiscal terminology represents, names and correlates with specific concepts and actuals of taxation sphere. It also expresses professional concepts in taxation field and builds the proper term system.

Key words: text, term system, fiscal, taxation, forming.

УДК 821.09.04

Жижма О.О., кандидат філологічних наук, доцент
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет, Маріуполь

КОЛЬОРОЛЕКСЕМИ ЯК ЗАСІБ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ КАРТИНИ СВІТУ У ТВОРЧОСТІ СЕРГІЯ ЖАДАНА

Стаття присвячена ад'єктивним кольороназвам як засобам створення індивідуально-авторського стилю, зокрема подається аналіз з урахуванням структурно-семантичних зв'язків їх компонентів.

Ключові слова: кольороназви, мікрополе, монохромія, біхромія, юстапозити.

Кольоропозначення є невід'ємним компонентом індивідуально-авторської картини світу, адже у культурі людства колір завжди мав важливе значення, бо він тісно пов'язаний із філософським та естетичним осмисленням світу. Кольоропозначення, матеріально відображаючись у мовній формі, є одночасно «знаковою моделлю»; кольорові епітети, які є результатом інтуїтивного художнього відбору, виконують у тексті художньої літератури три основні функції: семантичну, описову (кольорні епітети застосовуються письменником, щоб опис став видимим) та емоційну (певний спосіб впливу на почуття), внаслідок чого такі засоби виразності є художньо багатозначними, взаємообумовленими і характеризуються досить складний взаємозв'язком. Кольоропозначення українських поетів та письменників були предметом вивчення багатьох вітчизняних мовознавців. Зокрема свої роботи цій темі присвятили З. Годунок, Г. Осадко, О. Шегеда, О. Вдович та інші. Проте комплексні студіювання експресивної природи ад'єктивних кольороназв як засобів створення індивідуально-авторського стилю конкретних авторів не завжди проводилися, що й зумовило **актуальність** нашого дослідження, у ході якого ми намагатимемося вирішити наступні **завдання**: 1) виявити у поетичному мовленні С.Жадана ад'єктивні кольоронази 2) провести їх аналіз з урахуванням структурно-семантичних зв'язків їх компонентів; 3) довести вагомість подібних утворень у поетичному сучасному мовленні.

Мовотворчість українських поетів є одним з етапів еволюції української мови у плані вияву експресивно-виражальних та інтелектуальних її потенцій. Особливо важливою є здатність митців через індивідуальне сприйняття світу відображати його у поетичному слові, адже поезія – це вербальне мистецтво, що базується на оригінальному

© Жижма О.О., 2017

використанні мови. Для декодування специфіки художнього сприйняття світу поетом потрібно враховувати рівень загальної культури митців. Серед значень, породжених чуттєвим сприйняттям світу, найбільш розвиненими та диференційованими є понятійні еквіваленти зорових вражень. Саме зорове сприйняття світу сприяє формуванню понятійної сфери і відповідно мовної семантики. Використання лексики на позначення кольорових відчуттів і вражень у художньому мовленні окрім відображення індивідуально-авторського сприйняття світу може бути потужним засобом впливу як на індивіда (читача), так і на соціальну свідомість. Так одні кольори сприймаються нейтрально, інші мають багато конотацій. Кожній культурі на певному історичному етапі властиві особливі кольорові доміанти-універсалії. Тому відображення кольорового простору залежить і від мовної унікальності індивіда, й від особливостей культурно-історичного плану. У художньому мовленні українських митців органічно поєднані здобутки світової культури, глибоко усвідомлена національна самобутність, що сягає глибинних шарів фольклору, і прагнення активного творчого пошуку мовно-виражальних засобів, що зможуть розкрити індивідуальність сприйняття і відображення світу.

Поетичне мистецтво українських поетів та письменників відзначається виключною пластичністю, свіжістю та колоритністю. Для відтворення найтонших відтінків, світлотіней поети вдаються до поширеної епітетики – обов'язкові прикметники перед іменником. Суцвіття метафор, майстерне обігрування психологічної деталі, символічність образів в органічній єдності з поширеною епітетикою та свіжими соковитими порівняннями надають поетичній тканині необхідного лірично-емоційного забарвлення. Поетична спадщина українських митців – своєрідна колірна гама, що розкриває перед нами не тільки художню палітру поетів, а ще їхній світогляд. У поезіях цих художників можна побачити дуже багато прикметників на позначення кольору, які описують зовнішність героїв (Л. Костенко «Важка жалоба *чорної* коси, // і тільки тьм колишньої краси...»), малюють картини природи (Є. Маланюк: «...А мені ти – *блакитним* містом // В *золотім* полудневім меду...»), передають душевні настрої, думки (М. Рильський: «*Зелені* тіні по душі майнули – // М'якого моху свіжо-чистий тон...»).

У «Месопотамії» Сергія Жадана можна побачити всю колірну гаму, справжню палітру художника. Загальна палітра колірних номінацій відображає кольоробачення автора й тональність сприйняття ним навколишньої дійсності. Самі по собі та у мовленнєвому потоці назви кольорів викликають індивідуальні асоціації, які залежать від настрою, життєвого досвіду, рівня розвитку, проте С.Жадан тяжіє до відтворення чистих кольорів, а відтінки передає у поодиноких випадках. Розглянемо це на прикладі. Найбільше асоціацій, наповнених різним емоційним змістом викликають так звані «сонячні кольори», тому не випадково жовтий колір серед спектральних кольорів зустрічається у творі С. Жадана «Месопотамія» найбільшу кількість разів. Насиченість кольору виявляють і підсилюють метафоричні конструкції, які виступають у ролі інтенсифікаторів колірної ознаки: «*Шкіра в неї була золотиста, волосся мідне, п'ятки в неї були жовті, наче цитрини*», «...*діставали з комор і холодильників харч – червоні перці, зелені сонця капуста, жовтий сир, схожий на стиглі місяці*», «*Решта сіла в жовтий форд*», «*Волосся її, жовте й сонячне, було таким довгим, що в різних місцях пахло по-різному – то гарячим вітром, то темною річковою водою*», «*Вигляд він мав утомлений, обличчя його, і без того підпухле, після вчорашнього святкування взагалі набрякло й набуло лимонних відтінків*», «*Була в*

діловому костюмі **пісочного кольору**». Більшої образності й конкретності набуває ознака колірної семантики у виразах, побудованих на основі порівняння.

За кількістю колорем виділяється мікрополе червоного кольору: «*Але всім, схоже, подобалося згадувати Марата саме таким – у **червоних** боксерських трусах...*», «... регулювальники відчайдушно завертали велосипедистів, що вилітали на площу й розганяли зграї голубів та **червоних** крикливих папуг...». Звернення письменника в одному контексті до біхроматичного зображення з акцентом на червоному кольорі дозволяє створити контраст різними співвідношеннями колірних і світлових лексем: «*Чорні дерева, бузкові небеса з **червоними** відблисками на заході*».

Ефективними з погляду інтенсифікації семантики кольоро- і світлопозначень є також використання юкстапозитів, які можна віднести до одного синонімічного ряду із домінантною червоного кольору: *тьмяно-червоний, ніжно-червоний, темно-червоний, темно-кривавий, кривавий, багряний*: «...і кров моя втікала в серце **ніжно-червоною**, а витікала з нього **темно-кривавою**», «Щось підказало йому, що втрачено ще далеко не все, що можна спробувати відігнати темну тінь, яка вже підступала з-за **багряних** дерев»). Такі прикметники позначають або різновид кольору, названого другою його частиною, який відрізняється від інших його різновидів густиною та насиченістю.

Третім за частотністю є **зелений** колір, інтенсивність та насиченість якого дуже влучно передається таким відтінками, як *темно-зелений, яскраво-зелений, смарагдовий, бляшаний, ядучо-зелений, оливковий, салатовий*: «Встрявав у дискусії, доводячи всім, що жодна жінка в цих кварталах не має таких **зелених** очей...», «Джинси, кеди, **ядучо-зелена** сорочка – я приїхав надовго», «...підлогою розсипано було **яскраво-зелену** капусту й ніжні пелюстки салату...», «... – це все // тому, що березень: // увечері довго шукаєш // по кишенях рекламні листівки, // на ранок **смарагдова** трава // росте під ліжком...». Синім описується небо та сльози, які у художньому мовленні часто бувають саме такого кольору: «...ніби почалося свято й слід було святкувати прямо тепер – під акаціями та липами, під **синіми** небесами червня...», «...**синя** сльоза скотилася йому в коняк»).

До семантичного поля **помаранчевого** кольору входять такі відтінки, як *рудий, іржавий, мідний, коричневий, брунатний*. Помаранчевим та його відтінками письменник переважно робить одяг та прикраси: жилетку, шорти, панчохи, футболку, кліпси, адже цей колір може бути промовистою деталлю у портретній характеристиці персонажа: «...на розі стояв двірник, світлячись здалеку **помаранчевим** вогнем жилетки».

Блакитний та **голубий** – це кольори стихії води, тому С.Жадан цими прикметниками, а також епітетом *запрано-блакитний*, зображає реалії, які так чи інакше стосуються води: риби в ріці («Золоті місяці, // **блакитні** риби в ріці, // чорні тіні // на її лиці»), тіні на повіках жінки, які розмазалися через сльози («*І оплачуючи солодку любов, ми зазвичай отримуємо лише сліди на воді, лише **блакитну** фарбу, розмазану по обличчю*»). Інколи біхромія сполучається із зіставленням конкретно-чуттєвих та асоціативних образів: «...й наші сльози – лише **синя** фарба повітря, **блакитні** сліди на воді...», одяг, який став негарного **світло-блакитного** кольору через те, що занадто часто контактував із водою та пральним порошком: «*Носив бавовняний **запрано-блакитного** кольору спортивний костюм із білими тонкими лампасами*».

Серед лексики, що вказує на яскравість і насиченість кольору без вказівки на основний тон, лідирують слова зі значенням *темний*. Темні у письменника тіні, дерева, вікна,

будинки, волосся, шкіра, окуляри, одяг: «Щось підказало йому, що втрачено це далеко не все, що можна спробувати відігнати **темну** тінь, яка вже підступала з-за багряних дерев», «Юра сидів поруч, у білій сорочці й **темних** робочих джинсах...», «...Бальтазар потягнувся мордою до жінки, та простягла йому свою висохлу **темну** руку, гладячи по-биту голову», «**чорні** генії бірже», «...і від **темних** **темних** мундирів море називається Чорним» Порівняно з темним, С.Жадан використовує набагато менше разів **світлий**: «Вона хапалася за його коротко стрижене **світле** волосся...», «З довгим, фарбованим у чорне волоссям, у **світлій** сукні, легких босоніжках». **Чорний** та **білий**, так само, як **темний** та **світлий**, уживаються письменником із великою перевагою у бік **чорного**; промовистою є єдина колірنا деталь у портреті однієї з героїнь «...одягнена була в коротку **чорну** сукню, **чорні** колготи й домашні капці...», а поєднання лексем із мікрополя чорного кольору й мікрополя темряви, яке з ним перехрещується, може дати монохроматичний ефект, якщо одиниці з другого мікрополя позначають не освітленість, а колір «ближчий до чорного, ніж до білого» [1; 397]: «...знаходять на **чорних** полотнищах передсвітанкового неба сузір'я...».

Білий, як і **чорний**, переважно описує одяг, але він, на відміну від контрастного собі кольору, зображує сонячний день, а не ніч, **білі**, навіть **білосніжні** сорочки, а не **траурні** костюми: «Яблуневі пелюстки падали на його **білу** сорочку...», «...з-під **білосніжної** сорочки просвічувала білізна», «Над столами світилися яблуні, **білий** цвіт падав у салати...». Наведені приклади є свідченням того, що у письменника в змалюванні персонажів, інтер'єру та пейзажу є певні закономірності – спостерігається і монохромія (**темний** **темний**, **біла** **білосніжна**), що спричинює виділення певного кольору, концентрацію уваги на ньому і біхромія, яка здебільшого будується на контрастах: «Дядя Алекс на фотокартки дивився з відразою, всі ми жертви тоталітарної системи, – говорив він, тикаючи **жовтим** нігтем в **чорно-біле** зображення, – ви лише подивіться на мій **жовіт**»; «Коля стояв у проїмі дверей, **чорно-оливковий**, **зрізний**, накачаний антибіотиками й отрутами, у зіжмаканих **білих** брюках, у **жовтій** велосипедній майці». Зустрічаються і біхроматичні пейзажі. Їх забарвлення визначається використанням одиниць мікрополів чорного й лимонного, синього і червоного кольорів, які автор поєднує в одне ціле з певною стилістичною метою: **чорно-лимонний** – чорне небо, вкрите жовтими зорями: «Той стояв на кухні, коло вікна, зовсім без одягу, й тильно вдивлявся у **чорно-лимонну** ніч», **синьо-червоний** – який замінює фіолетовий: «...у **синьо-червону** паркову п'ятьму, що тривожно поглинала вогні барної вівіски».

Серед кольорів зі складною семантикою найчастіше письменник використовує ніжні кольори: **рожевий**, **золотий** та **бузковий**. **Рожевий** – для зображення одягу: «...хтось навіть зазирає із вулиці, доки він рвав усі її червоні бретельки й **рожеві** панчохи...»), золотим описує шкіру, пісок, листя, сік, чіпси, обладунки: «**Соня** гостро надкусила **цитрину**, і **золотий** сік почав стікати їй підборіддям...», «Це місто з його ріками й **золотим** піском // це пом'яне нас паленим коньяком». Прикметник **золотий** використано також у складі фразеологічної одиниці: «Усю роботу робив **Яша**, який мав **золоті** руки й залізу печінку». **Бузковим** зображені дахи, небеса, тіні, сутінки, ніч («**Чорні** дерева, **бузкові** небеса з червоними відблисками на заході»), «Розсмюктались у крижаних **бузкових** сутінках»).

Використовуючи в художній мовній палітрі слова-кольоропозначення, поєднуючи їх між собою та з елементами інших семантичних полів, митець створює асоціативні,

метафоричні, символічні образи, і у такий спосіб відображає індивідуальну, унікальну, зорово-чуттєву картину світу. Надаючи перевагу тим чи іншим мовним засобам, письменник не збіднює власне мовлення, а навпаки, як правило, сприяє розширенню меж семантичного та естетичного потенціалу мовних ресурсів, адже мовотворчість – не фотографія чи копія світосприйняття, а відображення через власне художнє світобачення картини світу в кольорах, звуках, відчуттях. У творі «Месопотамія» Сергій Жадан використав 50 прикметників зі значенням кольору. Семантичне поле кольороназв у творі складається переважно з хроматичних *червоний, жовтий, золотий, зелений, синій* та ахроматичних *чорний, білий* кольорів.

Таким чином, розмаїта колірна палітра твору дозволяє відбити багатоколірність сучасного світу, на ній домінують чорний, білий, жовтий і червоний кольори.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Даль 1982: Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 2 т. – Москва, 1982. – Т.-4.
2. Півторак 1969: Півторак Г. Сім барв веселки // Мовознавство. – 1969. – №4
3. Фридрак 1991: Фридрак В. Веселковє різнобарв'я // УМЛШ (Дивослово). – 1991. – №10.
4. Яворська 1999: Яворська Г. Мовні концепти кольору (до проблеми категоризації) // Мовознавство. – 1999. – № 2,3.

Жижома О.О., кандидат филологических наук, доцент
ДВНЗ «Приазовский государственный технический университет», Мариуполь

ЦВЕТОВЫЕ ОБОЗНАЧЕНИЯ КАК СПОСОБ ИНДИВИДУАЛЬНО- АВТОРСКОГО ОСМЫСЛЕНИЯ КАРТИНЫ МИРА В ТВОРЧЕСТВЕ СЕРГЕЯ ЖАДАНА

Статья посвящена цветovým прилагательным, выявленным в произведении современного украинского писателя и являющимся средством создания индивидуально-авторского стиля; в частности подается анализ структурно-семантических связей компонентов анализируемых единиц.

Ключевые слова: *цветовые обозначения, микрополе, монохромия, бихромия, юuxtapозиция.*

Zhizhoma O.O., docent
State technical university, Mariupol, Ukraine

The article is devoted to the colour adjectives revealed in the work of the modern Ukrainian writer and used as a means of creating an individual-author's style. The analysis of the structural and semantic relationships of the components of the analysed units is submitted in particular.

Key words: *colour designations, microfield, monochromy, bichromy, juxtaposition.*

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ЯК ФРАГМЕНТ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ СЕМАНТИЧНОГО МІКРОПОЛЯ «COURAGE» В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ)

У статті досліджено структурно-семантичну організацію семантичного мікрополя «courage» в американському варіанті сучасної англійської мови. Простежені ядерно-периферійна структура та семантичні опозиції між елементами мікрополя засвідчили особливості відображення поняття сміливості у мовній картині світу англомовних громадян США.

Ключові слова: мовна картина світу, лексико-семантичне поле, семантичне мікрополе, лексема, сема, семантична опозиція.

Антропоцентричність сучасних гуманітарних досліджень спонукає мовознавців вивчати механізми впливу мови на свідомість людини, виявляти мовні факти, що можуть накладати рамки на світосприйняття як окремого індивіда, так і цілої спільноти (етносу, народу, соціальної групи тощо), простежувати специфіку фіксування в мові досвіду, отриманого людством загалом чи окремими етнічними утвореннями, та аналізуючи різні рівні мови, встановлювати національно-специфічні мовні явища, що в сукупності творять мовну картину світу певного народу.

Отже, актуальність пропонованого дослідження визначається необхідністю вивчення лексико-семантичних полів як фрагментів мовної картини світу, що відображають специфіку світосприйняття, історичний досвід, культуру народу.

Метою статті є аналіз структурно-семантичної організації семантичного мікрополя «courage» як фрагменту лексико-семантичного поля «patriotism» у сучасному американському варіанті англійської мови, що відображає мовну картину світу народу США.

З мети випливають такі завдання: виокремити компоненти семантичного мікрополя «courage» зі структури лексико-семантичного поля «patriotism»; проаналізувати їхню ядерно-периферійну організацію; виявити семантичні опозиції між лексемами; простежити зони перетинання з іншими мікрополями, що входять до складу лексико-семантичного поля «patriotism»; назвати універсальні та специфічні елементи його семантики.

Для виконання поставлених завдань застосовано методи компонентного аналізу, аналізу словникових дефініцій та семантичних опозицій.

Джерелом дослідження став словник американського варіанту англійської мови «Merriam-Webster's Collegiate Dictionary», а прикладовий матеріал було дібрано з використанням системи «The Corpus of Contemporary American English (COCA)».

Поняття картини світу і її конкретного вияву – мовної картини світу – не є новим для лінгвістики. У різний час до нього зверталися В. фон Гумбольдт, Л. Вайсгербер, О. Потебня, Л. Вітгештайн, Й. Тріп, Е. Сепір, Б. Уорф. На межі XX і XXI століть теорію про мовні картини світу розробляли Н. Арутюнова, Є. Бартмінський, Ф. Бацевич,

А. Вежбицька, І. Голубовська, В. Жайворонок, С. Єрмоленко, Ю. Караулов, Т. Космеда, М. Кочерган, О. Кубрякова, Л. Лисиченко, Ю. Степанов, Р. Токарський, А. Уфімцева та інші вчені-мовознавці.

Сьогодні під картиною світу розуміють «відображення у психіці людини предметно-го світу, опосередковане предметними значеннями і відповідними когнітивними схемами, яке піддається свідомій рефлексії» [3: 268]. При цьому розрізняють концептуальну і мовну картини світу. Формування цих двох картин пов'язане з тим, що для людини світ існує у вигляді самої реальної дійсності, першої сигнальної системи (рівень чуттєвого сприйняття дійсності) і другої сигнальної (вербальної) системи дійсності. Цим трьом рівням сприйняття й відображення дійсності відповідають загальна (концептуальна) картина світу, суб'єктивні уявлення про світ та об'єктивована за допомогою мови картина світу [2: 153]. Польська дослідниця Й. Мачкевич пише: «Розрізнення між невербалізованими і вербалізованими категоріями людського мислення пов'язане з розрізненням між концептуальним і мовним образом світу. Концептуальний образ світу багатший від мовного, бо при його творенні співпрацюють різні типи мислення, не тільки мислення мовне» [11: 57]. Отже, мовна картина світу є одним із шарів загальної картини світу і може бути представлена як сукупність знань про світ, закріплених у мові. У науковій літературі на позначення поняття мовної картини світу вживають як синонімічні різноманітні терміни: «мовна картина світу», «мовний образ світу», «мовна репрезентація світу», «мовна модель світу» тощо. Є. Бартмінський, аналізуючи терміни, які застосовують у польській етнолінгвістиці на позначення картини світу, «wizja świata» і «obraz świata», доводить, що перший походить від англійського «view of the world» (бачення світу, погляд на світ), а другий – від німецького «das sprachliche Weltbild» (мовна картина світу), але вживаються вони при цьому як синонімічні [6: 109]. У східнослов'янському мовознавстві найуживанішим є термін «мовна картина світу», хоча «мовний образ світу» є також популярним.

Мовна картина світу специфічно забарвлює навколишній світ для спільноти носіїв відповідної мови через вказівки на національну значущість предметів, явищ, вибіркове ставлення до них, яке породжують особливості способу життя, історії, національної культури відповідного народу. Фіксація досвіду спільноти відбувається на всіх рівнях її мови, тому, на думку Р. Гжегорчикової, складники мовної картини світу охоплюють різні мовні явища: граматичні властивості мови, лексику, особливості словотвору, етимологію, семантичні конотації, художні тексти тощо [9: 45–47]. Цієї ж позиції дотримується З. Попова, наголошуючи, що мовна картина світу – це «комплекс мовних засобів, у яких відображені особливості етнічного сприйняття світу» [4: 5]. В. Жайворонок зауважує, що мовна картина світу кожної окремої людини є результатом не тільки колективного, а й її індивідуального досвіду, тому вона є суб'єктивною: «Мовна картина світу – це мозаїкоподібна польова структура взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему фонетичних, лексико-семантичних і граматичних значень, а також стилістичних характеристик відбиває відносно об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини, тобто загалом картину (модель) світу як таку» [1: 15].

Мовна картина світу є досить динамічною, оскільки «вона є одночасно і засобом пізнання дійсності, і результатом когнітивної діяльності носіїв певної мови» [5: 69]. Найкраще вона проявляється на лексичному рівні, адже він є найдинамічнішим із усіх

мовних рівнів, тому здатен відображати найтонші відтінки ставлення до предметів і явищ, недавні зміни у світобаченні народу, не закріплені століттями досвіду, але актуальні на синхронному зрізі особливості світогляду. Тому дослідження лексико-семантичних полів і їхніх структурних частин, семантичних мікрополів, є дієвим засобом проникнення у мовні картини світу народів.

Семантичне мікрополе «*couage*» представлене у сучасному американському варіанті англійської мови лексемами, що відображають поняття сміливості, сформоване у свідомості громадян США. На думку Стенлі Реншона, «американська національна психологія сформувалася на мотиваційній основі тих, хто першим іммігрував до Сполучених Штатів» [14: 112]. Реалії тогочасного життя вимагали від переселенців сміливості, незалежності, впевненості у своїх силах, таланту й працьовитості. Лише тим, хто був наділений усіма цими рисами вдалося вижити й налагодити життя у складних умовах перших десятиліть заселення Америки європейцями. Тому сміливість як така, не прив'язана до дій і подвигів заради Батьківщини, але зумовлена необхідністю адаптуватися до нового для людини світу, була одною з визначальних ознак справжнього американця від самого початку формування націю США.

Виникнення почуття національної сміливості, мужності, пов'язаних із патріотизмом і спрямованих на захист Батьківщини, дослідники американської історії й культури датують періодом Американської війни за незалежність (The American Revolutionary War або The American War of Independence). Так, Джейсон Шеффер називає першими зразками сучасної сміливості Джорджа Вашингтона (George Washington), Чарльза Лі (Charles Lee), Ізраїля Патнема (Israel Putnam), тобто діячів того періоду [15: 151].

Отже, семантика мікрополя «*couage*» зумовлена реаліями, у яких відбувалося формування народного розуміння поняття сміливості, а саме: заселенням Американського континенту і Війною за незалежність.

Ядерну зону аналізованого семантичного мікрополя формують такі компоненти: ***bravery, courage, daring, doughtiness, greathartedness, hardiness, intrepidity, intrepidness, pluck, stoutness, valor.***

Одиниця ***bravery*** виступає гіпонімом і формує привативну опозицію з елементами ***courage*** і ***valor***, називаючи мужність, хоробрість, здатність робити щось небезпечно чи таке, що викликає страх: *Black leaders urged black servicemen to show the white world the best of their **bravery**, intelligence and patriotism to add to the public pressure to end segregation in the military* (J. Williams). Лексема ***courage*** використовується на позначення мужності, хоробрості, здатності робити щось складне і небезпечно, ментальну й моральну силу ризикувати, протистояти страху, небезпеці й труднощам, наполегливість і стійкість: *Patriotism is the **courage** to fight for those things that strengthen and defend our nation* (J. Kerry). Семантика одиниці ***valor*** є дещо вужчою, тому, будучи гіперонімом відносно слова ***bravery***, вона все ж виступає гіпонімом щодо ***courage***, референціюючи значення мужності, хоробрості, духовних і розумових сил, що дозволяють людині протистояти небезпеці: *None paused to think that honor, **valor**, and vengeance are sapped of all significance by death* (M. Sahu).

В еквіполентних відношеннях із зазначеними лексемами та між собою перебувають одиниці ***daring, doughtiness*** і ***pluck***. Перша з них позначає сміливість, азартну відважність, зухвалість, безстрашність, готовність ризикувати і робити щось небезпечно

та складне: *A velvet board displays the medals awarded for bravery, **daring** and endurance* (Т. Bartimus). У семантиці лексеми **doughtiness** реалізується значення доблесті, хоробрості, рішучості, сили й безстрашності: *But of all the things I admired about him, none was as great as the esprit, the cheerfulness, the **doughtiness** he showed during his years in the wilderness* (S. Lipsky). Елемент **pluck** співвідноситься з мужністю, сміливістю, рішучістю, готовністю боротися й робити щось складне, не зважаючи ні на що: *An infusion of federal funds and insurance money, paired with the same determination and **pluck** that enabled generations of Charlestonians to recover from wars and earthquakes and floods, brought a whole new flowering to the city* (H. Weiss).

Поняття хоробрості, мужності, стійкості, здатності протистояти небезпеці й труднощам, а водночас – щедрість і великодушність репрезентує лексема **greatheartedness**: *Woven into the concept of **greatheartedness** is the idea of the heroic person who saves, protects, transforms, releases, mediates, heals, and gives people hope* (А. Carr). В еквіполентній опозиції до елемента **greatheartedness** перебуває одиниця **stoutness**, чия семантика є досить широкою й охоплює вказівки на хоробрість, мужність, сильний характер, стійкість і рішучість, безкомпромісність і впертість, енергійність, міцність і переконаність: *The Aura surprised our female pros with its energy and **stoutness**, and it outscored the competition in turning and straightline stability* (K. Rigby).

Опозиція тотожності спостерігається між лексемами **intrepidity** та **intrepidness**, що маніфестують поняття безстрашності, сміливості, мужності, стійкості та витривалості: *To fight the enemy bravely with the prospect of victory is nothing, but to fight with **intrepidity** under the constant impression of defeat, and to inspire irregular troops to do it, is a talent peculiar to yourself* (J. M. Gray). *The film industry, a notoriously liberal community, had rallied around the Obama candidacy assuming that the president would bolster the country with a Rooseveltian **intrepidness*** (N. Gabler). Водночас обидві лексеми вступають в еквіполентні відношення з одиницею **hardiness**, що репрезентує складні умови, силу й здатність прийняти їх, сміливість, мужність і зухвалість: *Kobasa developed the concept of **hardiness** as a personality characteristic that determines how people cope with stress, anxiety, and disease* (J. P. Sortet).

Семантичне мікрополе «courage» у своїй центральній зоні сформоване лексемами, семантика яких відображає поняття сміливості, мужності, хоробрості. Водночас наголошується на необхідності мати розумові й духовні сили, готовність і рішучість, щоб протистояти небезпечним ситуаціям, страху, складним умовам. Як зауважує Д. Патмен: «Чому ми не завжди буваємо сміливими? З одного боку, ми можемо бути переможені страхом... З іншого, ми можемо злякатися через нестачу впевненості або в собі, або в меті наших дій. У цьому разі рівень страху може не бути надто сильним, але сприйняття нас самих чи важливості того, що ми робимо, здатне змусити нас відмовитись від діяльності, що викликає страх» [13: 463]. Тобто, для того, щоб бути сміливим, не достатньо лише безстрашності, але потрібно мати внутрішню силу, здатність, стійкість і рішучість протистояти небезпеці, труднощам і страху. З іншого боку, на думку американського історика Джеральда Ліндермана, досвід воєн у ХХ сторіччі зумовив розрив між сміливістю й безстрашністю, оскільки страх перестав бути забороненою територією для солдатів [10: 18 – 19]. Якщо у роки Громадянської війни відчувати страх означало бути боягузом, то після I і II Світових воєн, війни у В'єтнамі визнання страху стало вважатися

нормальним. Сміливість перестала бути безстрашністю, навпаки, тепер вона – це здатність робити свою справу попри відчуття страху.

У периферійній зоні семантичного мікрополя «courage» в англійській мові функціонують лексеми: *dauntlessness, fearlessness, fortitude, gallantry, grittiness, hardihood, heart, mettle, moxie, nerviness, spiritedness, spunk*.

За певних умов опозиція тотожності утворюється між одиницями *dauntlessness, fearlessness* і *gallantry*, які не розширюють семантику мікрополя, а лише додатково її конкретизують, відображаючи поняття хоробрості та безстрашності: *But in addition to strength and sustenance, there was something else she gave Ashe; something possibly more precious than her devotion, her dependability, her dauntlessness in the face of death* (L. B. Randolph). *Some Afghan forces have been accused of making side deals with the Taliban, yet many others have exhibited a sense of national pride and fearlessness in battle* (D. Riechmann). *We welcome all the international support that has come in and also salute the gallantry of our military that have done excellently in recording the successes we have seen in the past few weeks* (A. Zirulnick). Важливим для носіїв англійської мови є зв'язок поняття сміливості, мужності з силою (фізичною, розумовою та духовною), що засвідчує наявність сем 'strength' та 'vigor' у семантиці лексем *fortitude, hardihood* і *mettle*: *At the sites of notable discoveries and battles, Kitcher planned to erect monuments to his bravery and fortitude* (J. Lowder). *Brave and pure, Dastan proves his mettle through his efforts to save the world from dark forces intent on destruction and domination* (C. Puig).

Крім того, елемент *hardihood* разом з одиницями *grittiness* та *moxie* забезпечують перетин мікрополя «courage» із мікрополем «determination», оскільки у своїй семантиці мають вказівки на рішучість, стійкість, упевненість у собі: *In the early settlement of Greene County came men who had the courage and hardihood to face danger and even death* (A. Filemyr). *His grittiness is often in the service of his Marxism, as is Richard Wright's in Black Boy* (A. Hudgins). *I lift up Diallo as a woman of courage who clearly had the moxie to stand up for herself* (J. Malveaux). Ніл Кемпбел, аналізуючи твори американського мистецтва кінця XX ст., пише: «Індивідуальна мужність, наполегливість і рішучість, сфокусовані на ідеалізмові та «мрії», сформували між собою сильний зв'язок у вираженні «американськості»» [7: 34]. Автор називає ці три риси визначальними характеристиками ідентичності сучасного громадянина США.

Інтегративні семи 'energy', 'liveliness' і 'ardor', що функціонують у складі тлумачень одиниць *heart, moxie, nerviness, spiritedness* та *spunk*, реалізують накладання значень аналізованого мікрополя на семантичний простір мікрополя «enthusiasm»: *Some days later, when a young couple who lived down the road came by asking whether they had seen their cat, he didn't have the heart or the courage to tell them* (M. Slouka). *In the warrior, private spiritedness becomes a public virtue* (B. Watson). *Wendy, with more spunk and courage than brothers Michael and John, also stands in the ranks of classic characters* (N. Allen). Також лексема *nerviness* може позначати знервованість і збудження, тому створює точку дотику з мікрополем «excitement»: *We cry and you wind up so lost in the sheer, quirky, nerviness of it that you forget to mash the button again until the next new thing is already on* (D. Juber).

Отже, семантичне мікрополе «courage» як фрагмент мовної картини світу відображає важливе для американців поняття сміливості, що сформувалося у свідомості народу

США під впливом трьох найвизначніших, історично зумовлених чинників: психології перших переселенців, ідеалізованого образу патріотів періоду Американської війни за незалежність і переживань, яких зазнали ветерани воєн XX і XXI ст. Саме тому семантика аналізованого мікрополя містить вказівки на сміливість, мужність, хоробрість, безстрашність, стійкість, рішучість, духовну, фізичну й розумову силу та здатність протистояти небезпечним чи складним ситуаціям, страху, витривалість, енергійність, зухвалість, ризикованість, знервованість і піднесення.

У подальших дослідженнях перспективним є порівняння результатів аналізу еквівалентних семантичних мікрополів з інших мов, а також простеження реалізації розглянутих семантичних відношень у текстах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
2. Кавинкіна И. Н. Психолінгвістика / И. Н. Кавинкіна. – Гродно : ГрГУ, 2010. – 284 с.
3. Леонтьев А. А. Основы психолінгвістики / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1999. – 287 с.
4. Попова З. Д. Язык и национальная картина мира / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2002. – 59 с.
5. Середницька А. Я. Відмінності між мовною і концептуальною картинами світу з погляду сучасного мовознавства / А. Я. Середницька // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – Одеса, 2016. – № 21, т. 1. – С. 69 – 71.
6. Bartmiński J. Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata / J. Bartmiński // Językowy obraz świata : praca zbiorowa / pod red. Jerzego Bartmińskiego. – Lublin : Druk w Zakładzie Poligrafii NOT, 1990. – P. 109 – 127.
7. Campbell N. American Cultural Studies: An Introduction to American Culture / Neil Campbell; Alasdair Kean. – London ; New York : Routledge, 2016. – p. 317.
8. Corpus of Contemporary American English (COCA) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://corpus.byu.edu/coca>.
9. Grzegorzczkova R. Pojęcie językowego obrazu świata / R. Grzegorzczkova // Językowy obraz świata : praca zbiorowa / pod red. Jerzego Bartmińskiego. – Lublin : Druk w Zakładzie Poligrafii NOT, 1990. – P. 41 – 50.
10. Linderman G. Embattled Courage: The Experience of Combat in the American Civil War / Gerald Linderman. – New York: The Free Press, 1987. – 359 p.
11. Maćkiewicz J. Kategoryzacja a językowy obraz świata / J. Maćkiewicz // Językowy obraz świata : praca zbiorowa / pod red. Jerzego Bartmińskiego. – Lublin : Druk w Zakładzie Poligrafii NOT, 1990. – P. 51 – 60.
12. Merriam-Webster's collegiate dictionary. – 11th ed. – Springfield, Mass. : Merriam-Webster, Inc., 2005. – 1623 p.
13. Putman D. The Emotions of Courage / Daniel Putman // Journal of Social Philosophy Vol. 32 No. 4. – Blackwell Publishers, 2001. – P. 463–470.

14. Renshon S. Dual citizenship and american democracy: Patriotism, national attachment, and national identity / Stanley Renshon // Social Philosophy & Policy 21 (1). – Printed in the USA, 2004. – P. 100 – 120.
15. Shaffer J. Performing Patriotism. National Identity in the Colonial and Revolutionary American Theater / Jason Shaffer. – University of Pennsylvania Press : Philadelphia, 2007. – 240 p.

Близнюк К.Р., аспирант

Национальный университет «Киево-Могилянская академия», Киев

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ КАК ФРАГМЕНТ
ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА
(НА МАТЕРИАЛЕ СЕМАНТИЧЕСКОГО МИКРОПОЛЯ «COURAGE»
В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ)**

В статье исследована структурно-семантическая организация семантического микрополя «courage» в американском варианте современного английского языка. Прослеженные ядерно-периферийная структура и семантические оппозиции между элементами микрополя показали особенности отражения понятия смелости в языковой картине мира англоязычных граждан США.

Ключевые слова: языковая картина мира, лексико-семантическое поле, семантическое микрополе, лексема, сема, семантическая оппозиция.

Blyzniuk K.R., aspirant

National university of «Kyiv-Mohyla academy», Kyiv, Ukraine

**LEXICAL-SEMANTIC FIELD AS A FRAGMENT OF LINGUISTIC
PICTURE OF THE WORLD
(BASED ON SEMANTIC MICROFIELD «COURAGE» IN ENGLISH)**

*This article explores the structural-semantic organization of semantic microfield «courage» in the modern American version of English. The central-peripheral structure and semantic oppositions between microfield's elements show specific features of the concept of **courage** in the linguistic picture of the world of English-speaking US citizens.*

Key words: linguistic picture of the world, lexical-semantic field, semantic microfield, lexeme, seme, semantic opposition.

ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИЕ И КРИТИЧЕСКИЕ РАБОТЫ М. ПИОТУХОВИЧА СЕРЕДИНЫ 1920-Х В ТОГДАШНЕЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ СИСТЕМЕ

Статья посвящена литературоведческим и критическим статьям проф. М. Пиотуховича, в первую очередь, его «Очеркам истории белорусской литературы». В-первых, рассматривается, насколько сильным было влияние идеологии на содержание и формы издания, рассматриваются конкретные примеры авторской оценки, а также общая методологическая концепция работы. Во-вторых, рассматриваются также работы 1920-х г., чтобы проанализировать взгляд Пиотуховича на современный ему литературный процесс.

Ключевые слова: М. Пиотухович, «Очерки истории белорусской литературы», литературный процесс, идеология, критика и литературоведение, цензура.

Анализируя литературный процесс 1920-х годов, обращая пристальное внимание на литературоведческие и критические работы этого времени, исследователи в первую очередь обращаются к «истории белорусской литературы» Максима Горецкого [2; 3; 4; 5], а также к «Очеркам истории белорусской литературы» Пиотуховича. К этому списку можно отнести еще «Выписки...» [1], а также «Четырехсотлетие...» [12]. Эти исследования – попытка систематизировать и обобщить тот литературный опыт, который получила белорусская литература за все время своего развития. Необходимо только отметить, что систематизация напрямую будет зависеть от взглядов и мнений институций, что имеют опосредованную связь с литературным полем, точнее, некоторые явления будут интерпретироваться в зависимости от конкретного периода.

Исследователь М. Мушинский, анализируя «Историю...» Горецкого, пишет следующее: «Если примером научного подхода к литературе оказалась работа М. Пиотуховича, то положение в литературоведении нельзя было не признать тревожным: концепция историко-литературного-развития, которую утверждал этот исследователь, имела вульгарно-догматический характер» [8: 353]. Сам же Пиотухович в предисловии к своим «Очеркам истории белорусской литературы» отмечает: «Надежным компасом на таком пути литературного исследования служил нам социологический метод как основной и обстоятельный метод литературоведения» [11: 4]. Именно этот социологический метод, который был общепринятым в литературоведении того времени, отмечается Мушинским как «вульгарно-догматический». По мнению Пиотуховича, «при построении общего курса белорусской литературы нужно идти от базиса к надстройке. Вот почему наша схема развития новой белорусской литературы является схемой социологической. Литературный процесс в Беларуси, с наш взгляд, в конечном итоге знаменуется факторами социально-экономического и историко-культурного порядка» [11: 6]. Таким образом, замечаем, что, фактически, исторический процесс Пиотухович будет выводить с точки

зрения марксистской теории, а формации, изменения социально-экономические и политические будут основой для раздела литературы на периоды.

Необходимо вернуться и к выведенному автором credo^[1]: “имманентное исследование произведения со стороны содержания и формы; исследование психологии автора; исследование биосоциальной и историко-культурной среды» [11: 4]. Притом, раскрывая суть последнего пункта кредо, автор обращает внимание, что необходимо в совокупности рассмотреть те факторы, что оказывают влияние на писателя, на его творчество, и «в первую очередь, понятно, социально-экономические, а потом историко-культурные и литературные факторы» [11: 4]. Методология, принципами которой руководствовался автор при анализе литературных произведений, очевидна при анализе автором зарисовки «Паук» Ядвигина Ш. Во-первых, отмечается понятное сходство с брошюрой Либкнехта «Пауки и мухи». Далее исследователь раскрывает суть произведения следующим образом: «в виде сетки паука представлена вся система капиталистического общества, при которой формируются два противоположных класса: класс капиталистических эксплуататоров (пауки) и класс пролетариата (мухи). Во времена Ядвигина Ш сильные еще были паучьи сети капиталистической эксплуатации, но уже росло пролетарское единение и солидарность, укреплялось рабочее движение, под напором которого уже начинал шататься фундамент подгнившего социального строения, и на лицо не одного «паука» легла мрачная тень задумчивости и тревоги за будущую судьбу...» [11: 155]

Так или иначе, необходимо отметить, что такой «вульгарно-догматический» метод был присущ системе, в рамках которой была написана работа. 1920-е – скорее период становления этой системы, выработки норм, что в дальнейшем должны были контролировать все сферы жизни, в том числе и литературную сферу. Система будет сформирована уже в начале 1930-х, когда будет создан Союз писателей. В середине 1920-х, вместе со становлением политической системы, будет формироваться и канон – модель, согласно которой станет оцениваться и характеризоваться литературный процесс.

Работы Горецкого и Пиотуховича были написаны как раз во время становления канона. Именно это процесс и нашел свое отражение на содержании и форме изданий. Значительные изменения находим в переизданиях «Истории...» Горецкого, которые вышли в 1924 и 1926 годах.

Первой и наиболее существенной для нашего исследования видится критическая и литературоведческая оценка именно текущего литературного процесса, современников исследователя, а поэтому необходимо обратиться не столько к «Очеркам...», сколько к литературоведческим и критическим работам, которые были напечатаны на страницах журналов и в сборниках работ. Такие исследования также послужат иллюстрацией к той системе, что сформировалась в 1920-е гг.

Во-вторых, «Очерки...» заканчиваются анализом периода «Нашей Нивы», а среди основных персоналий отмечены Тётка, Ядвигин Ш, А. Гарун, М. Богданович. Конечно, изданная работа является только первой частью исследования, поэтому очевидно, почему она заканчивается именно «нашенивством». Тут же важным является и замечание автора, что, по его мнению, что разделение работы на две части абсолютно логично и закономерно, потому что «такое разделение вызвано самим характером материала: творчество писателей, отошедших в небытие, представляется как законченное целое, к этому творчеству можно отнестись более объективно, можно сделать то или иное обобщение

относительно него; наоборот, творчество современников находится еще *im Werden*, в отношении к нему может быть подход не столько научно-исследовательский, сколько субъективно-критический» [11: 7]. Уместным тут будет и упоминание «Истории...» Горещкого. Современные исследователи, анализируя писательский состав, представленный в работе, обращали внимание на несоразмерность статей. Фактически, упоминается и это субъективно-критический подход, который упоминает и Пиотухович.

Работу Максима Горещкого следует использовать в нашем исследовании с целью анализа мнений на одни и те же явления. Уже в начале «нашенивского» раздела мы замечаем важные отличия в анализе, например, деятельности «Нашей доли». Когда Горещкий описывал появление газеты в Вильно, это описание, можно сказать, имело возвышенную коннотацию: «Известие о легальной газете, написанной на белорусском, прокатилось по всей Беларуси, как первый весенний гром. Люди плакали от радостной новости и горьких воспоминаний. А на улицах Вильно газету брали нарасхват, читали большими группами, платили большие деньги. Когда же газета дошла до провинции, крестьяне стали присылать в редакцию очень много писем с горячим чувством»[4: 168]. Пиотухович же наоборот описывает появление довольно сухо, не как важный этап в возрождении легальной белорусской печати, а просто как очередной факт появления периодического издания: «Газета ставила своей задачей защищать интересы деревенского люда и пробуждать его сознание. Несмотря на такие скромные задачи, «Наша доля» вызвало преследование со стороны властей» [11: 121]. Иначе автор описывает деятельность «Нашей Нивы»: «Большую роль сыграла «Наша Нива» и в развитии белорусской литературы, в деле объединения вокруг себя новых литературных сил» [11: 121].

Сравнение «Истории...» Горещкого и «Очерков...» Пиотуховича не является основной целью нашей работы, но, обратив внимание на такой момент, хотелось бы отметить еще несколько примеров таких «разночтений». Речь идет о биографии Алеся Гаруна. В 1926 году Горещкий пишет, что Гарун умирает в Кракове, выехав из Беларуси вместе с польскими войсками, упоминается, что Гарун «сражался с советскими войсками», но, в первую очередь, что «слепая любовь к отечеству стубила его» [4: 207]. (Кстати, как и у Горещкого, так и у Пиотуховича есть ссылка на работу Шукевича-Третьякова, а также на «Выписки из белорусской литературы» [1]). Про это же пишет и Пиотухович, но говорит, что «национализм подтолкнул Гаруна на ошибочный путь сотрудничества с правительством оккупантов» [11: 170]. Это интересный и показательный момент, что имя Гаруна все же сохраняло свою позицию в литературном пантеоне, но все же «острые» моменты биографии, которые шли вразрез с основной идеологической линии, представлялись нейтрально. К тому же, автор, согласно своей концепции, переходя в исследовании от психологии к анализу социальных мотивов и проявлений социалистической идеологии, натывается на то, что «в стихах мы нигде не находим проявлений социалистической идеологии: под теми призывами, которые делает Алесь Гарун, мог бы подписаться хоть бы какой демократ либерального направления. Свобода, братство, строительная работа – все это общие места; нигде у Алеся Гаруна мы не найдем специфических примет социалистической идеологии» [11: 176]. То, на чем как раз и основывается комплексный анализ творчества согласно описанной методологии, отсутствует. Пиотуховичу, фактически, остается осторожно вывести читателя на другие характеристики творчества поэта.

Также еще одной особенностью «Очерков...» является академичность данной работы. Мы видим логичную и точно построенную методологию «монографического раздела», когда последовательно анализируется жизненный и творческий путь писателя, рассматриваются основные темы и т.д. Однако, такая «академичность» совмещает в себе и достаточно резкие авторские отступления. Например, заканчивая главу, посвященную творчеству Тётки, точно проанализировав направление в творчестве, содержание, форму, общее настроение произведений, автор подытоживает: «Распад личности, отрыв ее от коллектива, которые появляются всегда в эпоху безвременья, утверждают у поэтессы настроения гамлетизма с его рефлексией и тяжелой меланхолией. Бодрый клич «мы сила, мы право» – клич, брошенный Тёткой в первом номере «Нашей доли», в котором сконцентрировалась воля масс, во времена реакции изменяется у нее унылыми нотами нытья и сожаления по личным утехам. Гордая орлица, вспорхнувшая своими крыльями в голубую высь революционного идеала, превращается, в итоге, в нудную чайку, которая стонет и канючит под бурей...» [11: 138]. Возможно, такие «отступления» от академичности уже первоначально были заложены в «Очерках...», потому что сам автор, описывая цель своей работы, отмечал, что в данном случае он «скорее эссеист, нежели историк», и «его задача более скромная», потому что «хотелось бы осветить в общих чертах наиболее важные моменты в развитии новой белорусской литературы, дать ряд отдельных очерков, этюдов, посвященных творчеству наиболее выдающихся белорусских писателей» [11: 4]. Канона, согласно которому необходимо было писать подобного типа работы, не было, жанр «этудов», на который ссылается автор, видимо, позволял такие оценки творчества писателей.

Пиотухович и в других своих очерках довольно резко высказывался насчет некоторых особенностей творческой манеры писателя, или выбора образа героя. Так, обратившись к его статье «Рассказ «В полесской глуши» как новый этап белорусской художественной прозы», находим следующую характеристику: «Вообще в произведениях нашего писателя (Колоса – И.Я.) сильно распространен эгоцентризм: своих любимых героев автор наделяет чертами собственной психики» [10: 37]. Так или иначе, Пиотухович высоко оценивает прозаическое произведение Колоса, отмечая наиболее важные характеристики, которые и позволяют определить «В полесской глуши» как новое этапное произведение в белорусской художественной прозе.

С другой стороны, автор все же придерживался «законов» идеологической системы. Не обошел стороной Пиотухович того факта, что Колос, по мнению исследователя, не идеализирует крестьянство, как было характерно для народнической литературы. Автор обращает внимание на путанное мнение, что город развращает личность, а крестьянская жизнь наоборот воспитывает доброту и т.д. Подчеркивает Пиотухович свое мнение примерами с европейской литературы, опираясь на примеры Бальзака и Золя. Пробует показать, что Колос первым показывает самые жуткие стороны белорусского крестьянства, но все же вынужден признать, что Колос более добродушно относится к крестьянству, потому что старается оправдать такое поведения мужика из-за угнетения и принуждения, из-за «вынужденной жестокости».

Проанализировав данную статью, можно сказать, что схема, согласно которой писались «Очерки...», не берется за основу при анализе «В полесской глуши» Колоса. Как отмечает Мушинский, «необходимо, однако, подчеркнуть, что Пиотухович старался внести в социологизаторские схемы некоторые правки, уточнения или вообще игнорировал

требования вульгаризаторов. Тут он достигал хороших итогов. Именно этим моментом в первую очередь и ценны историко-литературные работы М. Пиотуховича» [6: 187].

Статья «Поэтическое мировосприятие в творчестве Якуба Колоса» снова ставит перед нами довольно сложный вопрос: понять, все же, насколько сильно в своей литературоведческой и критической работе Пиотухович зависит от идеологических установок. Очевидна некоторая амбивалентность и на примере отмеченной статьи. Для того, чтобы описать мировосприятие Колоса, автор статьи выбирает путь разделения его на значительные отрезки – периоды в творчестве писателя, каждый из которых имеет свою характеристику общего настроения. Автор, начиная с «Песен-сетований» («Песняў-жалбаў» – И.Я.), обращаясь к «Новой земле», заканчивает «Сымоном-музыкантом» – так и делит на периоды, где «эпоха» «Новой земли» будет переходной фазой от меланхоличности и подавленности до жизнеутверждения в поэме «Сымон-музыкант». В обзоре творчества Колоса проявляется мастерство исследователя, глубина анализа, чувства настроений и тонов в текстах, что свидетельствует о качественном и вдумчивом подходе к анализу творчества писателя. Вместе с тем, Пиотухович все же вставляет в анализ привязку к революционным изменениям. Так, заканчивая период «Песен-сетований», Пиотухович пишет: «Вера поэта свершилась: рабочие массы Беларуси скинули с себя иго двойного национального и социального давления и начали строить новую жизнь» [9: 7]. Складывается впечатление, что такая вставка была сделана специально для цензоров, чтобы включить исследование в общий поток, где преобладает оценка влияния революционной действительности на литературное творчество. В конце статьи также находим подобную «вставку»: «Песни-сетования» представляют собой продукт мрачной поры в жизни как самого поэта, так и в жизни его родной стороны – Беларуси. Царское правительство кинуло Якуба Колоса в тюрьму, здесь сложилась большая часть его песен. Певец сидел за решеткой, а там, за этими решетками, была одна общая тюрьма – тюрьма царской России, которая душила все живое, прижала Беларусь двойным давлением – национальным и социальным. На почве этой суровой деятельности возникли тени пессимизма в творчестве Якуба Колоса. Октябрьская революция порождает новые бодрые настроения в поэзии Якуба Колоса; существенно меняется вся система его мировосприятия, тени уступают место благодатному свету, Якуб Колас предстает перед нами в новой ипостаси певца счастья и радости» [9: 11].

Таким образом, проанализировав некоторые работы проф. Пиотуховича, можно говорить о неоднозначности его позиции в той литературной системе, которая складывалась в 1920-е годы. С одной стороны, характеристикой его исследований будет «вульгаризаторство и догматизм», с другой стороны, мы имеем точный и глубокий анализ литературных произведений, социально-исторических и культурных обстоятельств, что повлияли на литературное творчество писателя, а также обращение к анализу психологизма в творчестве. Возможно, такая позиция была вызвана идеологическими требованиями к литературной действительности, которые вынуждали исследователей использовать клише и штампы, чтобы описать литературный процесс в необходимом ключе. Именно такой способ Пиотуховича может служить полезным примером для понимания тенденций развития эпохи.

[1] Данные положения были проанализированы современником Пиотуховича Вл. Держинским в статье «Очерки истории белорусской литературы проф. М.М. Пиотуховича» [7].

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Выпісы з беларускай літаратуры / Народны камісарыят асветы БССР; улажылі: М. Гарэцкі, Ул. Дзяржынскі і П. Каравай. – Масква. – Ленінград : Дзяржаўнае выдавецтва. – Менск [Мінск] : Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, 1925 г.
2. Гарэцкі, М. Гісторыя беларускае літаратуры / Максім Гарэцкі; [Уклад. і падрыхт. тэксту Т.С.Голуб; Камент. Т.С.Голуб і інш.. – Мн. : Маст. літ., 1992. – 479 с. – (Спадчына).
3. Гарэцкі, М. Гісторыя беларускай літаратуры / Максім Гарэцкі. – Вільня : Выдавецтва Б. А. Клецкіна, 1924. – 206, [1] с.
4. Гарэцкі, М. Гісторыя беларускае літаратуры: 4-выд.перапрац.. – Мн.: ДВБ, 1926. – 255с.
5. Гарэцкі, М. Гісторыя беларускай літаратуры. – 3-е выд.пераробл.і дап. – М., Л. : Дзяржвыд, 1924. – 382 с.
6. Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : У 4 т. / Нацакад.наук Беларусі. Адап.не гуманітар.наук і мастацтваў.Ін-т літ.імя Я.Купалы; Навук.рэд.: Гніламедаў У.В.,Каваленка В.А. Т.2, 1921-1941. – Мінск : Бел.навука, 2002. – 902,[1] с.
7. Дзяржынскі, Ул. “Нарысы гісторыі беларускае літаратуры” проф. М. М. Піотуховіча / Ул. Дзяржынскі // Узвышша — 1929. — № 5. — С. 67—95.
8. Мушынскі, М. Падзвіжнік з малой Багацькаўкі : жыццёвы і творчы шлях Максіма Гарэцкага / Міхась Мушынскі; [навуковы рэдактар А. М. Макарэвіч]; Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры, Філіял “Інстытут мовы і літаратуры імя Я. Коласа і Я. Купалы”. – Мінск : Беларуская навука, 2013. – 542, [1] с., [8] л. іл.
9. Піотуховіч, М. Паэтычнае светаадчуванне ў творчасці Якуба Коласа / М. М. Піотуховіч. – Менск [Мінск : б. в.], 1927. – 11 с.
10. Піотуховіч, М. Апавяданне “У Палескай глушы”, як новы этап беларускай мастацкай прозы / Міхайла Піотуховіч. – Менск [Мінск : б. в.], 1925. – С. 31—38
11. Піотуховіч, М. Нарысы гісторыі беларускай літаратуры. – Мн. : БДВ, 1928. Ч.1: Ч.1. – 212 с.
12. Чагырохсотлеце беларускага друку Quadringentennium tyrogon alboruthenicorum: 1525—1925: зборнік / Інстытут беларускай культуры; [адказны рэдактар Аркадзь Смоліч; вокладка, застаўка, канцоўка і загаловныя літары па рысунках Марыі Лебедзевай і Міхала Эндэ]. – У Менску : коштам Інстытуту беларускай культуры, 1926. – [8], 353, [7] с.

Ясюк І., магістр

Інстытут літаратуразнаўства ім. Янкі Купалы, Нацыянальная акадэмія навук, Мінськ, Білорусь

ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИЕ И КРИТИЧЕСКИЕ РАБОТЫ М. ПИОТУХОВИЧА СЕРЕДИНЫ 1920-Х В ТОГДАШНЕЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ СИСТЕМЕ

Стаття прысвечана літаратуразнаўчым та крытычным работам проф. М. Піотуховіча, перадусім яго «Нарысам історыі білорускай літаратуры». По-першы, розглядаецца, наскільки міцным був уплыв ідэалогіі на змест та форму выдання,

розглядаються конкретні приклади авторської оцінки, загальні методологічні концепції книги. По-друге, розглядаються також роботи 1920-х років, щоб проаналізувати погляди Пятуховича на сучасний йому літературний процес.

Ключові слова: *М. Пятуховіч, «Нариси історії білоруської літератури», літературний процес, критика, літературознавство, цензура, ідеологія.*

Yasyuk I., MA

Yanka Kupala institute of Literature, National academy of sciences, Minsk, Belarus

LITERARY AND CRITICAL WRITINGS OF M. PIATUCHOVICH OF 1920-S IN THE LITERARY SYSTEM

The article is devoted to the literary and critical writings by M. Piatuchovich. At first the impact of ideology on the content and form of the publication is analyzed. Attention is given to the concrete examples of the author's assessments and to the general methodological basis of the work. Secondly several writings of 1920-s are examined to figure out the author's analysis of the literary process.

Key words: *M. Piatuchovich, literary process, ideology, literary criticism, censor/censorship.*

УДК 81'373.512.19

Билялова С.С., преподаватель

ПОЛИСЕМИЯ СОМАТИЗМА «РУКА» В КРЫМСКОТАТАРСКОМ И ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматриваются сходства и различия соматизма «рука» в крымскотатарском и турецком языках. С помощью компонентного анализа исследуются семантическая структура соматизма «рука», типы связей между лексико-семантическими вариантами полисеманта.

Ключевые слова: лексема, соматизм, полисемия, лексико-семантический вариант (ЛСВ), семантическая структура.

Лексика любого языка представляет собой динамическое явление. Новые лексемы активно образуются не только морфологическим, но и семантическим путем. В результате семантической деривации слова приобретают новые значения, которые образуются на основе сходства внешнего вида, цвета, признака, выполняемых функций, а также в результате иных ассоциаций. Семантическая деривация свойственна и соматизмам, полисемия которых является следствием принципа антропоморфизма. Согласно данному принципу, описывая объективную реальность, человек, номинируя тот или иной предмет, прежде всего, обращается к своему телу, то есть называет предметы, опираясь на внешние и функциональные сходства с различными частями тела.

Различные аспекты многозначных соматизмов были предметом исследований в различных языках. Среди них можно отметить труды таких языковедов, как Т. М. Алиева «Полисемантизм соматической лексики в разносистемных языках» [3], М. Н. Жадейко «Антропологические аспекты полисемии соматизмов» [6], Р. Ю. Мугу «Полисемантизм соматической лексики (на материале русского и немецкого языков)» [12]. В крымскотатарском языке соматизмы рассматривались на уровне фразеологической активности: З. Мамутова «Грамматическая и семантическая характеристика крымскотатарских фразеологических единиц с компонентом баш 'голова'» [10], А. М. Куртсеитов «Роль соматизмов в крымскотатарской фразеологии» [8], А. М. Эмирова «Основы крымскотатарской фразеологии» [13]. На материале турецкого языка соматизмы были исследованы в следующих трудах: Р. Акалын «Сходства соматизмов в кыргызском и турецком языках» [1], В. М. Лемская «Специфика фразеологизмов русского и турецкого языков: к постановке проблемы» [9] и др. Однако, отдельного сравнительного исследования, посвященного полисемии соматической лексики крымскотатарского и турецкого языков, до настоящего времени не было.

© Билялова С.С., 2017

Целью статьи является исследование соматизма «рука» в крымскотатарском и турецком языках, анализ семантических структур полисемантов и выявление сходств и различий. Материалом исследования были выделены семантические структуры соматизмов «кьол», «эль» («рука»), «авуч» («ладонь»), «пармакъ» («палец»), «тырнакъ» («ноготь»), «тирсек» («локоть»), «билек» («запястье»).

В крымскотатарском языке одну из двух верхних конечностей человека обозначают синонимичные, однако, в некоторых значениях семантически различные соматизмы «кьол» и «эль» («рука, ладонь»). Лексема «кьол», чаще используемая в значении «рука», имеет следующие значения: 1. Одна из двух верхних конечностей человека от плеча до кончиков пальцев, а также от запястья до кончиков пальцев: *Шу кьол кимниньки олгъаныны аньлагъандже, маньлайына сувукъ пыштавынынь демири токъунды. – Пока он разбирал, чья же это рука, к его лбу было приставлено холодное железо ружья* [5: 18]; 2. Почерк, стиль: *огъланнинь кьолу тюзюн – почерк мальчика ровный* [пример автора]; 3. Левая или правая часть чего-либо или кого-либо: *сол кьол – левая сторона, сагъ кьол – правая сторона* [7: 126]; 4. Водный объект, который присоединяется к еще большим объектам (например, устье реки): *озен кьолу – приток реки* [7: 126]. Э. В. Севортян в своем этимологическом исследовании также в качестве основного значения указывает лексико-семантический вариант «рука от плеча до кисти» [15: 42]. 2, 3 и 4 лексико-семантические варианты (далее ЛСВ) исходят из первого ЛСВ в результате ассоциаций с рукой как активного органа. Как утверждает, лингвист второе значение «почерк» и третье значение «сторона» «выводится «из значения «активная часть руки». Четвертое значение «водный объект, присоединяемый к еще большим объектам» появилось по принципу антропоморфизма, точно так же, как рука присоединяется к телу [15: 38]. Все производные значения полисеманта «кьол» с основным значением связаны радиально, то есть все восходят к основному ЛСВ. Перенос значения с главного на производные в основном осуществляется в результате метафорического переноса на основе внешнего и функционального сходства признаков.

Семантическая структура соматизма «эль», который встречается ещё в значении «ладонь», представлена следующими лексико-семантическими вариантами: 1. Одна из двух верхних конечностей человека от плеча до кончиков пальцев, а также от запястья до кончиков пальцев; *Сеитбекирнинь элинде дипломатындан башкъа юкю ёкъ. – В руках Сеитбекира не было ничего, кроме дипломата.* [2: 3]; 2. Ладонь: *эль чырмакъ – хлопать в ладоши* [7: 332]; 3. Имущество: *Элимдеки бутюн парамны бу эвге масраф эттим. – Все что у меня было, я вложил в этот дом* [пример автора]; 4. Средство: *Весикъаларны агъамнынъ элинен ёлладым. – Документы я отправил с помощью брата* [пример автора]. Необходимо отметить в синонимическом ряду «кьол – эль» по сфере употребления лексема «кьол» является доминирующей и в некоторых своих значениях может быть взаимозаменяема лексемой «эль» (кьолундан (элинден) тутмакъ – держаться за руки), однако в таких значениях как «озен кьолу» («устье реки») (используется только лексема «кьол»). Э. В. Севортян отмечает, что взаимозаменяемость лексем «кьол» и «эль», которая сохранилась лишь в первом ЛСВ, обусловлена влиянием в свое время на тюркские языки монгольских языков, в которых «аналогичное противопоставление исконно отсутствует» [15: 37]. Оба полисеманта активно участвуют во фразеологических конструкциях. Например, «кьол»: «кьол тутмакъ» («поддерживать»), «кьолгъа алышмакъ» («стать

ручным»), «эль»: «эльге алышмакъ» («стать ручным»), «эль иши» («ручная работа»), «эль къавуштырып отурмакъ» («сидеть, сложа руки») и т.д. В результате анализа семантической структуры лексемы «эль» выявлено, что вторичные ЛСВ связаны с основным значением радиальной связью, на основе метафорического и метонимического переносов. В турецком языке также используется как лексема «kol», так и лексема «el». В отличие от семантической структуры в крымскотатарском языке, в которой была указана иерархия, состоящая из 4 ЛСВ, в турецком языке полисемант «kol» имеет более широкую семантическую структуру и имеет 12 ЛСВ: 1. Часть тела человека от плеча до кончиков пальцев: *Koluma iki dikiş atıldı. – Мне на руку наложили два шва* [пример автора]; 2. Верхняя часть передних ног некоторых животных (овца, теленок и т.д.): *koyunun kolu – передние ноги овцы* [пример автора]; 3. Часть одежды, покрывающая верхние конечности: *Kız gözlerinin yaşını pembe mantosunun kollarına siliyordu. – Девочка вытирала слёзы о рукава своей розовой накидки* [пример автора]; 4. Толстые ветки, исходящие от ствола дерева: *tereğin kolu – ветвь дерева*; 5. Металлическая или деревянная ручка в устройстве машин, предназначенная для проворачивания либо оттягивания: *takina kolu – рычаг машины*; 6. Часть некоторых музыкальных инструментов, предназначенная для удерживания; 7. Часть дивана, кресла, предназначенная для опоры рук: *koltuğun kolu – подлокотник кресла* [пример автора]; 8. Ответвляющаяся часть чего-либо: *Türk Dil Kurumunun bilim ve uygulama kolları. – Отделение теории и практики Института Турецкого Языка* [19: 1341]; 9. Служба безопасности, полиция и т.д.: *Lâkin böyle kardan yolların örtüldüğü bu gecede, koldan korku yoktu. – Однако в ту ночь, когда дороги были засыпаны снегом, мы были под защитой службы безопасности* [19: 1341]; 10. Рабочий коллектив, группа: *keşif kolu – группа разведки* [пример автора]; 11. Сторона: *sağ kol – правая сторона, sol kol – левая сторона* [19: 1341]; 12. Режим, устройство, строй: *yürüyüş kolu – режим ходьбы* [19: 1341].

Соматизм «el» в турецком языке имеет следующие ЛСВ: 1. Часть руки от запястья до кончиков пальцев, предназначенная для удерживания предметов и многих других функций: *Bekir Enver'in geniş, sağlam omuzlarına, erkek ellerine baktı... – Бекир посмотрел на широкие, крепкие плечи, мужские руки Энвера* [17: 12]; 2. Средство, способ: *Kardeşimin eliyle arkadaşıtıma mektüp yolladım. – Я отправил письмо другу с помощью брата* [18: 687]; 3. Имущество, собственность: *Elimdeki bütün parayı bu eve yatırdım. – Все что у меня было, я вложил в этот дом* [18: 687]; 4. Ход в карточных играх: *Şimdi el bende. – Сейчас мой ход* [18: 687]; 5. Часть некоторых предметов, предназначенная для удерживания; ручка: *kapı eli – ручка двери* [пример автора]; 6. Управление, влияние: *Topraklar duşman elinden kurtarıldı. – Земли освобождены от вражеской руки* [пример автора]; 7. Нечто изготовленное руками, вручную: *el sanatı – ручная работа* [пример автора]. ЛСВ полисеманта «el» связаны между собой радиально-катенальным типом связи. Так 2, 3, 4 и 5 ЛСВ восходят к главному 1 ЛСВ, 6 и 7 ЛСВ последовательно восходят к 5 ЛСВ. 2, 3, 4 ЛСВ образованы в результате метонимического переноса значения, 5, 6, 7 ЛСВ образованы в результате функционального переноса значения, то есть опираются на сходство с рукой, как с активным органом человека.

Несмотря на то, что турецкий язык входит в западно-огузскую подгруппу тюркских языков, в речи активно используются обе лексемы, номинирующие верхнюю конечность тела человека. Следует отметить, что в отличие от крымскотатарского языка, в турецком

языке полисемант «el» обозначает не всю верхнюю конечность, а лишь часть от запястья до кончиков пальцев. Следовательно, в турецком языке лексемы «el» и «kol» в главном значении не являются синонимичным дублетом.

Явление полисемии также свойственно и другим соматизмам, номинирующим различные части руки, таким как «авуч» – «avuç» («ладонь»), «билек» – «bilek» («запястье»), «тирсек» – «dirsek» («локоть»), «пармак» – «parmak» («палец»), «тырнак» – «tırnak» («ноготь»).

Так соматизм «авуч» («ладонь») в крымскотатарском языке также является многозначным. В лексикографическом исследовании С. М. Усеинова словарная дефиниция данной лексемы представлена двумя значениями: 1. Ладонь; 2. Горсть чего-либо [7]. Однако, в результате компонентного анализа значений, семантическую структуру данного соматизма можно представить следующим образом: 1. Внутренняя часть руки: *Къадын авучыны къашыды. – Женица почесала ладонь* [пример автора]; 2. Рука в полусомкнутом состоянии: *Къартлар авучларыны ачып, дуа эте эдилер. – Старика, раскрыв ладони, молились* [пример автора]; 3. Количество чего-нибудь, которое может поместиться в полусомкнутой руке: *бир авуч фындыкъ – одна пригоршня фундука* [пример автора]. Таким образом, исходное значение семантической структуры исследуемого соматизма «внутренняя часть руки», 2 ЛСВ образован путем ассоциаций с выполняемыми функциями, 3 ЛСВ является метонимичным переносом значения. Все лексико-семантические варианты лексемы «авуч» связаны между собой катенальным типом связи. В турецком языке соматизм «avuç» имеет следующую семантическую структуру: 1. Внутренняя часть руки: *avucunu kaşdı – почесал ладонь* [пример автора]; 2. Рука в полусомкнутом состоянии: *Buğdayı avcu ile aldı. – Ладонью зачерпнул пшеницу* [18: 165]; 3. Количество чего-нибудь, которое может поместиться в полусомкнутой руке: *bir avuç piriç – одна горсть риса* [18: 165]. Анализ показывает, что семантические структуры соматизма «ладонь» в крымскотатарском и турецком языках полностью идентичны.

Семантическая структура соматизма «пармак» («палец») в крымскотатарском языке имеет следующие значения: 1. Одна из отделенных друг от друга подвижных конечностей кисти или стопы: *Кимерде бир пармагынын без, индже козьлогини тюзетип ала. – Иногда одним пальцем поправляет белые, тонкие очки* [4: 37]; 2. Что-то с размер ширины пальца: *эки пармакъ къадар – шириной с два пальца* [пример автора]; 3. Количество, захваченное пальцем при погружении в какую-либо густую массу: *бир пармакъ бал – один палец меда* [пример автора]; 4. Отношение к какому-либо делу: *бу иште онын пармагы бар – он замешан в этом деле* [7: 193]; 5. (строительный термин) столбик (перил); 6. Одна двадцать четвертая часть аршина. Анализ показывает, что 2 и 4 ЛСВ восходят к основному значению и образованы результате метафорического переноса. Так 2 значение образовано на основе ассоциации с размером пальца, то есть подразумевается нечто приблизительно такой же ширины, как и палец человека. 4 ЛСВ образован в результате сходства с какими-либо положительными, либо, чаще всего, отрицательными качествами человека. В свою очередь 3 ЛСВ восходит ко 2 ЛСВ и обусловлен метонимическим переносом значения. Данное значение образовано в результате смежности, то есть имеется в виду количество, которое может захватить палец при погружении в какую-либо массу. 6 ЛСВ также восходит ко 2 ЛСВ, однако это значение подразумевает внешнее сходство с размером пальца и, следовательно, образовано в результате метафорического

переноса. 5 ЛСВ восходит к 1 ЛСВ и образован в результате метафорического переноса на основе внешнего сходства. Так столбики, например, перил, отвечаются параллельно друг другу от общей перекладины, также как и пальцы от ладони. Лексико-семантические варианты соматизма «палец» в крымскотатарском языке связаны между собой радиально-катенальным типом связи. В турецком языке семантическую структуру соматизма «parmak» («палец») можно представить следующим образом: 1. Крайняя часть верхних и нижних конечностей человека и некоторых животных, подвижных и отделенных друг от друга: *Çift Levi, içlerinde Bekir 'i görünce tombul parmaklarıyla seyrek sakalını kaşdı...* – Увидев среди них Бекира, еврей Леви толстыми пальцами почесал свою редкую бороду [17: 160]; 2. Каждая из спиц или стержней колеса, соединяющая центр и обод колеса: *Tekerliğin parmakları kırdı* – У колеса сломались спицы [19: 1769]; 3. Английская мера длины, составляющая 1/12 фута; 4. Мера длины, составляющая 1/24 аршина; 5. Что-то с размер ширины пальца: *Değneği iki parmak kısaltmalı* – Палку нужно сократить на два пальца [19: 1769]; 6. Количество, захваченное пальцем при погружении в какую-либо густую массу: *bir parmak bal* – один палец меда [пример автора]; 7. Отношение к какому-либо делу: *bu işte onun parmağı var* – он замешан в этом деле [пример автора]. 2 ЛСВ связан с 1 ЛСВ и образован в результате метафорического переноса на основе внешнего сходства. 3, 4, 5, 6 ЛСВ связаны между собой катенально и восходят к 1 ЛСВ. Данные значения образованы путем метонимического переноса значений. 7 ЛСВ восходит к 1 ЛСВ и образован в результате метафорического переноса. Как становится понятно из анализа, все значения полисеманта связаны между собой радиально-катенальным типом связи. Таким образом, семантическая структура соматизма «палец» в крымскотатарском языке содержит 6 ЛСВ, в турецком – 7 ЛСВ. Выявлено, что основное значение в крымскотатарском языке аналогично основному значению данной лексемы в турецком языке. 2, 3 и 4 ЛСВ в крымскотатарском языке идентичны соответственно с 5, 6 и 7 ЛСВ в турецком языке, 6 значение соответствует 4 значению соматизма. 3 ЛСВ семантической структуры соматизма «палец» в турецком языке отсутствует в крымскотатарском языке, однако, возможно это следствие динамики языка, и оно утеряно со временем. Из этого положения следует, что семантическая структура соматизма «палец» в обоих языках имеет практически одинаковый состав ЛСВ.

Рассмотрим полисемию соматизма «ноготь» в крымскотатарском и турецком языках. Так в крымскотатарском языке соматизм «**тырнакъ**» («ноготь») имеет следующие лексико-семантические варианты: 1. Роговое покрытие на тыльной стороне пальцев верхних и нижних конечностей у людей и многих позвоночных животных: *О, тырнакъларын бузду къаянынъ коксуне япышты. – Он ногтями вцепился в ледяную поверхность скалы* [5: 28.]; 2. Кавычки: *тырнакъларъа алмакъ* – взять в кавычки [пример автора]; 3. Приспособление для лазания по столбам при ремонте электропередач; монтерские лазы: *электрик тырнакъларыны такъты* – электрик надел свои монтерские лазы [пример автора]; 4. Борона. Вторичные ЛСВ восходят к основному ЛСВ и связаны между собой радиально. 2 ЛСВ появился в результате метафорического переноса значения, в основе которого лежит внешнее сходство кавычек и ногтей. 3 и 4 ЛСВ обусловлены функциональным сходством и также являются метафоричным переносом значений. В турецком языке соматизм «**tırnak**» («ноготь») имеет семантическую структуру, состоящую из 7 ЛСВ: 1. Роговое покрытие на тыльной стороне пальцев верхних и нижних

конечностей у людей и многих позвоночных животных: *Zarfin ucunu turnağımıla yırttum*. – Я разорвал край конверта ногтем [19: 2220]; 2. Извилистые концы некоторых крючкообразных инструментов: *kanca turnağı* – острое крючка [пример автора]; 3. Острая часть на конце якоря: *gemi demirin turnağı* – крючок якоря [19: 2220]; 4. Лентообразный край книги, скрепляющий отдельные листы в том: *kitabın turnağı sarıydı* – лента, скрепляющая страницы книги, была желтой [пример автора]; 5. В скульптуре каждый из зубцов, предназначенный для скрепления частей в целое; 6. Инструмент жестянщика, предназначенный для прокалывания железа; 7. Кавычки: *turnak içinde verilen sözcük* – слово, данное в кавычках [пример автора]. Все ЛСВ полисеманта связаны с исходным значением радиально. 2 и 3 ЛСВ образованы в результате внешнего сходства путем метафорического сходства. 4 ЛСВ восходит к 1 ЛСВ в результате функционального сходства, то есть, как ногти осуществляют хватательную функцию, так и лента собирает страницы книги в одно целое. Подобным образом связан с основным значением и 5 ЛСВ. 6 ЛСВ также образован путем функционального переноса, однако, здесь имеется в виду функция прокалывания. Таким образом, и в крымскотатарском и в турецком языках вторичные значения связаны с основным радиально и образованы путем метафорического, а также функционального переноса.

Также катенальным типом связи соединены ЛСВ семантической структуры полисеманта «запястье» в крымскотатарском и турецком языках. Анализ показал, что семантическая структура полисеманта «билек» («запястье») в крымскотатарском языке имеет 2 значения: 1. Запястье: *билегимини агъырттым* – у меня заболело запястье; 2. Нижняя часть рукава: *билеклерини къатлады* – закатал рукава. Вторичное значение многозначного слова образовано в результате семантической деривации на основе метонимического переноса значений. В турецком языке соматизм «билек» («запястье») имеет также 2 ЛСВ: 1. Часть тела, соединяющая ладонь и верхнюю часть руки: *Sonra bileğini avucunun içine alarak nabzını sayıyorum*. – Затем, обхватив запястье ладонью, я начинаю считать пульс [18: 292]; 2. Сила, мощь. Исходное значения соматизма «запястье» в крымскотатарском языке идентично с исходным значением в турецком языке. Однако семантические структуры данного соматизма расхожи во вторичном значении. Как утверждает Э. В. Севортян, в некоторых диалектах турецкого языка соматизм «билек» используется также в переносных значениях «зауженная часть весла» и «железное кольцо, соединяющее древко с косой». В крымскотатарском языке данные значения отсутствуют. Автор в качестве основного значения подавляющего количества тюркских языков, в том числе турецкого и крымскотатарского языков, указывает значение «запястье», а также перечисляет следующие вторичные значения: «кисть руки», «часть руки от локтевого сустава до кисти», «предплечье», «рука» (например, в некоторых диалектах кумыкского и уйгурского языков), «нижняя часть рукава», «мышца, мускул», «спицы колеса», «стебель (колоса и т.д.)» [14: 145]. При этом Э. В. Севортян отмечает, что значение «кисть руки» присуще и крымскотатарскому, и турецкому языкам. Однако ввиду отсутствия такого значения сегодня, можно сделать вывод, что данный ЛСВ может быть устаревшим.

Соматизм «локоть» также является многозначным. Так в крымскотатарском языке полисемант «тирсек» («локоть») имеет 3 ЛСВ: 1. Сустав, соединяющий плечо и предплечье: *тирсегимни урдым* – ударился локтем [пример автора]; 2. Колено, звено (в технике): *боруньнь тирсеги* – колено трубы [пример автора]; 3. Поворот реки дугообразной

формы: *озенинь тирсеги – поворот реки* [пример автора]. В результате компонентного анализа становится понятно, что 2 и 3 ЛСВ связаны с исходным значением радиально и образованы путем метафорического переноса на основе внешнего сходства с локтем. В отличие от семантической структуры полисеманта «локоть» в крымскотатарском языке, в турецком языке соматизм «dirsek» имеет 5 ЛСВ: 1. Сустав, соединяющий плечо и предплечье: *kız dirseğini sıyırđı – девочка поцарапала локоть* [пример автора]; 2. Угол: *Ama dirseđi geçince artık kendini köyünde hissetti. – Но, миновав угол, он почувствовал себя уже дома* [17: 8]; 3. Часть рукава, облегающая локоть: *elbisenin dirseđi yırtıldı – платье порвалось на локте* [пример автора]; 4. Колено, соединяющее трубы на изгибе: *iki boru bir dirsek-le bağlanmıř – две трубы соединены одним коленом* [пример автора]; 5. Подпорка: *oturduđu koltuđun dirseđi – подпорка кресла, в котором он сидит* [пример автора]. 2, 4 и 5 ЛСВ соматизма восходят к 1 ЛСВ в результате внешнего сходства, следовательно, путем метафорического переноса. 3 ЛСВ является результатом метонимического переноса и образован на основе смежности значений. Вторичные значения связаны с исходным радиально.

Таким образом, сравнительный анализ соматизма «рука» в крымскотатарском и турецком языках выявил целый ряд сходств в семантической структуре многозначных соматизмов. Лексико-семантический состав полисемантов во многом идентичен, практически во всех случаях исходные значения в обоих языках совпадают, вторичные значения также во многом схожи, однако, имеют место и некоторые различия. В рассмотренных языках вторичные значения образуются путем метафорического, метонимического и функционального переносов, которые обусловлены сходством внешнего вида, цвета, качества, функций и т.д. Образованные в результате семантической деривации значения связаны между собой радиальным, катенальным и радиально-катенальным типами связей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Акалын Р. Сходства соматизмов в кыргызском и турецком языках // Молодой ученый. – 2017. – №19. – С. 371-374.
2. Али Р. Бурульшта: роман. – Ташкент: Эдебият ве санат нешрияты, 1989. – 302 с.
3. Алиева Т. М. Полисемантизм соматической лексики в разносистемных языках : на материале единиц «рот» и «глаз» лезгинского, азербайджанского и английского языков : дис... кандидата филологических наук : 10.02.20 / Т.М. Алиева. – Махачкала, 2010 – 159 с.
4. Алядин Ш. Сайлама эсерлер. Симферополь: Спутник, 2004. 377 с.
5. Амит Э. Сыгын чокьрагы. Повесть ве икяелер. – Ташкент: Эдебият ве саньат нешрияты, 1982. – 248 с.
6. Жадейко М. Н. Антрополингвистические аспекты полисемии соматизмов : дис.... кандидата филологических наук : 10.02.04 / Марина Николаевна Жадейко. – Нижний Новгород, 2008. – 185 с
7. Крымскотатарско-русско-украинский словарь: в 3-х ч. / сост. С. М. Усеинов. – Симферополь: Оджакъ, 2006. – Ч. 1. – 416 с.
8. Куртсеитов А. М. Роль соматизмов в крымскотатарской фразеологии / А. М. Куртсеитов // Культура народов Причерноморья. – 2011. – № 199. – С. 29-30.
9. Лемская В. М. Специфика фразеологизмов русского и турецкого языков: к постановке проблемы // Русская и сопоставительная филология: состояние и перспективы:

- Международная научная конференция, посвященная 200-летию Казанского университета (Казань, 4-6 октября 2004 г.): Труды и материалы. – Казань: Издательство Казанского университета, 2004.– С.64-65.
10. Мамутова З. Э. Грамматическая и семантическая характеристика крымскотатарских фразеологических единиц с компонентом баш 'голова' / З. Э. Мамутова // Культура народов Причерноморья. – № 270. – 2014. – С. 160 – 163.
 11. Меметов А. М. Земаневий кырымтатар тили. Учебное пособие / А. М. Меметов. – Симферополь : Крымгосучпедгиз, 2006. – 320 с.
 12. Мугу Р. Ю. Полисемантизм соматической лексики (На материале русского и немецкого языков) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01, 10.02.20 / Рашид Юрьевич Мугу. – Майкоп, 2003. – 166 с.
 13. Эмирова А. М. Основы крымскотатарской фразеологии: учебное пособие для студентов / А. М. Эмирова. – Симферополь : КРПИ «Издательство Крымучпедгиз», 2012. – 168 с.
 14. Этимологический словарь тюркских языков. Общетюркские и межтюркские основы на букву «Б» / Э. В. Севортян. – М. : Наука, 1978. – 349 с.
 15. Этимологический словарь тюркских языков. Общетюркские и межтюркские основы на букву «К», «Қ» / Э. В. Севортян. – М. : Языки русской культуры, 1997. – 368 с.
 16. Этимологический словарь тюркских языков. Общетюркские и межтюркские основы на гласные / Э.В. Севортян. – М. : Наука, 1974. – 757 с.
 17. Dağcı S. Onlar da insandı / С. Dağcı. – Ankara : Ötüken, 1997. – 448 s.
 18. Türkçe sözlük. I cilt / İ. Paratır, N. Gözaydın, H. Zülfikar. – Ankara : Türk Tarih Kurumu Basım Evi. – 1998. – 1136 s.
 19. Türkçe sözlük. II cilt / İ. Paratır, N. Gözaydın, H. Zülfikar. – Ankara : Türk Tarih Kurumu Basım Evi. – 1998. – 1137 s.

Білялова С.С., викладач

ПОЛІСЕМІЯ СОМАТИЗМУ «РУКА» В КРИМСЬКОТАТАРСЬКІЙ І ТУРЕЦЬКІЙ МОВАХ

У статті розглядається спільне і відмінне соматизму «рука» у кримськотатарській і турецькій мовах. З допомогою компонентного аналізу досліджується семантична структура соматизму «рука», типи зв'язків між лексико-семантичними варіантами полісеманта.

Ключові слова: лексема, соматизм, полісемія, лексико-семантичний варіант (ЛСВ), семантична структура.

УДК 821.09.+1.09

Губская О.Н., канд. филол. наук, доцент

Белорусский государственный экономический университет, Минск, Беларусь

РЕЦЕПЦИЯ ЛИТЕРАТУРНОГО НАСЛЕДИЯ М. ГОРЕЦКОГО В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ КУЛЬТУРЫ

В статье исследуется рецепция наследия классика белорусской литературы М. Горького в контексте современной культуры. Особое внимание акцентируется на определении значимости творчества писателя в сфере литературоведения и театральной культуры. Определяется значение наследия классика в контексте мировой литературы.

Ключевые слова: жанровая аналогия, контекст, литература нон-фикшн, мировоззрение, нарратология, полифония, рецепция, синхронное и диахронное взаимодействие.

Максим Горький (1893-1938) принадлежит к числу тех выдающихся деятелей белорусской культуры, наследие которых требует постоянного нового прочтения, соответствующего мировоззрению современного общества, которое все стремительней развивается.

Родившись в конце XIX века, ощутив всю специфику тоталитарной системы века XX, писатель смог воссоздать жизнь эпохи в литературных полотнах, которые сегодня почитаются не только в Беларуси, но и за её пределами. Новая волна интереса к творчеству классика белорусской литературы делает **актуальным** изучение рецепции произведений М. Горького в контексте науки и культуры с целью определения изменений в степени воздействия на аудиторию как в синхронном, так и диахронном взаимодействии.

Говоря о рецепции литературного наследия писателя в контексте современной культуры, стоит уточнить, что в данной статье мы будем определять рецепцию как «культуросообразное обращение к признанному классическому наследию с целью культурного освоения, восприятия» [1], а культуру как «совокупность проявлений жизни, достижений и творчества народа или группы народов» [2: 229]. Это значит, что **задачей** в данной статье будет фиксация восприятия творчества М. Горького в нескольких сферах деятельности человека, а именно науке и культуре.

Творчество классика белорусской литературы Максима Горького нельзя назвать малоисследованным. В своих работах к нему обращались такие белорусские ученые, как Алесь Адамович, Дмитрий Бугаев, Тереза Голуб, Татьяна Дасаева, Василий Журавлев, Виктор Коваленко, Людмила Корень (Синькова), Владимир Конан, Ева Леонова, Михаил Мушинский, Михаил Стрельцов, Тамара Тарасова, Михаил Тычина, Иван Чигрини многие другие. Приятно отметить внимание к белорусскому классику со стороны литературоведов Киевского университета, в частности, недавнюю статью Н. А. Городнюк

© Губская О.Н., 2017

«Концепт іжів романі М. Гарецького «Віленські комунари» у контексті гастрономічної традиції літератури 1920–30-х рр.».

Многие вопросы горецковедения затрагиваются во время Горецких чтений, которые проводятся ежегодно, начиная с 1992 года, благодаря инициативе племянника писателя, академика АН РБ, геолога Радима Горецкого. По сути, они стали трибуной для нового поколения исследователей творчества классика литературы. Хочется отметить, что за этот 25-летний период написано более 500 статей, которые в разных аспектах освещают творчество М. Горецкого.

Произведения писателя рассматриваются в контексте творчества таких мастеров русской литературы, как Николай Гоголь, Федор Достоевский, Николай Гумилев, Борис Пастернак, Леонид Андреев. Если брать во внимание литературу западной Европы, то список пополняется именами Кнута Гамсуна, Франца Кафки, Альберта Камю, Эрнеста Хемингуэя, Зофи Налковской.

В связи с этим значимым явлением в горецковедении стала монография Евы Леоновой «Белорусское искусство слова XX в. в европейском литературном контексте: типология, рецепция, перевод» (2014). Высокую оценку монографии дала Людмила Синькова: «Монография «Белорусское искусство слова XX в. в европейском литературном контексте: типология, рецепция, перевод» – это стратегическое завоевание отечественного литературоведения. Почему именно стратегическое? Потому, что работа Е. Леоновой подводит определенную черту под целым выразительным этапом в белорусской советской и постсоветской компаративистике (работы В. Каваленко, О. Лойко, В. Гниломёдова, М. Тычино, Я. Чиквина, И. Шабловской, Л. Тарасюк, П. Васюченко, И. Богданович, Г. Тычко, др.), который стал своеобразной хроникой поиска методологии для изучения белорусской литературы в сравнении с другими литературами мира» [3: 127]. В одном из разделов монографии Евы Леоновой фиксируется стилистическая полифония, характерная для прозы Ф. Кафки и М. Горецкого, А. Адамовича и Р. Мёрля. Людмила Синькова указывает, что отмеченные Е. Леоновой «белорусские и зарубежные произведения (Горецкого и Кафки, Адамовича и Мёрля) соотносятся скорее реминисцентно, ассоциативно, чем типологически. Правда, в заголовках произведения смотрятся будто бы совсем паритетно: («Рассказ Максима Горецкого “Русский” и новелла Франца Кафки “Превращение”: две истории душевной метаморфозы» – с вниманием к экзистенциальному мировосприятию двух авторов; «Антиутопии Алеся Адамовича “Последняя пастораль” и Робера Мёрля “Мальвиль”» – с вниманием к жанровой аналогии). На деле же в этих парах белорусские произведения коррелируют с зарубежными скорее фрагментарно, чем системно, поэтому главы, им посвящённые, и выделяются акцентами на мировоззренческом, универсальном, и на художественных деталях. (Хотелось бы еще добавить, что поэтикой экспрессионизма, связанного с именем Кафки, выделяются прежде всего выдающиеся “Скарбы жыцці” М. Горецкого и его “зашифрованные” дневниковые записки от имени Лявониуса Задумекуса)» [3: 126].

Достоинным вкладом в изучение творчества М. Горецкого является и монография Зои Третьяк «Поэтика американской и белорусской прозы о Первой мировой войне (на примере творчества Э. Хемингуэя и М. Горецкого)» (2016). Можно сказать, что включение творчества классика белорусской литературы в американский контекст – прецедентный

для классического литературоведения подход, однако очень своевременный. На фоне архаичных разговоров о «местечковом» характере классической белорусской литературы, ее тематической узости, автор монографии аргументировано вводит произведения М. Горьцкого в контекст мировой литературы: «Очевидно, что в произведениях американских, английских, белорусских, немецких, французских писателей существует ряд типологических сходств. Вот несколько параллелей: цикл стихотворений “Песни войны” (1914) Я. Купалы и сборник “Образы войны” (1919) Р. Олдингтона; отдельные стихи З. Бядули, О. Гаруна, Я. Коласа, А. Смоленца и британских “окопных поэтов” (Р. Брука, З. Сассуна, И. Гарни, И. Розенберга и др.); книга “На империалистической войне” (1926) М. Горьцкого, роман А. Барбюса “Огонь” (1916), дневник “В стальных грозах” (1920) Э. Юнгера, произведения Э. Хемингуэя...» [4: 5].

Безусловно, акцентируется внимание на роли М. Горьцкого в формировании белорусской литературы. Произведения классика рассматриваются не только в контексте своего времени (первая треть XX века); отмечается подобие творческой манеры Максима Горьцкого и Кузьмы Черного, раннего Андрея Федоренко, Бориса Саченко, Виктора Казько, Вячеслава Адамчика.

С момента появления научного интереса к литературе нон-фикшн, Максим Горьцкий определяется как один из первых писателей нач. XX века, в творчестве которого непосредственно факты проявились в роли художественных образов. Белорусские литературоведы Людмила Синькова и Анна Басова, исследуя становление документально-художественного жанра в творчестве С. Алексиевич, указывают на следующее: «В белорусской литературе самодостаточные факты в роли художественных образов появились уже в первой трети XX в.: ведь, наверное, ни одна беда эпохи не обошла Беларусь стороной. Примером может служить творчество Максима Горьцкого, репрессированного и расстрелянного в 1938 г., вынужденного создавать в условиях ссылки свою «Комаровскую хронику» (историю родной деревни Малой Богатьковки, всей Беларуси) не как традиционно художественный, специфически целостный текст, а как вполне «черновое» перечисление фактов, связанных прежде всего концептуально, а не стилистически» [5: 94].

Если говорить о произведениях, названия которых стали титульными для белорусской культуры, формируется топ-5 самых популярных объектов исследования из корпуса текстов М. Горьцкого. Среди них философско-аллегорическое произведение «Скарбы жизни» (1935), повесть-фронтальной дневник «На империалистической войне» (1926), повесть «Две души» (1918-1919), эпопея «Комаровская хроника» (1930-1932-1937, опубликовано в 1966), роман «Виленские коммунары» (1931-1932). Принимая во внимание тот факт, что литературоведение предлагает новые направления анализа художественного текста, следует отметить, что становится популярным нарратологический анализ текстов М. Горьцкого. Трактовка нарратологии Вольфом Шмидом, профессором славистики Гамбургского университета, руководителем Гамбургского центра нарратологии становится особо популярной в Беларуси. С ее помощью рассматривалась нарративная структура романа «Виленские коммунары» в защищённой мной диссертации «Роман М. Горьцкого «Виленские коммунары» в контексте белорусской прозы 1920-1930-х годов: жанровое новаторство». С результатами исследования можно ознакомиться в книге “Класіка XX стагоддзя: прыхаваныя таямніцы рамана М. Гарэцкага “Віленскія камунары”” [6]. К этой же теории обратилась магистрантка БГУ И. Чеснок, исследуя нарративную структуру

произведения М. Горьцкого «Лявониус Задумекус». Результат её наблюдений вызывает интерес: «“Лявониус Задумекус” – выдающийся пример модернистского дискурса в жанре документально-художественной, так называемой “непридуманной” литературы, с расчлененным повествовательной инстанции “Я”, с внешним разрушением, но существенным сохранением целостности нарратива»[7: 195]. Это говорит о необходимости использования современных приемов в изучении классики, которая начинает звучать по-новому, соответствовать современным интересам литературоведения и конкурировать с произведениями дня сегодняшнего.

Повесть «Две души», пожалуй, самое популярное произведение М. Горьцкого не только в области литературоведения, но и в сфере интересов современной культуры. Если говорить об интересе со стороны науки, то произведение привлекает не столько с позиции изучения его формы, сколько со стороны анализа его содержания. Основным объектом исследования становится образ главного героя и его место в общественной жизни и социуме. По сути, повесть начинает исследоваться как специалистами в области литературоведения, так и философии. Исследователей интересует факт формирования национальной идеи и возможность существования личности в новых обстоятельствах. Так, среди тем *традиционных Горьцких чтений* наиболее интересны следующие:

1. Тема революции в повести М. Горьцкого «Две души» (1, 1996)¹.
2. Проблема жизненных исканий в повести «Две души» М. Горьцкого и Зофи Нальковской «Граница» (9, 2000).
3. «Две души»: конфликт экзистенциального человека и социального окружения (15.2007).
4. Человек на историческом распутье («Две души» М. Горьцкого, «Доктор Живаго» Б. Пастернака) (20, 2012).
5. Две души национального и большевистского движения. Две души личности (20, 2012).

Как видим, если в конце 1990-х тема революции еще являлась ключевой при анализе произведения, то более поздние исследования дают нам возможность утверждать, что повесть «Две души» вписывается в литературный контекст европейской эстетики экзистенциализма, которая позволяет выделить человека из социума и сконцентрировать внимание на нем, как на личности.

Проблема тайны человеческой души, затронутая писателем начала XX века, заинтересовала современного европейского читателя. Уже второй раз на ежегодной крупнейшей книжной ярмарке в Лейпциге выставляется повесть М. Горьцкого «Две души», переведенная на немецкий язык Норбертом Рандау. В октябре 2014 года в Берлине эта повесть стала первой в рейтинге лучших книг, изданных на немецком языке издательством «Гугальц».

Молодой белорусский писатель Виктор Мартинович, будучи участником последней ярмарки, на мой вопрос о том, как воспринимается повесть классика литературы современником, ответил следующее: «Все время спрашивают мое мнение о произведении здесь, в Австрии, Швейцарии, Германии. Благородное дело господина Рандау, который перевел «Две души», не имея, как я понимаю, на момент перевода даже окончательного

¹ Здесь и далее цифры в скобках имеют следующее значение: первая указывает на очередность Горьцких чтений, вторая – на год их проведения.

предложения на издание, всех заинтересовало и взволновало. Горецкий, о котором, как и о Беларуси, никто ничего до этого не слышал, делается модной темой для бесед в берлинских кафе, он привлекает как загадочный представитель любой Терра Инкогнита. Интерпретации произведения «Две души» разные, но все подчеркивают исключительность перевода Рандау. Опять же, я не уверен, что Горецкого понимают как следует все. Услышал от одной переводчицы, что он как будто «националист» и что ей это не нравится. Я же удивился: как может быть «националистом» человек, который просто любит свою родину и язык?»[8: 413].

Нельзя не отметить мнение о повести самого немецкого переводчика, представленное В. Ермоловичем на XXIII Горецких чтениях: «Это скандал, что мы на Западе настолько слепые в отношении к белорусской литературе, которая есть неотъемлемая часть европейской культурной истории» [9: 123].

Повесть «Две души» вызывает интерес не только у деятелей науки, но и культуры. Главным событием 2015 года в сфере белорусской театральной культуры стала постановка этой повести на сцене Национального академического театра имени Янки Купалы режиссером и художественным руководителем театра Николаем Пинигиным (инсценировку представили Владислав Ахроменко и Максим Климович). «Не каждое философское литературное произведение прочитывается сразу, а здесь возникла идея перенести его на театральную сцену, предложить современному зрителю думать над философско-психологическим текстом повести, написанным в 1919 году (97 лет назад)!» – рассказывает Ольга Бобкова, руководитель литературно-драматургической частью Национального академического театра [10:15]. Радим Горецкий, племянник писателя, учредитель Фонда Братьев Горецких, высказался о постановке следующим образом: «Самое главное, что он (М. Горецкий-коммент. О.Г.) написал, что такое «большевизм». Он предвидел как свою судьбу, так и судьбу всей нашей страны. «Две души» можно сравнить с произведением Достоевского «Бесы», в котором тот так же предвидел на будущее, что такое «большевизм». Такое огромное предвидение – это то, что впечатляет и сейчас. Потому произведение и было запрещено на протяжении 60 лет. И второе, что очень важно: повесть очень актуальная, так как ситуация с независимостью нашей страны существует и сегодня» [11: 17].

Безусловно, и звучание повести М. Горецкого по-немецки, и сценическая постановка – очень важные события для исследователей его творчества, однако на этом не стоит останавливаться. Анализ литературоведческих работ, связанных с творчеством писателя, показывает, что пришло время объединения лингвистических и литературоведческих усилий с целью более основательного введения творчества классика в современный европейский контекст. Изучение внимания к творчеству писателя в сфере культурышний раз подчеркивает, что любое художественное произведение не является однозначным воплощением определенной ценности, одной конкретной идеи или неизменного смысла. Художественное произведение многолико, и масштаб заложенного содержания, возможности литературного прочтения и культурной интерпретации необходимо постоянно наблюдать и фиксировать. Это позволит не только увидеть широту рецептивного диапазона, но и проследить изменения в мировоззрении реципиента, определить систему ценностей реального читателя.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Левакин Н. Н. Художественная рецепция как литературоведческое понятие (к вопросу понимания термина) // Известия ПГУ им. В.Г. Белинского. 2012. №27. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/hudozhestvennaya-retseptsiya-kak-literaturovedcheskoe-ponyatie-k-voprosu-ponimaniya-termina> (дата обращения: 06.05.2017). Научная библиотека КиберЛенинка: <http://cyberleninka.ru/article/n/hudozhestvennaya-retseptsiya-kak-literaturovedcheskoe-ponyatie-k-voprosu-ponimaniya-termina#ixzz4gJT0GhXl>
2. Философский энциклопедический словарь. – : ИНФРА-М, 2000. – 576 с.
3. Сінькова, Л. Метадалогія параўнальнага літаратуразнаўства ў працах Евы Лявонай / Л. Сінькова // Польша. № 8/ 2016. – С. 122-129.
4. Траццяк, З. І. Паэтыка амерыканскай і беларускай прозы пра Першую сусветную вайну (на прыкладзе творчачі Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага) // З. І. Траццяк. – Наваполацк: Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт, 2015. – 200 с.
5. Басова, А. И., Сінькова, Л. Д. Становление документально-художественного жанра в журналистике Светланы Алексиевич // Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2009. – N 3. – С. 93-96.Электронны рэсурс: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/5915>(дата обращения 06.05.2017)
6. Губская, В. М. Класіка XX стагоддзя: прыхаваныя таямніцы рамана «Віленскія Камунары» М. Гарэцкага / В. М. Губская. – Мінск: РІВШ, 2016. – 108 с.Электронны рэсурс:<http://elib.bsu.by/handle/123456789/171770> (дата обращения 06.05.2017)
7. Часнок, І. Ускладненне наратыву ў творы М. Гарэцкага “Лявоніўс Задумекус ” / І. Часнок // Максім і Гаўрыла Гарэцкія : XXIII Гарэцкія чытанні: матэрыялы чытанняў (17 красавіка 2015). Мінск, 2015. – С. 190-195.
8. Губская В. М. Спадчына Гарэцкіх чытанняў: спроба сістэматызацыі / В.М. Губская// VialorutenistykaBialostocka. Том 7. Беласток, 2015. С. 407-418. Электронны рэсурс:<http://hdl.handle.net/11320/1826> (дата обращения 06.05.2017)
9. Ермаловіч, В. Аповесць Максіма Гарэцкага “Дзве душы” ў перакладзе на нямецкую мову вядомым славістам і перакладчыкам Норбертам Рандаў / В. Ермаловіч // Максім і Гаўрыла Гарэцкія : XXIII Гарэцкія чытанні: матэрыялы чытанняў (17 красавіка 2015). Мінск, 2015. – С. 123-126.
10. Бабкова, В. Спектакль “Дзве душы” ў пастаноўцы Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы / В. Бабкова// Максім і Гаўрыла Гарэцкія : XXIV Гарэцкія чытанні: матэрыялы чытанняў (16 чэрвеня 2016). Мінск, 2016. – С. 14-16.
11. Гарэцкі, Р. Слова пасля выступлення Вольгі Бабковай // Р. Гарэцкі // Максім і Гаўрыла Гарэцкія : XXIV Гарэцкія чытанні: матэрыялы чытанняў (16 чэрвеня 2016). Мінск, 2016. – С. 17.

Губська О.Н., канд. філол. наук, доцент
Білоруський державний економічний університет, Мінськ, Білорусь

РЕЦЕПЦІЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ СПАДЩИНИ М. ГОРЕЦЬКОГО В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті досліджується рецепція спадщини класика білоруської літератури М. Горєцького в контексті сучасної культури. Особлива увага акцентується на визначенні значення творчості письменника в сфері літературознавства і театральної культури. Визначається значення спадщини класика в контексті світової літератури.

Ключові слова: жанрова аналогія, контекст, література нон-фікшн, світогляд, нарратологія, поліфонія, рецепція, синхронна і діахронна взаємодія.

Gubskaya O.N., Ph.D (Literature)
State economic university, Minsk, Belarus

THE RECEPTION OF THE LITERARY HERITAGE OF M. GORECKI IN THE CONTEXT OF MODERN CULTURE

The article examines the reception of the heritage of the classic of Belarusian literature M. Gorecky in the context of modern culture. Particular attention is focused on determining the significance of the writer's work in the field of literary criticism and theatrical culture. The importance of the heritage of the classic in the context of world literature is determined.

Key words: genre analogy, context, non-fiction literature, world outlook, narratology, polyphony, reception, synchronous and diachronic interaction.

УДК 82-32

Чень Ч., канд. філол. наук
Хучжоучский университет, Хучжоу, Китайская Народная Республика

ЖАНР РАССКАЗА В ПРОЗЕ ДЛЯ ДЕТЕЙ И В ТВОРЧЕСТВЕ РАДИЯ ПОГОДИНА

В статье анализируется динамика рассказа как жанровой формы в процессе становления детской прозы в русской литературе в целом и в творчестве одного из наиболее заметных авторов второй половины XX-го столетия – Радия Петровича Погодина – в частности. Особое внимание обращено на идейно-тематические и композиционно-эстетические качества рассказов Р. Погодина, их концептуальную значимость для личностного становления юного читателя.

Ключевые слова: проза для детей, жанровая форма, рассказ, психологизм, динамичность сюжета, персонаж, комическое.

© Чень Ч., 2017

Общеизвестно, что детская проза начала активно развиваться с середины XVIII-го века, причём почти до начала следующего столетия создавались преимущественно «полухудожественные» произведения, основной задачей которых было иллюстрирование новых знаний по различным наукам или поучение в назидательно-дидактической манере «что такое хорошо, что такое плохо». XIX-й век максимально приблизил художественный уровень детской прозы к лучшим образцам взрослой. В этот же период выяснилось, что наиболее продуктивными жанрами в детской прозе являются **литературная сказка** и **рассказ**; причём сказка чаще всего имела многие внешние (формальные) признаки рассказа: объём, количество персонажей, ряд композиционных особенностей, элементы поэтики и т. д. XX-е столетие подтвердило приоритеты прозаического отвлечения в детской литературе; более того, в прошлом веке, особенно во второй его половине, появляются произведения, основой структуры которых является рассказ, хотя жанрово эти произведения квалифицируются авторами иначе: повесть, роман, очерк и т. д.

Популярность рассказа в детской прозе объясняется в первую очередь особенностями восприятия юными читателями художественного текста. Дети, вплоть до подросткового, а иногда даже юношеского (15 – 16 лет) возраста отдают предпочтение **динамичному сюжету**, основанному **на минимуме событий** (юные читатели не любят длинных описаний, что вполне соответствует характерным особенностям рассказа, в котором портреты, пейзажи, интерьеры минимальны), а **небольшое количество героев** помогает адресату чтения быстрее проникнуть в интригу, а значит, и понять авторскую идею.

Жанр рассказа с успехом развивали многие писатели, как детские, так и «взрослые», создававшие произведения на детские темы: И. С. Тургенев, Л. Н. Толстой, А. П. Чехов, В. М. Гаршин, А. И. Куприн, Л. Пантелеев, А. П. Гайдар, Н. Н. Носов, В. Ю. Драгунский и многие другие. С точки зрения проблемно-тематической, классификация прозаических произведений для детей на протяжении довольно длительного времени остаётся вполне стабильной – в основном, она соответствует тем направлениям, которые традиционно выделяются в детской прозе. Исследователи разграничивают произведения *психологические (социально-психологические), приключенческие, юмористические, фантастические, научно-художественные* и некоторые другие. Нередко в одном произведении можно обнаружить признаки нескольких проблемно-тематических направлений – прежде всего это свойственно детской прозе второй половины XX-го – начала XXI-го столетий.

Безусловно, характер развития детской прозы, место этого рода литературы в общем процессе становления литературы для детей были различными в разные временные периоды XX-го столетия. Так, к примеру, в конце 50-х годов прошлого столетия значительно активизировалось психологическое направление – как в общем литературном процессе, так и в литературе для детей, причём прежде всего именно в жанре рассказа, особенно для возрастной группы читателей от 5 до 12 лет. Прозаики, вошедшие в детскую литературу в этот период (Ю. Яковлев, А. Алексин, Ю. Томин, Р. Погодин, В. Железников, Э. Шим, Н. Дубов и др.), детально анализировали процесс взросления юного человека, тончайшие движения души ребёнка, подростка, опираясь на традиции «взрослой» психологической прозы XIX-го века.

В 60-ые годы XX-го века среди писателей-«рассказчиков» в русской детской прозе особенно выделились два автора: **Юрий Яковлев** и **Радий Погодин**, – причём Ю. Яковлев рекомендовал себя как мастер создания конфликта в произведении, а

Р. Погодин – выстраивания интриги в основном за счёт характера главного персонажа; означенные особенности индивидуально-авторских подходов к отражению в своих произведениях ярко проявились в рассказе «Он убил мою собаку» Ю. Яковлева и произведении аналогичной жанровой принадлежности Р. Погодина «Что у Сеньки было».

В рассказе Ю. Яковлева «Он убил мою собаку» талантливо показано, что отец, который убил любимую собаку сына, создал своим поступком не сиюминутный, а вечный конфликт, который навсегда разделит этих кровно родных, но антагонистичных нравственно людей. Воплощённый в произведении конфликт рассчитан на дискуссию, на равнодушное восприятие его не только «главными» читателями детьми, но и взрослыми.

В рассказе же Р. Погодина «Что у Сеньки было» интрига содержится в самом образе центрального персонажа. Сенька, как определили бы педагоги, – обычный необыкновенный ребёнок, старшего дошкольного возраста, который обладает многими типичными для его возраста чертами, но в то же время и является большим оригиналом, по-своему осмысливающим и свою жизнь, и жизнь своей семьи и своей деревни.

Если принимать во внимание следование писателями традициям в создании психологической прозы для юных читателей, то необходимо отметить, что жанр рассказа, как правило, использовался писателями-классиками именно для того, чтобы позволяет создать выразительный и запоминающийся характер в небольшом объёме текста (причём часто гораздо меньшем, чем во взрослой литературе). Эту традицию, как представляется, весьма творчески и продуктивно развивают упомянутые выше авторы, что безусловно оказывается замеченным и в критике. Так, И. П. Лупанова, анализируя детскую литературу конца 50-х – начала 60-х годов прошлого века, пишет: «Идея воспитания жизнью, воодушевившая детскую литературу последнего десятилетия, нашла своё воплощение и в обращении к правде характера. Чрезвычайно существенным достижением современной детской книги оказывается обилие интересных детских индивидуальностей, оставляющих след в памяти и сердце читателя» [7, с. 513].

Примечательно, что писатели намеренно акцентируют внимание на событиях, казалось бы, обыденных, но нарушающих привычное существование юных героев с целью дать понять и персонажам, и читателям, как вести себя в «больших и малых противостояниях» (И. П. Лупанова). Авторам рассказов очень важно стимулировать героев (а вместе с ними и читателей) не только прочувствовать, но и проанализировать жизненную ситуацию, обретая при этом новый нравственный опыт. Как правило, герои детских рассказов отличаются чувством обострённой справедливости, подчёркнуто образным мироощущением и мировидением, желанием активного добротворчества; им свойственны разного рода романтические порывы, которые проявляются во взаимоотношениях как со сверстниками, так и со взрослыми.

Если рассматривать жанр рассказа в детской прозе с точки зрения набора конструктивных жанровых параметров, то по формальным признакам данный жанр, с нашей точки зрения, более всего приближен к той жанровой модели, которая содержится в работе В. П. Скобелева и включает следующие признаки: *повышенная весомость факта, лежащего в основе сюжета; испытание героя посредством ситуации; заострение и концентрация противоречий; малый объём текста; одноплановость речевого стиля; одна сюжетная линия; одна проблема; простая пространственно-временная организация* [16]. Преимущественно на эту модель жанра мы и опираемся при выявлении идейно-художественного

своеобразия рассказов Радия Погодина в разнообразии всех их жанровых характеристик (концептуальных, тематических, художественно-изобразительных и иных).

Композиционно рассказы Р. Погодина по большей части оформлены очень просто (нередко, впрочем, это простота кажущаяся) и, как правило, основаны **на обыденной необычности** события, лежащего в основе сюжета; именно в контексте этой обыденной необычности герой произведения и сталкивается с разного рода испытаниями. В **рассказе-характере** (термин В. М. Шукшина) композиционный центр является персонаж – именно к нему тянутся все сюжетные нити, на нём в первую очередь сосредоточено авторское внимание, вокруг него «вращаются» остальные герои.

Так, в рассказе Р. Погодина «Как я с ним познакомился», объёмом чуть более двух страниц, рассказчик сталкивается с самой заурядной, с позиции взрослого, ситуацией: у мальчика лет восьми-девяти болит ухо. Поведение маленького героя в сложившейся ситуации взрослому кажется весьма странным: «Я осторожно приоткрыл дверь и увидел: лежит на оттоманке тот самый мальчишка, что впустил меня в квартиру, кусает подушку, бьёт ногами по валику и горланит песню. А из глаз его бегут слёзы...»

– Вот смешной! – начал было я. – Ухо болит, а ты поёшь. – Но мальчишка посмотрел на меня такими глазами, что я прикусил губу» [11, с. 6]. Заострение противоречий здесь достигается автобиографической параллелью: «Когда я был солдатом, у меня тоже однажды заболело ухо» [11, с. 6]. Испытание героя посредством ситуации заинтриговывает юного читателя, и тогда уместным и выразительным приёмом оказывается риторический вопрос повествователя: «Что же это за мальчишка, который умеет петь в такие минуты, когда взрослые и те подчас плачут?..» [11, с. 7], который и существенно повышает экспрессию излагаемого, и одновременно служит ключом к постижению сути созданного персонажного образа.

Одним из наиболее продуктивных композиционных принципов, реализуемых при создании рассказа в детской прозе, является **принцип контраста**, воплощаемый в разного рода **антитезах** и **противопоставлениях** (ситуаций, поступков, характеров, мнений и т. д.). Этот принцип Радий Погодин в своём творчестве использует чрезвычайно активно – на нём основаны практически все рассказы писателя, в том числе те, которые относят к числу **программных**: «Март», «Тишина», «Дубравка», «Альфред», «Сколько стоит долг», «Мы сказали клятву», «Жаба», «Что у Сеньки было», «Шутка», «Последний рассказ» и некоторые другие.

Впрочем, сказанное отнюдь не умаляет достоинств Погодина-писателя как мастера **повествования** и **описания** – все исследователи творчества этого автора (И. П. Мотяшов [9, 10], Н. П. Крышук [4], В. М. Акимов [1], А. А. Крестинский [3], И. И. Стрелкова [17], Т. А. Кудрявцева [5, 6] и другие) высказывают мнение о том, что этот автор **удивительно органичен в изображении мира природы**.

Приведём в подтверждение сказанного фрагмент из рассказа Р. Погодина «Мы сказали клятву», где, как представляется, явственно выражено мастерство писателя сочетать в ткани художественного произведения различные типы изложения: «Небо над головой голубое, без конца и края. Если смотреть на него и задавать себе серьёзный вопрос: «Что было бы, если бы меня не было?» – то можно сойти с ума. А небо всё равно голубое, и кому какое дело, кроме учёных, что его тепло, его чистота состоят из бурь, гроз, электрических разрядов и чёрного холода» [12, с. 116].

Необходимо остановиться на ещё одной, весьма характерной и в то же время очень нестандартной особенности творчества Радия Погодина – нередко **рассказ** в его творчестве наделяется функциями автономного композиционного фрагмента в более крупном словесно-художественном образовании. Кроме произведений, соответствующим по своим жанрово-стилевым параметрам традиционному рассказу, в творчестве писателя наличествуют **особые жанровые образования**, о которых в начале 80-х годов прошлого столетия И. П. Мотышов сказал следующее: «**Основной жанровой единицей для Погодина был и остаётся рассказ**. А большинство своих крупных вещей сам писатель определяет как «**повесть в рассказах**» (выделено мною. – Ч. Ч) [9, с. 127]; к произведениям такого характера принадлежат «Шаг с крыши», «Вандербуль бежит за горизонт», «Ожидание» (в особенности – входящий в это произведение цикл «Славка») и, безусловно, самые необычные повести в рассказах автора: «Книжка про Гришку», «Где леший живёт» и «Трень-брень». На эту характерную и чрезвычайно важную, по нашему мнению, черту творчества писателя уже обратили внимание многие исследователи – см., например, работы И. П. Зайцевой [2], М. И. Мещерякова [8], И. П. Мотышова [9], И. Ф. Смольников [16], О. Н. Челюканова [18] и др.

Таким образом, Радий Погодин в своих рассказах через «детский материал» выразил дух эпох, на которые пришлось его творчество: периода войны, участником которой он был; послевоенных 50-х годов; переломного периода 60-х годов; «расцвета застоя» – 70-е – начало 80-х. В своих произведениях он руководствовался принципом «шестидесятников»: показать эпоху через душу человека, в данном случае – через душу ребёнка или подростка, который способен более остро и адекватно почувствовать глубинную суть событий и людей и – скорее на интуитивном, чем на сознательном уровне – оценить окружающую его жизнь.

Всё изложенное позволяет считать рассказы Р. П. Погодина важной составляющей не только детской, но и всей русской литературы второй половины XX-го века.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Акимов В. М. Несколько жизней Радия Погодина / В. М. Акимов // Погодин Р. Рассказы. – Л.: Детская литература, 1985. – С. 315 – 318.
2. Зайцева И. П. О жанрово-стилистическом своеобразии произведения Радия Погодина «Трень-брень» / И. П. Зайцева // Східнослов'янська філологія: зб. наук. праць / Горлівський інститут іноземних мов; Донецький нац. ун-т. – Вип. 28. Літературознавство. – Артемівськ: ГПМ ДВНЗ «ДДПУ», 2015. – С. 18 – 31.
3. Крестинский А. А. Радий Погодин / А. А. Крестинский // Пионер. – 1975. – № 8. – С. 62 – 63.
4. Крышук Н. П. О Радие Петровиче Погодине / Н. П. Крышук // Аврора. – 1979. – № 7. – С. 62 – 63.
5. Кудрявцева Т. А. Земля имеет форму сердца: (О литературно-педагогических чтениях, посвящённых памяти Р. П. Погодина, проходивших в Санкт-Петербурге в 1994 г.) / Т. А. Кудрявцева // Невское время. – 1994. – 24 декабря.
6. Кудрявцева Т. А. «Жизнь – осознание дара...»: О творчестве Р. П. Погодина / Т. А. Кудрявцева // Вечный Петербург. – 2000. – 29 августа (№ 157). – С. 2 – 3.

7. Лупанова И. П. Полвека: Очерки / И. П. Лупанова. – М.: Детская литература, 1969. – 672 с.
8. Мещерякова М. И. Русская детская, подростковая и юношеская проза второй половины XX века: проблемы поэтики / М. И. Мещерякова. – М.: Мегатрон, 1997. – 380 с.
9. Мотяшов И. П. Радий Погодин: Очерк творчества / И. П. Мотяшов. – М.: Детская литература, 1983. – 160 с.
10. Мотяшов И. П. Когда начинается биография: Проза Радия Погодина / 19, И. П. Мотяшов // Мотяшов И. П. Мастерская доброты. – М.: Детская литература, 1974. – С. 236 – 275.
11. Погодин Р. П. Как я с ним познакомился / Р. П. Погодин. // Погодин Р. П. Повести и рассказы. – М.: Детская литература, 1974. – С. 5 – 7.
12. Погодин Р. П. Перейти речку вброд; Повести; Рассказы; послесл. И. Мотяшова / Р. П. Погодин. – М.: Молодая гвардия, 1979. – 479 с.
13. Погодин Р. П. Рассказы о весёлых людях и хорошей погоде / Р. П. Погодин. – Л.: Детская литература, 1965. – 206 с.
14. Сивоконь С. И. Весёлые наши друзья: Очерки о юморе в советской литературе для детей / С. И. Сивоконь. – М.: Детская литература, 1980. – 191 с.
15. Скобелев В. П. Поэтика рассказа / В. П. Скобелев. – Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1982. – 155 с.
16. Смольников И. Ф. Рост души. Рецензии на книги: Погодин Р. П. Живи, солдат: Повести. – М.: Советский писатель, 1985 / И. Ф. Смольников // Нева. – 1985. – № 11. – С. 146 – 151.
17. Стрелкова И. И. Границы детства: Портрет писателя Р. Погодина / И. И. Стрелкова // Литературная Россия. – 1967. – 11 августа (№ 33). – С. 15.
18. Челюканова О. Н. Художественный и внутрилитературный синтез в развитии русской прозы для детей и юношества 50 – 80-х годов XX века: автореферат на соискание учёной степени доктора филологических наук. Специальность 10.01.01 – русская литература / Ольга Николаевна Челюканова. – М., 2015. – 46 с.

Чень Ченьлін, канд. філол. наук

Хучжоучський університет, Хучжоу, Китайська Народна Республіка

ЖАНР ОПОВІДАННЯ У ПРОЗІ ДЛЯ ДІТЕЙ Й У ТВОРЧОСТІ РАДІЯ ПОГОДИНА

У статті аналізується динаміка оповідання як жанрової форми у процесі становлення дитячої прози у російській літературі у цілому та у творчості одного з найбільш помітних авторів другої половини ХХ-го сторіччя – Радія Петровича Погодіна – зокрема. Особливу увагу звернуто на ідейно-тематичні та композиційно-естетичні якості оповідань Р. Погодіна, їхню концептуальну значущість для особистісного становлення юного читача.

Ключові слова: проза для дітей, жанрова форма, оповідання, психологізм, динамічність сюжету, персонаж, комічне.

Chen Chenlin, PhD
Huzhou's university, China

THE GENRE OF TALES IN PROSE FOR CHILDREN AND RADIY POGODIN'S CREATIVITY

The article analyzes the dynamics of the story as a genre form in the process of the formation of children's prose in Russian literature in general and in the work by one of the most notable authors of the second half of the 20th century – Radiy Petrovich Pogodin – in particular. Particular attention is paid to the ideological and thematic and composition-aesthetic qualities of R. Pogodin's stories, their conceptual significance for the personal development of the young reader.

Key words: *prose for children, genre form, story, psychologism, dynamic plot, character, comic.*

УДК 821.161.2. – 3. 75

Добробабина О., канд. филол. наук, доцент
ОНУ им. Мечникова, Одесса

МИФ О «ГРЕХОПАДЕНИИ» В ПОВЕСТИ Л. Н. ТОЛСТОГО «ДЬЯВОЛ»

В статье исследуется «мифологическая парадигма» произведения. Рассматривается взаимосвязь между «эпическим», «архаическим», «драматическим» компонентами жанровой структуры.

Ключевые слова: *мифологический, жанровая структура, эпический, драматический, архаический компонент, сюжетные мотивы.*

В повести «Дьявол» Толстой углубляет и развивает тему грехопадения. Это обусловлено, очевидно, тем, что перед нами произведение, в котором автобиографическое начало проявилось в максимальной степени: своего рода фрагмент внутренней биографии писателя, причем воссозданный в самых мелких психологических подробностях и деталях. Л. Н. Толстой писал о силе воздействия на него страсти, похоти следующим образом: «Я подпал чувственному соблазну. Я страдал ужасно, боролся и чувствовал свое бессилие. Я молился и все-таки чувствовал, что я без сил. Что при первом случае я паду» [1, с. 469].

Поскольку на первом плане здесь изображение чувственного, страсти, то авторское внимание фокусируется на довольно ограниченной образной топике, связанной с дьявольским искушением, соблазном. Как и в «Крейцеровой сонате», грехопадение здесь связывается с прелюбодеянием, истолкование которого, впрочем, лишено философичности, а замыкается в довольно определенном религиозном русле. Это подтверждается эпиграфом к повести, первая часть которого дублирует эпиграф к «Крейцеровой сонате», а вторая углубляет евангельский мотив телесного, плотского греха. Толстой вновь обращается к стихам из Евангелия от Матфея, вошедшим в

© Добробабина О., 2017

Нагорную проповедь. «Если же правый глаз твой соблазняет тебя, вырви его и брось от себя, ибо лучше для тебя, чтобы погиб один из членов твоих, а не все тело твое было ввержено в геенну. И если правая рука твоя соблазняет тебя, отсеки ее и брось от себя, ибо лучше для тебя, чтобы погиб один из членов твоих, а не все тело твое было ввержено в геенну». Данный эпиграф на первый взгляд диссоциирует с логикой сюжетного развития повести. Это заметил С. Н. Булгаков: «...своеобразно здесь истолковывается евангельская заповедь, которая странным и непонятным образом поставлена эпиграфом повести». Далее богослов и критик объясняет, в чем же заключается для него этот диссонанс: «Здесь уничтожается не рука и не нога, а самая жизнь: лучше смерть, чем жизнь во власти царящего в мире дьявола» [2, с. 626].

Отметим, называя свою повесть «Дьявол», Толстой, очевидно, имеет в виду не только мифологичность образа, но и его всеобщность, универсальность. Ю. Степанов пишет: «Если черт, слово и концепт, связывают нас с глубинными пластами народной славянской культуры, то Дьявол и Сатана как культурные концепты включают нас в культуру Европы» [3, с. 886]. Будучи вначале антагонистом Бога, данный образ в процессе культурного развития подвергается профанации, «постепенно снижаясь в бытовой план, или, лучше сказать, переплетаясь с образом «нового антагониста» – простого человека реального мира – этот образ начинает служить новой теме – общения человека с Сатаной и, более того, становится мотивом договора человека с Дьяволом» [3, с. 886]. Именно в таком трансформированном виде дьявол становится действующим лицом многих произведений словесно-художественного творчества.

Следуя данной традиции, Толстой, разумеется, учитывал и национальную специфику «дьяблерий». Это тем более важно, что в русской литературе существовала устойчивая традиция изображения бесов, чертей и других «представителей» дьявольских сил. Эта традиция возникла и получила распространение еще в древнерусской литературе, сюжеты которой так привлекали своей назидательностью Толстого.

Представляется, что в повести «Дьявол» Толстой ориентировался как на русскую, так и на европейскую рецепции данного мифологического образа. Но более существенным здесь является то, что писатель «пропускает» эту рецепцию сквозь специфику житийной жанровой топики. Справедлива мысль А. Г. Гродецкой о том, что «вне житийной атмосферы не понять, пожалуй, ни реальности толстовского дьявола, ни однозначности авторских моральных оценок» [4, с. 66]. Более того, именно житийная топика способствует пониманию взаимосвязи дьявольского «прельщения на блуд» и грехопадения.

Первые мысли об обладании телом, чувственные желания посещают героя произведения Евгения Иртенева вскоре после приезда его в родовое имение. Однако на данном этапе плотские желания Иртенева не осознаются им как греховные и оцениваются в русле традиционных представлений о светской морали. Ведь он «жил свою молодость, как живут все молодые, здоровые, неженатые люди, то есть имел сношения с разного рода женщинами». Евгений не считал себя «развратником», но вместе с тем не был и «монахом». Он делал это только потому, что нужно было «для здоровья». Более того, приехав в деревню после смерти отца, герой руководствуется общепринятой моралью, считая неприличным вступать в сношения с женщиной в деревне. Для Евгения авторитетной является позиция его предков. «Он знал по рассказам, что и отец его и дед

в этом отношении совершенно отделились от других помещиков того времени и дома не заводили у себя никогда никаких шашен с крепостными, и решил, что этого он не делает» [1, с. 215].

Но, постепенно герой отступает от традиционной морали, он отклоняется от пути, предназначенного авторитетом отцов: «все более и более чувствуя себя связанным и с ужасом представляя себе то, что с ним может быть в городишке, и, сообразив, что теперь не крепостные, он решил, что можно и здесь» [1, с. 216]. В этом смысле поведение героя напоминает не только «уход» житейного персонажа, но также попытку обретения индивидуальной жизненной позиции в притче о Блудном сыне. Но, несмотря на подобное нарушение «канонической» модели поведения, Иртeneв все же по-прежнему был далек от мыслей о «разврате», а руководствовался мыслями о вредности деревенского воздержания и о необходимости половых отношений «для здоровья».

Вместе с тем, в поведении героя индивидуальное постепенно вытесняется субстанциальным, находящимся вне пределов его личности. При этом речь идет о влиянии на судьбу Евгения Иртенева внеположенной ему роковой силы. В этом прослеживается типологическое сходство сюжета толстовской повести с сюжетикой древнерусской литературы, а особенно с произведениями агиографической словесности. Образ беса в «Повести о Савве Грудцыне» так же, как и образ Гора в «Повести о Горе-Злочастии», передают ощущение судьбы как насилия, судьбы-Горя, ощущение зависимости, ведомости чем-то посторонним. Таким же предстает образ дьявола у Толстого. По мнению А. Г. Гродецкой, «дьявол Толстого – символ властного, животного «Я» человека (плотского, грешного, личного), противостоящего «Я» духовному, – сознательно и принципиально подается в духе «рецидивов» средневекового стиля и мышления» [4, с. 159].

Поначалу видя в Степаниде объект для удовлетворения своей страсти, Иртeneв вместе с тем начинает осознавать зависимость от нее, перерастающую в непреодолимое влечение. И если во время первой встречи описание Степаниды предстает максимально объективированным, «овнешненным» («В белой вышитой занавеске, красно-бурой паневе, красном ярком платке, с босыми ногами, свежая, твердая, красивая...»), то впоследствии ее чувственный образ передается через восприятие героя, выделяющего в ней индивидуальное, неповторимое. Влечение Иртенева перестает быть «безличным», и «ему представлялись именно те самые черные, блестящие глаза, тот же грудной голос, говорящий «голомя», тот же запах чего-то свежего и сильного и та же высокая грудь, поднимающая занавеску...»). Более того, даже хронотоп предстает эмоционально и субъективно окрашенным. Встречи Евгения и Степаниды проходят «в той же ореховой и кленовой чаще, облитой ярким светом». Следует отметить, что в данном случае хронотопическая деталь выполняет значимую метатекстуальную функцию в творчестве Толстого. Речь идет о непосредственно связанной с исследуемой нами проблемой дьявольского соблазна и последовавшего за ним грехопадения языческой составляющей, субстрате мировоззрения Толстого.

Для Д.С. Мережковского соотношение язычества и христианства в творчестве Толстого и Достоевского было в центре его концепции «религии» обоих писателей. При этом откровенным язычником, по мнению критика, выступал именно Толстой. Одним из доказательств этого является метатекстуальный образ леса, живого, шумящего, одухотворенного. По мнению В.И. Габдулиной, лес у Толстого, будучи наделенным «в

мифопоэтической и литературной традиции устойчивыми символическими смыслами», имеет «большое значение для понимания авторской концепции жизни» [6, с. 51]. В повести «Дьявол» перед нами не лес как таковой, а его хромотопическая редукция. Это орешник, чаща, выступающие в данном случае концентрированными локусами греха. Именно здесь житийный мотив «прельщения на блуд» реализуется в полной мере. По мысли Ю. М. Лотмана, «пространственные отношения у Толстого... часто выступают в качестве языка для выражения нравственных построений. Вследствие этого они приобретают, в значительной мере, метафорический характер» [5, с. 626].

Однако, если в других произведениях Толстого лес – это четко отграниченное пространство «чужого», в котором совершается нечто вроде инициации, как например, в повести «Казачи», то в «Дьяволе» пространство грехопадения шире. Оно не ограничивается только лесом, а распространяется на усадьбу как таковую, включая локусы дома и расположенных вблизи сада, тропинки и сарая. Предстоящая в облике дьявола Степанида в качестве «поденной бабы» убирает в доме под Троицын день, а затем в сам праздник пляшет в крестьянском хороводе у барского дома. В конечном счете пространство греха интенсифицируется во внутреннем мире Евгения, переходит в его душу. В связи с этим закономерно то, что «дьявол у Толстого появляется в тех же ситуациях, что и его агиографический прототип: житийный бес замещает психологическую мотивировку поступка, у Толстого он – причина неподконтрольных сознанию психологических состояний и побуждений» [4, с. 141]. Вместе с тем приведшая к грехопадению страсть изображается как нечто внешнее, постороннее. Подобное представление обнаруживаем и в канонических текстах. Человек, по слову ап. Павла, через плоть «продан греху», делается «пленником закона греховного»: «...не то делаю, что хочу, а что ненавижу, то делаю... А потому уже не я делаю то, но живущий во мне грех» (Рим. 7: с. 14,15, 17, 20, 23).

Опираясь на евангельские и основанные на них житийные, сюжетные схемы, Толстой переосмысляет их в соответствии со своими мировоззренческими и эстетическими установками. Евгений Иртнев выступает амбивалентной личностью. С одной стороны, он ориентируется на житийный «прототип», а с другой, – отступает от него. Характерным в этом отношении является переосмысление канонического житийного мотива сожжения руки. Вспомнив о старце, сжегшем пальцы от соблазна перед женщиной, Иртнев вначале следует данной модели поведения. Однако, в отличие от старца, герой не кладет руку на жаровню, а зажигает спичку и коптит ею палец. Кроме того, традиционно житийный мотив подвергается здесь ироническому снижению: «Ему стало больно, он отдернул закопченный палец, бросил спичку и сам засмеялся над собой».

Но так или иначе житийные схемы в творчестве Толстого, как это показано некоторыми исследователями, в частности С. А. Шульцем, способствуют углублению авторской концепции, ее универсализации. Создается максимально обобщенный образ, который восходит к архетипу. Следовательно, есть все основания говорить о размыкании жанровых границ повести, о тяготении ее к синтезу. А. Г. Гродецкая пишет: «Образ Толстого традиционен в самом широком плане, как и в самых мелких художественных частностях, он в целом опирается на христианскую демонологию и, несмотря на очевидное внимание писателя к демонологическим сюжетам в житиях, от конкретных

источников зависит мало» [4, с. 159]. С ориентацией на традиционные образные схемы связана и параболичность повести.

Сюжетное движение повести «Дьявол» передает все наиболее значительные схемы, соответствующие их аналогам в параболических жанрах и житийной традиции. Действительно, по мере усиления динамики дьявольского начала овладевает героем все с большей силой. Это подчеркивается как в отображении внутреннего состояния Иртенева, ощущающего себя близким к сумасшествию («Он чувствовал, что терял волю над собою, становился почти помешанным»), так и в акцентировании бесовских черт во внешности Степаниды. При этом в ее описании соединяются характерная для Толстого скульптурность, даже любовное отношение к воссозданию телесного, плотского с языческим мифом как составляющей толстовского мирозерцания. Степанида предстает воплощением чувственности, и герой не мог оторваться «от ее покачивающегося ловкой, сильной походкой босых ног тела, от ее рук, плеч, красивых складок рубахи и красной паневы, высоко подоткнутой над ее белыми икрами».

В дальнейшем подчеркиваются «черные глаза и красный платок» героини. В описании доминирует красный цвет, который является определяющим в мифологической идентификации дьявола. Для сравнения вспомним красные губы Трухачевского в «Крейцеровой сонате», а также ослепивший Анну Каренину в темноте вагона «красный огонь». Но Толстой и цветовую символику подвергает переосмыслению, перекодировке. Писатель всяческим образом перестраивает готовые схемы в русле характерного для его позднего творчества эффекта «двойных смыслов», «образных противовесов» [4, с. 123]. В связи с этим подбираются и снижающие демонизм, дьявольское начало детали. Поэтому на первом плане изображается страсть как таковая. Как пишет Н.Н. Страхов, Толстой интересовался «самый душевный процесс страсти». Парадоксальность ситуации заключается в том, что чем менее эта страсть мотивирована, тем более необъяснимее и сильнее ее исходящая от некоего постороннего начала, «дьявольская» власть. Перед нами «эффект “отчуждения” страсти, закономерный с точки зрения понимания толстовской психологии» [4, с. 124]. Как и герои «Крейцеровой сонаты», в повести «Дьявол» Евгений Иртенев и «дьявол» – Степанида – «обычные люди, без намека на инфернальность» [4, с. 124].

Мифологический контекст здесь выступает в качестве усиливающего авторскую тенденцию начала. Он способствует более глубокому пониманию степени отчуждения личности героя, целиком оказавшейся во власти греха. В конечном итоге сам Иртенев и отождествит Степаниду с дьяволом накануне катастрофы: «Ведь она черт. Прямо черт. Ведь она против воли моей завладела мною». Самоубийство героя, осознавшего свое падение, грех, также соответствует представлениям о смерти в агиографической традиции. В житии «образ смерти и “дьявольский” образ находятся в постоянном и близком “сцеплении”» [4, с. 155]. Поскольку герой жития не может умереть нераскаившимся, то «последнее обращение неизбежно происходит в последний предсмертный миг (покаяние, примирение, просветление)» [4, с. 158]. Очевидно, недаром в окончательной редакции повести Толстой останавливается на финале, типологически сходном с романом «Анна Каренина». Самоубийство героини – это и смерть-наказание и вместе с тем смерть-прощение. В «Дьяволе» это еще и моделирование типичной для малой прозы последней трети XIX века нарративной ситуации – размыкания границ целого и очерчивания открытых разновекторных ориентиров, перспектив, незавершенных

художественных смыслов. Это тем более закономерно, что параллельно существует другой вариант, финала произведения. Подобная нарративная стратегия способствует более глубокому уяснению жанровой природы повести Толстого в контексте его мировоззрения, специфики понимания художественности и т. д.

Итак, в повести «Дьявол» художественное осмысление грехопадения представлено с учетом архаико-мифологической традиции, проявившейся в таких жанровых свойствах произведения, как параболичность и следование агиографической традиции. При этом в данном случае нельзя говорить об ориентации писателя на целостную структуру определенного древнелитературного или мифологического источника. Речь идет о создании собирательного образа, характеризующегося максимальной обобщенностью, универсальностью. Именно поэтому художественная интерпретация грехопадения амбивалентна, неоднозначна. Она позволяет адекватно подойти к сложной и все более отдаляющейся от традиционной жанровой природе толстовской повести.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Толстой Л. Н. Поли. собр. соч.: в 90 т. / Л. Н. Толстой. – М.: Худож. лит. – Т. 27: 1928-1958. – 620 с.
2. Булгаков С. Н. Человекобог и человекозверь : По поводу последних произведений Л. Н. Толстого: «Дьявол» и «Отец Сергей» / С. Н. Булгаков // Толстой Л. Н.: pro et contra : Личность и творчество Льва Толстого в оценке русских мыслителей и исследователей: [антология] / [сост. К. Исупов]. – СПб.: РХГУ, 2000. – С. 601–638.
3. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры / Ю.С. Степанов. – М.: Акад. проект, 2004. – 992 с.
4. Гродецкая А. Г. Ответы предания: Жития святых в духовном поиске Льва Толстого / А. Г. Гродецкая. – СПб.: Наука, 2000. – 264 с.
5. Лотман Ю. М. О русской литературе. Статьи и исследования / Ю. М. Лотман. – СПб.: Искусство-СПб, 1997. – 848 с.
6. Мережковский Д. С. Л. Толстой и Достоевский / Д. С. Мережковский // Л. Толстой и Достоевский. Вечные спутники. – М.: Республика, 1995. – 350 с.
7. Шульц С. А. Драматургия Л. Н. Толстого как пограничный феномен/ С.А. Шульц// Русская литература. – 2000. – № 1. – С. 21-39.

Добробабіна О., канд. філол. наук, доцент
ОНУ ім. Мечникова, Одеса

МІФ ПРО «ГРІХОПАДІННЯ» У ПОВІСТІ Л. М. ТОЛСТОГО «ДИЯВОЛ»

У статті досліджується «міфологічна парадигма» твору. Розглядається взаємозв'язок між «епічними», «архаїчними», «драматичними» компонентами жанрової структури.

Ключові слова: міфологічний, жанрова структура, епічний, драматичний, архаїчний компонент, сюжетні мотиви.

Dobrobabina O., PhD, docent
ONU, Odessa

THE MYTH OF THE “FALL OF MAN” IN THE NOVEL BY L.N. TOLSTOY “THE DEVIL”

The article deals with the “mythological paradigm” of the work by L. Tolstoy. The relation between the “epic”, “archaic”, “dramatic” components of the genre structure are under consideration.

Key words: *mythological, genre structure, epic, dramatic, archaic component plot motifs.*

УДК 82

Міресашвілі М.Е., док. філол. наук, проф.
Сухумський державний університет, Тбілісі, Грузія

ЛИТЕРАТУРА «ВІДЛИГИ» В ГРУЗІЇ ТА БОРИС ПАСТЕРНАК

Термін «відлига» з’явився після виходу з друку роману Іллі Еренбурга з тією самою назвою (1954), у якому «відлига» розглядається як матеріалізація метафори – відлига сталінського льоду. Досі продовжуються дискусії про культуру та літературу періоду «відлиги», її тенденції та характерні риси. Найскандальніша історія періоду «відлиги» пов’язана з культовим романом Пастернака «Доктор Живаго». Це явна ознака того, що основний напрямок сталінської культурної політики не змінився. Ідея написати роман пов’язана з Грузією. Під час візиту письменника в Тбілісі в 1958-1960 рр. була видана колекція реабілітованих грузинських символістів, яку переклав Борис Пастернак. Стаття присвячена грузинській літературі періоду «відлиги», її тенденціям і характерним рисам та Борису Пастернаку.

Ключові слова: *«відлига», грузинська література, тенденції і характерні риси, Борис Пастернак.*

Период 50-х – начала 60-х ХХ века в литературе Советского Союза получил название литературы «оттепели». Под влиянием исторических и политических перемен в общественной жизни страны обозначились новые тенденции в развитии советской литературы, в том числе и грузинской. Смерть Сталина в 1953, ХХ (1956) и ХХІІ (1961) съезды КПСС, осудившие «культ личности», реабилитация тысяч репрессированных, смягчение цензурных и идеологических ограничений – на фоне этих событий происходили перемены в умонастроениях людей, чутко подмеченные писателями и поэтами, и отраженные в их творчестве.

Началась новая историческая эпоха, новый этап художественного развития, именуемый периодом «оттепели». Авторство термина относят к Илье Эренбургу, который в 1954 году опубликовал новый роман под названием «Оттепель». Название романа расшифровывается как материализация метафоры – таяния сталинских льдов. Существует

© *Міресашвілі М.Е.*, 2017

и другое мнение: стихотворение Николая Заболоцкого «Оттепель», которое появилось раньше, чем роман Эренбурга, послужило названием новому периоду. Несмотря на разное определение авторства, литературные критики данный термин все же связывают с романом Эренбурга. Публикация романа для творческой интеллигенции послужила сигналом ослабления идеологического надзора со стороны партии над культурой. И в самом деле, на данном этапе партийный контроль над творческой интеллигенцией ослаб: если художник не критиковал открыто власть партии или принципы соцреализма, то партийные и литературные функционеры относились к нему терпеливо; в то же время, тех «солдат художественного фронта», которые отличались верностью идеалам социалистической страны, награждали (ордена, премии, бесплатные путевки и т.д.).

Следует заметить, что изменения в культурной политике СССР распространились на все союзные республики, в том числе и на Грузию. Дискуссия о культуре и литературе периода «оттепели», о ее тенденциях и характерных свойствах продолжается и в наше время. Не существует даже единого мнения о ее хронологических рамках: часть литературных критиков определяет ее десятилетием (1953-1963г.г.), некоторые считают, что «оттепель» началась в 1961 году (принятие новой программы КПСС) и закончилась в 1968 году (т.н. «Пражская весна», оккупация Чехословакии советскими войсками).

Многие литературные критики, исследующие «оттепельную» культуру, видят в этом историческом периоде эпоху переоценки сталинских нравственных ценностей и определения новых моральных ориентиров. Как правило, исследователи определяют несколько этапов в «оттепельном» периоде. Точкой отсчета **первого этапа** принято считать 16 апреля 1953 года (т.е. после смерти Сталина), когда в «Литературной газете» появилась статья Ольги Берггольц, в которой **лиризм** рассматривался основой дискурса **искренности**. Естественно, для советских читателей был ясен подтекст: **Искренность** должна была заменить лицемерие и иделические интонации сталинской культуры.

В октябре 1953 года Илья Эренбург публикует статью «О работе писателя», в которой отмечается, что в литературе **верность правде и честность страстей** важнее, чем выполнение предписаний властей и партии. И наконец, в декабре того же года в «Новой лире» Владимир Померанцев публикует статью «Об искренности в литературе». Суть публикации сводилась к следующему:

писатель в своем творчестве должен выражать свои собственные чувства, а не повторять официальные указы;

эмоциональная непосредственность и искренность являются высшим мерилом литературной ценности произведения;

положительный герой сталинской культуры является воплощением фальши [8: 192].

Исходя из вышеуказанных публикаций, искренность **становится** паролем обновленной советской литературы. Эмоциональный фон данного литературного этапа – отражение новых культурных ценностей: камерности, правдивости, естественности – очень интересно отразился в «Диалогах» Гурама Асатиани. Известный грузинский критик под общим названием собрал свои публикации разных лет – начиная с 50-ых и заканчивая 80-ми годами. В предисловии он поясняет, что «диалог» является для него очень удобной формой передачи собственных мыслей, и что часто он дискутирует с мнимым «противником». В первом диалоге Г.Асатиани таким противником является случайный пассажир поезда Москва-Тбилиси. Устроившись поудобнее в купе, узнав, что молодой

человек, возвращающийся на родину, в Грузию, собирается стать литературным критиком, «пассажир» его предупреждает, что главной чертой, определяющей деятельность литературоведа, должна быть искренность, так как «именно она является главным знаком внутренней, духовной свободы творца». Ответ Г.Асатиани, что искренность является само собой подразумеваемой чертой советского писателя звучит как желание, а не как реальное status quo того периода.

Следующий диалог происходит уже в Грузии, перед подъездом Союза писателей между Г.Асатиани и «читателем». И опять же в беседе затрагивается самое «болезненное» место – дефицит искренности и правдивости в современной грузинской литературе. «Читатель» говорит, что «Правда нужнее как воздух. Лживость, сталинский неоклассицизм, фальшивый патетический тон давно исчерпали себя. Нужно что-то новое». Г.Асатиани соглашается с критическим тоном «читателя», с тем, что новое поколение писателей, пришедших в грузинскую литературу, должно учитывать настроение общества и писать правдиво, честно, не приукрашивая жизненные реалии [1: 291-332]. Как мы отметили выше, в «Диалогах» известного грузинского литературного критика фактически очень ярко отразились настроения и эмоциональный фон первого этапа «оттепели» – передача искренности и правдивости.

Началом второго этапа литературной «оттепели» исследователи считают февраль 1956 года (XX съезд КПСС и доклад Хрущева, развенчивавшего культ личности Сталина). Что касается окончания второго этапа, некоторые считают, что это произошло осенью того же года (Вторжение советских войск в Венгрию и беспорядки в Польше) [3: 337-350], а другие связывают окончание второго этапа с делом Пастернака (1958-1959 г.г.) [4: 89].

Во время второй литературной «оттепели» монолитный организм, который представлял собою Союз советских писателей, начал приобретать более фрагментарную структуру. В 1956-1957 годах в СССР образовались сотни краевых и областных творческих союзов (Союзы художников, журналистов), в том числе и писателей. Новая эпоха принесла в искусство новые идеи и темы. Писатели стали обличать не только культ личности Сталина (что вполне соответствовало партийному курсу), но и остро критиковали партийную бюрократию, негативные социальные явления. Дух социального протеста развивался, грозя снести рамки ортодоксальных установок соцреализма. Это обеспокоило партийную элиту, и в ответ последовала известная встреча Хрущева с писателями, когда в ходе застолья в форме тостов генсек КПСС объявил творцам, что они являются «инженерами человеческих душ» и должны быть «автоматчиками партии», защищать ее интересы, а не критиковать действительность.

В контексте этих событий нам кажется показательной творческая судьба Отара Чхеидзе. В середине 50-ых годов XX века он привлек внимание общественности своими острыми, критическими романами, которые в то же время вызывали осторожность «штатных» критиков Союза писателей. Они считали, что литература, конечно, имеет право на художественное преувеличение, которое призвано способствовать более полному и глубокому постижению жизни во всей ее сложности. Но встать на позиции односторонне-критического восприятия жизни только в силу того, что эта тенденция противопоставляется тенденции **приукрашивания** действительности (проявлявшейся в сталинское время) значило бы идейно разоружить советскую литературу. Поэтому роман

«Мель» (1958) был воспринят в штыки, т.к. в нем проявлялось «...преимущественное внимание к теневым сторонам жизни» [6: 297].

На Всесоюзном съезде писателей СССР председатель съезда Николай Тихонов заявил, что О.Чхеидзе относится к той малочисленной категории писателей, которые почему-то не видят достигнутых высот, успехов, и продолжают плакать по прошлому». В этой истории заслуживает внимания тот факт, что ни один роман О.Чхеидзе к этому времени не был переведен на русский язык, и Н.Тихонов при всем своем желании не мог ознакомиться с текстом. Но выступление на съезде настолько испугало грузинских коллег писателя, что один из них – Борис Чхеидзе – написал письмо в республиканскую газету с объяснением, что он, Борис Чхеидзе, не тот писатель Чхеидзе, которого раскритиковали на съезде [2: 90]. Очевидно, даже в 50-ые годы страх перед возможными репрессиями был велик, и, как мы знаем, не напрасно. История с Борисом Пастернаком еще раз подтвердила, что судьба творца в тоталитарном государстве ничего не стоит.

Самая скандальная история периода «оттепели» связана с культовым романом Пастернака «Доктор Живаго». Она является наглядным подтверждением того, что, несмотря на отказ от массовых репрессий, магистральный курс сталинской культурной политики (а еще ранее ленинской) не был изменен. Представляет интерес тот факт, тот замысел создания романа связан с Грузией. В беседе с Зоей Маслениковой в августе 1958 года (т.е. после выхода романа) Пастернак отметил, что он писал роман в течение семи лет, а работать начал в 1946 году. «Мы были в Тбилиси, праздновали 100-летие со дня рождения Бараташвили. Стояли чудесные солнечные дни, все вокруг цвело, и у нас настроение было праздничным. Война окончилась, появились надежды. Мне захотелось сделать что-то важное, возвышенное, – и появились мысли о романе» [5: 24-26].

В 1956 году роман был закончен и рукопись передана в редакцию «Нового мира». Однако, несмотря на обещание, редакция отказалась печатать роман. В разъяснительной записке было сказано, что писатель тенденциозно отнесся к октябрьской революции и несправедливо обвинил большевиков в истреблении (духовном и физическом) русской интеллигенции. К счастью, параллельно с «Новым миром» Пастернак передал рукопись романа итальянскому издателю, коммунисту Филтренелли, который опубликовал роман «Доктор Живаго» в 1957 году. В течение последующих двух лет роман был переведен и издан на 24 языках мира.

23 ноября 1958 года Шведская Академия наук присудила Борису Пастернаку за роман «Доктор Живаго» Нобелевскую премию по литературе. Уже 25 октября в «Литературной газете» появились статьи, в которых Пастернака обвиняли в предательстве и называли «Иудой», «болотной лягушкой», «мерзавцем» и т.п. эпитетами. «Дело Пастернака» приобрело широкий масштаб: с одной стороны, писателя критиковала русская эмиграция, в том числе и Владимир Набоков, а с другой, – простые советские колхозники и рабочие, в одинаково стереотипных выражениях. Опять-таки, как и в случае с О.Чхеидзе, следует отметить тот факт, что к тому времени с романом Пастернака можно было ознакомиться только на итальянском, английском и французском языках. Совершенно немислимо, что простые советские трудящиеся того времени хорошо владели европейскими языками, в массовом порядке прочитали роман, возмутились им и потребовали выселить писателя из СССР. Все эти выступления были хорошо спланированной акцией. «Дело Пастернака» закончилось тем, что писателя вынудили отказаться от Нобелевской премии.

После травли и скандала, связанного с Нобелевской премией, власти вынудили Пастернака уехать из Москвы на время визита в СССР британского премьер-министра Гарольда Макмиллана, который выразил желание повидать «переделкинского затворника» и лично выяснить причины, по которым тот отказался от Нобелевской премии. Таким образом, с 20 февраля по 2 марта 1959 года состоялась последняя поездка Бориса Леонидовича с супругой в Грузию, где они гостили в семье Табидзе. По просьбе Пастернака Нина Табидзе пыталась сохранить его приезд в тайне, только в доме художника Ладо Гудиашвили был устроен вечер с избранным кругом друзей. Пастернак вновь посетил любимые им места, дома, где жили его ушедшие друзья. Десять дней, проведенные им здесь, прогулки по Тбилиси с дочерью погибшего друга Нитой дают поэту огромную душевную передышку. Многие друзья Пастернака, проводившие его на железнодорожный вокзал, вспоминают его последние слова; из окна поезда Пастернак кричит провожающей его Нине: «Ищите меня у себя дома! Я остался там!». Начавшаяся в начале 1930-х годов дружба с видными представителями грузинского искусства, общение и переписка с которыми длились почти тридцать лет, привела к тому, что для Пастернака Грузия поистине стала «второй родиной».

Естественно, что в то время Грузия являлась частью СССР, однако, по признанию самого писателя, здесь никто не проявлял к нему такой агрессии, как в России [5: 32]. Перенесенная духовная травма дала о себе знать, в 1960 году писатель, ставший жертвой культурной политики эпохи «оттепели», скончался. «Дело Пастернака» стало этапом прозрения для политического и культурного мира Запада; те, кто верили, что политический курс Хрущева был направлен против тоталитарного режима, серьезно призадумались; а «Пражская весна» окончательно поставила точку их надежде.

Что касается третьего этапа «оттепели» (60-ые годы XX века), главными тенденциями этого десятилетия в Грузии стали:

Выпуск литературных альманахов «Цискари», «Мнатоби», в которых печатались молодые грузинские поэты и прозаики (А.Каландадзе, М.Мачавариани, Д.Чарквиани, А.Сулакаури, О.Чиладзе, Н.Думбадзе и др.);

Появление нового героя соцреализма. Новый герой литературы стремился, главным образом, к улучшению обстоятельств собственной жизни и к решению индивидуальных бытовых и экзистенциальных проблем;

Основным дискурсом 60-ых XX века стала ирония. В литературу вирус иронии проник благодаря молодежной прозе Н.Думбадзе, М.Элиозишвили, Р.Чейшвили, Н.Цулейскири и др.

Многие литературные критики считали, что превращение иронии в основной дискурс, в лейтмотив культуры, означало конец «оттепели». Новое поколение литераторов не пыталось отстаивать смысл или совершенствовать основные советские тропы – прибегнув к иронии, оно предпочло позицию стороннего наблюдателя и комментатора [4: 95-96; 8: 189-192]. Как мы отмечали выше, проблема изучения литературы «оттепели» многогранна и многопланова, и все аспекты этой проблемы невозможно проанализировать в рамках данной статьи.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Асатиани Г. Критические диалоги. Т. 1, – Тбилиси. – 1999. С. 291-332 (на грузинском языке).

2. Баиндурашвили Р. Актер – соавтор писателя // Чвени мцэрлоба, №12.
3. Боров Ю. Социалистический реализм: Взгляд современника и современный взгляд. – М.: – 2008. – 475 с. ISBN: 978-5-17-052357-3
4. Вайль П., Генис А. Т.1. Родная речь. Советское барокко, 60-е. Мир советского человека. – Екатеринбург: У-Фактория. – 2003. – 132 с.
5. Встречи с Нобелиантами. – Тбилиси. – 2005. С.24-36.
6. История грузинской советской литературы. АН СССР. – М.: – 1977. С.297-298.
7. Прохоров А. Унаследованный дискурс: Парадигмы Сталинской культуры в литературе и кинематографе «оттепели». – Санкт-Петербург: Академический проект. – 2007. – 344 с. ISBN: 987-5-7331-0361-7
8. Эггелинг В. Политика и культура при Хрущеве и Брежневе. 1953-1970. – М.: Москва. – 1999. – 312 с. ISBN: XX000000108926 (повторное издание).

Миресашвили М.Э., док. филол. наук, проф.

Сухумский государственный университет, Тбилиси, Грузия

ЛИТЕРАТУРА «ОТТЕПЕЛИ» В ГРУЗИИ И БОРИС ПАСТЕРНАК

Термин «оттепель» появился после выхода из печати романа Ильи Эренбурга с тем же названием (1954), в котором «оттепель» рассматривается как материализация метафоры – оттепель сталинского льда. До сих пор продолжаются дискуссии о культуре и литературе периода «оттепели», ее тенденциях и характерных чертах. Самая скандальная история периода «оттепели» связана с культовым романом Пастернака «Доктор Живаго». Это явный признак того, что, основное направление сталинской культурной политики не изменилось. Идея написать роман связана с Грузией. Во время визита писателя в Тбилиси в 1958-1960 гг. была издана коллекция реабилитированных грузинских символистов, переведенная Борисом Пастернаком. Статья посвящена грузинской литературе периода «оттепели», ее тенденциям и характерным чертам и Борису Пастернаку.

Ключевые слова: «оттепель», грузинская литература, тенденции и характерные черты, Борис Пастернак.

Miresashvili M.E., doctor of Philology, full professor
Sokhumi state university, Tbilisi, Georgia

THE LITERATURE OF “THAW” IN GEORGIA AND BORIS PASTERNAK

The term “thaw” was coined after Ilya Ehrenburg’s novel with the same title (1954), in which the “thaw” is regarded as materialization of a metaphor – the thaw of Stalin’s ice. The debates about culture and literature of the period of “thaw”, its trends and typical features have been continued up till now. The most scandalous history of the period of “thaw” is connected with Pasternak’s cult novel “Doctor Zhivago”. It is a clear indication that, despite the rejection of the mass repressions, the main course of the Stalinist cultural policy was not changed. The idea of writing the novel is associated with Georgia. Moreover, during the writer’s visit to Tbilisi in 1958-1960, there was published a collection of rehabilitated Georgian symbolists

translated by Boris Pasternak. The article deals with Georgian literature of the “thawing” period, its trends and characteristic features and Boris Pasternak.

Key words: “the thaw”, Georgian literature, tendencies and characteristic features, Boris Pasternak.

УДК 821.161.1.

Петриашвили О.М., док. филол. наук, проф.

Сухумский государственный университет, Тбилиси, Грузия

КОНЦЕПЦИЯ ЛЮБВИ В НОВЕЛЛАХ «ТЕМНЫЕ АЛЛЕИ» И. А. БУНИНА

Сборник «Темные аллеи» И.А. Бунина состоит из новелл, в которых развивается только одна тема – тема любви. Он сравнивал любовь с молнией, которая мгновенна и ослепительна. Поэтому тема любви становится главной темой творчества Бунина. «Темные аллеи» называют «энциклопедией любви». Автор как опытный психолог и талантливый писатель наблюдает, изучает и анализирует все аспекты любви, от лирического увлечения до жестокой страсти.

Ключевые слова: новеллы «Темные аллеи», концепция любви, Бунин, Бердяев.

Сборник «Тёмные аллеи» И.А. Бунина [1: 5 – 222] является шедевром русской новеллистики и развивает только одну тему – тему любви. Особенный интерес вызывает изображение любовного чувства и отношений в сочетании с совершенной словесной формой. Для И.А. Бунина любовь – бесценный дар судьбы, над которым тяготеет некий рок. Чем прекраснее и ослепительней момент любви, тем он быстролётен. Фатальная предопределённость довлеет над всеми персонажами, изначально окутывает их атмосферой трагизма и несбыточности счастья.

Все новеллы цикла «Тёмные аллеи» имеют быструю развязку с трагическим для любви концом. Это – либо смерть героини, или героя («Натали», «В Париже», «Галя Ганская», «Генрих», «Холодная осень», «Пароход «Саратов», «Часовня»); либо вынужденное расставание влюблённых помимо их воли («Руся», «Ворон», «Таня»). «Финалы поздних бунинских рассказов таковы, что они создают контраст всему повествованию. Одна фраза служит подчас противовесом всему содержанию рассказа» [2: 290]. Развитие сюжета внешне идёт вполне благополучно, ничто не предвещает неожиданной развязки и вдруг – несколько строк, совершенно неожиданных для читателя, но закономерных для автора. Финалы бунинских новелл, их эмоциональная окраска раскрывают мировосприятие автора, философскую концепцию любви у И.А. Бунина. «Любовь у Бунина недолговечна и часто венчается смертью не потому, что такова уж её природа, а потому, что в мире, где несчастливы все, не могут обрести долгого и устойчивого счастья люди, полюбившие друг друга» [3: 312].

В новеллах «Натали» и «Генрих» развязка мгновенна и трагична – следует смерть героинь. Если в новелле «Генрих» ещё можно предположить, что австрийский писатель не захочет расстаться с героиней, но никак не ожидать рокового револьверного выстрела в финале, в новелле «Натали» же эпилог: «В декабре она умерла на Женевском озере в предревременных родах», – абсолютно ничем не подготовлен, но подобный финал так выглядит внешне. Трагический надлом в душе героя Виталия Мещерского, его не совсем вольная вина, его психологическая гибель предопределили физическую гибель чистой, доверчивой души по имени Натали. Таков один из чистых и нежных образов в галерее героинь И.А. Бунина. Галерея женских портретов в новеллах разнообразна, в них собраны различные личности, от героинь типа Натали – чистых, романтически-возвышенных до примитивно-чувственных, как Муза Граф. Однако развязка их судеб почти одинакова всегда, – конец любви, конец счастья. Таковым оказалось видение счастья и любви у И.А. Бунина.

Развивая далее эту мысль, Н. Кучеровский отмечает, что «У Бунина своя «философия любви», своя, своеобразная художественная «схема» исследования любви: любовь *вдруг* сваливается на человека, превращает обыденную человеческую жизнь в «какое-то экзотическое житьё», где-то сопрягается со смертью – и всё идёт прахом... И любовь в этом мире – лишь *воображение* радости и счастья земного бытия и едва ли не самый короткий путь познания их неосуществимости. Здесь и общее объяснение «дуализма» бунинского эстетического идеала с его «космизмом», верой и безверием, пантеистическим жизнелюбием и крайним историческим и социальным пессимизмом, с его признанием, что жизнь «несказанно прекрасна» и «мыслима только для сумасшедших» [4: 24 – 25].

В изображении чувственной страсти И.А. Бунин является одним из выдающихся писателей мировой литературы, его мастерство – непревзойденный образец. Описанная И.А. Буниным чувственная страсть поражает читателя, воздействует на него с мучительной силой, а в иные критические минуты доводит до резкого неприятия изображаемого. Такую реакцию вызывают рассказы «Ночной разговор», «Петлистые уши», «Дело корнета Елагина», «Игнат». Эта любовь следует законам биологии и физиологии, но не отражается ни в сердце, ни в душе. Как отмечал сам писатель, есть в человеческой душе некое темное лоно, гнездо инстинкта во всей его первобытности, остроте, необузданности и бездуховности. Именно отсюда идет эта первобытная чувственность, которую так детально и многогранно описывает И.А. Бунин. Эта первобытная чувственность таится во всех людях, она может проснуться и овладеть ими. «Человек весьма охотно, даже с радостью освобождается от всяких человеческих уз, возвращается к первобытной простоте и неустроенности, к дикарскому образу существования – только позволяй обстоятельства, только будь оправдание...» [1: 134].

И. Ильин считает, что в образах героев произведений И.А. Бунина природа торжествует над человеком, в душе просыпаются древние инстинкты, которые затмевают разум и без оглядки толкают к страсти. Пробуждается древняя языческая стихия, чувственность, не знающая нравственных границ.

Тема данного исследования может быть рассмотрена и в контексте философии пола и любви Н.А. Бердяева. В работе Ю.Ю. Черного «Философия пола и любви Н.А. Бердяева» [5] приводятся определения любви, которые философ изложил в своей книге «Смысл творчества».

Во-первых, любовь – это личное начало, противоположное началу родовому: «В любви есть что-то аристократическое и творческое, глубоко индивидуальное, внеродовое, неканоническое, ненормативное, она непосильна сознанию средне-родовому... Любовь вне человеческого рода и выходит из сознания рода человеческого. Любовь не нужна роду человеческому, перспективе его продолжения и устройства» [5: 202].

Во-вторых, любовь – это жизнь в свободе, сфера эксталично-оргии и незаконная. «Любовь не послушание, не несение тяготы и бремени «мира», а творческое дерзновение... нет и не может быть закона для любви, любовь не знает закона. Творчество любви не знает послушания ничьей воле, оно абсолютно дерзновенно. Любовь не послушание, подобно семье, а свободный полет... Жертвенность любви, ее отречение от мирского благоустройства делает ее свободной... В любви побеждается тяжесть «мира»... Любовь – свободное художество. В любви нет ничего хозяйственного, нет заботы. И свобода эта покупается лишь жертвенностью. Свобода любви – истина небесная... В любви есть эксталично-оргийная стихия, но не природно-родовая. Оргийный экстаз любви – сверхприроден, в нем есть выход в мир иной» [5: 207 – 208].

В-третьих, любовь составляет религиозное призвание человека, связанное с требованием реализовать собственную личность. «Любовь есть путь, через который каждый раскрывает в себе человека-андрогина. В подлинной любви не может быть произвола – в ней есть предназначение и призвание... Права любви абсолютны и безусловны. Нет жизненной жертвы, которая не была бы оправдана во имя подлинной любви... И прежде всего, оправдана жертва безопасностью и благоустройством во имя абсолютных прав любви... В любви – высшая судьба и предназначение, воля высшая, чем человеческая... Ибо поистине божественная воля соединяет любящих, предназначает их друг другу... Право любви есть долг, есть высшее повеление послушания любви... Половая любовь связана с самим существом личности, с утерей человеком образа и подобия Божьего, с падением андрогина, в котором женственность была не чуждой ему стихией, внешне притягивающей, а внутренним началом в человеке, в нем пребывающей девою. И религиозный смысл любви половой, эротики, в том, что она является источником движения личности ввысь, творческого ее восхождения. Смысл любви не в статике устройства жизни, а в динамике движения жизни, творчестве жизни иной» [5: 214].

Наконец, *в-четвертых*, любовь, по Бердяеву, никоим образом не вмещается в «мир сей» и при соприкосновении с ним умирает. «Любовь – трагична в этом мире и не допускает благоустройства, не подчиняется никаким нормам. Любовь сулит любящим гибель в этом мире, а не устройство жизни... Жизненное благоустройство, семейное благоустройство – могила любви... Любовь теснее, интимнее, глубже связана со смертью, чем с рождением, и связь эта, угадываемая поэтами любви, залог ее вечности» [5: 207].

Итак, подлинная любовь – это начало личное, творческое, свободное, незаконное. Концепция любви по Бердяеву во многом совпадает с концепцией И.А. Бунина и помогает прояснить многие, парадоксальные, на первый взгляд, повороты событий в произведениях Бунина. Не раз Бунин отправляется от, казалось бы, грубого и низменного, чтобы затем раскрыть духовную красоту человека. Вместе с писателем читатель совершает необыкновенный подъем от жестокой и пошлой действительности, которая коверкает людскую психику, к слиянию душ, прекрасному единению, на время избавляющему человека от одиночества и земных горестей.

В рассказе «Три рубля» писатель ставит перед собой нелегкую задачу. Пейзаж, которым начинается рассказ, сумрачен, надвигается гроза, но отсвет молнии на мгновение озаряет дорогу золотом. Лишь впоследствии, в ходе рассказа, этот миг яркого света обретает некое символическое значение.

Вслед за пейзажем следуют размышления героя рассказа о бытии провинциальной Руси. Герой задает себе вопрос: для чего за окном буря разыгрывает свою грозную симфонию над этим «ничтожным» городом обывателей? Мысли героя имеют философский характер, они характеризуют его как человека определенных духовных запросов, составившего себе ясное и весьма нелестное представление об уездной Руси. Однако произошедшее с ним вскоре отчасти опровергает давно сложившееся у него мнение, опровергает неожиданно и при удивительных обстоятельствах. И не в том дело, что приезжий вынужден изменить свое мнение о жизни российской провинции. Эстетическая мысль писателя идет дальше. Прекрасное может явить свой лик всюду, даже в грязном номере гостиницы заштатного городка. Действительность плоха, но человек несет в себе зерна прекрасного и доброго, а они, эти зерна, дают обильные всходы, когда на человека нисходит благодать любви.

Сюжет рассказа начинается с посредничества сводника коридорного, предлагающего приезжему услуги проститутки. Приезжий сначала и не помышляет ни о чем, но ему скучно, и он ради развлечения принимает «барышню». Вот как описывается первое появление той, которая станет единственной в его жизни. «В дверь... постучали, и я с удивлением увидел, как, не дожидаясь ответа, в комнату развязными шагами больших ног в старых холщовых туфлях вошла рослая девушка в коричневом гимназическом платье и соломенной шляпке с пучком искусственных васильков сбоку.

– Вот шла и забрела на огонек к вам, – с попыткой иронической усмешки сказала она, отводя в сторону темные глаза» [1: 314].

Неожиданное сочетание развязности и робости, облик девушки, не вяжущийся с «профессией», – такова загадка, поставленная в начале рассказа. И эта еще не очень понятная ситуация продолжается и далее. Приезжий несколько удивлен и не думает воспользоваться предложением. Он даже чуть-чуть смущен, говорит с девушкой в шутовском тоне, и она возражает:

«– Нет, – сказала она, хмурясь, – я должна заранее знать условия. Я меньше трех рублей не беру» [1: 315].

Приезжий сближается с девушкой, оказавшейся, к его удивлению... девственницей.

Загадка оказывается, однако, несложной. Оставшись после смерти отца сиротой, без средств к существованию, голодная девушка решается на отчаянный шаг, хочет продать себя. Писатель не громит жизнь, где человек, едва повзрослев, вынужден торговать собой, он не обрушивается с риторическими проклятиями на устои, толкающие к гибели живую человеческую душу. У него все очень просто: факт, быть может, несколько выходящий из сферы банального, и общество, в котором подобные факты возможны, подвергнуто суровому обличению.

Весьма существенно в идейно-эстетическом строе рассказа и другое. В нем еще раз и наиболее непосредственно и прямо опровергаются мнения тех критиков, которые усмотрели в бунинских рассказах о любви лебединою песню слабеющей чувственности. Действительно, такой взрыв плотской страсти в начале рассказа и такое духовное

слияние душ в бесконечно печальном финале! Ведь только что животная страсть владела мужчиной, а девушка в страхе отдалась ему, но вот в сознании и чувствах двух одиноких людей начинается знаменательный процесс. Счастье коснулось их своим крылом, они проникаются нежностью, чувство одиночества, неуверенности покидает их. Они еще не понимают, что произошло с ними. «Я вдруг зажег свет, – передо мной блеснули ее большие черные глаза, полные слезами. Она порывисто поднялась и, закусив губу, упала головой на мое плечо. Я откинул ее голову и стал целовать ее искаженный и мокрый от слез рот, обнимая ее большое тело в спустившейся с плеча заношенной сорочке, с безумием жалости и нежности увидел ее пропыленные смуглые девичьи ступни» [1: 317].

В рассказе нет, казалось бы, никаких помех к осуществлению полного счастья. Но писатель и здесь остается верным своей концепции жизни: счастье в этом мире может быть лишь недолгим.

Влюбленные живут некоторое время на Минеральных Водах, затем собираются устроиться в Москве. Но приходит осень, а с ней возлюбленная героя начинает кашлять и умирает в Ялте от чахотки.

Последние строки рассказа особенно примечательны. От них исходит душевная боль и тоска, вызванные неверием писателя в долгую благодать жизни.

«Ялтинское кладбище на высоком холме. И с него далеко видно море, а из города – кресты и памятники. И среди них, верно, и теперь еще белеет мраморный крест на одной из самых дорогих мне могил, и я уже больше никогда не увижу его – бог милосердно избавил меня от этого» [1: 318].

Эти строки говорят о тоске по родным могилам, по всему, что было так дорого писателю и что ему не суждено было более увидеть. Так не раз в бунинских рассказах о любви трагизм недолгого счастья оборачивается трагизмом тоски по столь любимой и далекой земле предков, которую он вынужден был оставить и которую он никогда более не увидел, проведя остатки своих дней в эмиграции.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Собрание сочинений И.А. Бунина в 4-х томах. Т. 4. Послесловие Н. Любимова «Образная память (Искусство Бунина)». – М.: Правда. – 1988. – Т. 4. – 560 с.
2. Гейдеко В.А. А.Чехов и Ив. Бунин. – М.: Советский писатель. – 1976 (второе издание в 1987). – 376 с.
3. Волков А.А. Проза Ивана Бунина. – М.: Московский рабочий. –1969. – 448 с.
4. Кучеровский Н.М. Эстетическая концепция жизни в прозе И.А. Бунина (1887-1917). Автореферат диссертации на соискание учёной степени доктора филологических наук. М., 1973.
5. Черный Ю.Ю. Философия пола и любви Н.А. Бердяева. – М.: Наука. –2004. – 134 с. ISBN 5-02-032736-0

Петріашвілі О.М., док. філол. наук, проф.
Сухумський державний університет, Тбілісі, Грузія

КОНЦЕПЦІЯ ЛЮБОВІ В ОПОВІДАННЯХ «ТЕМНІ АЛЕЇ» І.О. БУНІНА

Збірник «Темні алеї» І.О. Буніна складається з оповідань, в яких розвивається лише одна тема – тема любові. Він порівнював любов з блискавкою, яка миттєва та сліпуча. Тому тема любові стає головною темою творчості Буніна. «Темні алеї» називають «енциклопедією любові». Автор як досвідчений психолог і талановитий письменник спостерігає, вивчає та аналізує всі аспекти любові, від ліричного захоплення до жорстокої пристрасті.

Ключові слова: оповідання «Темні алеї», концепція любові, Бунін, Бердяєв.

Petriashvili O., doctor of Philology, full professor
Sokhumi state university, Tbilisi, Georgia

THE CONCEPT OF LOVE IN SHORT STORIES “DARK VALLEYS” BY I.A. BUNIN

The collection “Dark alleys” by I.A. Bunin consists of compositions that develop only one theme – the theme of love. Bunin compared love with lightning which is instantaneous and dazzling. Therefore, the theme of love becomes the main theme of Bunin’s writing. “Dark alleys” is called an “encyclopedia of love”. The author as an experienced psychologist and a highly talented writer observes, studies, and analyzes all facets of love, from lyrical infatuation to fierce passion.

Key words: short Stories “Dark alleys”, concept of love, Bunin, Berdyayev.

УДК

Бураго Д.С., к.ф.н., докторант

Национальный педагогический университет им. Н.П. Драгоманова, Киев, Украина

УЛЕТЕВШАЯ ГЕСТИЯ ДОМ, СЕМЬЯ И РЕВОЛЮЦИЯ В ВОСПОМИНАНИЯХ Н. П. СЛЕПУШКИНА

В статье исследуется психологическая коллизия отторжения сознания юного гимназиста Вити, alterego мемуариста, от прошлого мирка мецанских ценностей, что приводит его в революцию, обрекающую рассказчика на десятилетия бездомности. В итоге автор отрывается и от сталинизма, который представляется ему извращением революционной идеи. Итоговым смыслом здесь оказывается бесповоротное угасание домашнего очага.

Ключевые слова: мемуары, домашний очаг, семья, бездомность.

© Бураго Д.С., 2017

У древних греков считались синонимами выражения *потухший очаг* и *разрушенная семья*; в сознании эллинов даже существовала специальная богиня домоустройства – Гестия. У иных индоевропейцев, скажем, иранцев, неуважение к домашнему очагу каралось смертью. Следы этого древнейшего почитания священного семейного огня сохранились и у славян – по крайней мере, до начала XX века. Так, по Афанасьеву, в Курской губернии в старину лечились прикосновением к печи [1, с. 486]. Конечно, в сегодняшнем мире печь с ее сакральной функцией благополучно исчезла, но с нею заодно исчезло слишком многое.

Объектом нашего внимания здесь являются взятые в соответствующем ракурсе мемуары Николая Петровича Слепушкина (1887–1979) [5, 6, 7, 8], автора поэтического собрания «Книга циклов» (1903 – 1956), повести «С севера на юг» (1971), историко-биографического романа «Неволя». С. Бурого предворяя публикацию мемуаров Слепушкина пишет: «Честный голос человека, находившегося в таком эпицентре *<имеются в виду сердцевина социально-политических катаклизмов XX века, Д. Б.>* и пронесшего на себе весь груз эпохи, не только свидетельствует об исторических событиях и не только предлагает их собственный анализ, но – что важнее всего – привносит в нашу сегодняшнюю жизнь дух нравственно целостного самостояния и человеческого достоинства сквозь все перипетии исторического времени» [5, с. 256]. Активный борец за преобразование жизни, старый большевик, прошедший значительную часть своей сознательной жизни в тюрьме и на поселении и, в частности, полной мерой вынесший на себе весь груз сталинских репрессий, он пришел к горькому и неутешительному выводу насчет самой возможности счастливого жизнеустроения на своей родине [5, с. 256-257].

Но, прежде чем подойти к описанию автором его семейного быта, приведем из «Мемуаров» обширную справку автобиографического характера, сухую по форме, но лучащуюся скрытым авторским сарказмом, из которой отчетливо явствует, что этот поэт и революционер совершенно адекватно представлял, насколько абсурдно и незаслуженно жестоко сложилась его жизнь: «С царским самодержавием у меня были отношения самые враждебные. Характер этих отношений хорошо иллюстрируют следующие этапы: с 1906 по 1908 г. я сижу в Курской губернской тюрьме по делу военной организации (к которой, кстати, не принадлежал) и после суда в Курске выхожу на свободу (суд оправдал за недоказанность обвинения). С 1908 по 1909 я снова в той же Курской тюрьме по обвинению в принадлежности к максималистам (к которым не принадлежал) и – высылка в Березовский уезд Тобольской губернии на три года. Ссылку отбывал в Березовском уезде до 1911 года. В 1912 году, по возвращении из ссылки, новый арест в Тюмени по обвинению в принадлежности к партии социал-демократов (большевиков) – два месяца тюремного заключения и освобождение за недоказанность обвинения. В 1919 г. привлечение к дознанию контрразведкой Добровольческой армии, два обыска в г. Ставрополе Кавказском и вероятный арест по обвинению в сочувствии Советской власти, но арест не состоялся, так как я скрылся из Ставрополя, а Добровольческая армия вскоре перестала существовать. В 1922 г. арест в Ставрополе органами ВЧК по обвинению в сочувствии Добровольческой армии и освобождение через месяц. В 1926 г. обыск ВЧК во Владикавказе, где я работал, по обвинению в сочувствии оппозиции и контрреволюции. Обыск ничего не дал. В 1930 году арест в Москве, где я тогда работал, и обвинение органами НКВД во вредительстве, отправка в Куйбышев к месту прежней работы, содержание там

в тюрьме, насильственное выколачивание признаний о не существовавших преступных деяниях, и отправка в концлагерь сроком на 10 лет. Работа в лагерях Мариинских (Сибирь) и Медвежьегорских (Карелия) с 1930 по 1936 г. Освобождение из лагерей. Попытка органов ГПУ начать новое дело в г. Курске, где я работал. Быстрый уход из этого города. Уход в глушь, в деревню с 1941 по 1950 год, чтобы избавиться от преследования. Таковы этапы моего жизненного пути» [здесь и далее мы ссылаемся на текст: [5, с. 256–257].

Поэтому целью статьи является показать, что эта самоотверженная жизнь беспрестанно гонимого человека проведена была фактически *вне дома*. Вот беглая зарисовка одного из его обиталищ: «...я находился в Тобольской пересыльной тюрьме. Это была старая каторжная тюрьма, сгоревшая в 1905 году (когда восстали каторжные, их умиряли, тюрьму обстреливали войска, и она сгорела). От тюрьмы остались два деревянных барака бывшей больницы, куда нас, пересыльных, отправленных в административную ссылку по уездам Тобольской губернии, администрация поместила до рассылки по местам высылки» [5, с. 259]. От одного такого крова до другого – вот суровая нить жизни молодого человека, которую тклет Мойра-Революция: «Ведь и мне ничего не стоило уехать из глухой Березовой в 1909 г. на пароходе Голева-Лебедева в Тобольск, а затем в Курск, пробыть в России два месяца и возвратиться обратно через Тобольск в Березов на зиму» [5, с.260 – 261]; «Оставив Тюмень, я перебрался на работу и жительство в Екатеринбург» [5, с. 260]; «Прошли революции 1917 года. Они застали меня в Харькове и позже в Ставрополе-Кавказском» [5, с. 260].

Жизнь повествователя протекала среди людей, которые избрали такой же тернистый путь. «В 1911 году я возвратился из далекой березовской ссылки и временно проживал в Тюмени 1911–1912 годы. Здесь в Тюмени было много бывших ссыльных, временно задержавшихся, чтобы передохнуть после тюрем и ссылок и осмотреться в окружающей обстановке. Со многими из ссыльных я был знаком и общался» [5, с. 259–260]. По страницам мемуаров скользят, как тени, какие-то другие ссыльные и заключенные, с которыми в разных пунктах пересекался жизненный путь автора: «...далекий Березов, куда мы оба получили назначение, и откуда он скоро бежал» [5, с. 259]; «Он проживал под фамилией Кичуйский, так как скрылся из Восточной Сибири, куда был выслан по суду на поселение» [5, с. 260]; «Еще позже, сидя во внутренней тюрьме ГПУ Куйбышева, в 1930 году я встретил старого большевика К. (сейчас я не помню точно его фамилии)...» [5, с. 260]. Среди этих людей встречались весьма масштабные личности, например, в 1906 году автор содержался в одной камере с поэтом революционером Л. Д. Семеновым-Тянь-Шанским. О таких ходили легенды; Н. Слепушкин, бурно развенчивая миф об особо весомой в истории русской революции роли И. Сталина, в то же время с уважением отзывается о его известнейшем политическом антагонисте: «Троцкий был колоритной фигурой, его широко знали и по речам, и по статьям, и по громкому побегу из далекого Обдорска Тобольской губернии, куда его отправили после суда над петербургским Советом под особый надзор и откуда он очень эффектно скрылся вскоре же после прибытия к месту ссылки» [5, с. 258–159].

И вот, на фоне этого героически-самоотреченного существования, в полном смысле слова маргинального, из тьмы десятилетий выступает образ ребенка, чье сознание только начинает формироваться. Надо сказать, что автор, видимо, самой жизнью приученный к некоторой скрытности, не пишет свое повествование от собственного лица,

но изобретает персонаж – мальчика Витю Глазова, его alterego, впрочем, более чем прозрачное. И автобиографический очерк-автопортрет, вмонтированный в мемуарное повествование, требует особенного сосредоточения.

Начнем с общественного статуса Вити как гимназиста. На классическую гимназию старая российская власть возлагала немалые надежды: <...> Но гимназия, заставляющая вспомнить страницы сологубовского «Мелкого беса»; не радует: здесь лютует нелюбимый учитель, прозванный Козлом, господствует дух лицемерия и мелкого тиранства. «Учиться я стал очень плохо. Переписывание «Гадкого утенка» действовало на меня угнетающе, решение задач с расчетами покупок и продажи орехов, яблок, встречей поездов, идущих с разными скоростями, меня несколько не интересовали. Я вовсе перестал заниматься. В дневнике появились двойки. Дома, однако, этим интересовались мало» [6, с. 227].

Не без изумления воспроизводит рассказчик уже, казалось бы, давнее впечатление от гимназического праздника: «В конце мая, когда оканчивались все экзамены в гимназии, проводилась обычная прогулка за город. В прогулке принимали участие все классы, кроме приготовительного, к которому я и принадлежал, как второгодник. Как всегда, гимназисты прошли через весь город под звуки военного оркестра. Впереди на красивой лошади гарцевал капитан с пушистыми усами, преподававший гимнастику. На флангах классных колонн шагали преподаватели в мундирах и при шпагах» [6, с. 230]. Но заканчивается все это претенциозное шествие банальной пьянкой «на лоне природы»: «Вагоны откатили на запасные пути и углубились в лес, где на большой поляне стояла палатка с закусками и выпивкой для учителей. В стороне стояли длинные столы с бутербродами для учеников. Мальчики в момент прожевали бутерброды с колбасой и начали игры. Появились мячи, началась любимая лапта. Водили хороводы, играли в чехарду и в кошки-мышки. Наладились городки, а кое у кого оказались бабки и свинчатки. Принялись и за эту забаву.

Старшие классы и особенно выпускники, получившие аттестаты зрелости, были заняты другим. Бутерброды их, конечно, не удовлетворили. В карманах и ранцах покоились привезенные из Тулы закуски, водка и вина. Молодежь сильно подвыпила. Подвыпили и преподаватели. Принялись за шумное пение, чоканье на брудершафт <...> Под пенье, крики, визг и шум качали учителей. Любимых – без ехидства, а нелюбимых – со щипками и уколами булавками в спину, ляжки, зад. Нелюбимые кричали, визжали, брыкались, но их безжалостно бросали на высоту берез и терзали за все прошлые издевательства. Человеку в футляре, который уже был написан Чеховым и прочитан гимназистами, приходилось туго <...> Особенно досталось Козлу, который изводил диктантами и сочинениями многие классы гимназии» [6, с. 230 – 231].

В собственном мире детей вне гимназии царит отнюдь не идиллия. Игры их отталкивают недетской жестокостью, строятся на избиении друг друга; гимназисты тайно курят отвратительные дешевые папиросы, воруют из вокзального буфета вино и тяжело пьются в окрестных кустах; царит всеобщее гнусное сквернословие.

Герой же мемуаров Витя растет в полном смысле слова чистым существом, которому глубоко претят неприязательный быт и весьма сомнительные развлечения его гимназических товарищей. Дурное влияние оказалось непродолжительным: «Постепенно тяга к курению заглохла, сошла на нет, перестало тянуть к куреву, с которым было покончено

на всю жизнь» [7, с. 259]. «Несмотря на среду и ее примеры, Витя не стал пить, и раз попробовав краденое вина, больше к нему не прикасался. А ребяташки воровали и пили, Глазов не стал воровать, хотя этим занимались и ребята, и взрослые. Не стал драчуном и хулиганом. Чувствовал отвращение к жестокостям. Вся грязь, которая была около Вити, как-то не приставала к нему, она была чуждой, противной, посторонней. Чем объяснялось такое отношение? Позднее Глазов объяснил свое отношение наследственностью, задатками и свойствами, которые получил через отца и мать, от дедов и прадедов, и которые были сильнее влияний среды» [7, с. 259 – 260], и приводил весомый пример: «в качестве иллюстрации роли наследственности в воспитании укажу прежде всего на моменты из жизни Горького. Биография этого писателя сообщает, что среда, в которой он рос, не была благоприятной для развития высоких душевных качеств. Среда, в которой он рос, изображается им самим, как пьяная, дикая, распушенная в моральном и половом отношении. Казалось бы, из Горького должен был вырасти пьянчужка, развратник, вор, хулиган – словом, человек никуда не годный. А вырос и сам воспитался человек исключительно высокого достоинства, культурный, гуманный, передовой» [7, с. 258],

Но, как бы ни были верны слова автора об определяющей роли наследственности в формировании личности (а изложенные им воззрения на этот счет выдают в нем отнюдь не приверженца любимой в СССР теории о воспитывающей роли среды и коллектива), непосредственная роль семьи, тепло родного очага все же не менее важны, для формирования личности, чем несомненные, хотя и не всегда отчетливо ощущимые генетические задатки.

Не станем поэтому оспаривать мнения автора о некой наследственной устойчивости к пороку, и лучше рассмотрим, насколько позволяет материал, образ родительского дома, каким он встает на страницах мемуаров.

Семья Вити Глазова принадлежит к местным «сливкам общества», ибо глава ее, отец рассказчика, – багажный кассир на станции: «Комендантская компания была отборная. Туда не были вхожи менее видные железнодорожники. Здесь соблюдался свой этикет, ценились хорошие манеры» [7, с. 260]. Воспоминания Слепушкина запечатлели ряд неповторимых, характеризующих бытовую культуру эпохи деталей, репрезентирующих жизнь персонажей среды и схваченных с зоркостью очеркиста. Можно сказать, что скрытым лейтмотивом тут выступает не столько *быть*, сколько *казаться*. «Голову Натальи Петровны постоянно покрывала густая масса бумажных папильоток, которые снимались только к вечеру, когда комендант и его жена уходили из дома в гости или уезжали в центр города» [7, с. 260]. Впрочем, встречается и нечто покруче папильоток.

Так, у родственника из столицы, например, есть «даже пестрая пижама, чего в тогдашней Туле, вероятно, никто не носил <...> шелковые носки, тонкие носовые платки и, как особая редкость <...> какой-то белый, накрахмаленный намордник. Достав этот предмет, Григорий Петрович – так звали приезжего – с гордостью сказал:

– Это самый модный усатин. Я купил его перед самым выездом к вам. Изящно и просто.

Вскоре все увидели усатин в действии. Собираясь в город, Григорий Петрович умылся и, сильно смочив свои довольно большие усы, надел на них свой замечательный прибор, туго завязав тесемки на затылке.

В таком виде он стал похож на мопса, у которого чем-то белым перевязан рот. В этом состоянии столичный гость походил минут пятнадцать, одевал ботинки, манишку,

манжеты, галстук, брюки и жилет. Затем он снял намордник, и окружающим предстало удивительное зрелище, его усы были как бы накрахмалены и лихо торчали вверх. Вся лоснящаяся, румяная физиономия напоминала хитрого, прожорливого кота» [7, с. 260].

«Сливки общества» проводят время обособленно, так сказать, культурно и зажиточно: «По вечерам в субботу у коменданта собирались гости: начальник товарного двора подвижный и хитрый Мейеров, молодой инженер – начальник дистанции Никольский и отец Козла – ревизор Перепелица. Играли в карты, пили водку, закусывали «чем бог послал», иногда пели под аккомпанемент пианино, на котором бойко играла мать Тольки, Наталья Петровна» [7, с. 260] (Козел-2, гимназический товарищ рассказчика, которого не надо путать с вредным учителем, носившим такую же кличку).

Впрочем, жизнь эта, если взглянуть, тосклива и невыносима. Вокруг – царство приниженности, грязной работы, ежедневной борьбы за кусок хлеба: Лесковская поэтизация Левши сюда как-то даже и неприложима: «В пригородах Никольский и отец, верстаки, кузнечные горны и напильники, на которых кустари целыми семьями готовили самоварные части или части гармоний. Тула жила как город мастеровщины...» [8, с. 264]. «Культурные» же люди, подобно чеховским трем сестрам, рвутся, как и положено, в Москву: «Гриша, скорей бы в Москву. Мне так опротивела эта паршивая Тула»: «Счастливая, уезжаешь в Москву, а мы будем киснуть в противной Туле, нюхать дым и копоть» [7, с. 264].

«Сливки общества» живут в первую очередь «реальностью»: едой, половыми отношениями, прибытком; культурой считается бречанье пианино на субботних посиделках. Впрочем, мать Вити иногда роняет фразу о «дырвом камзоле самодержавия»; жадно читаются скандальный Золя и будоражащие романы Мопассана, Флобера, Бальзака, Жорж Занд; рядом с ними – уже ничего нам не говорящие имена: Зутнер, Шпильгаген (Берта фон Зутнер – австрийская новеллистка, любовь А. Нобеля. Фридрих Шпильгаген – весьма плодовитый, революционаристски настроенный немецкий прозаик). На самодеятельной сцене увлеченно разыгрываются «легкие и полные юмора пьесы Чехова, модного и любимого писателя» [7, с. 262]. , – увы, пока что Чехов воспринимается именно таким.

Однако и великое – вот оно, рядом. Но описание мемуаристом попытки прикосновения к великому, вопреки сухой и нейтральной манере остального повествования, пронизано откровенным сарказмом. Позволим себе очередную пространную цитату.

«И вот решили посетить Ясную Поляну, где жил Л.Н. Толстой.

Вскоре Витя сам услышал обсуждение этого пикника.

– А на чем мы поедем? – спрашивала Наталья Петровна. – На извозчиках дорого возьмут и видно, это не свои лошади. И неудобно, ведь у Наташи и Верочки лошади отцов. Коляска – загляденье, а тройка – смотреть завидно. А у нас что, пара извозчичьих кляч. Обойдется в копейчку.

Мещанство, скука, нет шика. Потатачили в таратайках. Нет, нужно по-другому. Кавалькада верхами. Дамы в нарядах под верх, мужчины в рейтузах, в сапожках. Непридуманно, весело.

– А где же мы возьмем верховых лошадей. Надо три лошади, седла, костюмы.

– Пустяки, лошадей достанем, – вмешался капитан. У нас в полку достанем. Адьютанты, батальонные командиры имеют лошадей и неплохих, объезженных. Попрошу – не откажут на сутки. А у наших девиц папаши найдут лошадак, мошна толстая.

– Поедем, конечно, в Ясную Поляну с визитом к отшельнику. Приедем, попросим принять. Увидят такую кавалькаду – примут. Беседовать с самим Толстым. Это тебе не пустячок.

Приготовления заняли дней десять. И вот в ясный, солнечный, погожий день у дома коменданта стояло двенадцать оседланных лошадей, которых держало и оправляло несколько солдат. Лошади были чистые, нарядные, загляденье. У коменданта собралось шумное общество – три офицера, комендант, комендантша, Григорий Петрович и несколько девиц. Дамы – в черных костюмах, с длинными шлейфами, в низких цилиндрах, обвязанных черной фатой. Офицеры щеголяли мундирами и рейтузами. Григорий Петрович был затянут в лаковые сапоги, рейтузы и плотно облегавший фигуру серый пиджак. Все говорили, не слушая друг друга, смеясь и оживленно жестикулируя <...> Уселись на лошадей, причем кавалеры галантно подсаживали дам, не слишком искушенных в верховой езде. Кавалькада тронулась, а вслед за ней уехала и подвода, груженная закусками, тарелками, ножами и вилками» [7, с. 261].

Немудрено, что Лев Толстой наотрез отказался принимать эту жизнерадостную группу.

«– Вот тебе и отшельник, – сказала Наталья Петровна...

– Невежа, зазнался! – буркнул Григорий Петрович.

На другой день от Толи узнали, что кавалькада приехала в Ясную Поляну и послала одного из офицеров просить Толстого ее принять.

Толстой копал какую-то грядку. Он внимательно выслушал посланного, посмотрел из-за кустов на кавалькаду и сказал:

– Мне не о чем с вами говорить. Простите, но я не приму вас. Офицер вернулся к кавалькаде и передал этот ответ.

Пришлось оставить усадьбу «отшельника», закусить где-то на лужайке и несолоно хлебавши вернуться в Тулу» [7, с. 262].

Все это, так сказать, светская жизнь.

Повествователь же уделяет едва ли не больше внимания суровой и обездушенной жандармской комнате вокзала: «Комната эта была выделена из вестибюля вокзала. Отгорожена деревянными стенами из струганых досок, окрашенных светло-серой краской. Сверху комнату покрывал такой же деревянный потолок. Наверху, над стенами, довольно высоко от пола находились остекленные рамы, пропускавшие в комнату свет из вестибюля. Возле них вверх поднималась лестница, ведущая на третий этаж, где располагались квартиры служащих. Поднявшись на первый пролет лестницы, можно было видеть через рамы всю внутренность комнаты и наблюдать за происходившим в ней» [8, с. 262].

Но вот на описание собственного родного очага у Н. П. Слепушкина отведены буквально несколько строк.

«Отец оделся в новенький сюртучный костюм и ходил важный по гостиной. В квартире имелась такая комната, старательно обставленная матерью на деньги, данные дедом. В этой комнате стояла изящная резная мебель, купленная в Москве и обитая шелком. Лежал большой ковер и висело несколько небольших картин.

Мать одевалась в спальне, завивала волосы, вертелась перед зеркалом и все спрашивала у отца:

Ну как, хорошо, не вульгарно?» [7, с. 263].

Т. е., вульгарность мыслится персонажами мемуаров как некое родовое имманентное свойство, от которого необходимо тщательно избавляться...

В общем, в доме Глазовых едва ли не единственный раз вспыхнула радость, однако воспоминание об этой мимолетной гармонии составляет воистину «краткий миг» и явно болезненно для рассказчика. И каждая строка, при всей своей суховатой сдержанности, насыщена подавленной эмоцией горя.

Со скрытой болью автор воспроизводит последний бал в жизни матери, красивой, в нарядном платье, к которой любовно тянется оживившийся, радостный отец. Казалось бы, все эти люди счастливы в своем чувственном, плотском цветении и не нуждаются ни в чем другом.

«Тогда она не знала, что это был ее последний бал. Шелковое платье завернули в простыню, положили на дно большого сундука, и больше Витя никогда не видал его на матери. Оно перешло к сестре, когда той минуло двадцать лет. На спектаклях и балах мать Вити больше не была до конца своих дней. Этот бал был похоронами ее молодости и семейного счастья. Но тогда она не знала этого, тогда она была счастлива. Как плохо знаем мы грядущее» [7, с. 265].

Вскоре «... семейная жизнь матери и отца заметно расстроилась <...> Отец стал под разными предлогами проводить вечера где-то не дома и возвращался иногда нетрезвым. Мать часто ходила с заплаканными глазами. Ей присылали какие-то письма, прочитав которые она горько плакала. Однажды утром между отцом и матерью возникла ссора, чего раньше никогда не было. Отец с раздражением кричал матери:

– Ты мне надоела! Прилипла и мешаешь жить!

А мать, плача, ему отвечала:

– Иди к своей шлюхе. Она тебе милее, чем я и дети.

В отца полетела коробка пудры и, весь осыпанный пудрой, он выскочил из квартиры, громко ругаясь. Так начался развал в моей семье» [6, с. 227 – 228].

Новое счастье отца выглядит не менее мерзко, чем совращение распутным кадетом девочки Веры на мешках с картофелем в вокзальном подвале. Нравственное состояние взрослого – на уровне незрелого и весьма дурно воспитанного подростка.

«Вечерами, когда водворялась тишина и семья укладывалась в постели, раздавался звонкий звук открываемого замка, скрип наружной двери и шаги отца на его половине. Этим шагам вторили другие, более частые и легкие. В комнаты отца приходила какая-то женщина. Слышался приглушенный невнятный разговор, вероятно, шутки и чуть слышный смех. Стучали ножи и вилки. Звякали стаканы, там ели и пили – видимо, ужинали. Мать бросала книгу, которую читала, и начинала прислушиваться. Лицо ее было болезненно напряжено, его искажала мучительная боль и глубокая скорбная печаль. Глаза оставались сухи, она не плакала.

Вот гремели отодвигаемые стулья, и соседняя комната пустела. Движения и шорохи были слышны из спальни отца. Там что-то делали, видимо, раздевались. Затем наступала тишина.

– Хотя бы людей постыдились, меня и детей, – шептала мать и уходила в свою спальню, бросалась на постель и голову закрывала подушкой» [8, с. 270].

Далее брошенная мать на долгое время начинает пить и совершенно перестает интересоваться детьми. А когда на них обращается какое-то внимание, то это приобретает характер душераздирающей мелодрамы.

«Последний месяц в Туле прошел кошмарно. Отец почти не бывал дома, а мать Вити пила. Накормит Ираиду, глотнет из пузырька противного лекарства и свалится, как мертвая. Проснется Ида, мокрая, запачканная, а Витя сменит рубашку, уберет пеленки, вскипятит молоко и напоит сестру. Мальчик стал нянькой, поваром, уборщиком квартиры, так появилось и постепенно выросло в нем умение делать все, умение, которому он впоследствии был очень многим обязан. Так оправдалось «не было бы счастья, да несчастье помогло»» [8, с. 285]. Повествователь не находит нужным скрыть – но крайне сдержанно, без всхлипов и lamentаций, – то беспредельное унижение, в которое погружает брошенную семью неумный отец, и тем передает свое страдание за униженную мать.

«Витя, – сказала она как-то. – Надо бы открыть дверь к отцу. У него все есть: и сыр, и масло, и колбаса. Откармливает эту девчонку, а я не могу вас полакомить.

Витя подошел к двери и потолкал ее плечом. Дверь несколько подалась.

– Сейчас открою.

Мальчик, разогнавшись, ударил дверь вытянутой ногой. Несколько ударов, и дверь открылась, так как шпингалеты не были задвинуты в свои гнезда. Мать вошла в комнату отца. Там был беспорядок, пыль, сор, тарелки и миски стояли на полу комнаты. В спальне на сундуке валялись дамские панталоны. Мать брезгливо взяла их двумя пальцами и бросила под кровать.

– Какая гадость, – сказала она.

В комнате за окном висел рогожный мешок с какими-то продуктами. Мешок мать достала, развязала и вынула свертки колбасы, сыра, ветчины, масла.

– Принеси самый острый нож!

Витя выполнил это распоряжение и вскоре на тарелке лежала стопка аккуратно нарезанных ломтиков угосений. Мешок был завязан и укреплен на прежнем месте за окном. Мать и дети ушли на свою половину. Глазова крепко привязала дверь за держак от половой щетки, чтобы ее нельзя было открыть. Закончив это, она дала Вите и сестре большие бутерброды, остальное спрятала в шкаф.

– Полакомлю вас дня два. А мне этого не надо, и без этого проживу.

Впоследствии мать периодически, вечерами, когда отец отсутствовал, заходила на его половину, нарезала для детей угощение из его запасов и лакомила детей» [8, с. 273].

Герой повествования в детстве был фактически бездомен. Вот еще одна пронзительная по смысловой нагрузке деталь: «Любимым лакомством были именно пирожки. На основной магистрали города от вокзала к центру – теперь Красноармейской улице, какой-томышленный немец открыл лавочку, в которой продавал свежеспеченные, подрумяненные, вкусно пахнущие пирожки с мясом, рыбой, рисом, вареньем. Вход вел в чистенькую лавочку, полы которой покрывала белая подстилка, а у стен стояли два столика под белыми скатертями. Из-за белого прилавка выглядывала добродушная розовая физиономия самого хозяина-пекаря, одетого в белоснежную куртку, белый фартук и накрахмаленный белый поварский колпак.

– Шем могу служить? – деликатно спрашивал он.

– Два, три, пять пирожков, отвечали ему.

– Шечас будут готовы, – отвечал он. У стены стояла белая кафельная плита, которая всегда топилась. Пекарь брал черпаком тесто из большой кастрюли, раскатывал его на

столе, заворачивал в него начинку и все это клал на сковороду, в которой уже кипело масло. Две-три минуты, и горячие пирожки подавались на тарелке с вилкой.

– С пылу с жару – пятак за пару, – говорил пекарь.

Пирог действительно стоил пятачок пара. Они были сочные, вкусные и горячие. Эти пирожки были Витиной слабостью» [8, с. 269 – 270].

Впрочем, на какое-то недолгое время Гестия как будто вспорхнула над головами этих людей. Отца переводят по службе в Курск. Семья как будто воссоединяется: «На время Глазовым дали комнату где-то на верхнем этаже вокзала. Казенной квартиры для кассира здесь не было, выплачивались квартирные деньги. Отец нашел вблизи вокзала небольшой домик из двух комнаток и кухни. Это было тесное помещение. Поставили кровати, столы. Остальную мебель, не распаковывая, уложили на террасе. Дети с пьяной матерью остались здесь, отец ушел и больше не вернулся. Так началась первая зима Глазовых в Курске» [8, с. 285]. Лаконизм и спрессованность повествования говорят сами за себя: автору не хочется обстоятельно останавливаться на событии.

Словом, «мысль семейная» в мемуарах Н. П. Слепушкина достаточно безотраднa, и, в общем, не слишком совпадает с тем, что скажут в будущем ученые исследователи проблемы. Так, М. В. Короткова, отметив, что именно в дворянском сословии старинные полупатриархальные традиции и обычаи вытесняются более либеральными правилами, уже безоговорочно идеализирует такую либерализованную семью, которая понимается как союз двух родственных душ: женщина становится женой-другом, власть мужа теперь носит более утонченный и просвещенный характер, отношения мужа и жены основываются на родстве вкусов и взглядов и пр. [4, с. 34]. Как видим, в провинциальной дворянской среде нравы не слишком отличались от мещанских.

В этих «свинцовых мерзостях русской жизни» вдруг волшебным цветком вспыхивает религиозное чувство мальчика, душа которого стремится прочь от такой реальности. Страницы, посвященные этому пробуждению сознания, едва ли не самые поэтические и одухотворенные во всей книге.

Христианское богословие, особенно протестантское, придает огромное значение этому состоянию, именуемому «рождением свыше», «вступлением души в сознательное общение с Богом», что намного превосходит по своей результативности автоматическое крещение во младенчестве или даже знание назубок религиозного учения. Как выразился по этому поводу переживший такого рода экстаз ап. Павел, вчерашний гонитель христианства: «И уже не я живу, но живет во мне Христос» (Гал.2:20).

Описываемое Н. П. Слепушкиным состояние собственного отроческого религиозного озарения свидетельствует о способности автора к самонаблюдению и об изначальном чувстве значимости собственного внутреннего мира: «Я пережил первый в своей жизни глубокий душевный перелом, как бы внутреннее перерождение. Возможны сомнения в том, доступны ли детскому сознанию, детской психике такие очень глубокие переживания, в результате которых человек как бы меняется, приобретает иной склад мыслей, становится как бы другим. Думается, что это возможно, причем, изменения возможны как в положительную, так и в отрицательную сторону. В душе каждого ребенка заложены, вероятно, свои особые, наследственно полученные склонности и особенности характера, которые, как скрытые почки растений, существуют нераскрытыми в мозговой сфере и которые при стечении благоприятных условий вдруг раскрываются и развиваются

разрозненно или целыми группами, изменяя характер и поведение данного ребенка, его симпатии и антипатии» [6, с. 222].

После первой своей исповеди и последующего причастия ребенок – хотя от него не укрылись грубость и бездуховность попа, мысли которого явно заняты новым человеком. «Мне как-то было особенно радостно и светло. Домой вернулся в приподнятом настроении. Все меня поздравляли с принятием святых тайн, целовали. Я ходил, боясь каждого резкого движения, не плевался, говорил почти шепотом, опасаясь сказать что-либо непристойное или грубое. Мне казалось, что весь я обновился, стал лучше и чище. Так продолжалось несколько дней. И меня вдруг потянуло в церковь, с ее полумраком, запахом ладана, стройными песнопениями, торжественными службами, золотым облачением. Я начал покупать небольшие лубочные книжечки с описанием жизни святых и мучеников – жития святых, как их называли лотошники, продавая этот товар. Жития святых меня очаровали. Они рассказывали о чудесном, о римских гладиаторах, утопавших в роскоши, в богатстве, о сказочном Колизее, где шли бои гладиаторов, где на христиан выпускали львов и тигров, которых они усмиряли молитвой. О катакомбах и скрытых в них молельнях и отшельниках. О людях великого духа, которые, раздав свои богатства, шли помогать обездоленным, которых мучили, жгли, терзали, бичевали и распинали, и которые все это переносили во имя своей новой великой правды. Очарованный всем этим героическим, полным веры и любви к человеку циклом чудесных сказаний, я стал религиозен и по-детски непосредственно полюбил церковь и все ее стародавние то печальные, то радостные обряды. В церкви я проник в алтарь, где священник и дьякон совершали какие-то скрытые от других таинства, что-то читали и пели, носили чашу, наполняя ее вином и кусочками хлеба, курили ладан, молились о мире всего мира, просили о чуде превращения вина и хлеба в кровь и тело Христа. На меня – маленького гимназистика в чистеньком мундирчике, постоянно молившимся в алтаре Никольской церкви, стали смотреть, как на своего, как на обязательный алтарный придаток» [6, с. 225].

В общем, толчком к этому обращению послужило чудовищное гимназическое предписание: «Не забудьте принести справку о том, что говели». И, хотя знакомит мальчика с тем, что такое говеть, родная мать, семья тут, в общем-то, тоже оказалась ни при чем, хотя «обрядовая сторона в ней соблюдалась». Ведь тут взрослые понуждали молиться детей – так, по заведенному порядку, себя же нимало такими вещами не отягощая.

Мальчика влечет прочь от этого «земного рая», он намеревается поступить в духовное училище; ос искренним теплом воспроизведен его разговор с архимандритом в келье, такой мирной, в которой, кажется, все исполнено скрытой радости. Кроме одной неожиданной, шокирующей детали.

«Архимандрит был высокий, стройный старик с широкой русской полуседой бородой и густыми, посеребрёнными сединой волосами. Из-под густых темных бровей глядели большие, ясные, очень добрые глаза. Улыбка была чарующая, а голос мягкий, бархатный.

Кончилась обедня, ушли из храма молящиеся, закрыли широкие церковные двери, и ко мне подошел этот пахнувший ладаном старик.

– Пойдем ко мне, – сказал он. – Попьем чайку и побеседуем.

Через небольшой коридор прошли в келью. Келья была небольшой комнатой с двумя окнами, через которые солнечный свет свободно лился на полы, стены, оклеенные обоями, и белый, гладкий потолок. На окнах стояли банки с голубыми и розовыми цветами, испускавшими какой-то странный, пряный, острый аромат. В келье было очень чисто. Полы устланы сероватые, плотные тканевые половики. В правом углу на восток было повешено несколько хорошо написанных масляной краской икон, перед которыми горела большая хрустальная лампада. У стены стоял большой старинный диван, а возле него – круглый стол, покрытый белой салфеткой, и два широких мягких кресла, соответствующих по стилю дивану. У стены против дивана был поставлен большой книжный шкаф, весь заполненный какими-то солидными черными книгами в темных кожаных переплетах. Вдоль стены стояла кровать, но это была не кровать, а черный массивный гроб, установленный на две массивные скамьи. В гробу лежала белая простыня, покрытая легким одеялом, и подушка в белоснежной наволочке. Перины или тюфяка не было. Обладатель этой странной постели, видимо, спал прямо на голой доске дна гроба.

– А вот и моя келья, – сказал монах, когда мы вошли в эту комнату. В ответ с окна вдруг раздалась голосистая трель. Я глянул и увидел, что высоко под потолком в нише окна над цветами висела большая светлая клетка, и в ней порхали две канарейки ярко-желтого цвета. Они весело щебетали и пели переливчатыми трелями, как бы приветствуя хозяина.

Люблю я солнце, цветы и птиц, – сказал монах и как-то светло, радостно улыбнулся. – Вот детей я люблю, очень люблю, да не дал Бог» [6, с. 228 – 229].

Черный гроб среди мирного уюта, этот символ извечного христианского *memento mori*, никак не комментируется рассказчиком, но по общей интонации можно себе представить, какое впечатление он произвел на детское сознание.

Дальше на этот шок стали наслаиваться впечатления о мздоимстве клира («как купцы»), сведения о вполне светской, корыстной конкурентной борьбе нового, красивого, молодого архиерея со стариком-губернатором... Да и сказать, что тогдашняя церковь нашла что предложить открывшейся душе ребенка, тоже нет оснований. Кроме грубостей типа «Скажи своим родителям, что они дураки», да банальных советов вести себя хорошо, Витя так ничего за свою любовь к церкви и не получил. Маленькая деталь, которая красноречиво свидетельствует, что в его будущем отходе от религии сыграло роль не столько личное разочарование, сколько немота и равнодушие служителей культа, не нашедших ни времени, ни охоты объяснить тянущемуся к ним ребенку смысл и функцию совершаемого ими ритуала и обряда. Так, например, архиерейских служб, как и положено в губернском соборе, бывает бесчисленно, и входящего архиерея хор приветствует торжественным многолетием на греческом языке: *Εἰς πολλὰ ἔτη Δέσποτα!* (на многие лета, Владыко!). Витя, сотни раз слышавший это величание, так и не понял, что оно значит, и в мемуарах недогнувшей рукой выведено: «... архиерейский хор грянул: – Испослати деспота...».

И, в заключение, несколько слов о повествовательной манере Н. П. Слепушкина. Стиль его – аскетически строгий стиль классического русского очерка, с которым со времен «натуральной школы» связывалось представление о предельной искренности и правдивости рассказчика. Скорее уж тут речь идет не о художественном письме, а, как оно и положено в мемуаристике, риторическом, утилитарном тексте.

В очерке излагаются жизненные факты, но он, благодаря отбору и перекомбинации элементов, отображенных и одновременно преобразенных в слове, способен войти в эстетическое измерение [3, с. 10]. Более того, при желании, можно уловить здесь явственное влияние установок Э. Золя, который задумал своих Ругон-Маккаров как биологическую и общественную историю одной семьи, опираясь на учение о наследственности и, одновременно, на концепцию среды И. Тэна, что включало также строгий документализм и безбоязненное воспроизведение уродств жизни [см. подробно: 9].

Вот это эстетическое измерение в мемуарах Н. П. Слепушкина, при всей их внешней непритязательности, все же имплицитно ощутимо ивнимательным читателем обнаруживается.

Характеры и бытовой фон намечены здесь весьма скупо, но читать это не менее увлекательно, нежели рассматривать какие-нибудь старинные фотографии, не претендующие на эпохальные обобщения.

«В Белгороде дед купил большой кирпичный дом, с надворным флигелем и дворовыми постройками, сараем, конюшней, погребом, тоже кирпичными. Для жизни Белгород был избран не случайно. Здесь служили два сына деда – Петр и Александр, оба офицеры-артиллеристы, один капитан, другой штабс-капитан. Сыновья были холосты и решили жить с отцом. Часть большой семьи оказалась в сборе» [8, с. 279].

«Частой гостьей в покинутую мужем семью была Татьяна – младшая сестра отца. Высокая, какая-то нескладная, угловатая девушка лет девятнадцати без определенных занятий. Дед, умирая, оставил ей свой домишко на берегу Тускари. В домике было две квартиры, которые она сдавала за 15 рублей, а сама скиталась по родственникам, сегодня здесь, а завтра там. В этом отношении у нее был строго заведенный порядок. Два дня у Глазовых, три дня у Бакониных, два дня у Фроловых – так звалась семья второй сестры отца Ольги. Сестра эта жила в той же привокзальной слободе Ямской, где была и наша квартира. Она преподавала и заведовала одноклассной школой, при которой имела квартиру. Муж ее, Фролов, толковый, культурный человек, но запойный пьяница» [8, с. 285 – 286].

«Дверь открылась, и пришедшие вошли в темную переднюю, освещенную лампой через дверь соседней комнаты. Мать разделась, сняла с Вити пальто и фуражку. Вошли в небольшую комнатку, с низкими потолками, стенами, оклеенными светленькими обоями. В комнате стоял большой стол, на котором лежало много книг и какие-то тетради. У стены стояла небольшая постель, укрытая белым одеялом с двумя высоко взбитыми подушками. Было чисто, очень тепло и по-монашески строго» [8, с. 271].

Тем не менее, в этой нарочитой серости слога, как в остывающем пепле, то и дело попадают не погасшие, рдеющие угольки художественно-образных решений. Вот краткий очерк не сложившейся женской судьбы, в котором даже бытовые вещи – от пианино до «безмолвной» кушетки – говорят, что называется, в полный голос.

«Вечерами тетя Саша садилась за пианино, прекрасное дорогое пианино, купленное ей братьями в подарок, глаза ее загорались, на щеках появлялся румянец, пальцы как зачарованные бегали по клавишам, и в комнатах разливались прекрасные мелодии Шопена, Листа, Шумана, Чайковского. Это был все сметающий протест, иступленный крик – нет, нет, неправда, я жить хочу, я еще молода, могу давать радость и брать ее!

Но протест оставался неразделенным, бесплодным, на него в этом доме никто не отзывался. Крышка пианино громко хлопала, а пианистка, всхлипывая, уходила в свою

комнату и бессильно сваливалась на безмолвную кушетку. Мать Вити шла к ней, обнимала за плечи и что-то долго говорила приглушенным голосом. Она, вероятно, рассказывала о том, что и любовь мужчины непостоянна, что семейная жизнь редко бывает счастливой, что дети не только радость, но и печали. Тетя Саша успокаивалась, бралась за вышивание, которым прилежно занималась, и наступал покой после бури» [8, с. 283].

Об одном своем родственнике автор «Мемуаров» рассказывает, слегка приподнимающая завесу нарочитой бесцветности, взятую им на вооружение и прибегая к яркой, почти публицистической оценке: «И рядом с этим он любил читать, особенно немецкую и французскую литературу. Любимым его писателем был Фламмарин, автор многих занимательных романов на астрономические темы. Как видно, его тянуло к звездам, но жажда получить звезду на земле была сильнее и тяжелым грузом придавливала к болоту пошлой, узкоэгоистичной жизни самодовольного буржуа» [8, с. 281].

Скажем еще раз: серость риторизированного слова у Слепушкина – это все-таки не до конца остывший пепел из разрушенного очага Гестии. А скрытый пафос этого текста – поэтический порыв к преобразованию «куска жизни, грубой и бедной, в прекрасную легенду» (Ф. Сологуб). Что, впрочем, привело лишь к новым бедствиям и глубочайшему разочарованию.

Мемуары Н. П. Слепушкина свидетельствуют об исчерпанности духа Модерна, в частности, в его марксистско-ленинской модификации, который культивировал иллюзию титаничности человека, будто бы способного в корне изменить самые законы природы и сложившиеся тысячелетиями устои общественной жизни и построить некий земной рай.

Итак, перед нами нечто, по духу и стилю глубоко родственное автобиографической трилогии Максима Горького, безоговорочное отрицание погрязшего в пошлости семейного быта, который с самого начала ощущался мальчиком как нечто глубоко неправильное и мучительное. Но не мальчик сделал его таким – таким он его уже застал. «Буржуазные» (постренессансные) ценности в их обывательском варианте отлично сконденсированы в реплике персонажа горьковских «Дачников»: *Мы хотим хорошо поест и отдохнуть в зрелом возрасте*. Отсюда аскетическое самоотторжение молодого профессионального революционера от обывательских радостей – во имя изменения целого мира, сознательное превращение собственной жизни в некое подобие сигнальной боевой ракеты. Достаточно сказать, что свой собственный курский домик Н. П. Слепушкин уже в самом юном возрасте предоставляет в распоряжение революционеров – тут с 1905 по 1908 год размещается подпольная типография. И, как ни сдержан Н. Слепушкин в характеристике родительского дома, он в конечном итоге отвергает его со всей пылкостью юношеского максимализма.

Но это пылкое стремление изменить мир, как мы видели уже с самого начала, закончилось глубочайшим и полным разочарованием. Это свидетельствует о полной исчерпанности духа Модерна в его марксистско-ленинской модификации, который культивировал иллюзию титаничности человека, будто бы способного изменить законы природы и сложившиеся тысячелетиями устои общественной жизни, построить земной рай.

Изменение мира начинается не с вмешательства в жизнь Другого, а с изменения самого себя. Перед Витей Глазовым такая возможность открылась – когда его властно повлек к себе образ Царства Небесного. Но, опять же, не по вине мальчика, эти двери оказались для него закрыты, оставив – без вариантов – окончательное разрушение

своего дома своими же руками, что, согласно соломоновой мудрости, есть безумие (Пр. 14:1). И от жара этого порожденного тотальной безвыходностью безумия автор, человек, несомненно, благородно чувствующавший, глубоко мыслящий и литературно одаренный, остывает лишь на страницах своих примечательных «Мемуаров».

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Афанасьев А. Славянская мифология / Александр Афанасьев. – М. : Эксмо; СПб : Мидгард, 2008. – 1520 с.
2. Бурога С.Б. Предисловие к публикации Мемуаров Н.П. Слепушкина / Сергей Борисович Бурога. К.: Международный научно-художественный журнал «Collegium». – 1995. – № 1–2. – с. 256 – 258.
3. Вопросы сюжета и композиции. Межв. сб. – Горький, : Изд-во Горьковского государственного ун-та. – 1985. – 114 с.
4. Короткова М. В. Эволюция повседневной культуры московского дворянства в XVIII–первой половине XIX вв. / Марина Владимировна Короткова: автореф. дис. ... д-ра ист. наук; спец. История.– М. : Московский педагогический государственный у-т, 2009.– 64 с.
5. Слепушкин Н.П. Мемуары. / Николай Петрович Слепушкин Публикация С. Бурога. К.: Международный научно-художественный журнал «Collegium». – 1995. – № 1–2. – с. 256 – 258.
6. Слепушкин Н.П. Мемуары. / Николай Петрович Слепушкин Публикация С. Бурога. К.: Международный научно-художественный журнал «Collegium». – 1997. – № 1. – с. 222 – 236.
7. Слепушкин Н.П. Мемуары. / Николай Петрович Слепушкин Публикация С. Бурога. К.: Международный научно-художественный журнал «Collegium». – 1998. – № 1–2 (7-8). – с. 253 – 267.
8. Слепушкин Н.П. Мемуары. / Николай Петрович Слепушкин Публикация С. Бурога. К.: Международный научно-художественный журнал «Collegium». – 2000. – № 9. – с. 261 – 287.
9. Шишков Д. Х. Эстетика французского натурализма второй половины XIX века как конкретно-историческое явление / Дмитрий Христофорович Шишков. – Дисс. ... канд. философ. наук; спец. эстетика. –Кострома : Костромская государственная сельскохозяйственная академия, 2005. – 166 с.

Бурога Д.С., к.ф.н., докторант

Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, Київ, Україна

ГЕСТІЯ, ЩО ВІДЛЕТІЛА

ДІМ, СІМ'Я І РЕВОЛЮЦІЯ В СПОГАДАХ Н. П. СЛЄПУШКІНА

У статті досліджується психологічна колізія відторгнення свідомості юного гімназиста Віті, alterego мемуариста, від вульгарного обмеженого світу міщанських цінностей, що призводить його в революцію, яка прирекла оповідача на десятиліття бездомності. У підсумку автор відрікається і від сталінізму, який видається йому збоченням

революційної ідеї. Підсумковим змістом тут виявляється безповоротне згасання домашнього вогнища.

Ключевые слова: мемуари, домашний очаг, семья, бездомность.

Burago D.S., candidate of Philology, doctoral candidate
Dragomanov national pedagogic university, Kiev, Ukraine

FLOWN AWAY HESTIA

HOME, FAMILY AND REVOLUTION IN THE MEMOIRS OF N. P. SLEPUSHKIN

The article deals with the psychological collision of the consciousness rejection of a young schoolboy Vitya – the author's alterego, from the vulgar, narrow-minded world of petty bourgeois values, that draws him to the revolution and leads to 10 years of homelessness. As a result, the author also repudiates Stalinism, which he sees as a perversion of the revolution idea. The final sense here is irrevocable extinction of the family hearth.

Key words: memoirs, family hearth, homelessness.

УДК 821.161.3-1*К.Т.Кириенко:821.161.3-1*П.К.Пронуза:94(476)»1941-1945»

Гончаров В.В., магистр фил. наук, аспирант
Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины, Гомель, Беларусь

ВЛИЯНИЕ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ НА ТВОРЧЕСТВО К.Т. КИРИЕНКО И П.К. ПРОНУЗО

В данной статье рассматривается влияние событий Великой Отечественной войны на творчество писателей «военного призыва» К.Т. Кириенко и П.К. Пронуза. Выявлены основные черты развития их философско-эстетического комплекса. Особое внимание уделяется способности литературы трансформироваться в соответствии с окружающими обстоятельствами.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, писатель, произведение, родина.

Несмотря на большое количество научных работ, посвященных исследованию темы Великой Отечественной войны в литературе, по-прежнему существует необходимость освещения данных явлений в рамках современной литературной жизни. Значимый вклад в разработку темы внес М. Тычина. В своей монографии «Народ и война» он исследует военную литературу с позиции национального менталитета и нравственных ценностей.

В статье предлагается новая проекция взгляда на белорусскую военную литературу с точки зрения взаимосвязи художественных традиций с тематико-стилевыми исканиями и модификациями, связанными с событиями Великой Отечественной войны.

Особый интерес среди «военных» белорусских писателей представляют фронтовики К.Т. Кириенко и П.К. Пронуза.

© Гончаров В.В., 2017

К.Т. Киреенко родился в деревне Гайшин Славгородского района Могилевской области. Окончил Гомельский автодорожный техникум. Затем поступил на литературный факультет Гомельского пединститута, где началось его становление в качестве писателя. И.Ф. Штейнер отмечает: «Начинал Константин Кириенко в классически-традиционном стиле тогдашней белорусской поэзии: живописной, возвышенной, песенной. Он с молодым задором и энтузиазмом славит родную землю, на которой все вызывает умиление» [1, с. 298].

Создавая своеобразное эмоциональное поле, писатель выражает свои чувства сильной связи с тем местом, где он родился, и подчеркивает ее постоянную неразрывность: «Милый край, моя отчизна... // Песенка родимой над кольскою, // И над хатой неба синь свободная. // Милый край, моя отчизна... // С каждой памяткой своею близкою Ты – звезда, навеки путеводная» [2, с. 310].

Его стихотворения-пейзажи складываются из живописных панорам родных мест и наполнены сыновней любовью. Они характеризуются трепетной нежностью, точностью и подробностью описаний: «Лес в ярко-пламенном цвете, // Золота он золотей. // Крикнешь – и эхо ответит, // Сыплются листья с ветвей. // Сыплются, опадают, // И я говорю в тишине: // – Какая ты молодая, Земля, в осеннем огне!» [2, с. 308].

Произведения К.Т. Киреенко многогранны. За живым и выразительным воспеванием природы, прославлением радости мирного труда на родной земле скрывается тонкий психологизм и философичность: «Была у нас походная баклага – // Бесценное наследие отца. // В июльский день какое это благо // – Испить, избыть всю жажду до конца! // И с новой силой до изнеможенья // Косою нержавеющей махать, // Но сохнут губы, нарастает жгенье, // И ты к баклаге тянешься опять. // Я брал с собой баклагу не однажды // На летний луг. // И все же не смог понять, // Зачем она – чтобы спастись от жажды // Или затем, чтоб жажду вновь рождать?» [2, с. 307].

С началом Великой Отечественной войны К.Т. Киреенко был призван в армию и четыре года воевал на фронте. Получил тяжелое ранение, но не умер и вновь вернулся в строй. Работал военным корреспондентом. Его публицистические работы проникнуты выразительной, предельно проникновенной интонацией. Это придает им достоверность и убедительность. В период тяжелых фронтовых будней продолжал писать. Произведения, созданные в дни войны, вошли в первый сборник поэта «Утро идет» (1945). Сборник формирует многообразное представление о Великой Отечественной войне и чутко передает душевное состояние автора.

За годы войны поэтическая парадигма писателя не только прошла закалку, но и претерпела заметную эволюцию. Лирика стала приобретать черты эпоса, так как выражала чувства родственные миллионам людей, а позднее автор начал обращаться и к крупным формам. Основная идея его поздних произведений заключается в том, что человек сам наделяет смыслом свое существование, и для того, чтобы целенаправленно переустраивать мир на основе добра, необходимо сохранить и донести память о тех, кто отдал свою жизнь за светлое и свободное будущее. Определяющим началом позднего творчества, посвященного теме Великой Отечественной войны, стало прославление подвига и героизма защитников родной земли.

Достоянием писателя являются сборники: «Утро идет» (1945), «После грозы» (1947), «Моя республика» (1949), «Маяки» (1952), «Любовь и дружба» (1955), «Светлая

волна» (1959), «Живые идут вперед» (1964) и др. Многие стихи положены на музыку композиторами М. Аладовым, В. Оловниковым, Ю. Семеняка, В. Будником.

П.К. Пронузо родился в деревне Вылево Добрушского района. Его творчество в значительной мере расширяет понятие эстетического в литературе и наполнено исключительной любовью к родной земле. В своей автобиографии «Дорога жизни», больше похожей на художественное произведение, писатель отмечает, что в его памяти навсегда остались те места, где прошло детство, где он научился видеть мир во всей его привлекательности и разнообразии.

Творческий путь П.К. Пронузо начал с разработки традиционных тем любви к родине и пейзажа. В его произведениях живая образность, простота и естественность языка сочетается с необычайной мелодичностью поэтического слова. И.Ф. Штейнер пишет: «В его стихах родная природа живет и дышит вместе со своими пейзажами. Его лирический герой видит луну месяца на дне вечернего озера, где шум ветерком разрывает седой скатертью тумана. На дне же реки – “многоточие серебра”, где “утонула лазурь небес глубоко”, он хочет набрать звезд для любимой. Радость жизни, счастье любви делает его зрение чрезвычайно прозрачным – и поэту так свободно в этом мире с его туманами, пытающимися взлететь на мокрых крыльях, голосами журавлей, отпечатками зари на воде и ясной синевой на горизонте» [1, с. 301].

В произведениях писателя особенно сильно ощущается связь отдельного человека с миром природы, высокое вдохновение гармонично сочетается с поэтическим совершенством.

О начале войны П.К. Пронузо пишет: «Здадзены дзяржаўныя экзамены. Пачаўся экзамен на мужнасць, на адвагу, на любоў да Радзімы. Аб вайне мы ведалі з кніг, з кінафільмаў. І вось яна, ненажэрная, лютая, дыхнула нам у твары дымам, полымем, смерцю. Мы пайшлі па розных дарогах, але да адной мэты – насустрач перамозе над лютым ворагам». [3, с. 421]. Писатель отчетливо осознает всю серьезность и трагичность положения, принимает бремя ответственности за судьбу своей родины, но без малейшего сомнения и колебания бесстрашно готов пожертвовать своей жизнью во имя победы над врагом.

Беспощадные реалии войны оказали сильнейшее воздействие на поэта, что привело к трансформации его художественно-эстетических принципов. Непринужденное восхищение родной землей сменяется всеобщей болью, тревогой. Творчество писателя приобретает жанровое разнообразие. Появляются призывы, обращения к солдатам и партизанам, воспоминания, основанные на соответствующей позиции патриота и гражданина. Произведения рождались не только после сражений, но и в процессе самих боев. В письме к другу П.К. Пронузо пишет об изменениях, произошедших в его душе: Пісаць цяпер нялоўка пра салоўку, // Душы цяпер не хочацца пішы. // Бяры, паэт, бяры, паэт, вінтоўку, // Штыком паэмы гнеўныя пішы [3, с. 438].

Но в основе каждого произведения неизменно осталась эмоциональная вибрация, мощный заряд творческой энергии.

Беспристрастная любовь и привязанность к родной земле помогла автору остаться в живых и продолжить свой творческий путь. Пережитые ужасы войны позволили писателю по-новому осмыслить сущность бытия. Обновленное восприятие мирной жизни привело к ее обостренно-возвышенному прославлению и почитанию.

В послевоенном творчестве писатель намеренно избегает философствования и стремится к радостному рационально-объективному описанию действительности. Также П.К. Пронузо начал писать произведения для детей. Однако навсегда в памяти писателя остались воспоминания о страшных днях войны: “Як вадою шырокага Сожа // Праганялі мы смагу, калі // Па-над Гомелем хмары варожых // Пікіроўшчыкаў чорных ішлі” [3, с. 438].

И.Ф. Штейнер отмечает: «Тихая, на первый взгляд, жизнь П. Пронузо стала настоящим символом поколения. Учитель по образованию, он через всю жизнь пронес любовь к детям, учил их, защищал, не жалея собственной жизни, стремился привить любовь к родному языку» [61, с. 303]. К творческому наследию писателя относятся сборники: «Разгневанная зямля» (1946), «Добрай раніцы» (1951), «У дальнім раене» (1954), «Мае землякі» (1957), «Калі верыш» (1963), «Непаўторнасць» (1974) и др.

Своим творчеством данные писатели убедительно доказали жизнеспособность и незабываемость принципов героизма и патриотизма, любовь к родной земле и природе. Они аккумулировали и сохранили духовный опыт, сформированный в ходе героической борьбы народа за свою свободу, что является чрезвычайно важным в условиях современных мировых тенденций, ведь как отмечает М.А. Тычина, «известно, что тот, кто не помнит своего прошлого, осужден пережить его снова» [4, с. 3].

Великая Отечественная война существенно увеличила творческий потенциал обоих писателей. Они не только расширили жанровое разнообразие своих произведений, но и обратились к детской литературе. К.Т. Кириенко написал поэму «Аленкина школа», сборники «Зеленое эхо», «Сум і радасць дзедз Рэпкі», «Весна-красна», «Торжественная песня», «Ручаіны шукаюць ракі», «Алесева кніжка» и др. П.К. Пронузо выпустил книги: «Добры дожджык» (1960), «Я вясну маляю» (1962), «Ручаск» (1969).

К 85-летию поэта в 2003 году вышел сборник избранных стихов для детей «Акуніся ты ў крыніцу», который украшен детскими рисунками.

В итоге мы приобрели в литературно-художественном выражении неповторимое диалектическое сочетание глубины исторического мышления с ощущением сложности и величия жизни человека на земле.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Штэйнер І.Ф., Універсітэт літаратурны / Укладальнікі, аўтары прадмоў і ўступных артыкулаў І.Ф.Штэйнер, І.А.Бароўская. – Гомель: УА “ГДУ імя Ф.Скарыны”, 2005. – 348 с.
2. Кириенко, К. Милый край, моя отчизна / К. Кириенко // Советская поэзия. Т. 2. Под ред. Краковской А., Розенблум Ю. – М. : Художественная литература, 1977 г. – С. 310.
3. Паўлюк Прануза // Беларускія пісьменнікі (1917–1990) : Даведнік / Склад. А. К. Гардзіцкі; нав. рэд. А. Л. Верабей. – Мн.: Мастацкая літаратура, 1994. – С. 438 – 439.
4. Тычина М. Народ и война / М. Тычина. – Минск : Наука и техника, 1985. – 328 с.

Гончаров В.В., магістр філ. наук, аспірант
Гомельський держ. ун-т ім. Ф. Скорини, Гомель, Білорусь

ВПЛИВ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ НА ТВОРЧІСТЬ К. Т. КИРІЄНКО І П. К. ПРОНУЗО

У даній статті розглядається вплив подій Великої Вітчизняної війни на творчість письменників «військового призову» К. Т. Кирієнко і П. К. Пронузо. Виявлено основні риси розвитку їх філософсько-естетичного комплексу. Особлива увага приділяється здатності літератури трансформуватися у відповідності до оточуючих обставин.

Ключові слова: Велика Вітчизняна війна, письменник, твір, батьківщина.

Goncharov V.V., the master of Philology, graduate student
F. Skorina state university, Gomel, Belarus

THE INFLUENCE OF THE GREAT PATRIOTIC WAR ON THE LITERARY WORKS BY K.T. KIRIYENKO AND P.K. PRONUZO

This article examines the impact of the events of the great Patriotic war on the works by the writers of «military conscription» K.T. Kiriyenko and P.K. Pronyzo. The author points out the main features of their philosophical-aesthetic complex. Special attention is paid to the ability of literature to transform in accordance with the surrounding circumstances.

Key words: the Great Patriotic war, the writer, the work, Motherland.

УДК 811.111-26

Bidnenko N.P., PhD in Philology, associate professor

Zajerko O., student

Alfred Nobel university in Dnipro, Ukraine

ON THE PROBLEM OF TRANSLATING INTERNATIONALISMS IN MODERN ENGLISH MEDIA DISCOURSE INTO UKRAINIAN

The article is devoted to translating internationalisms in modern English media discourse into Ukrainian. The authors reveal the main difficulties, which arise at the process of translating internationalisms, systematize and classify words loaned from different languages and offer the ways of their rendering into Ukrainian.

Key words: *internationalisms in modern English media discourse, types of internationalisms, the ways of translating internationalisms into Ukrainian.*

Modern English media discourse is constantly enriched with words borrowed from different languages and this process is accelerating day by day. Some of these borrowed words penetrate into several languages and become internationalisms. The term “internationalism” in modern linguistic defines a borrowed lexical unit used in at least three languages in the same sense and lexical meaning being generally in the same graphic, phonetic and grammatical form (I.V. Arnold, R.S. Ginzburgh, etc). Greek and Latin are common classical source languages for internationalisms in modern English media discourse. Borrowings from other languages such as French, Spanish and German are met more rarely.

Some aspects of researching internationalisms have not been covered by this time, for example, the study of the multiple functions of internationalisms that has been made easier by mass media and the ways of their rendering. According to I.V. Korunets internationalisms or international sayings are not limited with one language and often become universal used in different languages with the shades of meaning or forms [3, 134]. The process of borrowings at which internationalisms appear in speech deals with the appearance of new notions and concepts. These notions and concepts are borrowed in different cultures from one language into another one. Thus, the old language layer of European civilization consists of Malaysian, Indian and Hindu words, then there is another layer of Old Greek, Old Latin and Arabian, and, finally, being closer to the modern language there is the layer of French and Italian words. The linguists consider the main source of international words and saying became English in XX century. The tendency to borrow words from English still exists in XXI century.

V.V. Akulenko, the author of English-Russian and Russian-English Dictionary of Misleading Words emphasizes that international words play important role in the international

communication in the conditions of studying foreign languages at the direct contact and at the translation from one language into another one making the education process easier, breaking the language barriers and using the international information [4, 374]. Internationalisms are also in common usage in scientific and technical literature comprising the bulk of world terminology. Sometimes these terms are borrowed in general language causing difficulties at the process of translation.

Identification of international words in the text does not cause difficulties according to I.V. Korunets. Besides the element to identify international word both for translation and identification is the root of the word [3, 135]. Thus, the international character of the word from the SL can be completely conveyed only if the root morpheme can be translated with the TL. They preserve in each national language the unity of their componental parts, i.e., their structural peculiarity, an absolutely identical notional meaning and a common sphere of functioning.

Linguists made an attempt to classify internationalisms. Thus, V.I. Karaban divides internationalisms for real, partial and full ones:

- real internationalisms: *норма* – *norm*, *парадокс* – *paradox*, *аспект* – *aspect*, *автоматичний* – *automatic*, *концептуальний* – *conceptual*, *план* – *plan*, *маркер* – *marker*, *принцип* – *principle*, *об'єкт* – *object*, *процент* – *percent*;

- partial internationalisms (pseudo internationalisms) which can be misleading words: *operation* – *операція* і *робота*, *дія*; *technique* – *техніка* і *метод*, *спосіб*. There are two subdivisions in this group:

- a) international word can coincide with the word from the TL only in one meaning: *instrument* and Ukrainian *інструмент* which is used in the meaning tool, mechanism, appliances;

- b) the word from the TL has the meaning different from the word of the SL: Ukrainian *фокус* has two meanings: optical point and magic as a trick. English *focus* is used only in the first meaning, for the second one English word *conjure* is used;

- c) Neither the word of SL nor the word of TL has the same meaning besides ones which coincide: Ukrainian *кореспонденція* has besides common with English *correspondence* meaning letter or information, the article in the newspaper about the recent news. In its turn, *correspondence* has the meaning analogy;

- full internationalisms: *accurate* – *точний* (не акуратний), *reason* – *причина* (не резон), *academic* – *університетський*, *навчально* – *науковий* (не академічний), *paper* – *стаття* (не папір) [3, 123].

V.V. Akulenko considers that not all international words are called internationalisms but only the effect of inter language coincidences.

The main source of the appearing international words is the process of borrowing. Contrary international words are the synchronic category existing when several languages or words from several languages should be compared. But there are a lot of cases when for identifying a new concept created in TL the word from SL is used. In addition we can trace the existence of two words for one concept in TL: one is original from the native language and another one is international borrowed from different language. Thus, we can say about the appearance of absolute or total synonyms.

V.V. Akulenko identifies three groups of related words in English which may be referred to misleading words:

- 1) inter-language relative synonyms,
- 2) inter-language homonyms,
- 3) inter-language paronyms [4, 371-372].

In addition, internationalisms are classified traditionally according to the source language:

1) Greek borrowings such as **chaos** (*хаос*), **tragedy** (*трагедія*), **diagnosis** (*діагноз*), **risks** (*ризики*);

2) Latinisms such as **presidency** (*президентство*), **potential** (*потенціал*), **alternative** (*альтернатива*), **percent** (*процент*);

3) Gallicisms such as **rehabilitation** (*реабілітація*), **conference** (*конференція*), **terrorists** (*терористи*) and others.

Greek borrowings are used mainly to compare somebody or something with mythology characters and their actions in modern English media discourse:

– “**Odyssey** Media Group provides a comprehensive daily global business travel/ meetings, incentives, conventions & events” [9];

– “To purchase, the site required a license, along with an application to which the **Aphrodite** Group reserved the right to approve or deny, even though no reasoning for acceptance or denial was ever established” [7].

Latinisms are used in modern English media discourse to express some international sayings borrowed from Latin:

– “The Cartesian «**Cogito, ergo sum**,” he said, which is critical to the Western conception of the self, could be destabilized if people began to believe that others’ statements were actually their own thoughts” [6].

Gallicisms are words and sayings borrowed from English and Old French are often met in modern English media discourse:

“If Amsterdam or Leningrad vie for the title of Venice of the North, then Venice – what **compliment** is high enough?” [8].

I.V. Korunets distinguishes internationalisms from the point of their rendering into analogues, pseudo internationalisms and full internationalisms [3, 137]. These words that coincide with the words from TL or SL in spelling, in lexical meaning can be misleading words or „faux amis du traducteur”, „translator’s false friends” or traquenards or irreführende Fremdwörter. Translator’s false friends or misleading words appear in the result of a language interference and cause mistakes not only in one language but also in both ones. The cases of coincidences of Ukrainian and English words are accounted by several thousands of linguistic units consisting of direct borrowings from the common source language.

According to I.V. Korunets these borrowings comprise international words or pseudo international words [3, 137]. The English words are characterized by extensive semantic structure than those corresponding to Ukrainian ones. At the process of translating international words a lot of mistakes and difficulties arise. For example, translation of interlanguage homonyms from English to Ukrainian conceals more mistakes than the translation of the same words from Ukrainian into English. V.V. Akulenko reminds that this fact deals with the usage of English words in other English speaking countries such as the UK, USA [4, 372].

Borrowing is the simplest way of translating international words to render information of metalinguistic character (the names of new discoveries or developments). To borrow the word from another language transcription, transliteration and calque are used.

Transcription or phonetical rendering is the process of borrowing the word from SL with unchanged phonetical form: “I was shaped by an encounter with an **officer** at age 12” [10] – *Мене виховували бути офіцером з 12 років*. In its turn, transliteration is the way of borrowing international word from SL into TL with the letters of TL: the letters of borrowed word are replaced with the letters of TL: “His **presidency** may hold more in store than some realized” [11] – *Його президентство може триматися більше, ніж деякі собі уявляли*.

The process of assimilating foreign elements begins with their introduction into language made by calque. Calque is the type of borrowing when the word is translated according to its morphological structure. Translator conveys each element of the word into TL: **Compliments de la Saison** (букв.: “сезонні поздоровлення”) or **science-fiction** (букв. «наукова фантастика»). The new calque in modern English are the most difficult and interesting at the same time: Fr. **conomiquement faible** – *економічно слабкий*, the calque from German).

Descriptive translation is used rarely in modern English media discourse especially to convey cultural and linguistic information: *Speaker* – голова палати громад, *backbenchers* – рядові члени англійського парламенту and etc.

The difficulties at the process of translating internationalisms arise when translator forgets about the sphere of word usage and being impressed with the graphic or sound form can break the norms of mother tongue, especially the collacability of these words with other ones. Translator of course has the right to convey the root meaning of the word with word for word translation in the case that he understands the degree of adequacy of the translation.

To sum up mentioned above it is worth saying that the words represented new notions and new phenomena are borrowed from different languages and become internationalisms. Internationalisms are the words, which are borrowed at least in three different languages with unchanged phonetical, semantic and grammar forms. International words comprise the bulk of modern English media discourse vocabulary constantly enriched with the new words. Ethnic and cultural links between SL and TL, metalinguistic concepts reflecting the facts of the common existence of peoples, the bilingual periods in the history of the peoples and heritage deals with political and intellectual meaning should be taken in account at the process of translating international words in modern English media discourse. Nevertheless, the existence of different kinds of internationalisms such as real, partial and full ones they should be adequately rendered paying attention on misleading words. Deeply analyzed the ways of translating internationalisms in modern English media discourse we could conclude that the most effective ways of rendering internationalisms into Ukrainian are transcription, transliteration, calque and descriptive translation.

REFERENCES

1. Интернациональные элементы в лексике и терминологии/Сост. Белодед И.К., Акуненко В.В., Жлуктенко Ю.А. и др. – К.: Высшая школа, 1980. – 247 с.
2. Карaban В.І., Мейс Дж. Теорія і практика перекладу з української мови на англійську/ В.І.Карaban, Дж. Мейс. – Видавництво: «Нова Книга», 2003 р. – 608 с.
3. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) / І. В. Корунець : підр. – Вінниця : Нова Книга, 2000. – 448 с.
4. Akulenko V.V. English-Russian and Russian-English Dictionary of Misleading Words/ V.V. Akulenko. – М., 1969.

5. Borisova L.I. Misleading Words. General scientific lexis/ L.I.Borisova. – M., 2002.
6. <http://englishdictionary.education/en/cogito-ergo-sum>
7. <http://hybrid.life/inside-foria-and-the-aphrodite-group/>
8. <http://quotes.yourdictionary.com/author/boris-johnson/68397>
9. <http://www.odysseymediagroup.com/Portal/Home.asp>
10. <https://www.washingtonpost.com/>
11. <https://www.washingtonpost.com/blogs/post-partisan/wp/2017/03/02/was-trumps-speech-a-turning-point-or-a-head-fake/>

Бідненко Н.П., кандидат філологічних наук, доцент

Заєрко О., студент

Університет імені Альфреда Нобеля, Дніпро

ДО ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМІВ У СУЧАСНОМУ АНГЛІЙСЬКОМУ МЕДІА ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЮ

Стаття присвячена перекладу інтернаціоналізмів у сучасному англійському медіа дискурсі українською. Автори розглядають основні труднощі, що виникають при перекладі інтернаціоналізмів, систематизують і надають різні класифікації словам, що були запозичені з різних мов і пропонують способи їх перекладу українською мовою.

Ключові слова: *інтернаціоналізми у сучасному англійському медіа дискурсі, типи інтернаціоналізмів, способи перекладу інтернаціоналізмів українською.*

Бидненко Н.П., кандидат филологических наук, доцент

Заєрко О., студент

Университет имени Альфреда Нобеля, Днепр

К ПРОБЛЕМЕ ПЕРЕВОДА ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМОВ СОВРЕМЕННОГО АНГЛИЙСКОГО МЕДИАДИСКУРСА НА УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК

Статья посвящена переводу интернационализмов современного английского медиадискурса на украинский язык. Авторы рассматривают основные трудности, которые возникают при переводе интернационализмов, систематизируют и классифицируют слова, которые были заимствованы из разных языков, и предлагают способы их перевода на украинский язык.

Ключевые слова: *интернационализмы современного английского медиа дискурса, типы интернационализмов, способы перевода интернационализмов на украинский язык.*

THE PECULIARITIES OF PATENT LITERATURE AND THE PROBLEMS OF ITS TRANSLATING INTO UKRAINIAN

The peculiarities of patent literature, the specifics of its translating and the problems of rendering patents into Ukrainian are considered in the article. The patent structure, the elements of patent texts and their Ukrainian variants are deeply analyzed. The author of the article proposes a wide range of translation solutions for adequate patent translation.

Key words: *the peculiarities of patent literature, patent translation, literal translation of patent.*

Nowadays in the world of developed technologies, the problem of adequate patent translation has become of a great importance. According to M. Cross, the experienced translator, the head of his own Patent Translations Inc. who spends much of his time editing translations and training translators and editors in the ins and outs of patent translation, says that “the translations will be certified by the translators as being faithful to the original” [4, 20]. To convince his thought M. Cross adds that there is the necessity of literal translation of patient which is used “an exact and accurate reproduction of the entire content of the source text without embellishment or modification in modern linguistics” [4, 21]. In this case, the job of the patent translator has become similar to that of a court interpreter: translators may not contribute their own knowledge or opinions but rather must limit themselves to reproducing precisely what is said in the original patent.

Another linguist R. Faber defines “patient literature is a kind of strictly structured scientific and technical texts applied for a long, precisely worded legal definition of an invention” [3, 23]. A patent text is the text contains scientific and technical information about an agreement between a state and an individual or company to provide anyone with the right to use it for filing, litigation support, and research. Patient is issued by the state for just about anything that is useful, so long as the idea is novel – and by novel, the state means that it must not be publicly known anywhere in the world. That is why the problem of a precise, adequate and accurate reproduction and rendering patient literature concerns not only the translators of patients but also the inventors.

Ukrainian linguist L. Chernovaty emphasizes that the text of patent transferred into another foreign language environment is the only carrier of scientific and technical information for rendering it in time and space and coincides with functioning such genres of scientific and technical literature as article or report [1]. The style of patient literature is strictly regulated. It is a kind of normalized scientific and technical writing, which creates one of the parts of non-fiction style executing informative function.

Patent is issued by the state for just about anything that is useful, so long as the idea is novel – and by novel, the state means that it must not be publicly known anywhere in the world.

That is why the problem of a precise, adequate and accurate reproduction and rendering patient literature concerns not only the translators of patients but also the inventors.

Patient literature exists mostly in written form; all information is represented in an objective, precise and clear way in it. Clarity is an important part of patient literature. Sentences are not long and don't contain too many clauses. If a sentence is too long, it should be divided into several smaller ones. The words in the sentences and linking words should be repeated to lead the reader through the smaller sentences. Every extra word gives the reader something extra to read and understand. The more words are used the greater the chance of misunderstanding something.

In general the structure of patent description contains two basic parts: bibliographic data and detailed information about invention. Moreover, patent texts include:

- a) bibliographic description,
- b) introduction,
- c) review of well-known technical decisions and critic of the present technology,
- d) summary of the invention,
- e) field of the invention,
- f) the detailed description of the invention,
- g) the claims.

However in practice some parts of patent texts can be omitted or united.

Patient literature is different from other texts in the vocabulary, grammar, syntax, and the way of presenting material.

Vocabulary. In general the patient vocabulary consists of a great number of stamps and cliches, synonyms, polysemic words and of a wide range of words with written-bookish stylistic colouring (scientific and technical concepts and notions, marked vocabulary, archaisms, special terms).

The synonyms used in American and British patent descriptions of inventions can be divided into groups. The first group unites the words which can be synonymous only in certain word-combinations, for example, the verbs *to aid better*, *to enhance*, *to improve*, *to increase*, *to raise* are synonymous only in the combinations with the noun *efficiency* and in this case have one meaning *новітумі*.

The second group contains the words are synonymous regardless of the word-combination they are used in. One of the vast synonymous rows is formed with the words and word-combination having the meaning *недолік*: *complaint*, *default*, *defect*, *defective*, *detriment*, *detrimental characteristic*, *disability*, *disadvantage*, *disadvantageous effect*, *disadvantageous feature*, *drawback*, *fault*, *failing*, *failure*, *inadequacy*, *nuisance*; *objection*, *objectionable feature*, *shortcoming*, *undesirable characteristic*, *undesirable effect*, *undesirable feature*, *unsatisfactory result*, *weakness* and others.

The phenomenon of synonymy is closely related to the phenomenon of tautology. Tautology is used by many authors of invention descriptions of the UK and the USA: *the disadvantages and drawbacks*, *the invention and discovery*, *the purpose and object*, *new and novel*, *to improve and increase (the efficiency)*, *to remove; or obviate (the disadvantages)* and others.

Especially tautological expressions are often met in the "extending" phrases of description: *changes and modifications*, *forms and modifications*, *modifications and adaptations*, *the spirit and intent*, *the field and scope* and others. To avoid tautology at the process of translating such specific patent constructions into Ukrainian the way of omitting is used:

A general object of my invention is to improve and increase the efficiency of rotary internal combustion engines of this type. –

Завданням винаходу є підвищення ККД роторних двигунів внутрішнього згорання цього типу.

Many polysemy words in the American and British descriptions of inventions can be divided into three groups:

1) words having different meanings, depending on which grammatical structure in which section of the description they are used;

2) words that have different meanings in certain phrases;

3) words whose meaning are determined only by the context.

For example the words *to comprise, to consist in, to provide, to relate to* with the word *invention* in the introduction can be translated – *винахід складається з, винахід забезпечує, винахід відноситься до, мета винаходу*. In the summary of invention *the invention comprises, consists in, provides, relates to* can be translated *пропонувати/пропонуємо*.

The word *to meet* can be translated like:

to meet a condition – відповідати вимогам,

to meet a disadvantage – ліквідувати недолік,

to meet an object – мати ціль,

to meet a problem – вирішувати проблему,

to meet a requirement – відповідати вимогам,

to meet a standard – відповідати стандарту.

One of the peculiarities of patent literature is the usage of archaisms and obsolete words, for example, the adverbs with *there* and *where* (*thereacross, therealong, there beneath, therebetween, thereby, therefore, therein, thereon, thereover, therein through, therewith, therewithin, whereafter, whereby, wherein, whereof, whereon, wherethrough, whereupon* and etc.):

The compressor is connected with the turbine and rotates therewith. – Компресор з'єднаний з турбіною і обертається з нею;

Whereafter the pressure in the second chamber drops. –

... після чого тиск у другій порожнини падає.

therewith = with it or with them.

where = which with preposition; *whereafter* = after which.

Thus it could be concluded that patent vocabulary consists of:

1. the extensive use of scientific terminology;

2. the use of abstract, mainly foreign words and idioms;

3. the use of polysemic words and synonyms;

4. the presence of tautology expressions;

5. the presence of drawings and schemes, charts, mathematical, physical, chemical and other signs and formula, abbreviations;

Grammar. It is worth saying that the style of patent is also differ from other function styles in the use of specific grammar forms, constructions and tenses. It can be vary in:

1) the terms of language means, the constructions of the gerund and participle used to make the text more condense and precise;

2) the use of parentheses;

3) the personal manner of representing material, the constructions from the first person.

The authors of invention descriptions quite often use grammatical constructions from the first person. However, in Ukrainian translation such personal constructions are changed into impersonal ones:

My invention relates – Винахід належить до;

I aim to provide an engine – Завданням цього винаходу є створити двигун;

According to the invention we provide an engine – Пропонується двигун.

Syntax. The texts of patent differ from other function styles not only in their vocabulary and grammar but also in their syntactic constructions. The forms of Past Participle or impersonal Passive constructions are used in the beginning of the new paragraphs in patent literature: *The above mentioned, Broadly stated, Patented, It is understood, It is to be understood, As can be best noted – Як вказано або зазначено, Відповідно до, Дата видачі патенту, Слід розуміти, Зрозуміло, Як показано.* Impersonal sentences of this type bring minimum semantic information and serve only as an introduction of the sentence presenting the basic thought.

The way of presenting material. Another peculiarity of patent literature is the way of presenting material.

The first and most noticeable peculiarity of patent writing is the logical sequence of utterances with a clear indication of the interrelations and interdependencies. Logical sequence of utterances is definitely important to comply with the following general features.

The second characteristic feature of patent literature is repetition. The repetition and formality of patent writing are closely connected with the specific use of linguistic means called intellectualization or rationalization. It means the tendency to concrete and precise expressing information.

Thus to all peculiarities of patent writing mentioned above it can be added a specific vocabulary, using terms and scientific technical concepts and notions, a wide range of words with written-bookish stylistic colouring, using Passive and participle constructions, abstract nouns formed from verbs and adjectives, strictly logical syntax and sentence order, objectivity, impersonality, repetition, tautology and formality. The key role in the process of translating patent literature belongs to translators and in this turn, translators' primary task is presenting information of invention descriptions in the most appropriate, accurate and adequate way to make executing it as a court interpreter without any contributions of their own knowledge or opinions but with rather limitation. To translate adequately English patent literature it is necessary to know the patent content and its structure. This aim supersedes any intentions to transfer the text of the source language into the target one and to make the communication successful and effective by means of the target language. Patent translators do not interpret words but interprets what people do with these words. In this sense, the translators of patents become the intercultural and cross-field writers.

REFERENCES

1. Черноватий Л.М. Книга для викладача. Переклад текстів англomовних засобів захисту інтелектуальної власності. Патенти. Знаки для товарів та послуг. – Книга для викладача/ Леонід Черноватий. – Вінниця: Нова Книга, 2011. – 112 с.
2. DeForest, Thomas E. 1988. *Inventor's Guide to Successful Patent Applications*. Blue Ridge Summit, PA: Tab Books.

3. Faber, Robert C. 2003. Landis on Mechanics of Patent Claim Drafting. 5th ed. New York: Practising Law Institute.
4. <http://patenttranslations.com/Publications/ATAPatentTranslatorsHandbook-Martin%20Cross.pdf>

Бідненко Н.П., кандидат філологічних наук, доцент
Університет імені Альфреда Нобеля, Дніпро

ОСОБЛИВОСТІ ПАТЕНТНОЇ ЛІТЕРАТУРИ І ПРОБЛЕМИ ЇЇ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

У статті розглядаються особливості патентної літератури, специфіка її перекладу та проблеми відтворення патентів українською. Структура патенту, його елементи та їх відповідні українські варіанти ретельно аналізуються. Автор статті пропонує різні перекладацькі рішення щодо адекватного перекладу патенту.

Ключові слова: особливості патентної літератури, переклад патенту, літературний переклад патенту.

Бідненко Н.П., кандидат филологических наук, доцент
Университет имени Альфреда Нобеля, Днепр

ОСОБЕННОСТИ ПАТЕНТНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И ПРОБЛЕМЫ ЕЕ ПЕРЕВОДА НА УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК

В статье рассматриваются особенности патентной литературы, специфика ее перевода и проблемы интерпретации патентов на украинском языке. Структура патента, его элементы и их соответствующие украинские варианты подробно анализируются. Автор статьи предлагает разные переводческие решения для адекватного перевода патента.

Ключевые слова: особенности патентной литературы, перевод патента, литературный перевод патента.

УДК 81'373.2(497.16):003.034=161.3

Мицкевич В., канд. філал. навук,
Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Мінск

ПРАБЛЕМЫ ПЕРАДАЧЫ НАЗВАЎ ГЕАГРАФІЧНЫХ АБ'ЕКТАЎ ЧАРНАГОРЫ НА БЕЛАРУСКУЮ МОВУ

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці перадачы назваў геаграфічных аб'ектаў Чарнагорыі на беларускую мову. У адпаведнасці з нормамі сусветнай практыкі перадача інішамоўных найменняў ажыццяўляецца спосабам транслітарацыі або практычнай

© *Мицкевич В.*, 2017

транскрыпцыі. Дадзеныя матэрыялы могуць стаць асновай пры стварэнні Інструкцыі па перадачы на беларускую мову тапаніміі Чарнагорыі.

Ключавыя словы: транслітарацыя, практычная транскрыпцыя, афрыката, аканне, яканне, дзеканне, цеканне.

Перадача ўласных геаграфічных найменняў з адной мовы на іншую часта выклікае пэўныя складанасці. У кожнай мове існуе свая арфаграфічная сістэма, якая вызначае напісанне назваў, немалую ролю таксама адыгрывае традыцыя, што склалася за час існавання той або іншай з’явы. У адпаведнасці з нормамі суветнай практыкі перадача іншамовных назваў на беларускую мову ажыццяўляецца спосабам транслітарацыі або практычнай транскрыпцыі. Правілы перадачы ўласных назваў геаграфічных аб’ектаў з іншых моў на беларускую замацаваны ў нарматыўных дакументах. На сённяшні дзень падрыхтаваны і зацверджаны для карыстання Тэхнічныя кодэксы ўстаноўленай практыкі па перадачы геаграфічных назваў Літвы, Латвіі, Польшчы, Украіны. Цяпер вядзецца работа па падрыхтоўцы праектаў Інструкцый па перадачы ўласных геаграфічных найменняў іншых краін, у тым ліку і назваў геаграфічных аб’ектаў Чарнагорыі.

Афіцыйнай мовай Чарнагорыі з 2007 года з’яўляецца чарнагорская мова, па сутнасці гэта новаштокаўскі іекаўскі дыялект сербскай мовы. Чарнагорскай мове характэрны іекавізм, г.зн. спалучэнне «*ije*» вымаўляецца як два склады. Гістарычна «*ije*» з’яўляецца вынікам фанетычных змен адметнага славянскага гуку, які абазначаўся літарай «Ь». У Чарнагорыі афіцыйна прынята кірыліца, аднак яна хутка выцясняецца лацінцай. Летам 2009 года кансіліум прафесараў з Чарнагорыі, Харватыі і Украіны ўвёў у чарнагорскі алфавіт новыя літары-дублеты «*Š š*» (літара адпавядае гуку, блізкаму да рускага [ш]) і «*Ž ž*» (гук [з’]). Пры гэтым ранейшае вымаўленне і напісанне не адмяняецца, такім чынам, новаўвядзенне не прынесла ў чарнагорскі алфавіт істотных змен у параўнанні з сербскім. Паколькі гэтыя новаўвядзеныя літары не былі зафіксаваны ў геаграфічных найменнях, то ў дадзеным артыкуле яны не ўлічваліся.

Сфарміраваны на сённяшні дзень корпус уласных геаграфічных назваў Чарнагорыі налічвае 340 адзінак. Аснову корпуса склалі назвы, засведчаныя ў энцыклапедыях, геаграфічных картах і атласах. У гэтым артыкуле зроблена спроба распрацаваць рэкамендацыі па міжмоўнай чарнагорска-беларускай перадачы тапаніміі з улікам міжнародных патрабаванняў, а таксама фанетыка-арфаграфічных асаблівасцей мовы-донара (лацінаграфічны варыянт чарнагорскай мовы) і мовы-рэцыпіента (беларускай). Пры гэтым улічваліся ўласцівасці асобных гукаў, спецыфічныя графемы.

Пры перадачы чарнагорскай тапаніміі звярталася ўвага і на асаблівасці націску. Націск у чарнагорскай мове музычны, г.зн., націскны склад вылучаецца не толькі сілай вымаўлення, але і паніжэннем або павышэннем тона. Таму націск можа быць узыходным або сыходным. Пры гэтым націскныя склады могуць быць доўгімі або кароткімі. Па даўжыні і кароткасці адрозніваюцца не толькі націскныя, але і ненаціскныя склады. Месца націску ў чарнагорскай мове непастаяннае. Націск можа падаць на розныя склады, але калі ў слове больш за адзін склад, то апошні склад не можа быць націскным. Пры змяненні слова можа мяняцца месца націску і яго якасць. У беларускай перадачы чарнагорскіх тапонімаў месца націску па магчымасці захоўваецца.

Пры ўстанаўленні тапанімічных эквівалентаў неабходна ўлічваць спецыфіку кожнай з моў. Пералічым асноўныя асаблівасці чарнагорскай мовы:

- Галосныя ў чарнагорскай мове вымаўляюцца аднолькава выразна як у націскных, так і ў ненаціскных складах.

- У чарнагорскай мове пяць мяккіх зычных, якія ў лацінскай графіцы абазначаюцца літарамі або спалучэннямі літар: «*Lj lj*», «*Nj nj*», «*Ć ć*», «*D đ*», «*J j*». Яны заўсёды вымаўляюцца мякка. Астатнія зычныя заўсёды застаюцца цвёрдымі і не змякчаюцца нават перад галоснымі «*u*», «*e*».

- Мяккі гук [h], абазначаны ў чарнагорскай мове літарай «*D đ*», паходзіць ад стараславянскіх /дъ/ і /дзь/ і з'яўляецца своеасаблівай формай дзекання.

- Цвёрды гук, абазначаны спалучэннем «*Dž dž*» уяўляе сабой афрыкату і вымаўляецца як [дж].

- Літара «*Ć ć*» у чарнагорскай мове абазначае глухую афрыкату адпаведную спалучэнню /тш/ са кароткім «т». Літара «*Č č*» выкарыстоўваецца для выяўлення мяккай афрыкаты, аналагічнай рускаму гуку [ч']. Але паколькі ў многіх сучасных дыялектах мяккі гук амаль не ўжываецца, то ён замяняецца цвёрдым незалежна ад літары. Такім чынам, чарнагорскія літары «*Ć ć*» і «*Č č*» у беларускай мове перадаюцца літарай «*Ч ч*» і вымаўляюцца як [ч].

- У чарнагорскай мове ў канцы слова не адбываецца аглушэння звонкіх зычных. Таксама не адбываецца аглушэння [в] перад глухімі зычнымі.

- У чарнагорскай мове гук [р] можа быць складаўтваральным, пры гэтым ён можа быць доўгім і кароткім. На яго можа падаць націск.

- Літары «*Ž ž*», «*Ć ć*», «*Č č*», «*Š š*» і спалучэнне літар «*Dž dž*» служаць для абазначэння шыпячых.

- Галосныя фанемы выступаюць у сваім асноўным варыянце, калі яны знаходзяцца ў націскным складзе і не ў пазіцыі пасля мяккіх ці шыпячых зычных.

Звернемся непасрэдна да пытання перадачы ўласных назваў геаграфічных аб'ектаў Чарнагорыі на беларускую мову.

Асаблівасці перадачы галосных з чарнагорскай мовы на беларускую.

1. Чарнагорскі галосны [a] звычайна на пісьме перадаецца беларускай літарай «*A a*»: *Ambula* – Амбула, *Arza* – Арза, *Brezava* – Брэзава, *Grab* – Граб і інш. У становішчы пасля мяккіх чарнагорскі [a] на беларускую мову перадаецца літарай «*Я я*»: *Orja Luka* – Ор'я Лука, *Polja* – Поля, *Žabljak* – Жабляк і інш.

2. Чарнагорскі галосны [o] у націскай пазіцыі перадаецца на беларускую мову літарай «*O o*»: *Obod* – Обаод, *Ostros* – Острас, *Kosor* – Косар, *Poprat* – Понрат і інш. У чарнагорскай мове націскныя і ненаціскныя галосныя вымаўляюцца аднолькава выразна, таму ў ненаціскным становішчы таксама вымаўляецца [o]. Аднак пры перадачы геаграфічных назваў на беларускую мову галосны [o] у ненаціскай пазіцыі будзе перадавацца літарай «*A a*» пад уплывам такой беларускай фанетычнай асаблівасці, як аканне: *Kateno* – Камена, *Morakovo* – Моракава, *Ponari* – Понары і інш.

3. Пры перадачы з чарнагорскай мовы літары «*U u*», якая абазначае галосны гук [y], на беларускую мову выкарыстоўваецца літара «*У у*»: *Ubli* – Ублі, *Vuča* – Вуча, *Skrbuša* – Скрбуша і інш. У становішчы пасля мяккіх – літара «*Ю ю*»: *Zaljutnica* – Залютніца і інш.

4. Узнікаюць пэўныя складанасці пры перадачы чарнагорскага галоснага [и] на беларускую мову ў сувязі з тым, што гэты галосны гук не паказвае на змякчэнне папярэдняга зычнага, а беларускі [і] папярэдні зычны змякчае. З улікам гэтых асаблівасцей мовы-донара і мовы-рэцыпіента лічым мэтазгодным пры перадачы чарнагорскіх назваў на беларускую мову выкарыстоўваць літару «I i» ў пачатку слова, пасля заднеязычных і мяккіх зычных, а таксама пасля літар «B в», «Л л», «М м» і «Н н» (калі яны знаходзяцца ў сярэдзіне слова). Пасля іншых зычных, якія ў беларускай мове з'яўляюцца парнымі па цвёрдасці/мяккасці можа пісацца як літара «I i», так і «ы». Пры перадачы канцавога [и] (у большасці выпадкаў), а таксама ў пазіцыі пасля [ж], [ш], [дж], [ч], [ц], [р], якія ў беларускай мове не маюць мяккіх адпаведнікаў, і цвёрдага [т] рэкамендуецца выкарыстоўваць літару «ы». Напрыклад: *Izvori – Изворы, Ibarac – Ібарац, Igalo – Ігала, Glisnica – Глісніца, Bukovik – Буковік, Bistrica – Быстрыца, Risan – Рысан, Kolašin – Колашын, Duži – Дуژی, Stari Bar – Стары Бар і інш.* Такі падыход дазваляе прытрымлівацца правапісу беларускай мовы і пры гэтым у асноўным захоўваць аблічча зыходнага слова. Аднак, на жаль, у асобных выпадках гэты ж падыход можа перашкаджаць беспамылковаму ўзнаўленню зыходнай формы геаграфічнай назвы.

5. Пры перадачы на беларускую мову чарнагорскага галоснага [e] таксама ўзнікаюць пэўныя складанасці. Чарнагорскі галосны [e] не паказвае на змякчэнне папярэдняга зычнага, аднак паслядоўна перадаваць яго праз літару «Э э» нельга, паколькі мы не маем права ігнараваць асаблівасці беларускай мовы. Лічым мэтазгодным пры перадачы на беларускую мову чарнагорскіх найменняў выкарыстоўваць літару «E e» (пасля заднеязычных, а таксама мяккіх (у беларускай мове) зычных і ў пачатку слова) або літару «Э э» (пасля [ж], [ш], [дж], [ч], [ц], [р] і цвёрдага [т]): *Bare – Барэ, Kruševica – Крушэвіца, Krute – Крутэ, Resna – Рэсна, Kanje – Кане, Kamensko – Каменска, Klenak – Кленак, Veruša – Веруша, іні.* Пры перадачы чарнагорскага галоснага [e] на беларускую мову ў большасці ненаціскных пазіцыях пераход [э] у [а] не адлюстроўваецца. Яканне як спецыфічная ўласцівасць беларускай мовы падаецца толькі ў асобных назвах, калі [e] знаходзіцца пасля мяккіх зычных у першай пераднаціскай пазіцыі. Аканне ж часткова праяўляецца толькі ў найменнях тыпу *Tomaševo – Томашава*. Такі варыянт перадачы тапонімаў з чарнагорскай мовы на беларускую дазваляе ў асноўным захоўваць аблічча зыходнага слова і прытрымлівацца беларускага правапісу, але часам замянае беспамылковаму ўзнаўленню зыходнай формы геаграфічнай назвы.

Перадача зычных з чарнагорскай мовы на беларускую асаблівых цяжкасцей не выклікае.

1. Чарнагорскі зычны [б] пры перадачы на беларускую мову абазначаецца літарай «Б б»: *Budva – Будва, Grabovica – Грабавіца і інш.*

2. Зычны [в] на беларускую мову звычайна перадаецца літарай «В в»: *Valdanos – Валданас, Velika – Веліка, Vir – Вір, Lukovo – Лукава і інш.* Аднак у пазіцыі пасля галоснага ў канцы слова або перад зычным чарнагорскі [в] перадаецца на беларускую мову праз літару «ў»: *Pljevlja – Плеўля, Plav – Плаў, Kovren – Коўрэн, Golubovci – Голубаўцы і інш.*

3. Для перадачы чарнагорскага зычнага [г] у беларускай мове паслядоўна выкарыстоўваецца літара «Г г»: *Gvozd – Гвозд, Gradac – Градац, Mataguži – Матагуژی, Ostrog – Остраг і інш.*

4. Зычны [д] у чарнагорскай мове цвёрды і на беларускую мову перадаецца праз літару «Д д»: *Dolja – Доля, Dubrovsko – Дубраўска, Duga – Дуга, Nudo – Нуда, Obod – Обад і іни*. Калі пасля гэтага зычнага ў чарнагорскіх геаграфічных назвах стаіць гук [и] або [е], то ў беларускай мове адбываецца пераход літары «Д д» у «Дз дз», што адлюстроўвае на пісьме такую адметную фанетычную з’яву беларускай мовы, як дзеканне: *Radevići – Радзевічы*.

5. Зычны [ђ] у чарнагорскай мове заўсёды мяккі і па гучанні набліжаны да рускага «дзьж». Ён паходзіць ад стараславянскіх /дъ/ і /дзь/ і з’яўляецца своеасаблівай формай дзекання. Паколькі беларускай мове ўласціва такая з’ява як дзеканне, а гук [дж] заўсёды цвёрды, то мэтазгодна чарнагорскую літару «Ђ ђ» перадаваць на пісьме пры дапамозе беларускага дыграфу «Дз дз»: *Ђurđevića Tara – Дзюрдзевіца Тара, Граđани – Градзяны, Поbrђе – Побрђе, Аранđелово – Арандзелава, Туђемилі – Тудземілі і іни*.

6. Зычны [ж] і ў чарнагорскай, і ў беларускай мове заўсёды цвёрды, таму пры міжмоўнай перадачы гэтага гука ніякіх цяжкасцей не ўзнікае: *Ђablјak – Жабляк, Спиђ – Спуж, Кактuђи – Какмужы, Крђанја – Кржання і іни*.

7. Чарнагорскі зычны [з] у беларускай мове паслядоўна перадаецца літарай «З з» незалежна ад пазіцыі ў слове: *Zlostup – Злоступ, Lazarev Krst – Лазараў Крст і іни*.

8. Зычны [ј] з чарнагорскай мовы на беларускую перадаецца праз «й»: *Nedajno – Недайна, Potkrajci – Поткрайцы, Moјkovac – Мойкавац і іни*. У выпадках, калі «Ј ј» у спалучэнні з галосным з’яўляецца пачатковым або знаходзіцца ў інтэрвакальнай пазіцыі, ён перадаецца на пісьме ётавым галосным «Я я», «Е е», «Ё ё», «І і» ў адпаведнасці з беларускім правапісам: *Jasenovo – Ясенава, Mijakovići – Міякавічы; Andrijevića – Андрыевіца, Сijevna – Цыеўна; Bajovo Polje – Баёва Поле; Војишта – Боішта, Војиновиći – Воінавічы, Трабојин – Трабаін і іни*. У пазіцыі пасля зычнага на канцы слова або перад галосным «ј» з чарнагорскай мовы на беларускую перадаецца як мяккі знак або апостраф у адпаведнасці з беларускім правапісам: *Zoganј – Зогань, Драгалј – Драгаль; Орја Лука – Ор’я Лука, Вјелођи – Б’елошы і іни*.

9. Зычны [к] пры перадачы геаграфічных назваў з чарнагорскай мовы на беларускую мае пісьмовую фіксацыю «К к» незалежна ад пазіцыі ў слове: *Kuta – Кута, Kotor – Котар, Вukovica – Буковіца, Resnik – Рэснік і іни*.

10. Санорныя зычныя [л], [м], [н] на беларускую мову перадаюцца літарамі «Л л», «М м», «Н н»: *Lipovo – Ліпава, Livari – Лівары, Goslić – Госліч; Milovići – Мілавічы, Мотче – Момчэ, Murino – Мурына, Krimovica – Крымавіца; Nikšić – Нікшыч, Goransko – Горанска, Медун – Медун і іни*.

11. У чарнагорскай мове ёсць адметныя спалучэнні літар «Lј lј» і «Nј nј», якія абазначаюць заўсёды мяккія зычныя гукі, суадносныя з беларускімі [л’] і [н’]. Пры перадачы на беларускую мову на пісьме абазначаюцца літарамі «Л л» і «Н н» у адпаведнасці з беларускім правапісам: *Dolјani – Доляны, Kralје – Крале, Драгалј – Драгаль; Nјeguђи – Негушы, Treђnjevo – Трэшнева, Trnјине – Трнінэ, Vusanје – Вусане, Vranјина – Враніна, Ulcinј – Улцінь і іни*.

12. Чарнагорскі зычны [п] на беларускую мову перадаецца літарай «П п»: *Poda – Пода, Stupovi – Ступаві, Трерца – Трэпча і іни*.

13. Чарнагорскі зычны [р] у беларускай мове перадаецца літарай «Р р», пры гэтым ён (у адрозненне ад беларускага санорнага зычнага [р]) можа быць складаўтаральным і

нават націскным: *Rasova – Расава, Rvaši – Рвашы, Kravari – Кравары, Brljevo – Брлева, Bar – Бар, Trsa – Трса, Brskut – Брскут і інш.*

14. Зычны [с] пры перадачы геаграфічных назваў з чарнагорскай мовы на беларускую паслядоўна перадаецца праз «С с» незалежна ад пазыцыі ў слове: *Slap – Слан, Stabna – Стабна, Rastovac – Раставац, Kuside – Кусідэ і інш.*

15. Зычны [т] у чарнагорскай мове цвёрды і на беларускую мову перадаецца літарай «Т т»: *Tološi – Талашы, Tomići – Томічы, Turan – Тунан, Korita – Корыта, Mataruge – Матаруге, Potrk – Потрк і інш.* Аднак калі пасля яго стаіць гук [и] або [е], то пры перадачы на беларускую мову ў большасці выпадкаў адбываецца пераход літары «Т т» у «Ц ц», што адлюстроўвае на пісьме беларускую адметную фанетычную з’яву – цеканне. Аднак пры гэтым мяняецца якасць гуча: цвёрды чарнагорскі гук [т] у беларускай мове мяняецца на мяккі [ц’]. Гэта можа ўскладняць узнаўленне зыходнай формы тапоніма.

16. Чарнагорскія зычныя [ф], [х], [ц], [ч], [ш] перадаюцца па-беларуску літарамі «Ф ф», «Х х», «Ц ц», «Ч ч», «Ш ш»: *Farmaci – Фармачы; Han – Хан, Grahovo – Грахова; Crkvice – Црквіцэ, Grbavci – Грбаўцы, Grkavac – Гркавац; Čevo – Чэва, Krušćica – Крушчыца, Prčanj – Прчань, Trečca – Трэнча; Šavnik – Шаўнік, Šišići – Шышычы, Šula – Шула, Mišići – Мішычы, Rošca – Рошца і інш.*

17. Літара «Ї ї» у чарнагорскай мове абазначае мяккі гук, але у сучасных дыялектах ён амаль не ўжываецца і замяняецца цвёрдым. Такім чынам, чарнагорская літара «Ї ї» на беларускую мову перадаецца літарай «Ч ч»: *Vač – Вач, Mirkovići – Міркавічы, Poblacé – Поблачэ, Glavatičići – Главатычычы і інш.*

18. Спалучэннем літар «Дж дж» у чарнагорскай мове абазначаецца цвёрды гук, які ўяўляе сабой афрыкату і вымаўляецца як [дж]. Адпаведна, у беларускай мове гэтая літара будзе перадавацца дыграфам «Дж дж»: *Odžak – Оджак, Odži – Оджы і інш.*

Пры аналізе сабранага матэрыялу былі выяўлены назвы, перадача якіх не адпавядае вышэйакрэсленым правілам. Гэтыя найменні зафіксаваны на пісьме і вядомы носьбітам беларускай мовы ў той форме, якую даўно набылі, напрыклад, назва краіны *Crna Gora – Чарнагорыя*, назва сталіцы *Podgorica – Падгорыца* (мяняецца месца націску). Падобныя геаграфічныя назвы ў беларускай мове маюць традыцыйнае напісанне.

Такім чынам, пры перадачы чарнагорскай тапаніміі на беларускую мову ўлічваюцца наступныя асаблівасці беларускай мовы:

- частковае аканне (пераход [о] у [а]);

- частковае яканне (пераход [э] у [а] пасля мяккіх зычных у першым складзе перад націскам);

- зацвярдзеласць шыпячых, [р] і [ц] спрадвечнага;

- дзеканне;

- цеканне;

- пераход [в] у [ў].

У транслітараваных назвах з мэтай максімальнага захавання зыходнага аблічча назвы не адлюстроўваюцца наступныя беларускія асаблівасці:

- частковае аканне (пераход [э] у [а]; захаванне ненацісканога «э» ў словах іншамоўнага паходжання дапускаецца правіламі беларускай арфаграфіі);

- узнікненне прыстаўных гучаў перад пачатковымі «о», «у».

Такім чынам, пры перадачы чарнагорскай тапаніміі на беларускую мову прапануецца выкарыстоўваць як спосаб транслітарацыі, так і спосаб практычнай транскрыпцыі, што дазволіць захаваць некаторыя нацыянальныя асаблівасці тапонімаў і адначасова ўвесці іншамовныя геаграфічныя назвы ў сістэму мовы-рэцыпіента, не парушаючы яе нормаў і традыцый.

Мицкевич О., канд. филол. наук
Национальная академия наук Беларуси, Минск

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕДАЧИ НАЗВАНИЙ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ОБЪЕКТОВ ЧЕРНОГОРИИ НА БЕЛОРУССКИЙ ЯЗЫК

В статье рассматриваются особенности передачи названий географических объектов Черногории на белорусский язык. В соответствии с нормами мировой практики, передача иноязычных наименований осуществляется способом транслитерации или практической транскрипции. Данные материалы могут стать основой при создании Инструкции по передаче на белорусский язык топонимии Черногории.

Ключевые слова: транслитерация, практическая транскрипция, аффриката, аканье, яканье, дзеканье, цеканье.

Мицкевич О., канд. філол. наук
Національна академія наук Білорусі, Мінськ

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕДАЧІ НАЗВ ГЕОГРАФІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ ЧОРНОГОРІЇ НА БІЛОРУСЬКУ МОВУ

В статті розглядаються особливості передачі назв географічних об'єктів Чорногорії на білоруську мову. Відповідно до норм світової практики, передача інімомовних найменувань здійснюється способом транслітерації або практичної транскрипції. Ці матеріали можуть стати основою при створенні Інструкції щодо передачі на білоруську мову топонімії Чорногорії.

Ключові слова: транслітерація, практична транскрипція, аффриката, акання, якання, дзекання, цекання.

Mitskevich V., PhD
National academy of sciences of Belarus, Minsk

REPRODUCTION OF MONTENEGRO'S GEOGRAPHIC OBJECTS IN THE BELARUSIAN LANGUAGE

The article reviews the reproduction of Montenegro's geographic objects in the Belarusian language. In accordance with the global norms the reproduction of foreign names is done via transliteration or practical transcription. The article can serve as a framework for the specification for the reproduction of Montenegro's toponymy in the Belarusian language.

Key words: transliteration, practical transcription, affricate, "akanye, yakanye, dzekanye, tsekanye".

**ОСОБЕННОСТИ ВОСПРОИЗВЕДЕНИЯ ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫХ
ЭЛЕМЕНТОВ ПОЭМЫ Е. ЕВТУШЕНКО «БАБИЙ ЯР»
В АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ПЕРЕВОДАХ**

В статье рассматриваются интертекстуальные элементы в тексте поэмы Евгения Евтушенко «Бабий Яр», исследуются особенности воспроизведения прецедентных феноменов средствами английского языка автором Е. Евтушенко и переводчиком Б. Окопником, а также анализируются их способы передачи с позиций социокультурной компетентности.

Ключевые слова: *интертекст (уальность), гипертекст, интертекстуальные элементы, прецедентные феномены, аллюзия, цитата.*

Посвящается светлой памяти Евгения Евтушенко

Евгений Евтушенко (1932–2017), известный русский поэт, творчество которого заслуживает особого внимания, стал известен всему миру благодаря поэме «Бабий Яр», написанной за несколько часов в гостинице Киева в 1961 году. К вопросу антисемизма Евгений Александрович давно был равнодушен, но насколько глубоким было потрясение поэта после увиденного им состояния того места, которое должно было служить всему человечеству «мемориалом памяти» о его ошибках и масштабах их последствий, а превратилось в заброшенную свалку (на костях и крови 33 тысяч ни в чем ни повинных людей!), что в считанные часы родилось произведение, которому суждено было стать отправной точкой в создании целого ряда произведений искусств и заставить не молчать о событиях 29-30 сентября 1941 года в Бабьем Яре.

Материалом нашего исследования послужит шесть первых строф текста поэмы Е.Евтушенко «Бабий Яр» во всем разнообразии интертекстуальных связей и отношений с претекстами и сверткестами, а также два варианта перевода поэмы: первый считаем не столько переводом, сколько авторской интерпретацией собственного произведения средствами английского языка при содействии издателей Альберта Тодда и Джеймса Рейгана (1991 г.) [12], второй является переводом, выполненным Бенджаминем Окопником в 1996 году [9].

В свете многочисленных интертекстуальных связей поэмы Е. Евтушенко «Бабий Яр» в диахронии и синхронии исследование текстуальных прецедентных элементов является интересным и **актуальным**.

Целью нашей работы является определение интертекстуальных элементов, выявление связей с иными текстами семиотического пространства, способов влияния на реципиентов, а также исследование особенностей воспроизведения прецедентных феноменов средствами английского языка.

Несмотря на значимость данного произведения, его текст не подвергался интертекстуальному анализу до настоящего времени, что подтверждает **новизну** исследования, особенно с точки зрения англоязычной интерпретации социокультурных реалий.

Опубликовав данное произведение как протест против официального замалчивания трагедии, Е. Евтушенко не только подвергся нападкам критиков того времени, но и получил поддержку со стороны почитателей его поэтического таланта и твердой гражданской позиции. Поэты Самуил Маршак («Мой ответ Маркову»), и Константин Симонов («Над Бабьим Яром, страшною могилой, / Стоял поэт, он головой поник...»), певец Леонид Утесов выразили поддержку поэту в своих произведениях, давая тем самым отпор любителям политической полемики [см. 1]. Для композитора же Дмитрия Шостаковича текст поэмы стал метатекстом его пятой части симфонии №13. «Бабий Яр» – пятичастная симфония на пять стихотворений Е. Евтушенко для баса, хора басов и симфонического оркестра, созданная в 1962 г., которая похожа на кантату или вокально-симфоническую поэму и состоит из следующих частей: «Бабий Яр», «Юмор», «В магазине», «Страхи», «Карьера» [6: 295]. Согласно мнению музыкальных критиков, в произведении «*Бабий Яр*» фактура трактуется разнообразно, наблюдается тотальная полифонизация на всех уровнях [там же]. То же можем сказать о тексте поэмы. Наблюдается разрушение иерархического упорядочения отдельных смысловых фрагментов линейного текста, что, согласно С. Корневу, является признаком гипертекстуальности. Под «*гипертекстом*» (термин Т. Нельсона и Д. Энгельгардта) понимается текст, фрагменты которого снабжены определенной системой выявленных связей с другими текстами, которые в свою очередь предлагают читателю различные пути прочтения [10: 3–4].

Небольшая по объему поэма переполнена стилистическими приемами и межтекстовыми связями, в которых нашли свое воплощение эмоции и ассоциации автора. Данное произведение превосходно отражает «языковую картину мира» (Л. Витгенштейн) поэта, поскольку вовлекает множество эпизодов прецедентных текстов, имен, ситуаций. Автор зачастую ассоциирует себя с каждым из своих персонажей-прототипов, ср.: «Я – иудей», «Дрейфус – это я», «я – это Анна Франк», «Я – каждый здесь расстрелянный старик. / Я – каждый здесь расстрелянный ребенок». Примечательно, что в музыкальной версии композитор Д. Шостакович использовал приемы оркестровой гетерофонии в разноритмических дублировках, словно пытаясь «озвучить» индивидуальный голос каждого участника [6: 296]. Первоначально автор соотносит себя с еврейским народом (*Мне сегодня столько лет, как самому еврейскому народу. – I am as old in years / as all the Jewish people. – Today, I am as old / As the entire Jewish race itself*), с сыном своего народа Иисусом Христом, аллюзия на образ которого наблюдается во второй строфе:

*Мне кажется сейчас –
я иудей.
Вот я бреду по древнему Египту.
А вот я, на кресте распятый, гибну,
и до сих пор на мне – следы гвоздей.*

*Now I seem to be
a Jew.
Here I plod though ancient Egypt.
Here I perish crucified on the cross,
And to this day I bear the scars
of nails [12].*

*I see myself an ancient Israelite.
I wander o'er the roads of ancient Egypt
And here, upon the cross, I perish, tortured
And even now, I bear the marks
of nails [9].*

Здесь мы можем сравнить авторский способ передачи фигуры интертекста (первая колонка) с переводческим. Автор передает содержание близко к тексту, Б. Окопник использует более образные средства, ср. *иудей – a Jew – an ancient Israelite; Вот я бреду по древнему Египту – Here I plod though ancient Egypt – I wander o'er the roads of ancient Egypt.*

Далее наблюдаем аллюзию на прецедентную ситуацию, что актуализируется с помощью «точечной» цитаты [см. 11: 234], выраженной антропонимом *Дрейфус*:

*Мне кажется, что Дрейфус –
это я.
Мещанство –
мой доносчик и судья.*

*I seem to be
Dreyfus.
The Philistine
is both informer and judge.*

*It seems to me that Dreyfus is myself.
The Philistines betrayed me – and now judge.*

Дело Дрейфуса – судебный процесс в декабре 1894г. во Франции и последовавший за ним социальный конфликт (1896–1906) по делу о шпионаже в пользу Германской империи офицера французского генерального штаба, еврея родом из Эльзаса (на тот момент территории Германии) капитана Альфреда Дрейфуса (1859–1935), разжалованного военным судом и приговорённого к пожизненной ссылке при помощи фальшивых документов и на волне сильных антисемитских настроений в обществе. Дело получило большой общественный резонанс и сыграло значительную роль в истории Франции и Европы конца XIX – начала XX веков [2]. Этот случай привел к всплеску антисемизма во Франции, отголоски которой наблюдались далеко за ее границами. Имя Альфреда Дрейфуса известно представителям антисемитского движения во всем мире, но при этом его нельзя отнести к универсально-прецедентным, так же как и назвать только социумно-прецедентным или национально-прецедентным. Данный прецедентный феномен занимает среднюю позицию, приближенную к универсально-прецедентному уровню.

Виною всему в описанной выше прецедентной ситуации с Дрейфусом по мнению автора поэмы было *мещанство*. В англоязычных версиях в оппозиции к имени *Дрейфуса* противостоит лексическая единица *The Philistines* (*филистимляне* – конфликтующая народность еще со времен Израильского царства), которая наряду с аллюзией на И. Христа трактуется как библеизм. Н.В. Климович относит библеизмы к мировой семиосфере, т.н. универсальной энциклопедии, поскольку Библия переведена на многие языки мира, и библеизмы присутствуют во всех мировых культурах [4]. Таким образом, была произведена контекстуальная замена лексической единицы (ЛЕ) *мещанство*, адекватно

воспринимающейся в странах постсоветского пространства, на *филистимляне*, значение которой значительно шире с точки зрения социокультурной компетентности (лексико-семантический переводческий прием модуляции / логического развития согласно классификации переводческих трансформаций Е.Селивановой).

Автор проводит параллель между жертвами Бабьего Яра и Иисусом, Дрейфусом, мальчиком из Белостока и Анной Франк, так как всем им довелось нести ответственность за чужие грехи и все они были представителями еврейского народа:

*Мне кажется –
я мальчик в Белостоке.
Кровь льется, растекаясь по полам.
Бесчинствуют вожжи трактирной стойки
и пахнут водкой с луком пополам.
Я, сапогом отброшенный, бессилен.
Напрасно я погромщиков молю.
Под гогот: «Бей жидов, спасай Россию!» –
наслушет лабазник мать мою.*

*I seem to be then
a young boy in Belostok.
Blood run, spilling over floors
The barroom rabble-rouses
give off a stench of vodka and onion.
A boot kicks me aside, helpless.
In vain I plead with these pogrom bullies.
While they jeer and shout
'Beat the Yids. Save Russia!'
Some grain-marketer beats up my mother.*

*I see myself a boy in Belostok
Blood spills, and runs upon the floors,
The chiefs of bar and pub rage unimpeded
And reek of vodka and of onion, half and half.
I'm thrown back by a boot, I have no strength left,
In vain I beg the rabble of pogrom,
To jeers of "Kill the Jews, and save our Russia!"
My mother's being beaten by a clerk.*

Упоминание о мальчике из Белостока актуализирует прецедентную ситуацию, описывающую один из многочисленных еврейских погромов, происходивших в анархистском центре Российской империи – городе Белостоке. Этот город «выделился с внешней стороны в мартирологе русских евреев тем, что это был единственный погром, на который открыто отреагировало организованное русское общественное мнение в лице Государственной Думы» [2]. Белостокский погром, продолжался с 1 по 3 июня 1906 г. и привел к множеству еврейских жертв – свыше 70 убитых и около 80 раненых, среди которых были младенцы, женщины и старики. Согласно «Комиссии 33-х», погром подготовлен заранее самой же полицией и войсками и доставивший в добычу погромщикам 3 завода, 120 торговых помещений и более 100 квартир. В соответствии с данными все той же комиссии, «никакой племенной, религиозной или экономической вражды между христианским и еврейским населением города Белостока не существовало, нескрываема вражда к евреям существовала только у полиции и внушалась также войскам на почве обвинения евреев в участии в освободительном движении» [там же]. Знание определенной историко-культурной информации, которую можно отнести к необходимым фоновым знаниям, дает исчерпывающее понимание бесчинств «вождей трактирной стойки» и

отражает словесный портрет погромщиков. Можно предположить, что данный портрет мог бы навеян автору карикатурой Генрика Новодворского, изобразившего нападающего в головном уборе царской армии с кокардами по бокам (см.рис.).

Прецедентная ситуация, актуализированная упоминанием «мальчика из Белостока», может быть интерпретирована иначе, особенно в случае трактовки русскоязычными христианами, которым намного ближе образ младенца Гавриила, в честь которому сложены молебные песни, известные под названием *тропаря* и *кондака*. В изданной в 1913 г. и приписываемой Владимиру Далю брошюре «Записка о ритуальных убийствах» сообщается, что в «Минской губернии, у Слуцка, в Свято-троицком монастыре, почивот мощи младенца Гавриила, замученного в 1690 году жидами» [3]. Ввиду этих данных подобная интерпретация была бы неверной.

В то же время прецедентное высказывание «мальчик из Белостока» стало метатекстуальным для *Самуэля Писаря*, бывшего узника гетто в Белостоке и нацистских концлагерей Освенцима, Майданека и Дахау. После публикации стихотворения Евгения Евтушенко «Бабий Яр» С. Писар – ныне известный американский юрист, в прошлом консультант Президента США Кеннеди, политический и общественный деятель, писатель – стал называть себя «мальчиком из Белостока». В пространстве гипертекстов любой подавляемый голос отсылает к тексту, в котором он является главным. Следовательно, вышеупомянутые прецедентные феномены имеют гипертекстуальную природу, и их прецедентность требует от читателя обратного прочтения при интерпретации «информационной реальности». Определение Н.А. Кузьминой приравнивает интертекст к гипертекстуальной информации: «Интертекст – это объективно существующая реальность, являющаяся продуктом творческой деятельности человека, способная бесконечно самогенерировать по стреле времени» [5: 148].

Обратим внимание на особенности перевода поэтической строки, которая актуализирует вышеописанную прецедентную ситуацию, ср: *Бесчинствуют вожди трактирной стойки / и пахнут водкой с луком пополам.* – *The barroom rabble-rousers / give off a stench of vodka and onion.* – *The chiefs of bar and pub rage unimpeded / And reek of vodka and of onion, half and half.* Глагол, который несет в себе сему «бесчинство, беспорядок» в авторском переводе смысловой акцент переносится на лексему *rabble* (*сбород*), которая несет крайне негативную экспрессивную нагрузку, ср. перевод: «восставший сброд заседателей баров, от которых несет водкой и луком»). Б.Окопник в своем переводе воссоздает значение ЛЕ «вожди», «бесчинствуют» с помощью «chiefs» и «rage», подкрепленным наречием *unimpeded* (беспрепятственно), реализуя переводческий прием генерализации.

Далее Е. Евтушенко дословно переводит прецедентное высказывание «*Бей жидов, спасай Россию!*», которое отражает распространенное в то время мнение о том, что борьба с евреями есть борьба с освободительным движением. Автор использует ЛЕ *Yids*, которая находится в словаре *Longman* под знаком *taboo* как лексема крайне оскорбительной номинации, сохраняя при этом эмоциональную нагрузку метатекста. Переводчик

же, напротив, использует менее экспрессивную, но вместе с тем политкорректную ЛЕ «*Jews*», сохраняя общую экспрессию цитаты с помощью лексико-семантической замены глагола «*beï*» на «*kill*» (убей) и частичного приращения смысла с помощью местоимения «*наша*» с топонимом *Россия*. Также нельзя не заметить контекстуальную замену коннотативно тяжелого глагола «насиловать», особенно в связке с существительным «мать», глаголами «beat» (бить), «beat up» (зверски избивать) в англоязычных вариантах.

Как видим, Е.Евтушенко не единожды прибегает к цитированию, что придает тексту поэмы аутентичности, а авторской позиции – обособленности, напр.:

*Как подло,
что и жиличкой не дрогнув,
Антисемиты пышно нарекли
себя «Союзом русского народа»!*

*How vile these antisemites –
without a qualm
they pompously called themselves
The Union of the Russian People!*

*How vile, that without the slightest quiver
The antisemites have proclaimed themselves
The “Union of the Russian People!”*

В своем переводе автор избежал оригинальной формы дословной передачи чужой речи при помощи кавычек, ограничившись графическим выделением заглавных букв значимых слов как в заголовках англоязычных текстов, в переводе Б. Окопника форма оригинала сохраняется.

Таким образом, представленный анализ вновь подтверждает мысль Н.Д. Арутюновой о том, что каждый текст оказывается включенным во всю систему созданных до него или параллельно с ним текстов, приобретает визуальное многомерное представление и становится «мультисеквенциональным», т.е. читается в любой последовательности. Проведенный анализ интертекстуальных феноменов в англоязычных версиях свидетельствует о том, что Е. Евтушенко как переводчику удалось лучше отобразить формальные особенности поэтического текста. Авторское воспроизведение интертекстуальных элементов в англоязычном варианте поэмы «Бабий Яр» осуществлено близко к тексту с незначительными лексико-семантическими заменами. Перевод Б. Окопника характеризуется образностью высказываний, что свойственно носителям языка перевода. Этот факт свидетельствует о достижении переводчиком необходимого стилистического баланса между текстом оригинала и перевода.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Белкин А. Вокруг стихотворения «Бабий Яр» / Аркадий Белкин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.proza.ru/2010/10/11/1615>
2. Википедия: Электронная библиотека. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Белостокский_погром
3. Даль В.И. Записка о ритуальных убийствах / В. И. Даль. – МОСКВА: “Витязь”, 1995. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: rus-sky.com/history/library/dal.htm
4. Климович Н.В. Особенности перевода интертекстуальных элементов библейского происхождения в художественном тексте. / Н.В. Климович. – Томск: Вестник

- Томского ГПУ, 2013. – № 10 (138). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article>
5. Кузьмина Н.А. Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка: [монография] / Н.А. Кузьмина. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та; Омск: Омск. гос. ун-т, 1999. – 268 с.; 5-е изд. – М.: Книжный дом «Либроком» / URSS, 2009.
 6. Музыка в пространстве медиакультуры: Сборник статей по материалам Международной научно-практической конференции. – 4 апреля 2014 г. – Краснодар, издательство КГУКИ, 2014. – С. 294–301.
 7. Телушкин Й. Еврейский мир: Важнейшие знания о еврейском народе, его истории и религии. – М.: Лехаим, 1988. 574 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.countries.ru. – Дело Дрейфуса. Культурология: теория школы истории
 8. Фатеева Н.А. Интертекст и гипертекст: художественный текст и его бытие в «паутине» других текстов // Русский язык сегодня: Сб. ст.; [отв. ред. Л.П. Крысин]. – Вып. 2. – М.: Азбуковник, 2003. – С. 388–400.
 9. A People's History of The Holocaust and Genocide. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: remember.org/witness/babiyar. – Babi Yar By Yevgeni Yevtushenko/
 10. Genette G. Palimpsestes: literature in the second degree / G. Genette. – Univ. of Nebraska Press, 1997. – 476 p.
 11. Schaslyva N.S. Підготовка майбутніх філологів-перекладачів до розгляду інтертекстуальності сучасної англomовної електронної преси. Training future philologists and translators to consideration on intertextuality in modern English electronic media / N.S. Schaslyva // Current scientific research: Collection of scientific articles. – Publishing house «BREEZE», Montreal, Canada, 2017. – P. 223-237.
 12. Yevtushenko Yehheniy. Babi Yar: Collected Poems 1952-1990 by Yehheniy Yevtushenko. – The USA: Henry Holt and Company, 1991. – P/ 102-104.

Щаслива Н.С., канд. філол. наук, асистент

Білоцерківський національний аграрний університет, Біла Церква

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПОЕМИ Є.ЄВТУШЕНКО «БАБИН ЯР» У ПЕРЕКЛАДАХ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

У статті розглядаються інтертекстуальні елементи в тексті поеми Євгена Євтушенка «Бабин Яр», досліджуються особливості відтворення прецедентних феноменів засобами англійської мови автором Є.Євтушенко та перекладачем Б. Оконником, а також аналізуються способи передачі цих феноменів з позицій соціокультурної компетенції перекладача.

Ключові слова: *інтертекст (уальність), гіпертекст, інтертекстуальні елементи, прецедентні феномени, алюзія, цитата.*

Schaslyva N., Ph.D. (Linguistics), assistant
National agrarian university, Bila Tserkva

SPECIFIC FEATURES OF RECREATION OF THE INTERTEXTUAL ELEMENTS IN THE ENGLISH TRANSLATIONS OF THE POEM 'BABI YAR'

BY Y. YEVTUSHENKO

The article considers a number of intertextual elements in the text of the poem Babi Yar by Yevgeny Yevtushenko. The author examines the features of the precedent phenomena by means of the English language used by the author himself [Yevgeny Yevtushenko] and [the translator] Benjamin Okopnic. The analysis has been performed to demonstrate the importance of the relevant background – historical and cultural knowledge.

Key words: *intertext (glossiness), hypertext, intertextual elements, precedent phenomena, allusion, quotation.*

УДК 811.112.2'255.4'367.4=161.2

Галема О.Р., асистент

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ НІМЕЦЬКИХ СТАЛИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ З ДІЄСЛІВНИМ КОМПОНЕНТОМ НА ОСНОВІ ЗБІРКИ «БУЛА СОБИ ГАЛИЧИНА...»

Стаття присвячена аналізу перекладу сталих словосполучень з дієслівним компонентом з німецької мови на українську. Дослідження проведено на основі двомовного збірника «Була собі Галичина...». Для висвітлення цього питання визначено поняття «стале словосполучення з дієслівним компонентом», здійснено класифікацію засобів перекладу цих словосполучень, наведено приклади, зроблено висновки.

Ключові слова: *сталі словосполучення з дієслівним компонентом, засоби перекладу, художній стиль, перекладацькі трансформації.*

Переклади художніх творів споконвіку привертали увагу науковців. Перекладацька діяльність – кропітка праця, яка заслуговує на увагу з боку дослідників. Збірка «Була собі Галичина...», укладена в 2012 році, пропонує читачеві переклади з літератури австрійської Галичини. Вважаємо **актуальним** аналіз перекладацького процесу на основі перекладу сталих словосполучень з дієслівним компонентом з німецької мови на українську. У дослідженні передачі українською мовою сталих словосполучень з дієслівним компонентом основними завданнями є класифікація засобів перекладу зазначених словосполучень, представлення багатства мовних засобів української мови, необхідності володіння літературною мовою в усій її багатогранності. **Метою** цієї статті є вивчення можливостей перекладу німецьких сталих словосполучень з дієслівним компонентом українською мовою.

© Галема О.Р., 2017

«Переклад – це, насамперед, міжтекстовий, інтерлінгвальний, інтеркультурний процес, оскільки між вихідним текстом та текстом перекладу існують культурно, історично, ментально обумовлені варіації» [1; 14]. Загальна теорія перекладу будується на основі дослідження перекладацької діяльності, об'єктом якої є тексти всіх функціональних стилів. Розрізняють різні типи текстів: науковий, діловий, побутовий, публіцистичний, художній. Художній стиль – мабуть, найбільш описаний зі всіх стилів, однак водночас найбільш складний.

Перед перекладачем художнього твору стоїть важливе завдання: він повинен передати емоційний, художній, інтелектуальний, виховний, спонукальний вплив вихідного тексту і при цьому наскільки це можливо зберегти ідентичність авторського тексту, не відхилитись від оригіналу. Немає формули, як знайти оптимальне перекладацьке рішення. Перекладач базується на своїх знаннях, навиках, досвіді, інтелекті, інтуїції, підбирає різні варіанти і виокремлює серед них найоптимальніший, який підходить найкраще власне саме до цього контексту.

Особливі виклики перед перекладачем постають в образі фразеологізмів, кінеграм, ідіом, колокацій, словесних пар, сталих словосполучень тощо. У цій статті аналізуємо питання перекладу німецьких сталих словосполучень з дієслівним компонентом. Під сталим словосполученням з дієслівним компонентом (ССЗДК, нім. Funktionsverbgefüge) розуміємо поєднання функціонального дієслова (ФД, нім. Funktionsverb) та іменної частини (здебільшого – це іменник у знахідному відмінку або прийменникова група), що разом становлять семантичну єдність і виконують у реченні функцію присудка. Ця семантична єдність виражається також у тому, що ССЗДК можна перефразувати відповідним за значенням повнозначним дієсловом (Vollverb) або прикметником зі зв'язкою, котрі мають той самий корінь, що й іменник у ССЗДК.

Eindruck machen → *beeindrucken*.

... der reiche, elegant gekleidete Bräutigam aus Übersee macht in der ärmlichen Umgebung natürlich großen Eindruck [2; 276].

Функціональні дієслова у межах ССЗДК «виконують переважно граматичну функцію і повністю втратили своє лексичне значення» [3; 80].

До 60-их років ХХ ст. сталі словосполучення з дієслівним компонентом розглядали переважно з стилістичної точки зору, тобто з точки зору нормативної стилістики і частіше всього оцінювали негативно, як поганий стиль чи данина моді. На думку Штётцеля однією з причин пізнього відкриття продуктивності сталих словосполучень з дієслівним компонентом є те, що вони займають проміжне місце між словотвором і синтаксисом, так що «їх не могла охопити ні термінологія традиційного словотвірного вчення, ні термінологія синтаксису» [4; 17]. Даніельс і Петер фон Поленц у 1963 році представили свої праці, у яких ССЗДК досліджені з граматичної точки зору і підкреслена їхня семантична і синтаксична продуктивність у порівнянні з простими дієсловами. Автори захищали «право на існування» ССЗДК [5; 30, 35].

Дослідження Поленца та Даніельса викликали жваве зацікавлення лінгвістів сталими словосполученнями з дієслівним компонентом, і водночас дали поштовх до ґрунтовного аналізу цього мовного явища в німецькій мові. Протягом приблизно п'яти років були опубліковані майже одночасно багато праць, у яких ССЗДК розглядалися з різних сторін, наприклад, роботи Штётцеля 1965 р.; Кольба 1966 р.; Недялкова 1967 р., 1968 р.;

Шмідта 1968 р.; Герінгера 1968 р.; Енгелена 1968 р.; Панцера 1968 р.; Шіппан 1969 р. Розпочатий фон Полендом та Даніельсом аналіз семантичних, синтаксичних та комунікативних функцій ССЗДК можна побачити практично у всіх публікаціях про сталі словосполучення з дієслівним компонентом.

Із врахуванням аспекту конфронтативного опису опубліковано багато праць щодо ССЗДК: Блохвітц (1980 р.) німецько-французький; Дюр (1980 р.) німецько-данський; Гіндердаель (1980 р.) та Клімашевська (1983 р.) німецько-голландський; Конечна (1982 р.) німецько-польський; Ян Лі (1983р.) німецько-китайський; Льоці (1985 р.) німецько-російський.

Для перекладу ССЗДК з німецької мови на українську використовуємо такі типи «перекладацьких трансформацій» [6; 252]:

1. **Категоріально-морфологічні трансформації.** Відповідно до типів перекладацьких трансформацій, за Л. К. Латишевим, під категоріально-морфологічними трансформаціями розуміємо перетворення на рівні частин мови, коли, наприклад, дієслово перетворюємо на іменник чи прикметник. За Кияк: «При морфолого-категорійних замінах, які часто бувають наслідком логічного розвитку понять чи компенсації, граматична одиниця оригіналу може перетворитись в одиницю ПТ з іншим граматичним значенням. Ці граматичні перетворення можуть стосуватись як форм однини/множини, так і частин мови, коли може змінитися і тип речення» [1; 545]. У реченні *Aber sie bewahrten den Kranken vor dem Äußersten, und so kam der Rabi endlich dazu, das Urteil zu fällen* [2; 196]. У перекладі ССЗДК *das Urteil fällen* вжито іменник «оголошення» вироку: *Та вони вберегли його від найгіршого, отож рабин нарешті взявся за оголошення вироку* [2; 197]. Або іменник у перекладі замінено прикметником: *Der Mädchenhandel wirft riesige Profite ab, da kann man ein solches Risiko schon auf sich nehmen* [2; 272]. – *Торгівля дівчатами дає надзвичайний зиск, тому й спокуса зважитися на такий ризикований крок велика* [2; 273].

2. **Лексичні трансформації.** «Суть лексичних трансформацій полягає в тому, що в процесі перекладу деякі лексеми (слова, сталі словосполучення) вихідного висловлювання заміняють не системними (словниковими) лексичними еквівалентами мови перекладу, а деякими контекстуальними еквівалентами» [6; 255].

Під час лексичних трансформацій сталому словосполученню з дієслівним компонентом німецької мови може відповідати словосполучення української мови: *Sonst setzte man nur Männern Steine ohne Inschrift, weil nur sie Verbrechen begehen* [2; 200]. – *Взагалі то, лише чоловічі могили були без надписів, бо ж тільки чоловіки можуть коїти злочини* [2; 201] або ж одне слово. Як правило, це відповідне за значенням дієслово, за допомогою якого можна перефразувати німецьке ССЗДК, це дієслово має той самий корінь, що й іменник у ССЗДК: *Nach etwa dreißig Schritten blieb er stehen und verstummte; der andere aber setzte sich nälend in Bewegung*... [2; 202]. – *Десять через тридцять кроків він завмер й замовк, і тепер уже інший рушив*... [2; 203].

Серед лексичних трансформацій, у яких ССЗДК перекладають відповідним українським словосполученням, розрізняють повну еквівалентність словосполучень і часткову. Під повною розуміють відповідність загального значення відповідника, його граматичної форми та лексичного значення. Це ілюструє даний приклад: *Entsetzt über diese unerwartete Wendung der Dinge, fasste die Geistlichkeit im Geheimen den Entschluss, die*

Synagoge, die bis jetzt geschlossen war, rasch in die Kirche umzuwandeln... [2; 444]. – *Пелерякане несподіваним розвитком подій, духовенство тясно ухвалило рішення хутко перетворити синагогу, яка до того була закритою, на церкву...* [2; 445]. У випадку часткової еквівалентності розрізняють відповідники з однаковим загальним значенням і граматичною формою, проте з лексичними відмінностями: *Aber die Lea wagt diesen Frevel und fuhr fort, die Heiratsvermittler zur Verzweiflung zu treiben* [2; 210] – *Та Лея зважилася і на це блюзнірство, продовжуючи доводити до відчаю усіх сватів* [2; 211]. Дієслова «treiben» і «доводити» відрізняються лексично одне від одного. До часткової еквівалентності належать також варіанти перекладу з однаковим загальним значенням і лексичним наповненням, проте з різними граматичними формами: *In jüdischen Kreisen genießt Bloch großes Ansehen...* [2; 234] – *У єврейських колах він утішається неабияким авторитетом...* [2; 235]. У даному випадку німецьке ССЗДК у знахідному відмінку заміною українським відповідником в орудному відмінку.

Для перекладу ССЗДК українською мовою використовуються також інші методи, наприклад **калькування**. «Калькування – це переклад лексичної одиниці оригіналу шляхом заміни її складових частин – морфем чи слів (якщо це стійке словосполучення) їхніми лексичними відповідниками в мові перекладу» [1; 539]. *Solche Gespräche hatten Papa und Mama wohl oft Gelegenheit mit einander zu führen ...* [2; 148] – *Вочевидь, тато з мамою не раз мали нагоду вести такі бесіди ...* [2; 149]. *Manche Zeitungen in Galizien äußern sogar Verständnis für die verzweifelte Lage dieser Menschen.* [2; 278] – *Деякі газети в Галичині навіть висловлюють розуміння цим людям у їхній безвиході* [2; 279].

Перекладаючи українською мовою німецькі ССЗДК необхідно враховувати аспектуальне значення ССЗДК, на яке впливає семантика функціонального дієслова. Вид (Aktionsart) у німецькій мові не є граматичною системою, тому вибір перфективних чи імперфективних мовних засобів залежить від семантики функціонального дієслова і від контексту. «Beachtung schenken» – приділяти увагу, приділити увагу: *Leider hat man bis jetzt dem ukrainisch-ruthenischen Volksstamm, seiner nationalen Eigenart und seinem farbigen, vollen, ursprünglichen Volkstum wenig Beachtung geschenkt* [2; 56]. – *Нажаль, до сьогодені українсько-руському племені, його національній своєрідності та колориту, кровному, первозданному народному духові приділяли надто мало уваги* [2; 57].

Особливу увагу заслуговують художні авторські переклади, які свідчать про високу майстерність перекладачів та укладачів посібника. У цих перекладах особливо чітко вирізняється індивідуальний стиль перекладачів, як митців і власне перекладачів. «Під індивідуальним стилем перекладача слід розуміти систему змістовних і формальних особливостей тексту перекладу, які втілюють філологічні та професійні смаки й нахили перекладача» [1; 381]. *Der „gute Ort“ liegt an einem Hügel, und man kann da weite Umschau halten* [2; 184]. – *«Добра місцина» лежить на пагорбі, звідки можна далеко сягнути оком* [2; 185]. *Bereits Monate vorher war die Wiener Studentenschaft in febrhafter Aufregung.* [2; 328]. – *Вже за кілька місяців до нього віденське студентство не знаходило собі місця* [2; 329].

Загалом у збірці виокремлено і проаналізовано 92 сталих словосполучення з дієслівним компонентом, більшість з яких перекладені із застосуванням методу лексичних трансформацій, коли сталому словосполученню з дієслівним компонентом німецької мови відповідає одне слово.

Для здійснення художнього перекладу німецьких ССзДК українською мовою у збірці «Була собі Галичина...» використовувались категоріально-морфологічні трансформації, лексичні трансформації, калькування, а також авторська майстерна творча діяльність видатних перекладачів сучасності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кияк Т.Р. Теорія і практика перекладу / Кияк Т. Р., Науменко А.М., Огуй О.Д. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 586 ст.
2. Es war einmal Galizien... Була собі Галичина / Упорядники: Алла Паславська, Юрко Прохасько, Тобіас Фогель. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2012. – 448 ст.
3. Helbig G. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht / Helbig G., Buscha J. – Leipzig: Langenscheidt, 1994. – 736 S.
4. Stötzel G. Schwierigkeiten bei der sprachwissenschaftlichen Beurteilung des Nominalstils / Stötzel G. – Muttersprache 75, 1965. –17-23 S.
5. Polenz P. Funktionsverben im heutigen Deutsch. Sprache in der rationalisierten Welt / Polenz P. – Düsseldorf: Wirkendes Wort, Beiheft 5, 1963. – 278 ст.
6. Латышев Л.К. Технология перевода / Латышев Л.К. – Москва: НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. – 278 ст.

Галема О.Р., ассистент

Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА НЕМЕЦКИХ УСТОЙЧИВЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ С ГЛАГОЛЬНЫМ КОМПОНЕНТОМ НА ОСНОВЕ СБОРНИКА «БУЛА СОБИ ГАЛИЧИНА...»

Статья посвящена анализу перевода устойчивых словосочетаний с глагольным компонентом с немецкого языка на украинский. Исследование проведено на основе двуязычного сборника «Жила себе Галичина ...». Для освещения этого вопроса определено понятие «устойчивое словосочетание с глагольным компонентом», осуществлена классификация средств перевода этих словосочетаний, приведены примеры, сделаны выводы.

Ключевые слова: устойчивые словосочетания с глагольным компонентом, способы перевода, художественный стиль, переводческие трансформации.

Galema O.R., assistant

Ivan Franko national university, Lviv, Ukraine

FEATURES OF GERMAN TRANSLATION OF IDIOMS WITH VERBAL COMPONENT BASED ON THE BOOK «IT WAS GALICIA... »

This article analyzes the translation of idioms with verbal component from German into Ukrainian. The study was conducted based on the bilingual book “It was Galicia...” To highlight this issue the concept “Idioms with verbal component” was identified, the means of translating these phrases have been classified, examples and conclusions are added.

Key words: idioms with verbal component, translation tools, artistic style, translation transformations.

ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ ПЕРЕКЛАДУ БЛИЗЬКОСПОРІДНЕНИХ МОВ (У КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ)

У статті розглянуто специфіку сприйняття тексту близькоспорідненою мовою не-підготованою аудиторією, а також поставлено питання про необхідність професійного підходу до перекладу такого тексту. Найбільш складним аспектом у процесі навчання перекладу з близькоспоріднених мов авторка вважає міжмовну омонімію й аналізує основні типи такої омонімії в російській та українській мовах.

Ключові слова: переклад близькоспоріднених мов, переклад з української мови на російську, міжмовна омонімія, викладання української мови як іноземної.

У наш час переклад як окрема галузь людської діяльності належить до однієї з важливих компетенцій: володіння перекладом є обов'язковим для випускників багатьох університетів, незалежно від того, яких спеціалістів вони готують. Необхідність знати іноземні мови й розуміти та перекладати фахову літературу вплинула на докорінні зміни, що у досить короткий час відбулися у вищій школі, де зараз значна увага приділяється вивченню іноземних мов професійного спрямування. Але якщо майбутніх лінгвістів до такого виду діяльності готують завдяки цілому комплексу навчальних дисциплін, то інші напрямки підготовки такої можливості не мають. Це стосується як студентів-гуманітаріїв, так і учнів технічних вишів. Разом з тим кожен викладач іноземної мови знає, що високий рівень володіння перекладом досягається не тільки завдяки кількості годин, виділених на його навчання. Він обумовлений і знаннями й здібностями студентів, а також їхньою здатністю засвоїти певні прийоми й навички, що розвивають та формують перекладацькі компетенції.

Незважаючи на те, що проблема навчання перекладу стала предметом досліджень таких значних науковців, як І. С. Алексєєва, С. В. Бреус, В. Н. Комісаров, Л. К. Латишев, І. І. Сафонова, Т. А. Козакова, В. С. Слепович, Н. Ф. Бориско та ін., немає й не може бути підручника, який зміг би підготувати студента до такого виду практичної діяльності. Як слушно зауважує І. С. Алексєєва, «не існує методики навчання перекладачів “взагалі”, завжди мається на увазі певна пара мов», однак методичну техніку, на її думку, можна описати й застосувати до будь-якої пари мов [1: 3].

Свого часу такої думки дотримувалася й авторка статті, коли приступила до роботи на перекладацькому факультеті Московського державного лінгвістичного університету. У програмі започаткованої там підготовки з української мови як другої іноземної були чотири окремі дисципліни:

- усний переклад з російської мови на українську,
- усний переклад з української мови на російську,
- письмовий переклад з російської мови на українську,
- письмовий переклад з української мови на російську.

Однак у процесі практичної роботи зі студентами досить швидко з'ясувалося, що найбільш ґрунтовні методичні розробки важко пристосувати до реальних потреб конкретної аудиторії. І не тільки тому, що більшість наукових розвідок оперує прикладами з англійської та німецької мов. Впродовж років як серед нефахівців, так і значної частини лінгвістів побутувала думка про те, що перекладати з близьких мов легко. Якщо в Україні вона базувалася на реаліях українсько-російської двомовності (в ситуації значної кількості активних і пасивних білінгвів), то у Росії довший час вважалося, що українську мову можна зрозуміти й без спеціальної підготовки, оскільки на перший план висувалася настанова на близькість. Таку ілюзію в побутовому вжитку певним чином підтримували й мешканці самої України в їхніх двосторонніх контактах із росіянами.

Загалом подібна точка зору не є чимось винятковим і притаманна багатьом носіям різних споріднених та близькоспоріднених мов, у тому числі й слов'янських. В реаліях нашого часу брак мовної підготовки з близькоспоріднених мов призвів до широкого використання слов'янами англійської мови як посередника в їхніх контактах у різних фахових сферах, пов'язаних із двосторонніми відносинами. Тому важливою проблемою дослідження сучасного перекладознавства вважаємо специфіку навчання перекладу близькоспоріднених мов, особливо – в аспекті вивчення іноземної мови професійного спрямування. Безпосереднє відношення ця методика має до навчання перекладу з української мови на російську і з російської на українську.

Важливим елементом розробки методики навчання перекладу близькоспоріднених мов має стати її узгодження із загальними принципами викладання цих мов як іноземних. Переважна більшість програм навчання споріднених мов спирається на рідну мову студентів як систему, що полегшує засвоєння іншої граматичної системи та її лексичного наповнення. Як основу світосприйняття рідну мову учня можна використати з метою побудови асоціативних зв'язків у вивченні іноземної мови. А пошуки спільного й наведення між ними «мостів» допомагають найбільш ефективно й максимально швидко засвоїти матеріал. Цим принципом авторка керувалася, коли працювала над двома підручниками з української мови як іноземної (далі – УМІ) для російських студентів [5].

Зазвичай ті, хто вивчають близькоспоріднені мови, у першу чергу звертають увагу на знайомі їм слова, а не на ті тонкі відмінності й стилістичні відтінки, які принципово важливі при перекладі. Така орієнтація на близькість має під собою певну основу, бо обумовлена наявністю в мовах спільних коренів та їхніх фонетичних й граматичних варіантів. Вона характерна для всіх споріднених і близькоспоріднених мов, в тому числі й слов'янських.

Схожість коренів, основ та афіксів, часто також набору граматичних категорій та частин мови, спільність основних правил побудови словосполучень та речень на початковому рівні навчання стають сприятливими чинниками процесу вивчення слов'янських мов. А оскільки обсяг лексики, в якій схожі корені виступають як фонетичні чи граматичні варіанти [3], надзвичайно великий, то важливо їх розрізняти. Наприклад, рос. *рыцарь*, укр. *лицар*; рос. *медведь*, укр. *ведмідь*; рос. *мрамор*, укр. *мармур* і т. ін.

Однак близькоспоріднені слов'янські мови характеризуються і значними відмінностями на всіх рівнях мовної системи. Пошук у першу чергу спорідненості, схожості створює умови для міжмовної інтерференції. Її подолання – це значна проблема у вивченні саме таких мов. Тому важливо, щоб процес аналізу схожого поєднувався з одночасною характеристикою розбіжностей і щоб студенти вчилися робити це самостійно.

Звичайно, явище інтерференції спостерігається у вивченні будь-якої іноземної мови. Але йому підлягають перш за все ті мовні одиниці, які частково схожі, оскільки учні ототожнюють значення цих одиниць і приводять їх у повну відповідність. Близькі за звучанням, але відмінні за значенням і вживанням слова властиві усім слов'янським мовам. Семантична характеристика таких слів, що етимологічно пов'язані, але розвинули різні значення, є важливим компонентом у вивченні УМІ носіями близькоспоріднених мов.

«Класичним прикладом» того, як не слід підходити до перекладу тексту, написаного близькоспорідненою мовою, є рядок із Т. Шевченка «*Пішла луна гаєм*», перекладений російською мовою «*Пошла луна лесом*» (правильний переклад – «В роше раздавалось эхо»). Міжмовні омоніми *луна*, що мають різне значення в російській і українській мовах, при неправильному перекладі спотворили оригінальний текст [2: 191], підтвердивши свою другу влучну назву «фальшивих друзів перекладача».

Важливі коментарі з цього приводу залишив поет М. Рильський, який був блискучим перекладачем: «Давно вже зазначалася помилковість думки, ніби перекладати з близьких мов легше, ніж з далеких. Переклад на українську мову, скажімо, з російської чи білоруської показує специфічні, не завжди можливі до подолання труднощі, в ньому укривається багато загроз. Одна з таких загроз – це існування в споріднених мовах слів, які однаково або майже однаково звучать, але означають різні речі» [9: 114].

Саме у таких схожих словах можуть «ховатися» міжмовні омоніми. Говорячи про них, слід сприймати цей термін як робочу назву цілого комплексу мовних явищ, що не завжди є власне омонімами. Сюди входять не тільки повні (абсолютні) чи часткові омоніми, а також прості чи похідні, але й омографи, омоформи, омофони тощо.

Група повних чи абсолютних омонімів за обсягом значна, наприклад: укр. *луна* (віддалений звук, відбиття звуку) і рос. *луна* (небесне світило); укр. *баня* (випуклий дах, переважно церкви) і рос. *баня* (спеціальне приміщення, де миються та паряться); укр. *шар* (1. пласт чогось; 2. верства, група людей) і рос. *шар* (геометричне тіло); укр. *ланка* (1. складова частина ланцюга; 2. невелика організаційна одиниця) і рос. *ланка* (самка оленя) і т. ін.

Абсолютні омоніми можна доповнити тими частковими омонімами, у яких співпадають одне або кілька значень, наприклад: рос. *листопад* (опадання листя восени) і укр. *листопад* (1. одинадцятий місяць року; 2. опадання листя восени, також є дублет *падолист*); рос. *шишка* (1. суцвіття та плід хвойних рослин; 2. потовщення круглої форми на кінці якогось предмета; 3. *перен.* про значну, важливу персону; 4. потовщення на тілі від забиття) і укр. *шишка* співпадає з російським у двох перших значеннях (переклад наступних: 3. *цяця, цабе*; 4. *гуля*).

У значної частини таких омонімів, що співпадають або не співпадають в одному чи кількох значеннях, може бути різний наголос або вони можуть розходитися в деяких граматичних формах, наприклад: рос. *родина* (рідний край) і укр. *родіна* (сім'я), рос. *худоба* (худорлявість) і укр. *худоба* (свійські тварини); рос. *засада* (приховане розташування кого-небудь) вживається в однині і укр. *засада* (1. приховане розташування кого-небудь; 2. основа, фундамент) у другому значенні вживається в однині та множині.

Однокореневі слова можуть мати різні префікси, рід, наголос, а їхня часткова омонімічність може базуватися на морфемно-словотвірних відповідниках, наприклад: укр. *врѳда* (краса) і рос. *урѳд* (потвора), протилежне йому за значенням.

Як показує досвід, найбільш складними для студентів є ті лексичні одиниці, які співпадають частково, тому їхньому вивченню треба приділити особливу увагу, наприклад: рос. *оборона* і укр. *заборона*. Для цього у процесі навчання матеріал треба розподілити так, щоб однокореневі слова, які поступово з'являються в уроках, повторювалися у різному контексті, утворюючи словникові гнізда, що допомагає швидше і легше засвоювати матеріал (наприклад: *заборона, заборонити, заборонений*).

Для того, щоб розрізняти у мові всі ці явища, необхідно засвоїти основи її фонетичної та граматичної системи й лексичний мінімум, і вже на такому фундаменті підходити до основ перекладацької роботи. У підручниках, написаних авторкою, вже з першого уроку починається поступова підготовка студентів до тих складних мовних явищ, які постануть перед ними в аспекті навчання перекладу [7; 8]. На цьому шляху студенти не просто засвоюють категорії іншої мови, але певним чином протистоять впливу форм рідної мови, що нерідко веде до зворотного впливу – мови, що вивчається, на рідну мову.

Якщо на середньому (B1) і середньому просуненому (B2) рівнях студенти вже розрізняють омографи (графічні омоніми) та омоформи (граматичні омоніми), то лексична омонімія залишається найбільш складним явищем у процесі всього періоду навчання. Специфікою засвоєння цієї лексики є не просто вивчення певних слів та їхнього значення, що важливо для будь-якої мови, але й розуміння тих законів функціонування, за якими мовні явища співіснують разом й одночасно та знаходяться у взаємозв'язку і взаємодії.

За програмою саме на рівні B1 студенти починають працювати у мультимедійному залі та переглядають програми українського телебачення у мультимедійному класі [4]. Тут методика роботи над перекладом ускладнюється: відбувається поступовий перехід від кількарядового подання інформації й поступового перекладу до його однорядового подання та введення елементів синхронного перекладу, засвоювати який вони продовжать на рівнях B2 і C1. Під час такої роботи студенти мають можливість не тільки отримувати нову інформацію про країну, мову якої вони вивчають, але й слідкувати за тими динамічними процесами, що відбуваються в живій мові на їхніх очах [6]. Якщо на середньому рівні аналізу мовних явищ доводиться приділяти багато часу, то згодом студенти здатні не тільки використовувати засвоєний матеріал на практиці й виконувати всі види перекладу, вони можуть і самі аналізувати мовленнєві процеси та шукати інформацію про них. Така робота інтенсифікує сам процес навчання й допомагає виробити навички самонавчання, які в майбутньому можна використати для поглиблення знань мови професійного спрямування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева И. С. Профессиональный тренинг переводчика: Учебное пособие по устному и письменному переводу для переводчиков и преподавателей / И. С. Алексеева. – СПб.: Издательство «Союз», 2005. – 288 с.
2. Кочерган М. П. Словарь русско-украинских межъязыковых омонимов («ложные друзья переводчика»). Словник російсько-українських міжмовних омонімів («фальшиві друзі перекладача») / М. П. Кочерган. – К.: Академія, 1997. – 400 с.
3. Лесная Г. М. Вариантность и изменение языковой нормы в нормы в украинском литературном языке двух последних десятилетий / Г. М. Лесная // Славянские языки и культуры в современном мире: II Международный научный симпозиум. Москва,

- МГУ им. М.В.Ломоносова, Филологический факультет, 21-24 марта 2012 г.: Труды и материалы. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 2012. – С. 370-371.
4. Лесная Г. М. Новые технологии в преподавании украинского языка как языка профессии / Г. М. Лесная // Інноваційні технології в процесі викладання іноземної мови професійного спрямування: Збірник статей та тез V Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, Дипломатична академія України при МЗС України, 23 травня 2012 р. – К.: Видавничий дім «ДЕМІД», 2012. – С. 30-38.
 5. Лесная Г. М. Принципы построения учебника по украинскому языку как иностранному (начальный уровень) / Г. М. Лесная // Материалы XXXIX Международной конференции. 15-19 марта 2010 года, Санкт-Петербург. Вып. 22. Фразеология и языковая динамика / Под ред. проф. В.М. Мокієнко. Санкт-Петербург, Филологический факультет СПбГУ: Ernst – Moritz – Arndt – Universität Greifswald, Philosophische Fakultät. Institut für Fremdsprachliche Philologien, Greifswald, 2011. – С. 189-192.
 6. Лесная Г. М. Старое и новое: некоторые особенности языковой номинации в украинском литературном языке на рубеже XX – XXI веков / Г. М. Лесная // Цивілізаційно-культурні зв'язи Росії та України. Друга конференція Російської асоціації українців: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Москва, 1 – 3 грудня 2011 г. Українська історія, культура та національна думка в спадщині Тараса Шевченка: досвід переосмислення від XIX століття до наших днів. Третя конференція Російської асоціації українців: Матеріали науково-практичної конференції. Москва, 25 квітня 2014 г. / Отв. ред. Г. М. Лесная. – М.: Издательство «МГИМО–Университет», 2015. – С. 164-169.
 7. Лесная Г. М. Украинский язык для стран СНГ: Учебник / Г. М. Лесная. – М.: РГГУ, 2010. – 368 с.
 8. Лесная Г. М. Учебник украинского языка. Уровень А1 / Г. М. Лесная. – М.: МГИМО–Университет, 2010. – 120 с.
 9. Рильський М. Т. Ще про переклади / М. Т. Рильський // Письменники про свою роботу. – К., 1956.

Лесная Г.М., канд. филол. наук, доцент
МГИМО–Университет, Москва, Российская Федерация

ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ ПЕРЕВОДУ БЛИЗКОРОДСТВЕННЫХ ЯЗЫКОВ (В КУРСЕ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО)

В статье рассматривается специфика восприятия текста на близкородственном языке неподготовленной аудиторией, а также ставится вопрос о необходимости профессионального подхода к переводу такого текста. Наиболее сложным аспектом в процессе обучения переводу с близкородственных языков автор считает межъязыковую омонимию и анализирует основные типы такой омонимии в русском и украинском языках.

Ключевые слова: *перевод близкородственных языков, перевод с украинского языка на русский, межъязыковая омонимия, преподавание украинского языка как иностранного.*

Lesnaya G.M., PhD (Philology)
MGIMO University, Moscow, Russia

TEACHING THE TRANSLATION OF CLOSELY RELATED LANGUAGES (COURSE OF UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE)

The article touches upon the specificity of perception of a text in a closely related language by unprepared audience. Besides, it deals with the issue of a professional translation of such text. According to author's opinion, the most difficult aspect in the teaching process of translation from closely related languages is interlingual homonymy. The most frequent types of such homonymy in Russian and Ukrainian are analyzed in the work.

Key words: translation from closely related languages, translation from Ukrainian to Russian, interlingual homonymy, teaching Ukrainian as a foreign language.

УДК 801.671:57:81'367.2

Стрілецька С.В., доцент

Білоцерківський національний аграрний університет, Біла Церква

ТЕКСТИ РІЗНИХ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТИЛІВ З ПОЗИЦІЙ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО АНАЛІЗУ

В статті розглянуті поняття тексту та функціонального стилю з позицій перекладацького аналізу. Виділені найсуттєвіші для перекладознавства стилі, а саме: науковий, діловий, публіцистичний, художній.

Ключові слова: переклад, перекладацький аналіз, текст, функціональний стиль мови, типологія текстів.

Адекватний письмовий переклад неможливо здійснити без відповідного перекладацького аналізу вихідного текстового матеріалу [14, с. 4]. За Д. Робінсон, переклад в першу чергу є процесом, а перекладацький аналіз – складовою частиною цього процесу, результатом якого є перекладений текст [18, с. 12].

Перша складова частина процесу перекладу – доперекладацький аналіз – передбачає виявлення у тексті повторень як лексико-семантичного засобу забезпечення когезії в тексті, створення сітки вузлів лексико-семантичного зв'язку, встановлення “семантичного ядра” шляхом визначення центральних і маргінальних речень за М. Ноеу (1991). Перекладацький аналіз тексту включає також його прагматичний і стилістичний аналіз. Наступний етап перекладацької діяльності – власне переклад, а на кінцевому етапі – редагування перекладеного тексту і порівняння його з текстом оригіналу [14, с. 4-5; 21].

Питання повторень як лексико-семантичного засобу забезпечення когезії в тексті було предметом дослідження С.Є. Максимова, М. Ноеу та ін. Проблему ідентифікації повторень та створення сітки вузлів лексико-семантичного зв'язку вивчали І.В. Арнольд, К.І. Белоусова, С.Є. Максимов, М. Ноеу та ін. Питання прагматичного і стилістичного

© Стрілецька С.В., 2017

аналізу тексту розглядають І.В. Арнольд, І.Р. Гальперін, М.Н. Кожина, С.Є. Максимов, Г.Г. Почепцов, Селіванова, J. Austin та ін. Для нас особливий інтерес представляє вивчення питання зв'язків між реченнями, які утворено шляхом лексико-семантичних повторень, створення сітки вузлів лексико-семантичного зв'язку, встановлення “семантичного ядра” шляхом визначення центральних і маргінальних речень за М. Ноеу (1991),

На очевидність практичного застосування методу виявлення повторень у перекладі вказує С.Є. Максимов: “...Якщо перекладач не знає певного слова, він має можливість розпізнати його з подальшого тексту завдяки повторенням... Інше практичне застосування цього методу – це здійснення стислого переказу тексту (англ. “making summaries of the text”)...”. Автор зауважує, що виконання цього завдання забезпечує швидкий доступ до важливої інформації, яка потрібна сьогодні багатьом компаніям і організаціям [14, с. 39].

З огляду на це, **актуальність** статті зумовлена необхідністю вивчення лексико-семантичної когезії у текстах різних функціональних стилів мови (далі – ФСМ) з метою створення вагомого інструменту для подальшої перекладацької діяльності.

Метою статті є висвітлити поняття тексту та функціонального стилю мови у площині перекладацького аналізу.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

1. Уточнити поняття “текст” з позицій перекладознавства.
2. Уточнити поняття “функціональний стиль мови” та типологію текстів.

У сучасній лінгвістиці тексту, незважаючи на чисельність досліджень, й досі немає чіткої та однозначної загальноновизначеної дефініції поняття «текст» (лат. *textus* – “тканина”, “павутиння”). Ця обставина додатково ускладнює картину використання терміна “текст” у гуманітарних науках, зокрема у перекладознавстві.

Текст – це завершений та об’єктивований як письмовий документ твір мовленнєво-творчого процесу – у І.Р. Гальперіна [6, с. 18], об’єднана смисловим зв’язком послідовність мовних одиниць, основними властивостями якої є зв’язність і цілісність – у Т.М. Ніколаєвої [17, с. 507], єдність формальних і змістових елементів з урахуванням цільової настанови, інтенції автора, умов спілкування й особистісних орієнтацій автора – у Н.С. Валгіної [3, с. 97], набір слів і граматичних категорій, в якому є логічна оформлена думка про наше середовище – у А.М. Науменка [16, с. 177].

На багатовимірність поняття “текст”, як на одну з основних причин відсутності його єдиної загальноприйнятої дефініції, вказує О.С. Кубрякова: “... звести всі множини текстів до єдиної системи так само складно, як і виявлення того набору достатніх і необхідних рис за всією цією множиною, що був би обов’язковим для визнання тексту як категорії класичного, аристотелевого типу”. Разом з цим дослідниця зазначає, що відсутність єдиноприйнятого визначення тексту не заважає його розумінню й дослідженню, що, на її думку, можна пояснити належністю тексту до природних категорій [13, с. 72, 75].

Однією з причин, що сприяє різноманітності текстових дефініцій є специфіка підходів до аналізу тексту. У межах кожного з цих напрямів і підходів під час аналізу тексту актуалізовано певний його аспект, на який і орієнтовано розуміння та визначення тексту. У перекладознавчих студіях найбільш чітко виділяються наступні підходи до тлумачення й аналізу тексту: формально-граматичний, семантичний, стилістичний, психолінгвістичний, прагматичний і когнітивний.

Формально-граматичний напрям ґрунтується на тлумаченні тексту як структурно організованої послідовності речень. Напря́м передбачає аналіз формально-граматичного взаємозв'язку текстових компонентів (речень, надфразної єдності тощо). Основним предметом дослідження є види структурної зв'язності текстових компонентів і засоби її репрезентації [15].

Семантичний підхід ґрунтується на розумінні тексту як семантичної єдності, компоненти якої перебувають у тісному змістовому взаємозв'язку. Цей напря́м передбачає аналіз змістової організації тексту. Предметом його вивчення є види семантичної зв'язності текстових компонентів, засоби й форми її реалізації [8].

Стилістичний напря́м ґрунтується на тлумаченні тексту як засобу відображення особливостей його функціонального призначення, а також засобу відображення особливостей ідіостилу мовця. Напря́м передбачає аналіз специфічних рис текстової організації, зумовлених жанровою належністю тексту, а також своєрідностями творчої манери автора. Предметом дослідження є засоби й форми стилістичного забарвлення тексту, а також жанрові особливості текстової організації [7].

Психолінгвістичний напря́м передбачає розуміння тексту одночасно як процесу й результату психомовленнєвої діяльності адресанта й адресата. Цей напря́м передбачає дослідження впливу психологічних особливостей адресанта на його мовлення та відображення цього впливу в тексті, а також дослідження впливу психологічних особливостей адресата на його розуміння й інтерпретацію тексту [9].

Прагматичний напря́м ґрунтується на тлумаченні тексту як основного засобу впливу адресанта на адресата в процесі комунікації. Напря́м передбачає аналіз використаних у тексті засобів і прийомів впливу на реципієнта з урахуванням комунікативної мети автора. Предметом дослідження є особливості семантико-синтаксичної організації тексту, зумовлені комунікативною інтенцією автора [4].

Когнітивний підхід до розгляду питань теорії тексту передбачає аналіз тексту як складного знака, що віддзеркалює знання адресанта про дійсність, особливості його сприйняття дійсності, тобто відображає індивідуально-авторську картину світу [13; 19].

Усі зазначені вище напрями перебувають у взаємозв'язках і, доповнюючи один одного, розкривають складну й багатогранну природу тексту в різних її аспектах. Окресливши найбільш суттєві тлумачення поняття “текст” та підходи до його вивчення, спираючись на дефініцію О. Селіванової, визначаємо текст як інформаційну структуру, одну з форм мисленнєво-мовленнєвої діяльності людини, що слугує засобом комунікації і реалізується в єдиній системі мовних форм [19, с. 32].

Отже, текст – це словесно втілений засіб комунікації, видів якого може бути велике розмаїття.

Одною з базових категорій традиційної стилістики є поняття “функціональний стиль мови” (далі – ФСМ).

Услід за І.Р. Гальперінім, під ФСМ ми розуміємо систему взаємопов'язаних мовних засобів, які слугують певній меті комунікації [6, с. 33]. Автор виділяє наступні функціональні стилі англійської мови:

1. Мова художньої літератури (“The language of belles-lettres”): мовний стиль поезії (англ. “the language style of poetry”), мовний стиль емоційної прози (англ. “the language style of emotive prose”), мовний стиль драми (англ. “the language style of drama”).

2. Мова публіцистичної літератури (“The language of the publicistic literature”): мовний стиль оратора (англ. “the oratorical style”), мовний стиль есе (англ. “the language style of essays”), мовний стиль художніх статей в газетах і журналах (англ. “the language style of feature articles in newspapers and journals”).

3. Мова газет (“The language of newspapers”): мовний стиль короткого огляду новин (англ. “the language style of brief news items”), мовний стиль газетний заголовків (англ. “the language style of newspaper headings”), мовний стиль оголошень та реклам (англ. “the language style of notices and advertisements”).

4. Мова наукової прози (“The language of scientific prose”): мовний стиль гуманітарних наук (англ. “the language style of humanitarian sciences”), мовний стиль точних наук (англ. “the language style of “exact” sciences”), мовний стиль популярної наукової прози (англ. “the language style of popular scientific prose”).

5. Мова офіційних документів (“The language of official documents”): мовний стиль ділових документів (англ. “the language style of business documents”), мовний стиль легальних документів (англ. “the language style of legal documents”), мовний стиль воєнних документів (англ. “the language style of military documents”) [5, с. 33].

На думку Н.М. Кожині, до функціональних стилів мови належать:

1. Науковий стиль (англ. “The scientific style”).
2. Стиль офіційних і ділових документів (англ. “The official and business style”).
3. Публіцистичний стиль (англ. “The publicistic style”).
4. Стиль художньої літератури (англ. “The style of belles-lettres”).
5. Розмовно-побутовий стиль (англ. “The colloquial and everyday style”) [11, с. 157-215].

Зазначимо, що до мови публіцистичної літератури Н.М. Кожина включає мовний стиль короткого огляду новин, мовний стиль газетний заголовків, мовний стиль оголошень та реклам, які І.Р. Гальперін відносить до мови газет.

О.О. Селіванова поєднує класифікації І.Р. Гальперіна і Н.М. Кожині та виділяє наступні ФСМ:

1. Офіційно-діловий стиль (англ. “The official and business style”).
2. Публіцистичний стиль (англ. “The publicistic style”).
3. Науковий стиль (англ. “The scientific style”).
4. Розмовний стиль (англ. “The colloquial style”).
5. Стиль художньої літератури (англ. “The style of belles-lettres”) [20, с. 695].

I.V. Arnold виділяє шість ФСМ, зокрема:

1. Науковий (академічний) стиль (англ. “The scientific (academic) style”).
2. Розмовний стиль (англ. “The colloquial style”).
3. Офіційно-діловий стиль (англ. “The official and business style”).
4. Поетичний стиль (англ. “The Poetic Style”).
5. Ораторський стиль (англ. “The oratorical style”).
6. Публіцистичний стиль (англ. “The publicistic style”) [1, с. 245].

З огляду на проведений аналіз наукової літератури з питання визначення поняття “ФСМ”, ми дійшли до висновку, що у традиційній стилістиці не існує єдиної класифікації ФСМ. Натомість, проведений аналіз, услід за Т.Р. Кияк, дозволяє виділити суттєвими

для перекладознавства тексти, а саме: науковий, діловий, публіцистичний, художній [10, с. 86].

Питання класифікації наукових текстів досліджували вчені І.В. Арнольд (1981), І. Колегаєва (1991), А.Д. Белова (2003) та ін., які виділяли такі їх риси: логічність, послідовність, чіткість, аргументованість, доказовість [1; 2; 12]. Традиційно до наукових текстів відносять монографії, наукові статті, дисертації, автореферати, доповіді, тези тощо. Особливість наукових текстів полягає у наявності термінів, основних концептуальних одиниць наукового тексту.

Питання класифікації ділового тексту вивчали С.Є Максимов (1984, 1992), J.L. Austin (1986) та ін. До ділових текстів учені відносять тексти офіційних і ділових документів: договори, угоди, пакти, декларації, конвенції, ділові контракти, конституції, закони, статути, накази, правила, ділові листи і записки [19; 34]. Серед особливостей ділових текстів науковці визначають специфічну композицію (преамбула, центральні речення, вступне слово, заключні речення, підпис, печать, зазначення дати, імені адресата тощо), наявність літературних фраз “I beg to inform you”, “on behalf of”, “Dear Sir”, використання символів, аббревіатур, акронімів, відсутність стилістичних прийомів та експресивних засобів, складний синтаксис [14, с. 57-59].

Типологію публіцистичних текстів вивчали І.Р. Гальперін (1977), І.В. Арнольд (1981), М.Н. Кожина (1977) [20, с. 85]. Автори виділяють ораторський стиль (промови з політичних, соціальних та інших громадських питань), стиль теле- і радіокоментарів, стиль есе, стиль журналістських статей (книжок). С.Є. Максимов дещо по-іншому розглядає питання публіцистичного тексту. До публіцистичних текстів автор відносить друковані тексти засобів масової інформації (статті і есе в газетах і журналах з коментарями, судженнями, критикою, дискусіями, оголошеннями і рекламою, спортивними коментарями тощо) і тексти в електронному вигляді інтернеті [20, с. 85]. Такі тексти мають певні лінгвістичні риси художніх текстів (емоційне забарвлення, оцінка автором подій, використання стилістичних прийомів та експресивних засобів мови) [14, с. 13].

Питання класифікації художніх текстів вивчали Т.А. Казакова (2003), Л.В. Коломієць (2004), J. Sinclair (1986) [12; 17; 37]. Так, J. Sinclair говорить про те, що художні тексти відображають “уявні світи” (англ. “fictional worlds”), тобто світи творчої вигадки письменника [22, с. 52]. Серед художніх текстів учені виділяють: 1) прозу (класичну та інші жанри прози, такі як фантастика, детективи); 2) драму; 3) поезію; 4) художні фільми.

Отже, ФСМ – це система взаємопов’язаних мовних засобів, які слугують певній меті комунікації. У традиційній стилістиці не існує єдиної класифікації ФСМ. Проте, проведений аналіз, усвід за Т.Р. Кияк, дозволив виділити суттєві для перекладознавства тексти – наукові, ділові, публіцистичні і художні.

Для подальшого розкриття заявленої теми вважаємо доцільним вивчити лінгвістичну характеристику лексико-семантичної когезії, зокрема, сутність когезії як домінуючої категоріальної характеристики тексту та повторення як лексичний і семантичний засіб забезпечення когезії в тексті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования) / И. В. Арнольд. –М.: Просвещение, 1981. – 295 с.

2. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации / А. Д. Белова. – К. : Логос, 2003. – 304 с.
3. Валгина Н. С. Теория текста / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 280 с.
4. Воробйова О. П. Про потрійний підхід до тексту і його категорій / О. П. Воробйова // Іноземна філологія. – Львів, 1993. – № 106. – С. 46–53.
5. Гальперин И. Р. Стилистика английского языка. Учебник / И.Р. Гальперин. – 3-е изд. – М.: Высш. ікола, 1981. – 334 с.
6. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 139 с.
7. Денисова С. П. Стилистика газетно-журнального текста/ С. П. Денисова. – К. : КиМУ, 2004. – 53 с.
8. Дресслер В. Синтаксис текста / В. Дресслер // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1978. – Вып. 8. – С. 111–137.
9. Дридзе Т. М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации : проблемы семансоциопсихологии / Т. М. Дридзе. – М. :Наука, 1984. – 268 с.
10. Кияк Т. Р. Перекладознавство: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Т.Р. Кияк, А.М. Науменко, О.Д. Огуй. – К. : Київський ун-т, 2009. – 544 с.
11. Кожина М.Н. Стилистика русского языка / М.Н. Кожина. – М.: Просвещение, 1977. – 223 с.
12. Коллегаева И. Текст как единица научной и художественной коммуникации / И. Коллегаева. – Одесса : ОГУ им. И.И. Мечникова, 1991. – 121 с.
13. Кубрякова Е. С. О тексте и критериях его определения / Е. С. Кубрякова // Текст. Структура и семантика. – М., 2001. – Т. 1. – С. 72–81.
14. Максимов С.Є. Практичний курс перекладу (англійська і українська мови). Теорія та практика перекладацького аналізу: навч. посіб. / С.Є. Максимов. – 2-ге вид., випр.. і доп. – К.: Ленвіт, 2012. – 203 с.
15. Москальская О. И. Грамматика текста / О. И. Москальская. – М. : Высшая школа, 1981. – 183 с.
16. Науменко А. М. Текст в оценке современных филологов / А.М. Науменко // Новітня філологія : зб. наук. пр. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – № 3 (23). – С. 173–191.
17. Николаева Т. М. Текст / Т. М. Николаева // БЭС : Языкознание. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2000. – С. 507.
18. Робинзон Д. Как стать переводчиком: введение в теорию и практику перевода. Пер. с англ. / Д. Робинзон. – М.: КУДИЦ-ОБРАЗ, 2005. – 304 с.
19. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – К. : Брама, 2004. – 336 с.
20. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля=К, 2011. – 844 с.
21. de Beaugrande R. Factors in a Theory of Poetic Translating / R. De Beaugrande. – Assen : Van Gorcum, 1978. — 212 p.
22. Sinclair J. Fictional world / J. Sinclair // Talking about text. – Birmingham: English Language Research, 1986, DAM № 13. – P. 43-60

Стрелецкая С.В., доцент

Белоцерковский национальный аграрный университет, Белая Церковь

ТЕКСТЫ РАЗНЫХ ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ СТИЛЕЙ С ПОЗИЦИИ ПЕРЕВОДЧЕСКОГО АНАЛИЗА

В статье рассмотрены понятия текста и функционального стиля с позиции переводческого анализа. Выделены наиболее существенные для переводоведения стили, а именно: научный, деловой, публицистический, художественный.

Ключевые слова: перевод, переводческий анализ, текст, функциональный стиль языка, типология текстов.

Striletska S.V., docent

National agrarian university, Bila Tserkva, Ukraine

THE TEXTS OF DIFFERENT FUNCTIONAL STYLES IN THE FRAME OF TRANSLATION ANALYSIS

The conceptions of text and functional style of language in the frame of translation analysis are highlighted in this article. The most important styles for translation studying (scientific, business, publicistic, artistic) are singled out.

Key words: translation, translation analysis, text, functional style of language, types of texts.

УДК 808-2 +39 (038)

Голі-Оглу Т.В., канд. філол. наук, доцент

Приазовський державний технічний університет, Маріуполь

ФОНОСЕМАНТИЧНІ ОДИНИЦІ В ІМПРЕСІОНІСТИЧНОМУ ТЕКСТІ М. КОЦЮБІНСЬКОГО: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ І ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ ВИМІРИ

У статті подано детальний аналіз фоносемантичних мовних одиниць у творах М. Коцюбинського (новелі «Intermezzo» та етюди «Цвіт яблуні»), їхньої ролі у створенні імпресіоністичного ефекту в художньому творі малої форми (новелі, етюди). Окрім того, досліджуються способи перекладу цих одиниць російською мовою, а також – до речності різних типів міжмовних трансформацій у тексті перекладу.

Ключові слова: фоносемантичні одиниці, імпресіонізм, імпресіоністичний ефект, контрастні семи, міжмовні трансформації, семантичні втрати.

Імпресіоністичний світогляд притаманний митцям з тонкою душевною організацією, нестандартним світосприйняттям, зануреним у світ звукових і колористичних образів,

© Голі-Оглу Т.В., 2017

який вони прагнуть відбити у своїх імпресіоністичних текстах. Саме тому імпресіоністичний текст – це синтез музики і живопису, втілений у текстовій формі.

Лінгвальні засоби втілення імпресіонізму в художньому тексті ще не були об'єктом самостійного дослідження в лінгвістиці. Окремі питання розглядалися в працях мовознавців І.В.Арнольд, Л.П.Іванової та ін., а також літературознавців Л.Г.Андреева, О.І.Білецького, І.В.Корецької, Ю.Б.Кузнєцова [11; 12], Л.Новикової [13] та ін.. Проте на сьогодні відсутні наукові розвідки, у яких би студіювалося питання лінгвостилістичного аналізу українського імпресіоністичного тексту, зокрема фонетичних і лексичних засобів створення імпресіоністичного ефекту. Поза увагою дослідників залишився і перекладознавчий аспект цієї проблеми, хоча переклад імпресіоністичних творів супроводжується значними труднощами і «перекладацькими» втратами.

Спробуємо проаналізувати новелістику М.М.Коцюбинського в зазначених вимірах, адже творчість цього українського письменника досліджувалася переважно літературознавцями. Мовний же бік імпресіоністичних творів М.М.Коцюбинського залишається дослідженим фрагментарно, а це заважає створенню цілісного наукового уявлення про ідіостиль цього митця.

Матеріалом дослідження слугували тексти найяскравіших, на наш погляд, прозових творів М.М.Коцюбинського, а саме: новели «Intermezzo», етюду «Цвіт яблуні». Задля розширення аспекту спостереження залучалися факти з інших творів письменника. *Метою дослідження* є лінгвостилістичний аналіз фоносемантичних засобів створення імпресіоністичного ефекту в текстах художніх творів М.М.Коцюбинського, а також особливості перекладу цих елементів російською мовою.

Імпресіоністичність у художньому творі виражається в мінливості настроїв ліричного героя, багатстві і динамічності їхніх відтінків, неоднозначності трактування. Такого ефекту надають новелам М.М.Коцюбинського звукові образи, фоносемантичні одиниці, що належать до різних частин мови і мають різні граматичні ознаки. Серед них переважають дієслова із звуковою семантикою, а також іменники, утворені від цих дієслів. Фоносемантичні одиниці передають душевний стан ліричного героя, його світосприйняття і світовідчуття, що проведені крізь призму самоаналізу.

Однією з особливостей імпресіоністичного тексту є його ритмічність, адже це різновид ритмізованої прози. Саме для створення ритміки прозового тексту М.М.Коцюбинський активно використовує фоносемантичні лексичні одиниці, які в тексті він розташовує за принципом контрасту: ніжні або дзвінкі, мажорні звукові одиниці – у тих уривках тексту, де йдеться про природу, її гармонійність і благодатний вплив на емоційний стан ліричного героя, зокрема в етюді «Цвіт яблуні»: це – буйство весняної природи і відчуттів; у новелі «Intermezzo»: душевний відпочинок на лоні природи під звуки пісні жайворонка і шуму пшеничного поля. З такими звуками вступають у дисонанс різкі, неприємні для людського слуху звуки в тих текстових уривках, де описується людське буденне життя, світ душевного болю і людського горя (у етюді «Цвіт яблуні»: важка смерть дитини головного героя на фоні радісної, весняної природи; у новелі «Intermezzo»: душевна втома і агресивний відчай героя, який уже не може перебувати у великому місті з його нескінченними «треба», де людина не може залишитися наодинці із своїми почуттями, бажаннями і враженнями, де її внутрішній світ завжди переплітається із світами інших людей, і цієї «дотичності» неможливо позбавитися).

З огляду на сказане вище, поділимо усі фоносемантичні лексичні одиниці з досліджуваних новел М.М.Коцюбинського на дві групи: 1) **Звукові лексичні одиниці із «мажорною» семантикою:** «птахи *щебечуть*», «повітря *дзвенить*» («Цвіт яблуні») [9: 190-194]; «раптом *почув велику тишу*», «*закувала зозуля*», «*стало соромно за калатання власного серця*», «*кує зозуля. Б'є молоточком у кришталевий великий дзвін – ку-ку! ку-ку!* – і сіє тишу по травах», «*згукно в вікно до зозулі: «Ку-ку... ку-ку... Добридень!*», «*ниви... хлюпають* ними аж в краї неба», «*чорні дихаючі крила ворони*», «*просто під ноги лягла співуча арфа й гуде на всі струни*», «*повні вуха маю того дивного гомону поля, того шелесту шовку, того безупинного, як текуча вода, пересипання зерна*» («Intermezzo») [9: 180-184]; 2) **Звукові лексичні одиниці з «мінорною» семантикою:** «*арфа... гучить струнами*», «*найменший шелест або стук – і моє серце падає і замирає*», «*хтось раптом скрикне*», «*б'ється живчик*», «*стукає калатало*», «*калатає серце*», «*тріщить гніт*», «*переливається і дзвенить відро залізною дужкою*», «*два дзвінки впади мені на голову*», «*годинник... пробив другу*», «*жилки болять од того висту*», «*свист* здушеного смертю горла», «*дикий крик матері*» («Цвіт яблуні») [9: 190-194]; «*вічно дихаєш смородом*», «*ти бичуєш святу тишу землі скреготом фабрик, громом коліс*», «*ревеш від болю, з радості, злості*», «*де вічно товчуться оті створіння, кричать, метушаться і сміяться*», «*намагались налити мої вуха та моє серце тим, чим самі були повні*», «*з огидою слухав ревучі потоки людського життя*», «*поїзд летів, повний людського гаму*», «*я вирвусь від сього зойку*», «*надаремне клацати буде кістками залізна рука*», «*замкну свою душу і буду кричати: тут вхід не вільний*», «*всі кричать в мої вуха криком свого життя*» («Intermezzo») [9: 180-184].

Переклад таких мовних одиниць в імпресіоністичних художніх текстах вимагає подолання певних труднощів і розбіжностей, адже саме в імпресіоністичних творах одиниці із звуковою семантикою відіграють не супровідну роль засобів опису, пейзажів, портретної характеристики героїв, а слугують мовними засобами творення тексту.

Найбільшу складність має переклад звуконаслідувальних вигуків у текстах новел М.Коцюбинського, зокрема у новелі «Intermezzo», яка містить численні звуконаслідування, що відтворюють звукописну манеру письма великого митця. Такі звуконаслідувальні вигуки в цій новелі переважно використовуються у мажорних сценах опису розкішної української природи, пейзажних імпресіоністичних замальовках, а тому мають у своїй семантичній структурі архісемою «радісний»: *ку-ку, ку-ку* (повторюються чотири рази); *ха-ха; хо-хо; тью-і, тью-і, ті-і-і*. Л.Кремнева [8] використала фонетичний переклад (пофонемний) при передачі цих одиниць російською мовою: *ку-ку, ку-ку – ку-ку, ку-ку; ха-ха - ха-ха; хо-хо - хо-хо; тью-і, тью-і, ті-і-і – тью-и, тью-и, ти-и* [8: 187].

У зазначеній новелі лише один раз використовується звуконаслідувальний вигук з негативної архісемою «біль»: укр. *трах-тарах-тах, трах-тарах, тах*, який відбиває нерегулярну роботу хворого серця людини; перекладач і тут вдалася до пофонемного перекладу: рос. *трах-тарах-тах, трах-тарах, тах* [8: 188].

Набагато нестандартними, на наш погляд, є знайдені Л.Кремневою еквіваленти для передачі дієслівних форм і іменників із семою «звук» у новелі «Intermezzo». Закартаграфовані одиниці (121 одиниця) за семантичними ознаками можемо поділити на дві групи (так само, як і колоризми, адже вони виконують у текстах М.Коцюбинського спільну

функцію): 1) «мажорні» фоносемантичні одиниці з архісемою «радість»; 2) «мінорні» фоносемантичні одиниці з архісемою «біль».

Проаналізуємо способи перекладу цих одиниць. Архісема «радість» знаходить своє втілення в таких мовних елементах: *закувала зозуля – закувала кукушка; гукаю у вікно до зозулі – кричу в око кукушке; співуча арфа... гуде на всі струни – певучая арфа... и гудит всеми струнами; дивний гомін поля – дивный гомон поля; шелест шовку – шелковый шелест; пересипання зерна – пересыпания зерна; живчик вічності – пульс вечности; жіноче контральто – женское контральто; дикий степовий свист – дикий степной свист; бренькнула в житі срібна струна цвіркуна – звонко дрознула во ржи серебряная струна кузнечика; хлопав собі в лице – плескал себе в лицо; многоголоса тиша – многоголосая тишина*; особливо численними є такі фоносемантичні одиниці в описі пісні жайворонка, зокрема тут зустрічаємо: *свердляча пісня жайворонка – сверлящая песня жаворонка; сипле та сипле... в душу дзвіночками – сыплет и сыплет... вытряхивает душу из колокольчиков; струже срібні дошки – строгает серебряные доски; сверлють крицю – сверлит сталь* [8: 278-279; 9: 180-182] тощо.

При перекладі зазначених «мажорних» сцен, імпресіоністичного пейзажу перекладач відходить від буквалізму і використовує певні міжмовні трансформації, зокрема:

1) лексико-семантичні: генералізацію значення (*гукаю у вікно до зозулі – кричу в око кукушке*); лексико-семантичні заміни (*бренькнула в житі срібна струна цвіркуна – звонко дрознула во ржи серебряная струна кузнечика*);

2) лексико-граматичні трансформації: додавання (внесення) (*сипле та сипле... в душу дзвіночками – сыплет и сыплет... вытряхивает душу из колокольчиков*); перестановки, що супроводжуються заміною частин мови (*шелест шовку – шелковый шелест*).

Під час перекладу «мінорних» сцен новели «Intermezzo» фіксуємо значну кількість (51 одиницю) фоносемантичних лексем з архісемою «біль»: *скрегот фабрик – скрежет фабрик; грім коліс – гром колес; реवेश від болю з радості, злості – воешь от боли, радости и злости.; оті створіння кричать, метушаться – эти создания кричат, сердятся и сорят; ревучі потоки – ревущие потоки человеческой жизни; її глушили чужі голоси, дрібні, непотрібні слова – ее глушили чужие голоса и слова, мелкие и ненужные; невже я вирвусь від сього зойку – неужели я убегу от этого вопля; надаремне клацати буде кістками залізна рука – тщетно будут лязгать суставы железной руки; повний людського гаму – полный человеческого гама; натяглися ослаблені струни – уже натянулись ослабевшие струны; чуже горе може грати на них – чужое горе может играть на них; залізо тряслось і ляцало – железо тряслось и лязгало* [8: 278-279; 9: 180-182] тощо.

При перекладі фоносемантичних одиниць з архісемою «біль» Л.Кремнева вдалася до буквального перекладу, тим більше, що він, за цих обставин, є найдоречнішим. Думаємо, що такий вибір перекладача мотивований прагненням зберегти унікальний, неповторний авторський стиль Коцюбинського-імпресіоніста.

Звернімося до аналізу особливостей передачі російською мовою фоносемантичної лексики Анастасією Лапшиною (переклад етюдю «Цвіт яблуні» [10]). Одразу звертає на себе увагу обмежена, незначна кількість простих вигуків у цьому етюдю – зафіксовано лише три: *X-ху! – X-ху!; A-a – A-a; Oх – Oх*; серед них – жодного звуконаслідування. Усі вигуки мають емоційний характер. Переклад – пофонемний.

Під час перекладу «мінорних» сцен «Цвіту яблуні» фіксуємо значну, домінуючу кількість (65 одиниць – 78%) саме фоносемантичних одиниць з архісемою «біль»: *арфа, що гучить струнами – арфа, що звучить струнами; найменший шелест або стук – і моє серце падає і замирає – наименьший шорох или стук – и мое сердце падает и замирает; хтось раптом скрикне – й обірветься життя – кто-то неожиданно вскрикнет – и оборвется жизнь; десь далеко стукає калатало – где-то далеко стучит колотушка; промова калатала – речь колотушки; тріпочеться оддаль глухе калатало – трещит вдали глухая колотушка; щось грюкнуло дверима і полопотіло босими ногами – что-то громыкнуло дверью и полопотало босыми ногами; свист здушеного горла – свист сдувленного горла; сичання чигаючої смерті – сипение ждущей смерти; тріщить зніт – трещит фитиль; не чую свисту – не слышу свиста; сі два дзвінки впали мені на голову – эти два звонка упали мне на голову; почув далеке калатало – услышал далекую колотушку; раптом дикий крик, крик матері – вдруг дикий крик, крик матери; слабій свист вилтає крізь спечені вуста – слабый свист вылетает сквозь пылающие уста* [10] тощо.

За нашими спостереженнями, переклад фоносемантичних одиниць із семою «біль» здійснений перекладачем, у цілому, адекватно, допускаються варіації; проте нами зафіксовано кілька перекладацьких огріх і неточностей: 1) неадекватним, на наш погляд, є переклад укр. *слабій свист вилтає крізь спечені вуста* – рос. *слабый свист вылетает сквозь пылающие уста*; слід було б перекласти *слабый свист вылетает сквозь пересохишие уста* [10]; 2) неадекватним також, на наш погляд, є переклад *щось грюкнуло дверима і полопотіло босими ногами* – *что-то громыкнуло дверью и полопотало босыми ногами* [10]; лексема рос. *лопотать* має значення «нерозбірливо говорити».

Архісема «радість» в етюді «Цвіт яблуні» М.Коцюбинського знаходить своє втілення в таких мовних елементах (їх порівняно небагато – 22%): *птахи щебечуть – птицы щебечут; лопотіння босих маленьких ніжок – лопотание босых маленьких ножек; слухали, як грають у цвіт бджоли – слушали, как играют в цвету пчелы; ми з жінкою часто сміялися з її вигадок – мы с женой смеялись с ее выдумок* [10] тощо.

Звертає на себе увагу граматичний «ляп» перекладача: *ми з жінкою часто сміялися з її вигадок – мы с женой смеялись с ее выдумок* [10]; недопустима граматична помилка: рос. *смеяться (над чем?)*, дієслово рос. *смеяться* вимагає від іменника чи займенника форми орудного відмінка і не допускає форми родового відмінка. Решту одиниць цієї групи перекладено адекватно.

Отже, фоносемантичні одиниці в текстах новел М.Коцюбинського відіграють провідну текстотвірну функцію, вони є засобом ритмізації прози, а також важливим компонентом унікального імпресіоністичного авторського стилю. У новелі М.Коцюбинського «Intermezzo» та етюді «Цвіт яблуні» домінують фоносемантичні лексеми з архісемою «біль» (56,2% та 78% відповідно), лексичні одиниці з архісемою «радість» дещо поступаються за кількістю в «Intermezzo» (43,8%), і значно – у «Цвіті яблуні» (22%). Така ситуація абсолютно відповідає імпресіоністичній естетиці і манері письма. При перекладі таких одиниць перекладач мотивовано підходить до вибору способу перекладу: у «мажорних» частинах тексту допускає варіативність і застосування лексико-семантичних (генералізацію значення, лексико-семантичні заміни) і лексико-граматичних (додавання, вилучення, заміна частин мови) трансформацій; а у «мінорних» за емоційним

забарвленням частинах тексту – використовує, переважно, буквальный переклад. Окрему групу фоносемантичної лексики в новелі «Intermezzo» становлять звуконаслідувальні вигуки (3,3%), які у перекладі передаються пофонемно.

У невеликій за обсягом науковій статті неможливо подати цілісний, всебічний аналіз фоносемантичних лексем і окреслити їхню роль в імпресіоністичних творах М.М.Коцюбинського, тому перспективним вважаємо студювання цієї проблеми на матеріалі інших творів цього митця, а також вивчення інших лексико-семантичних і синтаксичних засобів ритмізації імпресіоністичної української прози.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеєва В. Імпресіоністична естетика Коцюбинського // Слово і час. – 1994. – №9. – С. 9-10.
2. Брандес М.П., Провоторов В.И. Предпереводческий анализ текста. – М.: НВИ – Тезаурус, 2003. – 224 с.
3. Виноградов В.С. Перевод: Общие и лексические вопросы. – М.: КДУ, 2004. – 240 с.
4. Головченко Н. Структурно-стильові доміанти імпресіонізму: Твори Кнута Гамсунга, Михайла Коцюбинського, Івана Буніна // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. – 2006. – №1. – С. 5-11.
5. Гурдуз А. Специфіка творчого стилю М. Коцюбинського в контексті західноєвропейського літературного процесу // Українська література в загальноосвітній школі. – 2003. – №3. – С. 26-34.
6. Завісляк А. Імпресіонізм у творчості М. Коцюбинського // Українська мова та література. – 2000. – №42. – С. 3.
7. Калениченко Н. Проза М. Коцюбинського і суміжні види мистецтва // Слово і час. – 2004. – №6. – С. 3-9.
8. Коцюбинский М. Intermezzo // Коцюбинский М. Повести и рассказы. – М.: Изд. «Художественная литература», 1968. – С.178-189.
9. Коцюбинський М. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1974. – 509 с.
10. Коцюбинский М. Цвет яблони / Пер. на русск.: Лапшина А. // Режим доступа: http://fabulae.ru/prose_b.php?id=2603.
11. Кузнецов Ю. До проблеми вивчення стилю М. Коцюбинського // Радянське літературознавство. – 1988. – №3. – С. 40-52.
12. Кузнецов Ю.Б. Імпресіонізм в українській прозі кінця XIX – початку XX ст. (проблеми естетики і поетики): Автореферат на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук / Нац. акад. наук України, Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка. – К., 2004. – 40с.
13. Новикова Л. Імпресіонізм новели М. Коцюбинського «Intermezzo» // Дивослово. – 2005. – №6. – С.19-20.
14. Поліщук Я. «Пейзаж людини» від Михайла Коцюбинського // Дивослово. – 2004. – №10. – С. 44-47.
15. Шуляр В. Відкриття тайн краси імпресіонізму в творчості М. Коцюбинського та М. Хвильового // Українська мова та література. – 2000. – №44. – С. 23-26.

Голи-Оглу Т.В., канд. філол. наук, доцент
Приазовський державний технічний університет, Маріуполь

ФОНОСЕМАНТИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ В ИМПРЕССИОНИСТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ М. КОЦЮБИНСКОГО: ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ И ПЕРЕВОДОВЕДЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ

В статье представлен детальный анализ фоносемантических языковых единиц в произведениях М.Коцюбинского (новелле «Intermezzo» и этюде «Цвет яблони»), их роли в создании импрессионистического эффекта в художественном произведении малой формы (новелле, этюде). Кроме того, исследуются способы перевода этих единиц на русский язык, а также – целесообразность разных типов межъязыковых трансформаций в тексте перевода.

Ключевые слова: фоносемантические единицы, импрессионизм, импрессионистический эффект, контрастные семы, межъязыковые трансформации, семантические потери.

Goli-Oglu T.V., Ph.D (Linguistics)
Pryazovskij state technical university, Mariupol, Ukraine

PHONOSEMANTIC UNITS IN THE IMPRESSIONISTIC TEXT BY M. KOTSYUBINSKY: FUNCTIONAL AND TRANSLATIONAL ASPECTS

The article presents a detailed analysis of phonosemantic linguistic units in the works by M. Kotsyubinskij (the novel “Intermezzo” and the sketch “Apple bloom”), their role in the creation of impressionistic effect in a fiction work, having a brief form. The ways of transferring these units into the Russian language are also explored; the feasibility of interlanguage transformations of different types in the translated text is analyzed.

Key words: phonosemantic units, impressionism, impressionistic effect, contrasting seme, interlingual transformation, semantic loss.

УДК 81'25:81'276.1

Білас А.А., канд. філол. наук, доцент
Прикарпатський нац. ун-т імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ

УКРАЇНСЬКЕ РОЗМОВНЕ МОВЛЕННЯ ЯК КОРПУС ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ ВІДПОВІДНИКІВ

Стаття присвячена дослідженню українського розмовного мовлення. Розглянуто питання складників українського розмовного мовлення, що слугують джерелом перекладацьких рішень. Визначено параметри українських розмовних елементів як потенційних перекладацьких відповідників одиниць французького розмовного мовлення.

Ключові слова: розмовне мовлення, знижене розмовне мовлення, просторіччя, вульгаризми, фамільяризми, сленг, суржик, арго.

© Білас А.А., 2017

На сьогодні розмовність стає характерною рисою мови сучасного як французького, так і українського літературного дискурсу. Малодослідженість перекладознавчих проблем відтворення розмовного блоку літературного твору створює необхідність проведення ретельного вивчення українського розмовного мовлення як корпусу ймовірних перекладацьких відповідників.

Мета роботи полягає у з'ясуванні проблематики особливостей розмовного компоненту сучасної української комунікації.

Об'єктом дослідження є розмовний компонент сучасного українського мовленнєвого простору, а предметом – особливості розмовного компоненту сучасної української мови як корпусу ймовірних перекладацьких відповідників.

Завданням нашого дослідження постала необхідність проведення аналізу українського розмовного мовлення для виявлення потенційних відповідників французького розмовного дискурсу. Для цього нам необхідно визначити наповнення українського дискурсу різнореєстровими розмовними одиницями.

Демократизація сучасної української літературної мови, яка розпочалася наприкінці минулого століття позначена активними пошуками нових виразально-зображальних засобів мовлення, зменшенням стильової відстані між усно-розмовною і книжно-писемною сферами [1: 165] і відродженням або ж стимулюванням її розвитку засобами розмовного мовлення. Простежується ще й лібералізація нормативної основи сучасної української мови, що виражена ослабленням і розмиванням певних стильових і стилістичних обмежень, збільшенням варіантності мовних одиниць і слововживання, розхитуванням мовностилістичних і правописних норм, масовим і неконтрольованим потоком іншомовних запозичень, зростанням індивідуальних новотворів [2: 33–34].

Функціонування в українському дискурсі розмовної лексики розглядали С. Бибик [3], О. Зайцева [4; 5], Б. Коваленко [6], Л. Коробчинська [7; 8], В. Русанівський [9], О. Тараненко [2; 10], О. Труб [11] та ін.

З одного боку, що процеси колоквіалізації мови сприяють активізації використання стилістично зниженої лексики в мові українського перекладного дискурсу. З іншого боку, під впливом нових суспільних умов у стилістичній системі української літературної мови, яка зазнала значної зміни місця розмовного мовлення серед інших стильових різновидів мови, можна відзначити інтелектуалізацію розмовної мови, що пов'язано із зростанням рівня освіти мовців, використання ними мовних засобів інших стилів, появу нових моделей творення слів [12].

Та й у сучасних наукових текстах дедалі помітнішою є тенденція до активного використання розмовних елементів, що свідчить про свідоме прагнення науковців підкреслити мовну індивідуальність. Орозмовлення наукової мови дає змогу уникнути монотонності, досягти більшої виразності, невимушеної інтонації, доступно розкрити сутність наукових понять [13: 52].

Не варто забувати, що залежно від того, яким рівнем мовно-літературного стандарту оволодів мовець, його розмовно-побутова мовна практика має відповідне співвідношення ненормативних/ нормативних елементів. Тобто вона буде проявом усної літературної мови з тяжінням до конотованої народнорозмовної мови з говірковими, діалектними, інтердіалектними, просторічними фонетичними, лексичними, граматичними елементами [3: 59].

Проблема виокремлення поняття «розмовна мова» стало предметом обговорення в українській лінгвістиці ще з середини ХХ ст. Л. Коробчинська, чи не першою з українських мовознавців, звернула увагу на неслухняність прийнятої стилістичної характеристики розмовної лексики: Іноді терміни «просторічний», «розмовний» і «розмовно-просторічний» вживають в одному, широкому значенні: характерний для усної, розмовної мови, з її літературними і нелітературними елементами [8: 46].

Так, наприклад В. Русанівський неоднозначно вживає терміни «народнорозмовна мова» і «побутова мова» [9: 177]: чи як синоніми, чи як різні поняття, трохи далі, виокремлюючи розмовні й просторічні слова, вживає терміни «народна мова», «народнорозмовна мова» і «розмовна мова» [9: 359], тоді В. Труб – «просторозмовна мова», чи «просторіччя» [11: 78], а Ю. Шевельов – «проста мова», «мова простонародна» [15: 719]. У свою чергу В. Чапленко спочатку послуговується термінами «простонародна мова» і «народна розмовна мова» [16: 6], а пізніше дещо незрозуміло звукує поняття народнорозмовної мови до «розмовно-побутової селянської мови» [17: 107].

Отже стає зрозуміло, що існують різні підходи до трактування розмовної лексики. С. Єрмоленко зазначає, що «розмовна лексика – слова, що протиставлені стилістично нейтральній та книжній лексиці літературної мови своїм емоційно-експресивним забарвленням і функціонально-стильовим навантаженням» [18: 560]. Звідси випливає, що розмовну лексику можна класифікувати як: стилістичний засіб емоційної та смислової виразності того чи того художнього, публіцистичного, науково-популярного контексту; розмовні стилі; кодифікаційний функціонально-стильовий параметр лексики; нейтральний розмовно-побутовий словник, що в художньому стилі зазнає актуалізації й асоціативно-образної трансформації. Загалом проєкція розмовної лексики на літературну писемну мову помітно впливає на диференціацію її складу, з якого «відсікається» стилістично нейтральний шар слів-побутовизмів, етнографізмів, професійних жаргонізмів, органічних у структурі розмовного стилю літературної мови [3: 60].

С. Єрмоленко зауважує, що розмовність охоплює широку гаму стильових та емоційних оцінок у невимушеному, переважно побутовому спілкуванні. А розмовна лексика позначає безпосередній вияв почуттів мовця, наприклад, стан захоплення чимось виражають слова *класний*, *люкс*, іронічно-зневажливе ставлення передають фамільярні, грубі, вульгарні лексеми типу *базіка*, *вайло*, *чимчикувати* тощо [18: 560]. Схожої думки дотримується й С. Бибик, визначаючи емоційно-оцінну, експресивну лексику як першоелемент розмовної лексики, і розрізняє: слова, які у своєму лексичному значенні мають позитивне чи негативне емоційне забарвлення (*чудесний*, *мерзенний*); лексику з формальними граматичними показниками емоційності (*злодога*); слова, що виражають емоції жарту, пестливості, зневаги, презирства, іронії, вульгарності, лайливості (*псюха*), фамільярності (*братва*), з відповідними ремарками у словниках; слова з вольовою конотацією [3: 61], а також фамільярно-ласкаве (*моторчики*), фамільярно-грубе (*байстрючка*, *потоптанка*, *викурвок*).

Поняття «розмовна лексика» вужче, ніж поняття «лексика розмовної мови», оскільки останнє може покривати шари діалектних слів, просторіччя, сленгу, жаргону, суржику, усіх макротериторіальних варіантів народнорозмовної практики, зокрема й форм, неправильних «з погляду фонетичної, словотвірної, граматичної будови на зразок *кореш*, *холера*» (19: 321), засвідчених художньою мовою, в якій стилізована розмовна норма ширша, ніж «літературна норма» стандартизованої мови [3: 61].

До розмовної лексики дослідники зараховують різні групи слів. Наприклад, Л. Коробчинська виділяла три підгрупи у структурі розмовної лексики: «1) власне розмовна лексика, 2) так зване просторіччя, 3) грубе просторіччя, або вульгаризми» [7]. Натомість С. Бирик наголошує, що у розмовній мові побутує також лексика, вживання якої обмежене територіально (діалектизми) або соціально (жаргонізми та арготизми) [3: 60]. Таким чином за лексичним критерієм розмовне мовлення складається з літературного та нелітературного (зниженого) різновидів, які часто мають нечітке розмежування.

Народнорозмовна мова виступає досить виразно на всіх рівнях: лексичному, фонетико-орфографічному, морфологічному і синтаксичному. Народна мова представлена у всьому її розмовному різноманітті: зменшені форми (*письомце*), збірні поняття (*парубота*); але найколеритнішими є народнорозмовні синоніми. Це *рвицькати* «смикати», *розпринджено* «роздратовано», *одналити* «щось смішне сказати», *вкоськувати* «вгамовувати» та ін. Розмовного колориту надають народній мові скорочені слова («*Ідуть тато! Чуєте, ма?*») [19: 366].

Для розмовної лексики в уснорозмовній практиці характерними є складні іменники з дієслівним компонентом у формі наказового способу та дієслівним коренем у ролі другого компонента (*вернидуб, душоугуб*); субстантивовані іменники (*старий, братова, диспетчерська*); іменники жіночого роду із суфіксом *-к-, -н-, -еч-, -анин-, -ш-, -их-* (*професорка, тяганина, головиха, директорша*); власні назви людей, що є варіантами офіційних власних назв (*Маруська, Настуня, Петрусь, Мишко*) та ін.

Часто народнорозмовна експресивність передається за допомогою певних словотворчих елементів – суфіксів і префіксів. Сюди належать деякі суфіксальні форми, переважно зі значенням зменшувальним або збільшувальним, зневажливим: *зборисько, здоровісінкій, затьок, капіталець*; численні префіксальні форми дієслів зі значенням багатократності: *назулятися, поноїсти* тощо. Для посилення емоційного забарвлення слугують суфікси спільного роду *-яга, -ига, -юга, -ака, -яка, -юка, -ота, -ена, -ло* (*жадноюга, злюка, дурена, гидота*), чоловічого роду зі значенням зменшеності *-ик, -ок* (*ділок, нитик*), чоловічого роду зі значенням згрубілості *-исько, -и(и)ще, (ледачисько)*, а також суфікси *-ій, -ун, -ень, -ань, -ко* (*бабій, дурко*) [8: 43].

Розмовна лексика об'єднує й слова, що входять до загальномовного словника, не порушуючи літературних норм: *бухкати, велик, відик, телик, вештатися, недалечко, факсувати, шлюсарювати, шоферувати* [18: 560].

У ході дослідження з'ясоване існування окремої групи просторозмовних слів у зіставлених мовах, що позначаються як лайливі, проте не є образами й уживаються як вигук у певних мовленнєвих ситуаціях, коли мовець словесно реагує на дійсність: здогад, захоплення, здивування, докір, страх, біль, незадоволення, погрозу, насмішку, зловтіху, гнів [20: 146]: *чорт!, холера!, тряся його матері!, крий його грім божий!, кров би його нагла залила!*

Не залишився осторонь і синтаксичний аспект народно розмовного дискурсу. З одного боку, український народнорозмовний синтаксис не володіє ресурсами, форма яких маркована за аналогією з вихідною мовою, і це зменшує експресивний потенціал цільового тексту, зумовлюючи зниження автентичного ефекту на читача перекладного твору. Візьмемо до прикладу французьке розмовне мовлення, для якого характерною є втрата заперечної частки *ne* (*C'est pas possible*), вилучення особового займенника *il* у

безособових виразах *il faut (faut)* чи *il y a (y a)*, а їх українськими еквівалентами є монолексеми *треба* і *є*. З іншого боку, вилучення особового займенників *je, ils* у ролі підмета (*Z'ont jamais rien vu !*), має еквівалентність і в українському народнорозмовному синтаксисі (*Маю. Йдуть*).

Неоднозначним у мовознавстві є й уживання терміна «фамільярна лексика». Найпоширенішим положенням є, що фамільярна лексика – це стилістично знижені слова, які вживаються у невимушеному спілкуванні близько знайомих осіб без дотримання ними певних умовностей [10: 131]. У такому випадку услід за О. Тараненком [10: 131] та О. Зайцевою [5: 488-489] доцільно розрізнати два типи фамільярної лексики: інтимно-фамільярну (*грошенята, молодчага*) та грубувато-фамільярну (*втєлющитися, співака*).

Як не зупинитися на розмежуванні понять «розмовне» і «просторічне», що розглядається у працях Л. Коробчинської [7; 8], Л. Масенко [21], В. Товстенко [22], О. Медвідь [23], Л. Ставицької [13], О. Тараненка [2; 10], В. Труба [11] та ін. Проте єдиної думки щодо цих понять у сучасному мовознавстві немає. Бракує системного опису лексики цього типу, не визначено її місце у лексичній системі мови [4: 199]. Звідси труднощі щодо перекладознавчого опрацювання цього явища розмовного мовлення. З погляду Л. Масенко недоречним є використання терміна «просторіччя» стосовно українських мовних реалій [21: 61]. У свою чергу Л. Ставицька вживає термін «просторозмовне» у значенні «просторічне», що, на її думку, є прийнятнішим для української терміносистеми, ніж калька з рос. *просторечие*: «Цей термін означає уживання у простій, невимушеній мові, суворо не регламентованій нормами літературної мови. Відповідно – *вульг.-просторозм.* – вживання у згрубілій усній формі; *розм.* – уживання у розмовній мові без порушення норм літературної мови» [13: 45]. Далі будемо послуговуватися терміном «просторозмовне» замість «просторічне», оскільки останнє варто вивести з української терміносистеми через належність до російських реалій.

Звичайно, як у французькому, так і в українському просторозмовному мовленні простежуються перекручені і недоречно вжиті слова та вирази (*спінжак, мундьор, препорція, свадьбу грають, про всякий случай* та ін.) й багатюща фразеологія, що увиразнює мовлення, робить його барвистим і цілком природним, наприклад: *кондрашка гєнє, молоти чорт зна що, чорта з два* [9, 278]. Словесні покручі мають місце й у французькому просторозмовному мовленні, що певною мірою полегшує завдання перекладача, але це не означає, що є ймовірність добору еквівалента, швидше йдеться про приблизний, оказіональний чи ситуативний відповідники.

О. Труба надає знак рівності між просторозмовною мовою і просторіччям як наддіалектним явищам [11: 78], а ми трактуємо їх міжмовними аналогами в українсько-російському просторі. У наш час можна простежувати найрізноманітніші типи мовленневих відхилень, які охоплюючи всі рівні української та французької мов (фонетичний, граматичний, лексичний), засвідчують значну активність мовних процесів у зіставлених мовах, що дозволяє говорити про ймовірність досягнення адекватного перекладу у французько-українському двомовному просторі та необхідність дослідження кожного мовного рівня на предмет покручів чи відхилень з метою розробки певної системи перекладацьких рішень в окремих наукових розвідках.

З огляду на те, що не тільки автор, а й кожен перекладач має власний індивідуальний стиль, питання відтворення соціально маркованої лексики, фонетичних деформацій

та інших мовленнєвих відхилень вирішується індивідуально у кожному окремому випадку. Звичайно, не можна наполягати на тому, що українське нелітературне (знижене) мовлення не відрізняється від французької відповідної мовленнєвої системи певними морфологічними чи синтаксичними особливостями та присутністю у французькому нелітературному (зниженому) мовленні граматичних помилок, які не є характерними для носія української мови.

У результаті аналізу досліджень французької та української соціально-мовленнєвої стратифікації у площині «літературне/нелітературне» ми дійшли висновку, що поділ на реєстри у обох мовних системах можна певною мірою наблизити одну до одної. Звідси випливає, якщо у французькому дискурсі присутніми є такі реєстри як літературний, повсякденний (ужитковий), фамільярний, просторозмовний, арготичний, нео-просторозмовний та вульгарний, то український включає схожу соціомовленнєву ієрархію реєстрів, а саме: літературний, повсякденний (власне розмовний або літературне розмовний, ужитковий), фамільярний, просторозмовний, сленг, суржик, аргі та вульгарний. Отже за критерієм «літературне/нелітературне» виділяємо літературне і нелітературне розмовне мовлення. До літературного розмовного мовлення відносимо власне розмовне або літературне розмовне мовлення і кодифіковане фамільярне мовлення, а до нелітературного розмовного мовлення за ступенем зниженості – некодифіковане фамільярне мовлення, грубо-фамільярне мовлення, просторозмовне мовлення, сленг, суржик, аргі та вульгарне і обценне мовлення.

Проте варто зазначити, що для досягнення адекватності в перекладі теоретичні суперечки щодо терміновживання у французькій та українській соціолінгвістиках не видаються суттєвими, оскільки перекладачам доводиться долати певні, більші чи менші, труднощі, зокрема застосовуючи прийоми функціонального підходу у процесі перекладу одиниць вихідного зниженого мовлення.

Аналіз значної кількості українських перекладів французької художньої прози з різнореєстровим розмовним компонентом уможливив висновок, що неабиякі труднощі виникають у відтворенні індивідуальних лексичних, фонетико-орфографічних, морфологічних та синтаксичних відхилень у поєднанні із загальними граматичними і особливу складність викликає процес добору українських відповідників для кодових лексичних систем французького розмовного мовлення на кшталт верлана, ляргонжі, жаване та інших.

Як доводить наше дослідження, значна кількість науковців відзначають на лексичному рівні достатнє наповнення українського розмовного мовлення емоційною, експресивно-забарвленою, діалектною лексикою, просторозмовними, жаргонними та розмовними словами, елементами суржику та сленговими й арготичними одиницями, що дозволяє перекладачеві використовувати всі ці ресурси для досягнення адекватності перекладного і вихідного текстів.

Таким чином, українська розмовна мова має достатньо ресурсів, щоб відтворити схожі мовленнєві відхилення у французькому розмовному мовленні без особливих втрат. Проте тут чи не найважливішим видається постать перекладача та його інтерпретаційна модель перекладу із застосуванням прийомів компенсації та функціонального підходу. З метою досягнення адекватності відтворення французької знижених розмовних елементів в українському перекладі можуть застосовуватися різні прийоми компенсації, а саме

горизонтальна і вертикальна, контактна і дистантна, семантична і стилістична, змістова і функціонально-прагматична.

Зіставний аналіз знижених лексем дозволяє стверджувати, що як у французькій, так і в українській мовах цей лексичний шар є лінгвістичною категорією, яка не має чітко окреслених меж і якій притаманна властивість залучення та утворення нових лексем. Не завжди можна стверджувати, що такі слова за силою впливу на слухача емоційно сильніші, ніж інші. Отже у процесі перекладу дуже важливо усвідомлювати, що конкретна мовленнєва ситуація визначає чітку актуалізацію зниженої лексеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Панченко Т. Стилiстично знижена лексика в мовi української преси початку XXI ст. / Т. Панченко // Лiнгвостилiстичнi студii : наук. журн. – Луцьк, 2016. – Вип. 4. – С. 165-173.
2. Тараненко О. О. Колоквізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.) / О. О. Тараненко. – Мовознавство. – 2003. – № 1. – С. 23–41.
3. Бибиc С. Стилiвова розмовна норма та розмовна лексика / С. Бибиc // Культура слова. – 2011. – Вип. 74. – С. 59–65.
4. Зайцева О. В. До питання про «просторiчну» лексику / О. В. Зайцева // Науковi записки [Нiжинського державного унiверситету iм. Миколи Гоголя]. – Серiя : Фiлологiчнi науки. – 2013. – Кн. 1. – С. 199-205.
5. Зайцева О. Ремарка «фамiльярне» у словниках української мови / О. Зайцева // *Studia linguistica*. – 2014. – Вип. 8. – С. 488-494. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Stling_2014_8_80
6. Коваленко Б. О. Стилiстично знижена лексика в мовi сучасної української публiцистики : автореф. дис. ... канд. фiлол. наук : 10.02.01 / Б. О. Коваленко – К., 2003. – 21 с.
7. Коробчинська Л. А. Лексика розмовної мови / Л. А. Коробчинська // Питання мовної культури. – К. : Наукова думка, 1968. – Вип. 2. – С. 3–14. – Режим доступу: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine2-1.pdf>.
8. Коробчинська Л. А. Розмовна i просторiчна лексика української мови та її ремаркування в словниках / Л. А. Коробчинська // Лексикографiчний бюлетень. – К., 1963. – Вип. 9. – С. 41–55.
9. Русанiвський В.М. Iсторiя української лiтературної мови. Пiдручник / В.М. Русанiвський. – К.: АртЕк, 2001. – 392 с.
10. Тараненко О. О. Новий словник української мови: (концепцiя i принципи укладання словника) / Олександр Онисимович Тараненко. – К. – Кам'янець-Подiльський, 1996. – 191 с.
11. Труб В. Типи мовленнєвих вiдхилень як особливостi iдiолекту українсько-росiйських бiлiнгвiв / В. Труб // Мова i суспiльство. – 2011. – Вип. 2. – С. 78–85.
12. Муромцева О. Г. Як утворюються розмовнi слова // Культура слова. – К., 1980. – Вип. 18. – С. 68-72. – Режим доступу: *Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.*
13. Ставицька Л. О. Український жаргон. Словник. / Л. О. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 496 с.

14. Кочукова Н.І. Проблема орозмовлення української наукової мови / Н. І. Кочукова // Science and Education a New Dimension: Philology. – II(1). – Issue: 17. – 2014. – С. 51-54.
15. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови / Ю. Шевельов; пер. з англ. – Харків : Акта, 2002. – 1054 с.
16. Чапленко В. Українізми в мові М. Гоголя // Slavistica : Праці інституту слов'янознавства УВАН. – Ч. 2 / Ред. Я.Б. Рудницький / В. Чапленко. – Авгсбург: Друкарня Антон Білоус, 1948. – 28 с.
17. Чапленко В. Історія нової української літературної мови / В. Чапленко. – Нью-Йорк, 1970. – 448 с.
18. Українська мова: енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови ; голова ред. кол. В. М. Русанівський [та ін.]. – 2-ге вид., випр. і допов. – К. : Вид-во Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
19. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко; Ін-т укр. мови НАН України. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
20. Давиденко А.О. Лінгвістичні аспекти перекладу ненормативної лексики / А.О. Давиденко // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – №19 (2). – С. 145-147.
21. Масенко Лариса. Нариси з соціолінгвістики / Лариса Масенко. – К.: Видавн. дім «Києво-Могилянська Академія», 2010, – 243 с.
22. Товстенко В. Р. Просторіччя як структурно-функціональне явище : автореф. ... канд. філол. наук / В. Р. Товстенко. – К. : Київський національний університет ім. М. П. Драгоманова, 2000. – 19 с.
23. Медвідь О. Просторіччя як категорія мовознавства і перекладознавства / О. Медвідь // Третій Міжнародний конгрес українців. Мовознавство. – Харків, 1996. – С. 329–333.

Билас А.А., канд. філол. наук, доц.

Прикарпатський нац. ун-т імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ

УКРАИНСКАЯ РАЗГОВОРНАЯ РЕЧЬ КАК КОРПУС ПЕРЕВОДЧЕСКИХ СООТВЕТСТВИЙ

Статья посвящена исследованию украинской разговорной речи. Рассмотрены вопросы составляющих украинской разговорной речи, которые служат источником переводческих решений. Определены параметры украинских разговорных элементов в качестве потенциальных переводческих соответствий единиц французского разговорной речи.

Ключевые слова: разговорная речь, сниженная разговорная речь, просторечие, вульгаризмы, фамильяризмы, сленг, суржик, аргю.

Bilas A.A., PhD, associate professor

Vasyl Stefanyk Prycarpathian national university, Ivano-Frankivsk, Ukraine

UKRAINIAN COLLOQUIAL LANGUAGE AS A CORPUS OF TRANSLATION EQUIVALENCES

The article is devoted to the research of Ukrainian colloquial language. The questions of the Ukrainian colloquial language components that serve as the source of translation solutions are considered. The parameters of Ukrainian colloquial elements as potential translation correspondences of French colloquial units are determined.

Key words: colloquial language, low colloquial language, vernacular language, vulgarisms, colloquialisms, slang, surzhik, argot.

Данкевич Т.М., викладач

Київський національний лінгвістичний університет, Київ

ХИБНІ ДРУЗИ ПЕРЕКЛАДАЧА (НА ПРИКЛАДІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

Дана стаття присвячена «хибним друзям» перекладача, які представляють собою лексичні проблеми при перекладі, та проблемі помилкового ототожнення окремих елементів систем іноземної та рідної мов.

Ключові слова: інтернаціоналізми, псевдоінтернаціоналізми, «хибні друзі» перекладача.

Перекладознавство як наука в міру свого розвитку охоплює все більшу кількість проблем і спірних положень. Намагаючись відповісти на запитання «як перекладати?», дослідники фокусують увагу на різних об'єктах перекладу, які часто є джерелами суперечливих думок.

Нинішній етап розвитку міжнародних політичних, наукових, економічних та культурних зв'язків України із зарубіжними партнерами вимагає якісно нового підходу не тільки до вирішення непростих проблем співробітництва, а й до підготовки висококваліфікованих фахівців у сфері міжмовної масової комунікації, одним із напрямків якої є переклад англomовної науково-технічної, інформаційної та художньо-публіцистичної літератури на українську мову.

Переклад є комплексним процесом, оскільки для точної передачі думки оригіналу потрібно не тільки знайти відповідні слова, але і надати їм відповідну граматичну форму, а також звернути увагу на стилістичні чинники, які не можна ігнорувати. У зв'язку з збільшенням міжнародних контактів і зростаючої інтеграції світового співтовариства з'явилася велика кількість псевдоінтернаціональних слів. Питання про «хибних друзів» перекладача привертає увагу багатьох лінгвістів, але детальне дослідження цієї категорії слів відсутнє.

© Данкевич Т.М., 2017

Труднощі перекладу цієї лексики полягають у схожості форми слів мови джерела і мови перекладу. Проблемою «хибних друзів» перекладача займалися багато вчених-лінгвістів, а саме: В. Акуленко, Р. Погорелова, А. Аникин, Ю. Апресян, І. Арнольд, Л. Бархударов, С. Влахов, С. Флорин, І. Гальперин, І. Корунець, Л. Дайненко, Л. Тарануха, І. Жданова, Е. Вартумян, В. Золотогоров, В. Карабан, Л. Черноватий, В. Комиссаров, Я. Рецкер, Г. Тархов та інші.

Інтернаціоналізми як слова, приналежні декільком мовам, і «хибні друзі» перекладача як запозичені слова, що втратили своє перше значення і отримали нове, і у наш час продовжують привертати увагу науковців, незважаючи на певну розробленість цих проблем у лінгвістиці, зокрема в аспекті перекладознавчому, а не суто лінгвістичному. Не дивлячись на те, що перші повинні допомагати у міжмовному спілкуванні, бути «друзями» перекладача (їх кількість в активному запасі більшості європейських мов становить більше 10 відсотків), а другі такому процесу заважають, їх «міжмовний» характер певним чином еднає ці дві групи слів настільки, що іноді досить важко провести чітку межу між вищезазначеними мовними явищами [1. с. 202].

Лексикон кожної розвинутої мови включає дуже велику кількість іноземних за походженням, слів, груп слів, фраз і навіть деякої кількості речень. Ці лексичні і синтаксичні одиниці використовувалися мовою-позичальником для того, щоб назвати поняття, до цього часу невідомі в ній. Велику кількість запозичених морфем, лексем і синтаксем можна знайти у багатьох європейських мовах. Вони використовуються для того, щоб позначити поняття, що належать до різних сфер людської діяльності чи знань.

Перш за все звернемося до дефініції поняття інтернаціоналізмів та псевдоінтернаціоналізмів. До інтернаціональних слів відносяться слова, що були запозичені з інших мов, – грецької та латинської, а також з сучасних мов (загалом це термінологія: музикальна – з італійської мови, балетні терміни – з французької, комп'ютерна та бізнес термінологія – з англійської). Такі слова подібні за звучанням, написанням та значенням. Наприклад, філософія – *philosophy*, інфляція – *inflation*, менеджер – *manager* [2. с. 15].

Взаємопроникнення лексики в іноземних мовах – природний і необхідний процес мовного розвитку. Взаємопроникнення слів відбувається з кількох причин. По-перше, з утворенням нового явища або предмету; разом з предметом часто приходять і його назва. Так з'явилися у нас такі слова як «combine», «communicable», «battery» та інші.

Інша причина – необхідність позначити деякий спеціальний вид предметів або понять. Наприклад, з появою готелів до англійської і української мови увійшло французьке слово «*portie*» – порт'є (споконвічне українське «слуга» недостатньо ясно вказувало б на сферу діяльності цієї особи) [3. с. 234-255].

Найчастіше потреба у назві предметів і понять виникає в різних галузях науки і техніки, тому серед науково-технічних термінів так багато іноземних. Від близьких їм за сенсом українських слів вони і відрізняються суворого визначеністю, специфічністю значення. Якщо порівняти, наприклад, слова «трансформатор» і «перетворювач»: «трансформатор» – особливий прилад для перетворення електричного струму, а «перетворювачем» можна назвати як такий прилад, так і людину [4. с. 67 – 72].

Псевдоінтернаціоналізми – це слова вихідної та цільової мов, які значною мірою збігаються за графічною або фонетичною формою, але мають різні значення. Такі слова ще

називають «хибними друзями» перекладача через те, що перекладач може хибно сприйняти подібність форм певних двох слів за подібність і їхніх значень [5. с. 155].

Історично «хибні друзі» перекладача є результатом взаємовпливу мов, які в кількох випадках можуть виникати в результаті збігів, а в споріднених, особливо близькоспоріднених, мовах ґрунтуються на споріднених словах, висхідних до загальних прототипів в мові-основі. Їхня загальна кількість і роль визначаються для кожної конкретної пари мов, обумовлюючись генетичними і історичними зв'язками мов.

З першого погляду може здатися, що «хибні друзі» перекладача здатні вводити в оману лише людей, що починають вивчення іноземної мови і знають її недосконало. Насправді, як відзначають дослідники цієї лексичної категорії, усе виглядає навпаки: основна маса «хибних друзів» (за винятком небагатьох, найбільш наочних випадків, що переважно відносяться до омонімії) виявляється небезпечною саме для осіб, що упевнено і практично задовільно користуються мовою, хоч ще і не досягають ступеня адекватної незмішаної двомовності і тому допускають хибні отождолення окремих елементів систем іноземної та рідної мов. Таким чином, виникають численні семантичні кальки і випадки порушень лексичної сполучуваності або стилістичного узгодження не тільки в процесі користування іноземною мовою, але і при перекладах на рідну мову і навіть в оригінальному слововживанні в рідній мові [6. с. 45].

Але не можна вважати, що подібні помилки свідчать про недосконале володіння іноземною мовою або про недбалість тієї особи, що говорить, тоді як довершене володіння мовою фахівцем (викладачем, перекладачем) попереджує помилки при перекладі. Сучасна теоретична лінгвістика визнає, що володіння другою іноземною мовою в більшості випадків не буває цілком досконалим, а також вільне абсолютно правильне паралельне використання двох мов є лише теоретично допустимою абстракцією. Звідси можна дійти висновку, що переважна більшість людей, які володіють мовами, можуть припускатися помилок у слововживанні та перекладі. Основними джерелами таких помилок є відносини схожості або ідентичності (*similarity and near-identity*) матеріалу обох мов.

Зокрема, в області лексики саме «хибні друзі» не тільки дуже часто дезорієнтують перекладача, але деколи можуть вводити в оману і фахівця-філолога (зокрема лексикології, перекладача-професіонала, викладача), що, у разі винятковості таких фактів, не дає підстав відносити його до осіб, що не знають мову [7. с. 373 – 381].

Як відомо, мова постійно збагачується новими мовними одиницями, що пов'язано з процесами інтернаціоналізації та глобалізації. Це має свій вплив на слова, які ми називаємо псевдоінтернаціоналізмами, або «хибними друзями» перекладача. Дослідники поділяють їх на дві групи: 1) слова, що мають схоже написання та вимову, але зовсім інше значення (*accurate* – «точний», а не «акуратний»; *clay* – «глина», а не «клей»; *data* – «дані», а не «дата»; *fabric* – «тканина», а не «фабрика»; *magazine* – «журнал», а не «магазин»; *prospect* – «перспектива», а не «проспект»; *replica* – «точна копія», а не «репліка»; *resin* – «смола», а не «резина»; *compositor* – «укладач», а не «композитор»); 2) слова, що тільки в одному або двох значеннях співпадають з українськими словами, але розходяться в інших значеннях (*authority* – «влада», рідко – «авторитет»; *activity* – «діяльність», рідко – «активність»; *aggressive* – «енергійний, наполегливий», а не тільки «агресивний»; *conference* – «зустріч», а не тільки «конференція»; *element* – «стихія», а не тільки «елемент») [8. с. 15, 17].

Отже, інтернаціональна лексика дуже поширена в англійській і українській мовах, а її переклад має свої особливості і викликає деякі труднощі. Ця проблема не знаходить достатнього відображення у двомовних словниках, хоча у спеціальних виданнях, присвячених цьому питанню, існує деякий перелік цих термінів. Перекладачу слід уважно розглянути цю проблему тому, що незнання цієї термінології може призвести до серйозних непорозумінь, адже аналогії з рідною мовою часто є помилковими. Підсумовуючи, зазначимо, що в рамках цієї статті ми намагалися лише окреслити та сформулювати проблеми, що виникають при дослідженні такого простого прошарку лексики, якими є інтернаціоналізми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Інтернаціоналізми та «хибні друзі» як проблема перекладу / І.В. Смуциньська // Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи. – К.: Логос, 2010. – С. 201-205.
2. Курс перевода (английский-русский язык). TranslationCourse (English-Russian) / В. С. Слепович. – 3-е изд., доп. – Мн.: «Тетра-Системс», 2003. – 320 с.
3. Гальперин И.Р. К проблеме стилистической дифференциации словарного состава современного английского языка М.: 1953. – 342 с.
4. Акуленко В.В. Запитання інтернаціонального словникового складу. Харків: 1972. – 203 с.
5. Гуськова Т. И., Зиброва Г. М. Трудности перевода общественно-политического текста с английского языка на русский: Учебное пособие для ин-тов и фак. иностр. яз. – М.: «Российская политическая энциклопедия», 2000. – 228 с.
6. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. М.: «Международные отношения», 1980. – 234 с.
7. Рецкер Я.И. Курс перевода с английского языка на русский для 3,4,5 курсов переводческого факультета. М.: 1973 – 341 с.

Данкевич Т.Н., преподаватель

Киевский национальный лингвистический университет, Киев.

ЛОЖНЫЕ ДРУЗЬЯ ПЕРЕВОДЧИКА (НА ПРИМЕРЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА)

Данная статья посвящена «ложным друзьям» переводчика, которые представляют собой лексические проблемы при переводе, и проблеме ложного отождествления отдельных элементов систем иностранного и родного языков.

Ключевые слова: *интернационализмы, псевдоинтернационализмы, «ложные друзья» переводчика.*

Dankevich T.N., lecturer
Kyiv national linguistic university, Kyiv

FALSE TRANSLATOR'S FRIENDS (BASED ON THE ENGLISH LANGUAGE)

This article is dedicated to “false translator’s friends”, that have lexical problems during the translation, and to the problem of false identification of individual elements of foreign and native languages.

Keywords: *international words, pseudointernational words, “false friends” of translator.*

УДК 821.09.06

Самедова Улькер Кудрет гызы

Институт востоковедения имени З.М. Бунятова Национальной Академии наук
Азербайджана, Баку, Азербайджан

ПЕРЕВОДЫ ИЗ ЗАПАДНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И ФОРМИРОВАНИЕ ЖАНРА РОМАНА В ТАНЗИМАТСКОМ ПЕРИОДЕ

По ходу вестернизации в турецком обществе, как в других областях, так и в социальной, культурной и литературной жизни, произошли важные изменения. Во время реформы турецкая литература вступила в период обновления. Изменения, которые происходили на Западе, сыграли большую роль в формировании литературы. Во время реформы больше всего переводились популярные романы. В этот период переводчики, учитывая большой интерес к популярным романам, создали переводные тексты, которые стали основным средством в признании романов в западной культуре. Но до сегодняшнего дня эти переводные тексты защищаются авторскими правами, а особенно популярные романы – остаются на втором плане.

В этой работе в первую очередь обсуждается новая концепция популярных романов в период вестернизации. А в продолжении содержатся отдельные примеры из переводов популярных романов, которые были рассмотрены и переведены с позиций западной культуры.

Ключевые слова: *вестернизация, популярные романы, перевод, запад, литература.*

Под переводом, в основном, подразумевается трансформация с одного языка на другой. Существует два вида переводов: устный и письменный перевод. В виду того, что объектом исследования в статье является лишь письменный перевод, мы не будем рассматривать теоретические аспекты устного перевода.

Как отмечает Хильми Зия Улькен, культуры связаны между собой многогранным и постоянно развивающимся мировоззрением. Последнее обеспечивается посредством перевода. Поэтому в годы Танзимата, когда турецкая литература выбрала новое направление, значимость перевода начинает привлекать всеобщее внимание [10, 45].

© Самедова Улькер Кудрет гызы, 2017

Благодаря выявлению с помощью перевода жанров романа, драмы, статьи и др., не существовавших в Османской Империи до XIX века, была развита современная турецкая поэзия. В период Танзимата при переводе произведений также обращалось внимание на недостатки, несогласованность и слишком длинные предложения в письменном языке.

Таким образом, в европейской литературе XIX века нет точного, полного списка переводов. В этот период самые обширные исследования в области перевода нашли свое отражение в докторской диссертации Сыдыка Йалчын Дилека «Популярный роман в турецкой литературе XIX века», защищенной в университете Хаджеттепе, книге Мустафы Нихат Озона «Очерк о романе на турецком языке», книге Исмаил Хабиб Севука «Европейская литература и Мы», а также в книге Йадигара Туркеля «Переводы романа на турецкий язык после Танзимата 1860-1928» [13; с.13-21]. Следует отметить, что в исследовательский труд Йалчын Дилека «Популярный роман в турецкой литературе XIX века» было привлечено 372 переводных романа, в книгу Исмаил Хабиб Севука «Европейская литература и Мы» – 244 переводных романа, в книге Йадигара Туркеля «Переводы романа на турецкий язык после Танзимата 1860-1928» – 457 переводных романа [2; с.87].

Стоит упомянуть, что существовало два способа ознакомления османских писателей с западным романом. Первый способ – знатоки французского и английского языков читали романы в оригинале, второй способ – переводы. Среди османских писателей было очень много знатоков французского языка. Среди них – Намик Кемал, Зия Паша, Али Суави, Самипашазадэ Сезайи являлись гражданами Франции. А такие писатели, как Ахмед Митхат Эфенди, Шамседдин Сами, Муаллим Наджи, Реджаизаде Махмуд Экрем, Ахмед Расим выучили французский самостоятельно или в турецких школах. Если не принимать во внимание знатоков языка, знакомство османской общественности с жанром романа осуществилось посредством переводов [4; с.98-106].

В 1860 – 1901-х годах в турецкую литературу вошло 457 романа, переведенных с французской, немецкой, английской, русской, итальянской, испанской литератур. С французского языка, в основном, были переведены произведения таких писателей, как Хавьер дэ Монтеп, Жюль Верн. Романы, переведенные из западной литературы, с различных аспектов оказали большое влияние на турецкий роман и сыграли важную роль в его становлении. Большая часть переведенных в этот период произведений были на тему путешествий, были также детективы, любовные и приключенческие романы [8; с.54].

Большая часть переводов в 1860 – 1901-х годах вышла из-под пера Ахмет Ихсан Токгёза. Среди переводчиков чаще всего упоминаются имена Абдуллы Зухду, Ахмет Митхата, Али Музаффера, Ахмет Расима, Али Нихата. И их переводческая деятельность, начавшаяся в 1860-м году, в 1880 – 1928-х годах стала еще интенсивнее [2; с. 94-104].

В период Танзимата для улучшения переводческой деятельности государство учредило ряд структур, таких как «Комната перевода Баби-али», «Энджумени-даниш», «Джемиет-и Илмийе-и Османиййе», «Общество перевода». Некоторые из них просуществовали мало, а деятельность некоторых растянулась на долгий период.

Муниф Паша является первым турецким автором, который стал известен переводами трудов западных философов. Он перевел диалоги из Вольтера, Фенелона, Фонтенелле, собрал их в сборнике под названием «Мухаверат-и Хиккемийе» и в 1859-м году опубликовал. А переводы из произведений Боссета, Гретри, Вольтера писатель опубликовал в журналах «Рузнаме-и Джериде-и Хавадис» и «Меджмуа-и Фюнун». Кроме этого,

в своем труде «Илм-и Белагат» автор представил переводы многочисленных статей греческих и других западных философов и литераторов, а также перевел первое письмо из произведения Руссо “Julieoula Nouvelle Heloise”. В 1886-м году Мустафа Решит Паша опубликовал данный перевод в своей антологии под названием «Мунтехабат-е Джедид». В своей книге «Муниф Паша» Каяхан Озгюль отмечает, что Муниф Паша начал переводить произведения Руссо («Эмили»), но не смог его закончить. Чамич Оханнес Эфенди перевел с французского труд итальянца Паскуале Галуппи «О логике» и в 1860-м году опубликовал под названием «Мифтахуль-Фюнун». После этого вошедший в переводческую литературу Ахмет Вефик Паша опубликовал в журнале «Диоген» свой перевод «Хикайе-и Хиккемийе-и Микромега» и в 1871-м году выпустил его в виде книги. Это был перевод произведения Вольтера «Микромега». Через год то же самое произведение в варианте пьесы перевел директор Али бек для театра «Гюлли Агоп». Кроме этого, в 1880-м году Ахмет Вефик Паша перевел труд Фенелона «Телемак», который ранее был переведен Юсиф Камиль Пашой (9; с.76). Этот перевод был написан более простым языком. Сперва он в сокращенном варианте был опубликован в журнале «Худавендигар», а затем в том же году был издан отдельной книгой. Как продолжение переведенных романов в 1865-1866 Этем Пертев Паша опубликовал в журнале «Меджмуа-и Фюнун» свой труд “Baka-yi Şahsiye Nevîye Hizmet Azam-ı Vazaif-ı İnsaniyyet olduğuna dair makale”, куда включил два длинных переводных письма Руссо и Лорда Эдварда о самоубийстве. В 1872-м году Паша включил свой перевод «Бека-ийи Хайат», куда включил переводы в стихотворной форме из Руссо, опубликовал в “Cüzdan Mecmuasi” («Сборник-Кошелек»). Также он перевел одну молитву (обращение к Богу) Вольтера. Нельзя не отметить вклад Намык Кемалья в переводческую литературу. Труд Монтескью «Диссертация Сюр-ла-де-Ромен» он перевел под названием “Romanın Esbab-ı İktbalveZevali” и частично опубликовал в сборнике «Мират Меджмуа» [11; с.78]. Но полностью опубликовать данный перевод он не смог. Кроме того, Намык Кемаль также перевел труд Монтескью “De Espritdes Lois” («Дух законов») под названием «Рухуш-Шераи», но также не смог опубликовать. Труд Руссо “Le Contrat Social” («Общественный договор»), оказавший сильное влияние на французскую революцию, он перевел под названием «Шераит-и Ичтимайе», а труд Кондорсета “Progresdes esprit Humain” («Прогресс человеческого разума») – под названием «Тарихи Теракиййат-и Эфкар-и Бешер». Также среди его переводов следует отметить перевод труда Вольнея “Les Ruines” («Руины») [12; с.61-78]. Ибрагим Олгун в своей статье «Поколение Намык Кемалья и Конституционализм» отмечает, что у Намык Кемалья и Эбузья Тевфика было очень много переводческих трудов, но, к сожалению, большая их часть была потеряна (1764). В 1876-м году Йахйалы Шукри опубликовал свой переводческий труд из Фенелона под названием «Мешахир-и Кудема-ийи Феласефенин Муджмелен Терджумелен Терджумей Халлери». Зия паша перевел произведение Руссо “Emileve Confessions” «Эмиль, или О воспитании», но опубликовать его не смог. Позднее введение к труду «Эмиль» Эбузья Тевфик опубликовал в «Нумуне-и Эдебийат-и Османийе». И Намык Кемаль, который начал переводить «Considérations surles causes delagrandeurdes Romainset deleurdécadence» («Размышления о причинах величия и падения римлян»), И Этхем Паша, который перевел на турецкий язык два письма Руссо, и Зия Паша, который перевел труд французского писателя Виардо и опубликовал его в двух томах под названием «История Андалусии», в своих переводах использовали сложный

османский турецкий язык [5; с. 32-54]. Другое его произведение «История инквизиции» является кратким резюме из трудов Черила и Лавалли, язык данного произведения относительно прост. Перевод произведения Жан Жака Руссо «Эмил» на турецкий язык хоть и является образцом того периода, но до настоящего времени в полном виде он так и не дошел. Еще одним ценным литературным образцом того периода является перевод Зии Паши произведения Мольера «Тартюф». Произведение было переведено простым языком, без рифмы. Все эти произведения считаются первыми образцами поэтического перевода [9; с.7-41].

При упоминании образцов поэзии, переведенных в этот период, следует отметить, что при формировании литературного новаторства наряду с газетами и журналами, немаловажную роль играли первые переводы с Запада. Но ввиду того, что османское общество было недостаточно хорошо знакомо с западным менталитетом, первые переводы были интересны очень незначительному числу читателей. Из-за сложностей правильного выбора, а также сохранения технических особенностей переводимых трудов, особенно в переходный период, в 1870-х годах влияние переводческой деятельности было очень слабым. С другой стороны, процесс адаптации произведений западных народов, соответствующих их культуре, под мусульманско – турецкую культуру, был еще одним нюансом, замедляющим процесс перевода. Кроме того, не было конкретной программы перевода западных произведений на турецкий язык. Переводились и публиковались труды, которые выбирали писатели, знающие французский язык. В данной статье мы нацелились на анализ прозаических переводов, а также переводов рассказов, романов и театральных постановок [1; с.121].

В этот период в процессе перевода были избраны методы адаптации, соответствия и полного перевода. Основываясь на статью Сергюль Вурал Кары «Переводческая деятельность в Турции в свете исторического оценивания», можем отметить, что в переводах, где применён метод соответствия, переводчик использует произведение лишь как источник и чаще всего бывает далек от оригинала. К примеру, в начале XIX века переводчик письменных текстов Ахмет Митхат Эфенди так разъясняет применяемый им в переводе метод: он читает страницу из романа, и то, что запомнил, переводит и пишет на турецком языке. Этим же методом пользовался Ахмет Вефик Паша при переводе трудов Мольера [6; с.78].

При упоминании переводов, осуществленных в области прозы, первым на ум приходит имя Муниф Паши. Муниф Паша, объединивший и опубликовавший свои переводы из трудов Вольтера, Фенелона, Фонтенелли под общим названием «Мухаверат-е Хикемийе» (1859) особенно привлекал внимание темами, к которым он обращался. Интересен тот факт, что значительная часть диалогов в «Мухаверат-е Хикемийе» (Философские диалоги, 1859) – это переводы из трудов Вольтера, осуществленные Атыф Эфенди (за 60 лет до упомянутой даты занимал пост Министра иностранных дел) и объединенные под названием «Зындык» [7; с.56-71].

Именно посредством этих произведений писатель первый раз знакомит читателя с такими понятиями, как сотворение человека, любовь к родине, общественная мораль, воспитание молодой девушки и женщины. И эти маленькие книги совершают переворот, особенно в молодых, неокрепших умах. «Мухаверат-е Хикемийе» составлен в форме диалогов, язык его частично прост, стиль – текучий.

Турецкая интеллигенция, наряду с прозаическими произведениями французской литературы, также переводила произведения в жанре романа и театра. В этих переводах в основном преобладали произведения любовного и приключенческого жанра [5; с.78-91].

По имеющейся у нас информации, первым западным произведением, переведенным на турецкий язык, является «Телемак» Фенелона. Это произведение, переведенное Юсуф Камиль Пашой, было опубликовано в 1862-м году. Вызвав большой интерес, за семь лет было четырежды переиздано. В книге Джемил Мерича «Кырк амбар» («Сорок складов») о языке перевода «Телемак» говорится следующее: «что касается языка перевода «Телемак», то стиль его действительно торжественный. Для того периода перевод – это не капитуляция, а завоевание. Берется суть мысли и передается наиболее предпочтительной способом». Основной целью Юсуф Кемаль Паши при выборе этого романа было выдвижение на первый план «политических особенностей» произведения. Проф. Кенан Акйуз в книге «Основные направления современной турецкой литературы» отмечает, что, несмотря на большой интерес со стороны читателей, этот роман не смог завоевать симпатию писателей, и первые турецкие романы того периода не позаимствовали из него никаких особенностей [10; с.81].

Следующее произведение, переведенное после диалогов Муниф Паши, было более литературным, чем первое произведение. Это был перевод книги Фенелона «Телемак». Перевел данный труд на турецкий язык выдающийся государственный деятель Юсуф Камиль Паша. Во введении, написанном Министром образования того периода Кемалем Эфенди, эти два факта привлекают внимание: с первого взгляда человек воспринимает его как обычный рассказ, но тот, кто поймет его, увидит, что он полон премудростей. Как отмечает Камиль Паша, этот рассказ был написан для того, чтобы научить людей нравственности, дисциплине. Атилла Озкырымлы в книге «Обзор литературы» отмечает следующие слова Мехмет Каплана: если бы целью переводчика было просто ознакомление турецкого читателя с жанром романа, то во французской литературе он нашел бы произведения, намного лучше, чем «Телемак». Но целью переводчика была не литература, а политика [13; с.5]. По большому счету, «Телемак» не является романом. Целью Фенелона в написании данного труда была передача своим студентам некоторых политических и общественных идей. И чтобы не утомлять своих читателей, для передачи этих идей он выбрал жанр роман. Юсуф Камиль Паша знал, с какой целью был написан этот роман и сделал соответствующий перевод.

В этот период привлекает внимание тот факт, что на первый план выходит не литературная ценность переведенных западных текстов, а заключенная в них мудрость. В 1859-м году Юсуф Камиль Паша сократил и перевел роман, который впервые был опубликован в 1862-м году. После публикации за короткий период (до 1882-го года) этот роман был девять раз переиздан. Через некоторое время Ахмет Вефик Паша перевел этот же роман, но уже более простым языком. Его перевод был переиздан два раза. По названиям глав книга была больше похожа не на роман, а на дидактический труд, связанный с государственным управлением [8; с.101].

При прочтении «Терджуме-и Телемак» мы встречаем очень много длинных предложений. В год публикации «Терджуме-и Телемак» (1862) в газете «Джериде-и Хавадис» читателю небольшими частями был представлен роман «Хикайе-и Магдурин». Это был сокращенный перевод известного романа Виктора Гюго “Les Misérables”

(«Отверженные»). Через 18 лет, в 1880-м году Шамседдин Сами полностью перевел этот роман под названием «Сефиллер» («Отверженные»).

Ранее считалось, что перевод «Хикайе-и Мегдури» принадлежит Теодору Касап Эфенди, но позднее, в результате исследований, стало ясно, что перевел это произведение Муниф Паша. Это информация стала известна из исследовательских трудов Зейнеп Керман «Исследования переводов на турецкий язык произведений Виктора Гюго в 1862-1910-х годах» и Али Будака «Муниф Паша – разносторонний представитель османской интеллигенции периода вестернизации». В отличие от «Терджуме-и Телемак», «Хикайе-и Магдурин» Муниф Паши несколько отделился от старого стиля и был написан более понятным языком. При сравнении языка «Хикайе-и Магдурин», опубликованного в газете «Джериде-и Хавадис» с языком криминальных новостей этой же газеты, выявляется схожесть выражений. Упрощение языка переводов стало важным шагом к увеличению числа читателей. Кроме того, в сравнении с «Телемаком», «Хикайе-и Магдурин» носит не только назидательный характер, но и является настоящим переводным романом, засвидетельствовавшим себя в истории как образец турецкой литературы периода Танзимата [7; с.87-91].

Через два года после этой даты был переведен «Робинзон Крузо» Даниэля Дефо. Ахмет Лютфи Эфенди, считающийся историком того периода, перевел это произведение с арабского языка. Несмотря на то, что этот роман был написан для старшего поколения, дети читали его с упоением, и этот первый перевод великолепного романа о природе на турецкий язык с перерывами в несколько лет был переиздан шесть раз. Таким образом, мы видим, что количество читателей, интересующихся переводной литературой, увеличивается. Также стоит отметить, что в третьем издании данной книги от 1874-го года были приведены несколько изображений растений и животных, не связанных с основным текстом. В предисловии перевода привлекает внимание то, что Ахмет Лютфи Эфенди использовал простые по строению выражения. Как мы можем наблюдать в ниже приведенном примере, письменный язык был максимально приближен к разговорному языку и были использованы короткие простые предложения. Хотя знак препинания – точка все еще не употреблялся, но завершенность предложения чувствуется. В книге приводятся довольно короткие предложения: «Увидев, что одна сторона корабля наполнена водой, верхняя часть его совсем не намочила, я начал исследовать его и увидел ряд полезных предметов и несколько сундуков на замке, так как эти сундуки были сооружены основательно, внутрь вода не просочилась, и вещи оставались сухими и чистыми. Я пожелал их вытащить на берег, но, к сожалению, у меня не было сил. Но сундук, который я открыл в поисках необходимых для меня вещей, был наполнен бутылками рома. Один из них я открыл и сделал несколько глотков, и как будто слегка повеселел, именно в этот момент я немного пришел в себя и понял, что для транспортировки всех необходимых мне вещей, больше всего мне нужна лодка» [6; с.103-108].

Следующее произведение, появившееся в переводческой литературе, которая развивалась с перерывами в несколько лет, стал перевод Мемдух Паши романа Ламартина «Терджуме-и Хикайе-и Жоневьев» (1868). Орхан Окай в своей книге «Турецкая литература периода вестернизации» отмечает, что в этом образце перевода снова появились длинные и сложные мысли, трудные для понимания выражения, предложения, явно отличающиеся от устной речи. В нижеприведенном примере абсолютно ясно показана

сложность языка. “Cermanya`da İseviiyü`l – mezheb celb-i kulub-ı fukaraya mecbur Braban Dükası unvanıyla meşhur bir zat olup bunun ahlak-ı pesendidesinden istifade eden zevcesi dahi adab-ı müstahsene ve muamelat-ı hasenede zevcine karib şuh-ı dil firi bolduğundan Jönevi evnamiyla malik oldukları bir duhter-i peri-peykeri aguş-ı terbiyelerine almışlaridi” [10; c.89]. Мемдүх Паша в свой перевод, наряду со сложносоставными выражениями и незавершенными предложениями, также включал стихотворения в континентальном жанре и различные бейты. В этом романе, также как и в «Телемаке», на последней странице переводчик от себя добавил несколько предложений, показав этим, что его произведение состоит не только из одного рассказа, а является своего рода книгой о морали.

Также привлекает внимание тот факт, что высокопоставленные чиновники интересовались и занимались литературными переводами больше самих литераторов. В 1872-м году в ряды переводчиков романов вступил поэт, учитель литературы и драматург Реджаизаде Акрам. В предисловии к переводу романа Франсуа Рене де Шатобриана «Atala, oules Amours dedeux sauvages dans le desert» («Атала, или Любовь двух дикарей в пустыне») Акрам Эфенди первым среди переводчиков рассказал о трудностях, возникающих в процессе перевода.

Ряд переводных романов продолжил роман «Поль и Виргиния», опубликованный в 1873-м году. Перевел этот роман Эмин Сыддык. Перевод был в адаптированном варианте, традиция простого языка в нем продолжалась. С точки зрения сокращения предложений этот роман пошел дальше «Хикайе-и Робинзон», но, несмотря на это, в нем встречались и длинные предложения с использованием союза “və” («ве» «и») [6; c.90].

«Короче говоря, я ни разу не видел, чтобы эти дети гуляли одни. В деревенской одежде всегда ходили за руку, в обнимку спали в одной кровати и называли друг друга никак иначе, как брат и сестра, и они ни в чем не нуждались, включая воспитание, и общение их становилось все больше». В дополнении к вышесказанному, можем отметить, что применение западного мышления и образа жизни к османскому обществу было общей характерной чертой переводов того периода. В частности, предпочтение отдавалось переводам, пропагандирующим приближение к Европе. Для лучшего усвоения западного мышления и ценностей, некоторые религиозные и моральные элементы, чуждые для турецкого народа не переводились. Со временем темы этих переводов способствовали развитию турецкого романа.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Rəsulov Ə. Türk badii publisistikasının tədqiqinə dair. Prof. M.M. Əlizadənin 90 illik yubileyi münasibətilə elmi konfransın materialları. Bakı, 2002.
2. AkşinS. Türkiye Tarihi, cilt 3. İstanbul: Cem yayınevi, 1990.
3. Aktel M. Tanzimat fermanının toplumsal yansıması// İktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi, 1998, s. 177-184.
4. Budak A. Batılılaşma sürecinde çok yönlü bir Osmanlı aydını Münif paşa. İstanbul, kitab evi yayınları. 2004.
5. Cevdet K. Ahmet Mithat. TDK Tanıtma Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1962.
6. Ergünşah H. Türk edebiyatında tarihi roman. Marmara Üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü, yeni türk edebiyatı, 1990, 239 s.
7. Güngör E. Türk kültürü ve milliyetçilik. İstanbul: Ötüken yayınları 10. baskı, 1993, s.71

8. Kerman Z. 1862-1910 yılları arasında Victor Hüqodan türkce yapılan tercümeleer üzerinde bir arařtırma. Istanbul. 1978. 351 s.
9. Маштакова Е.И. Турецкая литература конца XVII – начала XIX в. – М., 1984.
10. Расулов А.А. о Жанре очерка в турецкой литературе. Материалы конференции молодых востоковедов. Из-во «Элм». – Баку, 1983.
11. Яковлева Н.С. Турецкая новелла от первых шагов до поры зрелости. // Плата за молчание. Перевод с турецкого. – Л., 1974.
12. Акча Mustafa. Sadeleřtirme üzerine dűřünceler. http://risaleakademi.org/files/37833803892_29547846317.pdf
13. <http://www.turkedebiyati.org/tanzimat-edebiyatinin-olusumu.html>

Самедова Улькер Кудрет гизи

Институт сходознавства імені З.М. Буньятова Національної Академії наук Азербайджана, Баку, Азербайджан

ПЕРЕКЛАДИ ІЗ ЗАХІДНОЇ ЛІТЕРАТУРИ І ФОРМУВАННЯ ЖАНРУ РОМАНУ В ТАНЗИМАТСЬКИЙ ПЕРІОД

Під час вестернізації у турецькому суспільстві, як і в інших галузях, так і в соціальному, культурному та літературному житті, відбулися важливі зміни. Шляхом реформи турецька література вступила у добу оновлення. Зміни, які відбувалися на Заході, відіграли значну роль у формуванні літератури. Під час реформи найбільше перекладалися популярні романи. В той період перекладачі, враховуючи значний інтерес до популярних романів, створювали перекладні тексти, які стали основним засобом при визнанні романів у західній культурі. Але до сьогоденного дня ці перекладні тексти захищаються авторськими правами, а особливо популярні романи – залишаються на другому плані.

У цій роботі в першу чергу обговорюється нова концепція популярних романів у період вестернізації. А в продовженні містяться окремі приклади із перекладів популярних романів, які було розглянуто і перекладено з позицій західної культури.

Ключові слова: вестернізація, популярні романи, переклад, захід, література.

Samedova Ulker Kudret gizi

Z. Bunyatov institute of Oriental studies, National academy of sciences, Baku, Azerbaijan

TRANSLATION FROM WESTERN LITERATURE AND FORMATION OF NOVEL IN TANZIMAT PERIOD

With the Westernization movement, Turkish society has experienced important changes in social, cultural and literary life as in many areas. In this process gaining acceleration through Tanzimat, Turkish literature entered into a renewal process and the translations made from the West has played an important role in shaping this new literature. In Tanzimat Period mostly novels were translated and a large part of these translations were performed from the popular novelists. In this period, the popular novel translations which attracted great acclaim by the masses became an important tool in recognition of Western culture and civilization. But so far, in the studies examining the relationship between popular novel and novel-culture-Westernization

relations emphasis was given to copyrighted works and the translations, especially the popular novel translations, remained in second place.

In this study, primarily popular novel concept was discussed in the context of the process of Westernization and instrumentalized of the literature. Then, examples of popular novel translations in Tanzimat Period were selected and they were examined and evaluated in terms of Western elements they contain.

Key words: *Westernization, translation, popular novel, west, literature.*

УДК 81.27/ 811.111-112`06

Ллюхін О.М.

Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України, Київ

ЄВРОПЕЙСЬКА ЕКСПАНСІЯ НА МАЛАЙСЬКО-ПОЛІНЕЗІЙСЬКІ ЗЕМЛІ: ПЕРШІ МОВНІ КОНТАКТИ

У статті досліджуються історико-лінгвістичні аспекти впливу португальської та голландської мов на індонезійську мову. За допомогою проведеного дослідження виявлені основні сфери впливу португальської та голландської мов на лексику індонезійської мови.

Ключові слова: *португальська мова, голландська мова, індонезійська мова.*

Прийнято вважати, що португальці були першими європейцями, мова яких мала вплив на мови південно-східної Азії, включаючи індонезійську. Цей вплив бере свій початок з 1509 року, коли купецький португальський корабель під керівництвом Діого Лопеса де Секейри прибув до м. Малакка, що розташоване на Малайському півострові. Згодом й інші європейці, а особливо християнські місіонери, прибували до даного регіону для проповідування християнства. У 1511 році португальський флот з Гоа під керівництвом Афонсо де Албукеркі вивіз малайського султана Ахмада з Малакки та перетворив місто на військово-морську базу з можливістю контролювати торгівлю у регіоні. Впродовж довгого часу португальці були основним джерелом впливу європейців в індонезійському регіоні й були першими, хто почав використовувати силу для здійснення своєї юрисдикцію на новоосвоєних землях [6]. Тим самим принципом – принципом сили нав'язувати свою волю пізніше користувалися голландці та англійці. Тому, метою даної статті буде дослідити та виявити основні сфери впливу португальської та голландської мов на лексику індонезійської мови.

З огляду на порівняно коротке домінування над торговими шляхами, португальці залишили досить великий спадок свого впливу у регіоні. Надзвичайна ступінь впливу португальців завдячує тим, що багато хто укладав шлюби з місцевими жителями, тому й досі можна знайти людей з питомо португальськими іменами, а саме Сілва або Родрігес. Крім того, можна знайти вражаючу кількість португальських запозичень в індонезійській мові, які активно використовуються й досі. Індонезійський лінгвіст Параміта

Абдурахман (1972) перераховує близько 200 індонезійських слів, запозичених з португальської мови [6].

Індонезійський лінгвіст Параміта Абдурахман вивчає феномен португальського суспільства в Джакарті. Ті, хто був не португальського походження самі використовували португальську мову на початку XVIII століття. Хоча й португальці ніколи не займали Батавії (регіон Джакарти), після того як м. Меллака перейшло під контроль голландців у 1641 році, деякі португальські сім'ї переїхали до Батавії. В Батавії на початку XVIII століття португальська та малайські мови були найбільш часто вживані у повсякденному житті. Тому, голова Голландської Ост-Індської компанії наказував протидіяти поширенню португальської мови та сприяти поширенню голландської [5].

Португальський лінгвіст Далгадо С. Р. зазначив, що португальці зробили величезний внесок у розвиток східного регіону завдяки торгівлі, привозячи з Європи та демонструючи місцевому населенню раніше невідомі речі. Та навпаки, португальці поширювали та розповідали культуру та звичаї народів південно-східної Азії. Крім того, флора Азії, а особливо це стосується Індії, завдячує португальцям великою кількістю американських рослин, які й зараз ростуть по всій території Індії та південного сходу Азії.

Португальські слова проникли майже в усі сфери життя індонезійців. Так, у релігійній сфері найбільш популярне індонезійське слово *gereja* «церква» походить від португальського (*igreja*). Сучасна індонезійська католицька церква досі зберегла такі слова як: *paderi* (порт. *padre*) «священик»; *natal, paskah* (порт. *natal, pascoa*) «різдво»; *altar* (порт. *altar*) «івтар» та інші.

У повсякденному житті використовуються наступні португальські слова: *banku* (порт. *banco*) «стілець»; *meja* (порт. *mesa*) «стіл», хоча деякі науковці стверджуються, що слово *meja* може походити від арабського *ma'ida*, бенгальського *mej*, або з хінді *mez*; *jendela* (порт. *janela*) «вікно»; *beranda* (порт. *varanda*) «веранда»; *boneka* (порт. *boneca*) «лялька» та інші.

Військова справа та адміністративні питання

Основою величезного успіху португальців в регіоні необхідно завдячувати саме даній сфері, тому запозичені слова з даної сфери діяльності також мали місце, серед яких: *armada* (порт. *armada*) «флот»; *peluru* (порт. *pellouro*) «куля»; *gubernur* (порт. *governador*) «губернатор»; *istinggar* (порт. *espingarda*) «мушкет»; *kapitan-mor* (порт. *capitao-mor*) капітан-майор; *petor* (порт. *feitor*) «фактор, агент» та інші.

Їжа та рослини

Увійшли в індонезійський побут такими словами: *keju* (порт. *queijo*) «сир»; *mentega* (порт. *manteiga*) «масло». Багато рослин, які португальці привезли з Америки, серед яких: *nanas* (порт. *ananas*) «ананас»; *papaya* (порт. *papaia*) «папайя»; *tembakau* (порт. *tabaco*) «табак»

Одяг та вироби з текстилю

Ці речі створили перше враження про португальців, які першими прибули до м. Малакка. Слова, що й досі вживаються в індонезійській мові – це *seriau* (порт. *chapeo*) «капелюх»; *butang* (порт. *badto*) «гудзик»; *kemaja* (порт. *camisa*) «сорочка»; *sepatu* (порт. *sapato*) «взуття»; *tuala* (порт. *toalha*) «рушник»; *pita* (порт. *fito*) «стрічка»; *beledu* (порт. *veludo*) «вельвет» та інші.

Інші португальські слова такі як *kereta* (порт. *carreta*) «потяг», хоча в малайській мові це саме слово перекладається як автомобіль. *Bola* (порт. *bola*) «м'яч»; *roda* (порт. *roda*) «клесо»; *bendera* (порт. *bandeira*) «прапор»; *hari minggu* (порт. *domingo*) «неділя»; *meskipun* (порт. *mes que*) «хоча» та інші слова [5;2].

Якщо португальці прибули до індонезійського архіпелагу на початку 16-го сторіччя, то голландці прибули як раз наприкінці 16-го сторіччя. В 1596 році купецький корабель під керівництвом Корнеліса де Хоутмана прибув до берегів Батаму (західна Ява) та були тепло прийняті як місцевими представниками влади, так і португальською купецькою спільнотою. Цей перший візит розпочав панування голландців спочатку в якості торговців, потім мешканців та, вкінці кінців, в якості колоністів [3].

Голландський лінгвіст Дж. В. де Вріс зазначав, що в рамках Ост-індійської кампанії протягом 1602-1799 років голландці особливо не мали успіху у просуванні своєї культури на території сучасної Індонезії. Перші зрушення у сфері розвитку регіону були помітні лише у 19-му ст., а що стосується голландської мови, то у 1942 році нею говорили 230 тисяч індонезійців. А у 1942 році значна частина сучасної Індонезії була окупована японцями, які насаджували японську мову. Голландська мова змогла вижити лише завдяки старших поколінь, які вчили її до 1942 року.

Насправді, існує 2 повних списки запозичень голландських слів в індонезійську мову. Перший був складений та люб'язно наданий індонезійському етимологічному проєкту індонезійським лінгвістом Сударно у 1974 році. Цей список був витіснений іншим списком, який був написаний К.Д. Гріджинсом та Дж. В. де Врісом та був опублікований під назвою «Європейські запозичені слова в індонезійській мові» у 1983 році. Усі наступні приклади, що будуть подаватися нижче взяті з даного списку. Один з дослідників індонезійської мови, викладач Лондонського університету М. Дж. Мерфи зазначав, що дуже часто плутають походження запозиченого голландського слова з англійським. Але їх досить просто розрізнити, досить лише подивитися на хронологію запозичень: все було, що запозичено до 1942 року має голландське коріння, всі слова, що були запозичені пізніше мають англійське походження.

Технічна лексика:

Benkel (голл. *winkel*) «майстерня»; *bensin* (голл. *benzine*) «бензин»; *aki* (голл. *accu*) «акумулятор»; *ampere* (голл. *ampere*) «ампер»; *tuter* (голл. *touter*) «горн»; *sekering* (голл. *zekering*) «електрика, фаза» та ін.

Транспорт:

Sepeda (голл. *velocipeda*) «велосипед»; *brompit* (голл. *bromfiest*) «мопед»; *mobil* (голл. *automobile*) «автомобіль»; *trotoar* (голл. *trottoir*) «тротуар»; *trayek* (голл. *traject*) «секція дрого для автобуса»; *bagasi* (голл. *bagage*) багаж; *tuslah* (голл. *toeslag*) «доплата»;

Комерційна лексика:

Andil (голл. *andeel*) «акції компанії»; *akta* (голл. *akte*) «документ»; *aktentas* (голл. *aktentas*) «коротка справа»; *asep* (голл. *accept*) «чек про сплату»; *brosur* (голл. *brochure*) «брошура»; *adpertensi* (голл. *advertentie*) «реклама»; *aksep* (голл. *accept*) «вексель»; *mesin tik* (голл. *machine*) «друкарська машина»; *oktroi* (голл. *octröoi*) «патент»; *kapling* (голл. *kaveling*) «земельний пай».

Військова лексика:

Artileri (голл. *artillerie*) «артилерія»; *mitraliur* (голл. *mitraillieur*) «рушниця»; *water mantel* (голл. *watermantel*) «водний кулемет»; *trekker* (голл. *trekker*) «курок»; *zeni* (голл.

genie) «армійський інженер». Майже всі армійські звання походять з голландської, наприклад: kopral (голл. korpaal) «копрал»; sersant (голл. sergeant) «сержант»; mayor (голл. majoor) «майор»; letnan (голл. lieutenant) «лейтенант»; kapten (голл. kapitein) «капітан»; kolonel (голл. kolonel) «полковник»;

Релігійна лексика:

Велика кількість релігійної лексики була вже запозичена з португальської мови, однак голландці змогли розширити індонезійську релігійну лексику наступними словами: ateis (голл. atheist) «атеїст»; baptis (голл. baptist) «хрещення»; zending (голл. zending) «протестанський місіонер»; sufragan (голл. sufragaan) «священик»; liturgy (голл. liturgie) «літургія».

Цивільно-адміністративна лексика:

Разом з військовою лексикою, голландці також ввели багато цивільно-адміністративної лексики, наприклад: amtenar (голл. ambtenaar) «службовець»; apdeling (голл. afdeling) «секція»; bestir (голл. bestuur) «менеджмент»; haminte (голл. gemeente) «муніципалітет».

Також, голландці познайомили індонезійців з судовою системою, а разом з тим з новою притаманною лексикою: wet (голл. wet) «закон»; vonis (голл. vonnis) «речення»; subsidie (голл. subsidiair) «субсидіант»; justisi (голл. justitie) «юстиція»; juridis (голл. juridisch) «юридичний».

Крім того, також були запозичені й інші лексеми з різних сфер життєдіяльності: sosis (голл. saucijs) «сосиски»; apermut (голл. hovermout) «вівсяна каша»; bortel (голл. vortel) «морква»; ase (голл. hachee) «дрібно нарізане м'ясо»; asbak (голл. asbak) «попільниця»; anduk (голл. handdoek) «рушник»; tapelak (голл. tafellaken) «скатертина»; stoples (голл. stopfles) «банка»; pantofel (голл. pantoffel) «капці»; ritsleting (голл. ritsluiting) «застібка-блискавка»; telat (голл. te laat) «запізнюватися»; om (голл. oom) «дядько» menir (голл. mijnheer) «пан» та інші.

До того ж, іменники з голландської мови можуть поєднуватися з афіксами, які походять з інших мов, наприклад: tatabuku (санскр. tata, голл. buku) «рахівництво»; banlengan (голл. band, малай. lengan) «нарукавна пов'язка»; lampukilat (голл. lampu, малай. kilat) «фотографічний спалах». Також, можна побачити продуктивні афікси, такі як anti-, що може бути префіксом для великої кількості слів: antipergang (голл. anti, малай. perang) «антивійна». Продуктивні суфікси, а саме: itas (походить з латини) absurditas (голл. absurdeiteit) «абсурд»; stabilitas (голл. stabiliteit) «стабільний»; univēritas (голл. universiteit) «університет». Голландське закінчення -atie, також широко представлене в індонезійській мові: sublimasi (голл. sublimatie) «сублімірованіє»; translasi (англ. translation) «переклад».

Цікавим явищем є те, що голландські абрєвіатури в індонезійській мові стали повноцінними словами, наприклад asese (голл. acc-accoord) «погоджено»; beha (голл. b.h. – bustehauser) «бюстгалтер»; tebese (голл. t.b.c.-tuberculose) «туберкульоз»; wede (голл. w.d.-waarnemend) «діючий» та інші [5;2].

Отже, відповідно до проведеного дослідження ми визначили, що португальці, а пізніше голландці відіграли одну з ключових ролей у формуванні лексичного складу індонезійської, а особливо спеціальних сфер життєдіяльності таких як морське ремесло, військова справа чи адміністрування. Слід зазначити, що велика частина вищенаведених прикладів й досі використовується індонезійцями у відповідних сферах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Оглоблин, А.К., Ревуненковой Е.В. Индонезийцы и их соседи / А.К. Оглоблин. – С.: МАЭ РАН. 2008. – 428 с.
2. Погодаев В. А. Индонезийско-русский и русско-индонезийский словарь / В. А. Погодаев. – М., 2008
3. Сикорский В. Малайско-индонезийские исследования. / В. Сикорский. – М.: 2012. – 318 с.
4. Humboldt W. von. Ueber die Kawi-Sprache auf der Insel Java / W. von Humboldt. – Bd. 1-3. Berlin, 1836-1839
5. Jones Russell Loan words in Indonesian and Malay / Russell Jones. – KITLV Indonesian Prints: Yayasan Pustaka Obor Indonesia, 2008. – 359 p.
6. Paramita R. Abdurachman Bunga Angin Portugis di Nusantra: Jejak-jejak kebudayaan portugis di Indonesia / Abdurachman Paramita. – Yayasan Pustaka Obor Indonesia dan Indonesia Institute of Sciences, 2008, – 280 p.

Илюхин А.Н.

Институт востоковедения им. А.Ю. Крымского НАН Украины, Киев

ЕВРОПЕЙСКАЯ ЭКСПАНСИЯ НА МАЛАЙСКО-ПОЛИНЕЗИЙСКИЕ ЗЕМЛИ: ПЕРВЫЕ ЯЗЫКОВЫЕ КОНТАКТЫ

В статье исследуются историко-лингвистические аспекты влияния португальского и голландского языков на индонезийский язык. С помощью проведенного исследования выявлены основные сферы влияния португальского и голландского языков на лексику индонезийского языка.

Ключевые слова: португальский язык, голландский язык индонезийский язык.

Илюхин О.М.

A. Krymskyi institute of Oriental studies, NAS, Kyiv, Ukraine

EUROPEAN EXPANSION ON MALAY-POLYNESIAN LANDS: THE FIRST LANGUAGE CONTACTS

The article studies historical and linguistic aspects of the impact of the Portuguese and Dutch languages on the Indonesian language. Through this research the main areas of influence of Portuguese and Dutch languages on Indonesian language vocabulary were identified.

Key words: Portuguese, Dutch, Indonesian languages.

КРИЗА КЛАСИЧНОЇ ПОЕТИКИ НАПРИКІНЦІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

У статті досліджується стан аналітичної поетики сучасності, яка віддаляється від класичних зразків та все більше піддається техногенним та експериментальним впливам. Аналізується особливість поетики кількох сучасних романів (Еріка-Емманюеля Шмітта, Хельмута Крауссера, Юрія Іздрика) та пропонується термін “фреймова поетика”.

Ключові слова: класична поетика, фреймова поетика, сакральна поетика, сучасна література, поетика роману, розрив структури, фреймове переключення.

Звичайно, поняття «класичної поетики» вже давно кожен тлумачить по-своєму, проте незмінним лишається уявлення про неї як про щось константне, що містить певні канони, дотримання яких хоча і не є достатньо сформульованою вимогою, але опосередковано закладене в акт осмислення цієї категорії літературознавства. До числа класичних поетик сьогодні можна віднести такі її різновиди, як історична, сакральна, жанрова, поетика образу, композиції, стилю, напряму тощо. Тобто високий статус “класичної” поетики здобуває тоді, коли її аналітичний апарат настільки розроблений, що при його застосуванні ми здатні розкрити таємницю тексту, або принаймні надати якісь зрозумілі його інтерпретації. Проте останнім часом літературний процес збагатився творами, докладання аналітики класичних поетик до яких є беззмисловим, оскільки жодним чином текст цей вони у всіх своїх різновидах не прояснюють. Метою цієї статті є аналіз передумов та наслідків кризи поетики у великій літературі та осмислення можливостей її подолання.

Сучасний літературний процес зазнає великого впливу від інтернет-технологій, які модернізують текст у бік його віртуалізації, ускладнення структури та змісту за рахунок гіперпосилань та фреймових розділень. Поступово “комп’ютерне мислення” поширюється на сферу літератури та мистецтв, утворюючи розмаїті модифікації та видозмінюючи саму літературу до такої міри, що застосування класичної поетики до аналізу таких текстів стає неможливим. За зразок можна взяти “нелінійну прозу” Мілорада Павича, яка не може бути прояснена жодною із класичних поетик. Зокрема, М. Павич чи не першим заявив про креативну функцію читача, який мусить укладати остаточний текст із запропонованих автором матеріалів-фрагментів. Він же впровадив фрагментування засноване на когнітивному принципі, запозиченому з теорії гіперреальності Ж. Бодрієра та комп’ютерних наук.

Поява гіперроману (гіпертекстуального роману) в сучасній літературі остаточно нищить превелебність класичної поетики тому, що жодна із її варіацій не здатна пояснити логіку його структури та принципи нанизування змісту. Гіперроман М. Павича чи Ю. Іздрика – це принципово не класична поетика. Для пояснення зв’язку між фрагментованими складовими їхніх романів таких як “Хозарський словник” чи

“АМ™” потрібно знайти інший принцип мотивацій та детермінованості тексту, а для цього треба позбутись остаточно класичних уявлень про розгортання та згортання змісту в традиційному уявленні.

Постмодерністське бачення тексту упереджено ставиться до послідовності та лінійності, обираючи натомість фрагментованість та нелінійність, проте цей вибір не має у теоретиків постмодернізму жодних мотивацій. Попри відому симпатію романтиків до фрагменту (наприклад у Новалиса) та відверто фрагментовану структуру роману Е.Т.А. Гофмана “Життєві міркування kota Мурра”, романтики не демонструють, яким чином працює механізм фрагментації, на чому він заснований та як його тлумачити. Використовуючи так само плідно та віртуозно фрагментовану форму, постмодерністи та їхні сучасники більше захоплюються самою винайденою формою, ніж прагнуть теоретизувати з цього приводу. На думку Леоніда Геллера, “приписавши статус конструкції будь-якому сприйняттю та тлумаченню світу, постмодернізм розкриває складність світу шляхом деконструкції, фрагментації розповідей про нього – і заперечує можливість “Великого Наративу”: єдиної релігії, єдиної історії, єдиної ідеології, єдиної культури. Він відмовляється від глобалізації досвіду, знань, тлумачень, налаштований релятивістськи, і для нього надто сумнівна нормативність і нормалізаторська діяльність (зокрема, нормативна естетика і поетика)” [3: 28]. Нелінійний та фрагментований текст сучасного письменника не відповідає поетичним нормам жодної із класичних поетик, але при цьому визнається його художня вартість, отже оцінка такого тексту здійснюється в межах зовсім іншої палітри критеріїв та посилянь.

Гіпертрофія тваринного у текстах сучасних авторів також представляє собою ще одну поетичну ознаку, яку описати в межах класичної поетики дуже важко. З цього приводу, Леонід Геллер писав: “Передбачуваний “кінець гуманізму” – або навіть “кінець людства” – наштовхнув постмодернізм і услід за ним наш час знову звернути увагу на тварин. Підтверджується, що побудова образу тварини становить одну із основних і постійних функцій людської культури. Тварина і “тваринність” взяли на себе роль тієї інакшості, поза якою неможливо визначити людину. Більш за те, вони стали заповнювати простір самої людяності. Опозиція тварина – людина стирається” [3: 7]. Яскравим прикладом такого використання образу тварини є роман Гвен Купер “Історія однієї кішки”, де фактично головним персонажем виступає кішечка Пруденс. Вона наділяється авторкою вишуканим смаком та великою прихильністю до музики середини ХХ століття, тобто олюднюється, персоналізується як виняткова особистість, все тваринне в ній приховане та невиразне. В іншому її романі такою центральною постаттю та акумулянтном всіх ідей був сліпий кіт Гомер. Такого роду функціонування персонажа-тварини йде всупереч будь-яким варіаціям класичної поетики, починаючи з давнього тваринного епосу [5]. Поетика тваринного епосу у випадку Гвен Купер не допомагає в інтерпретації тексту, у розкритті таємниці його сенсу. Інакшість котячого погляду на життя та культуру – це водночас гра з читачем і конструювання ідеології, де людські уподобання більше не складають домінанту. Будь-яка класична поетика орієнтована на “центральність” людини, єдність її світу та актуальність людського вибору – тут же все інакше, оповідач кішка Пруденс ніби передбачає комічність самого тексту, але такого не трапляється. Тому класична поетика не може дешифрувати подібний текст. Вона може

лише частково посприяти проясненню певних уривків тексту і це прояснення також досить сумнівно.

Класична поетика не дозволяє проаналізувати, наприклад, такий роман як “Ситий світ” Хельмута Крауссера, де більшість романного простору займає детальний опис неестетичного життя декласованих людей самого низу суспільства, беззатченки та дрібні злодюжки. “Історія потворності” Умберто Еко чи “Сили жаху: Есе про огидне” Юлії Крістевой нам також не допоможуть, оскільки потворне постає серед нашого сучасного життя і в таких формах, які в історії потворності навряд чи були зафіксовані (маю на увазі користування планшетами, комп’ютерами, сигналізаціями, мобільними телефонами, банківськими картами тощо). Потворне у сфері художнього слова ніколи не мало такого вседозволення, яке воно отримало в романі Крауссера. Там огиду викликає кожен опис, чи то він стосується фізіологічних проблем беззатченків, чи сексуально-любовних, чи інших. Врешті, огида настільки заволодіває читачем, що втративши надію на очищення, він планує покинути читати, але раптово виникає фрагмент про дитину, де немає нічого огидного, навпаки панує світла радість дитинства та його перипетій, цілком естетична. Безперечно, Крауссер – майстер маніпулювання свідомістю читача, але суто філологічна проблема інтерпретації його тексту полягає в тому, що з позиції класичної естетики його тексту взагалі не існує.

Ще одним прикладом непридатності класичної поетики в аналітиці творів сучасності може стати творчість Еріка-Еммануеля Шмітта, який старанно порушує всі поетичні закони старої школи. Візьмемо до уваги його твір “Як я був витвором мистецтва”, який представляє собою екфрастичний жанр на основі боді-арт. Потрапляння шедевр боді-арт до літературного твору само по собі представляє унікальність тим, що словесна візуалізація твору зображального мистецтва підсилюється тим, що до кінця так і не було названо, в чому ж полягала революційна зміна тіла Адама, що так захоплювало шанувальників мистецтв та заставляло платити за нього шалені гроші. Замовчування найголовнішого – власне артефакту – та обертання довкола нього всього сюжетного дійства робить твір Шмітта непідвладним жодній класиці. Його можна аналізувати тільки відштовхуючись від сучасного мистецтва боді-арт, яке вводиться в тканину тексту на когнітивних засадах та з обіпертям на уяву. Адже (повторює) сам об’єкт мистецтва – перетворений Адам – не описаний автором жодного разу, а тільки реакція середовища при його спогляданні, тож кожен може собі уявити будь-які перетворення його тіла і неконкретна підказка про ставейний орган нічого не додає до читацького фантазування. Твір, основний образ якого винесений за межі тексту, словесно не представлений, порушує всі закони класичної поетики, яка не звикла описувати те, чого побачити за допомогою слів не можна.

Чим і як мотивувати постійні перетинання сюжетних ліній в романах чи дивні відсутні описи там, де на них все тримається, що не підвладні класичній поетиці? Стикаючись з проблемами ідентифікації тексту, про які я говорила, літературознавці прагнуть відшукати можливості узгодження виявлених дилем і з цією метою звертаються, наприклад, до когнітології як джерела класифікацій, систематизацій на основі законів людського мислення. Адже якщо жодна з існуючих поетик не здатна вичерпати зміст твору, то варто повернутись до законів людського мислення, поза якими жодна людська діяльність не існує, не виключаючи й літературу. Тому когнітологія покликана надолужити теоретичну

прогалину у літературознавстві й пояснити те, що класична поетика пояснити не здатна. У 2002 році Пітер Стоквелл охарактеризував когнітивну поетику в її широкому спектрі як «застосування когнітивістики у вивченні літературного твору» та «останній розвиток прогресивної еволюції стилістики» [16,17]. Спроби побудувати принципово нову поетику на засадах когнітології спотерігались у дослідженнях М. Тернера, Р. Цура, А. Річардсона та ін., хоча робились вони з позицій прямого перенесення мовознавчого інструментарію на художні тексти і попри той факт, що автори весь час говорили про когнітивну поетику, врешті, треба визнати, що вона не була укладена, кожен розумів її по-своєму. Новітні когнітологи продовжили справу старшого покоління, наприклад, Артур М. Джекобс запропонував подивитись на поетику сучасного тексту з позицій нейрокогнітології у праці “Нейрокогнітивна поетика: методи та моделі для дослідження нейронних та когнітивно-афективних основ літературного сприйняття” починає виклад своїх концепцій з того, що зазначає: “Довга традиція досліджень, включаючи класичну риторичку, естетику та теорію поезики, формалізм та структуралізм, а також сучасні перспективи в (нейро)когнітивній поезиці, досліджують структурні та функціональні аспекти літературної рецепції. Незважаючи на велику кількість досліджень, опублікованих у спеціалізованих журналах, таких як «Поетика», все ще мало відомо про те, як мозок обробляє і створює літературні та поетичні тексти” [13]. Далі використовуючи поезію Пушкіна та Гельдерліна автор намагається створити проєкцію нейрокогнітивної поезики, обґрунтовує нейрокогнітивну поетичну модель, доцільність її застосування.

Безпосереднє звернення до “фрейму” та прагнення утворити поетику на основі цього поняття спостерігається в статтях, чисельність яких на сьогодні мізерна: Дез О’Рейв (Des O’Rawe) “Про поетику кінематографічного фрейму” (2011) [11], Барбара Манн “Фреїм корінного мешканця: візуальна поетика Естер Рааб” (1999) [15], Уолт Хантер “Поезія та соціальність у глобальному фреїмі” (2014), Ганс Адлер і Сабіна Гросс “Коректура фрейму: коментарі до когнітивізму та літератури” (2002) [10], Мані Шехар Сінгх “Подорож у образотворчий простір: Поетика фрейму в живописі Матітіла” (2000) [14], Тетяна Бовсунівська “Фреїмова структура гіпертекстуального роману” (2015) [1] та ще декілька. Однак, простежується певна закономірність, а саме: дедалі частіше дослідники прагнуть використати поняття “фрейму” як мотиваційну базу будь-якої художньої фрагментованості чи просто виділення якогось уривку з конкретним значенням.

Це відбувається тому, що “фреїм” після М. Мінського, Ч. Філлмора, І. Гофмана, В. Вахштайна посів чільне місце не тільки у мовознавстві, ай у соціології та культурології і в окремих випадках тільки завдяки йому вдається прояснити зв’язок між окремими уривками / фрагментами твору чи соціоповедінковими конструктами. Він цілком придатний і для застосування у сфері літературної теорії – поезики. Правда, така фреїмова поетика буде істотно відрізнятись від всіх її попередньо заявлених різновідів з усіма їхніми відтінками тим, що вона не буде акцентувати увагу ані на певній стандартизації художнього поля під наперед заявлені об’єкти дослідження (як то: жанр, образ, напрям, троп), ані на конкретній структуризації, заявленій у працях з систематики та опробованих в різних галузях науки. Фреїмова поетика не потребує націленості на певну структуру так само, як і впровадження непохитних категорій аналітики. Її аналітична система залежить від плинності моменту письменницького часу та передбачає виділення таких категорій, які властиві письменнику внаслідок особливостей його художнього мислення.

Фреймова поетика стосується як жанрового, так і образного рівня твору, вона здатна розкрити взаємозалежності між, здавалось би, зовсім ніяк не пов'язаними художніми об'єктами та сценами, образами та колізіями. Ж. Ніконова писала: «Вивчення фреїмів дає ключ до розкриття механізмів концептуалізації вербалізованих понять та явищ оточуючої дійсності, саме тому фреймовий аналіз стає дедалі популярнішим, навіть модним не тільки серед вчених-лінгвістів, але й серед літературознавців та представників інших галузей знань» [8: 224]. Фреїм як тип когнітивної моделі дає можливість систематизувати там, де решта типів систематизації безсилі. Так, у випадку з гіпертекстуальним романом окреслення його жанрової специфіки існуючими у жанрології категоріями не дає вичерпної картини явища, у той час, як застосування фреймової теорії істотно надолужує цей недолік.

Фреїм як структура певного інформаційного поля реалізується по-різному і тому виділяють: фреїми-зразки, фреїми-екземпляри, фреїми-структури, фреїми-ролі, фреїми-сценарії, фреїми-ситуації. Важливо також усвідомити природу фреймового переключення. Оскільки фреїм має сенс тільки тоді, коли він включений в систему фреїмів, то вагомим є не тільки усвідомлення певної шкали класифікації фреїмів, а й засобів переключення. З цього приводу В. Вахштайн пише: «...Переключення (або транспонування) – представляє собою спосіб реінтерпретації певної діяльності, вже осмисленої у базовій системі фреїмів («якщо немає висхідної схеми, то немає чого переключати»); її переведення в іншу систему координат. Ця система координат, за своєю суттю, утворює певний світ вигадки. У якості вигаданого світу може розглядатися світ тексту, світ сну, світ спектаклю, світ спортивного змагання та ін. В них «справжня», поділена на відрізки діяльність стає перетвореною. «Ключами» такої трансформації можуть стати вигадка (імітація неперетвореної діяльності з ігровою метою), змагання (де бійка стає боксом, а погоня – бігом), церемоніали (символічне перетворення повсякдення), технічне переналагодження (моделювання діяльності з навчальною метою, демонстрація «роботи» якогось приладу на очах потенційного покупця, відтворення фрагменту неперетвореної діяльності в експериментальних умовах), пересадження (трансформація мотивів звичної діяльності)» [2: 91-92]. Всі, крім останньої, форми були почерпані автором у Ірвіна Гофмана [4].

Функцію переключення фреїмів у гіперромані можуть виконувати заголовки, перетворення прози – на поезію в прозі або введення бурлескно-трагедійного стилю (суто літературна форма фреймового переключення), текстографіка, гра шрифтом, зміна символічного емоційного темпоритму чисел чи будь-якої іншої послідовності, комбінарика тексту, мнемонічний розрив, постановка роману в театрі чи в кіно та ін. Тільки вигадливість письменника обмежує форму фреймового переключення в романі. Як закономірність людського мислення фреїм має певні межі на усталену семантику, він здатен включатися в більші композиції фреїмів та деградувати, як це властиво думці.

У ХХІ ст. прийшло усвідомлення, що «жанрові спільноти не є універсальними характеристиками культурної приналежності, відповідно, їх не варто розглядати як єдине або навіть провідне колективне відчуття зв'язку, яке присутнє в житті людей» [7: 148]. Подібне переосмислення ролі жанру пов'язане насамперед із зміною самого креативного поля, горизонту очікуваного в галузі фантастики та дійсності при умові зникнення будь-яких кордонів та цензур [6]. Це призводить до змішування у таких формах та масштабах, які раніше просто не мали підстав привитись. «Теоретики жанру небагато говорять про

взаємодію жанрових кодів, про динаміку цих незначних видозмін, вже не кажучи про найбільш істотні естетичні та соціальні зміни, які відбуваються, коли ці жанрові коди порушуються, ламаються або об'єднуються неймовірними раніше способами» [7: 150]. Гіперроман і представляє саме такий тип змішування та взаємодії жанрових кодів, які снуються на межі анаморфічних перетворень і на його розвиток впливають не стільки закони жанру, скільки креативність автора та читача, особлива когнітивна модальність, що характерна для доби коп'ютерних технологій.

Звідси потреба в новій поетиці, яка б могла прояснити структуру “загадкових” творів, породила цікавість літературознавства до фреймової теорії (яка прийшла з ІТ-наук), а виструнчення фреймової поетики як знаряддя інтерпретації новітніх художніх форм – лише проблема часу. Міждисциплінарний характер аналітики у фреймовій теорії більше нікого не лякає, бо ми живемо в час суцільної глобалізації та міжкультурної комунікації. Отже, криза класичної поетики може бути подолана при застосуванні когнітивних прийомів аналітики (тобто запозичених у когнітивних наук). Виживання поетики, як і самого літературознавства, тепер залежить від того, наскільки вправно та органічно буде проведена ця складна робота.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бовсунівська Тетяна. Фреймова структура гіпертекстуального роману // Слов'янська фантастика. – К., 2015. – С.411-424.
2. Вахштайн В. Социология повседневности и теория фреймов. СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2011. – 334 с.
3. Геллер Леонид. Хаос и энергия. Наука в культуре модернизма. – Siedlce, 2012. – 134 с.
4. Гофман Ирвинг. Анализ фреймов. Эссе об организации повседневного опыта. – М.: Институт социологии РАН, 2004. – 376 с.
5. Костюхин Е.А. Типы и формы животного эпоса. – М.: Наука, 1987. – 269с.
6. Наваррия Давиде. Символическая антропология. Человек религиозный и его опыт священного. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. – 376 с.
7. Негус К., Пикеринг М. Креативность. Коммуникация и культурные ценности. – Х.: Изд-во Гуманитарный Центр, 2011.
8. Никонова Ж. В. Основные этапы фреймового анализа речевых актов (на материале современного немецкого языка) // Филология. Искусствоведение. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2008. – № 6.
9. Утопии зверности или репрезентации животных в русской культуре. Под ред. Леонида Геллера. – Труды Лозаннского симпозиума 2005. - Лозанна-Дрогобич: Unil, 2007. – 214 с.
10. Hans Adler and Sabine Gross. Adjusting the Frame: Comments on Cognitivism and Literature // Poetics Today Summer 2002 23(2): 195-220; doi:10.1215/03335372-23-2-195
11. Des O'Rawe. Towards a poetics of the cinematographic frame // Journal of Aesthetics & Culture, Vol. 3, 2011 DOI: 10.3402/jac.v3i0.5378
12. Gibbs, R. W. (1994). The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language and Understanding. New York: Cambridge University Press.

13. Jacobs, A. M. (2015). "Towards a neurocognitive poetics model of literary reading," in *Towards a Cognitive Neuroscience of Natural Language Use*, ed R. Willems (Cambridge: Cambridge University Press).
14. Mani Shekhar Singh. A journey into pictorial space: Poetics of frame and field in Maitil painting // *Institute of Socio-economic Research on Development and Democracy*, 8/2 Sri Ram Road, Delhi 110 054 // *Sociology*, October 2000, vol.34, No 3. - 409-442 pp.
15. Mann Barbara. Framing the Native: Esther Raab's Visual Poetics // *Israel Studies Vol. 4*, No. 1 (Spring, 1999), pp. 234-257 Indiana University Press
16. Stockwell, P. *Cognitive Poetics: An Introduction*. London: Routledge, 2002. 193 p.
17. Stockwell, P. (2007). 'Cognitive poetics and literary theory'. *J. Lit. Theory* 1, 136–152.

Бовсуновская Т., док. филол. наук, профессор,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

КРИЗИС КЛАССИЧЕСКОЙ ПОЭТИКИ КОНЦЕ XX – НАЧАЛА XXI ВЕКОВ И ВОЗМОЖНОСТИ ЕЕ ПРЕОДОЛЕНИЯ

В статье исследуется состояние аналитической поэтики современности, которая удаляется от классических образцов и все больше подвергается техногенным и экспериментальным воздействиям. Анализируется особенность поэтики нескольких современных романов (Эрика-Эммануэля Шмитта, Хельмута Крауссера, Юрия Издрика) и предлагается термин «фреймовая поэтика».

Ключевые слова: *классическая поэтика, фреймовая поэтика, сакральная поэтика, современная литература, поэтика романа, разрыв структуры, фреймовое переключение.*

Bowsunovskaya T., doctor of Philology, professor
Taras Shevchenko national university, Kyiv

THE CRISIS OF THE CLASSICAL POETICS AT THE END OF XXth – THE BEGINNING OF THE XXIth CENTURIES AND THE POSSIBILITY OF ITS OVERCOMING

The article analyses the analytical poetics of the present, which is becoming remote from classical samples and is increasingly subject to technogenic experimental influences. The peculiarity of the poetics of several recent novels (Eric-Emmanuel Schmitt, Helmut Krausser, Yuri Izdrik) is analysed and the term «frame poetics» is proposed.

Key words: *classical poetics, frame poetics, sacred poetics, modern literature, novel poetry, structure breakdown, frame gap.*

ПОЭТИКА ПЕЙЗАЖА В КНИГЕ ОЛЕГА ПОСТНОВА «ПОЦЕЛУЙ АРЛЕКИНА»

В статье анализируется диапазон смыслов, которые воплощены в пейзажных зарисовках в книге О. Постнова «Поцелуй Арлекина». Прослеживаются те стратегические функции, которые выполняют топос «дурного пространства», национальный, урбанистический, архитектурный, природный, статичный и динамический, готический, реалистический, условный и романтический пейзажи.

Ключевые слова: пейзаж, типы пейзажей, ракурс изображения, традиции готики и романтизма.

Олег Постнов известен читателям по журнальным публикациям своих рассказов, книгам «Песочное время» (1997), «Страх» (2001), «Поцелуй Арлекина» (2002) и «Антиквар» (2012), статьям о творчестве А. Пушкина, В. Кюхельбекера и М. Лунина, а также монографиям «Эстетика И.А. Гончарова» (1997), «Пушкин и смерть: опыт семантического анализа» (2000), «Смерть в России X-XX веков: историко-этнографический и социокультурный аспекты» (2001). Он является тем автором, о прозе которого «с придыханием отзывались такие мэтры <...> литературы, как Стругацкий и Битов» [6], а М. Фрай заявлял, что «мистический реализм его произведений воздействует на читателя, как любовное зелье, приготовленное умелой колдуньей: невозможно определить, когда и как попал в плен, но бежать из этого плена не хочется» [9]. По меткому замечанию Л. Данилкина, это «изрядный стилист, тонкий иронист и удачливый мистификатор – словом типичный русский Борхес <...>» [3]. Анализируя роман прозаика «Страх», критик писал, что его словесная и смысловая вязь «<...> сплетается в столь густой клубок человеческих взаимопересечений, что зачастую трудно отыскать и определить их „начала и концы“. Жизнь реальная и сновидческая, сегодняшняя и потомственно-родовая, деревенская и городская, московская и киевская, русская и американская создают причудливый и сложный узор его текста. Его формирует и множество литературных аллюзий» [3]. В свою очередь, Т. Пудова, утверждая, что основными творческими приемами прозаика являются стилизация и литературная игра, обращения к разного рода фантазмагориям и мистике, подчеркивала, что в этом романе Постнова «герой не всегда осознает, что с ним случается в реальной жизни, а что во сне» [7]; «его психика раздваивается: одновременно он пребывает в двух реальностях, сон и явь перемешаны и существуют одновременно» [7]. Подобное восприятие мира свойственно и героям рассказов, которые помещены в книге О. Постнова «Поцелуй Арлекина». Не случайно одним из анонимных рецензентов подчеркивалось, что в ней прозаик представляет вниманию произведение, читая которое «<...> часто приходится задаваться вопросом „было или показалось“. Все происходящее фиксируется, как правило, сознанием хмельным, изнемогающим от истомы или пребывающим в состоянии сладкой дремы, а любимое время суток – сумерки, когда контуры размыты и грань „было – не было“ определяется с трудом <...>» [6].

Творческую манеру О. Постнова от многих других современных авторов отличает также обилие представляемых в его текстах пейзажей. Анализируя их своеобразие в книге «Поцелуй Арлекина», важно помнить, что в предисловиях к каждому из публикуемых в ней циклов рассказов О. Постнов заявляет себя как приятель некоего Валерьяна Сомова и сообщает, что, взявшись за публикацию его рукописей, он «выбрал лучшее, кое-что откинул, остальное расположил в безопасном порядке, озаглавил разделы на свой лад и снабдил ряд мест короткими комментариями» [5: 6]. Представляя весь текст как чужую якобы рукопись и отказываясь от ее авторства, О. Постнов с самого начала вступает с читателем в игру. Причем децентрирование авторской фигуры достигается не только за счет ее раздвоения на автора предисловий и автора им публикуемых текстов – историка, от лица которого и ведется в дальнейшем повествование, но и за счет того, что сам Сомов в первых трех частях произведения, действие которых разворачивается в конце XX века с отсылками в прошлое, в свои записи включает услышанное из чьих-то уст, выстраивая их как рассказ в рассказе («текст в тексте»). В качестве рассказчиков в его записях фигурируют безымянный попутчик в поезде, едущем в Петербург («Перчатка»), приятель-знарок Петербурга («Фараон»), «шумный спорщик» Веня из Академии («Алхимия»), кастелянша Варвара Саввишна («Сотовый мед»), некто поведавший Валерьяну историю Ергунова и сам Ергунов («Корнет Ергунов»), сосед его внучатой тетки по отцу Уминг («Господин Ашер»), приятель отца профессор Крон («Дипломат»), родные дед и бабушка Сомова («Угловое окно»), сосед деда Гнат («Лесная глушь»), открывающая Сомову одну из семейных тайн Ганская («Солнечный удар»), неизвестный автор случайно попавших к герою записок, («Просвечивающие вещи»), некий «архивный географ» («Фата-Моргана») и др. В части же четвертой Сомов, норовя сыграть разные роли и «<...> побывать в чужих шкурах, словом, *быть всем*» [5: 231], одевает маски то высланного из России после октябрьского переворота сорокалетнего писателя, то доктора теологии *honoris causa* в Кембридже, плывущего в 1946 г. на корабле через океан («Полтергейст»); то живущего в Париже уже в наши дни русского эмигранта-рантье («Безделушка»); то внучки купца Демидова, чью семью и страну уничтожила революция («Заира»); то состоятельных эмигрантов, один из которых путешествует по США («Рент»), а другой, тоже русский, «но, собственно, украинец», бежит из Лос-Анджелеса в город самоубийц Танатос («Вечеринка в Танатосе»).

В книге О. Постнова находим контаминацию самых различных жанровых и стилевых образований. В ней объединены эпос и лирика, точные наблюдения и субъективные представления, лирические пассажи, сарказм и ирония, стилизация под произведения русского романтизма (циклы «Ночные повести Валерьяна Сомова», «Поцелуй Арлекина», «Московский блокнот») и стиль англоязычных романов фэнтези (цикл «Фантазии Валерьяна Сомова»). Собранные в ней рассказы чередуются со стихотворными вставками-главками на мотивы произведений В. Жуковского, А. Пушкина, Э. По и других. Комбинируя эти ответы-аллюзии классикам, О. Постнов демонстрирует характерную для ситуации постмодерна игру в плане поэтики [12: 100]. Поэтому в большинстве случаев данный в книге пейзаж представляется также как стилизация под различные направления, и к тому же он подается с учетом его восприятия Сомовым или в ракурсе его видения/восприятия собеседниками Валерьяна. Несколько реже – уже как увиденный тем персонажем, чью маску герой одевает в своих завершающих книгу рассказах-фантазиях,

или – как уже виденный и воплощенный на здесь же описанных живописных полотнах, как представляемый в произведениях русской и зарубежной классической литературы, к которым читателей отсылает богатый цитатный и аллюзивный слой книги в целом.

Каждый из циклов рассказов в книге О. Постнова «Поцелуй Арлекина» хромотопически конкретизирован и ограничен в них представляемыми пейзажными картинками. Время года в «Ночных повестях Валерьяна Сомова», при всем событийном их многообразии, приурочено к ранней промозглой весне, время суток – к концу дня, наступающим сумеркам или к ночи; пространство заявлено исключительно Санкт-Петербургом. С реалистической точностью поданный урбанистический архитектурный пейзаж здесь насыщен эмблемами города: фигурируют конная статуя Петра I Э. Фальконе, Эрмитаж и Пассаж, Лавра, Адмиралтейство, Некрополь, Васильевский остров, 10-я линия, проч. Природное «доброе» здесь подавлено городским «злым». Во встречаемых зарисовках все подчиняется передаче самой «атмосферы города-призрака» [6] с помощью размытости очертаний сооружений и мрачных тонов, акцентации недостаточной освещенности мест и тумана (дождя). Корреспондируясь с представлениями об ужасном, эти пейзажи сопровождаются изображением «дурных мест» с восходящими к городским мифам inferнальными существами, показом различных мортальных пространств и «злых» локусов с их покойниками, оборотнями и встающими из гробов мертвецами. Динамика же описаний всех изменений погодных условий, даваемая в алгоритме создания «бурных пейзажей» [13], здесь представляется чаще всего в парадигме традиций, которые характерны для русской и зарубежной готической литературы, а также традиций изображения «петербургского текста» в произведениях А. Пушкина, Н. Гоголя, Ф. Достоевского, Ф. Сологуба, К. Вагинова и других авторов. Акцент сделан на изображении в онирической парадигме различных кошмаров и ночных грез Валерьяна, галлюцинаций повествователя во время болезни, а также видений/прозрений героев историй, описанных Сомовым на основе услышанных им «из вторых уст». Как, к примеру, видений героя легенд Ергунова Тараса, с испугу «взлетевшего» в лунную ночь на круп оживающего коня монумента Петру I. Помещенный в литературный миф Петербурга, ассоциируемый с героем «Медного всадника» А. Пушкина, Ергунов прозревает в залитом дождем городском пейзаже грядущую гибель от наводнения его жителей. Выступающая здесь в качестве древнего семантического ассоциатива ветхозаветная мифологема потопы («проливной дождь») и сам упоминаемый потоп в данном случае не являются средством лишь описания внешнего мира. Они – знак ситуации, предreshающей судьбы героев и судьбу Петром I построенного «на костях людей» и в «плохом», гнилом месте города. Поэтому Ергунов, проезжая по городу, и застывает «от странного зрелища. Он видит: «Кругом была вода. Они словно ехали по дну огромного водоема. <...> Показались люди. Они шли там-сям, вразброд, загребая руками, но жесты их были плавны, сонны <...>. Понял Тарас, что это были утопленники» [5: 76]. И еще понял он, что «<...> там, на Неве и в Финском заливе бушует буря. Разом смекнул он, что если теперь не взнуздать коня, вода хлынет в город, будет потоп и будет Петербург Атлантидой...» [5: 77].

В цикле «Поцелуй Арлекина» господствует жаркое лето, температура которого симметрична накалу чувств повествователя. Пространство привязано к Украине и представляется в тексте широкими панорамными зарисовками национальных пейзажей Полтавской и Киевской областей (хуторок близ Диканьки, Ирпень, Малин, Коростень). Причем

особенностью этих выполненных в традициях романтической литературы картин является то, что в них пейзаж украинский дается в сравнении с русским пейзажем, и он всегда более яркое и красочное, чем привязанный в других циклах к российским просторам. Скрывающийся за маской героя-повествователя автор здесь открыто заявляет: «Я люблю украинский лес» [5: 106]. В другом месте он утверждает: «Мало знает о тайной жизни мира тот, кто не видел украинскую степь!» [5: 139]. Уже в первом рассказе «Солнечный удар» безапелляционно утверждается, что «в отличие от русских, малоросские дворы все же радуют глаз разнообразием цветочных пятен. Белые, оштукатуренные стены домов, сменивших прежние мазанки, украшаются синим, зеленым или, реже, темно-красным цветом оконных рам; тот же цвет опоясывает дом снизу, вдоль фундамента, а порой захватывает и его бока, если они вставлены, словно в рамки, в деревянные углы. Крыши часто железные или серые черепичные, но на сараях можно еще увидеть особый вид кровли, сложенной из шитых проволокой пучков плоских щеп; они живописны на свой лад, хотя от времени быстро чернеют. Их там и сям покрывает толь, а порой и вовсе вытесняет вон благодаря своей прочности и дешевизне. От него в жару сильно пахнет смолой <...>. Глухих беленых или даже вовсе некарашенных заборов, как на Руси, почти нет; зато повсюду тянутся разноцветные изгороди из ровных, с равными просветами, досок <...>. А весь двор, видный с улицы, непременно засажен цветами и фруктовыми деревьями, тогда как всякие *простые* посадки, как-то картошка, лук, редис, салат или подсолнечник с кукурузой, отодвинуты в глубь хозяйства и с улицы не видны. Зато отлично видны летние кухни, и уж тут конца выдумкам и изощрениям нет» [5: 93-95]. Герой-повествователь четко фиксирует, что каждая летняя кухня «<...> блестит свежайшей чистотой, побелкой и яркой краской, а дымок из ее трубы несет в воздух самые аппетитные ароматы <...>. Кой-где видны ульи. Впрочем, пчелы, осы и шмели с утра осаждают все цветочные уголья, сколько их есть вокруг, а ласточки чертят в воздухе стремительные свои пути, и под редким карнизом не встретишь их гнезд, иногда даже тронутых последней побелкой» [5: 95]. Мелодично звенят «побрякушки-затворницы» на воротах и цепи колодцев, упрятанных под островерхими крышами. Чужака в этой местности всегда заведут в дом и потом угостят. «Весела, хороша Украина!», – пишет О. Постнов, представляя читателям идеальный пейзаж, состоящий из тех обязательных пяти элементов, которые действуют на все пять наших органов чувств, – пейзаж, именуемый «местом мест» – *locus amoenus* [13]. Развивая традиции неоднократно упоминаемых в этом цикле Н. Гоголя, классиков украинской (Т. Шевченко, В. Винниченко) и польской (А. Мицкевич) литературы в создании идиллического пейзажа, в котором акцент сделан на красоте, гармоничности жизни в этих местах, О. Постнов, чтобы «эта буколика не была скучна» [5: 86], «разбавляет» ее, обращаясь к изображению также встречаемых здесь экстремальных погодных явлений (буря и ночная гроза, летний зной, проч.), которые служат толчком для сюжетных «подвижек», и – к представлению разного рода мифических inferнальных существ и таинственных образов-катализаторов с ними связанных приключений не верящего в чудеса Валерьяна.

«Московский блокнот» территориально привязан к столице России и отсылает нас к осени. Эта столица, по мнению Валерьяна, «<...> совсем непригодна для пеших прогулок» [5: 203]. Отсюда и лаконичность и немногочисленность в этом цикле представленных городских пейзажей, в которых без лишних подробностей упоминаются спуски

в метро, новостройки, Никитская, Старый Арбат и Центральная библиотека им. Ленина. Для Сомова, погруженного в самоанализ и постижение тайн своих собеседников, этот «шевелиющийся город» – место сосредоточения разных безумцев, которые жаждут владеть всей Вселенной. Не случайно с ним связан и отождествляющий себя с разлагающим этот мир мощным микробом автор попавших к Валерьяну записок. В уничтожении всех и вся он видит свою месть стране, обрекающей его на ничтожность. С этим же городом связаны у Валерьяна и посещения «плохих» мест, и введение в повествование изображения «спиритических» замкнутых в помещении пейзажей с Египетской тьмой, смысл которых впоследствии им же демаскируется и развенчивается как обман.

Цикл четвертый «Фантазии Валерьяна Сомова» переносит нас то на морские просторы, которые бороздит отплавающий в Гавр из Нью-Йорка тихоокеанский лайнер, то в Париж, то в Стамбул, на Флориду или в Австралию. Однако лишь в первом («Полтергейст») и в завершающем («Вечеринка в Танатосе») этот цикл произведений мы видим статичные лаконичные пейзажные зарисовки, причем «прикрепленности» к конкретному времени года в них, как и к времени суток, в силу условной декоративности их пространственной атрибутики просто отсутствует. В последнем произведении, переключающемся с рассказом Андре Моруа «Отель „Танатос”» (1929), автором изображается город самоубийц, причем дан он через рисунок заявленных в серых тонах вне прямой перспективы конструкций, представленных как в традициях готики, так и с учетом столь характерной для современной англоязычной фантастики «матричной» эмблематики и многочисленных «мифов о граде Бессмертных» [5: 290]. Условный, статичный и плоскостной пейзаж отличается здесь и мертвенной сверхупорядоченностью, обезлюдненностью, и зияющей пустотой. Ведь для попавших в Танатос самоубийц это «безлюдье <...> стирало смысл зданий. Они все глубже тонули во тьме, а прихотливость архитектуры <...> была не более интересна, чем строка иероглифов, обретших объем» [5: 291]. Лабиринты города, как это бывает во сне, вели в никуда, а фиктивность его как огромного муляжа, смысл и цели создания его и читателю, и герою-повествователю открываются лишь в конце целой книги.

Критикой и нами выше уже отмечалось, что у героев и повествователя в книге О. Постнова сознание как бы раздвоено, явь и сон всегда перемешаны и существуют одновременно [7], и это существенным образом определяет особенности в ней даваемых пейзажей. Примечательно, что открывает всю книгу пейзаж, представляемый одновременно как субъективированный, увиденный Сомовым из окна поезда, и как претендующий на объективность манеры подачи, возможность «увидеть» его так не кем-то одним, только многими. Маркерами этого в тексте, написанном якобы от лица Сомова, служат зачин – «Я ехал железной дорогой <...>» и как бы далее видел такое-то и такое, – и середина абзаца, в котором читаем, что каждый «<...> досужий путник мог наблюдать <...> то, мол, и то. Будучи лаконичным и динамическим по своей сути, этот пейзаж для читателя вырисовывается постепенно. Вначале упоминается смена ландшафтов («<...> степи, а за ним Урал остались позади»), далее через топонимы определяется местность, конкретизируется ее отдельный локус, а уже вслед за этим описываются сопутствующие звуки, фиксируется освещенность пространства, локальное время суток и общий тон всей цветовой гаммы: «Казань, аванпост русской Европы, встретила нас под утро шумным вокзалом и руганью диспетчеров в мегафон. Рассвело к восьми, день был серый»

[5: 9]. После этого следует упоминание о скорости, с которой едет состав и перед героем проносится нескончаемый местный пейзаж, а уже далее следуют обобщенные описания русских просторов, в которых с реалистической достоверностью автор изображает растительность, редкие архитектурные сооружения и местных жителей, неотделимых от тех картин, что обычно видны из окна поезда. Сезонная атрибуция всей зарисовки дается двояко и дважды: через отсылку к картине А. Саврасова «Грачи прилетели» и в непосредственном заявлении о приходе весны в этот край. Все же вместе взятое нас отсылает к традициям «низкого», «скудного», «разночинско-демократического» пейзажа, который был «<...> доведен до высокого совершенства Некрасовым <...>» [13], – пейзажа, в подтексте которого явны столь характерные социальные детерминанты и, на первый взгляд, нет углубленных раздумий над тайнами жизни и смерти как таковых. О. Постнов пишет: «Теперь поезд медлил на полустанках <...>. За окном были рощи, и древние русские городки приводили на ум летопись своим названием. Было скучно. Выйдя на перрон, досужий путник мог наблюдать верх колокольни, саврасовских грачей, обходчиков у колес с килофонными молотками, робких баб, выносивших к вагону ведро картошки, соленые огурцы или бледные прошлогодние яблоки. Здесь весна больше, чем за Уралом, давала себя знать» [5: 9]. Причем в этой внешней кажимой реалистичности, наделенной чертами двоякости и балансировки между предельно субъективированной и объективированной передачей пейзажа, а также в дальнейшем решительном изменении всей парадигмы повествования и заключается своеобразие характерной для О. Постнова писательской техники, опирающейся на традиции классики «<...> в ситуации знания о постмодерне» [1: 8], актуализирующей игру с читателем, предполагающей разные способы провокации, вызывания тех или же иных представлений, а также учета их психологии восприятия, знание способов их закрепления в тексте в параметрах разных модальностей и систем.

Следуя за дальнейшим повествованием, мы узнаем, что случайный попутчик рассказывает Валерьяну историю роковой судьбы деда, и к ночи, когда «зарядил дождь» (т. е., когда наступил час «стирания грани между мирами»), воображение Сомова разыгралось. Теперь все, что видел он, обрело скрытый смысл, и пейзаж, нам даваемый далее исключительно в его ракурсе восприятия, изображается О. Постновым в традициях не реализма, а романтизма и готики, хотя все то, ЧТО и КАК видит Сомов, имеет научное объяснение. Автор пишет, что вагон, в котором ехал герой, «<...> мотало на стрелках, дрожащие полосы огня ползли из-под щита по углам купе» [5: 14]. И хотя О. Постнов заявляет, что в их вспыхках Валерьяну становилась «болезненно ясна» суть не представленного в его конкретике в тексте пейзажа, который дается пунктирно, лишь указанием на «огромность пространства», а смысл всего слышанного от попутчика для героя теперь уже как бы «являлся, мерцал – и гас», для него все навязчивей становилась звучащая и в других его повестях мысль: «было ли это подлинным?», или он это «все сочинил, неправильно понял...» [5: 14]. Весь же фрагмент завершается банализирующим все высказыванием Валерьяна: «Бессонница (как и ночь) любит такие игры» [5: 14]. И это – отнюдь не случайно, ведь в начале того же абзаца дается намек на так называемые фосфены (зрительные образы, возникающие в результате наложения ярких вспышек света на собственный свет сетчатки) [11: 14], которые провоцировались у героя мелькавшими по углам купе в мчавшемся поезде «полосами огня», – намек, дезавулирующий налет на всем тайны, разоблачающий эфемерность самой мысли о присутствии рока,

которую в своих рассказах проводит, иронизируя над собой и своими героями Сомов, а автор лишь позволяет себе вместе с ним улыбнуться над ними и читателями в том числе.

Во всех пейзажных набросках в книге «Поцелуй Арлекина» О. Постнов постоянно балансирует на грани постмодернистского утверждения/отрицания и, несмотря на то, что представленная в ней картина мира в целом обычно ориентирована на реальность с лишь некоторым включением элементов готики и романтизма, граница между вымыслом и кажимостью, легендами и самой жизнью в ней размывается. Последнее, думается, обусловлено тем, что они в большинстве случаев «нарисованы» Сомовым с «наложением» на них чувств и эмоций его собеседников. Являя по своей сути субъективные образы личных его восприятий и представлений о том, что дано ему в памяти или создано воображением, они, как уже отмечалось нами ранее [12: 101], дополняются в их фиксации на бумаге анализом его личных чувств и полученной им информацией во время ее как бы «пост-восприятия». Все «рукописи» Валерьяна Сомова в целом – это обращенный с помощью словесной пластики к читательскому воображению текст, словесно-художественные образы которого живописуют реальность такой, как она предстает в восприятии и его, и его собеседников одновременно, что порождает интерференцию в ходе их вербализации. Как отмечает В. Хализев, в любом художественном произведении «живописания посредством слов организуются более по законам воспоминания о виденном, нежели как непосредственное, мгновенное претворение зрительного восприятия. В этом отношении литература – своего рода зеркало „второй жизни“ видимой реальности, а именно – ее пребывания в человеческом сознании. Словесными произведениями запечатлеваются в большей степени субъективные реакции на предметный мир, нежели сами предметы как непосредственно видимые» [10: 108]. И все тексты Сомова – этому подтверждение.

То, о чем повествуют рассказчики и сам Валерьян, включает в себя мотив тайны, интриги, корреспондирующей с ирреальным и сверхъестественным. Воспроизводя свои чувства, сопутствующие запечатленным в образах памяти как событиям, так и пейзажам, собеседники Сомова ограничиваются их суммарно-обозначающим характеристикам [8: 175]. При этом все они упоминают о таких своих захвативших их вдруг состояниях, как трепет, страх и отчаяние, ужас и ощущение опустошенности, возбуждение, вожделение и экстаз, состояние недоумения и потери чувств (в том числе чувства времени и пространства), переживание необычности происходящего, проч. Так в повести «Фата Моргана» идущему по Москве «архивному географу», оказавшемуся «на грани почти полного отчаяния и душевной пустоты» чудится «<...> что он начинает терять себя; что <...> он движется в стороне от своего тела, словно скользит по невидимой ледяной горе», а город под ним простирается «как будто „внизу“, тогда как вверху простилался, ветвясь, незримый ледяной туннель, и по нему-то он и скользил, теряя чувство времени и отчасти пространства <...>» [5: 203]. Герой рассказа «Корнет Ергунов» прозревает в Санкт-Петербурге грядущий потоп. Много чего в состояниях неординарных порою мерещится и самому Валерьяну, а также героям рассказов других.

Фиксируя на бумаге чьи-то истории и собственные впечатления от странных событий, Сомов в отличие от своих собеседников пытается понять их скрытый смысл. Волею автора, он в своих поступках и записях актуализирует ту «модель поиска героем жизненно важных сведений», о которой Т. Торнберг писал как о базовой сюжетной модели в готическом романе в целом [4: 182]. Причем в его порой стилизованных под традиции

готики повествованиях о случившемся лично с ним, где огромную роль выполняют пейзажи, такие обладающие знаковой символикой (по классификации Монтегю Саммерса [2]) в пространстве готического романа топосы и локусы, как замок, пещера и др. заменяются старым домом, заброшенным чердаком, лабиринтом запутанных улиц и коридоров, лесной глушью, болотистой местностью, «дурным местом», могилой, кладбищем и другими мортальными топосами, непривычными для героя. Их пейзажные зарисовки обычно даются после упоминаний Валерьяна о том, что он *нечто*, им встреченное на пути, перешел (переехал) или переступил, причем этим *нечто* могут быть и трамвайные рельсы, и мостик через реку, и заснеженное пространство, и просто забор. Они отделяют начальную, данную в реалистической или же романтической парадигме часть представляемого им пейзажа от его преломленного, деформированного субъективным воображением повествователя продолжения. Причем данная «деформация» мотивирована как состоянием Сомова, предполагающим полет фантазии, так и его небывалой чувствительностью как таковой.

Уже в первом упомянутом выше рассказе «Перчатка» Сомов, заявляя, что «у пишущих есть особое чутье», опосредованно констатирует характерную для него остроту восприятия. В рассказе «Дипломат» он же, отстаивая примат ему свойственной чувственной интуиции над ощущениями различных сенсорных модальностей, утверждает, что «<...> чувство, в отличие от глаз, обманывает редко» [5: 59]. Причем именно обостренное чувство, а не острота зрения, помогает ему угадать в арабесках ковров тот фундамент «волшебного замка, который мог существовать лишь в невидимом третьем измерении» [5: 57], в профессоре Кроне узреть живого монстра, а в продавщице кожгалантереи – гавайскую черную крысу. Проявляемые в разных ситуациях интуиция и перцептивные способности Сомова не всегда можно объяснить действием пяти органов чувств и порой хочется трактовать в духе готики как связь со сверхчувственным. Вместе с тем сам он их же и «расшифровывает», вводя точные в плане психосоматики, психоанализа и психологии восприятия наблюдения над своими им анализируемыми образами памяти и впечатлений, а также причинами их появления.

Практически, многое в образах восприятий Валерьяна Сомова, в их специфичности и остроте, находящихся свое отражение в им создаваемых в текстах пейзажах, всегда продиктовано его общим психофизическим состоянием, перцептивными и умозрительными установками, переходом из полусна в сон и влиянием объективно наличествующих и фиксируемых им самим внешних и внутренних раздражителей, скоростью его передвижений в пространстве и общей моторикой, освещенностью места событий, погодой и проч. Так, в рассказе «Просвечивающие вещи» острое ощущение сопричастности с миром, испытываемый им своего рода катарсис опосредованно объясняются накануне пережитым Сомовым страхом своей обреченности, страхом, что он «заболел» [5: 57], а в рассказе «За карасями» он сам замечает, что именно стремительная езда в мотоциклетной коляске, а также прихваченные «бутыли три „змия”» [5: 138] вместе с иным «согревающим» позволили ему «с изумлением и радостью» вдруг прозреть прежде скрытую тайную жизнь и степи, и всей жизни как таковой. Слуховые и зрительные галлюцинации Сомова в рассказе «О толщине стен» опосредованно объясняются часто встречаемым и в других повествованиях упоминанием о его пребывании в полусне. Как известно, подобные состояния провоцируют появление проецируемых (т.е., находящихся вовне) образов

разной модальности (зрительной, слуховой, обонятельной, проч.), воспринимаемых «<...> так ясно, отчетливо и детально» [11: 15], что исчезают сомнения в их реальности. Это происходит потому, что засыпающий человек «<...> теряет контакт с окружающей обстановкой и полностью вовлекается в мир иллюзорных призраков темноты» [11: 12]. Видимые при этом «<...> зрительные образы являются сначала фосфенами (возникающими в результате собственного света сетчатки), а затем – гипнагогическими образами, переходящими в сон» [11: 12]. Отсюда – специфика их представления в тексте и оригинальность стратегии, избираемой автором с помощью их для подачи читателю всего того, что могло быть и было и не было одновременно в реальности и в сознании/восприятии/воображении Валерьяна и его героев.

Как видим, пейзажи Олега Постнова в книге «Поцелуй Арлекина» характеризуются смысловой глубиной, «выходящим наружу» в них психоанализом повествователя, изощренностью в плане поэтики, скрытой иронией и игрой с имитацией разных стилей и дискурсов в ситуации постмодерна. Они представляют собой, как нам кажется, новый этап в эволюции русского литературного пейзажа и требуют своего углубленного изучения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Бологова М. Поэтика русской прозы 1990 – 2000-х годов: художественные функции мотива. Автореферат дис. на соискание уч. степ. д-ра филологических наук. – Новосибирск : НГУ, 2013. – 42 с.
2. Готическая литература. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%BE%>
3. Данилкин Л. Олег Постнов. «Страх» // «Афиша», 30.06.2007. – Режим доступа: <http://msk.afisha.ru/books/book/>
4. Заломкина Г.В. Подходы к пониманию готического мифа // Вестник СамГУ, № 5 (79). – Самара 2010. – Режим доступа: http://vestnik.su.samara.ru/articles/333/liter_3.pdf
5. Постнов О. Поцелуй Арлекина. – М. : «Эксмо», 2002. – 320 с.
6. «Предмет любви должен быть далек, трансцендентален и почти недоступен...». О книге Олега Постнова «Поцелуй Арлекина» // «Вечерний Новосибирск», 13.02.2003. Режим доступа: <http://vn.ru/index.php?id=24224>
7. Пудова Т. Гоголевский дискурс в прозе Олега Постнова // «Literatūros teoria ir metodologija», 2008, № 5, с. 439. – Режим доступа: http://www/eidykla.eu/fileadmin/Zmogus_kalbos_erdveje/2008_5/435-4441/pdf
8. Скафтымов А.П. О психологизме в творчестве Стендаля и Толстого // А.П. Скафтымов. Нравственные искания русских писателей. – М.: 1972. – с. 165-181.
9. Фрай М. «Мистический реализм и интеллектуальное хулиганство». Интервью с Олегом Постновым // «Русский журнал», 14.04.1999. – Режим доступа: <http://old.russ.ru/netcult/99-04-14/frei.htm>
10. Хализев В.Е. Теория литературы: Учебник. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Высшая школа, 2004. – 405 с.
11. Хольт Р. Образы: возвращение из изгнания // Психология ощущения и восприятия. Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В. В. Любимовой, М.Б. Михалевской. М. : «ЧеРо», 2002. – с. 12-20.
12. Шевченко Л. Образы восприятий и впечатлений в книге Олега Постнова «Поцелуй Арлекина» // «Studia Rusycystyczne Uniwersytetu Jana Kochanowskiego», t. 23.– Kielce : Wydawnictwo UJK, 2015. – с. 97-109.

13. Эпштейн М. «Природа, мир, тайник вселенной...»: Система пейзажных образов в русской поэзии. – М. : Высшая школа, 1990. – 303 с. – Режим доступа: http://imwerden.de/PDF/epshtejn_priroda_mir_tajnik_vselennoj_1990_text.pdf

Шевченко Л.І., доктор філол. наук, професор
Університет імені Яна Кохановського, Кельце, Польща

ПОЕТИКА ПЕЙЗАЖУ У КНИЗИ ОЛЕГА ПОСТНОВА «ПОЦІЛУНОК АРЛЕКІНА»

У статті проаналізовано діапазон понять, які втілено у пейзажних замальовках у книзі О. Постнова «Поцілунок Арлекіна». Простежено ті стратегічні функції, що їх виконують топос «поганого простору», національний, урбаністичний, архітектурний, природний, статичний та динамічний, готичний, реалістичний, умовний та романтичний пейзаж.

Ключові слова: пейзаж, типи пейзажів, традиції готики, реалізму та романтизму.

Shevchenko L.I., PhD doctor (Philology), professor
Yan Kochanowski university, Institute of modern languages, Kielce, Poland

THE POETICS OF A LANDSCAPE IN OLEG POSTNOV'S BOOK „ARLEKIN'S KISS”

The article analyzes the set of meanings included in landscape sketches in O. Postnov's book „Arlekin's Kiss”. Some strategic functions that serve for this author are also under consideration – the topos of „bad space”, national, architectural, natural, static, dynamic, realistic, fantastic, romantic and gothic landscapes.

Key words: landscape, vantage point, author's strategy, the set of meanings.

УДК 821.09.05

Клеофастова Т.В., док. філол. наук, професор
Київський національний лінгвістический університет, Київ

ФУТУРОЛОГИЧЕСКИЕ КОНЦЕПТЫ В ЛИТЕРАТУРЕ ПОСТМОДЕРНА

В данной статье анализируются постмодернистские произведения русских писателей, в которых в гротескно-сатирической форме изображается картина мира и будущее человечества в XXI веке. В художественных текстах рассматриваемых авторов звучит предупреждение о катастрофичности столкновения современных цивилизаций и призыв к поиску креативных мировоззренческих парадигм.

Ключевые слова: аллюзия, антиутопия, глобализация, гротеск, концепт, модус, симулякр, парадигма, постмодернизм, трансформация, феномен, эволюция.

© Клеофастова Т.В., 2017

В русской прозе конца XX – начала XXI века появляются произведения «Москва 2042» В. Войновича, «Лаз» В. Маканина, «Новые Робинзоны» Л. Петрушевской, «Кысь» Т. Толстой, «ЖД» Д. Быкова, «2017» О. Славниковой, «Алёнка-партизанка» К. Букси, «Московская Мекка» А. Волоса, «Emperi V» В. Пелевина. В этих текстах картины катастрофического будущего моделируются из отрицательных тенденций в развитии современной писателями действительности.

Анализируя особенности этих произведений, Л. Шевченко вполне обоснованно отмечает, что в них «негативные картины предполагаемого жуткого грядущего уже не являются антитезой по отношению к какой-либо очередной утопии, а выводятся из проекций в будущее отрицательных тенденций развития самой актуальной действительности. Так в русской литературе формируется новый жанр, который принято называть дистопией» [1, 179.].

Один из первых романов этого жанра – «Москва 2042» гротескно-сатирически изображает быт и нравы нового коммунистического общества. Главный герой романа писатель Виталий Карцев с помощью машины времени попадает в сравнительно недалекое будущее, в 2042 год и перед его удивленными глазами предстает реальный коммунизм, построенный в отдельно взятом городе – Москве.

Книгу Войновича можно назвать остроумной сатирической реакцией на абсурдную действительность нашего недавнего прошлого. Повествование Войновича рисует коллективный коммунистический портрет жителей Москвы 2042, образы которых предстают в гипертрофировано-гротескном виде.

Прежде всего это руководитель государства – Гениалиссимус (Гениальный Генеральный секретарь и Генералиссимус), в котором Виталий узнает своего однокашника Букашева. Рядом с ним его соратники: Дзержин Гаврилович Сиромохин (генерал-майор службы безопасности), Пропаганда Парамоновна Коровяк (генерал-лейтенант политической службы), Коммуний Иванович Смерчев (генерал-лейтенант литературной службы), отец Звездоний (генерал-майор религиозной службы) и т.д.

Абсурдно-гротескна и вся топоника произведения: Государственный экспериментальный ордена Ленина публичный дом, Лефортовская Краснознамённая Академическая тюрьма им. Дзержинского, Ленинские горы имени Гениалиссимуса, ордена Ленина гвардейский союз коммунистических писателей...

Гротеск и сатира, принижающее все уровни повествования, направлены против духовного рабства и подобострастия перед властью предрержащими. Человек в романе Войновича перестает ощущать себя личностью, впадая как в летаргический сон, в состояние «идеальной несвободы». В. Войнович в своей сатирической антиутопии показывает как живая жизнь под мощным идеологическим и бюрократическим прессом превращается в гигантский симулякр.

В сатирической антиутопии Войновича сохраняются и развиваются все характерные черты дистопии. Чётко прослеживаются литературные реценции, аллюзии, творчески используются сатирические и стилистические приемы Е. Замятина, М. Булгакова, Дж. Оруэлла, О. Хаксли. Действия романа переносит нас в будущее: из 1982 года в Москву 2042.

Прошло уже больше 20 лет со времени написания романа, и действительность показывает, что каркас общества, описанного в произведении Войновича, надломился и почти

похоронил под своими обломками «светлое коммунистическое будущее». Как утверждают историки, социальные системы обладают потрясающей способностью к совершению сложных траекторий в своем историческом движении. Как новое качество мира – технократизация и глобализация проявятся в исторической судьбе России? Оригинальная трактовка новой цивилизационной ситуации в России показана в повести В. Сорокина «Утро опричника». В произведении представлен почти парадоксальный прогноз развития российской государственности. Сочетание суперсовременных технических средств компьютерной цивилизации с социальными институтами и реалиями российского быта 16 века оказывают ошеломляющее художественно-эстетическое впечатление на читателя. В сатирической антиутопии В. Сорокина описывается время, наступившее в России после Красной, Белой и Серой смуты (под смутами подразумеваются революции). В России реставрирована монархия образца шестнадцатого века, и теперь технический прогресс двадцать первого века пародийно – иронично уживается с жестокими нравами века Ивана Грозного. Возрождены опричнина, пытки, публичная смертная казнь, на месте памятника Ф. Дзержинскому возведен монумент родоначальнику опричного дела Малюте Скуратову.

Россия становится энергетическим центром Европы и Азии, стальные трубы перекачивают нефть и газ, а взамен поступают автомобили, самолеты, компьютеры... Экономическая экспансия Запада и Китая становится тотальной.

Следует отметить оригинальность и уникальность языка антиутопии В. Сорокина, в которой столкнулись и смешались стилистические и фразеологические пласты русского языка XVI, XX и XXI веков.

Специфические особенности семантики русского языка XVI века, эволюционируя во времени, входят в сленг XXI века, создавая иронически-гротескно-комический эффект. И попытка моделирования новой языковой картины мира в рамках собственного текста автору удается. Удается, от первых строк романа: «Моё мобило будит меня. Удар кнута – вскрик. Снова удар – стон. Третий удар – хрип. Поярок записывал это в Тайном приказ, когда пытали дальневосточного воеводу. Эта музыка разбудит и мертвого; до финальных строк романа: «жива опричнина, жива и Россия».

А в художественном пространстве между первой и последней строкой, небольшого по объему романа (чуть больше двухсот страниц) укладываются все важные государственные дела опричника Андрея Комяги, от лица которого ведется повествование. Здесь сбор всех опричников в Кремле, казнь провинившегося воеводу, пытки, взятки. Блюсти порядок, бороться с государственными врагами Комяге и его подручным помогает технический прогресс третьего тысячелетия.

Вершить волю государеву в разные концы страны Комяга отправляется на современном автомобиле с компьютерным управлением по десятиполосному и двухэтажному Рублёвскому тракту со скоростью 260 верст в час, вылетает из Внуково в Оренбург на гиперзвуковом самолете. А после праведных трудов Комягу с опричниками потчуют пареной репой в меду, груздями в сметане, ухой стерляжьей, клюквенным киселем, квасом, медовухой и прочими старинными блюдами. С мрачным юмором и резкой социальной сатирой рисует писатель возможное будущее России. И ведь показан всего один, исполненный праведных трудов, день верного царского опричника – понедельник. После воскресных развлечений и пьянок Комяга с трудом приходит в себя. Утренний

похмельный стакан огуречного рассола, водка, квас приводят его в чувство и рабочее состояние. Толпа домашней челяди: «скотник, кухарка, повар, дворник, псарь сторож, ключница», готовы выполнить все его указания. Но Комяге не до них. С утра его ждут важные дела: сжечь дотла усадьбу опального воеводы, а его самого повесить на воротах собственного дома, детей отдать в сиротский дом, где из них выбьют память о родителях, жену изнасиловать с друзьями-опричниками до бесчувствия и подкинуть родственникам. И обо всём доложить Бате – глубоко почитаемому главе опричников, и получить от него одобрительное: «Молодцом!»

Может быть с излишним натурализмом Сорокин описывает и сцены жестокого убийства, и группового изнасилования, и чувство глубокого, почти животного удовольствия Комяги от всего содеянного. На этом фоне особенно вопиющем выглядит стремление Комяги на все кровавые оргии брать с собой молитву, «вышитую матушками Новодевичьего монастыря золотом на черной ленте», а после оргий отправляться на благодарственную молебен в Успенский собор Кремля. Комяга и его напарники не ведают душевных мук, нравственных переживаний, никто из них не стремится к раскаянию.

После прочтения этой книги невольно возникает вопрос: неужели все настолько безнадежно? И сейчас происходит реальная дегуманизация общества, культуры и человека? А Россия XXII века будет страной опричников, ключниц, псарей, сторожей, застывшей в общественно-социальных реалиях XVII века?

Совсем другая социальная реальность показана в антиутопии Т. Толстой, Л. Петрушевской, В. Маканина, Л. Леонова, А. Кабакова и др. Любая антиутопия воспринимается как предостережение, очень показательна в этом отношении роман-антиутопия Т. Толстой «Кысь». Писательница, рассказам которой присущи особая изысканность стиля тонкая наблюдательность художника (рассказ – её любимый жанр), неожиданно решается на создание романа-антиутопии. Всё необычно в этом первом романе Т. Толстой и жанр (антиутопия), и длительность написания (четырнадцать лет с 1986 по 2000 годы), и своеобразный, неповторимый язык, напоминающий текст древнерусской летописи, и сказовая форма повествования.

Обратимся к художественному миру, созданному в этом произведении, к системе воплощённых в нём ценностей. Архитектоника антиутопии Т. Толстой вызывает ассоциации с текстами древних летописей. Согласно старинным преданиям на земле произошла ядерная катастрофа – Взрыв, уничтоживший почти все население планеты. «А кто после взрыва родился, у тех Последствия другие, – всякие. У кого руки зеленой мукой обметаны, будто он в хлебеде рылся, у кого жабры, у иного гребень петушиный али еще что. А бывает что никаких последствий нет, разве к старости прыщи из глаз попрут, а не то в укромном месте борода расти учнёт до самых колен. Или на коленях ноздри вскочат.» И все эти люди проживают в городе, который давным-давно назывался... Москва.

Современные учёные-психологи, философы (А. Леонтьев, М. Каган, А. Тоффлер, Б. Парыгин, Г. Андреева, Т. Парсонс) утверждают, что человеческое сознание может кардинальным образом изменится под воздействием самых разнообразных процессов и внешних факторов. Это может быть поражение химическими отравляющими веществами, радиоактивное излучение, инфекции, эпидемии. Изменения, которые произошли вслед за большим радиоактивным взрывом, в психическом и физическом состоянии

человека, исследуются с большим художественным мастерством в романе-антиутопии Т. Толстой «Кысь».

Герои романа Т. Толстой проживают одновременно как бы в двух разных действительностях. С одной стороны на их сознание оказывает огромное влияние воспоминание об уничтоженной цивилизации, где были искусство, литература, Пушкин, Лермонтов, Блок, Пастернак, университеты, интеллигенция, об этом времени напоминают случайно сохранившееся, неоднократно переписанные книги; литературный суррогат. Настоящие, старопечатные книги под строгим запретом, руководство города опасается, что именно они могут стать средством для возрождения людей и выполнить свою спасительную миссию.

С другой стороны их окружает новая страшная действительность. На месте прежней Москвы стоит город Федор-Кузьмичск, окружённый лесами и болотами, в которых живет неведомая и страшная Кысь, воплотившая в себе все подсознательные тревоги и ужасы жителей городка: «Пойдет человек вот в лес, а она ему на шею – то сзади: хоп. И хребтину зубами: хрусь! – а когтем главную – то жилочку нащупает и перервет, и весь разум из человека выйдет».

Писательница помещает героев этого произведения в мир народных сказок («Колобок»), «Куручка Ряба», «Репка») и мир пушкинского Лукоморья, включая в текст стихотворные цитаты из произведений Пушкина, Лермонтова, Блока, Пастернака, Окуджавы... Но Пушкинское Лукоморье после ядерного взрыва стало совсем другим и описывается Т. Толстой в иронично-пессимистическом тоне. И там уже нет «традцати витязей прекрасных», а вместо них притаилась в лесах коварная Кысь, а «дуб зеленый» превратился в дерево породы дубельт (так Т. Толстая обыгрывает фамилию жандармского генерала Дубельта, под надзором которого находился Пушкин). А раз нет дуба, нет и kota ученого под дубом. И расплодился в великом множестве серые мыши, которые стали основным продуктом питания для жителей этого городка и его основной валютой, на которую можно все купить. Сколько ученые спорили о функциях и необходимости денег, об их метаэкономическом феномене, о сущности реальных денег (золотых, серебряных, медных, бумажных) и виртуальных, а оказалось, что их с успехом может заменить обыкновенная живая серая мышь. Мышь и Кысь – вот два столпа, на которых стоит этот город. А из дубельта герой произведения молодой переписчик книг Бенедикт вырезает «буратину пушкина». Пушкин сидит в ступе, с грустно опущенной головой, рука державшая бессмертное перо – с шестью пальцами. «Ну чистый даун. Шестипалый серафим. Пощечина общественному вкусу», – так комментирует деревянное изделие Бенедикта, живший до Взрыва и знавший русскую литературу Лев Львович, один из тех немногих людей, кто пытался приобщить Бенедикта к настоящей культуре. Однако Бенедикт воспринимает это высказывание как похвалу своему творению, и обращаясь к Пушкину, как к живому говорит: «...какие мы – таков и ты... Ты – наше всё, а мы – твоё, и других нетути!»

Весь текст произведения проникнут пародийно-иронической цитатностью, Т. Толстая стремится показать как богата и разнообразна была исчезающая культурная эпоха, которая как колоссальный «Титаник», навсегда погрузилась в небытие, всплывают лишь отдельные фрагменты, которые нельзя восстановить в единое целое.

Бенедикт гордится тем, что его мать «из прежних», рожденных до взрыва, что у нее оневерсетское образование, что она из интеллигенции, и он сам старается придерживаться илиментарных основ марали.

Прочитанные книги, цитаты, которыми переполнено сознание Бенедикта не способствуют его духовному росту, количество не перерастает в качество. Примитивные мысли и желание героя чередуется с возвышенными, лирическими строфами из произведений Блока, Цветаевой, Пастернака. И все-таки это последний, финальный монолог вызывает сострадание и сочувствие: «Я только книгу хотел – ничего больше, – только книгу, только слово, всегда только слово, – дайте мне его, нет его больше у меня!...Что, что в имени тебе моём? Зачем кружится ветер в овраге? Чего, ну чего тебе надобно, старче? Что ты жадно глядишь на дорогу? Что тревожишь ты меня? Скучно, Нина! Достать чернил и плакать! Отворите мне темницу! Я здесь! Я не виновен! Я с вами! Я с вами!»

Вполне возможно, что не виновен. Ведь он живет в мире, в котором все измеряется количеством и качеством серых мышей. Очень характерен в этом отношении его диалог с переписчицей Варварой Лукинишной: «Вот я вас хочу спросить, Бенедикт...Вот я стихи Федора Кузьмича, слава ему, перебеляю. А там всё: конь, конь. Что такое «конь», вы не знаете? Бенедикт подумал. Даже покраснел от натуги. Сам сколько раз это слово писал, а как-то не задумывался.

– Должно быть этомышь.

– Почему вы так думаете?

– А потому, что: «али я тебя не холю, али ешь овса вволю». Точномышь.

– Ну а как же тогда: «конь бежит, земля дрожит?»

– Стало быть, крупнаямышь. Ведь они как начнут возиться – другой раз и не уснешь.

Ведь помните, Федор Кузьмич, слава ему, тоже пишет: «Жизнимышья беготня, что тревожишь ты меня?» Мышь это, точно.

– Странно все же как-то. Нет, вы меня не убедили» [2, С. 48.].

Духовный мир Бенедикта Карпова не может быть выше того мира, в котором он живет, выше мышинского царства, в котором главная ценность – мыши, большие или малые. Фанатическая страсть Бенедикта к чтению книг, стремление захватить их любой ценой, толкает его на убийство и предательство, гасит в его душе последнюю искру человечности. Он становится по выражению Т. Толстой «духовным неандертальцем». «Чтение стало ежедневной потребностью героя, но не насыщает, а только распяляет неразвитый ум», – констатирует О. Славникова [3, С. 184.].

Стилевой модус романа Т. Толстой носит пародийно-иронический характер, с озой литературно-образной метафоричностью, в интертекстуальное полотно этого произведения вплетены нити многих культурных кодов: от фольклорно-сказочных до апокалиптических. Неудивительно, что такое самобытное, яркое, актуальное по своей тематике произведение до сих пор продолжает привлекать внимание и читателей и критики [4].

Уровень цивилизации вернулся к отметке первобытнообщинного строя, но человечество стало постепенно возрождаться: остались люди, жившие до Взрыва и осталось главное духовное богатство всех цивилизаций – книги. Отношение к книгам определяет, по какому пути пойдет человечество: дальнейшее перерождение, мутация, или возрождение и возвращение в лоно культуры.

Степень актуальности антиутопии Т. Толстой чрезвычайно высока. Современный человек создал в техногенной цивилизации противоречивую среду своей жизнедеятельности, почти полностью изменив все традиционные способы умственного труда, быта, общения. Сегодня многие ученые убеждены, что машинная цивилизация, несмотря на

все её положительные свершения, придала развитию человечества однобокий, ущербный и опасный характер, способный привести к уничтожению человеческого рода. Устремляясь вперед за благами цивилизации, человечество не только приобретает новые знания, которые можно расценивать как развитие, но одновременно теряет нравственные ориентиры, происходит разрушение человеческих качеств, которые формировались не один миллион лет.

О том, что это действительно может произойти и повествует своеобразный и необычный для творчества Т. Толстой роман-антиутопия «Кысь», который можно рассматривать как органическую часть того магического кристалла, которым является талант Татьяны Толстой.

В контексте рассмотренных в статье художественных произведений и философско-социологических текстов, представляется сомнительным утверждение американского философа Френсиса Фукуямы о конце истории в его нашумевшей статье “Конец истории”, и начале постчеловеческого будущего в книге “Наше постчеловеческое будущее. Последствия биотехнологической революции”.

По мнению известного литературоведа академика Д.В. Затонского, эти рассуждения не выдерживают серьезной критики. Д.В. Затонский считает, что, рухнула не история, а идеология, как капиталистической, так и социалистической суперсистем. Идеологии стали “сжегиваться, усыхать, выпариваться”. [5, С.237] В то же время немецкий философ Л. Нитхаммер на страницах своей книги “Posthistorie. Кончилась ли история?”, высказал процитированную Д.В. Затонским интересную констатацию того факта, что конец истории всё-таки не наступил, наступил конец некоторым историческим смыслам. [5, С.236] В этом же ключе рассматривают данную проблему и другие исследователи. В частности, Ю.А. Замошкин, считает выводы Ф. Фукуямы об итогах развития мировой истории и ее печальных перспективах, о “духовной пустоте “постисторического” бытия человечества и о многовековой скуке” [6, С.143] весьма типичны для рубежа столетий и тем более тысячелетий. Он предполагает, что реальная история «открыта для самых разных сценариев», и вопреки прогнозу Ф. Фукуямы, с ней “не соскучишься” [6, С.154].

Анализируя различные модели политического устройства общества Фрэнсис Фукуяма приходит к выводу, что “либеральная демократия” может представлять собой конечный путь идеологической эволюции человечества и окончательную форму правления в человеческом обществе, являясь тем самым “концом истории” [7, С. 7].

Критично-иронически рассматривая этот тезис Ф. Фукуямы, профессор Зигмунт Бауман в своей последней книге “Текучая современность” утверждает: если считать концом истории и достижением всех исторических целей установление демократических ценностей, свободного рынка, потребительского выбора, то все новости о кончине истории, и “даже слухи о её лебединой песне, чрезвычайно превышены” [8, С. 35].

Используя термин “текучая современность” Зигмунт Бауман показывает переход от мира плотного и чётко структурированного, к миру пластичному и текучему, свободному от всех преград, границ и барьеров. Этот переход со всеми изменениями в жизни человеческого общества, позволяет сделать вывод не о конце человеческой истории, а о наличии в будущем различных, правда не несоответствующих прогнозам Ф. Фукуямы моделей цивилизационного развития. Главное, как считают ученые [9, 10], чтобы эти модели

цивилизационной многоаспектности способствовали креативному развитию каждой страны и не привели к конфронтационному столкновению современных цивилизаций.

А исчезновение одних и появление альтернативных идеологических позиций, изменение смысловых акцентов, не означает конец истории, конец интеллектуальных и идейных поисков человечества. На смену утраченным историческим смыслам приходят новые смыслы, происходит рождение и развитие новых мировоззренческих парадигм. И сейчас, когда человечество вступает в новую – информационную цивилизацию, в глобальной гонке XXI века предельно важно, по нашему мнению, определиться в духовно-ценностных ориентирах дальнейшего развития уникального феномена – человеческой истории.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Шевченко Л. Русская проза трёх последних десятилетий (70-90 годы XX века). Kielce, 2002.
2. Толстая Т. “Кысь”. – М.: Экспо, 2009.
3. Славникова О. Пушкин с маленькой буквы. // Новый мир. – 2001. – №3.
4. Эпштейн М. Постмодерн в России. – М., 2000.
5. Затонский Д. Модернизм и постмодернизм. – К.: Фолио-АСТ, 2000.
6. Замошкин Ю. Конец истории: идеологизм и реализм // Вопр. философии. – 1990. – № 3.
7. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. – М.: АСТ, 2004.
8. Бауман З. Текущая современность. – СПб.: Питер, 2008.
9. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М.: Логос, 2012.
10. Павленко Ю. История мировой цивилизации: философский анализ. – К.: Наукова думка, 2002.

Клеофастова Т.В., док. філол. наук, професор
Київський національний лінгвістичний університет, Київ

ФУТУРОЛОГІЧНІ КОНЦЕПТИ В ЛІТЕРАТУРІ ПОСТМОДЕРНУ

У даній статті аналізуються постмодерністські твори російських письменників, в яких у гротескно-сатиричній формі зображується картина світу і майбутнє людства в XXI столітті.

В художніх текстах аналізованих авторів звучить попередження щодо катастрофічності зіткнення сучасних цивілізацій і заклик до пошуку креативних світоглядних парадигм.

Ключові слова: алузія, антиутопія, глобалізація, гротеск, концепт, модус, симулякр, парадигма, постмодернізм, трансформація, феномен, еволюція.

Kleofastova T.V., doctor of Philology, professor
KNLU, Kiev

FUTUROLOGICAL CONCEPTS IN POSTMODERN LITERATURE

The author analyzes the postmodern works by Russian writers, in which the picture of the world and the future of mankind in the 21st century is depicted in the grotesque-satirical form.

There is a warning about the catastrophic collision of modern civilizations and the call for the search of creative worldview paradigms in the literary texts of the writers.

Key words: *allusion, dystopia, globalization, grotesque, concept, modus, simulacrum, paradigm, postmodernism, transformation, phenomenon, evolution.*

УДК 821.161.1'06-2.09 Сологуб:81'38

Трофимова-Герман А., аспирантка
ХНПУ им. Г.С. Сковороды, Харьков

К ВОПРОСУ О ПРЕТЕКСТАХ ПЬЕС Ф. СОЛОГУБА: «ВЕЧНАЯ СКАЗКА» С. ПШИБЫШЕВСКОГО

В статье предпринимается попытка установить степень близости драматической поэмы польского писателя С. Пшибышевского «Вечная сказка» к трагедии Ф. Сологуба «Победа смерти». Опираясь на мнение Г. Чулкова о сходстве произведений, в статье показывается, что многие мотивы, а также структурные решения писателей, действительно, дают возможность предполагать, что Ф. Сологуб был знаком с пьесой предшественника. Произведения сближает стилизация, в которой исходный материал разрабатывается в соответствии с внешней по отношению к нему идеей, создание условного времени и пространства, мотив отказа от царства во имя любви (красоты), а также мысль о бренности земного (власти, богатства). Оба произведения написаны под влиянием М. Метерлинка, с творчеством которого связан поиск искания «новой» драмы. Однако считать «Вечную сказку» С. Пшибышевского претекстом «Победы смерти» было бы ошибочным: между произведениями существует типологическое сходство.

Ключевые слова: *трагедия, драматическая поэма, претекст, стилизация, условное время и пространство, «новая» драма.*

В наследии Ф. Сологуба драматургия не занимает ведущего места, но его пьесы представляют собой важное свидетельство поисков русским символизмом новых путей развития театра. Так что изучение пьес писателя в контексте его собственного творчества и контексте драматургии той поры является актуальным и важным.

Публикация трагедий и драм Ф. Сологуба, осуществленная лишь в последнее десятилетие, опережает их научное исследование, хотя учеными уже немало сделано для осмысления их проблематики, особенностей поэтики, связей с философско-творческой теорией Ф. Сологуба. В работах Н. Пустыгиной [5], И. Литвиновой [2], М. Любимовой [3], Дж. Мерила [4], Е. Шевченко [11], А. Стрельниковой [9], Л. Силард [7] исследуются история создания и постановок, некоторые претексты пьес писателя, сделаны важные и ценные наблюдения над их поэтикой. Наибольшее внимание исследователей привлекает трагедия «Победа смерти» (1907), поставленная В. Мейерхольдом в Драматическом театре В. Комиссаржевской в Санкт-Петербурге и вызвавшая огромный интерес зрителей. Опираясь на комментарий Ф. Сологуба к печатному тексту трагедии, ученые

справедливо считают претекстом произведения пересказ Г. Потаниным романа о большой Берте, помещенным в его книге «Восточные мотивы в средневековом европейском эпосе» (1899).

Современники полагали, что в основе «Победы смерти» лежит «бродячий» сюжет, причем его ядро определяли по-разному. *Novum* (А. Кугель) отсылал читателя к средневековой новеллистике, моралите и фавлю [12: 5]; А. Измайлов – к «мотиву подмены короля на троне случайным лицом» [1: 5], разработанным в сказках «Тысячи и одной ночи», в творчестве Шекспира, Г. Гауптмана, М. Твена; Г. Чулков обращал внимание на близость трагедии Ф. Сологуба «Вечной сказке» С. Пшибышевского [10: 4]. В годы создания «Победы смерти» творчество С. Пшибышевского было чрезвычайно популярно, а с 1905 г. в России начало выходить в свет полное собрание его сочинений в переводе на русский язык, так что знакомство Ф. Сологуба с драматической поэмой польского писателя представляется возможным. Цель статьи состоит в том, чтобы установить степень зависимости замысла Ф. Сологуба от драматической поэмы С. Пшибышевского «Вечная сказка» в контексте проблемы претекстов трагедии «Победа смерти».

Между двумя произведениями много сходного. В обоих есть пролог, в котором автор высказывает идеи, воплощаемые в пьесах. В прологе «Моей жене Ядвиге» С. Пшибышевский признается в любви, воспевая свою избранницу и чувства, которые он испытывает к ней. «Душа моя погружена в глубокую задумчивость и поет далекие воспоминания о Тебе и обо мне, о том, как я искал Тебя, как шел к Тебе в ту обитель святого Грааля, в который погрузиться должна была душа моя и жить в любви, которая есть все и в которой – все» [6: 3]. Пролог в трагедии Ф. Сологуба «Змеиноокая в надменном чертоге» создан в соответствии с театральной условностью, а позиция автора высказывается не в Прологе, а в посвящении, предисловии и примечании. Таким образом, текст трагедии у Ф. Сологуба обрамлен авторским словом.

Если у С. Пшибышевского лирическая интонация в Прологе характеризует чувство автора, то у Ф. Сологуба оно выражено в посвящении: «Посвящаю моей сестре» и предисловии, где он признается: «Автор трагедии заменил маску полумаскою, но все еще не открывает своего лица. Он хочет, чтобы его узнали по улыбке, змеящейся в углах его губ. Если же не узнают... Всеми словами, какие находит, он говорит об одном и том же. К одному и тому же зовет он неутомимо. Если же не слышат... Разве стихи его не прекрасны? Разве проза его не благоуханна? Разве не обладает он чарами послушного ему слова? Улыбается и проходит, закутавшись в темный плащ. И она с ним, змеиноокая» [8: 40]. Дж. Меррил полагает, что в этом предисловии Ф. Сологуб дает намек на то, что в тексте трагедии зашифрована тайна, которую писатель хотел бы открыть, но не смеет: о потребности признаться в инцесте [4: 138]. На наш взгляд, литературоведческий инструмент позволяет пояснить сказанное в предисловии иначе: в трагедии разрабатывается излюбленная идея Ф. Сологуба о Дульцинее, выступающая в мире, как Альдонса, с неизменным постоянством возникающая в его стихах, прозе, драматургии.

Именно потому, на наш взгляд, в ремарках Пролога к трагедии Ф. Сологуб пишет: «Альдонса, именуемая королевою Ортрудою. Дульцинея, именуемая Альдонсою» [8: 41], а в самом Прологе Дульцинея признается: «Я жду короля и поэта, которые увенчают меня. Увенчают красоту и низвергнут безобразия. Отринут обычное и к невозможному устремятся. <...> Неутомимая, буду стремиться к тому, чтобы увенчана была красота и

низвергнуто безобразие. Неустанно в разных образах явлюсь поэту, любовнику и королю. Воспой меня, – скажу, – полюби меня, увенчай меня. Иди ко мне, иди за мною. Только я жива в жизни и в смерти, только во мне жизнь, только мне последняя победа» [8: 42, 48]. Эта идея близка и С. Пшибышевскому. В прологе к «Вечной сказке» он восклицает: «Я искал Тебя! <...> Ты была в моих грезах, в предчувствии новых миров, в вещей тоске моих творений, в тяжелой думе высоких мыслей, в мучительных слезах отчаянных усилий и ошибок, в гремящих фанфарах моих победных триумфов. Дыханье Твое несло ко мне с веянием широких полей, среди которых я взрос, вздымало мне грудь, живым огнем пронеслось по жилам, прибавляло силы, раскрывало глаза на тот свет, в котором я наконец увидел Тебя...» [6: 4]. Однако польский автор обращает эти слова к женщине, ставшей для него воплощением красоты и любви, а Ф. Сологуб наделяет этими словами действующее лицо своей трагедии – Дульцинею. Причем в одной из ее реплик слышен как будто и голос самого автора: «Дульциня. (Отстраняется. Говорит тихо). И ты мне не веришь. <...> Опять зрелище остается зрелищем и не становится мистерией. Опять не увенчана, не воспета, не полуболена истинная красота этого мира, очаровательница Дульциня во образе змеиноокой Альдонсы» [8: 47].

Сходным в двух пьесах является и прием стилизации. С. Пшибышевский, вероятно, воспользовался известным сюжетом о простонародной невесте короля, и назвать конкретный претекст его произведения затруднительно. Как и в трагедии Ф. Сологуба, в его пьесе создается условное время – «действие происходит в незапамятные времена» – и пространство. В ремарках к первому акту описывается «комната в королевском дворце», действие во втором акте происходит в «обширном зале собраний, одной стороной открывающемся на террасу, от которой отделен колоннадой» [6: 35]. Как и в трагедии Ф. Сологуба, у С. Пшибышевского действующими лицами являются король, его жена, шут, «разные лица, составляющие Государственный Совет» [6: 8], роли, названные по их амплуа: пажи, придворные, герольды, слуги, вестник, оборванец и т.д. Пьеса С. Пшибышевского населена довольно густо.

В «Победе смерти» Ф. Сологуба шесть действующих лиц, а также «рыцари, дамы, пажи, слуги и служанки». Ремарки, описывающие условное пространство, широко представлены именно в прологе. Как и у С. Пшибышевского, свое значение приобретает лестница: в «Вечной сказке» она ведет в сады, в «Победе смерти» несколько лестниц ведут в разные части дворца, но драматург мечтал, чтобы одна из них спускалась прямо в партер, и зрители выхватывали из рук мучителей Альдонсы–Дульцинею. Условное время и пространство соответствуют замыслу воссоздать прежний сюжет: «вечный» в случае С. Пшибышевского и средневековый у Ф. Сологуба.

В драматической поэме в прозе польского писателя Король после смерти своей жены женится на простолюдинке – дочери мудреца Витына Сонке, однако приближенные видят угрозу в этом браке. Борьба за власть проходит на фоне внутренних мучений Короля, который под влиянием Сонки осознает, что существует и иная, духовная жизнь. Размышления об истинной ценности жизни даются в распространенных диалогах. «Сонка. <...> О, эти чарующие, бесценные сны, когда душа твоя распростирает крылья от одного края неба до другого, а я плыву на них, скрестивши руки, объятая неземным восторгом и упоением, возношусь с тобою над вершинами гор, облаками, и все плыву, плыву, глаза устремлены вдаль, и упиваюсь красотой того, иного, вечного Существованья. Как могуч

твой дух! <...> Волосы мои спадут на тебя, как золотые струны поднебесной арфы, и зазвучат неуловимым пеньем снов повитого молчанья, которое начало и конец всего Существованья. Пыль звезд из млечного пути плыть станет кистями снежно белых цветов в таинственный Мрак, из которого родилась вечная Весна нашего Существованья, и из глубин его поднимутся светлые дымки упоительных ароматов, возносящихся от подножия алтаря вечного Единства, которое есть Бог...» [6: 25, 26–27]. С трагедией Ф. Сологуба пьесе С. Пшибышевского сближает и мотив отказа от трона во имя той, которая символизирует собой красоту и иную жизнь.

В «Победе смерти» воскресшая Альгиста призывает короля оставить все и идти за ней: «Я люблю тебя, я пришла к тебе призвать тебя ко мне, ко мне, иди за мною. <...> Властною моею безмерной любви, силою моих нестерпных мучений, над жизнью и над смертью, торжествующею моею волею купила я у земли, и у неба, и у темного подземного мира твое тело, и твою душу, и твою полночную тень. Вот я перед тобою, едва жива, едва мертва, дыханием едва дышу, тлением едва тлею, на страшном колебленье перекрестке, кровь моя в сырой земле, и голос мой к луне ворожащей, – и я зову тебя: иди ко мне, избери наш путь к жизни или смерти по своей воле, иди со мной живою, люби меня – или останься здесь, но и здесь со мною, с мертвою мною. Люби меня, господин и супруг, навеки мой, люби меня» [8: 68–69]. Героиня Ф.Сологуба превращает возлюбленного и его свиту в камень, «и плоскою картиною становится зрелище окаменевшей жизни» [8: 71].

В пьесе С. Пшибышевского Сонка также зовет Короля покинуть его дворец, оставить славу и победу над врагами ради истинной жизни: «Сонка (все с большей силой). Не пятнай кровью золотого блеска моих волос, дымящихся пурпуром пороков огня, не мути призрачной глубины моих очей... Царство мое в твоём сердце, мой трон воздвигнут в твоей душе – мои сокровищница неисчерпаемые любовь и творческая сила духа твоего...» [6: 88]. Сближает два произведения и мысль, которую в пьесе польского писателя высказывает Витын: «... тот блеск, могущество и власть этого мира, которыми ты завладеть хотел, не более как неприятный сон, призрак, кошмар... Сбрось же теперь бремя, которым свои плечи отягчил, сбрось королевский плащ, который для души твоей был покаянной власяницей, прочь корону, игральные карты, ненужные тебе!» [6: 90]. Но если у С. Пшибышевского силен социальный аспект, ведь Король борется за полную власть в королевстве, преодолевая сопротивление Канцлера, приближенных и ненависть своего народа, то Ф. Сологуб остается в поле философско-творческих исканий: его трагедия завершается словами «Смертию побеждает Любовь, – Любовь и Смерть – одно» [8: 71].

На наш взгляд, считать претекстом трагедии Ф. Сологуба «Победа смерти» драматическую поэму С. Пшибышевского было бы натяжкой. Несмотря на многие линии пересечений, русский писатель отталкивался от конкретного претекста, который обработал в соответствии со своей идеей «двуличия» жизни. Он шел путем отказа от некоторых деталей претекста и оставил основной мотив прежнего сюжета – подмену невесты, наполнив свое произведение глубоко индивидуальным содержанием. Сходство произведений также может быть пояснено влиянием драматургии М. Метерлинка, под которым находились оба автора. «Ф. Сологуб, – отмечает А. Стрельникова, – читал и переводил произведения М. Метерлинка, хранил тома его произведений в домашней библиотеке. О том, насколько высоко он ценил творчество бельгийского писателя, свидетельствуют

неопубликованная статья и фрагменты изданных работ об искусстве и театре. Произведения М. Метерлинка были для него в числе литературных ориентиров, и, рассуждая о большом искусстве, которое, по Сологубу, суть искусство символическое, русский писатель упоминал: "... от Эсхила и Софокла до Ибсена и Метерлинка, все они создавали образы, ставшие для нас символами, источниками живых мифов" [9: 38]. С. Пшибышевский был одним из польских почитателей А. Стриндберга и М. Метерлинка и писал драмы, навеянные их творчеством. Замечание Г. Чулкова о том, «...идейный план трагедии Федора Сологуба напоминает отчасти "Вечную сказку" Пшибышевского, но "Победа смерти" свободна от вульгарного романтизма, которым почему-то увлекся польский модернист» [10: 4], таким образом, вполне закономерно: уже современники ощущали влияние «новой» драмы на драматургию Ф. Сологуба и С. Пшибышевского.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Измайлов А. Новая пьеса Ф. Сологуба в театре Коммиссаржевской // Русь. 1907. № 258. С. 5.
2. Литвинова И.Ю. Жизнь, смерть и победа в драме Ф. Сологуба «Победа смерти» // Уч. зап. Тартуского университета. 1988. Вып. 813. (Ал. Блок и революция 1905 года. Блоковский сборник. VIII). С. 112–122.
3. Любимова М.Ю. Драматургия Федора Сологуба и кризис символистского театра // Русский театр и драматургия XX века. Л.: ЛГИТМИК, 1984. С. 66–91.
4. Меррил Дж. Тайное признание в инцесте в драме Сологуба «Победа смерти» // Русская литература. 2000. № 2. С. 138–145.
5. Пустыгина Н.Г. Драматургия Федора Сологуба 1906–1909 гг. (Статья вторая) // Уч. зап. Тартуского университета. 1986. Вып. 683 (Литература и публицистика: Проблемы взаимодействия). С. 94–105.
6. Пшибышевский С. Вечная сказка. Драматическая поэма / Пер. В. и И. Леонтьевых. Изд. 2. М.: Книгоиздательство «Польза» В. Антик и К, [1912]. 95 с.
7. Силард Л. Античная Ленора в XX веке // Силард Лена. Герметизм и герменевтика. СПб.: Изд-во Ивана Лимбаха, 2002. С. 27–53.
8. Сологуб Ф. Победа смерти. Трагедия // Федор Сологуб. Собр. соч.: В 6 т. Т. 5. Литургия мне. Мистерии. Драмы. Повести. Рассказы. М.: НПК «Интелвак», 2002. С. 40–72.
9. Стрельникова А.Б. «Чужое» слово в пьесе «Дар мудрых пчел» Ф. Сологуба // Вестник Томского государственного университета. 2014. № 379. С. 36–39.
10. Ч. [Г.И. Чулков]. Театр В.Ф. Коммиссаржевской. «Победа смерти», трагедия Федора Сологуба // Товарищ. 1907. 8 ноября. С. 4.
11. Шевченко Е.С. Эстетика балагана и ее значение в становлении символа в драматургии Ф. Сологуба // Известия САМГУ. Серия Гуманитарные науки. Раздел Филология. 2008. Вып. 1. С. 10–31.
12. Ното Novus (А.Р. Кугель). Драматический театр («Победа смерти», траг. в 3 д., Ф. Сологуба) // Русь. 1907. № 299. С. 5.

Трофімова-Герман А., аспірантка
ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, Харків

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ПРЕТЕКСТИ П'ЄС Ф. СОЛОГУБА: «ВІЧНА КАЗКА» С. ПШИБИШЕВСЬКОГО

У статті здійснюється спроба встановити ступінь близькості драматичної поеми польського письменника С. Пишибишевського «Вічна казка» до трагедії Ф. Сологуба «Перемога смерті». Спираючись на думку Г. Чулкова про схожість творів, в статті продемонстровано, що багато мотивів, а також структурні рішення письменників, дійсно, виправдовують припущення, що Ф. Сологуб був знайомий із п'єсою попередника. Твори зближує стилізація, в якій вихідний матеріал розробляється відповідно до зовнішньої стосовно нього ідеї, створення умовного часу та простору, мотив відмови від царства заради любові (краси), а також думка про тлінність земного (влади, багатства). Обидва твори написані під впливом М. Метерлінка, з творчістю якого пов'язані пошуки «нової» драми. Проте вважати «Вічну казку» С. Пишибишевського претекстом «Перемоги смерті» було б помилковим: між творами спостерігається типологічна схожість.

Ключові слова: трагедія, драматична поема, претекст, стилізація, умовний час і простір, «нова» драма.

Trofimova-Herman A., postgraduate student
G.S. Skovoroda Kharkiv national pedagogical university, Kharkiv

TO THE QUESTION OF PRETEXTS OF F. SOLOGUB'S PLAYS: 'THE ETERNAL TALE' BY S. PRZYBYSZEWSKI

In the article, an attempt is made to establish the degree of proximity of the dramatic poem by Polish writer S. Przybyszewski 'The Eternal Tale' to the tragedy by F. Sologub 'The Victory of Death'. On the ground of G. Chulkov's opinion on the similarity of works, the article shows that many motives, as well as structural decisions of writers, really make it possible to assume that F. Sologub was familiar with the play of his predecessor. The common feature of two works is stylization, in which the source material is developed in accordance with the external idea in relation to it, the creation of conditional time and space, the motive for abandoning the kingdom in the name of love (beauty), as well as the idea of the frailty of life (power, wealth). Both works are written under the influence of M. Maeterlinck, whose works involve the search for 'new' drama. However, considering the 'Eternal Tale' by S. Przybyszewski as the pretext of 'Victory of death' would be erroneous: there is a typological similarity between the works.

Key words: tragedy, dramatic poem, pretext, stylization, conditional time and space, 'new' drama.

ОСОБЛИВОСТІ ТОПОНІМІКИ ШАЦЬКОГО ПРИОЗЕР'Я

У статті досліджено топоніміку Шацького приозер'я в контексті народної топонімічної прози Західного Полісся. Проаналізовано основні праці фольклористів, які вивчали легенди та перекази поліського регіону: П. Тутковського, М. Теодоровича, О. Цинкаловського та ін. Визначено мотиви легенд та переказів, їх теми. Виділено особливості номінації населених пунктів Шацького приозер'я.

Ключові слова: *топоніміка, народна проза, переказ, тема етнокультури.*

Шацьке приозер'я – регіон із унікальним фольклорним середовищем. Він, як окрема частина Західного Полісся, стверджують науковці, є одним „із найцікавіших в етнокультурному плані країв. З огляду побутування і збереження багатьох архаїчних і високохудожніх зразків фольклору, міфології він може конкурувати на Україні з Карпатами” [19; 3].

У минулому народну творчість Західного Полісся практично не досліджували.

Сучасний фольклорист В. Давидюк причину неуваги до поліщуків вбачає в складній інфраструктурній ситуації регіону: „...доля ніколи не була милостивою до Полісся. Бездоріжжя, яке відрізало його від усього зовнішнього світу і викликало певний дискомфорт у приїжджих, не давало змоги їм побачити й пізнати його сповна. Найчастіше такі подорожні, які б мусили розумітися хоч трішки в культурних явищах, бачили зовнішню сторону життя поліщуків – злидні й безпросвітність” [18; 3]. На це ж звертає увагу й один із перших дослідників Полісся П. Тутковський: „На галявинах трапляються зрідка злиденні сільця, при вигляді яких мимохіть стискається від жалю серце. Сиротливо тують під лісом низенькі, похилені і почорнілі від сирості, погано побілені, сьак-так збиті рублені хатинки поліщуків з маленькими вікнами, оточені жалюгідними подвір'ячками, стіни хатинок іноді для захисту від зимових холодів обшиті очеретом або соломною, непривітне кладовище з кривими дерев'яними хрестами, на якому буквально – ні билиночки, лежить біля самісінької дороги, інші сільця розмістились у чорному болоті. Із здивуванням запитуєш себе, як можуть жити люди на цих похмурих, підозрілих трясовинах” [15; 84]. Останній учений, проте, присвятив дослідженню поліських земель чимало часу, проживаючи в некомфортних умовах. В одній зі своїх праць науковець писав про те, що це „цікава і маловивчена місцевість ще ніким не описана і цілком невідома” [16; 12]. Досліджуючи поліські землі, П. Тутковський багато працював, називаючи таку наукову діяльність боротьбою [15, 83]. Він збирав легенди про озеро та вивчав етимологію поліських топонімів. Найбільшу цінність становлять його записи топонімічних легенд та переказів, у яких інформується про походження назв населених пунктів, річок, озер, боліт. Так, у праці „Побережье реки Лемы (географическое и геологическое описание)” [16], можна знайти не тільки описи поліських краєвидів, а й опрацювання топонімічного

матеріалу. Деякі книги П. Тутковського науковці називають «справжніми топонімічними скарбницями» [18, 28]. Серед них – „Озеро Свитязь и народные предания о нем”, „Польське велике озеро Князь” [16; 28].

Науковий інтерес ученого до топонімічної прози був зумовлений певними практичними цілями: робота давала змогу дослідникові відшукувати родовища каменю, глини та ін. Завдяки вивченню ареалу поширення топонімів „Оконськ”, „Вікна”, „Вікнини”, „Безодня” автор виявив місця карстових форм рельєфу [6; 28]. У науковій розвідці „Побережье реки Лемы (географическое и геологическое описание)” вміщені легенди і про виникнення озера Світязь [15; 14–15].

На Західному Поліссі одним із перших дослідників географічних назв був М. Теодорович. У своїй 5-томній праці „Историческо-статистическое описание Волынской губернии” (1884–1889) він аналізував зміст багатьох топонімічних переказів та легенд Західного Полісся (автентичність багатьох із них складно стверджувати). У його праці є такі сюжети, яких в інших книгах немає. [14]. Лише про декотрі згадано у двотомному словнику „Стара Волинь і Волинське Полісся” дослідника О. Цинкаловського [18].

У радянські часи, коли стара топоніміка нещадно нищилася, топонімічна проза лишалась поза увагою дослідників. Деякі перекази були надруковані в місцевій пресі, в письменницьких есеях на краєзнавчу тематику, але вони були поодинокі, не систематизовані.

Найбільше фольклорного матеріалу із регіону зібрано у післявоєнний період. У цей час посилюються роботи наукових експедицій фольклористів, етнографів, лінгвістів та ін. Так, польський дослідник Л. Осовський, обстежуючи у 60-х роках минулого століття Західне Полісся, зробив спробу довести гіпотезу про те, що цей регіон – прабатьківщина всіх слов'ян [11; 4].

У 90-х роках зразки народної топонімічної прози Шацького приозер'я вміщено у збірниках „Легенди Полісся” (Луцьк, 1993) та „Золота скриня” (Луцьк, 1996), де представлені власні записи В. Давидюка. [5].

На сьогодні топонімічна проза Шацького приозер'я вимагає ще зусиль багатьох дослідників. Важко переоцінити її фактологічну вартість. Ще І. Франко та В. Гнатюк, закликаючи збирати і вивчати легенди та перекази (топонімічні також), наголошували: „... збирайте ці традиції і перекази, не дайте загинути їм у завірюсі нашого часу! Інші народи назбирали їх велику силу і тепер заходяться коло їх видання. Невже ж ми одні лишилися позаду і опинимось колись бездомними сиротами, яких ніщо не в'яже з їх родом і рідним гніздом” [18;19;27]. Ці відомі світові науковці зазначали, що в таких оповідках поєднуються елементи історичних переказів, народних вірувань, етимології і міфології [18; 16]. Однак, як стверджує М. Чернописький, „...умови тяжкої іноземної окупації, цілеспрямованого національно-культурного етноциду не дали змоги українським ученим у ХХ столітті належно розгорнути розпочаті студії у цій ділянці, і фольклористи повинні тепер надолужувати втрачене” [19;11].

Останнім часом проблемами методології топонімічної фольклорної прози займається згаданий М. Чернописький [19; 7–13]. У статті „Топонімічна фольклорна проза: специфіка і проблеми дослідження” він окреслює основні проблеми, що потребують уваги вже зараз. Це, перш за все, вивчення пласта народної прози у поєднанні з іншими науками: історією, географією, біологією, лінгвістикою, літературознавством, етнографією,

і навіть, як зазначає автор, медициною (етномедициною) та ботанікою (етноботанікою). Ще однією з „невідкладних проблем сьогодення” у вивченні топонімічної прози науковець вважає необхідність дослідження мікротопоніміки, оскільки це є „незахищений від руйнування часом та обставинами топонімічний та етнокультурний ландшафт” [19; 13].

Усі вказані проблеми стосуються й народної топонімічної прози Шацького приозер’я, що потребує комплексного розгляду.

Детально аналізуючи тексти народних оповідань на топонімічну тематику з теренів Шацького приозер’я, окреслених поняттям *народна топонімічна проза*, можна простежити як сюжетні (фабулати) так і безсюжетні повідомлення (хронікати). За основу класифікації цього тематичного виду народної прози взято мотив.

У згаданих текстах превалюють мотиви відображення військових конфліктів, у яких чітко простежується образ загарбника: „Кулу села є луг. Там є маленький уступок, облитий водою. Його назвали Татаринець, бо колись, як татари напали, а люди жили на плотінах, то сильно знуцались над ними. Ото і путупили татар в тій воді” [1] (с. Гуша Любомльського району), а також мотиви відетнонімічних, антропоімічних, оронімічних, фітонімічних, гелонімічних, зоогонімічних, лімніонімічних, родинно-побутових, реліктових форм народної архітектури, господарської діяльності. Кожна з цих груп – своєрідна інформативна база народних спостережень про об’єкт, що став предметом народнопізнавальних зацікавлень.

Достовірність поданої у цих матеріалах інформації доволі висока. Тема військових конфліктів корелюється з даними історії, перекази – з відетнонімічними та родинно-побутовими мотивами, з соціологічними даними, перекази про різні види будівель – із фактами районування реліктових форм народної архітектури, фітонімічні та зоогонімічні – з даними ботаніки та зоології, оронімічні, гелонімічні, лімніонімічні – географії, економіки, народного господарства.

Поетика топонімічної прози Шацького приозер’я переважно не виходить за межі форм, властивих для хроніката (короткої безсюжетної інформації фактологічного характеру). Однак серед її зразків знаходимо й легенди. Переважають хронікати серед творів з історичними мотивами. Пам’ятками духовної культури стали описані в них пагорби та островки, означені як Татарські.

На Західному Поліссі на окислених болотах ростуть переважно хвощ, мохи, осока, очерет. Зрозуміло, чому так багато згадок про ці рослини в переказах фітонімічної тематики: „Лози були такі, в войну по тих лозах сиділи” [9] (с. Положево Шацького району).

Серед топонімічної прози з родинно-побутовими мотивами переважають теми народження близнят, трійнят і навіть семеро дітей.

Чимало тут і мотивів, пов’язаних з прізвиськами людей: „Хомичі, кажуть, що тут перший Хома якийсь побудувався” [2] (с. Хомичі Шацького району).

Текстам, що належать історичній прозі, властива система персонажів з нерозгорнутою характеристикою. У переказах і легендах підставою для виникнення фольклорної мотивації є одна, а то й дві риси.

Хронікати з антропоімічними мотивами містять інформацію про рівень матеріального забезпечення людей. Тут часто згадані особи, імена яких відомі в усій Україні: пани Вишневецькі, Опалінські і т.д. Дізнаємося і про поміщиків місцевого масштабу.

У народі цінувались і звичайні господарі, особливо корисні громаді: збудував млин, прокопав рів тощо. Класове розшарування у народній свідомості зафіксувалось у лексиці: *богати́р, хазя́їн, вельми багати́й хазя́їн, пан і батра́к, наймит*.

Оскільки Шацьке приозер'я – місцевість, укрита лісами та озерами, то навіть у переказах десь на інтертекстуальному рівні ці об'єкти уявляються персоніфікованими образами. З одного боку вони – стихія, непередбачуване природне середовище, з іншого – прихисток від ворогів.

Досліджуючи топоніміку регіону, можна зробити висновок, що основою номінації топооб'єктів стали такі ознаки:

- 1) належність до певної національності;
- 2) особливості побуту «чужих людей»;
- 3) компактне проживання національних меншин;
- 4) предмет або місце, завдяки якому вдалося зберегти життя людей;
- 5) різновиди жител, що вперше з'явилися в даній місцевості;
- 6) прізвища відомих у краї людей ;
- 7) види ремесел чи промислів, що мали відношення до конкретної місцевості;
- 8) скупчення свійських тварин, диких звірів, комах, плазунів;
- 9) психічні відчуття людей, які перебували в означеній місцевості: радість, страх, здивування;
- 10) трагічні події, що трапились на означеному топонімом місці.

Завдяки синтетичному вивченню фольклорних та історичних даних у переказах можна точно визначати місця воєнних дій, про які йдеться у творах, встановлювати ментальнісні характеристики завойовників і ставлення до них місцевого населення, чого не знайти в жодному історичному джерелі. У народних переказах можна знайти детальні відомості про населені пункти, де перебували завойовники, дізнатись про їхній побут на окупованих територіях. Шлях Золотої Орди, для прикладу, закарбований у топонімічних переказах, записаних у таких селах, як Висоцьк, Пульмо, Забужжя. З них дізнаємося й про невідомий з історичних джерел факт існування на Західному Поліссі невольничих ринків, на яких продавали у рабство наших людей, про те, що татарськими набігами керували навіть жінки.

Із прозових текстів можна визначити особливості населення Полісся та обживання краю. Люди вибирали місце для життя, враховуючи не лише зручність географічного положення, а й наявність майстра-ремісника, села розростались біля монастирів: „Кушніров рів – то там рів ішов, і видно поле того кушніра” [8] (с. Згорани Любомльського району).

Лише в топонімічних переказах можна визначити давню етимологію сіл до XIV ст., що має іменне походження. У науковій літературі подаються прізвища представників вищих соціальних сфер тільки з XIV-XV ст., а реєстр прізвищ простих селян почали здійснювати у церковних книгах аж у XVIII–XIX ст.

Отже, топонімічна проза Шацького приозер'я – багатий матеріал для дослідження науковців різних галузей. Це джерело інформації для істориків, фольклористів, етнографів, біологів і ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Од. зб 114
2. Архів ПВНЦ. – Ф.1. – Б. Од. зб.45
3. Василюк Л.Л. П. А. Тутковський – дослідник народних географічних термінів / Л.Л. Василюк // Українське Полісся: вчора, сьогодні, завтра: Збірник наукових праць. – Луцьк: Надстир'я, 1998. – С. 28-35.
4. Василюк Л.Л. Фізико-географічна зумовленість топонімії Волинської області: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 „Економічна і соціальна географія” / Л. Л. Василюк. – К., 2000. – 24 с.
5. Давидюк В. Ф. Поліська дома. Фольклорно-лінгвістичний збірник/ В. Ф. Давидюк, Г. Л. Аркушин. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ Волинського облуправління по пресі, 1991. – 188 с.
6. Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині/ О. К. Данилюк. – Луцьк: Надстир'я, 1997. – 108 с.
7. Дем'янчук Г. С. Барви Полісся: Нариси про природу Ровенського Полісся/ Г. С. Дем'янчук. – Львів: Каменяр, 1975. – 96 с.
8. Записано в селі Згорани Любомльського району від Валентини Вигури, 1955 р.н.
9. Записано в селі Положево Шацького району від Євгенії Дзядух, 1925 р.н., 4 класи.
10. Золота скриня: народні легенди й перекази з Північної Волині й Західного Полісся / [упор. Віктора Давидюка]. – Луцьк, 1996. – 124 с.
11. Кирчів Р.Ф. Фольклор українського Полісся // Древліани. – Львів. – 1996. – Вип. 1.
12. Костриця М. З історії етнографічного дослідження Полісся: Історіографія, джерела, пости / М. Костриця, Н. Костриця // Велика Волинь: минуле і сучасне. – Житомир, 1993. – С. 154 – 158.
13. Легенди Полісся / [упор. В. Давидюк]. – Луцьк: Надстир'я, 1993. – 20 с.
14. Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание Вольнской губернии / Н.Теодорович. – Почаев: Типография Почаево-Успенской Лавры, 1884 – 1889.
15. Тутковський П. Побережжя реки Лемы (Географическое и геологическое описание) / П. Тутковський // Тр. О-ва исследователей Вольни. – К., 1915. – Т. 13. – Вип. 1. – С. 14–20.
16. Тутковський П. А. Узбережжя річки Уборти / П. Тутковський // Труды фіз. мат. відділу ВУАН. – Вип. 6. – С. 10–21.
17. Франко І. Квєстїонар для записування місцевих переказів / І.Франко, В. Гнатюк // Хронїка Наукового товариства іменї Шевченка. – Львів, 1907. – № 32. – С. 16–25.
18. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся: Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року / О.Цинкаловський. – Вінніпег, 1984. – Т. 1. – 600 с. – Т. 2. – 578 с.
19. Чернописький М. Топонімічна фольклорна проза: Специфіка і проблеми дослідження / М. Чернописький // Вісник Львів. ун-ту. Серія філологічна. – 1999. – Вип. 27. – С. 7-13.
20. Kraszewski I. L. Wspomnienia Wołyni, Polesia i Litwy. – W-wa., 1930. – 120 s.
21. Niezbrzycki I. Polesie: opis wojskowo-geograficzny i studium terenu. – W-wa., 1985. – 95 s.

22. Steski T. L. Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym. – T. 1. – 118 s.
23. Podróż Kontryma urzędnika banku polskiego, jaka była w roku 1829 do Polesia. – Poznań, 1839. – 89 s.
24. Wagilewicz D. J. Berda w Uryczu // Biblioteka naukowego zakładu imienia Ossolinskich. – Lwów, 1843. – T. 6. – S. 151-168.
25. Wagilewicz D. J. Szeludywy Buniak: Z podań ludu // Biblioteka naukowego zakładu imienia Ossolinskich. – Lwów, 1844. – T. 1. – S. 181-195.
26. Wagilewicz D. J. Monastyr Skit w Maniawie. – Lwów, 1862. – 24 s.
27. Wagilewicz D. J. Boldy w Polanicy / Album Lwowski. – Lwów, 1862. – S. 307-315.

Шкляева Н.В., канд. филол. наук, доцент
 Луцкий национальный технический университет, Луцк
Николіук Т.В., канд. филол. наук, доцент
 Луцкий национальный технический университет, Луцк

ОСОБЕННОСТИ ТОПОНИМИКИ ШАЦКОГО ПРИОЗЕРЬЯ

В статье исследована топонимика Шацкого приозерья в контексте народной топонимической прозы Западного Полесья. Проанализированы основные труды фольклористов, которые изучали легенды и предания Полесского региона: П. Тутковского, М. Теодоровича, А. Цинкаловского и др. Определены мотивы легенд и преданий, их темы. Выделены особенности номинации населенных пунктов Шацкого Приозерья.

Ключевые слова: топонимика, народная проза, перевод, тема этнокультура.

Shklyaieva N.V., Ph.D (Philology)
 National technical university, Lutsk
Nykoliuk T.V., Ph.D. (Philology)
 National technical university, Lutsk

SHATSK LAKE DISTRICT TOPONYMIC FEATURES

The article studies the toponymy of Shatsk lakeside in the context of national toponymic prose of Western Polissya. The main works by folklorists, who have studied the legends of the Polissya region are analyzed: P. Tutkovskyy, M. Teodorovych, A. Tsynkalovskyy etc. The reasons of legends and stories, their themes are determined. The features of settlements' names in Shatsk lakeside region are outlined.

Key words: place names, popular fiction, tradition, ethnic culture theme.

О СВОЕОБРАЗИИ ЛИРИЧЕСКОГО СУБЪЕКТА В СОВРЕМЕННОЙ ЖЕНСКОЙ ПОЭЗИИ

Статья посвящена одной из самых сложных и далеко не решённых сегодня проблем современного литературоведения – анализу способов воплощения в лирическом произведении поэта и образа созданного автором героя (действующего лица). На материале современной женской лирики сделана попытка выявить и описать наиболее активно привлекаемые поэтами художественно-изобразительные способы и приёмы с целью отразить в лирическом произведении взаимодействие сознаний его автора и героя.

Ключевые слова: *лирическая структура, автопсихологическая лирика, лирический субъект, автор-поэт, художественно-изобразительные способы и приёмы.*

Современные исследователи единодушно относят лирику к «самому субъективному» (Л. Я. Гинзбург) из трёх родов литературы (эпос, лирика, драма), отмечая в качестве одной из основных её особенностей обращённость не к внешним событиям, а к внутреннему миру человека: «Лирика – особый способ художественного мышления и осмысления жизни. При сочинении стихотворения или при чтении его, при исполнении песни человеком владеет лирическое чувство, личное, присущее «только мне» переживание. Поэтому лирику можно определить как выражение сокровенных переживаний и в искусстве, и в повседневной жизни» [8: 134]; «В лирике (др.-греч. *lyra* – музыкальный инструмент, под звуки которого исполнялись стихи) на первом плане единичные состояния человеческого сознания: эмоционально окрашенные размышления, волевые импульсы, впечатления, внерациональные ощущения и устремления. Если в лирическом произведении и обозначается какой-либо событийный ряд (что бывает далеко не всегда), то весьма скупо, без сколько-нибудь тщательной детализации (вспомним пушкинское «Я помню чудное мгновенье...»)» [7: 308 – 309] (в обоих случаях выделено мною. – М. Т.).

Безусловно, преобладающая сосредоточенность лирики на раскрытии внутреннего мира личности обусловила множество характерных для лирических жанров конструктивных параметров, которые нашли выражение в композиционном оформлении стихотворений, системе наиболее активно привлекаемых поэтами художественно-изобразительных средств, а также в особых «отношениях» между создателем лирического произведения (автором) и субъектом, «действующим» в художественной лирической структуре.

То, что отношения автора лирического произведения и его героя отличны от отношений автора и героя в эпических и драматургических произведениях, было замечено исследователями довольно давно, однако при этом и истолковывалось очень по-разному, иногда с диаметрально противоположных позиций. Одно из свидетельств этому – довольно значительный диапазон терминов, предлагаемых для обозначения

выведенного в лирическом произведении субъекта, среди которых: термин лирическое «я» (впервые использованный И. Анненским и фигурирующий в работе М. Зусмана 1910 года [9]); введённый Ю. Н. Тыняновым в статье «Блок» (1921 год) термин лирический герой и ряд других номинаций. В настоящей работе для обозначения «действующей» в лирическом произведении личности мы будем использовать предложенный рядом исследователей термин лирический субъект, который определяется С. Н. Бройтманом как «носитель речи, а также основной (объемлющей) точки зрения на мир и оценки в лирическом художественном произведении» [2: 112 – 113]. Осознавая неоднозначность и, возможно, даже спорный характер предлагаемого термина, мы всё же считаем его в настоящее время наиболее адекватным для осуществления анализа лирических структур с позиций изучения взаимодействия в них автора и созданного поэтом образа – героя (действующего лица) его произведения.

Как известно, представления о сущности и специфике лирике были неодинаковыми в различные периоды существования художественной литературы (по выражению С. Н. Бройтмана, эти представления «радикально менялись в процессе перехода от одной из главных стадий развития литературы ... к другой» [1: 110]). Однако при анализе лирических произведений, независимо от времени их создания, исследователи, как правило, всегда предостерегают читателей от отождествления лирического субъекта и автора-поэта (биографического автора); «соблазн» же такого отождествления обусловлен в первую очередь спецификой лирики как литературного рода и особенно силён в тех случаях, когда лирическое «повествование» ведётся от первого лица: «Наивный читатель склонен отождествлять субъекта речи с самим автором. ... Лишь в XX в. наука перестала смешивать биографического, или эмпирического, автора с тем образом, который возникает в лирике. Причины, во-первых, в особом, не характерном для других литературных родов и трудно поддающемся анализу единстве автора и героя. ... Во-вторых, в истории лирики не было одного, всегда равного себе лирического субъекта, но было три качественно разных типа: синкретический (на мифологической стадии развития поэзии), жанровый (на стадии традиционалистского художественного сознания) и лично-творческий (в литературе середины XVIII – XX в.). Каждый из этих трёх типов лирического субъекта должен быть понят во всём его своеобразии, но должно быть осознано и инвариантное свойство лирики, по-разному проявляющееся в этих трёх исторических формах» (в последнем предложении выделено мною. – М. Т.) [2: 113]

Материалом для настоящей публикации послужили тексты лирических произведений представителей современной женской поэзии – Ю. Мориц, и Л. Миллер, созданные в конце прошлого и в нынешнем столетии (мы придерживаемся точки зрения, в соответствии с которой границы понятия «современная литература» очерчиваются началом постперестроечного периода (90-е годы XX века) и настоящим временем). Соответственно, опираясь на приведённую выше точку зрения С. Н. Бройтмана о типах лирического субъекта в разные эпохи существования лирики, основное внимание мы уделим лирическому субъекту лично-творческого характера.

Наибольшие возможности для воплощения лирического субъекта лично-творческого характера создаются, по общему мнению исследователей, в автopsихологической лирике (противопоставляемой лирике ролевой либо сюжетной), к которой относят «стихотворения, являющие собой акт прямого самовыражения поэта» [7: 314]. Именно

такого рода поэзия и является, по мнению В. Е. Хализева, «магистралью лирического творчества»: «лирике в её доминирующей ветви присуща чарующая непосредственность самораскрытия автора, «распахнутость» его внутреннего мира. Так, вникая в стихотворения А. С. Пушкина и М. Ю. Лермонтова, С. А. Есенина и Б. Л. Пастернака, А. А. Ахматовой и М. И. Цветаевой, мы получаем весьма яркое и многоплановое представление об их духовно-биографическом опыте, круге умонастроений, личной судьбе» [7: 315].

Таким образом, современное представление о воплощённом в большинстве лирических произведений коммуникативном акте (безусловно эстетического свойства), принадлежащих прежде всего к автопсихологической лирике, может быть сведено к словесно-художественному осмыслению в рамках создаваемой поэтом лирической структуры как минимум двух взаимодействующих сознаний: сознания лирического субъекта и сознания самого художника слова, автора произведения (С. Н. Бройтман определяет эту особенность лирики близких нам эпох как «интерсубъектность», противопоставляемую «моносубъектности» в других литературных родах, а также в лирике значительно более ранних периодов развития [см. об этом подробнее в работе: 3]).

Большинство принадлежащих к автопсихологической лирике произведений написаны от первого лица, что, безусловно, усиливает иллюзию тождественности автора-поэта и лирического субъекта. Таково, к примеру, приводимое далее стихотворение Юнны Мориц, написанное в 1998 году:

Меня от сливок общества тошнит!..
В особенности – от культурных сливок,
от сливок, взбитых сливками культуры
для сливок общества.
Не тот обмен веществ,
недостаёт какого-то фермента,
чтоб насладиться и переварить
такое замечательное блюдо
могла и я – как лучшие умы.
Сырую рыбу ела на Ямале,
сырой картофель на осеннем поле,
крапивный суп и щи из топора
в подвале на Урале.
Хлеб с горчицей,
паслён и брюкву, ела промокашку,
и терпкие зелёные сливки,
и яблочки, промёрзшие в лесу, –
и хоть бы что!..
А тут, когда настало
такое удивительное время
и всё, что хочешь, всюду продаётся –
моря и горы, реки и леса,
лицо, одежда, небеса, продукты,
включая сливки общества, – тошнит

меня как раз от этих самых сливок,
чудесно взбитых...
Да и то сказать,
от тошноты прекрасней всех мелисса [5].

В приведённом стихотворении явно присутствуют лингвистические сигналы, указывающие на активность лирического субъекта, который непосредственно участвует по всех изображаемых событиях (см. выделенные в тексте личные местоимения в разных падежных формах, а также относящиеся к лирическому субъекту глагольные формы): Меня от сливок общества тошнит! ... Сырую рыбу ела на Ямале, / сырой картофель на осеннем поле, / крапивный суп / щи из топора / в подвале на Урале. / Хлеб с горчицей, / паслён и брюкву, ела промокашку, / и терпкие зелёные сливки, / и яблочки, промёрзшие в лесу. При восприятии рассматриваемого стихотворения у читателя – в первую очередь того, которого исследователи определяют как читатель наивный, – возникает довольно сильный соблазн «приравнять» лирического субъекта и автора; этому способствует и доминирующая в произведении (избранная поэтессой) стилистическая тональность произведения, явно ориентированная на обиходно-разговорное общение (ср., в частности, лингвистические «сигналы: явно разговорные обороты да хоть бы что, да и то сказать; разговорное образование промокашка от нормативно-литературного промокательная бумага; слова с суффиксами субъективной оценки зелёные сливки, яблочки и др.).

Помимо этого, в стихотворении активно используется бытовая лексика, образно конкретизирующая процесс пищеварения (переваривания, по выражению лирического субъекта): (крапивный) суп, щи (из топора), хлеб, горчица, паслён, брюква, тошнит и т. д., – придающая лирическому повествованию определённую натуралистичность и, с одной стороны, очевидно приближающая произведение к наивному читателю, с другой – в некоторой степени «приземляющая» традиционную сосредоточенность лирики как рода литературы на своеобразии внутреннего мира человеческой личности. Однако все перечисленные особенности характеризуют формы проявления в лирической структуре собственно лирического субъекта, именно ему принадлежащую «зону» словесного пространства текста, помимо которой в лирическом стихотворении существует и «зона» автора-поэта, представленная менее эксплицитно, но в то же время и создающая преимущественно ту семантическую глубину и полифонию, которые отличают лирику от других литературных родов.

Авторское поэтическое сознание проявляется в данном случае не столько на текстовом, сколько на подтекстовом уровне и выражается прежде всего, по нашим наблюдениям, в активном использовании интертекстуальных приёмов; системе образных средств, ориентированных на подчёркивание двуплановости (иногда – многоплановости) создаваемых поэтом образов, а также в композиционном оформлении лирической структуры.

Так, одним из ключевых выражений рассматриваемого стихотворения является фразеологизированное выражение сливки общества, которым (нередко – иронично) обозначают самую лучшую (либо считающую себя таковой) часть того или иного социума. Это выражение многократно, с использованием различных приёмов, обыгрывается поэтом в индивидуально-авторском ключе, что и является одной из форм выражения в произведении авторского сознания. Среди этих приёмов наиболее значимыми представляются

следующие: а) трансформация устойчивого выражения в результате обыгрывания в стихотворении полисемантической одного из компонентов (сливки) – в данном случае это дополнение реализуемого в устойчивом выражении переносного значения прямым значением слова, «гастрономическим»: ‘верхний густой и жирный отстой молока’ (словосочетание взбитые сливки); б) образование целого ряда тропов, образно конкретизирующих и художественно уточняющих созданный в произведении двуплановый образ: эпитетов (культурные сливки и сливки, чудесно взбитые); развёрнутой метафоры, включающую и традиционную (бинарную генитивную) метафору (сливки, взбитые сливками культуры / для сливок общества); перифрастического обозначения созданного (при этом уже двупланового) образа – такое замечательное блюдо и некоторые другие художественно-изобразительные средства.

Анализ отличий словесно-художественных проявлений автора и лирического субъекта в стихотворении позволяет в определённой степени разграничить и их представленность в композиционном оформлении произведения: участки текста, на которых абсолютно сознание автора стихотворения, представляются в большей мере (хотя и не абсолютно) ориентированными на литературную норму и более насыщенными разного рода художественно-изобразительными средствами (в частности, фрагмент, охватывающий строки со второй по девятую). Та же часть лирического текста, где «главствует» лирический субъект, выглядит более эмпирически-конкретной и очевидно ориентированной на разговорную сферу общения (строки с десятой по восемнадцатую). При этом заключительная часть стихотворения (с девятнадцатой строки и до конца) отличается, на наш взгляд, особо тесным взаимодействием сознаний автора и лирического субъекта: в ней переплетены и свойственные каждому из них стилистические тональности, и – что особенно примечательно – более характерный для лирического субъекта эмпирический план и преобладающий в выражении авторского сознания план обобщающий.

В приводимом ниже стихотворении Ларисы Миллер столь явного противопоставления сознаний автора и лирического субъекта, как у Юнны Мориц, не наблюдается, хотя приводимое ниже произведение (1997 год) также представляется нам интересным с точки зрения способов воплощения в лирической структуре взаимодействующих сознаний (автора и лирического субъекта):

Постой же, время, не теки.
Постой со мною у реки
Такой медлительной и сонной.
Пусть жизнь покажется бездонной
Упрямым фактам вопреки.
На этом тихом берегу
Поверить дай, что всё смогу,
Что ничего ещё не поздно,
Что я... «И ты это серьёзно?», –
Шепнуло время на бегу [4].

Стихотворение Л. Миллер, с нашей точки зрения, значительно более однородно по своей стилистической тональности, нежели приводимое ранее стихотворение Ю. Мориц, что, как представляется, свидетельствует и о большей близости сознаний поэта и лирического субъекта произведения. С общим философско-размышляющим тоном

произведения диссонирует лишь одна – явно разговорная – реплика (И ты это серьёзно?), вложенная в уста центрального образа стихотворения – времени – и являющая одним из приёмов конкретно-образного осмысления автором этой философской категории. Собственно, всё стихотворение и композиционно, и семантически базируется на охватывающей всю лирическую структуру развёрнутой метафоре (олицетворение времени), задающей и двуплановость художественного смысла, и явную близость поэта и лирического субъекта.

Наши наблюдения, таким образом, подтверждают высказанную С. Н. Бройтманом мысль о том, что «специфическая для лирики форма отношений автора и героя породила своеобразие её речевого строя. В ней – в силу необъективируемости героя и отсутствия его жёстких (внешних) границ – субъект-субъектное напряжение создаёт концентрированную форму речеведения и проникновения двух голосов в слово. Результат этого – давно замеченные особенности лирического высказывания: выдвигание на первый план проявленного по сравнению с выраженным (Анандавардхана), сжатость и «внутренняя глубина лирического выражения» (Гегель), семантическая осложнённость (Б. А. Ларин) и особая форма двуголосия» (выделено мною. – М. Т.) [1: 110].

В то же время следует констатировать, что конкретные формы своеобразия речевого строя лирических произведений, обусловленные разными степенью и характером воплощённых в лирических произведениях сознаний автора и лирического субъекта, изучены в настоящий момент ещё крайне недостаточно – как в общетеоретическом плане, так и с точки зрения отражения в них индивидуально-стилистических особенностей того или иного поэта.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Бройтман С. Н. Лирика / С. Н. Бройтман // Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий / [гл. науч. ред. Н. Д. Тмарченко]. – М.: Издательство Кулагиной, Intrada, 2008. – С. 109 – 112.
2. Бройтман С. Н. Лирический субъект / С. Н. Бройтман // Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий / [гл. науч. ред. Н. Д. Тмарченко]. – М.: Издательство Кулагиной, Intrada, 2008. – С. 112 – 114.
3. Бройтман С. Н. Русская лирика XIX – начала XX века в свете исторической поэтики. (Субъектно-образная структура). / С. Н. Бройтман. – М.: Российский гос. гуманитарный университет 1997. – 307 с.
4. Миллер Лариса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.stihi.ru/2011/08/03/3007> дата обращения: 09.08.2017
5. Мориц Юнна [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://owl.ru/morits/stih/to019.htm> дата обращения: 09.08.2017
6. Тынянов Ю. Н. Блок / Ю. Н. Тынянов // Тынянов Ю. Н. Поэтика. История литературы. Кино. – М.: Наука, 1977. – С. 118 – 123.
7. Хализев В. Е. Теория литературы / В. Е. Хализев. – М.: Высшая школа, 2000. – 390 с.
8. Энциклопедический словарь юного литературоведа / Сост. В. И. Новиков. – М.: Педагогика, 1988. – 416 с.
9. Susman M. Das Wesen der modernen Lyrik. – Stuttgart, 1910.

Торговец М. А., здобувач

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків

ПРО СВОЄРІДНІСТЬ ЛІРИЧНОГО СУБ'ЄКТУ В СУЧАСНІЙ ЖІНОЧОЇ ПОЕЗІЇ

Стаття присвячена одній з найбільш складних та далеко не вирішених сьогодні проблем сучасного літературознавства – аналізу способів втілення у ліричному творі поета та образу героя (дійової особи), що створений автором. На матеріалі сучасної жіночої лірики зроблено спробу виявити й описати художньо-зображувальні засоби і прийоми, що найбільш активно залучаються поетами з метою відобразити у ліричному творі взаємодію свідомості його автора та героя.

Ключові слова: лірична структура, автопсихологічна лірика, ліричний суб'єкт, автор-поет, художньо-зображувальні засоби і прийоми.

Torgovets M. A., competitor

Kharkiv national pedagogical university named after Hryhoriy Skovoroda, Kharkiv

ABOUT THE PERFORMANCE OF A LYRICAL SUBJECT IN THE MODERN FEMALE POETRY

The article is devoted to one of the most complex and far from solved problems of contemporary literary criticism today – the analysis of the ways of embodiment in the poet's lyrical work and the image of the hero (personage) created by the author. On the basis of the modern female lyrics an attempt is made to identify and describe the artistically-imaginative ways and methods most actively attracted by poets in order to reflect in the lyrical work the interaction of the consciousnesses of its author and hero.

Key words: lyric structure, autopsychological lyrics, lyrical subject, author-poet, artistic-visual methods.

УДК 81'42:82-14

Чжоу Хунвей, соискатель

Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Харьков

ОСМЫСЛЕНИЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОГО ПОТЕНЦИАЛА ЛЕКСЕМЫ СЕРДЦЕ СОВРЕМЕННОЙ ЛИРИКОЙ

Статья посвящена анализу современных лирических контекстов (Н. Матвеевой, Ю. Мориц, Л. Миллер), в которых функционирует номинация СЕРДЦЕ, уже в языке обладающая довольно обширным лингвокультурным потенциалом. На конкретных текстовых примерах продемонстрировано, с помощью каких средств и способов современные поэтессы образно осмысливают и расширяют имеющуюся у слова «сердце» лингвокультурную семантику.

Ключевые слова: лирический контекст, лингвокультурный потенциал, семантика, образность, авторское осмысление.

© Чжоу Хунвей, 2017

Лексема *сердце*, как уже не раз отмечалось исследователями, принадлежит к числу языковых единиц, наиболее активно употребляющихся в различных коммуникативных сферах и функциональных стилях как современного языка, так и языка предшествующих периодов (в частности, русского языка XIX века, где в художественных произведениях можно обнаружить множество употреблений слова *сердце* в самых разнообразных контекстах). О частотности данной номинации в современном русском языке свидетельствует, к примеру, факт включения слова «сердце» во **все** лексические минимумы для изучающих русский язык на разных уровнях подготовки иностранцев, начиная с самого краткого, состоящего всего из 500 слов («Список 1. 500 наиболее употребительных русских слов» в перечне «Градуальные лексические минимумы русского языка» [2: 37 – 278]).

Цель настоящей публикации – анализ функционирования в современных лирических текстах различных семантических вариаций лексемы *сердце* в аспекте отношения поэтов-лириков к лингвокультурному потенциалу данной номинации: выявление акцентов на актуализации уже приобретённых используемой номинацией лингвокультурных характеристик; изучение образно-семантических преобразований, происходящих в результате авторского обращения с привлекаемым языковым материалом, и т. д.

Известный лингвокультуролог В. А. Маслова определяет предмет лингвокультурологии как «единицы языка, которые приобрели символическое, эталонное, образно-метафорическое значение в культуре и которые обобщают результаты собственно человеческого сознания – архетипического и прототипического, зафиксированные в мифах, легендах, ритуалах, обрядах, фольклорных и религиозных дискурсах, поэтических и прозаических художественных текстах, фразеологизмах и метафорах, символах и паремиях (пословицах и поговорках) и т. д.» (выделено мною. – Х. Ч.) [3: 36]. Лексема *сердце*, как легко убедиться, уже в качестве элемента системы русского языка (не речи!) обладает рядом признаков, заслуживающих безусловного внимания для исследования с лингвокультурологических позиций – мы попытаемся продемонстрировать это, опираясь на данные нескольких лексикографических источников различного типа.

О наличии в семантическом объёме анализируемой лексемы лингвокультурных характеристик свидетельствует уже характер её лексикографических фиксаций: все существующие толковые словари отмечают у лексемы *сердце* несколько значений, часть из которых является переносными (а значит, по определению содержит в себе возможности для образного осмысления); словарные статьи, посвящённые рассматриваемой лексеме, непременно включают разного рода паремии и идиомы с компонентом *сердце* (объём входящих в ту или иную словарную статью единиц подобного рода определяется как объёмом включаемого в словарь материала, так и его задачами). Приведём в качестве подтверждения фрагмент из словарной статьи «Сердце» одного из популярных сегодня однотомных толковых словарей русского языка – «Большого толкового словаря современного русского языка» под редакцией С. И. Кузнецова (при цитировании сохранены используемые в словаре сокращения): «**СЕРДЦЕ** ... 1. Центральный орган кровообращения в виде мускульного мешка, находящийся у человека в левой стороне грудной полости. *Здоровое, больное с. у кого-л. Молодое с. Учащённый ритм сердца. Ангина даёт осложнение на с. В с. прослушиваются шумы.*

Порок сердца (болезнь сердечных клапанов). *Разрыв сердца. Операция на* (открытом) *с. Пересадка сердца. С. шалит, сдаёт* (разг.). *С. бьётся, стучит, колотится* (обычно о проявлении усталости, тревоги, волнения). *С. падает, дрогнуло, оборвалось* (о внезапном ощущении тревоги, испуга). *С. разрывается, сжимается, ёкает, щемит, замирает* (о состоянии неожиданной радости, тоски, душевной боли и т. п.). *Слушать с замиранием сердца* (с напряжённым вниманием, особой трепетностью). *У вас есть что-нибудь от сердца?* (разг.: от болей в сердце). || Место на левой стороне груди, где находится этот орган. *Выстрелить, попасть в с. Хвататься за с.* (о состоянии боли, сердечного приступа). *Прижать руки к сердцу* (обычно в знак мольбы, признательности, взаимопонимания и т. п.). *Положа руку на с.* (чистосердечно, искренне). | Символ отзывчивости, доброты. *Нет у тебя сердца. Сердца не хватит жалеть всех.* | Символ любовной привязанности, склонности. *Растревожил ты мне с. своим появлением! Покорить чьё-л. с.* (заставить ответить взаимностью, подчинить своей воле). *Пронзить, разбить чьё-л. с.* (о любовной драме). *Предложить свою руку и с.* (формула признания в любви с предложением вступить в брак). *С. сердцу весть подаёт* (о любящих, постоянно думающих друг о друге людях). *Дама сердца* (высок.: о любимой). *Друг сердца* (о любимом или любимой). *С. моё* (обращение к близкому, любимому человеку). ... 3. Внутренний мир человека (сфера эмоций, интуиции и т. п.; обычно в противопоставлении рассудку, разуму; душа). *Трогать, потрясать, зажигать с. зрителей. Надрывать чьё-л. с. Затаить в с. горечь, обиду. На с. накипело, наболело. На с. тяжело, легко, тоскливо* (о таком состоянии, настроении). *Открыть кому-л. своё с.* (поделиться самым интимным, задушевным). *С. просит чего-л.* (о внутреннем желании). *В глубине сердца* (глубоко внутри). *Чувствовать, жить сердцем* (о руководящей, доминирующей роли эмоциональной сферы в жизни некоторых людей). *Уколоть, ужалить в самое с.* (сильно обидеть, уязвить до глубины души). *Ум сердца* (о способности некоторых людей правильно руководствоваться в своих поступках и действиях эмоциями, интуицией). *Память сердца* (способность человека сохранять в душе какие-л. воспоминания). *По велению, зову сердца* (высок.; по голосу совести, исходя из эмоционального побуждения). *Всем сердцем с вами* (всем своим существом, всей душой). *Ничто не шевельнулось в моём с.* (о чувстве безразличия, равнодушия по отношению к кому-, чему-л.). *Откуда ты узнала, о моей болезни?* – *С. подсказало. Песня растревожила мне с. И запало это слово в самое с. От всего сердца добра вам желаю* (искренне). *Петербург с детства покорило моё с. Говорю это с чистым* (открытым) *сердцем* (с полной открытостью и искренностью), *жить в чьём-л. с.* (сохраняться в памяти, в душе). *Болеть всем сердцем за кого-л.* (всем существом). ... 5. Разг. Гнев, раздражение, злоба. *Ругнуться в сердцах* (в таком состоянии). *Держать с. на кого-л.* (быть недовольным, затаить злобу на кого-л.). *Сорвать с. на ком-л.* (выплеснуть свой гнев, раздражение, злобу на кого-л.). *С. отойдёт* (о состоянии успокоения после гнева, раздражения). 6. чего. Центр, главная часть чего-л. *С. города. Проникнуть в сердце неприятельского тыма. Ядро – с. атома. Москва – с. нашей Родины.* ♦ **Скрепя сердце** (см. Скрепить). **Сердце горит.** О состоянии сильного возбуждения, волнения (обычно от любви). **Сердце выиграло.** О внезапном чувстве радости, любви. **Сердце кровью обливается.** О сильном чувстве сострадания, участия, горести. **Сердце не лежит к кому-чему.** Нет расположения, не нравится кто-, что-л. **Сердце не на месте у кого.** О состоянии дурного предчувствия, тревоги. **Брать (взять,**

хватать) за сердце. Производить сильное впечатление, волновать. **Принимать близко к сердцу.** Относиться с большим сочувствием, сильно переживать. **Вырвать из сердца кого-что.** Решить навсегда забыть, перестать думать о ком-, чём-л. **Как (словно) ножом по сердцу.** Очень неприятно, огорчительно. **Нож в сердце** (см. Нож). **На сердце кошки скребут; Скребёт на сердце.** О крайне тоскливом состоянии, настроении. < **По сердцу, нареч. в фанкц. сказ.** По вкусу, по нраву. *Книга пришлась по сердцу. Ваше признание мне по сердцу. Сердчишко . . .* Ласк. (1 – 4 зн.). *С. забилося. С. побаливает. Сердечко; Сердечный* (см.)» [1: 1177 – 1178].

Приведённая словарная статья, несмотря на довольно существенное её сокращение, на наш взгляд, убедительно демонстрирует богатый лингвокультурный потенциал лексемы *сердце*: из отмеченных словарём шести значений четыре принадлежат к переносным; каждое из значений, будучи включённым в разные микро- и иного рода контексты, соответственно формирует смысловые ряды с различной степенью образной конкретизации обозначаемых номинацией *сердце* понятий либо связанных с этой номинацией явлений, процессов и т. д. (причём в эти ряды входят компоненты, отличные не только по семантике, но и по стилистической окраске и другим признакам, – ср., например: *Память сердца* (способность человека сохранять в душе какие-л. воспоминания). *По велению, зову сердца* (высок.; по голосу совести, исходя из эмоционального побуждения) и т. д.

Очевидного внимания заслуживает и представленный в словарной статье корпус фразеологических единиц с компонентом *сердце*, насчитывающий 14 единиц, – лингвокультурологи единодушны во мнении о том, что фразеология в любом языке является одной из наиболее выразительных – в плане обладания лингвокультурной семантикой – групп языкового материала, «ценнейшим источником сведений о культуре и менталитете народа» [3: 43]. При этом следует отметить, что толковый словарь ожидаемо включает в словарную статью лишь наиболее употребляемые фразеологические единицы с толкуемым словом; в специализированном лингвистическом источнике – фразеологическом словаре [4: 230 – 235] – насчитывается значительно больше устойчивых выражений с рассматриваемым компонентом: 69 (!).

Из сказанного выше можно сделать вывод, что лексема *сердце* обладает в современном русском языке довольно объёмным лингвокультурным потенциалом, который, будучи введённым в разные по характеру тексты (в речевые произведения), может быть использован, безусловно, либо трансформирован в русле решаемых в речевом произведении авторских задач; особенно широкие возможности, в связи с преобладанием эстетической функции, открываются в этом случае в пространстве словесно-художественных произведений разной литературно-родовой и жанровой принадлежности.

Обратимся к анализу конкретных примеров из современных лирических произведений, в которых номинация *сердце* функционирует достаточно часто. Так, в стихотворении «Любовь – игра без правил?» Н. Матвеевой слово *сердце* употреблено дважды:

Игры в Любовь –
Вода в кровь!
Правила есть везде,
На Небе и на Земле.

Не станет ручей серебриться
Без Солнца,
поплекнут краски ситца.
Не станут моря о скалы биться
Без Луны,
оумеют наши лица.

Мы живём в паутине,
не замечая правил в рутине,
Но сердце правила знает,
Даже когда ум их отвергает!

Жизнь только кажется рулеткой,
Если с сердцем общаешься редко.
Земные дороги ткнут Боги,
Но по дорогам идут наши ноги! (выделено мною. – Х. Ч.) [5].

В обоих случаях употребления номинации сердце: *сердце правила знает* и *с сердцем общаешься редко* – автор опирается на имеющиеся у лексемы переносные значения ('внутренний мир человека (сфера эмоций, интуиции и т. п.; обычно в противопоставлении рассудку, разуму; душа)' и 'душевные качества, характер человека (о человеке с такими качествами, характером)'), однако осмысливает их в индивидуально-авторском ключе, вводя в две глагольные олицетворяющие метафоры.

Примерно по такому же принципу образно осмысливается лексема *сердце* и в стихотворении Л. Миллер «Жизнь идёт, не умирает...»:

Жизнь идёт, не умирает.
Сердце сладко замирает.
Что там завтра ждёт меня –
Рано утром, среди дня? (выделено мною. – Х. Ч.) [6].

В данном случае автор также опирается на образное содержание, уже сформированное словом в системе языка, о чём свидетельствует его фиксация в лексикографических источниках – ср., в частности, иллюстративный материал к первому из значений лексемы *сердце* в приводимом ранее фрагменте из толкового словаря: «*Сердце разрывается, сжимается, ёкает, щемит, замирает* (о состоянии неожиданной радости, тоски, душевной боли и т. п.). *Слушать с замиранием сердца* (с напряжённым вниманием, особой трепетностью)» (выделено мною. – Х. Ч.) [1: 1177]. Следовательно, функционирующая в стихотворении Л. Миллер метафора создана на основе метафоры *языковой (стёртой)* путём добавления к ней распространителя *сладко*: *сердце сладко замирает*, в результате чего возникает новый, нестандартный образ, посредством которого автор удаётся более точно передать внутреннее состояние лирического героя.

Заслуживает внимания и образ, созданный в стихотворении Ю. Мориз «Мой ангел на меня сердит...», где слово *сердце* становится распространителем в трансформированном автором фразеологизме сидеть в печёнках; фрагмент из этого стихотворения приводится ниже:

Так дружелюбнее взгляни,
Мой ангел, на амуров лёгких!
Их стрелы – пусть они одни! –
Сидят в печёнках, в сердце, в лёгких, –
Не вынимай, пускай поют
И гнёзда выют в душе высокой!
Они пусть лучше закроют,
Чем клювы пошлости жестокой (выделено мною. – Х. Ч.). [7].

Фразеологизм *сидеть в печёнках* имеет в русском языке следующее значение: «**СИДИТ В ПЕЧЁНКАХ** у кого. Прост. Презр. Предельно досаждают, раздражает кто-либо или что-либо» [4: 237]. В стихотворении Ю. Мориц этот фразеологизм, уже обладающий выраженной экспрессией, в результате авторской трансформации (дополнения ещё двумя компонентами – *в сердце, в лёгких*) превращается в центр создания яркого и нестандартного метафорического образа: *их* [амуров] *стрелы сидят в печёнках, в сердце, в лёгких*, – весьма оригинально характеризующего лирического героя. Примечательно, что компонент *сердце* в данном случае функционирует в лирической структуре в нескольких – как минимум в двух – значениях (‘центральный орган кровообращения в виде мускульного мешка, находящийся у человека в левой стороне грудной полости’ и ‘внутренний мир человека (сфера эмоций, интуиции и т. п.; обычно в противопоставлении рассудку, разуму; душа)’), что, в свою очередь, играет существенную роль в формировании семантической полифонии лирического произведения.

Таким образом, наши наблюдения подтверждают высказываемые многими исследователями мысли о том, что художественный текст способен не только полно и разнообразно продемонстрировать разного рода характеристики слова, приобретённые им в системе языка, но и сформировать – в результате образного осмысления в русле индивидуально-авторского подхода – ряд его новых качеств, обогащающих тем самым и язык, «представителем» которого данное слово является.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Большой толковый словарь русского языка; сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб.: «Норинт», 1998. – 1536 с.
2. Лексические минимумы современного русского языка / В. В. Морковкин, Ю. А. Сафьян, Е. М. Степанова, И. В. Дорофеева; под ред. В. В. Морковкина. – М.: Русский язык, 1985. – 608 с.
3. Маслова В. А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
4. Фразеологический словарь русского литературного языка: В 2 т.; сост. А. И. Фёдоров. – Т. 2. Н – Я. – М.: Цитадель, 1997. – 396 с.
5. Матвеева Н. Стихи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://libverse.ru/matveyeva/list.html>; дата доступа: 12.06.2017.
6. Миллер Л. Стихи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vestnik.com/issues/2004/0204/win/miller.htm>; дата доступа: 12.06.2017.
7. Мориц Ю. Стихи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://stihi-russkih-poetov.ru/authors/yunna-moric>; дата доступа: 12.06.2017.

Чжоу Хунвей, здобувач

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків

ОСМИСЛЕННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЛЕКСЕМИ СЕРЦЕ СУЧАСНОЮ ЛІРИКОЮ

Стаття присвячена аналізу сучасних ліричних контекстів (Н. Матвєєвої, Ю. Моріц, Л. Міллер), у яких функціонує номінація СЕРЦЕ, що вже у мові володіє доволі великим лінгвокультурним потенціалом. На конкретних текстових прикладах продемонстровано, за допомогою яких засобів та способів сучасні поетеси образно осмислюють та розширюють лінгвокультурну семантику, що притаманна слову «серце».

Ключові слова: ліричний контекст, лінгвокультурний потенціал, семантика, образність, авторське осмислення.

Zhou Hongwei, competitor

Hryhoriy Skovoroda national pedagogical university, Kharkiv

REFLECTION OF LINGUOCULTURAL POTENTIAL OF LEXEMA HEART IN MODERN LYRICS

The article is devoted to the analysis of modern lyrical contexts (N. Matveeva, J. Moritz, L. Miller), in which the HEART nomination functions, already in the language possessing a rather extensive linguistic and cultural potential. On concrete text examples, it is demonstrated, with the help of which means and methods modern poetesses figuratively comprehend and extend the word «heart» that is available for linguistic cultural semantics.

Key words: lyrical context, linguistic cultural potential, semantics, imagery, author's interpretation.

УДК 821.1001. Селява

Ткачук Р.Ф., канд. філол. наук

Інститут літератури імені Тараса Шевченка НАН України, Київ

ТРАКТАТ АНТОНІЯ СЕЛЯВИ «ANTELENCHUS, TO IEST ODPIS NA SCRIPT USZCZYPLIWIY ZAKONNIKOW CERKWI S.DUCHA, ELENCHUS ZWANY» В КОНТЕКСТІ ПОЛЕМІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ XVII СТ.

У статті подано біографічні відомості київського митрополита, полеміста Антонія Селяви. Розглянуто зміст суперечки Антонія Селяви із Мелетієм Смотрицьким у творі «Antelenchus» щодо першості Риму в християнстві, трактування листа Папи Римського Григорія Великого до константинопольського патріарха Іоанна Постника, Filioque, значення слова «схизма», сходження «святого вогню» у Єрусалимі. Досліджено застосовані автором риторичні прийоми, історичні, богословські джерела обґрунтування думки.

© Ткачук Р.Ф., 2017

Ключові слова: Антоній Селява, полемічна література, Мелетій Смотрицький, церковна унія.

Дослідження творів Антонія Селяви є **актуальним** з огляду на незначну кількість публікацій істориків української літератури, в яких проаналізовано світогляд богослова, стиль ведення полеміки [14; 13; 25; 28; 21]. **Метою** цієї статті є розкриття змісту суперечки Антонія Селяви із Мелетієм Смотрицьким у творі «Antelenchus», розбір персвазивних засобів.

Анастасій Антоній Селява народився близько 1583 р. у шляхетській родині полоцького воєводства Великого князівства Литовського. В 1612 р. він вступив на новіціат монастиря Святої Трійці у Вільні, який проходив разом із Йосафатом Кунцевичем [14: 210]; при хрещенні отримав ім'я Антоній. У 1615 р. Антоній Селява розпочав вивчати теологію у Грецькій колегії св. Афанасія [6: 585], випускниками якої були митр. Велямин Рутський, Ілля Мороховський. Після повернення з Риму його у 1622 р. було поставлено архімандритом Свято-Троїцького монастиря Вільна, настоятелем монастиря в Новогрудку. У 1624 р. митр. Велямин Рутський висвятив Антонія Селяву на Полоцько-Вітебського єпископа [6: 586]. У 1640 р. митр. Рафаїл Корсак номінував Антонія Селяву генеральним вікарієм Київської митрополії і у складеному в Римі заповіті (1640 р.) рекомендував поставити його своїм наступником на митрополичій кафедрі. У 1640 р. король Речі Посполитої Владислав IV затвердив кандидатуру Антонія Селяви на Київську митрополію [6: 586]. Антоній Селява продовжував проект митр. Веляміна Рутського щодо створення Київського патріархату [16: 514], працював над збереженням церковної унії в час козацьких війн [24: 78-80], як от: проти діяв Зборівській угоді (1649 р.) [24: 79]. Йому належить авторство полемічного твору «Antelenchus, to jest odpis na skrypt uszczypliwy zakonnikow cerkwi S. Duchy, Elenchus zwany» (1622 р.), життя Йосафата Кунцевича «Zywot blogoslowionego Jozafata Kunczewicza» (1625 р.) [6: 586]. І. Стебельський у наведених біографічних відомостях Антонія Селяви помилково указав 1613 р. видання «Antelenchus» [13: LXI]. Зауважимо, що в своєму дослідженні послуговуватимось оригінальним текстом твору «Antelenchus, to jest odpis na skrypt uszczypliwy zakonnikow cerkwi S. Duchy, Elenchus zwany» (1622 р.) з огляду на неточності перевидання у праці «Архивъ Юго-Западной Россіи» [10]. Наприклад, замість «Iedna tylko w wierze trudność między nami zostaie o nawyższy zwierzchności Biscupa Rzymyskiego» [11: 3], надруковано: «Iednak tylko w wierze trudność między nami zostaie o nawyszszy zwierzchności biscupa Rzymyskiego» [10: 675], замість «musicie nie radzi palinodim canere» [11: 31-32], надруковано «musicie nie radzi palinodim canere» [10: 702], замість «iako daleko barzieszy wiara nie iest taż u iedna» [11: 33], надруковано «iako daleko barzieszy miara nie iest taż u iedna» [10: 703], замість «Położmysz dla łacnicyszego zrozumienia pewną tych rzeczy liczbę» [11: 36], надруковано «Położmysz dla iaśnieyszego zrozumienia pewną tych rzeczy liczbę» [10: 705]; об'єднано тематичні абзаци [11: 3 ; 10: 675] тощо.

Полемічний твір Антонія Селяви «Antelenchus» [11], назву якого П.Яременко переклав як «Антиспростування» [28: 95], був відповіддю на книгу Мелетія Смотрицького «Elenchus pism uszczypliwych» [12]. Композиція трактату Антонія Селяви характеризується, на відміну від «аморфності» [21: 129] твору Мелетія Смотрицького, продуманістю: книга складається із передмови до читача, двох частин, які вміщують 12 розділів.

Легкість і зрозумілість викладу, лаконічність речень книги Антонія Селяви відзначив М. Соловій [25: 289]. П. Яременко погоджувався із полемічною вправністю унійного автора [28: 95].

Антоній Селява у невеликій за обсягом передмові подав фрагмент 140-го псалма ізраїльського царя Давида [15: 723], слова якого підкреслювали читачеві прийняття уніатами, як цього навчає Святе Письмо, напучування праведників. Проте, «ядовите вичитування», «корчемне лаяння», «немилосердні» [11: 1] звинувачення автора твору «Elenchus pism uszczypliwych» унійної ієрархії в апостазії [12: 629] Антоній Селява вважав «несправедливими» [11: 1], через що поставив завдання «покарати» [11: 1], напоумити його [11: 1]. Цитування богословом анонімного вірша латинською мовою, перекладеного у творі, художньо розкривало читачеві вибрану ним стратегію полемізування з окремими тезами, «насмішками» [11: 1-2] Мелетія Смотрицького:

«Ulcisci qui cupit inuidum,
Contemnat: veluti fortis equus
Canum latratus minimorum
Alto pectore negligit.
Chcesz li się nad człowiekiem zemścić zazdrośliwym,
Nieprzeciwnie się jego uczynkow złośliwym.
Iako więc koń śpantały kundyska małego
Znieważa, choć gniewliwie nań szczerkaiącego.

Послугуючись «топосом смирення», Антоній Селява зауважив читачеві малозначність книги «Antelenchus», яку він присвятив звеличенню Святої Трійці [11: 3].

Назва першого розділу трактату «Co nas rozni od siebie» [11: 3-4] розкриває мету Антонія Селяви визначити відмінності між унійними і православними богословами, через які велася суперечка. Застосування автором алюзії на «гімн любові» апостола Павла вказувало читачеві на можливість прийняття обома сторонами діалогу догматичних розбіжностей, маловажність яких для об'єднання, писав він, було доведено у попередніх творах уніатів, як от: митр. Іпатієм Потієм, Левом Кревзою [11: 3]. Так, підсумував Антоній Селява, православні богослови не коментували думку унійних авторів про семантичну тотожність віросповідних формул «від Отця через Сина», «від Отця і від Сина», натомість полемізували щодо факту доповнення латинниками Символу віри, що було другорядним. Автор не вважав перешкодою для прийняття церковної унії полеміку щодо опрісноків, оскільки уніати зберегли грецький обряд причащення. Спільними для східного і західного християнства, твердив богослов, були молитви до святих, уявлення про затримання душ після тілесної смерті. На думку Антонія Селява, вторинними були питання щодо календаря, бороди, вус священнослужителів, з чим міг погодитися Мелетій Смотрицький [11: 3]. Богослов називав посутньою відмінністю між унійними і православними церковниками артикул про верховенство римських пап, прикладом чому був твір «Elenchus pism uszczypliwych», в якому висловлено думку, що «Generalnego episcopa, ktorego zwierzchnym biskupem nazywacie, Serkiew Boża nie znała nigdy» [12: 616]. Утім, Антоній Селява, переконуючи читача у малозначності догматичних розбіжностей, зазначив, що у приватних бесідах православні священики погоджувалися з уніатами у питанні першості Римської кафедри [11: 3].

Антоній Селява зосередився у другому розділі твору «Ze wszytka starożytność Biskupom Rzymskim przyznawała władzę powszechną» [11: 4-10] на доведенні православним

богословам визнання Східною церквою верховенства римських пап. Автор називав твердження Мелетія Смотрицького про те, що уніати не знаходили доказів обґрунтувати владу Риму в історичному християнстві [12: 628] «*crassa ignorantia*»¹, або «*sycophantia*»² через розкриття цього питання Левом Крвзою у другій частині книги «*Obrona iednosci cerkiewney*» [5: 7-10]. Антоній Селява навів у творі окремі фрагменти праці Лева Крвзи, в яких цитовані тексти давньоукраїнських житійних збірників характеризували богословську думку Східної церкви щодо першості Римської кафедри у християнстві. Ігнорування Мелетієм Смотрицьким цих богослужбових книг, твердив полеміст, виявляли його церковним реформатором, зодягненого в ризи православного священника («*Ruska sukienka odziany*») [11: 6]. Цю думку Антонія Селяви було відтворено Іваном Дубовичем у творі «*Hierarchia abo Zwierzchnosc w Cerkwi Bozey*» (1644 р.) [2: 253]. Антоній Селява подав у творі уступи з четьмінаєв житій римських пап Сильвестра (2-ге січня), Григорія Великого (18-те лютого), Лева I (12-березня), казання Кирила Олександрійського (16-те липня), листа Теодора Студита (11-те листопада) до Папи Римського Лева III, в яких єпископів Західної церкви іменовано «першопрестольниками», «главами Христової церкви», «вселенськими архієпископами», «наступниками апостола Петра» [11: 4-6; 5: 7-9]. Наведені цитати з богослужбових книг Грецької церкви слугували полемісту звинуватити Мелетія Смотрицького в віровідступництві, який зі свого боку писав про апостазію уніатів [12: 629; 11: 6].

Доведення Антонія Селяви розуміння у східному християнстві першості Риму доповнювали цитати польською і грецькою мовами праць візантійських отців церкви. Полеміст емоційно порівнював православних богословів в Україні із кажанами через те, що вони «не бачили так ясну річ» [11: 7], не брали до уваги творів Василя Великого, Григорія Богослова, Іоанна Золотоустого, Афанасія Великого, в яких порушено питання старшинства римських пап. Думка цих ієрархів, міркував Антоній Селява, була авторитетною для українських полемістів. Наприклад, лист Іоанна Золотоустого до Папи Римського Інокентія I у справі позбавлення його сану олександрійським патріархом Теофілом через викриття ним вад імператорського двору, церковної ієрархії, Антоній Селява трактував як доказ визнання верховенства римських пап над Константинопольським, Олександрійським, Антіохійським, Єрусалимським патріархатами [17: 550-556]. Полеміст висловив цю думку у формі риторичного запитання: «*Iakoż może cassować ieden drugiego decret, abo karać ieśli obadwa rowni są sobie?*» [11: 9].

Першість Римської церкви у християнстві, твердив Антоній Селява, підтверджували імператори. Покликаючись на поширене в Україні з XII ст. житіє св. Олексія, чоловіка Божого (17-те березня), автор розповів читачеві про молитву державців Гонорія і Аркадія до аскета, в якій єпископа Риму було названо «отцем цілого світу» [11: 9]. Полеміст обґрунтував визнання візантійськими монархами влади римських пап у церкві уставом імператора Юстиніана. Цей звід законів, писав богослов, містив лист до Папи Римського Іоанна II, в якому відзначено його владу у Візантії як «голови всіх святих церков» [11: 10].

Антоній Селява полемізував із твердженням Мелетія Смотрицького, котрого він називав у творі «Еленхом» [11: 12], що єпископи Риму не погоджувалися із першістю своєї

¹ пер. з лат. *crassa ignorantia* – грубе невігластво.

² пер. з лат. *sycophantia* – шахрайство, обман.

кафедри, протиборствували застосуванню титулу «вселенський патріарх». Православні автори аргументували цю думку висловленим Папою Римським Григорієм Великим застереженням Константинопольському патріарху Іоанну Постнику наслідувати гордість Люцифера, посягати на верховенство Христа в Церкві» [12: 625 ; 1: 79]. Антоній Селява протиставив цитованому православними богословами фрагменту епістоли Григорія Великого уступі листів римських пап: Юлія I (337 – 352 рр.) до східних патріархів у питанні виправдання Афанасія Олександрійського, що зазнав переслідувань з боку імператора Костянтина I за збереження незалежності церкви від держави; Дамасія I (366 – 384 рр.) до єпископів Нумідії, східних патріархів, які знаходимо в «Історії Церкви» Теодорита Кирського (кн.5, розд.10); Інокентія I (401 – 417 рр.) до єпископів Македонії; Лева I (440 – 461 рр.) до єпископа Фесалонік Анастасія, антиохійського патріарха Максима, першого казанія на День дванадцяти апостолів; Фелікса IV (526 – 530 рр.); Пелагія II (579– 590 рр.) до східних єпископів. Важливим доказом у доведенні Антонія Селяви «старожитнього звичаю» [11: 11] використовувати єпископами Риму титул «вселенський патріарх» були наведені підписи листів Папи Римського Лева I до імператора Маркіяна (epist.57), дружини імператора Феодосія II Євдокії (epist.69), імператора Лева I Макелла (epist.97), які розкривають його розуміння першості Західної церкви: «Leo, Rzymu u powszechney katolickiey cerkwi biskup» [11: 12].

Антоній Селява міркував, що розбір ним наведених у творі «Elenchus pism uszczypliwych» цитат з листів Григорія Великого в контексті його писань доводив «ясніше над полудневе сонце» [11: 18] помилку висновків православних авторів, заперечував їхнє твердження про «хворобу владолубства» [11: 17] римських пап. Суперечка велася навколо висловлювання Григорія Великого: «*Si unus universalis episcopus est, restat, ut caeteri non sint episcopi*»³ (lib.7, epist.69) [11: 15; 12: 623]. Мелетій Смотрицький уважав це міркування Григорія Великого доказом усвідомлення римськими папами помилки застосовувати титул «вселенський єпископ», наділяти себе атрибутами Бога [12: 623]. На думку Антонія Селяви, таке тлумачення православного богослова слів Григорія Великого було необ'єктивним, «взятим зі своєї голови» [11: 15]. Полеміст дослідив, що слово «*universalis*» у богословському доробку Григорія Великого вжито у двох відмінних значеннях: для вираження верховенства Христа в Церкві (*pro singulari et uno solo*) та першості Римської кафедри над східними патріархами (*pro membro principali*) [11: 15]. Розгляд спірного фрагменту невід'ємно від тексту листа, писав Антоній Селява, вказував на те, що у даному випадку слово «*universalis*» має значення у контексті розкриття влади Христа і не стосується системи церковного устрою, як міркував Мелетій Смотрицький [11: 15; 12: 622-623]. Антоній Селява вважав прикладом вживання Григорієм Великим слова «*universalis*» для визначення першості єпископа Риму підпис ним листа до монастиря св. Медарді – «*universalis episcopi*» [11: 15]. Відповідно до трактування слова «*universalis*» у контексті старшунства Риму над східними патріархами, титул «вселенський єпископ» не висловлював погордливість, зневагу римських пап, як твердив Мелетій Смотрицький, а навпаки констатував їхню відповідальність за функціонування церкви на землі [11: 17].

Антоній Селява уважав наведений Мелетієм Смотрицьким вислів Папи Римського Григорія Великого вихопленим з контексту листа до антиохійського патріарха Анастасія

³ пер. з лат. «якщо один є універсальний єпископ, значить, інші не є єпископами».

І Синаїта : «*Nam si unus episcopus vocatur universalis, universa Ecclesia corrui, si unus universalis cadit*»¹. (lib.6, epist.24) [11: 17]. Полеміст назвав православного автора «марним чоловіком» [11: 17] через знехтування у коментарі мети Григорія Великого переконати цими словами патріарха Анастасія I Синаїта у тому, що титул «вселенський єпископ» належить римським папам, а не константинопольським патріархам, серед котрих були ересіархи [11: 17-18]. Розкриті Антонієм Селявою деталі діалогу Григорія Великого із Анастасієм I Синаїтом аргументували читачеві висловлену думку про неточність трактування Мелетієм Смотрицьким згаданого фрагменту листа [11: 17-18].

Дослідження листа Григорія Великого до Костянтини, дочки імператора Тиберія, датованого 1 червнем 595 р., виявляє помилку православних богословів у відтворенні думки святителя щодо застосування титулу «вселенський єпископ» римськими папами. Полемісти сперечалися щодо трактування висловлених Григорієм Великим зауважень Константинопольському патріарху Іоанну Постнику: «*Triste tamen valde est, ut patienter feratur, quatenus despectis omnibus praedictus frater et coepiscopus meus solus conetur appellari episcopus. Sed in hac eius superbia quid aliud, nisi propinqua iam Antichristi esse tempora designatur? Quia illum videlicet imitatur, qui, spretis in sociali gaudio angelorum legionibus ad culmen conatus est singularitatis erumpere dicens: Super astra caeli exaltabo solium meum, sedebo in monte testamenti, in lateribus aquilonis, ascendam super altitudinem nubium, similis ero altissimo (Isaiah 14:13)*» [3: 326-329; 12: 625]. Антоній Селява пояснював Мелетію Смотрицькому, що Григорій Великий у розповіді Костянтині про вчинене святотатство Іоанном Постником через вживання титулу «вселенський єпископ», наданого константинопольським патріархам імператорами Левом I Макеллою, Юстиніаном I [27: 140], не протиборствував називатися «головою всіх церков», утверджував верховенство Риму в християнстві [11: 18-19; 12: 625]. Натомість, автор твору «*Elenchus pism uszczypliwych*» уважав наведений уступ листа доказом незгоди Григорія Великого іменувати себе «вселенським єпископом» [12: 625].

Німецько-американський історик християнської церкви Ф. Шафф констатував важливість врахування політичного контексту для пояснення висловлених міркувань Григорієм Великим щодо титулу «вселенських єпископ» у листах до імператора Маврикія, Костянтини. Вчений писав, що Григорій Великий, зауваживши в посланнях визнання першості Риму єпископами інших церков, розуміння римськими папами блюзнірства цього титулу, намагався на свій бік залучити імператора Візантії у суперечці з Іоанном Постником, щоб на державному рівні заборонити Константинопольському патріарху підписувати свої послання як «вселенський єпископ» [27: 140]. Мелетій Смотрицький відкидав політичну складову написання листів Григорієм Великим до правителів Візантії, східних патріархів. Такий підхід слугував Мелетію Смотрицькому буквально трактувати розповідь Григорія Великого імператору Маврикію про те, що римські папи відмовлялися від «богохульного титулу» [12: 627] «вселенський єпископ», застосований учасниками Халкидонського собору (451 р.) для іменування папи Лева I. Полеміст подав у творі цей фрагмент листа, який аргументував читачеві його думку: «*Certe pro beati Petri Apostolorum principis honore per venerandam Chalcedonensem synodum Romanorum Pontifici [nomen illund blasphemiae] oblatu est, sed nullus eorum unquam hoc singularitatis*

¹ пер. з лат.: «Якщо один єпископ називатиметься вселенським, зруйнується вселенська церква, якщо він упаде».

vocabulum assumpsit, nec uti consentit) [4: 563; 12: 627]. Антоній Селява, на відміну від Мелетія Смотрицького, відзначив читачеві політичний зміст листів Папи Римського Григорія Великого, через що вважав помилкою трактувати його висловлювання текстуально. Зауважимо, що автор дослівно відтворив у трактаті цитату з листа Григорія Великого, відкинувши її доповнення Мелетієм Смотрицьким словами «*nomina illud blasphemiae*», які ґрунтовніше передавали міркування Григорія Великого, підкреслювали критику ним титулу «вселенський єпископ». Упущення Антонієм Селявою емоційно-оцінних слів Григорія Великого щодо іменування римських пап надавало йому можливість переконати читача у правильності свого трактування [11: 15; 12: 627]. Зокрема, підсумував він, Григорій Великий у листі до імператора Маврикія не виступав проти титулування себе «вселенським єпископом», навпаки зміцнював авторитет Римської кафедри [11: 15-16].

Питання верховенства Папи Римського над східними патріархами порушено у розділі «*Czy mamy znać człowieka powszechną głowę, y iеśli taka głowa iеst w Piśmie Świętym y w uchwałach cerkiewnych synodow powszechnych?*» [11: 18-27]. Антоній Селява, послуговуючись метафорами, антитектичним моделюванням мовлення (антонімічні пари: обман – правда, темрява – світло), риторично уобразив критику православних богословів за нерозважність, «*multiplicamus quaestiones sine necessitate*» [11: 18], загмарення розуму темрявою, яку у творі було поставлено завдання розсіяти [11: 18].

Антоній Селява вважав «видимість церкви», одну з її присутніх ознак служіння на землі, «фундаментом» [11: 18] у доведенні Мелетію Смотрицькому поставлення єпископів Риму урядувати вселенським християнством. Автор твору «*Elenchus pism uszczypliwuch*», полемізуючи із митр. Велямином Рутським, відстоював думку, що єдиним головою церкви є Ісус Христос, через що спільноти християн не потребували «вселенських керівників», про яких не було згадки у Святому Письмі: «*Człowieka głowy powszechney nie znamy y znać nie możemy, bo iеy ni w Piśmie Świętym ni w uchwałach cerkiewnych synodow powszechnych nie nauduiemy*» [12: 623]. Антоній Селява, покликаючись на спільність вчення католиків і православних про видимість церкви, підсумував Мелетію Смотрицькому логічність висновку про те, що видиму церкву утворюють конкретні християни, їхній церковний провідник. Відповідно до концепції православних богословів організації церкви, писав полеміст, «красива, непорочна наречена Христа» [11: 19] була «бридким безголовим монстром» [11: 19] через заперечення ними існування вселенського урядника. У видимості церкви, експлікував автор, була необхідність у видимому керівнику, яким Ісус Христос обрав після воскресіння апостола Петра [11: 19-20].

Відсутність у Святому Письмі згадки про «людину вселенського голову» [11: 20; 12: 622] церкви не було для Антонія Селяви причиною відкинути обґрунтування латиників верховенства римських пап. Автор погоджувався із Мелетієм Смотрицьким, що новозавітні тексти не містять «виразно цих слів: «людина голова вселенська» [11: 20], що відзначено у творі «*Elenchus pism uszczypliwuch*». Антоній Селява, полемізуючи із цим аргументом православного богослова, зауважив, що у Біблії не знаходимо слова «Трійця», проте всі християни визнають Бога у Його триєдиній іпостасі. Цей приклад слугував автору доведенню того, що окремі фрагменти Євангелій опосередковано вказують на старшинство апостола Петра над усією церквою, наступниками якого вважали себе єпископи Риму [11: 20-21]. Так, писав Антоній Селява, Папа Римський Григорій Великий, котрий був авторитетом для українського православ'я, констатував на підставі

євангелських текстів головування апостола Петра в церкві [11: 20]. Зважаючи на це, автор дійшов умовисновку, що його супротивники у полеміці, яких він іронічно називав «милими всевидцями» [11: 20], не знали Святого Письма [11: 20-21]. Антоній Селява вважав присутніми доказами першості апостола Петра у Новому Завіті фрагменти Євангелій Іоанна [15: 1218], Луки [15: 1182], Матвія [15: 1101]. Полеміст трактував читачеві діалог Ісуса Христа з апостолом Петром на березі Тиверіадського моря, наведений у Євангелія від Іоанна, так: «A naprzod że one słowa *Ioan.21* «Paś owce moie» znaczą *hanc supremam potestatem* у człowieka powszechną głowę, – iasna rzecz iest. Bo przez to słowko «paś», *ex communi usuloquentium* rozumie się wszelaki urząd pasterski, toż bowiem у iedno iest paść у być pasterzem, а urząd pasterski nie tylko iest dać pokarm owcom, ale też wywodzić ie na paszą у przywodzić z pasze, bronić, rządzić imi у karać ich» [11: 21]. У такий спосіб, зауважив Антоній Селява, пояснювали цей епізод Константинопольський патріарх Іоанн Золотоустий [16: 599], Папа Римський Лев I. На думку автора, поставлення апостола Петра верховним апостолом умотивовували в Євангелії від Матвія метафори фундаменту і ключів, якими Ісус Христос охарактеризував віровизнання учня у бесіді, яка відбулася в околицях Кесарії Филипової [15: 1101; 11: 22-23]. Правильність такого трактування, писав Антоній Селява, підтверджували «LVI Бесіда Іоанна Золотоустого на Євангелія від Матвія» [18: 555], праці Папи Римського Григорія Великого [11: 23].

Антоній Селява обгрунтував у творі «розходження з правдою» [11: 23] твердження Мелетія Смотрицького про те, що акти вселенських соборів не містять відомостей про визнання святими отцями першості Риму. Так, православний автор писав: «Pytacie nas, po inszych niektorych między nami у wami roznicach, czemu byśmy rzymskiego biskupa powszechnym wszytkiego chrześcijaństwa biskupem nie przyznawali? Odpowiadamy wam, że go takiego po wszytkie siedm powszechnie synody cerkiew powszechna nieuznała, która o teу takowey iego zwierzchności у iedną literą w swych kanonach synodalnych wzmianki nie uczyniła» [12: 644]. Антоній Селява зауважив Мелетію Смотрицькому другорядність матеріалів вселенських соборів у розкритті першості римських пап, пояснюючи це тим, що найвищу владу в церкві їм надано Ісусом Христом, а не зібранням людей [11: 23]. Автор аргументував висловлену думку цитуванням послань Папи Римського Геласія I (492 – 496 рр.), до єпископів собору в Римі (494 р.), Папи Римського Миколи I (858 – 867 рр.) до візантійського імператора Михайла III [11: 23]. Антоній Селява знаходив підтвердження визнання пріоритету єпископів Риму в християнстві у католицькій редакції тексту шостого правила Нікейського собору (325 р.), зачитаного на останньому засіданні Халкидонського собору (1 листопада 451 р.), в ньому було написано: «*Ecclesia Romana semper habuit principatum*»¹. Зауважимо, що грецький текст шостого правила Нікейського собору не містив цього речення [26: 153]. Полеміст не деталізував у творі суперечку між посланцями Папи Римського Лева I і східними єпископами на соборі в Халкидоні щодо надання привілеїв константинопольським єпископам [22: 47-48]. Розповідь автора про цю дискусію, внаслідок якої представник Риму Луцентій процитував римський текст нікейського канону могла послабити його доведення [11: 24; 26: 153]. Антоній Селява вважав доказом наділення римських пап титулом «голова вселенської церкви» на вселенських соборах перше (8 жовтня), друге (10 жовтня), третє (13 жовтня)

¹ пер. з лат.: «Римська церква завжди мала першість».

засідання Халкидонського собору (451 р.), на яких посланець Папи Римського Лева I Паскасиній називав його «*universalis ecclesiae pontificem*» [11: 24; 26: 130]. Збереглися листи єпископів Халкидонського собору до Лева I, писав полеміст, в яких знаходимо визнання ними права Папи Римського «стерегти Господній виноградник» [11: 24]. Антоній Селява простежив застосування цього титулу на другому засіданні (26 вересня) Нікейського собору (787 р.), а саме: у прийнятті єпископами листа Папи Римського Адріана I (772 – 795 рр.) до візантійської імператриці Феодори і Константинопольського патріарха Тарасія (784 – 806 рр.), в якому першість Риму підкреслювали такі слова: «*Primum obtinens lucet et caput existit*» [11: 24]. Наведені цитати з синодальних актів, підсумував автор, заперечували висловлену у творі «*Elenchus pism uszczypliwych*» думку про те, що доказів визнання на вселенських зібраннях старшинства римських пап немає.

Антоній Селява доповнив наведене обґрунтування першості єпископів Риму на підставі текстів Євангелій, правил вселенських соборів критичним коментарем до тверджень Мелетія Смотрицького про те, що церковні ієрархи не можуть бути названі «вселенськими єпископами, пастирями, вчителями» [12: 623], вчинення схизми унійними церковниками. Полеміст умотивував читачеві помилку православного автора прикладами Василя Великого, Іоанна Золотоустого, Папи Римського Григорія Великого, Афанасія Великого, яких іменовано в церковній традиції «вселенськими вчителями» [11: 25]. Обурення Антонія Селяви цим висловлюванням автора твору «*Elenchus pism uszczypliwych*» виражали застосовані риторичний прийом антонімії, пейоративна лексика, відступ від асертивного стилю полеміки². Зокрема, автор називав Мелетія Смотрицького «не благовірним, а браговірним Русином» [11: 25], «нетверезими письменником» [11: 25], православних богословів «виродками старожитньої східної церкви» [11: 25] через заперечення першості римських пап [11: 25]. Зауважимо, що наведений Антонієм Селявою критикований фрагмент твору Мелетія Смотрицького недостатньо розкриває його думку, читач сприймає твердження православного полеміста в інтерпретації унійного автора. Розбір цієї цитати у широкому контексті міркування Мелетія Смотрицького вказує на те, що основний акцент цього висловлювання зміщено на доведення верховенства Ісуса Христа в церкві, котрого він уважав єдиним вселенським єпископом, пастирем, учителем православ'я [12: 623].

Антоній Селява не погоджувався зі звинуваченням Мелетія Смотрицького у апостазії унійних ієрархів через відступ від Константинопольського патріарха, якому впродовж шести століть підпорядковувалася Київська митрополія [12: 636]. Полеміст у відповідь на цитування православним автором 28 постанови Халкидонського собору (451 р.) про надання Константинопольській церкві рівних прав із Римом [22: 47-48], критикував своїх опонентів у формі іронії за відкинення відомостей синодальних актів про верховенство Римської кафедри над Царгородом. Наприклад, писав він, Папа Римський Григорій Великий у листі до єпископа Сиракуз Іоанна констатував, що в той час не було сумнівів про підданство Константинопольської церкви Апостольській столиці [11: 26; 4: 685]. Зважаючи на це, Антоній Селява глумився зі знань православних богословів, називав їх «*multae lectionis homines*», анагностами-читцями, які вибірково читали правила вселенських соборів: «*Odsyłamy was do teyże naszey «Obrony iedności» do rozdziały 8, tam odpowiedź na nią przeczytajcie, y obaczcie żeście mało czytali, abo też źle choć y*

² асертивність (англ. – *assertion*) – збереження поваги у суперечці до супротивника.

wiele przeskokiem podobno, nad tym się tylko bawiaąc, co waszey fantazyey k woli, a to co przeciwnego, miiaiąc» [11: 27]. Іронізування автора над супротивниками увиразнювало наведення сатиричної розповіді про пихатого читача Святого Письма, котрий міркував, що дослідив усі біблійні тексти, проте не зміг відповісти на запитання, в якій книзі розповідається про створення Богом неба і землі [11: 26].

Антоній Селява у розділі «O inszych rzeczach ktore nas roznią od siebie» [11: 27-35] подав Мелетію Смотрицькому відповідь на вказані у творі «Elenchus pism uszczypliwych» причини відступу православ'я від Римської церкви, а саме: *Filioque*, відмова єпископів Риму надсилати листи з визнанням віри до східних патріархів. Полеміст уважав ці відмінності несуттєвими для від'єднання православних церковників від унійної ієрархії. Символ віри уніатів, писав автор, не містив додатку *Filioque*, через що латинське формулювання сходження Святого Духа не було предметом їхньої полеміки. На думку Антонія Селяви, доповнення католиків Символу віри формулою «і від Сина» правильно трактувати не як внесення змін, а уточнення, яке докладно розкривало вчення старовинної церкви [11: 27-28]. Завдяки цьому розумінню додатку *Filioque* полеміст відкинув закид Мелетія Смотрицького щодо порушення латинниками 7-го правила Ефеського собору, в якому заборонено «*novam fidem scribere et proferre*» [11: 28; 22: 36]. Наприклад, пояснював автор, на Константинопольському соборі (381 р.) було доповнено текст Нікейського Символу віри словами «*ex Padre procedentem*» [11: 28; 26: 16, 61], розширено третю частину, в якій викладено вчення церкви про рівність Святого Духа Богові-Отцеві й Богові-Синові, що зібрані єпископи на Ефеському соборі (431 р.) не трактували як віровідступництво. Антоній Селява вважав посутнім доказом помилкового розуміння православними богословами католицького додатку «*Filioque*» в контексті 7-ї постанови Ефеського собору, прийнятій Символ віри на Халкидонському соборі (451 р.). Так, писав він, на п'ятому засіданні (22 жовтня) присутні єпископи, вочевидь, знаючи пересторогу Ефеського собору, затвердили халкидонський Символ віри, який проголошував Марію Богородицею [11: 28; 26: 137-138]. Крім цього, зауважив автор, єпископи Трульського (691 – 692 рр.), Константинопольського (787 р.), Флорентійського (1439 р.) вселенських соборів не відкидали додаток латинників *Filioque*, який було введено у літургійну практику Західної церкви на Толедському соборі (589 р.). Таким чином, підсумував Антоній Селява, визначення католиків сходження Святого Духа «від Отця і Сина» не перешкоджало церковній єдності східних і західних християн упродовж трьох століть, було другорядним в утворенні розколу між константинопольською патріархією і папством («Фотієва схизма»). Переконливості доведеному автору надавало нагромадження риторичних питань у діалозі із Мелетієм Смотрицьким [11: 28].

Антоній Селява розкрив у творі розуміння додатку *Filioque* римськими папами Левом III (795 – 816 рр.), Іоанном VIII (872 – 882 рр.), на листи котрих покликався Мелетій Смотрицький в обґрунтуванні апостазії латинників. Так, автор твору «Elenchus pism uszczypliwych» розповів читачеві про заборону Папи Римського Лева III посланцям Аахенського собору (809 р.), скликаного за ініціативою імператора Карла Великого для обговорення віросповідної формули *Filioque*, вносити зміни до Нікео-Константинопольського Символу віри. Папа Римський Лев III, писав Мелетій Смотрицький, наказав викарбувати на двох срібних таблицях текст Нікео-Константинопольського Символу віри, анафему латинською і грецькою мовами, які було прикріплено на стіні перед вівтарем

Собору святого Петра для того, щоб зберегти непорушним виклад догматів християнства на Першому і Другому вселенському соборах. Зважаючи на це, православний богослов називав Папу Римського Лева III «сторожем святої старожитності, охоронцем рятівних ухвал церкви» [12: 633]. Зі свого боку, Антоній Селява вказував Мелетію Смотрицькому на те, що Папа Римський Лев III у розмові з посланцями Аахенського собору не виступав проти богословської формули «*Filioque*», вважав сходження Святого Духа від «Отця і Сина» великою таємницею віри, яку прийняти повинен той християнин, кому під силу її досягнути [11: 30]. Полеміст пояснював відмову Папи Римського Лева III рекомендувати ієрархам Франкської держави доповнити Нікео-Константинопольський Символ віри *Filioque* тим, що не було такої необхідності в той час [11: 30].

Антоній Селява метафорично порівнював наведені Мелетієм Смотрицьким цитати з листа Папи Римського Іоанна VIII до константинопольського патріарха Фотія з мечем, спрямованим проти інвективи латинників у апостазії від вчення отців церкви: «А Јана осмого Папіеѣз прѣуводѣ самі сіє своїм мечем забіаіае, бо ten list прѣцівоkо nam est commentum et impostura Photii» [11: 30]. Полеміст, покликаючись на працю церковного історика Цезаря Баронія «*Annales Ecclesiastici*», заперечив автентичність згаданого листа, який розповідав про переконання Папою Римським Іоанном VIII патріарха Фотія в тому, що латинники дотримуються без змін усіх частини Нікео-Константинопольського Символу віри [12: 633-634]. Антоній Селява у відповідь Мелетію Смотрицькому навів цитату з послання Папи Римського Іоанна VIII до митрополита Стиліана Неокесарійського, в якому він критично відгукнувся про константинопольського патріарха Фотія. Це, писав полеміст, слугувало доказом фальсифікації листа папи Іоанна VIII до патріарха Фотія. Цитування Мелетієм Смотрицьким спірного листа слугувало Антонію Селяві характеризувати спосіб ведення полеміки православних богословів, яких він називав дїтьми «обманника і сина древнього обмовника Фотія» [11: 30]: «У wy niczym inszym nie narabіаіае прѣцівоkо правдзіе, tylko tymіѣ Phoііusowemi u waszemi commentami u imposturami» [11: 30].

Мелетій Смотрицький у творі «*Elenchus pism uszczypliwych*» полемізував із твердженням унійних богословів про те, що константинопольський патріарх Фотій учинив схизму. Він зауважив супротивникам такий факт, що діалог між Східною і Західною церквою відбувався за патріарха Фотія і його наступників упродовж двох століть доки додаток *Filioque* не було внесено до Нікео-Константинопольського Символу віри і римські папи припинили надсилати східним патріархам *epistolae communicatorias* [12: 620-621], листи з визнанням віри. Таким чином, підсумував полеміст, схизму вчинили єпископи Риму. Мелетій Смотрицький відсилав читача у дослідженні цього питання до зібраних Цезарем Баронієм відомостей за 561 р., «Житій святих» Петра Скарги [12: 620-621]. Антоній Селява у відповіді автору твору «*Elenchus pism uszczypliwych*» вказав на викривлення ним розповіді Цезаря Баронія про звичай написання листів східними патріархами після вступу на кафедру до римських пап [11: 31]. До того ж, відзначив полеміст, ці дані було вміщено під 581 р., а не 561 р., як подав Мелетій Смотрицький. Антоній Селява пояснював православним богословам, що римські папи з погляду свого старшинства над східними патріархами до моменту настання «схизми» у Константинопольській церкві відповідали на отримані листи з Візантії, цим самим підтримуючи віровизнання новопоставлених ієрархів [11: 31]. На думку полеміста, «схизма» константинопольських

патріархів була причиною відмови римських пап надсилати їм відповідь, через що твердження Мелетія Смотрицького про вчинення «схизми» в Римі було неправильним: «Тоś podobno iużeście zrozumieli, że nie poprzestanie od tych listow było przyczyną schismy, ale raczej schisma była przyczyną poprzestania» [11: 31-32].

Антоній Селява не погоджувався із визначенням «схизми» автором твору «Elenchus pism uszczypliwuch», наведеним у відповідь на розкриття значення цього слова митр. Велямином Рутським у творі «Sowita wina» [9: 95]. Зокрема, митр. Велямин Рутський у розділі «O krzywdach, ktore mieni mieć Verificator od nas» [9: 55-61], обґрунтовуючи називання уніатами православних богословів «схизматиками», вкладав у слово «схизма» такий зміст: «Słowo greckie «schisma» znaczy rozerwanie, a w rzeczach duchownych, iako rozumiano dotąd w Cerkwi Bożej, y iako używaią tego słowa Authorowie, znaczy oderwanie się członkow od głowy nieiakieykolwiek; bo każde zgromadzenie ma głowę або głowy swoje, ale od głowy powszechney od samego Boga postanowionej» [9: 55]. Зауважимо, що цей фрагмент твору «Sowita wina» неточно подано у зібранні пам'яток полемічної книжності «Архивъ Юго-Западной Россіи» [8: 482]. Наприклад, замість надрукованого в оригінальному тексті «ale od głowy powszechney» [9: 55] у виданні XIX ст. читаємо «nie od głowy powszechney», що змінює думку автора [8: 482]. Мелетій Смотрицький, цитуючи 34-ту постанову «Правил святих апостолів» [22: 12], «Бесіду XI на послання св. апостола Павла до ефесян (IV, 4-7)» Іоанна Золотоустого [20: 103-104], пояснював митр. Велямину Рутському значення слова «схизма» як відділення вірян, парафіяльного священника від єпископа, єпископів від митрополита, митрополитів від патріарха, вступ ієрархів до чужих меж [12: 622-624], зумовлене «недугом владолюбства» [12: 622]. Таке розуміння цього слова вказувало на вчинення «схизми» унійними митрополитами, які вийшли з-під юрисдикції Константинополя. Антоній Селява доводив Мелетію Смотрицькому правильність тлумачення «схизми» митр. Велямином Рутським. Богослов зауважив православному автору, що у цьому випадку не міг бути застосований його основний контраргумент у полеміці з уніатами, який у творі метафорично названо «стінобитним знаряддям» [11: 32] – твердження про відсутність згадки у Святому Письмі, суперечність правилам вселенських соборів. Так, Антоній Селява іронізував щодо цього: «Muśicie radzi nie radzi *Palinodiam canere*, y przyznać że definitia nasza schismy iest barzo dobra *et Sacrae Scripturae* y uchwałom Cerkiewnym ni wczym nie przeciwna» [11: 32]. Полеміст заперечив твердження Мелетія Смотрицького про те, що в основу його дефініції «схизми» покладено міркування Іоанна Золотоустого. Наведена у творі «Elenchus pism uszczypliwuch» цитата святителя з «Бесіди XI на послання св. апостола Павла до ефесян (IV, 4-7)» містила слова, яких не було в оригінальному тексті, через що Антоній Селява звинуватив Мелетія Смотрицького у викривленні святоотцівських творів для доведення своїх міркувань [11: 32; 12: 624]. На думку полеміста, визначення слова «схизма» у творі «Sowita wina» докладно розкривало його значення, в той час, як дефініція Мелетія Смотрицького була розмитою, не розмежовувала відступ християн, церковників на партикулярному рівні, усувала вселенський масштаб [11: 32]. Антоній Селява пояснював неприйняття православними богословами поданого визначення «схизми» митр. Велямином Рутським незнанням діалектики, яке він висловив завдяки фразеологізму: «Ktora ieśli się wam nie podoba, nie dźiw, bo się na dialectice tak znaćie iak świnia na pierzgu» [11: 33]. Автор твердив, що дефініція уніатів «схизми» не суперечила міркуванням Іоанна Золотоустого про

зв'язок розділення в церкві з владолобством [20: 103-104]. Послугуючись прийомом антономазії, Антоній Селява доводив Мелетію Смотрицькому присутність духовної недуги владолобства в історії Константинопольської церкви. Так, полеміст називав апологетів православ'я в Україні нащадками Анатоліїв, Акакіїв, Фотіїв, Іоаннів за відкинення першості римських пап [11: 33].

Антоній Селява критикував Мелетія Смотрицького за обґрунтування відмінностей обрядів у Східній і Західній церквах різницею у вірі. Переконливості твердженню полеміста про помилку автора твору «Elenchus pism uszczypliwych» надавала емоційна виразність мовлення завдяки застосуванню сентенції римлян «*O caput hellebore dignum*», латинського слова «*idiotia*» [11: 33] у відношенні до супротивника. Латинський вислів «*O caput hellebore dignum*» дослівно перекладається українською мовою як «О, голова, гідна чемериці». Цей вислів, який знаходимо на «Карті світу в образі блазня» (друга пол. XVI ст.), вживався латинниками для підкреслення безумства людини, оскільки чемериця, отруйна рослина з родини лілієцевитих, використовувалася з давніх часів для лікування психічних розладів. Уточнення потребує вживання Антонієм Селявою у творі латинського слова «*idiotia*». Наприклад, П.Яременко висловив обурення через застосування Антонієм Селявою такої «грубої лайки» [28: 96]. Зауважимо, що в оригінальному тексті твору, на відміну від передруку у виданні «Архивъ Юго-Западной Россіи» [10: 703], графічно виокремлено належність слова «*idiotia*» до латинської мови. Зважаючи на цю обставину, можемо припустити, що Антоній Селява словом «*idiotia*», яке з латинської мови перекладається як «неосвічена, необізнана людина» [23: 310] відзначив насамперед невченість опонента, а не зневажив його морально. Наведемо цей фрагмент твору «Antelenchus»: «*O caput helleboro dignum, iakożbyć lepiej było bezmienu pilnować a niżeli o roznicach wiary discurować: wielkiś nieboże idiotia żeś ieszcze tego nie wiedział, iż ceremonie do wiary nie należą, a zatym że śmiesz z roznice w ceremoniach inferość roznicę w wierze*» [11: 33]. Антоній Селява з-поміж проаналізованих Мелетієм Смотрицьким обрядових відмінностей між греками і латинниками, які, на його думку, були незначними, відповів на зауваження щодо неточності григоріанського календаря. Зокрема, автор твору «Elenchus pism uszczypliwych» розповів читачеві про те, що у 1622 р. відповідно до нового календаря католики святкували Пасху в один день з євреями [12: 664]. Проте, писав Антоній Селява, народ Божий «тримався як п'яний плоту» [11: 34] настанов Мойсея, старозавітного календаря, за якими Песах, єврейська Пасха, починається в чотирнадцятий день першого місяця (нісана), який у 1622 р. припав на 26 березня. Натомість, зазначив автор, католики святкували Пасху *rite et canonice* 27 березня, в першу неділю після повні. Таким чином, підсумував полеміст, Мелетій Смотрицький помилився, зауваживши спільне святкування Пасхи католиків і євреїв: «*A zatym nader kłamliwie napisaliście iakoby mieli celebrować wespół z żydami, bo tym sposobem y wybyście czasem z żydami pospołu Paschę odprawowali, ponieważ często się trafia że żydzi w sobotę a my w Niedzielę odprawuіemy*» [11: 34].

Антоній Селява відкинув твердження Мелетія Смотрицького про те, що посутнім доказом істинності грецького обряду було сходження святого вогню у Храмі Воскресіння Христового у Велику суботу. Православний автор художньо порівнював запалення у церкві лампад вогнем, винесеним з Кувуклії єрусалимським патріархом під час проведення богослужіння, з дивом розливання Ісусом Христом «пломеніючої води» [12: 665]

на місці воскресіння. Антоній Селява у відповіді Мелетію Смотрицькому зауважив неправильне трактування ним подання єрусалимським патріархом вогню, який символізував перемогу Бога над смертю. Полеміст констатував читачеві значний вплив «святого вогню» на думку православних християн, для запалення якого єрусалимський патріарх застосовував різні хитрощі: «Ogień on cudowny o którym omylnie prawićie, iuż się bowiem nie więcej sam zapala, a co wiedzieć ieśli nie dla uporu waszego: acz się Patryarcha tamtejszy rozmaitymi fortylami o to zawsze stara, aby prościeyszym ten ogień u po dziś dzień mógł pokazać» [11: 35].

Предметом суперечки Антонія Селяви із Мелетієм Смотрицьким у творі «Antelenchus» була наведена православним автором аксіома «*excessus in fide non damnat, defectus damnat*» [11: 35 ; 12: 663]. З огляду на те, що висловлені міркування митр. Веляміна Рутського з моральної філософії не переконали Мелетія Смотрицького у тому, що як надлишок, так і брак віри є гзубними для християнина, полеміст поставив завдання довести помилку цього теологічного судження [7: 579]. Антоній Селява критикував супротивника за порівняння унійних богословів із «нерозумним мулом» [12: 656], зауваживши походження спірної дистинкції «*fides in defectu et fides in excessu*» [7: 579] з торгових рядів [11: 35]. Автор пояснював Мелетію Смотрицькому, що віру християн сформовано на підставі Божого об'явлення, через що людина осягає спасіння прийняттям усіх артикулів віри, які в церкві є докладно пораховані. Антоній Селява обгрунтував думку про брак і надлишок у вірі за допомогою чисел. Наприклад, писав він, якщо християнин визнає зі 100 догм 99, грішить проти віри «*per defectum*», натомість дотримання понад 100 положень являє собою відступлення від віри «*per excessum*» [11: 36].

Таким чином, твір Антонія Селяви «Antelenchus» характеризує його як ученого, вправного полеміста, який послуговувався риторичними прийомами, фразеологізмами, стилістичними засобами гумору і сатири. Цитування автором у трактаті історичних, богословських праць дало можливість подати ґрунтовну відповідь Мелетію Смотрицькому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Axios: таїнство людської природи. – К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2015. – 109 с.
2. Dubowicz I. Hierarchia abo o zwierzchosci w cerkwi Bozey/ Ian Dubowicz. – Lwow, 1644. – 260 s.
3. Gregorii I Papae. Gregorius Constantinae Augustae / Gregorii I Papae // Monumenta Germanie Historica. – T.I: Gregorii I Registri L.I – VII. – Berolini, MDCCCLXXXI. – 491 p.
4. Gregorii I Papae. Gregorius, Mauricio Augusto / Gregorii I Papae // Beati Gregorii Papae Operum. – Venetiis, MDLXXXIII. – T. II. – 1152 p.
5. Kreuza L. Obrona iednosci cerkiewney abo Dowody, ktorymi się pokazuie, iż grecka cerkiew z łacinską ma być ziednoczona / Leon Kreuza. – Wilno, 1617. – 116 s.
6. Kumor B. Sielawa Anastazy Antoni / B.Kumor // Polski słownik biograficzny. – Warszawa – Kraków, 1995 – 1996, – T. XXXVI. – 640 s.
7. Rutki W. Examen Obrony, to jest odpis na script, Obrona Werificatij nazwany / Welamin Rutki // Архивь Юго-Западной России. – Ч.I. – Т. VIII. – К., 1914. – С. 562 – 596.
8. Rutki W.Sowita wina / Welamin Rutki// Архивь Юго-Западной России. – Ч.I. – Т. VII. – К., 1887. – С. 443 – 510.

9. Rutski W. Sowita wina to iest odpis na script, maiestat krola iego msci. honor y reputatia ludzi zacnych duchownych y swieckich obrazaicy, nazwany Verificatia niewinnosci / Welamin Rutski. – Wilno, 1621. – 95 s.
10. Sielawa A. Antelenchus to iest odpis na srypt uszczypliwy zakonnikow cerkwie S.Ducha Elenchus nazwany / Anastazy Sielawa [Antoni] // Архивъ Юго-Западной Россii. – Ч.I. – Т. VIII. – К., 1914. – С. 674 – 731.
11. Sielawa A. Antelenchus to iest odpis na srypt uszczypliwy zakonnikow cerkwie S.Ducha Elenchus nazwany / Anastazy Sielawa [Antoni]. – Wilno, 1622. – 62 s.
12. Smotrycki M. Elenchus pism uszczypliwych, przez zakonniki zgromadzenia Wileńskiego Świętey Troycy Wydanych, napisany przez zakonniki cerkwie Zeyścia Ś.Ducha / M.Smotrycki // Архивъ Юго-Западной Россii. – Ч.I. – Т. VIII. – К., 1914. – С. 597 – 673.
13. Stebelski I. Dwa wielkie światła na horyzoncie połockim z cieniów zakonnych powstające czyli żywory śś. panień i matek Ewfozyny i parascewii zakonnic i hegumenij pod ustawą ś.o. Bazylego Wielkiego w monasterze Ś. Spasa za Połockiem żyjących, z chronologią i przydatkiem niektórych służących do tego pożytecznych krajowych wiadomości z rozmaitych dziejopisów i pism zebranych / I.Stebelski. – Lwów, 1866. – T.I. – 352 s.
14. Wagilewicz D. Pisarze polscy rusini / D.J.Wagilewicz. – Przemyśl: PWIN, 1996. – 320 s.
15. Біблія. Книги священного писання старого та нового завіту. – Київ: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1407 с.
16. Дзюба О.М. Селява Антоній / О.М. Дзюба // Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2012. – Т.9: Прил–С. – 2012. – С. 514.
17. Златоуст І. Творенія святого отця нашого Іоанна Златоуста, архієпископа Константинопольскаго, въ рускомъ переводѣ / Іоанн .Златоуст. – С.-Петербургъ, 1897. – Т.III. – Кн.I. – 962 с.
18. Златоуст І. Творенія святого отця нашого Іоанна Златоуста, архієпископа Константинопольскаго, въ рускомъ переводѣ / Іоанн .Златоуст. – С.-Петербургъ, 1901. – Т.VII. – Кн.II. – 912с.
19. Златоуст І. Творенія святого отця нашого Іоанна Златоуста, архієпископа Константинопольскаго, въ рускомъ переводѣ / Іоанн .Златоуст. – С.-Петербургъ, 1902. – Т.VIII. – Кн.I. – 1011с.
20. Златоуст І. Творенія святого отця нашого Іоанна Златоуста, архієпископа Константинопольскаго, въ рускомъ переводѣ / Іоанн .Златоуст. – С.-Петербургъ, 1905. – Т.XI. – Кн.I. – 1008 с.
21. Ісиченко І. Історія української літератури: епоха Бароко (XVII – XVIII ст.) / архієпископ Ігор Ісиченко. – Львів, 2011. – 568 с.
22. Книга правил святих апостолів, вселенських і помісних соборів, і святих отців / Пер. С.М.Чокалюк. – К.: «Преса України», 2008. – 366 с.
23. Литвинов В. Латинсько-український словник / Володимир Литвинов. – К., 1998. – 712 с.
24. Сапеляк А. Київська церква на слов'янському сході: канонічно-єкуменічний аспект / Андрій Сапеляк. – Буенос-Айрес – Львів, 1999. – 231 с.

25. Соловій М. Мелетій Смотрицький як письменник / Мелетій Соловій. – Рим – Торонто, 1978. – Ч. II. – 450 с.
26. Туркало Я.К. Нарис історії вселенських соборів (325 – 787) / Ярослав К. Туркало. – Брюссель, 1974. – 319 с.
27. Шафф Ф. История христианской церкви. –СПб., 2008. – Т.IV: Средневековое христианство. От Григория I до Григория VII (590 – 1073 р. по Р.Х.) / Ф.Шафф. – 511с.
28. Яременко П.К. Мелетій Смотрицький. Життя і творчість / Порфирій Яременко. – К.: Наук.думка, 1986. – 159 с.

Ткачук Р.Ф., канд. філол. наук

Інститут літератури імені Тараса Шевченка НАН України, Київ

ТРАКТАТ АНТОНІЯ СЕЛЯВЫ «ANTELENCHUS, TO IEST ODPIS NA SCRYPT USZCZYPLIWY ZAKONNIKOW CERKWI S.DUCHA, ELENCHUS ZWANY» В КОНТЕКСТЕ ПОЛЕМИЧЕСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ XVII СТ.

В статье приводятся биографические данные киевского митрополита Антония Селявы. Рассматривается содержание полемики Антония Селявы с Мелетием Смотрицким в трактате «Antelenchus» по поводу первенства Рима в христианстве, понимания спорного фрагмента письма Папы Римского Григория Великого к константинопольскому патриарху Иоанну Постнику, Filioque, значение слова «схизма», схождения «святого огня» в Иерусалиме. Исследуются использованные автором риторические приемы обоснования мысли.

Ключевые слова: Антония Селява, полемическая письменность, Мелетий Смотрицкий, церковная уния.

Tkachuk R.F. Ph.D (Linguistics)

Shevchenko institute of literature of the National academy of sciences of Ukraine, Kyiv

THE WORK BY ANTONIY SELIAVA «ANTELENCHUS, TO IEST ODPIS NA SCRYPT USZCZYPLIWY ZAKONNIKOW CERKWI S.DUCHA, ELENCHUS ZWANY» IN THE CONTEXT OF POLEMIC LITERATURE OF THE XVIIth CENTURY

The article deals with the biographic data of Kyiv metropolitan, polemicist Antony Seliava. The controversy of Antony Seliava and Meletiy Smotrycky dispute concerning the questions of the primacy of the bishop of Rome, the understanding of the letter of the Pope Gregory I to Constantinopolitan patriarch John Postnyk, Filioque, the meaning of the word «schism», the descent of the «saint fire» in Jerusalem is under consideration.

The author also analyzes the rhetorical means used by the theologian in the work.

Key words: Antony Seliava, polemical literature, Meletiy Smotrycky, church, union.

ТЕРМІНОПОНЯТТЯ “ЕМОЦІЙНИЙ КОНЦЕПТ” У ЛІНГВІСТИЦІ

У статті проаналізовано особливості функціонування термінопоняття “емоційний концепт” у лінгвістиці, окреслено основні підходи до його визначення, запропоновано авторську дефініцію цієї ментально-мовної одиниці. Систематизовано розрізнені й неузгоджені між собою типологічні різновиди емоційних концептів, фрагментарно засвідчені в сучасних мовознавчих працях, розроблено критерії для класифікації цього явища.

Ключові слова: *термінологія лінгвістики, термінопоняття “емоційний концепт”, типологія емоційних концептів, когнітивне термінознавство.*

Сьогодні у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві активно розвиваються такі напрями наукових пошуків як когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, психолінгвістика, лінгвопсихологія тощо, для яких наскрізним є поняття “концепт”. Існуванням численних підходів до визначення та інтерпретації концепту зумовлена багатозначність цього термінопоняття. В одних випадках його зміст ототожнюють із традиційним тлумаченням значення слова; в інших пов'язують із поняттям; концепт визначають як об'єкт психіки, що відбиває окремі референти психічних утворень, як психоментальне утворення, яке фокусує всю інформацію про об'єкт у формі образів, уявлень, понять тощо [25: 7]. Дискусійними досі залишаються питання щодо структури концептів, методів їх вивчення, специфіки вербального та невербального вираження. Питання типології концептів у сучасному мовознавстві також є відкритим.

Як засвідчує аналіз останніх праць, серед типологічних різновидів концептів науковці більш-менш послідовно вирізняють емоційний. Терміном *емоційний концепт* вільно послуговуються О. О. Бутенко, О. О. Будяньська, А. Вежицька, С. В. Зайкіна, В. Л. Іващенко, З. Ковчес, М. О. Красавський, Г. А. Огаркова, В. А. Маслова, О. Ю. Мягкова, В. І. Шаховський О. О. Сайко, Г. І. Харкевич та ін. Водночас потракування цього поняття зазвичай мають істотні розбіжності.

У статті спробуємо узагальнити усе розмаїття підходів до визначення термінопоняття “емоційний концепт”, випрацювати його дефініцію, а також, спираючись на здобутки науковців у галузі психології та лінгвістики, окреслити параметри класифікації емоційних концептів.

Розглянемо послідовно компоненти цього терміна-словосполучення. Стрижневим термінопоняттям сполучення є “концепт”. Специфіка його визначення залежить насамперед від обраного науковцем напрямку дослідження. Зокрема, серед сучасних підходів до вивчення концепту в мовознавстві виділяють такі: психолінгвістичний (В. З. Дем'янков, В. Л. Іващенко, О. М. Цапок, Ю. Є. Прохоров), лінгвопсихологічний (В. З. Дем'янков, В. Л. Іващенко), культурологічний (Ю. Є. Прохоров, С. В. Мартінек), лінгвокультурологічний (В. Л. Іващенко, С. Г. Воркачов, Ю. Є. Прохоров), лінгвокогнітивний (С. Г. Воркачов, Ю. Є. Прохоров), логіко-філософський (О. М. Цапок, В. Л. Іващенко, О. О. Сайко)

та ін. Водночас у лінгвістиці здійснено спроби інтеграції та пошуку спільного між різними концепціями; відповідно останнім часом домінують два підходи до осмислення концепту – лінгвокогнітивний і лінгвокультурологічний (О. Ю. Балашева, С. Г. Воркачев, В. І. Карасик, П. В. Мацьків, З. Д. Попова, Й. А. Стернін, С. С. Потапчук та ін.).

Представники першого напрямку (М. Мінський, Дж. Лакофф, Р. Ленекер, Л. Талмі, Ч. Філлмор, Ж. Фоконьє, О. С. Кубрякова, С. А. Жаботинська, А. П. Бабушкін) інтерпретують концепт як “одиницю ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини; оперативну змістову одиницю пам’яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку всієї картини світу, відображеної в психіці людини” [12: 90]. Концепт, на думку представників лінгвокогнітивного підходу, є результатом мисленнєвого конструювання (концептуалізації) предметів і явищ навколишньої дійсності, в ньому відбито зміст знань і досвіду людини, отриманих у результаті практичної і пізнавальної діяльності, у вигляді певних одиниць, “квантів” знання [12: 90]. Концепт має багатокomпонентну й багаторівневу структуру, яку можна виявити за допомогою аналізу мовних засобів її репрезентації. У межах лінгвокультурологічного підходу концепт тлумачать як те, за допомогою чого культура входить до ментального світу людини, впливає на неї. Представники цього напрямку (Н. Д. Арутюнова, С. Г. Воркачев, А. Вежбицька, В. І. Карасик, В. В. Красних, В. А. Маслова, М. В. Піменова, В. М. Телія та ін.) розглядають концепт як ментальне утворення, марковане етносемантичною специфікою. Лінгвокультурологічний підхід дозволяє вивчати концепт у межах проблеми “мова – свідомість – культура”, з погляду його місця в системі цінностей у житті людини, етимології, історії, асоціації, які він викликає.

Лінгвокогнітивний і лінгвокультурологічний підходи не виключають один одного: концепт як ментальне утворення у свідомості індивіда є виходом на концептосферу соціуму, тобто на культуру; а концепт як одиниця культури є фіксацією колективного досвіду, який стає надбанням індивіда. На думку В. І. Карасика, ці підходи відрізняються лише векторами щодо індивіда: лінгвокогнітивний концепт – це напрям від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний концепт – напрям від культури до індивідуальної свідомості [10: 30].

Солідаризуючись із наведеною вище думкою, у своєму дослідженні використовуємо інтегративний підхід, який передбачає розуміння концепту з лінгвокогнітивної та лінгвокультурологічної позицій. У межах такого підходу спираємося на визначення концепту, яке дають О. С. Кубрякова, Ю. С. Степанов та В. Л. Івашенко, а саме: концепт – “оперативна змістова одиниця пам’яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, відображена в людській психіці” [12: 89]; “сенси, якими оперує людина в мисленнєвому процесі та які відбивають зміст досвіду, знань, зміст результатів усієї людської діяльності та процесів пізнання світу у вигляді певних квантів знання” [там само, с. 89]; “це згусток культури в свідомості людини, те за допомогою чого культура входить в її ментальний світ (...), а пересічна людина, “не творець культурних цінностей” – входить в культуру, а в деяких випадках впливає на неї” [26: 4–5]. “Концепт – онтологічно наповнене багаторівневе поліструктурне ментально-мовне утворення, що виявляє себе в двох іпостасях: з одного боку, – як одиниця когніції, пам’яті, ментального лексикону і т. ін., що є фрагментарно-цілісним суб’єктивно-суб’єктивним ментальним образом світу, який акумулює в собі певний багаж як вербальних, так і невербальних знань того чи

того соціуму, пропущений крізь призму окремої мовної особистості; з другого, – як одиниця [етно]культури / національної [само]свідомості, згусток [лінгво]культури і т. ін., що є культурно значущим смислом-цінністю – фрагментарною цілісністю елементарних смислів, пропущених крізь призму індивідуально-особистісного осмислення якогось фрагмента дійсності” [9: 55].

Зупинимося на другому компоненті терміноодиноци *емоційний концепт* – термінопонятті “емоція”, яке в різних наукових працях також осмислюється по-різному. Так, А. Ребер – автор словника психологічних термінів – зазначає, що “історично термін *емоція* виявився надзвичайно стійким до спроб його визначити; ймовірно, жоден інший термін психології не поєднує у собі таку невизначеність із частотністю використання” [20: 487]. Дійсно, теорія емоцій у психології впродовж кількох останніх десятиліть зазнавала істотних змін. Залежно від дослідницьких завдань та наукових парадигм, що домінували в той чи той період, науковці визначали емоцію як: “фізіологічний стан організму, який має яскраво виражене суб’єктивне забарвлення й охоплює всі види чуттів та переживань людини” [1: 339], “відображення мозком людини або тварини актуальної потреби та ймовірності (можливості) її задовольнити, яку мозок оцінює відповідно до генетичного та попереднього індивідуального досвіду” [24: 20], “складний феномен, який містить у собі нейрофізіологічний, рухово-експресивний та чуттєвий компоненти (...) та є результатом еволюційно-біологічних процесів” [30: 68], “відповідь на стимул, що викликає психічну активність, суб’єктивні відчуття, когнітивні процеси та проявляється зовні” [31: 427], “елементарні переживання, які виникають у людини під впливом загального стану організму та процесу задоволення актуальних потреб” [17: 573], “відображення ставлення суб’єкта до об’єктів дійсності” [5: 374] тощо. Загалом у психології існує кілька десятків концепцій емоцій, більшість із яких не заперечують, а доповнюють одна одну. Сьогодні першість у вивченні емоцій належить окремому напрямку психології – психології емоцій, що має інтегративний характер, а багатозначний термін *емоція*, як привило, використовує на позначення, по-перше, “класу психічних процесів, станів, явищ, які відображаються у формі безпосереднього, пристрасного переживання суб’єктом життєвого змісту явищ, предметів і ситуацій тощо” [25: 65]. За такого потрактування до емоцій зараховують різні психофізіологічні явища – від елементарних *емоційного тону відчуттів* та *емоційного тону вражень* як проявів фізичної чуттєвості до більш складних – *афектів, емоцій, почуттів* та до найвищих *світоглядних почуттів*; по-друге, “рефлекторну адаптивну психофізіологічну реакцію, пов’язану з проявом суб’єктивного упередженого ставлення (у вигляді переживання) до ситуації та її наслідків; покликану організувати поведінку людини або тварини у такий спосіб, щоб забезпечити її цілісність і неушкодженість” [8: 65], у такому ракурсі термін *емоція* синонімізується з терміном *базова / базальна / власне емоція*. При цьому, як зазначає С. П. Ільїн, базовими можна вважати лише ті, які мають глибоке філогенетичне коріння, тобто такі, що властиві не тільки людині, а й тварині [там само: 78].

Аксіомою сучасної науки стало визнання єдності емоційних та інтелектуальних процесів. В. І. Шаховський стверджує, що “емпіричний досвід людини співвідноситься з її пізнавальною діяльністю, а вона зазвичай каузується, мотивується, супроводжується, посилюється емоціями” [28: 45]. За посередництвом власних переживань у мовної особистості формується структура знань про них, зокрема про причини їх виникнення,

специфіку перебігу та наслідки. Як зазначає О. Ю. Мягкова, експериментальні дані підтверджують існування ментальної ієрархії емоцій, які змінюються від конкретних до абстрактних [16: 5]. Л. М. Веккер наголошує на такій специфічній властивості емоцій порівняно з іншими психічними процесами: “емоційні процеси є найбільш тілесними, соматичними, об’єктивно фізіологічно вираженими та водночас найбільш суб’єктивними психологічними феноменами психіки, вони найтісніше з’єднані з інтимними потаємними структурами суб’єкта як носія психіки” [5: 377], вищі емоції не просто переживаються суб’єктом пізнання, але й усвідомлюються й осмислюються. Переживання ж дослідник визначає як безпосереднє відображення суб’єктом власних станів, а не властивостей і відношень зовнішніх об’єктів [там само, с. 377]. Отже, результатом емоційної концептуалізації світу та емоційної сфери буття індивіда як його невід’ємного компоненту є *емоційний концепт*.

У наукових працях знаходимо кілька потрактувань поняття “емоційний концепт”. Так, зокрема, солідаризуючись із М. О. Красавським, З. Ю. Балакіна, О. Ю. Бутенко, С. В. Зайкіна, О. С. Сабаш, С. А. Малахова та багато інших мовознавців, які працюють в лінгвіокультурологічній парадигмі, визначають його як “етнічно, культурно обумовлене складне структурно-сміслові лексично й фразеологічно оформлене утворення, сформоване на поняттєвій основі, яке, крім поняття, містить культурну цінність, функціонально заміщає людині під час рефлексії та комунікації предмети одного порядку, які викликають упереджене ставлення до них” [11: 60; 2: 8; 4: 4; 7: 18; 22: 8; 15: 27]. М. О. Красавський наголошує на тому, що в основі емоційного концепту лежить поняття про емоцію або “емоційне поняття”, яке дослідник визначає як “людську думку, яка фіксує ознаки, властивості ментальних, емоційно насичених для кваліфікатора явищ, які відрізняються від протилежних раціонально оцінюваних” [11: 65]. Процес формування поняття науковець пояснює так: “перцептивні образи реального світу формують уявлення людини про певні предмети, явища тощо; уявлення як зародок поняття рефлексуються свідомістю людини, що призводить до появи власне поняття” [11: 66]. Схожі міркування висловлюють Н. В. Дорофєєва та її послідовники О. О. Яшкіна, Л. Е. Кузнецова, Г. А. Огаркова, Х. О. Погосова, О. О. Сайко, які пропонують таке визначення емоційного концепту – “ментальна одиниця високого рівня абстрагування, яка виконує функцію метапсихічної регуляції та фіксує у мовній свідомості багатоміжковий досвід інтроспекції етносу у вигляді універсальних та культурно-специфічних уявлень про емоційне переживання” [6: 27; 13: 8; 18: 22; 19: 16; 21: 8; 29: 16]. Науковці апелюють до “поняття” та “уявлення” як до основних форм відображення дійсності, що беруть участь у формуванні емоційного концепту, однак, оскільки емоція – це насамперед свідчення форма пізнання, яка не відбиває об’єктивних властивостей об’єктів пізнання, а лише стан суб’єкта, його реакцію на них, то таке визначення, на нашу думку, справедливим є лише щодо особливого типологічного різновиду емоційного концепту – наукового, в якому поняття як узагальнена раціоналізована форма пізнання та мислення можуть домінувати.

Серед типологічних різновидів когнітивних концептів В. Л. Івашенко поряд із концептами-когнітивами, концептами-конативами / поведінковими (функціональними) концептами виділяє концепти-емотиви (концепти-емоції, концепти-почуття) / емоційні концепти, які визначає так: “емоційні образи як суб’єктивне переживання певних подій, емоціогенних ситуацій, причин їхнього виникнення, власне емоцій, що продукуються в

таких ситуаціях, а також наслідків такого переживання” [9: 77]. О. О. Борисов, відштовхуючись від визначення концепту, запропонованого О. С. Кубряковою у “Короткому словнику когнітивних термінів”, пропонує таку дефініцію емоційного концепту: “кванти” структурованого знання про емоційне життя індивіда, які перебувають із іншими одиницями в складних структурно-семантичних та функціональних відношеннях” [3: 47].

Інтегративний підхід до вивчення концептів потребує переосмислення, уточнення й оновлення визначення термінопоняття “емоційний концепт”, оскільки жодне із наведених вище, на нашу думку, не є вичерпним. З огляду на зазначене, під емоційним концептом розуміємо *багаторівневе поліструктурне ментально-мовне утворення, яке, з одного боку, є емоційною формою пізнання світу, яка через переживання корелює з мисленнєвими формами, з другого, – сукупністю елементарних смислів як осмислених суб’єктом пізнання (наділеним певними віковими, гендерними, психічними та іншими характеристиками), представником певної соціальної групи (етнічної, професійної тощо) емоцій*.

Таке визначення дозволяє розглянути емоційний концепт у кількох площинах: по-перше, як одиницю знання, індивідуального, групового, універсального та етноспецифічного; по-друге, як одиницю, до структури якої, крім власне знань, залучено ще й пізнавальні процеси; по-третє, як одиницю ментального лексикону – “фрагменту мовної компетенції людини, який містить знання словникового складу мови й зафіксованих за формами номінативних одиниць смислів, що репрезентують інтеріоризовані у свідомості об’єкти та явища дійсності й концептуальну структуру внутрішнього рефлексивного досвіду” [23: 319].

Спробу розпрацювати типологію емоційних концептів здійснив М. О. Красавський, який відповідно до способів символізації концептів розрізняє *вербалізовані та невербальні / авербальні емоційні концепти*. Перші дослідник поділяє на кілька груп, залежно від засобів вербальної репрезентації (*лексичні, фразеологічні*) та залежно від сфери функціонування (*художні, наївні, наукові*). За соціальним критерієм дослідник поділяє емоційні концепти на *універсальні, групові та індивідуальні* [11]. Гендерний критерій використовує для розрізнення емоційних концептів Л. Е. Кузнєцова. За даними вільного асоціативного експерименту дослідниця встановила, що емоційні концепти мають специфіку вербального вираження, а отже, і ментальної репрезентації у жінок та чоловіків [13]. Сферу функціонування як основний критерій для типологізування емоційних концептів пропонує також Н. В. Дорофєєва, яка, поряд із *наївним та науковим*, виділяє також *релігійний* емоційний концепт [6]. Таку ж класифікацію у своїх наукових дослідженнях пропонує Г. А. Огаркова та О. О. Сайко [18; 21]. М. І. Лізаріди виділяє *уявлення, схему, поняття, фрейм, сценарій, геіштальт* як типологічні різновиди емоційних концептів. Водночас дослідниця зазначає що всі вони можуть брати участь у формуванні одного й того самого емоційного концепту та репрезентувати в мовленні різні його ознаки [14]. На жаль, у своїй праці дослідниця не наводить конкретних прикладів, які б засвідчували цю тезу.

Ураховуючи попередній досвід наукових пошуків мовознавців, а також адаптуючи до них здобутки психологів, пропонуємо типологізувати емоційні концепти за такими критеріями:

1) за психічною організацією суб’єкта відображення:

а) за рівнем психічної організації: *емоційний тон відчуттів* – відображення елементарних чуттів як вияв фізичної емоційної чуттєвості; переживання задоволення /

незадоволення при тих чи тих відчуттях; *емоційний тон вражень* – емоційний образ як переживання задоволення / незадоволення під час сприймання світу, що супроводжує образи-уявлення; *базова / базальна / власне емоція* – емоційний образ як суб'єктивне переживання вагомої для суб'єкта ситуації, свого стану та його наслідків, покликана організувати поведінку в такий спосіб, щоб зберегти його неушкодженим; особливим різновидом базових емоцій є *афект* – інтенсивна та короткотривала емоція; *почуття* – емоційний образ як переживання суб'єктом стійкого ставлення до певного об'єкта або події, що мають для нього особистісне значення, цінні для нього; специфічний різновид почуття – “пристрасть” – інтенсивне, всепоглинаюче, стійке почуття; *узагальнені світоглядні почуття* – емоційні образи як вияв суспільної свідомості, яка відображає домінуючі почуття й настрої колективу, спільноти народу; *емоційні рухи / емоційна поведінка* – ментальні образи власних або чужих емоційних поведінкових схем, стереотипів емоційної поведінки, вироблених емоційним досвідом людини або соціуму; *емоційний стереотип (стереотип-образ, стереотип-ситуація)* – образ, що є результатом відображення в свідомості суб'єкта пізнання типових емоціогенних ситуацій, емоцій, що продукуються в таких ситуаціях, їхніх проявів та наслідків переживання; *емоційна особистість* – образ власного емоційного “Я”;

б) за інтенсивністю / ступенем вияву психіки / психічного стану суб'єкта відображення: *слабкі, помірні, сильні*;

2) за соціальним статусом суб'єкта відображення: *індивідуальні*, які формуються ментальному просторі окремої особистості як суб'єкта відображення; різновидом є *унікальні* – властиві лише певному індивіду та не належать жодному іншому; *групові*, які формуються в ментальному просторі групи людей, що мають спільний соціальний статус: *мікрогрупові* – наприклад, в межах сім'ї (*сімейні*), шкільного класу, групи в університеті тощо; *мезогрупові* – у межах об'єднань працівників одного підприємства (*професійні*), територіальних спільнот; *макрогрупові* – у межах суспільних класів (*класові*), соціальних прошарків, професійних спільнот (*професійні*), національних, етнічних об'єднань тощо; людей, що мають спільні: гендер, вік, емоційна стійкість, темперамент тощо. До групових можна віднести й *універсальні*, властиві кільком культурам та людству загалом.

3) за фізіологічними характеристиками: за віком (*вікові*); за гендерною ознакою (*гендерні*);

4) за способом вираження: *вербалізовані*, тобто репрезентовані мовними знаками лексичними, фразеологічними, словотвірними тощо; *невербалізовані*, тобто репрезентовані за допомогою міміки, пантоміміки, окремих символів та предметів;

5) за сферою функціонування: *наївні / наївно-побутові* – такі, що функціонують у повсякденних розмовних практиках у літературному та діалектному мовленні, у власне вербальних (фразеології, пареміях тощо) та невербальних (жестах, міміці, поведінці, символах) тощо засобах вираження як вияв безпосереднього емоційного відображення дійсності та осмислення емоцій пересічними носіями мови. Одним із виявів цих концептів є *фольклорні* – репрезентовані в створених народом епічних, ліричних, драматичних творах, звичаях, обрядах, традиціях тощо як вияв колективних уявлень, сформованих первісним, нерозчленованим емоційним відображенням дійсності та осмислення емоцій; *художні* – репрезентовані в художніх текстах, живописі, скульптурі, творах кіномистецтва тощо як вияв авторського опосередкованого художньо-естетичного емоційного

відображення дійсності та переосмислення емоцій; *наукові* – репрезентовані в текстах монографій, дисертацій, наукових статей тощо, в енциклопедіях, термінологічних словниках, у наукових доповідях, дискусіях, у науковому спілкуванні загалом як вияв опосередкованого емоційно-інтелектуального відображення дійсності та переосмислення емоцій; *релігійні* – репрезентовані у релігійній літературі, богослужіннях комунікативних актах, символах віри, ритуалах тощо як вияв певних вірувань тісно пов'язаних із емоційним переживанням того, у що вірять та його осмисленням і переосмисленням;

6) за перебігом у часі: *одиночні* – такі, що відображають стан людини, групи людей, етносу за конкретних історично-обумовлених обставин, які в подальшому розвитку того чи того суспільства або в життєдіяльності індивіда не повторювалися; *повторювані* – такі, що відображають переживання людей, до яких вони повертаються знову; *тривалі* – відносно сталі в своєму протіканні / переживанні; *короткочасні* – протікають / переживаються незначний проміжок часу;

7) за актуальністю: *приховані / потенційні* – такі, що існують в потенції і можуть виявитися за певних умов; *актуалізовані* – такі, що відображають актуальний стан людини, групи людей, етносу.

8) представленість у межах певної культури: 1) *унікальні* – властиві лише певній культурі та не належать жодній іншій¹; 2) *універсальні* – властиві кільком культурам або людству загалом.

Отже, емоційні концепти як особливу одиницю когніції та [етно]культури можемо класифікувати за такими параметрами: психічна організація суб'єкта відображення, його соціальний статус, фізіологічні характеристики; спосіб вираження, сфера функціонування, перебіг у часі, актуальність, представленість у межах певної культури. Запропонована класифікація, звичайно, не є вичерпною; її подальше розширення та систематизація сприятиме уніфікації одиниць терміносистеми когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, лінгвопсихології та психології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анохин П. К. Эмоции // Большая медицинская энциклопедия: в 36 томах / под ред. А. Н. Бакулева. – 2-е изд., 1956–1964: МЕДГИЗ. – Т. 35, 1964. – С. 339–357.
2. Балакина З. Ю. Национально-культурная специфика лексикографического описания эмоциональных концептов (на материале английского; и; русского языков): автореф. дис. ... канд., филол. н.: 10.02.20 / З. Ю. Балакина. – Волгоград, 2006. – 19 с.
3. Борисов О. О. Мовні засоби вираження емоційного концепту страх: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі сучасної англomовної художньої прози): дис. ... канд. філол. н.: 10.02.04 / О. О. Борисов. – Донецьк, 2005. – 209 с.
4. Бутенко Е. Ю. Концептуализация понятия “страх” в немецкой и русской лингвокультурах: автореф. дис. ... канд. филол. н.: 10.02.20 / Е. Ю. Бутенко. – Тверь, 2006. – 16 с.
5. Веккер Л. М. Психика и реальность: единая теория психических процессов / Л. М. Веккер; общ. ред. А. В. Либин. – М.: Смысл, 1998. – 685 с.

¹ Див., наприклад, відповідний розділ праці А. Вежбицької, присвячений вивченню німецького етноспецифічного емоційного концепту “Angst” [32: 123–167].

6. Дорофеева Н. В. Удивление как эмоциональный концепт : на материале русского и английского языков : дис. ... канд. филол. н.: 10.02.20 / Н. В. Дорофеева. – Краснодар, 2002. – 214 с.
7. Зайкина С. В. Эмоциональный концепт «страх» в английской и русской лингвокультурах (сопоставительный аспект): дис. ... канд. филол. н.: 10.02.20 / С. В. Зайкина. – Волгоград, 2004. – 188 с.
8. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – [2-е изд.]. – СПб.: Питер, 2008. – 783 с.
9. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): Монографія / В. Л. Іващенко. – К: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
10. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М.: ГНОЗИС, 2004. – 389 с.
11. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах / Н. А. Красавский. – Москва: Гнозис, 2008. – 374 с.
12. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – М.: Филологический ф-т Московского ун-та, 1996. – 245 с.
13. Кузнецова Л. Э. Любовь как лингвокультурный эмоциональный концепт: ассоциативный и гендерный аспекты: диссертация ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Л. Э. Кузнецова. – Краснодар, 2005. – 206 с.
14. Лизариди М. И. Психические состояния в полевом описании : номинативно-функциональный аспект / М. И. Лизариди. – М. : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж : Издательство НПО “МОДЭК”, 2010. – 352 с.
15. Малахова С. А. Личностно-эмоциональные концепты «гордость» и «стыд» в русской и английской лингвокультурах: монографія / С. А. Малахова – Армавир: РИЦ АГПА, 2011. – 258 с.
16. Мягкова Е. Ю. Эмоциональность слова в индивидуальном подходе // Психолингвистические проблемы функционирования слова в лексиконе человека: коллективная монография / Под общей ред. А. А. Залевской. – Тверь: Тверск. гос. ун-т, 1999. – С. 56–74.
17. Немов Р. С. Психология : в 3 кн. / Р. С. Немов. – М.: Просвещение, Владос, 1995. – Кн. 1 : Общие основы психологии. – 1995. – 576 с.
18. Огаркова Г. А. Вербалізація концепту “кохання” в сучасній англійській мові: когнітивний та дискурсивний аспекти: дис. ... канд. филол. наук / Г. А. Огаркова ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 221 с.
19. Погосова К. О. Концепты эмоций в английской и русской языковых картинах мира: автореф. дис. ... канд. филол. н.: 10.02.20 / К. О. Погосова – Владикавказ, 2007. – 21 с.
20. Ребер А. Большой толковый психологический словарь: основные термины и понятия по психологии и психиатрии / А. Ребер. – М. : Вече, 2003. – Т. 2 : П-Я, 2003. – 560 с.
21. Сайко О. А. Эмоциональный концепт “JOY” и способы его объективации в художественном и религиозном дискурсах: на материале английского языка: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / О. А. Сайко. – Иркутск, 2008. – 173 с.
22. Сарбаш О. С. Семантика позитивної емотивної лексики: лінгвістичний та лексикографічний аспекти (на матеріалі англійської, української та новогорьцької мов): автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.17/ О. С. Сарбаш. – Донецьк, 2008. – 20 с.

23. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
24. Симонов П. В. Эмоциональный мозг / П. В. Симонов. – М., 1981. – 216 с.
25. Словник-довідник з педагогіки і психології вищої школи / Н. Є. Герасимова, Н. В. Касярум, В. М. Король, О. П. Савченко. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2010. – 212 с.
26. Степанов Ю. Константы: словарь русской культуры: опыт исследования / Ю. Степанов. – М.: Школа “Языки русской литературы”, 1997. – 824 с.
27. Цапок О. М. Мовні засоби репрезентації концепту краса в поезії українських шістдесятників: дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / О. М. Цапок. – Черкаси, 2003. – 191 с.
28. Шаховский В. И. Эмоции: Долингвистика, лингвистика, лингвокультурология / В. И. Шаховский. Изд. 2-е. – М.: Книжный дом «Либроком», 2013. – 128 с.
29. Яшкина Е. А. Динамика концепта “страх” в британской лингвокультуре: автореф. дис. ... к. филол. н.: 10.02.04 / Е. А. Яшкина. – Владивосток, 2005. – 20 с.
30. Izard C. E. The Psychology of Emotions / C. E. Izard – New York and London: Plenum press, 1991. – 439 p.
31. Russell J. A. Culture and the Categorization of Emotions // Psychological Bulletin. – Vol. 110(3), Nov 1991. – P. 426–450.
32. Wierzbicka A. Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals / K. Oatley, A. Manstead. – Paris: Cambridge University Press, 1999. – 340 p.

Коляденко Е.А., младший научный сотрудник
Институт украинского языка НАН Украины, Киев

ТЕРМИНОПОНЯТИЕ “ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ КОНЦЕПТ” В ЛИНГВИСТИКЕ

В статье проанализированы особенности функционирования терминопонятия “эмоциональный концепт” в лингвистике, очерчены основные подходы к его определению, предложена авторская дефиниция этой ментально-языковой единицы. Систематизированы разрозненные, несогласованные между собой типологические разновидности эмоциональных концептов, фрагментарно представленные в современных языковедческих исследованиях, разработаны критерии классификации этого явления.

Ключевые слова: терминология лингвистики, терминопонятие “эмоциональный концепт”, типология эмоциональных концептов, когнитивное терминоведение.

Koliadenko O.O., junior research fellow
Ukrainian language institute of the NAS of Ukraine, Kyiv

TERM-NOTION “EMOTIONAL CONCEPT” IN LINGUISTICS

The peculiarities of the linguistic term-notion “emotional concept” are analyzed; the main approaches to its defining are outlined in the paper. The definition of this mental-linguistic unit is offered by the author. Uncoordinated typologies of emotional concepts fragmentarily represented in works of linguists are systematized; criteria for emotional concepts classification are developed.

Key words: linguistic terminology, term-notion “emotional concept”, typology of emotional concepts, cognitive terminology.

ДО ПРОБЛЕМИ ПОРІВНЯННЯ В КОРПУСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ДИСКУРСУ

У статті порушується проблема співвіднесення кількісних і якісних методів аналізу мовного матеріалу в корпусній лінгвістиці крізь призму порівняння текстів у мономовних і полімовних електронних корпусах. Обґрунтовується застосування прийому порівняння як необхідного складника методики корпусних досліджень дискурсу. Розглядаються моделі зіставлення різних типів дискурсу у внутрішньокорпусних і міжкорпусних студіях.

Ключові слова: корпусна лінгвістика, аналіз дискурсу, кількісні та якісні методи дослідження, прийом порівняння, моделі зіставлення типів дискурсу.

Критики корпусної лінгвістики вказують на надмірне зосередження у цій галузі складного мовознавства на кількісних методах аналізу мовних даних (напр., див. огляд у [5, с. 8–10]). Такі закиди є великою мірою справедливими в стосунку до вже традиційних корпусних студій, націлених на укладання словників і створення граматики конкретних мов на основі автоматизованої обробки величезних масивів електронних текстів [13, с. 11–12]. Разом з тим, постійне розширення методологічного потенціалу корпусної лінгвістики призвело до того, що отримання кількісних показників за допомогою таких процедур, як генерація списку слів за частотністю, виявлення колокацій, ключових слів тощо стало лише першим етапом досліджень, особливо тих, **об'єктом** вивчення корпусних є такий складний феномен як дискурс. **Актуальним** для подальшого розвитку корпусних досліджень дискурсу як відносно нової міждисциплінарної сфери наукових пошуків є узгодження кількісних і якісних методів аналізу мовних даних з урахуванням того, до якого рівня мовної ієрархії вони належать і як вони реалізуються в комунікації. **Метою** цієї статті є обґрунтування порівняння як прийому дослідження дискурсу з використанням інструментарію корпусної лінгвістики, що зумовлює виконання таких **завдань**: 1) переосмислення ролі порівняння як загальнонаукового методу в стосунку до корпусного аналізу, 2) визначення місця порівняння в методіці корпусного аналізу дискурсу, 3) класифікація моделей зіставлення типів дискурсу в електронних корпусах.

Відомо, що порівняння як загальнонауковий метод “використовується з метою вив'язу спільних і специфічних ознак двох явищ, розбіжностей між ними за певними параметрами” [3, с. 49–50]. У мовознавстві порівняння, у першу чергу, становить основу для порівняльно-історичної, зіставної й типологічної галузей. Зокрема порівняння стало підґрунтям для створення методу опозицій, де опозиція визначається як “семантично релевантна відмінність за однією ознакою за умови подібності інших” [1, с. 37], основа опозиції розглядається як інваріант, а випадки її мовного втілення є варіантами, ускладненими деякими додатковими ознаками. Традиційно відношення між членами опозиції поділяються на бінарні, градуальні, еквіполентні, нульові, диз'юнктивні.

Вихідним положенням цієї статті є переконання в тому, що виявлення шляхом порівняння спільних і специфічних ознак певних мовних явищ є важливим для різноманітних

сфер лінгвістичних досліджень, адже, слідуючи за Ф. де Соссюром, “увесь лінгвістичний механізм обертається довкола тотожностей і відмінностей, причому ці останні лише зворотній бік перших” (цит. за [1, с. 37]). Так, однією з актуальних проблем дискурсології є характеристика типів дискурсу за сферою спілкування [4, с. 84-86], а єдиним можливим способом виявлення й оцінки характерних рис кожного типу дискурсу є його порівняння з іншими типами [13, с. 12]. “Під кутом зору деонтології ми не маємо підстав стверджувати, що спостережуване явище властиве одному певному типу дискурсу, якщо, де це можливо, ми не здійснимо порівняння з поведінкою цього явища деінде” [там само].

Крім того, зіставлення відіграє важливу роль у жанровому моделюванні, що здійснюється на базі прототипного підходу, коли *tertium comparationis* виступає найкращий зразок, який “реалізує жанрові ознаки в найбільш чистому вигляді та найбільш повно, без домішки інших ознак” [4, с. 83]. Застосовується цей прийом і в критичному дискурс-аналізі, коли шляхом зіставлення та критичного аналізу текстів з’ясовуються способи конструювання об’єктів дійсності [там само, с. 253].

У корпусних дослідженнях дискурсу прийом порівняння набуває особливої методичної ваги, адже “дані частотності вживання слів, хоча й часто інформативні самі по собі, стають більш показовими у порівнянні з аналогічними списками слів, генерованими на основі текстів з інших типів дискурсу в сенсі того, що вони можуть вказати як на типову граматику, так і на повторювані теми, характерні для аналізованого типу дискурсу” [13, с. 8]. Між іншим, на прийомі порівняння засновано й одну з базових процедур корпусного аналізу – виявлення ключових слів. Ключовими у корпусній лінгвістиці прийнято називати ті слова, частотність яких є статистично значущою (нетипово високою або низькою) у порівнянні з певною нормою. Звідси властивість бути ключовим (*keyness*), тобто міра, що вираховується за допомогою відносного об’єму порівнюваних підкорпусів, а також відносної частотності кожного слова [5, с. 125]. За результатами автоматизованого комп’ютерного аналізу генеруються списки слів, які є порівняно більш уживаними або, відповідно, менш уживаними у досліджуваному корпусі (підкорпусі) X порівняно з референтним корпусом (підкорпусом) Y. Вважається [там само], що список ключових слів (*keyword list*) вказує на салієнтність лексичних одиниць, у той час як простий список частотних слів (*word list*) являє собою комп’ютерну вибірку лексичних одиниць лише за ознакою частоти їх вживання.

Для виявлення закономірностей використання мови в певних умовах комунікації кількісні показники, встановлені на матеріалі масиву електронних текстів, мають бути зіставлені з такими ж показниками, встановленими в такий же спосіб на іншому, проте порівнюваному мовному матеріалі. Системне застосування прийому порівняння у корпусних дослідженнях дискурсу є доцільним для виявлення подібностей і відмінностей як у текстах, включених до одного корпусу, так і в текстах, що належать до різних корпусів. Перший вектор зіставлень умовно назвемо внутрішньокорпусним, а другий міжкорпусним. Крім того, як внутрішньокорпусні, так і міжкорпусні порівняння можуть здійснюватися на мономовному або полімовному матеріалі залежно від структури корпусу й цілей дослідження.

У корпусних дослідженнях базовими пошуковими одиницями зазвичай виступають слова і словосполучення, а також аломорфи, якщо інше не передбачено особливостями розмітки певного електронного корпусу. Зіставний аналіз дистрибуції статистично і / або

семантично значущих мовленнєвих одиниць, виявлених в одному чи кількох корпусах на попередньому етапі дослідження, є потужним інструментом для встановлення закономірностей мовної актуалізації різноманітних категорій дискурсу, включаючи реконтекстуалізацію жанрів [9], стратегії учасників дискурсу [14], позиціонування суб'єктів у певних жанрах і регістрах [10], репрезентацію гендерної, етнічної або релігійної ідентичності [6] тощо.

Слідом за П. Бейкером і Т. МакЕнері [7, с. 3], у корпусних дослідженнях дискурсу ми вважаємо за потрібне дотримуватися таких обов'язкових методичних етапів, як описовий, інтерпретувальний, експланаторний, а додатковим етапом критичного оцінювання доцільно завершувати дослідження, проведені в дусі критичного дискурс-аналізу. Використання прийому порівняння розглядаємо як необхідне для логічного та добре обґрунтованого переходу від кількісних методів аналізу, які зазвичай домінують на етапі опису мовних засобів актуалізації досліджуваного явища, до якісних методів на інтерпретувальному та експланаторному етапах.

У попередніх розвідках було розмежовано чотири моделі зіставлення типів дискурсу [13, с. 13], а саме: 1) проста, де тип А зіставляється з типом В, 2) серійна, де тип А зіставляється з типом В, типом С, ... типом n, 3) множинна, де тип А зіставляється з іншими типами дискурсу (В+С ... n), і 4) діахронічна, де тип А за певний період часу зіставляється з типом В за певний період часу і т.д. Щодо часового зрізу, який вирізняє четверту модель, то нам видається логічним подальше розрізнення між: а) зіставленням певних множин текстів, що є продуктами дискурсу А, проте належать до різних часових проміжків, б) зіставленням дискурсу А за певний період часу з дискурсом В за певний період часу, в) зіставленням дискурсу А за певний період часу з іншими типами дискурсу (В+С ... n) за той же період часу. Також досить розповсюдженою є практика зіставлення певного типу дискурсу із “загальною мовою”, представленою у великому референтному корпусі, як-от Британський національний корпус і под.

Вибір моделі зіставлення та застосування часового параметра точково чи у виді континууму суттєво впливає на результати дослідження. Так, Н. Міллар (цит за [12]), дослідивши корпус номерів англomовного журналу “Тайм” між 1923 р. і сьогоднішнім, виявив загальне збільшення використання модальних дієслів на тлі зменшення частотності деяких з них (*must, shall* та *ought to*). Ці дані не збігаються з висновками, яких раніше дійшов Дж. Ліч на матеріалі двох корпусів американського варіанту і двох корпусів британського варіанту англійської мови, побудованих у 1961 р. і 1991–1992 рр. (докладніше див. у [12, с. 24–26]).

Як видно з викладеного вище, дані будь-якої пари або групи електронних мовних корпусів можна використати для зіставлення або протиставлення типів дискурсу. Проте для виявлення міжмовних подібностей і відмінностей у типах дискурсу, що дійсно і для інших об'єктів міжмовних корпусних досліджень, найбільш пристосованими є **паралельні** (parallel) та **порівняльні** (comparable) корпуси. Стандартний паралельний корпус є різновидом дво- або багатомовного корпусу, що має в собі множину текстів, написаних мовою А або мовами n, та їх перекладів мовою Б або мовами n. На відміну від паралельних порівняльні корпуси складаються винятково з оригінальних текстів, що їх підібрано за заздалегідь визначеними критеріями, як-от тематика, часовий проміжок, функціональний стиль, жанр, належність авторів текстів до певної соціальної групи

тощо (детальніше про паралельні та порівняльні електронні корпуси у зівставних дослідженнях див. [2]). Прикладом використання паралельного корпусу може служити аналіз конструювання точки зору в оригінальних текстах та перекладах творів італійської письменниці Г. Деллади [11], а за допомогою порівняльного корпусу IntUne було проведено низку досліджень репрезентації європейської ідентичності в британському, італійському та французькому медіа-дискурсах за 2005–2009 рр. [8].

Отже, прийом порівняння є необхідним складником методики корпусних досліджень дискурсу, оскільки він уможливує виявлення та систематизацію формальних, функціональних і змістових рис, характерних для аналізованого типу дискурсу на тлі інших типів як у мономовних, так і в полімовних електронних корпусах, а також сприяє впорядкованості етапів дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике : учебное пособие / И.В. Арнольд. – М. : Высш. шк., 1991. – 140 с.
2. Кривенко Г.Л. Корпусні дослідження дискурсу: становлення, стан і перспективи / Г.Л. Кривенко // Вісник КНЛУ. Серія “Філологія”. – 2017. – Т. 20, № 1. [у друці].
3. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
4. Селіванова О.О. Основи теорії мовної комунікації: Підручник / О.О. Селіванова. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю.А., 2011. – 350 с.
5. Baker P. Using corpora in discourse analysis / P. Baker. – London : Continuum, 2006. – 206 p.
6. Baker, P. Discourse Analysis and Media Attitudes: The Representation of Islam in the British Press / P. Baker, C. Gabrielatos, T. McEnery. – Cambridge, MA : Cambridge University Press, 2013. – 294 p.
7. Baker P. Introduction / P. Baker, T. McEnery // Corpora and discourse studies : integrating discourse and corpora / [eds P. Baker, T. McEnery]. – Basingstoke ; New York : Palgrave Macmillan, 2015. – P. 1–19.
8. Bayley P. European Identity : What the Media Say / [eds P. Bayley, G. Williams]. – Oxford : Oxford University Press, 2012. – 336 p.
9. Berkenkotter C. Genre systems at work: DSM-IV and rhetorical recontextualization in psychotherapy paperwork / C. Berkenkotter // Written Communication. – 2001. – Vol. 18, No. 3. – P. 326–349.
10. Biber D. University language : a corpus- corpus-based study of spoken and written registers / D. Biber. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 2006. – viii, 261 p.
11. Johnson J. A Corpus-assisted study of *parere/sembrare* in Grazia Deledda’s *Canne al Vento* and *La Madre*. Constructing point of view in the source texts and their English translations / J. Johnson // Textus. – 2010. – Vol. 23. – P. 283–302.
12. Knight D. e-Language: Communication in the Digital Age / D. Knight // Corpora and discourse studies : integrating discourse and corpora / [eds P. Baker, T. McEnery]. – Basingstoke ; New York : Palgrave Macmillan, 2015. – P. 20–40.

13. Partington A. Patterns and meanings in discourse : theory and practice in corpus-assisted discourse studies (CADS) / A. Partington, A. Duguid, Ch. Taylor. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 2013. – 371 p.
14. Partington A. Using corpora in discourse analysis / A. Partington, A. Marchi // The Cambridge handbook of English corpus linguistics / [eds D. Biber, R. Reppen]. – Cambridge : Cambridge University Press, 2015. – P. 216–234.

Кривенко А.Л., канд. филол. наук, докторант
Киевский национальный лингвистический университет, Киев

К ПРОБЛЕМЕ СРАВНЕНИЯ В КОРПУСНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

В статье поднимается вопрос соотношения количественных и качественных методов анализа языкового материала в корпусной лингвистике сквозь призму сравнения текстов в одноязычных и многоязычных электронных корпусах. Обосновывается использование приема сравнения как необходимого этапа корпусных исследований дискурса. Рассматриваются модели сопоставления разных типов дискурса во внутреннекорпусных и межкорпусных студиях.

Ключевые слова: корпусная лингвистика, анализ дискурса, количественные и качественные методы исследования, прием сравнения, модели сопоставления типов дискурса.

Kryvenko A.L., Ph.D (Linguistics)
KNLU, Kyiv

ON COMPARISON IN CORPUS LINGUISTICS

The problem of correlation between quantitative and qualitative methods of language data analysis in corpus linguistics is examined in the light of comparative studies of texts in monolingual and multilingual electronic corpora. It is argued that the comparative method should be used as a necessary stage of any corpus-based discourse research. Various models of comparing discourse types in intracorpora and intercorpora studies are also under analysis.

Key words: corpus linguistics, discourse analysis, quantitative and qualitative methods, comparative method, models of comparing discourse types.

ВИРАЖЕННЯ МОДАЛЬНИХ ВІДТІНКІВ У ПЕРИФРАСТИЧНИХ ФОРМАХ ДІЄСЛОВА СУЧАСНОЇ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ

У цьому дослідженні розглядаються особливості вираження модальних відтінків за допомогою перифрастичних форм у сучасній турецькій мові. Зокрема, проаналізовано особливості формування модальних значень у змістовному дієслові та додаткові модальні відтінки, які формуються у допоміжному дієслові. Досліджуються особливості, що впливають на стилістичну забарвленість перифрастичних форм, і особливості їх вживання в різних стилях сучасної турецької мови.

Ключові слова: модальність, перифрастичні форми дієслова, функціонально-семантичне поле модальності, аспект, відтінки значення.

Модальність – це граматична категорія, яка означає відношення змісту мовлення до дійсності і виражається за допомогою форм способу дієслова, інтонації, вставних слів і т. ін. [6].

Модальність є невід’ємною ознакою кожного речення. Проблема модальності – одна із найбільш обговорюваних у сучасному мовознавстві, і досі, на жаль, не має однозначного чіткого підходу до визначення категорії модальності. Зокрема, не зупиняється дискусія в контексті виокремлення модального значення та емоційної форми вираження. На разі, питання про категоріальність модальних значень та диференціацію відповідно до визначених груп є предметом дискусії у сучасному мовознавстві і потребує подальших досліджень.

Отже, **актуальність** цього дослідження зумовлена прагненням диференціювати та визначити модальні значення, які можна виразити за допомогою внутрішньої структури перифрастичної форми дієслова в турецькій мові, враховуючи специфіку цієї граматичної категорії дієслова. Зокрема, модальні відтінки, виражені за допомогою перифрастичних форм не були до цього часу досліджені ні у вітчизняному мовознавстві, ні у зарубіжному.

У своїй праці ми ставимо за **мету** визначити особливості реалізації за посередництвом мовних засобів модальних значень внутрішньо граматичним ресурсом перифрастичної форми у темпоральному та аспектуальному полі, що формується за допомогою дієслівних афіксів.

Об’єктом дослідження виступає перифрастична форма дієслова та особливості її функціонування у мові офіційно-ділового стилю сучасної турецької мови, що полягає у вирішенні таких **завдань**: з’ясувати джерела формування модальних значень у рамках зазначеної граматичної категорії дієслова та встановити особливості функціонування таких дієслів в межах мови офіційно-ділових паперів.

Предметом дослідження є засоби вираження категорій модальності та особливі модальні форми і значення, виражені лише перифрастичними формами дієслова у сучасній турецькій офіційній мові.

Наукова новизна роботи. Ця праця є першою спробою в сучасній тюркології визначити та пояснити основні особливості функціонування перифрастичних форм у контексті відображення ними модальних відтінків, оскільки дослідження граматичної категорії з огляду її функціональності дозволяє вийти за рамки вузького підходу дослідження теми і встановити зв'язок з іншими науковими поглядами.

Практичне значення роботи полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використаними в подальших наукових розробках стосовно синтаксису турецької мови, бути допоміжним матеріалом при дослідженні техніки перекладу з української мови турецькою, для викладання теоретичного та практичного курсу перекладу та стилістики турецької мови, для потреб перекладу різних стилів турецької мови, виступити базою для подальших досліджень в сфері граматики турецької мови.

Дослідники визначають дві провідні школи дослідження модальності: широку модальність, яку підтримують представники школи Б. Шаллі та вузьку школу, започатковану В.В. Віноградовим. У дослідженнях мовознавців можна зустріти широкий спектр визначення видів модальності, наприклад: волюнтаривну, узуальну, епістемічну, ірреальну, миттєво реалізовану, комунікативно-синтаксичну, дієслівну, гіпотетичну, деонтичну, часову, модальність достовірності, істинності, волевиявлення, афірмативності тощо.

У кожній мові є свій спектр та набір граматичних і лексичних інструментів, за допомогою яких формується модальне значення, що справедливо підкреслюється В.В. Віноградовим: «виражається вона [модальність] спеціальними структурними прийомами, утвореними та стійкими у кожній конкретній мові» [1, 54].

Турецька мова так само має свою власну оформлену систему вираження модальних значень, особливе місце в якій займає морфологічно виражена передача модальності за допомогою внутрішньої форми дієслова та особливого відмінювання, тобто у випадку, коли показником виступає особливе морфологічне оформлення дієслова, яке надає йому відповідного значення.

А.М. Кононов виділяє такі види модальності в турецькій мові: поєднання афіксів минулого суб'єктивного часу та афіксів умовного способу з афіксами дійсного способу, а також із основами зобов'язального, бажального та умовного станів формує специфічну граматичну категорію – своєрідний стан – яку називають модальностями дієслова [3, 10].

Зокрема, З. Коркмаз визначає модальність таким чином: Модальність дієслова виражається лише за допомогою афіксів на позначення часу. Відповідно до цього, модальність є поєднанням концептів виду та часу [23, 569].

У турецькій мові концепт модальності є невизначеним феноменом, ознаки часу та аспекту якого не були на необхідному рівні досліджені в рамках граматичних досліджень. Учений зазначає, що здебільшого модальність в турецькій мові функціонує як один із аспектів дієслова в реченні [21, 3].

У сучасному турецькому мовознавстві (З. Коркмаз, Б. Вадар, А. Ділачар, А. Коджаман, І. Делідже) класично виділяють дев'ять видів модальності: індикативна, умовна, наказова, оперативна, зобов'язальна, потенційна, модальність дозволу, впевненості, попередження.

Натомість, вітчизняні дослідники здебільшого застосовують вузький підхід до аналізу категорії модальності та виділяють два основних види: об'єктиву та суб'єктиву модальності, кожний з яких має парадигму своїх підвидів.

Об'єктивна модальність є обов'язковою ознакою будь-якого висловлювання та однією з категорій, що формує предикативну одиницю – речення. Суб'єктивна модальність – це вираження ставлення особи мовця до висловлювання (впевненість/невпевненість, згода/незгода, експресивна оцінка).

Наприклад, М.С. Михайлов, досліджуючи перифрастичні форми дієслова, виділяє наступні види модальності в турецькій мові: форми, що виражають **стверджувальну** та **заперечну** модальність, виражену за допомогою перифрастичних форм, що являють собою поєднання форм дійсного стану та наказового способу з заперечною частиною в формі слова *değil*, а також форми на *-(y)an olmak/bulunmak*; форми, які виражають **допустову** модальність, а саме: *-mak olmak*, форми дійсного стану будь-якого дієслова у поєднанні з *olmalı*, форми *-maz olacaktı, -miş olacaktı*; модальність **наміру**, виражену формами на *-mak* основного дієслова + *olmak/bulunmak*, у цю ж категорію він відносить форми на *-(y)acak* (дієприкметниковий афікс), або *-(y)ci* (дієприслівниковий афікс) + *olmak*, форми на *-(y)ası olmak* та *malı olmak*; модальність **сумніву**, виражену за допомогою перифрастичних форм, які утворюються двома шляхами: дієприкметник теперішнього-майбутнього часу на *-(a)r + ola*; дієприкметник майбутнього часу на *-(y)acak + ola*; а також категоричність, утворену шляхом додавання модального афікса *-dir* до допоміжного дієслова перифрастичної форми [4, 88; 89].

В українському мовознавстві С.В. Сорокін висловлює таку точку зору: для дослідження комунікативних явищ важливими є такі аспекти, як ставлення мовця до предмета висловлення, його інтерпретація явищ і фактів навколишньої дійсності й вибір відповідних формальних засобів для вербалізації певних фрагментів екстралінгвальної дійсності відповідно до закріплених у його когнітивному просторі фреймів і концептів [5, 10].

У цьому дослідженні ми обмежуємось розглядом модальності, вираженої за рахунок внутрішнього ресурсу перифрастичної форми, дослідити граматичний ресурс її формування, і так само визначити вплив відповідних модальних значень на сферу функціонування перифрастичної форми.

Надалі ми розглянемо модальне значення, що формується за рахунок афіксу основного (змістовного) дієслова в структурі перифрастичної форми, враховуючи таку точку зору: модальність функціонує в якості аспекту дієслова в реченні [21, 5].

Замість того щоб відокремлювати модальність та аспект, ми вбачаємо доцільним розглянути введення паралельного терміну *бажальна/видова модальнотемпоральна (tasarlama/tarz kipliğizaman) модальність* у семантичних полях виду та часу, з огляду можливості простішого дослідження і подальшого викладання [19, 2102].

Складні дієслова, що містять лексичне дієслово та допоміжне дієслово в рамках одного вербоїда, що окремо (і майже завжди по-різному) є маркованими часом, аспектом та/чи модальністю [12, 316].

Фактично, точка зору турецьких мовознавців є майже однотайною: неможливе відокремлення модальних значень від аспекту та темпоральності, виражених простими дієслівними морфемами. Слід зазначити, що таке явище властиве тюркським мовам.

Виходячи з того, що перифрастична форма дієслова складається із двох дієслів – основного та допоміжного, кожне з яких за допомогою відповідного афікса набуває аспектне, темпоральне та модальне значення. Таким чином, досліджуючи модальність перифрастичних форм, ми можемо стверджувати, що вона формується за допомогою

двох ресурсів: афіксу основного (змістовного дієслова) та модальної форми допоміжного дієслова, при цьому є єдиним цілим, утвореним відповідно до мети висловлювання аориста.

У сучасній турецькій мові до перифрастичних форм відносяться дієслівні форми на *-miş olmak/bulunmak*, *-ir olmak*, *-maz olmak*, *-yor olmak*, *-makta olmak/bulunmak*, *-acak olmak/bulunmak*. Перифрастична форма, функціонуючи в реченні присудком, може отримувати будь-який модальний відтінок шляхом додавання дієслівних афіксів до допоміжного дієслова *olmak* чи *bulunmak*.

Завершальний вид перифрастичної форми формується шляхом додавання до основного дієслова афіксу *-miş*. Перш за все слід зазначити, що форма на *-miş* є найбільш часто функціонуючим маркером лексичних дієслів у складних дієслівних формах [12, 319].

Розглядаючи модальне значення дієслівних афіксів, ми беремо до уваги визначення саме модального значеннєвого компоненту, а саме: афікс *-miş* у випадку використання його у повідомленні позначає остаточноість завершення дії, спираючись на оглядність результату. Мова йде про випадки, коли результат дії або вплив дії є ще відчутним, у цьому випадку цей афікс функціонує для позначення остаточної дії [18, 2400].

Отже, ми можемо зробити висновок, що мовець, вживаючи перифрастичну форму із основним дієсловом, має на меті підкреслити завершення дії із підкресленням отримання її результату або продовження процесу, який рецепієнт спостерігає у відношенні до часового проміжку відповідно до темпорального та аспектного відтинку дієслова. І фактично, перифрастична форма на *-miş olmak* є одним із способів вираження стверджувальної модальності.

Слід підкреслити, що дуже часто саме ця форма, функціонуючи в реченні як присудок, вживається із афіксом на позначення стверджувальної модальності на *-dir*: *İşyerlerinin çatıları; ısı, rüzgar, yağmur, kar gibi dış etkilere karşı çalışanları tamamen koruyacak surette dayanıklı ve muhafazalı yapılmış olacaktır.* [24] – Дахи робочих місць, мають обов'язково бути побудовані надійними та захисними, щоб повністю уберегти працівників від таких типів зовнішнього впливу як висока температура, вітер, дощ, сніг.

Слід наголосити, що ця перифрастична форма так само широко використовується як означальна і обставинна синтаксема, тому результат дії чи процесу по відношенню до часового проміжку визначається за допомогою допоміжного дієслова. Наприклад: *Avrupa Birliği Eğitim Programlarına Katılmış Olan Öğretmen, Yönetici ve Müfettişlerin Bu Programların Etkililiğine İlişkin Görüşleri.* [26] – Погляди на результативність освітніх програм Європейського Союзу викладачів, керівників та інспекторів, які вже взяли участь у цих програмах.

Одним із елементів значення, вираженого у деяких випадках складними дієслівними формами на *-miş* є те, що подія відображається як вітворення результату (спланованого чи ні) якоїсь іншої дії. Таке значення завжди презентується формою на *-miş oldu*, яка позначає остаточно завершеною подію, перехід до стану, що виникає в результаті виконання якоїсь дії [12; 318]: *Böylece 316 AKP milletvekilinin imzasıyla TBMM Başkanlığı'na sunulan 18 maddelik anayasa değişikliği teklifinin 1. tur oylamaları tüm maddeler kabul edilmiş oldu.* [8] – Таким чином, за підписом 316 депутатів СРП були прийняті у першому читанні всі статті поданого на розгляд до ВНЗТ проекту поправок до конституції, який склався з 18 статей.

TC Kimlik Numarası yazılı TC Nüfus Cüzdanı veya kimlik yerine geçen fotoğraflı bir belgeyle şahsen kütüphaneye müracaat edip, Kütüphaneden alınan Üye Kayıt Formu'nu doldurup imzaladıktan sonra üye bilgilerinin sisteme girilmesiyle üyelik tamamlanmış olur. [25] – Остаточна реєстрація членства завершується внесенням до системи даних про заявника після того, як він особисто подасть заявку із пред'явленням паспорту, що містить національний ідентифікаційний номер, або документ, яким його можна замінити з фотографією, заповнить та підпише форму-заявку на членство.

Bu işler mukavelelerine göre 1966 - 1967 yılında ikmal edilmiş olacaktır. [27] – Відповідно до угод щодо цих процедур, вони будуть остаточно передані у функціонування в 1966 - 1967 роках.

Важливим є те, що у деяких випадках, форма на *–miş olacak* з точки зору темпоральності втрачає значення відношення дії до майбутнього, натомість виражає припущення мовця щодо причини виконання певної дії, проте таке її функціонування не спостерігається часто. Наприклад:

Değerli milletvekilleri, aslında, tabii, Doğru Yol Partisi kanadı, Hükümetin büyük ortağı Refah Partisinin, sırf hükümet olmak uğruna, bugüne kadar milletimize verdiği taahhütlerden ve mesela, yıllardır acımasızca eleştirdiği ve hudutlarımız içerisinde bir işgal gücü olarak gördüğü ve eğer iktidar olursa ilk gün kapının önüne koyacağını ifade ettiği Çekiç Güç'le ilgili U dönüşünü görünce, ortağıyla ilgili güven duygusu tamamen bitmiş olacak ki, daha önceki Cumhuriyet Halk Partisi ve Anavatan Partisi koalisyonlarında hiç düşünmediği böyle bir yola gitmektedir. [28] – Шановні депутати, взагалі, звичайно, побачивши абсолютний поворот одного з крил Партії Істинного Шляху, Партії Процвітання, яка є найбільшим сторонником Уряду, лише для того, щоб стати урядом, із обіцянок, які дала нашому народу до сьогодні, та, наприклад, роками нещадно критикувала та перед нами представляла як силу захоплення, щодо Чекіча Гюлеча, якого обіцяла вигнати з першого ж дня у разі перебування біля керма влади, напевно повністю втратила довіру до свого соратника, оскільки зараз йде наполегливо шляхом, про який не могло й бути мови в коаліціях Республіканської Народної Партії та Партії Вітчизни.

У той же час форма на *–miş olur* в деяких випадках може позначати гіпотетичне припущення щодо здійснення дії у випадку дотримання певної умови її виконання.

Афікс *–acak*, який з точки зору часового повідомлення позначає ще невиконану дію, і здійснення якої знаходиться на стадії проекту, розцінюється як такий, що відноситься до категорії категоричності [18, 2400].

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що зазначене модальне значення є причиною широкого функціонування перифрастичної форми на *acak olmak/bulunmak* у мові офіційно-ділових паперів. Наприклад:

Müsadereye konu olmaları nedeniyle kamu hizmetine sunulamayacak olan ve orman niteliğini kazanan taşınmaz üzerinde bulunan fabrika ya da ticarethaneler, 49 yıllığına kiraya verilebilecek. [29] – Оскільки воно є предметом конфіскації, завод або торгові приміщення, які знаходяться на нерухомому майні, що не заплановані до використання в громадських цілях та отримає статус лісу, може бути зданим в аренду на 49 років.

Ayrıca; 06.02.2017 – 13.02.2017 tarihleri arasında sınav ücreti ödemesi yapılacak olup söz konusu tarihler arasında sınav ücreti ödemesi yapmayan adayların başvurusu geçersiz sayılacaktır. [30] – Крім того оплата збору за участь у іспиті має бути зроблена у такі дати

06.02.2017 – 13.02.2017, заяви тих, хто не оплатив збір за іспит у вказані дати, вважати-муться недійсними.

Bu hususu belirtecek olan makam Başbakanlık değil, Cumhurbaşkanlığıdır. [20] – Це правило має бути встановленим не Кабінетом Міністрів, а Адміністрацією Президента.

Отже, аналізуючи нижченаведені приклади, ми помітили, що цей афікс, вживаючись водночас на позначення майбутнього, несе функцію зобов'язання або запланованості дії по відношенню до майбутнього.

З огляду повідомлення остаточності дії функціонування афіксів *-ar/-ır* пов'язано із відтворення ними станів, що проходять постійно, за звичкою [18, 2402]. Аорист, обираючи перифрастичну форму на *-ır olmak*, має на меті підкреслити саме постійне виконання певної дії з визначеного моменту.

Yayınlanmaya başlar olanlar için 10 yararlı ipuçları [31] – 10 корисних підказок для тих, хто починає постійно збільшуватись у своїх розмірах.

Слід зазначити, що в турецькій мові, початок протікання певної дії може так само бути виражений аналітичними конструкціями типу *– (y)a başladı*, проте слід зробити чітку диференціацію між аспектом та модальним значенням цих конструкцій, зокрема: у випадку вживання аористом саме перифрастичної форми наголос іде на постійне виконання дії, або виникнення звички її виконання з моменту, референтне відношення на яке вказується допоміжним дієсловом:

Sonraları bunların bir kısmının adı kısaltılmış ve 'pol' ile biter olmuştur. [32] – І вже після цього, деякі їх назви були скорочені та почали закінчуватись на 'pol'.

Слід зазначити, що у більшості випадків допоміжне дієслово в складі зазначеної перифрастичної форми є *oldu* або *olmuş*.

1976 yılından beri Irak petrolünü aktaran Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı, Birinci Körfez Savaşından bu yana tam kapasite ile çalışmaz oldu. [7] – Починаючи з 1976 року, після Першої Війни в Затоці, Керкюк-Юмурталікська нафтотранспортна система стала такою, що не може функціонувати у повному обсязі.

Досліджуючи модальні відтінки, виражені перифрастичною формою на *-yor olmak*, ми звернули увагу на те, що у мові офіційно-ділових паперів ця форма здебільшого функціонує на позначення вказівок чи вимог щодо дії, яка відбувається протягом певного часу, або до процесу протікання дії. З нашої точки зору, однією із причиною такого функціонування зазначеної перифрастичної форми можна вважати той факт, що у деяких випадках сам афікс *-yor* функціонує з метою позначення наказу [18, 2401].

Derleme konusu ile ilgili benzer bir konunun daha önce yayınlanmadığı, güncel bilgileri içeriyor olması. [15] – Тема дослідження обов'язково містить сучасні дані та не є схожою на якусь тему, опубліковану раніше.

Однією із найбільш функціональних перифрастичних форм у межах офіційно-ділового стилю є форма на *-makta olmak*, що можна пояснити таким чином: значення, виражене за допомогою афікса *-makta*, не підлягає обговоренню, та не залишає питань чи сумнівів в уяві іншої сторони [18, 2402]. Наприклад: *Görüşülmekte olan 1/775 esas sayılı Ceza Mahkemesi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun tasarısı'nın 34. üncü maddesi ile 5271 sayılı Kanunun 253 üncü maddesinin (24)' üncü fıkrasında yer alan « hukuk fakültesi mezunlarının» ibaresinin «dört yıllık lisans eğitimi almış olanların» şeklinde değiştirilmesini arz ve teklif ederiz.* [11] – Просимо та пропонуємо замінити визначення

«випускників юридичних факультетів» на «такі, що отримали чотирирічну вищу освіту» у (24) підпункті 253 статті Закону під номером 5271 та в 34-ому пункті проекту закону про внесення змін до деяких законів щодо Кримінального Суду під номером 1/775, які зараз знаходяться в стадії обговорення.

Проаналізувавши модальні значення, виражені формами на *-yor olmak* та *-makta olmak*, ми бачимо чітку різницю між ними з огляду вживання їх мовцями у межах функціонального поля модальності. Обидві форми функціонують у мові з метою підкреслення саме протікання процесу, проте саме модальне значення форми на *-makta olmak* – використання цієї форми аористом з метою переконати, не залишити сумнівів у протіканні процесу зумовило специфічні стилістичні особливості, а саме: зазначена форма по своїй суті не лише притаманна мові офіційно-ділових паперів, науковому та публіцистичному стилю, а в деяких випадках її можна навіть вважати стилістичним маркером відповідних стилів, що обов'язково необхідно враховувати під час перекладів та синтаксичних аналізів текстів.

Таким чином, модальне значення перифрастичної форми, фактично, формується за рахунок модальних аспектів основного дієслова та модальних значень допоміжного дієслова. Отже, перифрастична форма відповідно до поставленої аористом мети висловлювання, як і будь-яка інша форма дієслова, приймає абсолютно всі модальні форми, зберігаючи при цьому основний модальний відтінок, відображений афіксом змістовного дієслова. Тому, визначити весь спектр модальних значень, що можуть бути вираженими перифрастичними формами, в межах цього дослідження не є можливим.

Оскільки перифрастична форма дієслова в турецькій мові є зрощеним єдиним цілим з граматичної точки зору, відповідно є особливі модальні значення, що можуть бути виражені лише за допомогою цієї форми. До таких форм належать *-miş*, *-yor olmalı/olabilir*.

Афікс *-malı* який виражає семантику припущення, допомагає мовцю, говорячи по можливість якоїсь події, висловити точку зору з огляду, що саме так вона має бути.

Peki kaçarken evrakları falan kalmış olmalı, onlar nerde? [14, 219] – Добре, але ж коли він тікав, мали ж якісь там його документи лишитись, де вони є?

С. Хірік визначає особливості функціонування афіксу *-malı* у складних дієсловах наступним чином: цей афікс можна вважати таким, що крім своєї допоміжної функції, надає значення близької та далекої вірогідності виконання дії [18, 2403]. Так само несе семантику припущення щодо виконання дії. Він допомагає мовцю виразити впевненість, що дія має бути виконана саме таким чином.

Д. Туфан визначає форми на *-miş* та *-yor olmalı* як вираження можливості виконання дії (*olasılık*). Причому він звертає увагу, що в деяких випадках замість дієслова *olmak* може функціонувати дієслово *bulunmak*. Цікавим є той факт, що заперечний афікс *-ma/me*, може стояти як в основону дієслові, так і в допоміжному дієслові. Вчений наводить приклад: *bilmiyor olmalı* [13, 369].

Тобто ми розуміємо, що за допомогою цієї форми, мовець висловлює своє чітке переконання, і його точка зору в контексті висловленої думки пов'язана із власною впевненістю, ґрунтованою на особистих висновках. В реченнях, що мають відношення до майбутнього часу ця конструкція визначатиме необхідність виконання дії з відтінком неможливості відмови від її виконання.

У текстах офіційно-ділових паперів сучасної турецької мови, ми спостерігаємо інакший модальний відтінок. Здебільшого ця форма функціонує на позначення наказу, розпорядження, належної відповідності нормам, стандартам тощо. Наприклад:

Özgün ve bilimsel açıdan yüksek nitelikli olmalı, kaynak gösterilebilir özellik taşımalı, Daha önce başka bir dergide yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere kabul edilmemiş olmalı ve yazarlar bu bilgiyi makalelerini gönderirken yazılı olarak beyan etmeli, Son 7 yıla ait olan güncel veri, bilgi ve kaynak içeryor olmalı, Araştırma ve yayın etiği ile ilgili genel kurallara uygun olarak hazırlanmalı; insan kaynaklı olgular ve deney hayvanları üzerinde yapılan çalışmaların tümünde, ek olarak gereken durumlarda kurumsal etik kurul onayı ve/veya bilgilendirilmiş onay alınmış olmalıdır [16]. – З точки зору новизни та наукової цінності має бути високо кваліфікаційною роботою, особливо містити посилання на джерела, не опублікованим раніше або не прийнятим до друку, та автори мають це підтвердити у письмовому вигляді, надсилаючи свої статті, мають містити новітні дані за період останніх 7 років, мають бути підготовлені відповідно до вимог досліджень та публікацій, у всіх дослідженнях, пов'язаних із людськими ресурсами або експериментами з тваринами, за допомогою в якості додатку мають бути надані погодження відповідних етичних установ та/чи у письмовому вигляді.

Otel rezervasyonları veya seyahat planını gösterir belgeler (otel rezervasyonları mutlaka başvuranın bilgilerini, kalış tarihleri içermeli ve otelin kendisinden kaşeli ve imzalı şekilde onaylanmış olmalıdır [22]. – Документи, що підтверджують резерв готелю або план подорожі (обов'язковим є дані про бронювання готеля, мають містити дані про від'їзд, та мають бути підтверджені печаткою та підписом власне готелю).

Афікс *abil* крім того, що функціонує безпосередньо на позначення можливості, використовується для відображення припущення як відображення можливості (на другому-третьому рівні). Таким чином, перифрастична форма в допоміжному дієслові якої функціонує афікс *abil* висловлює менш упереджене припущення щодо протікання дії, або її результату. Наприклад: *Kontakı çevirdiğinizde ya da trafikte bekledikten bir sonra arabanız çalışmıyorsa akü bitmiş olabilir* [10]. – У випадку, якщо повертаючи ключ запалювання або ж після довгого очікування в пробці ваша машина не працює, може статись таке, що у вас розрядився акумулятор.

У мові офіційно-ділових паперів ми можемо спостерігати ще одне значення, що виражається за допомогою зазначеної форми, а саме дозвіл. Причому, таке значення входить до функціональних модальних значень афіксу *abil*. Порівняймо:

Bi kız "Asya bak benim yanımda artık kimse oturmuyor, yanıma gelebilirsin." dedi. – Якась дівчина сказала: «Асья, дивись уже ніхто зі мною не живе, ти можеш прийти до мене» (дозвіл).

Girişimciler herhangi bir seviyede okuyor veya okulunu bitirmiş olabilir [17]. – Підприємці можуть бути такими, що навчаються, чи вже завершили навчання будь-якого рівня.

Як й інші форми дієслів, перифрастичні форми можуть додавати будь-які афікси модальності або виступати частинами модальних конструкцій. Цікавим є той факт, що при цьому вони зберігають усі аспекти та значення, виражені в основному дієслові за рахунок афіксів. Наприклад:

Bu ekonomik değerlerin, daha önce işlenmiş bir suçtan elde edilmiş olması gerekir [9]. – Ці фінансові цінності обов’язково мають бути вже отримані від незаконної операції, що вже відбулась раніше.

Таким чином, дослідивши перифрастичну форму у функціонально-семантичному полі модальності, ми можемо зробити такі висновки. Із структурної точки зору, перифрастична форма, фактично є єдиною формою дієслова, що може мати подвійну модальність в своїй структурі в основному дієслові за рахунок афіксу часу-аспекту-модальності та додаткову, яка функціонує за рахунок афіксів допоміжного дієслова. Модальне значення, виражене перифрастичними формами суттєво впливає на функціонування перифрастичних форм у різних стилях сучасної турецької мови, прикладом чого може слугувати їх вживання у мові офіційно-ділових паперів. Модальне значення однієї окремо взятої перифрастичної форми може диференціюватись у межах різних стилів, відповідно до мети її вживання аористом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виноградов В. В. Из истории изучения русского синтаксиса : (От Ломоносова до Потемни и Фортунатова) / В. В. Виноградов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1958. – 400 с.
2. Войналович Л. П. Модальність як багатоаспектна лінгвістична категорія/ Войналович Л.П. Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя Філологічні науки. – 2013. – Книга 3. с. 28-32.
3. Кононов А.Н. Грамматика турецкого языка. – М. -Л.: Изд-во АН СССР, 1941. – 312 с.
4. Михайлов М.С. Перифрастические формы турецкого языка. Вопросы языкознания. №1, 1962, Издательство Академии Наук СССР, Москва, ст.87-90.
5. Сорокін С. В. Турецька й українська мови в системі координат “ВИД – ЧАС – МОДАЛЬНІСТЬ” : [монографія] / Сергій Володимирович Сорокін. – К. : Видав. центр КНЛУ, 2009. – 341 с.
6. Словник української мови: в 11 томах. – Том 4, 1973. – С. 775.
7. Akademik Perspektif. Türkiye'nin Enerji Güvenliği... [Електронний ресурс]: Akademik Perspektif. Режим доступу: <http://akademikperspektif.com/2014/10/30/turkiyenin-enerji-guvenligi-2/>. / (дата звернення 10.04.2017 р). – Назва з екрана.
8. Anayasa değişikliği görüşmelerinde birinci tur tamamlandı. – [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/tbmmde-17-madde-gorusuluyog-1623882/> / (дата звернення 08.04.2017 р). – Назва з екрана.
9. Anayasa Mahkemesi Kararı. R.G. Tarih-Sayı: 25.06.2009-27269. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/e71dfccd-694d-4cc1-9590-c3cc845ee806?excludeGerekce=False&wordsOnly=False>. / (дата звернення 04.04.2017 р). – Назва з екрана.
10. Arabanın aküsü biterse ne olur. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://www.ikinciyeni.com/blog/oto-hayat-detay/arabanin-akusu-biterse-ne-olur> / (дата звернення 28.03.2017 р). – Назва з екрана.
11. Çanakale SMMM Odası. [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.canakkale.smmmo.org.tr/upload/anasayfa/merged_1.pdf / (дата звернення 12.04.2017 р). – Назва з екрана.

12. Göksel A. and Kerslake C. *TURKISH: a Comprehensive Grammar*. – London. Routledge, 2005. – 510 p.
15. Demir T. *Türkçe Dilbilgisi*. – 3. Baskı. – Ankara. Kurmay Basım Yayın Dağıtım, 2004. – 704 s.
16. Dal T. Şeytanın vasiyeti. – İstanbul, Donkişot Yayınları. – 2007. – s. 380
17. Dicle Tıp Dergisi. Yazarlara Bilgi. Dicle Tıp Dergisi yazım kuralları ve yazarlara bilgi. [Elektronный ресурс]: Dicle Tıp Dergisi. Режим доступа: http://www.diclemedj.org/sayfa.php?sayfa_id=4&dil=tr/ (дата звернення 10.04.2017 р). – Назва з екрана.
18. Dicle Tıp Dergisi yazım kuralları ve yazarlara bilgi. [Elektronный ресурс]: Режим доступа: http://www.diclemedj.org/sayfa.php?sayfa_id=4&dil=tr/ (дата звернення 10.04.2017 р). – Назва з екрана.
19. Etohum. Başvuru. [Elektronный ресурс]: Режим доступа: <https://www.etohum.com/tr/application/> (дата звернення 01.04.2017 р). – Назва з екрана.
13. Hirik S. Türkçede bağımlı-biçimbirimsel kliplerin çok işlevliliği üzerine. // *International Journal of Languages Education and Teaching*. – Mannheim, 2015. – p. 2395-2409
14. Karademir F. Türkiye Türkçesinde emir kip(lik)i üzerine. – *Turkish Studies. International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. – Ankara, 2012. – p. 2091-2138.
15. Kemal Gözler, «Anayasa Değişikliği Kanunları Üzerinde Cumhurbaşkanının Yetkileri». – [Elektronный ресурс]: Ankara Barosu Dergisi, Yıl 59, Sayı 2001/4, s.35-52. Режим доступа: <http://www.anayasa.gen.tr/cbyetki.htm/> (дата звернення 08.04.2017 р). – Назва з екрана.
16. Kılıç V. A Contrastive study of Turkish and English modality with reference to speech act theory. – *Dialectologia*. Barcelona, 2013. – p. 1-22
17. Kısa süreli vize için teslim edilecek belge listesi. [Elektronный ресурс]: Режим доступа: http://www.mzv.cz/ankara/tr/vize_ve_konsolosluk_bilgileri/k_sureli_vize/kisa_sureli_v_ze_c_n_tesl_m_ed_lecek.html/ (дата звернення 10.04.2017 р). – Назва з екрана.
18. Korkmaz Z. Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi). – Ankara. TDK Yayınları, 2003. – 827 s.
19. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Tüzüğü. – [Elektronный ресурс]: Режим доступа: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:HK6y2djp7X8J:www1.mmo.org.tr/resimler/dosya_ekler/37da83f35704ab1_ek.doc%3Ftipi%3D68%26tur%3DX%26sube%3D17+&cd=24&hl=en&ct=clnk&gl=ua/ (дата звернення 04.04.2017 р). – Назва з екрана.
20. Sakarya II Halk Kutuphanesi. Baş vuru. – [Elektronный ресурс]: Sakarya II Halk Kutuphanesi. Режим доступа: <http://www.sakaryakutup.gov.tr/yazdir?E4084B021D0D5CF6237EFFC82EE6B218/> (дата звернення 10.04.2017 р). – Назва з екрана.
21. Sempozyum: 20.Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı. – [Elektronный ресурс]: Режим доступа: http://www.pegem.net/Akademi/kongrebildiri_detay.aspx?id=125139/ (дата звернення 04.04.2017 р). – Назва з екрана.
22. Türkiye Büyük Milli Meclisi. CUMHURİYET DÖNEMİ MECLİSLERİ GENEL KURUL TUTANAKLARINA ERİŞİM SİSTEMİ. – [Elektronный ресурс]: Türkiye Büyük Milli Meclisi. Режим доступа: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t05/c032/b042/cs_050320420539.pdf-539/ (дата звернення 10.04.2017 р). – Назва з екрана.

23. Türkiye Büyük Millet Meclisi. Genel Kurul Tutanağı. 20. Dönem 1. Yasama Yılı 83. Birleşim 25 Temmuz 1996 Perşembe. – [Электронный ресурс]: Türkiye Büyük Millet Meclisi. Режим доступа: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_ba_slangic?P4=124&P5=B&page1=48&page2=48 / (дата звернення 12.04.2017 р). – Назва з екрана.
24. Torba kanun tasarısının 80 maddesi kabul edildi. – [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1908118-torba-kanun-tasarisinin-80-maddesi-kabul-edildi> / (дата звернення 12.04.2017 р). – Назва з екрана.
25. YÖK'ten Denklik İşlemlerinde Müjde: Alternatif Sınavlar Geliyor 13.04.2017 – [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://www.yok.gov.tr/web/denklikbirimi/duyurular/> (дата звернення 10.04.2017 р). – Назва з екрана.
26. Wild Health. Sağlık. Yaunlanmaya başlar olanlar için 10 yararlı ipuçları”. – [Электронный ресурс]: Wild Health. Режим доступа: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:1uJfXZ5Jz8sJ:wildhealthh.com/tr/pages/1352116+&cd=4&hl=uk&ct=clnk&gl=ua.> / (дата звернення 12.04.2017 р). – Назва з екрана.
27. Wikiwand. Polis (şehir). [Электронный ресурс]: Режим доступа: [http://www.wikiwand.com/tr/Polis_\(%C5%9Fehir\)](http://www.wikiwand.com/tr/Polis_(%C5%9Fehir)) / (дата звернення 05.04.2017 р). – Назва з екрана.

Спотарь-Аяр А. Ю., ассистент

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ВЫРАЖЕНИЕ МОДАЛЬНЫХ ОТТЕНКОВ В ПЕРИФРАСТИЧЕСКИХ ФОРМАХ ГЛАГОЛА СОВРЕМЕННОГО ТУРЕЦКОГО ЯЗЫКА

В данном исследовании рассматриваются особенности выражения модальных оттенков с помощью перифрастических форм в современном турецком языке. В частности, проанализированы особенности формирования модальных значений в основном глаголе и модальные оттенки, которые формируются в дополнительном глаголе. Исследуются особенности, которые влияют на стилистическую окраску перифрастических форм, и особенности их употребления в разных стилях современного турецкого языка.

Ключевые слова: модальность, перифрастические формы глагола, функционально-семантическое поле модальности, аспект, оттенки значения.

Spotar-Ayar Ganna, assistant

Taras Shevchenko national university of Kyiv, Ukraine

THE EXPRESSION OF MODAL ASPECTS IN PERIPHRASTICAL FORMS OF VERBS IN THE MODERN TURKISH LANGUAGE

This study examines peculiarities of expression of modal aspects by meanings of periphrastic forms of verbs in the modern Turkish language. In particular, we analyze the process of forming the main modal aspect due to the nominal verb within periphrastic forms having with the additional meaning of the modal aspects expressed by auxiliary verbs. We also research their functioning in different styles of the modern Turkish language.

Keywords: modal, periphrastic forms of verb, functional and semantic sphere of modality, aspect, aspects of meaning.

ОДНЕ ІЗ ДжЕРЕЛ ТЕКСТУ РОМАНУ П. КУЛІША «АЛЕКСЕЙ ОДНОРОГ» (ЧОРНОВИЙ АВТОГРАФ ПОЧАТКУ ДРУГОГО ТОМУ)

У статті зацентовано увагу на тексті уривку другої частини роману П. Куліша «Алексей Однорог» під назвою «Встреча». Простежено характер зроблених автором та цензурою виправлень шляхом зіставлення чорнового автографа, першодруку та українського автоперекладу.

Ключові слова: *текстологічне прочитання, чорновий автограф, цензура, автоцензура.*

Видання творів П. Куліша є необхідним кроком у дослідженні творчості письменника, одного з чільних діячів української культури. Ми ще не маємо жодного повноцінного зібрання творів П. Куліша, а тим кільком зібранням його творів, що вийшли за останні 50-60 років, властиві неточності та неповнота текстів.

У 2005 році видавництво «Критика» розробила Проспект «Повного зібрання творів» П. Куліша, який охоплює 35 томів. Видання розраховане на тривалий час, як зазначено в «Проспекті», «подальші томи, в кількох серіях (художні твори, переклад, наукові та публіцистичні праці, листи тощо) появлятимуться мірою їх опрацювання».

Відповідно до «Проспекту», підготовлено том 3 (Проза 1850-1860-х років), куди увійшли твори П. Куліша в супроводі докладних історико-літературного, реального та текстологічного коментарів. У цьому томі буде вміщено історичний роман «Алексей Однорог» з усіма варіантами тексту.

Роман розпочато на засланні в Тулі ще в 40-х роках, і закінчено (перший том) на початку 1850-х років у Петербурзі (у ранніх редакціях він мав назви: «Дружина Северяк», «Северяк»). Рукопис першої частини роману Куліш спалив. У листі до О. Бодяньського від 11 червня 1849 року він пише:

«...в последние недели принялся опять за исторический роман, начатый в прошлом году, прерванный для истории, потом забытый, наконец сожженный для того, чтоб не мешал мне выдумать основу иначе, так как я, после истории, не был доволен написанным. Теперь, на место уничтоженного томика, написал новый, которым я доволен больше, и надеюсь окончить к осени совсем свое компонованье» [1: 293].

Частину роману, яку письменник розпочав наново, у 1850 році було завершено. 7 червня 1850 р. письменник подав її на розгляд до III відділу.

У супровідному листі до Л. Дубельта, начальника штабу Окремого корпусу жандармів III відділу, П. Куліш прохає поклопотатися, щоб твір було дозволено до друку:

«Ваше Превосходительство, Милостивый Государь Леонтий Васильевич,

Представляя при этом первую часть моего исторического романа под заглавием «Северяки», покорнейше прошу Ваше Превосходительство напомнить Его Сиятельству

Графу Алексею Федоровичу Орлову милостивое Его обещание исходатайствовать для меня ВЫСОЧАЙШЕЕ разрешение печатать мои сочинения. Роман этот не может в настоящее время быть мною окончен по недостатку у меня средств для изучения русской старины. Живя в столице, я мог бы пополнить свои сведения по этой части в публичной библиотеке, или достать нужных мне книг на время иным образом; но в Туле всякую книгу я должен выписывать за наличные деньги, что при нынешней моей бедности решительно невозможно. Эта-то причина заставляет меня обратиться чрез посредство Вашего Превосходительства, всегдашнего моего покровителя, с покорнейшею просьбою к Его Сиятельству об исходатайствовании мне ВЫСОЧАЙШЕГО разрешения напечатать первую часть моего исторического романа в одном из журналов, дабы на вырученные за это деньги я мог выписать книги, необходимые для дополнения моих сведений по части русской археологии, и таким образом получил бы возможность продолжать и окончить литературный труд свой» (I, 316).

Граф Орлов відмовився передати роман на рецензію, мотивуючи тим, що твір не завершено, а відтак рукопис повернули автори (I, 317).

Цінним матеріалом у дослідженні питання, як автор працював над романом, є листування П. Куліша з О. Бодянським (I, 216-217, 219-220, 295-296, 307-308; II, 77-78), Н. Забілою (I, 221-223), М. Погодіним (II, 8), М. Макаровим (II, 42-43, 162-164), М. Максимовичем (II, 68-70).

На 1852 рік припадає початок першої публікації роману. Ця частина має два джерела тексту: першодрук у журналі «Современник» під назвою «Алексей Однорог» за підписом «Николай М.» (1852. – № 12; 1853. – № 1; № 2); окреме видання, яке повністю відтворює першодрук (1853) та публікація у другому томі чотиритомного зібрання «Повестей П. А. Кулиша» (СПб., 1860) зі змінами і доповненнями. Наприкінці 50-х – на початку 60-х років Куліш готував другу частину роману, друкуючи далші уривки з цього твору. У журналі «Вестник Юго-Западной и Западной России» (1862. – № 7-10) письменник умістив уривки «Встреча», «Братья», «Два стана», які були продовженням роману, а також історичну повість «Порубежники» (СПб., 1864). Згодом письменник здійснив вільний український переклад розділу «Встреча» і надрукував його як частину твору «Брати. *Історичний роман початку XVII віку*» у львівському журналі «Мета» (1864. – Т. 2. – № 5).

Цікаво з'ясувати, на чому в романі «Алексей Однорог» позначився тиск цензури, а що є авторським правлінням для поліпшення тексту? Попри всю важливість проблеми, цензурна історія роману і на сьогодні залишається недослідженою, а отже, потребує всебічного окремого вивчення. У поданій розвідці я лише окреслю контури багатогранної проблеми, які зорієнтують дослідників для подальших наукових пошуків. Для цього зупинюся на одному з розділів другої частини роману «Алексея Однорога» під назвою «Встреча».

У листі до Д. Каменецького від 12 вересня 1859 року Куліш повідомляв про написання розділу «Встреча»:

«[...] я принялся за продолжение «Алексея Однорога», обдумал часть плана довольно широко и написал большую главу» [2, 377].

Розгляньмо працю Куліша над текстом цього розділу шляхом паралельного аналізу чорнового рукопису, першодруку та українського перекладу. Порівняння цих текстів дає

можливість прослідкувати численні зміни, зроблені письменником під час написання твору.

В Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського зберігається чорновий автограф початку другого тому «Алексея Однорога», надрукований під назвою «Встреча» [3]. Вказівки автора на дату його написання немає. На жаль, автограф-біловик не зберігся, а отже, останньої Кулішевої редакції немає, що не дає можливості цілковито простежити всі етапи праці над твором. Чернетка становить 11 пронумерованих аркушів, з полями для доповнень. Увесь текст чернетки написано чорним чорнилом, почерком Куліша. Редагуючи текст, Куліш робив виправлення чорним чорнилом, зрідка простим олівцем. Це свідчить про те, що первісний текст мав кілька етапів доопрацювань. У рукописі зроблено понад 200 виправлень різного плану, що вказує на кропітку працю Куліша над удосконаленням тексту. Буквально на кожній сторінці знаходимо до двадцяти, а то й більше правок, доповнень, часто зроблених на берегах автографа (від заміни окремих слів до цілих речень та абзаців, скорочення або доповнення тексту). Автограф-чернетка рясніє варіантами слів та речень, з лексичними, синтаксичними та орфографічними змінами. Їх, безумовно, необхідно подати у майбутньому виданні повного зібрання творів Куліша.

Про різницю між чорновим автографом і першодруком, не маючи в розпорядженні чистового автографа, говорити важко. Але навіть на основі чорнового автографа можна простежити різницю в текстах. Це могли бути виправлення, зроблені Кулішем для покращення тексту, і зміни під тиском цензури.

У правках рукопису помітне прагнення автора до розлогих описів, з яких постає мальовничий образ «Северской Украйны». Виразніше уявити характер змін в російському тексті допомагає його зіставлення з українським перекладом. Наведу приклад:

«Встреча» (чорновий автограф)	«Встреча» (публікація)	«Брати» (переклад)
1. «Ива, береза, дуб раскинулись роскошными серебристыми ветвями »; 2. «Ива, береза, дуб раскинулись сверкающими оцепенелыми ветвями »; 3. «Ива, береза, дуб сплелись между собой оцепенелыми безжизненными ветвями » (арк. 1).	«Ива, береза, дуб сплелись между собой оцепенелыми ветвями, покрытыми снегом и инеем » (с. 18).	«Береза, липа, дуб ушеріпились одно за 'дного мерзлыми вітами, та й поникли під сніговим насідом » (с. 22).

Художня вартість тексту Куліша полягає в доборі влучних слів, опису зовнішності, одягу, зброї, що увиразнює емоційно-художнє звучання тексту.

Наведу найхарактерніші із цих стилістичних правок:

«Встреча» (чорновий автограф)	«Встреча» (публікація)	«Брати» (переклад)
«Впереди ехал седой отаман. Два белые уса торчали в разные стороны, как две блестящие косы» (арк. 6).	«Впереди виден был седой отаман. Всех он превосходил и величиной коня, и собственным дородством. Два белые уса торчали в разные стороны, как две блестящие косы» (с. 32).	«Попереду їхав сивий отаман. І кінь у його був від усіх більший, і сам він під усіх огрядніший. Білі наморожені вуси вилискувались, мов дві срібні коси поверх сірого, як їжак, підборіддя» (с. 31).
1)« – Шарахнули, добродію, – отвечал тот, – як горобці з вишні! » 2)« – Шарахнули, добродію, – отвечал тот, – як горобці з конопель! » (арк. 3 зв.).	«– Шарахнули, добродію, – отвечал тот, – як горобці з проса! » (с. 33).	« – Шарахнули, добродію, як горобці з проса » (с. 32).
1) «Козаки срубили саблями молодую липу »; 2) «Козаки срубили саблями молодую березу » (арк. 4).	«Козаки повалили у пылающего костра молодую сосну » (с. 26).	«Самі козаки повалили перед багаттям молоду хвою » (с. 28).

Серед інших виправлень – заміна імен та прізвищ персонажів твору. Левко Корбач спочатку зазначений як Карпо Квач, потім – Левко Квач, у першодруці – Левко Корбач. Пан Оврам Тупу-Тупу-Табунець у публікації став Тупу-Тупу-Табун. Заволока в українському перекладі став Припутнем. За попереднім авторським задумом Дожени-Каторга спершу був записаний як Дожени-Човен. Скресливши це ім'я, Куліш знову повернувся до попереднього. Цікаву інформацію щодо походження цього прізвища у тексті знаходимо в українському перекладі твору: «Багато каторг наздогнав він, багацько козаків і всяких інших християн визволив з неволі; все-то дошукувався між ними Кішки Самійла. За це прозвали його козаки Дожени-Каторгою, і не було в Січі лицарюги над його» (с. 37).

Потребує подальших досліджень проблема автоцензури та цензурного впливу на твір Куліша. Проблема автоцензури є складнішою, ніж власне цензурне втручання, оскільки не завжди можна виявити, де письменник робив виправлення з метою уникнення драгливих для цензури слів, а де відбулося власне художнє редагування.

Ось декілька прикладів:

«Встреча» (чорновий автограф)	«Встреча» (публікація)	«Брати» (переклад)
«Коня подбили. Пошкандыбав, бидолаха, следом за своими. Ну, нам бы ехать назад байраками да в тропу за козаками, а мы кинулись навпростець и наткнулись на царский полк. Тогда нечего делать – по-татарски вrostич. За нами погоня» (арк. 6 зв.).	«Коня подбили. Пошкандыбав, бидолаха, следом за своими. Мы – нечего делать, и себе по-татарски вrostич. За нами погоня» (с. 34).	«Коня під ним скалічено. Пошкандибав, бидолаха, слідом за своїми приятелями. Що нам тоді чинити? По-татарській вrostіч. За нами бородата погоня – от і загнали чорти батька зна в які нетри» (с. 32-33).

«Не скоро уже разнеслась весть, что у польских панов проявился московский царевич Димитрий, родной сын Ивана Мучителя » (арк. 8 зв.).	«Не скоро уже разнеслась весть, что у польских панов проявился московский царевич Димитрий, родной сын Ивана Грозного » (с. 80).	«Чи правду він каже, чи бреше, що московський цар Іван Мучитель був йому рідним батьком, побачимо» (с. 38).
--	---	--

Из Кулішевих листів довідуємося про цензурне правлення першої частини «Алексея Однорога» при її публікації в «Современнике». У листі до К. Аксакова Куліш писав:

«[...] это только начало труда, [...], он беспримерно сокращен и даже переправлен местами цензором» (II, 346).

Про цензурні проблеми, які виникли при публікації роману, Куліш писав у листі до О. М. Бодяньського:

«Любопытно узнать Ваш окончательный суд о новом труде моего приятеля. Мне самому нравится Прокло Проклович, – тем более, что он не подвергся ни малейшему сокращению, 5 и 6 опять прошли без больших сокращений; однако ж в сложности несколько страниц выброшено и оттуда» (II, 81). Збережене листування свідчить про істотне втручання цензури в текст твору. Отже, виникає необхідність докладніше з'ясувати це питання.

В окремих випадках письменник вдавався до переробки тексту. Так, в першодруці були вилучені, доповнені або перероблені уривки тексту:

«Встреча» (чорновий автограф)	«Встреча» (публікація)
«[...] отпуская его в поход, кошевой даже сетовал, что “все светлое лыцарство из коша теперь выгреблось и осталась в кошу одна сирѡма ”» (арк. 9).	«[...] отпуская его в поход, кошевой даже сетовал, что “все светлое лыцарство из коша теперь выгреблось и остались в кошу одни диды да хлопци ”» (с. 81).
«А мы, сам знаешь, пришли, чтобы мостить Грицьку дорогу » (арк. 6 зв.).	«А мы, сам знаешь, пришли не дорого мостить Дмитрику своими головами » (с. 33).
«Воеводы и их сыщики уклонялись, по мере возможности, от преследования тех бродяг, чтоб не кормить их за сторожею хлебом ; и терпели их, как неизбежное зло» (с. арк. 1).	«Воеводы и их сыщики уклонялись, по мере возможности, от преследования убогих скитальцев, не находя в том для себя никакой корысти ; и терпели их, как неизбежное зло» (с. 19).

«Встреча» (чорновий автограф)	«Встреча» (публікація)	«Брати» (переклад)
«– Ну, пойдет теперь возня с вестовщиками! – сказал дядько Харитон. – Поедем, чтоб не далеко было гнаться за конными » (арк. 3).	«– Ну, пойдет теперь возня с вестовщиками! – сказал дядько Харитон. – Поедем, чтоб не засыпало снегом следов » (с. 22).	«– Ну, буде ж тепер повно вівстовщиків у Чорних Лозах! – казав, ідучи, Харитон. – Ходімо, Сидоре, хуленько, щоб не загладило, поки вишло дідич на провіді» (с. 25).

«До сих пор Самозванец уже в Москву въезжает, коли остался жив» (арк. 5 зв.).	«До сих пор Грицько уже в Москву въезжает, коли остался жив» (с. 30).	«Тепер природний осударь, певне, в Москву вже в'їжджає, мов той Басман, коли не ліг на полі» (с. 30).
«Он прослужил несколько лет джурою при отважнейшем и искуснейшем морском вожаке Завдай-Жахе » (арк. 8).	«Он прослужил несколько лет джурою при отважнейшем и искуснейшем морском гетмане Завдай-Жахе » (с. 79).	«Прослужив він годів з чотири джурою в найславнішого козарлюги Самійла Кішки » (с. 37).
«На шум прибежали козаки из других куп, и скоро спор принял размеры обширные» (арк. 11).	«На шум прибежали козаки из других куп, и скоро спор распространился по всему куреню» (с. 86).	«Зачувши великий гомін, поприходили братчики із інших польових куренів» (с. 44).

Зіставивши текст чорнового автографа, першодруку та українського перекладу, бачимо, що український переклад твору має істотні змістові відмінності з російськими текстами. Письменник, зокрема, описуючи запорожців, вживає поетичну мову, підкреслюючи цим національно-патріотичне звучання твору.

Як засвідчує проведене дослідження, зміни, внесені автором у текст твору, здебільшого були спрямовані на досягнення художньої виразності тексту. Цензурні втручання в текст є тими суттєвими моментами, котрих не можна уникати при подальшому вивченні художнього доробку письменника. Текстологічний аналіз твору потребуватиме ще подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пантелеймон Куліш, *Повне зібрання творів. Листи*, Київ: Критика, 2005, т. I: 1841–1850, упоряд., комент. О. Федорук, с. 293. Далі, посилаючись на це видання (також і на другий том: Київ: Критика, 2009, т. II: 1850–1856, упоряд., комент. О. Федорук), подаю в тексті том, сторінку.
2. Киевская старина. – 1898. – Кн. 6.
3. Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. I. – Од. зб. 28485.

И. П. Брыжцкая, канд. филол. наук, научный сотрудник
Институт литературы им. Т. Г. Шевченко НАН Украины, Киев

ОДИН ИЗ ИСТОЧНИКОВ ТЕКСТА РОМАНА П. КУЛИША «АЛЕКСЕЙ ОДНОРОГ» (ЧЕРНОВОЙ АВТОГРАФ НАЧАЛА ВТОРОГО ТОМА)

В статье сосредоточено внимание на тексте отрывка второй части романа П. Кулиша «Алексей Однорог» с названием «Встреча». Прослежен характер сделанных автором и цензурой исправлений. Прокомментирован характер сделанных автором и

цензурю исправлений путем сопоставления чернового автографа, первопечати и украинского автоперевода.

Ключевые слова: текстологическое чтение, черновой автограф, цензура, автоцензура.

Bryzhitska I. P., candidate of Philological sciences (Ph.D)
Shevchenko institute of Literature of the NASU, Kyiv

ON ONE OF THE SOURCES OF «ALEKSEY ODNOROG» BY P. KULISH (THE FIRST DRAFT OF THE AUTOGRAPH OF THE BEGINNING OF THE SECOND VOLUME)

This article focuses on the text of the extract from the second volume of the novel by P. Kulish «Alexey Odnorog» entitled «Meeting». The author also comments the author's tone and censorship corrections by comparing between the rough autograph, the first print and Ukrainian the translation.

Key words: textual reading, rough autograph, censorship, auto censorship.

УДК 82.0:001.92; 82.0:061.22

Мусаев Ш., доктор философии по филологии, доцент, ведущий научный сотрудник
Институт литературы им. Низами Гянджеви, Национальная академия наук Азербайджана,
Баку, Азербайджан

ВОПРОСЫ ИНТЕГРАЦИИ В ЕВРОПУ В ТВОРЧЕСТВЕ М. Ф. АХУНДЗАДЕ

В статье исследуется вопрос интеграции с Европой и модернизации в художественных, научно-философских трудах и богатого эпистолярного наследия М. Ф. Ахундзаде. Автор приходит к выводу, что М. Ф. Ахундзаде, не довольствуясь разработкой концепции интеграции с Европой, годами боролся на благо реализации данной идеи. В статье отмечается, что основу политических структур Азербайджанской народной республики (1918-1920) в действительности составляет идеи М. Ф. Ахундзаде.

Ключевые слова: М.Ф. Ахундзаде, Европа, интеграция, концепция, модернизация.

Мирза Фатали Ахундзаде (1812-1878), прославившийся в азербайджанской литературе как мастер-новатор своими бессмертными комедиями и повестью «Обманутые звезды», заложил основу перехода от традиционной восточной литературы к современной национальной литературе нового типа. Как в своей деятельности, так и в многогранном, богатом творчестве М. Ф. Ахундзаде заложил важнейшие ценности Востока и Запада, первым среди соотечественников выдвинул вопросы интеграции своего народа в Европу, его модернизации в целом. В этом деле великий мыслитель был не только идейным фундаментом, он разработал основы интеграции в Европу, всю жизнь боролся за реализацию данной концепции. Всем своим творчеством, проектом нового алфавита он поддерживал стремление народа к европейской цивилизации и культуре.

© Мусаев Ш., 2017

В годы советской власти вопрос «М. Ф. Ахундзаде и Европа» излагался превратно. Хотя и упоминался тот факт, что М. Ф. Ахундзаде как драматург и профессиональный критик использовал европейскую литературу, особо отмечалась роль русского языка и культуры. В монографии «Мирза Фатали Ахундзаде и Европа» литературовед Самир Тагизаде отмечает, что «невозможно исследовать связи писателя с Европой вне русской культурной среды» [1, с. 5]. Развивая свои тезисы, литературовед пытался установить параллели между трактатом М. Ф. Ахундзаде «Письма Кемалуддовла» и трудами некоторых русских писателей. С. Тагизаде обосновывает свое мнение тем, что в пору создания труда «Письма Кемалуддовла» в России уже были написаны аналогичные трактаты – книги путешествий. Литературовед искал ответа и на такой вопрос: какие из этих произведений могли служить идейным и формальным источником для творчества М. Ф. Ахундзаде? В упомянутом выше перечне исследователь приводит произведения «Путешествие из Петербурга в Москву» Н. Радищева, «Путешествие за три моря» А. Никитина, «Путешествие купца Федота Котова в Персию» Ф. Котова, «Письма русского путешественника» Н. М. Карамзина и высказывает свои рассуждения о непосредственном и косвенном влиянии первого произведения на творчество М. Ф. Ахундзаде [1, с. 13-14]. Для обоснования влияния вышеназванного труда Н. Радищева на творчество И. Ф. Ахундзаде С. Тагизаде ссылается на исследования выдающегося литературоведа Миканя Рафили. С. Тагизаде особо отмечает тот факт, что М. Ф. Ахундзаде придавал высокое значение литературной критике, перечисляет его статьи на данную тематику и пишет: «Говоря в этих статьях в целом о критике, Ахундзаде ориентируется на европейские, в частности на французские источники и почти не ссылается на русских критиков. Однако несмотря на это, между русскими критиками и Ахундзаде больше идейной и тематической близости, чем с западными критиками» [1, с. 15]. По нашему мнению, здесь сказывается влияние советской эпохи. С. Тагизаде подходит к исследуемому вопросу тенденциозно, считая, что именно русская литература и литературоведение оказывали на творчество М. Ф. Ахундзаде более существенное влияние. Хотя, по нашему убеждению, его предположение, что философский трактат М. Ф. Ахундзаде «Письма Кемалуддовла» написан под влиянием русских писателей Радищева, Котова или Карамзина невозможно доказать, изучаемый вопрос является важным для творчества самого М. Ф. Ахундзаде. В письме от 15 июня 1873 года, адресованного главному консулу Франции в иранском городе Рент Николаи, М. Ф. Ахундзаде пишет, что по содержанию и форме трактат «Письма Кемалуддовла» напоминает произведение французского писателя и мыслителя Э. Ренана (1823-1892): «... если перевести это произведение на французский язык, в глазах европейских читателей завоеует уважение, как и труды Ренана...», или «... моей целью в сравнении этого произведения с трудами Ренана не являются, упаси боже, мысли этой религии. Мое сравнение связано только с содержанием произведения» [2, с. 220; с.221-222].

Мы согласны с мнением, что не владея европейскими языками, М. Ф. Ахундзаде изучал литературно-культурную и общественно-политическую жизнь Европы из источников на русском языке. Однако, необходимо отметить и то, что в научных статьях, в частности, критических заметках великого мыслителя, приводятся имена европейских авторов, писателей, просветителей. М. Ф. Ахундзаде стремился к применению западных стандартов как в литературе, так и в общественно-политической и культурной жизни:

претензии к литературе и поэзии, замена алфавита (в то время в Азербайджане использовали арабский алфавит), создание типографий для издания книг на азербайджанском языке, учреждение газеты на национальном языке (книги и газеты печатались только на русском языке) и т. д. Это исходило от стремления приблизиться к западной общественной и культурной жизни, построить культурное общество. В вопросах модернизации общества М. Ф. Ахундзаде также занимал последовательную и принципиальную позицию, всю жизнь боролся за торжество этой идеи. Его идеи и концепция европейской интеграции в дальнейшем нашло свое отражением в трудах Г. Зардаби, А. Гусейнзаде, А. Агаоглу и др. Можно с уверенностью утверждать, что концепция модернизации М. Ф. Ахундзаде реализовалась с установлением первой на Востоке демократической республики – Азербайджанской Демократической Республики (1918-1920). Другими словами, общественно-политические и культурные взгляды М. Ф. Ахундзаде второй половины XIX века совпадают с теоретическими основами всех политических и культурных учреждений Азербайджанской Демократической Республики.

В статье «Век Мирзы Фатали в Азербайджане», напечатанном в 1928 году в журнале «Просвещение и культура», исследователь Ханафи Зейналлы отмечал, что сам писатель стремился излечить окружающую его «большую» и «грубую» среду и поставил в этой связи цель: «Что это за цель? Европеизация!.. Изменить отношение к семье и общественной жизни, примкнуть к здравомыслящему человечеству» [3, с. 119]. Действительно, в статье чувствуется советский стиль мышления, однако, в целом Х. Зейналлы верно оценивал рассуждения М. Ф. Ахундзаде о путях к европеизации и модернизации.

Исследования показывают, что вопрос об отношении М. Ф. Ахундзаде к Европе и европейцам прошел через различные стадии его творчества. Если на первой стадии писатель просто воссоздает художественный образ некоего европейца и представляет его читателю (зрителю), то в дальнейшем он стремится продемонстрировать Европу со всеми параметрами. Мы замечаем это в его научных статьях «О единственном слове», «Редактору иранской газеты «Миллет»», «Критика о пьесах Мирза Ага», «Джон Стюарт о национальной независимости», трактате «Письма Кемалуддовле», а главное, в богатейшем эпистолярном наследии.

С вопросами Европы и европейцев в творчестве М. Ф. Ахундзаде мы сталкиваемся в комедии «Рассказ об ученом-ботанике мсье Жордане и известном колдуне Мастали шахе», написанной в 1850 году. В статье «Творчество Мирзы Фатали Ахундова», напечатанном в 1928 году в журнале «Революция и культура» видный литературовед Мустафа Гулиев называет писателя «европейцем азербайджанской жизни» и писал: «В своих комедиях Ахундзаде языком мсье Жордана определяет пути будущего прогресса азербайджанской культуры. Использование прекрасной природы Карабаха, сравнение его со Швейцарией, отправка молодых людей в зарубежные страны для обучения – вот вопрос, поставленный М. Ф. Ахундзаде перед азербайджанским народом» [3, с. 124]. Задается вопросом о коренных изменениях уклада жизни азербайджанского общества в целом. В целях ознакомления читателей с европейцем он создал образ ученого-ботаника мсье Жордана, прототипом которого стал известный французский ученый естествовед Алексис Жордан (1814-1879). Мсье Жордан замечает, что племянник Хатамхан ага Шахбаз бек – эрудированный и смекалистый парень и решает взять его с собой в Париж. Шахбаз бек также стремится уехать с ним в Париж. На самом деле своими мечтами, мыслями

Шахбаз бек и есть сам М. Ф. Ахундзаде: в лице Шахбаз бека писатель видит молодого человека, призванного изменить существующий жизненный уклад. Однако автору хорошо известно, что очень трудно изменить устоявшийся и хранимый тысячами лет жизненный уклад. Шахрабану ханум, и ее дочь Шерефниса ханум смотрят на Европу, в конкретном случае на Францию и Париж, как на место, где девушки и женщины заигрывают с мужчинами, без стеснения гуляют обнаженными, ведут развязный образ жизни и опасаются, что поездка в Париж испортит Шахбаз бека. Рассуждения Хатамхан аги в Париже также не отличаются от рассуждений его жены и дочери. По его мнению, «все наши обычаи и нравы полостью противоположны нравам парижан» [4, с. 46]. В действительности М. Ф. Ахундзаде посредством Шахбаз бека говорит о недостаточности знания арабского, персидского, тюрского языков, необходимости изучения французского (других европейских) языка: «Дядя, французский язык мне необходим. Помните, в прошлом году отправили меня в Тифлис, получить разрешение для проведения канавы. Сын Аллахверди бека Тарыверди бек пользовался большим уважением любой компании, так как выучил в Варшаве французский язык. Хотя раньше не знал другого языка, кроме арабского и тюрского» [4, с. 46].

Консервативное мышление не дает Шахбаз беку уехать в Париж (здесь следует отметить, что своего сына Рашид бека Ахундзаде отправил для получения образования не в Россию, а в Европу, в частности в Бельгию).

В упомянутой выше статье Мустафа Гулиев обобщает свои мысли и приходит к такому заключению, что М. Ф. Ахундзаде в своей комедии «... предлагает принять европейский модел образования, изменить жизнь, воспользовавшись богатствами Азербайджана. Шахбаз беку не удастся уехать во Францию. Данная поездка была нужна Шахбаз беку не только для продолжения образования, а также преследовала цель создания связей с Европой для повышения уровня жизни в Карабахе (неотъемлемая часть Азербайджана)» [3, с. 123-124].

Еще один момент, привлекающей внимание в творчестве М. Ф. Ахундзаде, является вопрос экономической интеграции. Привлечение европейских товаров в Азербайджан, представление природных богатств Азербайджана Европе могли составить основу этих отношений. Писатель отправляет героя своей комедии Гаджи Гара привести европейскую бязь (ткань) контрабандным путем, что сулило большие барыши. Несмотря на комическое описание событий, это заставляет читателя задуматься. М. Ф. Ахундзаде указывал на взаимные экономические связи как на социальную необходимость. Однако эти связи должны были устанавливаться в рамках закона, в противном случае, участь Гаджи Гара и его друзей была бы незавидной.

Необходимость экономических связей с Европой М. Ф. Ахундзаде представляет в разных ракурсах в своих художественных произведениях и трактате «Письма Кемалуддовле». Действительно, чтобы избежать цензуры, писатель был вынужден выбирать разные места пребывания. Здесь писатель не поднимает конкретно вопрос об Азербайджане, а пытается решить проблему интеграции в Европу на восточном контексте. Он мастерски изображает препятствия в вопросе европейской интеграции, устанавливаемые господствующими на Востоке авторитарно-монархическими порядками. Во втором письме трактата «Письма Кемалуддовла» писатель отмечает, высказываясь по поводу этого вопроса следующее: «Всеми миру известно, что европейские народы опережают

другие народы мира (имеются ввиду стран исповедующий ислам) в сфере науки, знаний и искусства. Однако, они исповедуют отличную от ислама религию. Поэтому они под страхом смерти не могут приезжать для торговли ни в Мекку, ни в Медину, ни в другие города где исповедуют ислам. В таком случае, население этих городов должно учиться науке, знаниям, культуре, гуманизме?.. Если они разрешали бы европейцам приезжать в Мекку и Медину, тогда они приезжали бы в эти места для путешествия и торговли, и арабы также узнали бы от них о положении в мире» [5, с. 262].

В своих произведениях М. Ф. Ахундадзе излагает также условия интеграции в Европу. В этом вопросе писатель выдвигает на первый план установление демократического управления. По его мнению, необходимо проведение реформ в существующей на Востока системе управления. Его произведение «Обманутые звезды» посвящено непосредственно этому вопросу. Главный герой произведения, Юсиф Саррадж, является идеальным реформистом, о котором мечтает М. Ф. Ахундадзе. В этом историческом повествовании реформы Юсифа Сарраджа остаются незавершенными. М. Ф. Ахундадзе был реалистом до мозга костей и этим хотел сказать, что случайное восхождения к власти демократически настроенного реформатора недостаточно для проведения последовательных и устойчивых реформ. Эти взгляды М. Ф. Ахундадзе совершенствовал и развивал в других своих научно-философских трудах. В произведении «Обманутые звезды» писатель эпизодически выражает свое отношение к необходимости установления экономических отношений с европейскими странами. Напомним, Юсиф Саррадж достойно и с большим уважением принимает прибывшую из Голландии торговую делегацию [4, с. 221-222].

М. Ф. Ахундадзе считал, что для модернизации необходимо управлять обществом при помощи демократических законов, применяемых в Европе. В странах, где верховенствует закон, не остается места деспотизму. В трактате «Обманутые звезды» М. Ф. Ахундадзе особо отмечал важность таких вопросов, как необходимость учреждения парламента, принятия законов с участие народа и т. д. [5, с. 221].

Наконец, для достижения уровня цивилизованных стран М. Ф. Ахундадзе отмечал важность свободы слова, критической мысли и плюрализма. В статье «Джон Стюарт о национальной независимости» [5, с. 354-356] свободу слова и критики писатель считает важнейшим вопросом для общества: «Критика принесет пользу только при свободе мысли, в результате столкновения различных мыслей и заключений восторжествует истина и культурный прогресс» [5, с. 355].

Таким образом, в заключении можно сказать, что М. Ф. Ахундадзе еще в XIX веке указывал на необходимость обновления общества путем интеграции в Европу, выдвинул в своих научно-философских и художественных произведениях свою концепцию реализации этой идеи. Сегодня, в период политической, экономической и культурной интеграции Азербайджана в Европу, идеи М. Ф. Ахундадзе приобретают особое значение.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Тагизеде С. Мирза Фатали Ахундов и Европа. – Баку: Азербайджанское Государственное Издательство. Баку: 1991, 50 стр.
2. Ахундов М. Ф. Произведения: В 3-х томах. Т. 3. – Баку: Эльм, 1988. 1-й том, 317 стр., 2-й том 385 стр., 3-й том, 3-й том, 385 стр. /на азерб. яз/.
3. Ахундов М. Ф. Сборник статей / АН Азерб. ССР, 1962, 356 стр. /на азерб. яз/

4. Ахундов М. Ф. Комедии, повесть и стихи. – Баку: Язычы, 1982, 272 стр. /на азерб. яз/
5. Ахундов М. Ф. Художественные и философские произведения. – Баку: Язычы, 1987, 366 стр. /на азерб. яз/

Мусаев Ш., провідний науковий співробітник, доктор філософії з філології, доцент Інститут літератури імені Нізамі Гянджеві Національної академії наук Азербайджану, Баку

ПИТАННЯ ІНТЕГРАЦІЇ В ЄВРОПУ У ТВОРЧОСТІ М. Ф. АХУНДЗАДЕ

У статті досліджується питання інтеграції з Європою і модернізації в художніх, науково-філософських працях і багатій епістолярній спадщині М. Ф. Ахундзаде. Автор, здійснивши аналіз, дійшов висновку, що М. Ф. Ахундзаде не задовольняючись розробкою концепції інтеграції з Європою, роками боровся заради реалізації даної ідеї. У статті наголошується, що основу політичних структур Азербайджанської Народної Республіки (1918-1920) насправді складає концепція М. Ф. Ахундзаде.

Ключові слова: М.Ф. Ахундзаде, Європа, інтеграція, концепція, модернізація.

Musayev Sh. Ph.D. in Philology, associate professor, leading researcher
Nizami Ganjavi institute of Literature,
National academy of sciences, Baku, Azerbaijan

PROBLEM OF EUROPEAN INTEGRATION IN CREATIVE WORKS BY M. F. AKHUNDZADE

This article deals with the issue of integration with Europe and the modernization in the artistic, scientific and philosophical writings and the rich epistolary heritage by M.F.Akhundzade. After conducting the analysis the author came to conclusion that M.F. Akhundzade had a critical approach to the development of the concept of integration with Europe and fought for the implementation of this idea. This article notes that the basis of the political structures of the Azerbaijan democratic republic (1918-1920) is, in fact, the concept developed by M.F. Akhundzade.

Key words: M.F. Akhundzade, Europe, integration, concept, modernization.

ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИСУ АНГЛІЙСЬКОЇ РОЗМОВНОЇ МОВИ

У статті досліджуються основні зміни, які відбуваються в англійській розмовній мові на рівні речення. Характеризуються особливості та тенденції розмовного синтаксису, а також розглядаються фактори, які зумовлюють відмінність між синтаксичною будовою речень розмовної та письмової мов. Крім того, визначаються сфери застосування розмовної мови загалом.

Ключові слова: розмовна мова, речення, тенденція, синтаксис, фактор.

Питання розмовної мови було і залишається джерелом для проведення лінгвістичних досліджень. Адже це явище є дуже різноманітним та багатofункціональним. На сучасному етапі розвитку мови та мовлення можна точно сказати, що розмовна мова вже давно вийшла за межі невимушеного усного спілкування; її засоби активно використовуються у багатьох інших функціональних стилях. Маючи таку особливість як експресивність, вона активно застосовується у сучасній публіцистиці. У пресі розмовна мова сприяє демократизації журналістських текстів, підвищує зрозумілість для читача і посилює виразність. Крім цього, використання засобів розмовного стилю простежується у рекламі. Задля досягнення підвищення привабливості текстів, створення враження невимушено-дружньої розмови з адресатом широко застосовуються форми прямого звернення, діалогу і т. п. Іншим стилем, у якому розмовна мова відіграє важливу роль, є художній. Для досягнення зрозумілості, виразності та для реалістичного зображення побуту того чи іншої соціального середовища у текст вводяться діалоги, застосовується знижена лексика. Крім того, розмовні конструкції можуть використовуватися з метою створення стилістичної виразності або у якості індивідуального авторського прийому.

Серед складових рівнів розмовної мови окрему увагу хотілося б приділити саме синтаксичному, адже синтаксис – це фундамент, на якому будується текст. Для тих, хто вивчає англійську мову і хоче вільно володіти нею та розуміти, знання особливостей побудови розмовних речень є необхідними. Таким чином, актуальним є вивчення та аналіз змін, які відбуваються на синтаксичному рівні англійської мови. Тому метою нашої роботи є визначення та систематизація основних особливостей та тенденцій, характерних для розмовного синтаксису англійської мови.

Чи не найбільш показовим прикладом розмовної синтаксичної конструкції є діалог. Діалогічне мовлення, як в англійській, так і в будь-якій іншій мові, перш за все характеризується тим, що процес формування думки протікає майже одночасно з процесом безпосередньої комунікації. Саме це пояснює спонтанний та інколи непослідовний характер синтаксису, який часто призводить до порушення граматичних норм англійської мови [3].

Характерною особливістю розмовного мовлення є тяжіння до спрощення та скорочення, що зумовлює використання простих речень і уникання багатьох граматичних конструкцій у синтаксисі розмовної англійської мови.

В.В. Бузаров [1] зазначає, що складні видо-часові форми, такі як Future Perfect Continuous та Future Perfect не вживаються у розмовному стилі. Що стосується ж порядку слів, мовознавець стверджує, що у розмовній мові часто зберігається прямий порядок слів у питальних реченнях [1; 95].

Наприклад: «*Heard the horn-blowing?*» [5].

Ще однією особливістю розмовного синтаксису англійської мови є незакінченість висловлювання. Зумовлено це тим, що інколи ситуація, у якій відбувається спілкування, не вимагає логічного завершення думки. Наприклад: «*If you do not come, I'll...*» [3].

Ще однією тенденцією в англійському розмовному синтаксисі є використання багатослівних дієслівних конструкцій, що складаються з дієслова з широким значенням (*to have, to take, to give, to do, to make*) й іменника з неозначеним артиклем. Такі словосполучення вживаються у розмовній мові частіше, ніж синонімічні їм неперехідні дієслова. Таким чином, дієслова у таких фразах як *He ate / He swam / He shaved* замінюються описаними вище конструкціями: *He had a meal / a swim / a shave* [1; 84-86].

В.В. Бузаров також зазначає, що однією з характеристик англійського розмовного стилю є широке використання дієслова “get” у всьому різноманітті його значень. У якості частини складеного присудка це дієслово висловлює значення зміни стану. Подібні конструкції є більш вживаними у розмовній мові, ніж відповідні їм за значенням конструкції з дієсловом “become” [1; 84-85].

Крім того, у розмовній англійській мові яскраво виражена тенденція до використання фразових дієслів замість синонімічних їм односкладних лексичних одиниць, наприклад, *give in - surrender, find out - discover, break down - collapse* [1; 103].

У розмовній англійській мові, яка завжди більш емоційно забарвлена, ніж літературно-книжкова, з'являються різного роду підсилювальні слова і звороти. Так, наприклад, прислівник англійської мови «so» поступово витісняється прислівником «that», наприклад: *not that quick, not that far, it is that simple, I am not that rich*[3].

Однією з найважливіших особливостей розмовного синтаксису, як англійської, так і інших мов, є еліптичність речення.

За Е.А. Трофімовою виділяють наступні типи еліптичних конструкцій [2; 37]:

1. речення з нульовим підметом, вираженим особовим займенником. Наприклад, у реченні «*Had mashed potatoes and stuff like that*» пропущено займенник «I»;
2. еліптичні пропозиції з нульовим присудком. Наприклад, «*At the door!*» [5];
3. речення з нульовим підметом і присудком: «*Dreadful!*» [5];
4. конструкції з невираженим підметом і частиною присудка: «*Go back?*», «*No good at all!*» [5];
5. конструкції з нульовою формою неповнозначних дієслів «to have», «to be», «to do». Наприклад, «*You better make sure*» [5].

Також частотним є «скорочення» службових частин мови, таких як артикль, прийменник, сполучник [2; 55].

Тож можна зробити висновки, що розмовна мова загалом є багатогранним поняттям, яке вже давно вийшло за рамки простого усного спілкування і відіграє важливу роль майже у всіх функціональних стилях. Синтаксис як фундамент, на якому базується текст, зазнає значних змін під впливом лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів розмовної мови.

Перш за все на синтаксис впливає спонтанність і часто необдуманість мовлення, що призводить до порушення граматичних норм мови. Важливу роль відіграє також тяжіння мовців до спрощення та скорочення мовлення; саме тому спостерігається тенденція використання односкладних речень, а також уникання складних часових форм дієслів. Зазначити слід і те, що порядок слів у питальному реченні часто залишається прямим у розмовній мові. Значного впливу синтаксис зазнає від екстралінгвістичних чинників – залежно від ситуації, інтонації та жестів змінюється і структура речення. Частим є використання логічно незакінчених речень. У розмовному синтаксисі англійської мови спостерігається тенденція до використання багатослівних дієслівних конструкцій, фразових дієслів замість синонімічних їм односкладних лексичних одиниць, а також частотним є вживання дієслова «get» у всій повноті його значень. Спостерігається тяжіння до замінювання прислівника «so» прислівником «that» у розмовному мовленні. І однією з найзначніших особливостей розмовного синтаксису англійської мови виступає еліптичність речень, яка виражається у випаданні підмета, присудка, підмета та присудка чи службових частин мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бузаров В.В. Основы синтаксиса английской разговорной речи. – 2-е изд., перераб., доп. / Бузаров В.В.–М.: «Крон-Пресс», 1998. – 326 с.
2. Трофимова Э.А. Синтаксические конструкции английской разговорной речи / Трофимова Э. А. – Ростов на Дону: Изд-во Ростовского универ-та, 1981. – 157 с.
3. Miller J., Weinert R. Spontaneous Spoken Language: Syntax and Discourse / Miller J., Weinert R. – Oxford: Clarendon Press, 1998. – 475 p.
4. VanValin R. D. Jr. An Introduction to Syntax / VanValin R. D. Jr. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 253 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

5. Tolkien J. R. R. The Lord of theRings / J. R. R. Tolkien. – London: Harper Collins Publishers 2008. – 571 p.

Данкевич Т.Н.

Киевский национальный лингвистический университет, Киев

ОСОБЕННОСТИ СИНТАКСИСА АНГЛИЙСКОЙ РОЗГОВОРНОЙ РЕЧИ

В статье исследуются основные изменения, которые происходят в английской разговорной речи на уровне предложения. Характеризуются особенности и тенденции разговорного синтаксиса, а также рассматриваются факторы, которые обуславливают отличие между построением предложений разговорной речи и письменной. Кроме того, определяются сферы применения разговорной речи в общем.

Ключевые слова: разговорная речь, предложение, тенденция, синтаксис, фактор.

Dankevych T.M.
KNLU, Kyiv, Ukraine

PECULIARITIES OF COLLOQUIAL ENGLISH SYNTAX

This article studies the main changes that occur at the sentence level in colloquial English. The peculiarities and the tendencies of colloquial syntax are characterized, the factors that determine the difference between the syntactic structure of sentences in spoken and written languages are also examined. Furthermore, the spheres of colloquial language application in general are defined.

Key words: *colloquial (spoken) language, sentence, tendency, syntax, factor.*

УДК 821.03.08

Алексеева А.П., к.ф.н., преподаватель
МФЮА, Москва, Россия

НАСЛЕДИЕ КАТОЛИЧЕСКОГО ВЗГЛЯДА НА СЕМЬЮ В РОМАНЕ Г. ФЛОБЕРА «ВОСПИТАНИЕ ЧУВСТВ» И В РОМАНЕ АНИТЫ ШРИВ «РОКОВАЯ СВЯЗЬ» (A. SHREVE. TESTIMONY)

В статье рассматривается сюжетная параллель в романе Г. Флобера «Воспитание чувств» и в романе Аниты Шрив «Роковая связь». Описывается этическая составляющая, позволяющая говорить о наследии католического взгляда на семью в похожих сюжетах обоих произведений. При этом отмечено, что сюжет романа Аниты Шрив является преемственным как возможная перспектива, продолжение одной из сюжетных линий романа Г. Флобера «Воспитание чувств».

Ключевые слова: *этика семейных отношений, этическая составляющая, современное американское общество, детектив, католическая мораль, причинно-следственная связь, сюжет как возможная перспектива, поучительный смысл.*

Два произведения, о которых пойдет речь, в целом никак не связаны между собой, но имеют одну сходную сюжетную линию, касающуюся этики семейных отношений и дающую повод к размышлению о том, какова роль традиционной морали в современном американском обществе.

В критике романы А. Шрив освещаются не очень широко. Можно привести дискуссию между Александром Лысенко и Виктором Астраханцевым, где первый упрекал ее в избытке сексуальных сцен, а второй подчеркивал серьезность этической проблематики, которой она касается. [1]

Название романа, переведенного на русский язык как «Роковая связь», в оригинале звучит как «Testimony» – свидетельские показания. [2] Роман построен как коллаж из воспоминаний разных людей и то, что некая связь оказалась роковой и привела к

трагическим последствиям, становится ясно только ближе к концу. Роман построен скорее как детектив, и этическая составляющая становится понятна не сразу.

В колледже Авери происходит скандальная история. Достоянием гласности становится видео порнографического характера с участием первокурсницы и трех студентов старшекурсников, снятое, когда все его участники были в состоянии алкогольного опьянения. Хотя инициатором этого видеопроекта была сама девушка, ей четырнадцать лет, а студентам уже 18, поэтому их действия подпадают под уголовную ответственность. Кроме того, колледж дискредитирован произошедшим, его выпускников не хотят принимать в престижные вузы. Один из участников видео погибает.

Когда директор колледжа Майкл Бордвин анализирует все, что случилось, он сначала не чувствует ничего, кроме отвращения и страха за судьбу колледжа, но постепенно осознает свою невольную причастность к этому. Роковая связь – это его связь с Анной, матерью одного из студентов, Сайласа, который в тот роковой день об этой связи узнал, был поражен изменой матери и повел себя так, будто все доброе, разумное, вечное, чему его учили, в один момент обесценилось. На игре в баскетбол он с силой бросил мяч в директора, попал в какую-то женщину, ушел с игры, напился пьяным, а потом, в конце концов, стал участником скандального видео.

Причинно-следственная связь между изменой матери Сайласа и его срывом ни для кого не очевидна, и даже, похоже, не очевидна для него самого. После инцидента он все время думает о своей девушке, Нозль, не может себе представить встречи с ней после своей измены, наконец, уходит в горы в мороз и там погибает от холода. Но его мать Анна осознает и тяжело переживает свою вину.

В романе Г. Флобера «Воспитание чувств» имеет место похожий сюжет, но не как событие, а как возможная перспектива. Госпожа Арну, в которую влюблен главный герой, отвечает ему взаимностью, но когда дело доходит до реальной измены, ее останавливает болезнь ребенка. И когда ребенок выздоравливает, она понимает это как промысел Божий: «То было предостережение свыше. Но Господь в своем милосердии не захотел покарать ее навеки. Если бы она не отказалась от этой любви, какое наказание ждало ее в будущем! Наверное, ее сына оскорбляли бы из-за нее, и г-жа Арну представила его себе юношей, раненным на поединке, лежащим на носилках, при смерти. Она бросилась к низенькому креслу и, вложив в молитву всю силу, устремилась душой к небесам, принесла в жертву Богу свою страсть, свою единственную слабость». [3]

Католическая мораль, которой руководствуется г-жа Арну, сохраняет ее детям возможность нормальной жизни в обществе. Анна в романе А. Шрив пренебрегает традиционной моралью и теряет сына. Жизнь Майкла, главного героя и ее любовника, тоже разрушена. Жена уходит от него, он теряет работу. Тень католического отношения к вещам падает и на его размышления: «Неужели Майк рассчитывал получить искупление грехов, всего лишь изложив события в хронологическом порядке? Или он надеялся таким образом окупиться в прошлое, чтобы понять скрытый смысл всего, что произошло с ним? Результатом любовной связи Майка и Анны стали страшные вещи, исковеркавшие жизни многим людям. Если бы не их роман [...] Сайлас не начал бы пить в то субботнее утро, во время матча он не бросил бы в Майка мяч и не пошел бы вечером к Джей Доту. Он провел бы этот вечер с Нозль». [4] Как видим, здесь встречается и «искупление грехов», и «скрытый смысл всего», что наводит на мысль о католической составляющей.

Если в «Воспитании чувств» католический компонент существовал просто в силу отражения современных писателю реалий, то в романе А. Шрив он входит в авторскую сверхзадачу, несет определенный поучительный смысл. Автор как бы рассказывает о том, как поступать не надо. Несколько странно только то, что делается это не без весьма откровенных сцен. Но видимо, таково веяние времени.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Виктор Астраханцев. О ПИНГВИНАХ, СЕКСЕ И ДРЯННЫХ «АМЕРИКАШКАХ» Рецензия на перевод Т.Дюльгер фрагмента из книги Аниты Шрив «Жена Пилота» и его оценки Александром Лысенко. <http://www.chitalnya.ru/users/astvik/>
2. Anita Shreve. Testimony. – Abacus, 2009.
3. Гюстав Флобер. Воспитание чувств. <https://www.livelib.ru/book/1000453205>
4. Шрив А. Роковая связь. <http://www.e-reading.club/book.phpbook=1007742>

Алексеева О.П., к.ф.н., викладач МФЮА, Москва, Росія

УСПАДКУВАННЯ КАТОЛИЦЬКОГО ПОГЛЯДУ НА СІМ'Ю В РОМАНІ Г. ФЛОБЕРА «ВИХОВАННЯ ПОЧУТТІВ» І В РОМАНІ АНІТИ ШРІВ «ФАТАЛЬНИЙ ЗВ'ЯЗОК» (A. SHREVE. "TESTIMONY")

У статті розглядається сюжетна паралель у романі Г. Флобера «Виховання почуттів» і в романі Аніти Шрив «Фатальний зв'язок». Описується етична складова, яка дозволяє говорити про успадкування католицького погляду на сім'ю у схожих сюжетах цих творів. До того ж відзначається, що сюжет роману Аніти Шрив є успадкованим як можлива перспектива, продовження однієї з сюжетних ліній роману Г. Флобера «Виховання почуттів».

Ключові слова: етика сімейних відносин, етична складова, сучасне американське суспільство, детектив, католицька мораль, причинно-наслідковий зв'язок, сюжет як можлива перспектива, повчальний сенс.

Alekseeva A.P., candidate of Philology
Moscow, Russia

INHERITANCE OF THE CATHOLIC VIEW OF THE FAMILY IN G. FLAUBERT'S NOVEL "SENTIMENTAL EDUCATION" AND IN THE NOVEL "TESTIMONY" BY A. SHREVE

The article considers the parallel plots in G. Flaubert's novel "Sentimental Education" and in the novel "Testimony" by A. Shreve. Some ethical component referring to the inheritance of the catholic view of the family in both works is described. Besides, it is emphasized that the plot of A. Shreve's novel is inherited as a probable prospect of one of the plot lines of G. Flaubert's novel "Sentimental Education".

Key words: ethics of family relations, ethic component, modern American society, detective story, catholic moral values, cause-and-effect relationship, a plot as a possible prospect, didactic sense.

ІСТОРИОСОФСЬКА МОДЕЛЬ РОСІЇ В ТРАНСКРИПЦІЇ МАКСИМІЛІАНА ВОЛОШИНА

М. Волошин, поет, художник, мислитель з європейським світоглядом ще на початку ХХ ст. запропонував цілісну концепцію Росії. Синкретизм його творчого методу сприяв масштабності концепції. Через паралелі, певні сполучення подій і персоналій він показав антигуманність державних структур в усі епохи, стихійність та циклічність процесів російської історії. Волошин провіденційно вказав на внутрішні механізми, котрі визначають роль і місце країни у «спільній трагедії людства».

Ключові слова: поезія соціальної тематики, публіцистика, історіософія, алгоритми історії, самодержавне рабство, більшовицький терор, деструкція, експансія.

Волошину закидали надмірну раціональність поезії. Але такою була його персональна авторська стратегія: вимогливість до форми (уроки парнасців, Франції), логіка суджень (уроки готичних соборів), концептуальна чіткість вислову. Це, вважав він, основний шлях бути зрозумілим для інших у чужому для нього середовищі російської культури. Не випадково на початку статті «Росія розіп'ята» (1920) підкреслив найважливіше вміння поета поєднувати аналітичний інтелект, здатний розв'язувати «математичні задачі нових політичних обставин», та віру в свій народ. Тільки тоді поет резонує із сучасністю, тільки тоді він здатен розгорнути якнайширшу панораму процесів, котрі моделюють хід світової історії.

Заслуга Волошина в тому, що такий «математичний» підхід, специфічна, сказати б, німецька, організованість у творчості зумовили скрупульозний аналіз історичної моделі поведінки країни, пасинком якої себе вважав. Колосальний компендіум опрацьованих ним томів французьких та російських істориків, соціологів, філософів (Ж. Мішле, Г. Лебон, Е. Ренан, А. Море, А. Ламартін, І. Тен, Ж. Ленотр, А. Гобіно, А. Бергсон, П. Пірлінг, В. Кричевський, Костомаров, В. Соловйов, М. Бердяєв – лише деякі імена з його лектури), аналітичний погляд на катастрофи початку ХХ ст. дозволили провести паралелі між Великою французькою революцією та Жовтневим переворотом, виявити алгоритми історії, приховані причини війн, революцій, терору.

У своїй поезії та публіцистиці Волошин показав рушійні сили й закономірності, що вплинули на перебіг історичних подій, і тим заперечив тодішні ідеї панмонголізму, панславізму та месіанської ролі Росії. На жаль, запропонована ним на поч. 1920-х рр. історіософська модель Росії не була сприйнятою. Європесць за стилем мислення, українець-індивідуаліст, що жив за принципом «повної духовної свободи» (лист до О. Петрової від 25. 01. 1915 р.), він був заборонений радянською владою до 1970-х рр., власне й сьогодні залишається непрочитаним. Відомості про нього росіяни і тепер подають тенденційно, оскільки постать його не вміщується в ідеологічні рамки їхньої культури. Спротив системи викликає насамперед історико-філософське спрямування поем «Шляхами Каїна»,

«Росія», віршів соціальної тематики, написаних після 1917 р., публіцистики. Хоча саме «історіософські вірші й поеми епохи громадянської війни та двадцятих років – те краще, що він залишив як поет» [7, 605]. Сформульовані в них концепти своєю цілісністю, повнотою на порядок потужніші подібних ідей у Гоголя, Щедрина, Некрасова, Буніна. Не випадково Вяч. Іванов, говорячи у статті «Волошин як людина духу», про його «роздуми історіософського характеру», найперше відзначив інтелектуальну безстрашність та силу його історичного аналізу [6, 170].

Бо тільки виплеканий Європою Волошин з його синкретичним світоглядом міг з ментальної дистанції «в смутах усобиц и войн постигать целокупность». Він, котрий сприймав історію цивілізації як гігантську містерію, мав повне право ствердити, що «в мире нет истории страшней, / Безумней, чем история России» [5, 200], власне й подати блискучий футурологічний прогноз. У 1919 р. поет передбачив сталінізм, диктатуру, а пишучи, що шляхом насилля «Москва сшивает снова лоскуты / Удельных царств», означив алгоритм подальшого «зшивання» – від Фінляндії та «союзних» республік – до країн т. зв. соцтабору і нинішніх клаптів на південно-західному кордоні.

Історіософська модель Росії в транскрипції Волошина близька до трактування російської історії М. Бердяєвим – присутні ті ж домішки есхатології, профетизму, пошуки смислів. Водночас є відмінності. Волошин дав об'єктивну оцінку імперії, передбачив її розпад, як і усіх імперій, спрогнозував відокремлення України, Вірменії, Грузії (Бердяєв, як відомо, намагався легітимізувати особливий духовний універсум Росії, націлений на світове / загальнолюдське поширення). Особливої переконливості волошинським концептам надають такі структурні чинники як специфічна образна форма подачі ідей та обізнаність фахівця-культуролога, що всотав духовні надбання Європи. Метафоричність, символіка, вербальна візуалізація розширюють прогностичні поля його історіософії, яка є еклетичним явищем за своєю природою. А безпосереднє перебування поета в «плавильному горні всеросійських ордалій» та прийнята ним роль літописця-аналітика – іменував себе як «соучастник судьбы, раскрывающий замысел драмы» – лише посилюють відповідальність за сказане, надають значимості оцінковим моментам, важливим у історіософії.

Поза коментуванням полісемії терміна, синоніму поняття «філософія історії» (тут прийнята лінія трактування історіософії від А. фон Цешковського, М. Бердяєва, А. Тойнбі, до М. Карєєва, М. Грушевського), підкреслю, що у випадку Волошина він означає не лише міркування над перебігом історичних процесів у Росії та Європі, над сенсом історії, статусом історичних законів. Тут мова йде про філософські узагальнені **портрет Росії** – оприявлення характеру народу, країни, вивід назовні тих рушійних сил, тенденцій, внутрішніх зв'язків та законів, котрі зумовлюють саме той, а не інший хід історії. Підкреслю, що суттєву роль відіграла приналежність Волошина до цеху художників. Художник-філософ має свої преференції, бо попросту натренований виражати саму суть людини чи явища. Добрий портретист передає глибинне, головне. І цехового рисувальника, поета й мислителя займає не стільки реконструкція минулого «як це було насправді» чи послідовно-логічний виклад фактів, скільки унаочнення прихованих алгоритмів історії. Волошин створює віршові композиції, котрі охоплюють зразу декілька століть російської історії, візуалізує події та постаті. Його метод можна назвати колажним, оскільки окремі фрагменти «промальовує» чіткіше: це окремі риси, деталі тла й атрибутика. Усі вони

підпорядковані характеристики країни-об'єкта з фіксованої точки зору (з пагорбів Мон-мартру, з позицій європейської світоглядної парадигми); так художник пише портрет.

Формування його історіософського меседжу почалося з опублікованих у паризькій газеті «Le Courrier Européen» (11. 02. 1905) свідчень очевидця Кривавого тижня в Петербурзі. Пережите митцем потрясіння вилилося у низку історичних паралелей. Прекрасно ознайомлений з історією Франції, він у статті 1906 р. «Пророки й месники (Передвістя Великої революції)» висловив цікаву гіпотезу: подібно до Французької революції 1790-х рр., котра розгорнулася як помста за знищення ордену тамплієрів у 1310-х рр., так події 1905 року стали наслідком пролитої крові в XVI -XVII ст. в період російської Смути [4, 205-206]. Надалі цю тему продовжила доповідь про Росію у Великій Ложі Франції (1905), тексти й роздуми періоду 1-ї Світової війни. Розуміння революції як «стuku кармічного серця» прийшло для Волошина в момент фокалізації різночасових пластів у березні 1917-го. На стики культурні (виставка символіста Борисова-Мусатова vs колекція старовинних ікон в будинку московського купця) напластувалися стики соціуму (сліпі жебраки на Лобному місці, їх пісні-заклинання vs парад на Красній площі в честь перемоги революції). Червоні кокарди й прапори поет сприйняв як вказівку на кров минулих страт і у всій картині він побачив знак чергового витка руйнування духу (стаття «Росія розп'ята»). Ці символи дали поштовх до формування його концепції циклічних повторів історії. З'єдналися пласти безсвідомої історичної пам'яті, пише він, «разверзалось время, проваливалась современность и революция... И тут внезапно и до ужаса отчетливо стало понятно, что русская революция будет долгой, безумной, кровавой, что мы стоим на пороге новой великой разлуки, на пороге нового Смутного времени» [5, 314].

Специфіку історіософського дискурсу Волошина зумовили не лише події 1917-го й наступних років. У деталях обізнаний з французькою революцією, він шукав аналогій у історії інших країн. Але не знаходив. Усе, що відбувалося, було страшним абсурдом. Голод і червоний терор, масові страти, звірства радянської влади й т.зв. «діячів» революції не вкладалися у межі людських вимірів. Машкари з циклу «Личини» (1919) (*більшовик* – «зверем зверь») раніше був звичайним вантажником у порту; татуйований *матрос*, переповнений агресією («Взгляд мутный, злой, как у дворян... / Устроить был всегда не прочь / Варфоломеевскую ночь. / Грабил дома, искал наживы, / Награбленное грабил, пил»), планує: «Возьмем Париж... весь мир... а после / Передадимся Колчаку» [5, 160]; *червоноармієць*, доля якого – «умереть под канавой / Расстрелянным за грабеж» [5, 159]) – ці портретні фрагменти на великому полотні про терор вражаюче контрастують з образами Робесп'єра чи Марата. У листі до К. В. Кандаурова (квітень 1921) Волошин з жажом фіксує: «за п'ять місяців у Криму «страчено близько 30 тисяч – стільки, скільки у всій Франції за всі 10 років Великої революції!» [3, 359-360]. Не порівнювати не міг – Директорія, Жиронда, якобінці корегували його рецепцію подібних подій в Росії (вірші «Термідор», «Голова мадам де Ламбаль», публіцистика). Подібні змісти присутні й у прямолінійному компаративі Буніна в «Окаянных днях»: «Сен-Жюст, Робесп'єр, Кутон... Ленін, Троцький, Дзержинський... Хто підліший, кровожерливіший, огидніший? Звичайно, все-таки московські. Але й паризькі були непогані», у чіткій констатації Бердяєва: «російська революція безмежно відмінна від французької, де діяв сильний державний і національний інстинкт народу... Те, що в нас називають «революцією», є суцільною дезорганізацією і розпадом, смертю держави, нації, культури» [2].

Прекрасно обізнаний з працями В. Кричевського, М. Костомарова, Павла Пірлінга з його дослідженнями про Дмитрія Самозванця, Волошин тримав у полі зору насамперед фундаментальні труди французьких істориків – семитомну «Історію Франції» Жуля Мішле, його «Вступ до загальної історії», «Історію французької революції» (1847) й «Солдати революції» (1878); п'ятитомну «Походження сучасної Франції» Іполита Тена, «Французька Революція та соціологія революцій» (1912) Гюстава Лебона, «Щоденне життя Парижа в часи Великої революції» (1895) Жоржа Ленотра. Читає мемуари Сен-Сімона, Астольфа де Кюстіна, Сансона, праці Альфонса Ламартіна, Артюра Гобіно, Жоржа Сореля. Останнього, автора відомих «Начерків про насильство», згадує у статті «Росія розіп'ята» та вказує на «вражаючі аналогії з тим, що відбувалось» у Росії зі взяттям Бастилії, походом на Версаль – аж до падіння монархії. Вже у листі до Ю. Оболенської від 15 листопада 1917, відсилаючись на І. Тена, вказував на «паралелі з якобінським захопленням влади у 1792 р.». Не помилився, вказуючи, що «ці історичні паралелі говорять: нема ніяких підтверджень, щоби більшовизм, як заведено втішати, сам себе живив у дуже короткий термін... Взагалі справа зараз за терором, який, вірогідно, настане після великого, організованого урядом погрому» [7, 33]. Паралелізм є не лише лейтмотивом історіософських викладок поета, а й дав право йому констатувати: «Никто не делал более кровавой / И страшной революции, чем мы. /... – никто / С такой хулой не потрошил святыни, / Так страшно не кощунствовал, как мы» [5, 199]. Очевидно, порівняння Волошина вартують окремої статті, своєю широтою та підтекстами вони становлять вагомий вектор його історіософського аналізу.

Аналогії назагал відсутні в європейській історії, визнає Волошин, оскільки повною мірою розгорнулося на його очах «те жакіття, яке являє собою російська історія» [5, 326]. Намагаючись знайти відповідь на питання, чому саме Росія породила грандіозне масове божевілля («При добродушии русского народа, при сказочном терпенье мужика, – / Никто не делал более кровавой / И страшной революции, чем мы. /... – никто / С такой хулой не потрошил святыни, / Так страшно не кощунствовал, как мы» [5, 199]), він заглиблюється в історію від часів формування Московії, Івана Грозного, Петра Першого – до миколаївських часів. Відтак більшість волошинських текстів, написаних після 1917 р. – його персональний процес осягнення інсайту, його концептуалізація Росії як квінтесенції терору на всіх рівнях, від персонально-побутового, соціального до внутрішньо- й зовнішньополітичного.

Виходячи з аксіом: «кожна держава виробляє для себе форму правління згідно рис свого національного характеру і обставин своєї історії» [5, 314], він докладно розглядає ці два моменти. Показує обставини, за яких формувалася Московія: «Скупые дети Калиты / Неправдами, насильем, правезами / Ее собирали лоскуты... / Как лютой крестовик-паук / Москва пряла при Темных и при Грозных / Свой тесный безысходный круг... / Ломая кость, вытягивая жилы, / Московский строился престол» («Кітеж», 1919) [5, 131]. Волошин коментує політику «збирання земель» та «исконные пути московских царей – собирателей земли Русской» [5, 325], предметно вказує на методи, якими московіти завойовували нові території: «С топором, да с косой, да с оралом / Уходили на север – к Уралам, / Убегали на Волгу, на Дон. / Их разлет был широк и несвязен, / Жгли, рубили, взымали ясак. / Правил парус на Персию Разин, / И Сибирь покорял Ермак» [5, 134].

Перманентність процесів захоплення нових територій кристалізувала національний характер. Жителі Московії були не лише у стані постійної бойової готовності, агресії, а й виснажені відсутністю мирного осілого способу життя, знекровлені злиднями. І хоча такий народ легко ставав на шлях бандитизму (Разін погрожує владоможцям у вірші «Стенькин суд» (1917): «за мною не токмо что драния / Гольтыба, а – казной расшибусь – / Вся великая, темная, пьяная, / Окаянная двинется Русь. / Мы устроим в стране благолепье вам...») [5, 130]), влада виробила жорстку систему упокорювання населення. Швидка мобілізація, метод штучно поширюваного голоду («Проклиная царство Годунова, / В городе без хлеба и без крова / Мерзлы у набитых закромов» [5, 126-127]), приборкання незгідних через «дыбу и застенки, молодецкую работу заплечных мастеров» [5, 326] тощо. Однак усі ці «хірургічні шляхи» маніпуляцій над підданими давали ефект абсолютної покори виключно у поєднанні з доносами і діяльністю таємної поліції в усіх її різновидах. Саме остання (у лермонтовській транскрипції – «всевидающий глаз, всеслышащие уши») сприяла, за Волошиним, нагнітання страху та формуванню протягом століть специфічного менталітету. Адже постійні загрози життю у вигляді тортуру, страт, тюремної ізоляції, практика заслань стали нормами існування російського суспільства. У якості методів державного правління вони присутні в усі епохи: «Что менялось? Знаки и возглавья?... / Ныне ль, даве ль? – все одно и то же: / Волчьи морды, машкеры и рожи, / Спертый дух и одичалый мозг, / Сыск и кухня Тайных Канцелярий, / Пьяный гик осатанелых тварей, / Жгучий свист шпицрутенов и розг» [5, 169]. Ця «дурь самодержавья», пише поет, є частиною загального механізму, пізніше вона проявляється в комісарах, а ними «вдосконалені» методи держава, не задумуючись, може «швырнуть вперед через столетья / Вопреки законам естества» [5, 169].

Більшовики, підкресливши М. Бердяєв, лише продовжили самодержавне рабство, започатковане політикою Петра. Волошин: «Великий Петр был первый большевик... / Он, как и мы не знал иных путей / Опречь указа, казни и застенка / К осуществлению правды на земле» [5, 195]. Подібно Астольф де Кюстин відзначав, що населення в Росії «позбавлене радості та власної волі», а оскільки Петро I переніс «військову ієрархію» в громадянське управління імперією, люди нагадують «автомати, шахові фігури». Розбудова імперії на військовий лад зробила насильство планомірним: «Штыков сияньем озарен / В смеси кровей Голштинской с Вюртембергской / Отстраивался русский трон» [5, 131-132]. Надалі алгоритм існування країни, котра ширила свою експансію, вилився в «дикий сон военных поселений, / Фаланстер, парадов и равнений, / Павлов, Аракчеевых, Петров, / Жутких Гатчин, страшных Петербургов, / Замыслы неистовых хирургов / И размах заплечных мастеров» [5, 169].

Арнольд Тойнбі вказував загальне правило: «жахливий демон насилля закладено в підвалини імперії»; Волошин, ілюструючи цю думку, подав не тільки загальний ракурс, але й персоналізував «демонів насильства». Знакова його **портретна галерея царів** та придворних. Як правило, вони жадібні, боягузливі, патологічно жорстокі. Іван Грозний «жестокосерд, / В пролиты крови неумолим / И множество народа / Немилостивой смертью погубил»; для Бориса Годунова головним є «ко властолюбию несытое желанье»; огиду викликають «раздерганный и полоумный Павел» та Петро I («Не то мясник, а может быть, ваятель – / Не в мраморе, а в мясе высекал / Он топором живую Галатеню»). Реформатор долучав Росію з її географічно розкиданими територіями до європейської

науки й культури вельми специфічно: «Антихрист Петр распаренную глыбу / Собрал, стянул и раскачал, / Остриг, обрил и, вздернувши на дыбу, / Наукам книжным обучал». Після його смерті сподвижники-хижаки «волк Меншиков, стервятник Ягужинский, / Лиса Толстой, куница Остерман – / Клыками рвут российское наследство». Роль Медузи Горгони відіграє Микола І, «десятьки лет удавьями глазами / Медузивший засеченную Русь». Водночас, із сарказмом говорить поет, «всех добрей был Николай Второй», адже «закон самодержавия таков: / Чем царь добрей, тем больше льется кровь».

Поезії «Писання про царів московських» та «Дметріус-імператор» (обидві –1919) деталізують стиль правління царів. Ідеться і про криваві методи здобуття влади, і про абсолютний цезаризм, коли один подих царя паралізує країну («Москва дыхнула дыхом злымым»), і про захлапність та претензії на світове панування. Волошин вважає, що не Золота Орда наклала їго на московське царство, а навпаки, «московские Иоанны / на татарские веси и страны / наложили тяжелую пядь / И пятой наступили на степи» [5, 134]. Вандалізм імперії коментується й у вірші «Дім поета»: Крим, цей «мусульманський рай», Росія витоптала за півтора століття – загарбники знищили ліси, «размыкали руины / Расхитили и разорили край» [5, 262].

Водночас персоналії чи факти – допоміжний елемент при створенні історіософської моделі Росії. Важливішою для Волошина є **панорама** загального плану подій, чи, пише він, «архітектурні співвідношення груп та характерів», ті взаємозв'язки і знаки, що вказують на «таїнство приховане Творцем у задумі трагедії» [5, 311]. Тому при формуванні колажу він оперує, для об'ємності вислову, символікою. Символами є не лише вищенаведені образи, а й образи-концепти столиць. Москва: «гнездо бояр, юродивых, смиренных – / Дворец, тюрьма и монастырь». Петербург: «багровый, как гнойник, / Горячешный и триумфальный город, / Построенный на трупах, на костях / «Всея Руси» – во мраке финских топей, / Со шпильями церковной и кораблей, / С застенками подводных казематов» [5, 195]. Символом у стилі Оділона Редона є картина безупинного, до абсурду, до патології, територіального розширення імперії: «А между тем от голода, от мора, / От поражения, как и от побед, / Россию прет и в ширь, и в даль – безмерно: / Ее сознание уходит в рост. / На мускулы, на поддержанье массы, / На крепкий тяж подпружных обручей» [5, 193]. Персональне відчуття поетом країни як чогось незмірно великого, несформованого: («Со dna души вздувалось, нагрубало / Мучительно-бесформенное чувство – / Безмерное и смутное: Россия...») [5, 190]) викликає в нього тривогу і тягучий страх. А сама панорама величезних територій (радіше їх сутнісного континууму) пробуджує асоціації з кладовищем: «Как будто бы во мне самом легла / Бескрайняя и тускляя равнина, / Беле-сою лоснящаясь тьмой, / Остуженная гучими ветрами. / В молчании вился морозный прах: / Ни выстрелов, ни зарев, ни пожаров... / Урал, Сибирь и Польша – всё молчало./ Лишь горький снег могилы заметал... / Но было так неизъяснимо томно, / Что старая всей пережитой кровью, / Усталая от ужаса душа / Всё вынесла бы, только не молчанье» [5, 190].

Отже, Волошин і в цьому процитованому фрагменті з поеми «Росія», і в статтях, де, зокрема, пише, що «великая русская равнина – исконная страна бесноватости» [5, 327], і в інших поезіях оперує традиційною для характеристики Росії символікою темряви, вітру, ночі, льодової пустелі (Достоевський, Блок). Відтак оприямное її справжню суть: «Черный ветер ледяных равнин, / Ветер смут, побоищ и погромов... / В этом ветре вся

судьба России – / Страшная, безумная судьба / В этом ветре – гнет веков свинцовых, / Русь Малют, Иванов, Годуновых, / Хищников, опричников, стрельцов, / Свежевателей живого мяса... / Быль царей и явь большевиков» [5, 168-169]. У статті «Російська безодня» (1919) називає більшовизм явищем національним, адже «мікроби більшовизму просочуються крізь усі історичні отвори», адже «більшовики досконало вивчили всі больові точки людського мозку та чудово знають усі центри жадібності, захлапності, егоїзму, на які досить натиснути, щоби зразу й безпомилково заволодіти психологією пацієнта».

Інші символи, відомі з літератури другої пол. XIX ст., Волошин запозичує на позначення специфіки вектора руху російської історії. Це біси, трихіни, що заволоділи людською свідомістю, бісівські ігрища, полум'я, пожежі, круговерть. Не поступ, пише в статті «Росія розіп'ята», а стихійні процеси домінують «у країні, яка найбільш рідко-населена та має найбільшу земельну територію на земній кулі» Й продовжує: «в Росії нема ні аграрного питання, ні буржуазії, ні пролетаріату в прямому сенсі цих понять. Попри це, саме в нас боротьба між цими відсутніми величинами сягає вищого ступеня напруження й жорстокості» [5, 322]. Пізніше концентрує думку в поезії «Росія», 1924: «До Мартобря (его предвидел Гоголь!) / В России не было ни буржуа, / Ни классового пролетариата. / Была земля, купцы да гольгтьба, / Чиновники, дворяне, да крестьяне, / Да выли ветры...» [5, 197]. Симптоматично, що передбачаючи майбутні трагедії, поет пропонував оптимальну модель поведінки країни ще на початку Першої світової війни. Орієнтувався на колективне безсвідоме народу і, сподіваючись, що такі національні риси як смирення й покірність врятують його від самознищення, закликав у вірші «Росія» (1915): «Пребуди смиренной и бедной – / Верной своей судьбе. / Люблю тебя побежденной, / Поруганной и в пыли, / Тайнственно осветленной / Всей красотой земли» [5, 96]. Тільки духовним смиренням можна протистояти демонам хаосу й насильства, переконаний він. Але така, по суті християнська, концепція була неприйнятною в антигуманній назагал моделі поведінки держави.

Таким чином, Волошин розгортає услід за Достоєвським, паралельно з Бердяєвим центральну думку: тоталітарна держава, якою є Росія, початково культивує ген хаосу-абсурду на різних рівнях – від «маленької людини» до владоможців. Алогізм і непередбачуваність дій, продиктовані комплексами меншовартості правителів з їх манакальними поривами самоствердитися задля тотального панування, стали програмними. Програма перетворилася на своєрідний вирок країні, де періоди стагнації в їх максимальному вияві змінюють періоди хаосу – також на абсолютному максимумі. Немає послідовності поступу, оскільки держава, ігноруючи «грамоти на благородство» Пушкіна Тютчева, Герцена, Соловйова, залишалася смердом на тлі цивілізованої Європи: «Мы шли путем не их, а Смердякова» [5, 199]. Шлях цей множить деструкцію, стверджує Волошин і наводить аргументи: «В России нет сыновнего преемства / И нет ответственности за отцов. / Мы нерадивы, мы нечистоплотны, / Невежественны и ущемлены. / На дне души мы презираем Запад, / Но мы оттуда в поисках богов / Выкрадываем Гегелей и Марков...» [5, 199]. За відсутності елементарної гідності, здатність росіянина розкаятися («В нас нет / Достоинства простого гражданина / Зато в нас есть бродило духа – совесть – / И наш великий покаянный дар, / Оплавивший Толстых и Достоевских» [5, 199]) сама по собі не має конструктивного потенціалу. Боротьба з хаосом у країні приречена, він лише набирає оборотів, хаос примножує хаос.

Обурений ідіотизмом люмпена, поет пише в 1917: «родину народ / Сам выволоч на гноище, как падаль» [5, 117]. Після заглиблення в історію, його обурення стихає. У 1919 він вважає нове кровопролиття неминучим, це розплата за минуле: «Вся Русь – костер. / Неугасимый пламень / Из края в край, из века в век / Гудит, ревет... И трескается камень. / И каждый факел – человек. / Не сами ль мы, подобно нашим предкам, / Пустили пал? А ураган / Раздул его, и тонут в дыме едком / Леса и села огнищан» [5, 130]. Коло замкнулося згідно волошинської гіпотези в статті «Пророки й месники». Абсурд анексії XIV ст. («Жгли, рубили, взымали ясаку»), коли московіти здійснювали набіги, випалювали пшеницю, плодові сади, знищували худобу, а потім ішли війною на ослаблене від голоду населення, причому повністю вирізали його, щоб уберегти себе від майбутньої відплати, злиденне існування, до якого додалися дамоклів меч таємних служб, мілітаризація країни – усі ці процеси минулого відгукнулися ентропійними періодами поч. XX ст.: червоний терор, голод, знищення культури як такої. Шокований «коловоротом хаосу і анархії», Бердяєв писав: «Порушуються усі тверді грані буття, все декристалізується, розшаровується, розпилюється... змішуються всі плани буття» [1, 315].

За Волошиним, історія Росії, – не зміни, не розвиток, не поступальність, а безконечне повторювання одного сюжету: «Нам нет дорог: нас водит на болоте / Огней бесовская игра» [5, 131]. Бердяєв: «Усе, що відбувається є лише ілюстрацією до «Бісів» Достоєвського... Все безнадійно як у кошмарі, все повторюється й повертається, біси круяться, і неможливо вирватися з цього бісівського кола» [2]. Циклічність кривавих періодів підкреслював і Бунін – наводив у «Окаянних днях» думку В. Ключевського про «виняткову повторюваність» російської історії.

Повтори безконечні, вони задані самим алгоритмом функціонування держави. Волошин у 1920-му, ще до терору в Криму, до сталінських репресій писав про маячню й садизм чекістських методів, які присутні в російській державі завжди, незалежно від епохи: «Сотни лет тупых и зверских пыток, / И еще не весь развернут свиток, / И не замкнут список палачей» [5, 169]. Формула того ж алгоритму в статті «Росія розіп'ята»: «между Преображенским приказом и Тайной канцелярией и Чрезвычайной Комиссией нет никакой существенной разницы. Это сходство говорит не только о государственной гибкости советской власти, но и о неизбежности государственных путей России, о том ужасе, который представляет собою русская история во все века» [5, 326].

Таким чином, далекий від фаталізму, маючи тверде переконання, що «есть дух Истории – безликий и глухой, / Что действует помимо нашей воли», Волошин показав: країною керують закони, які випливають з ментальності та чину народу, закони причиново-наслідкового зв'язку. Він підвів ризику: «На наших очах здійснюється великий історичний абсурд... Росія з дивовижним пристосуванством виношує у собі смертельні есенції отрут, бактерій і блискавок. Союзники чинять розумно, коли остерігаються втручатися у внутрішні справи Росії й не хочуть брати активної участі в нашій громадянській війні. Англіїці тисячу разів мають рацію, коли, боячись торкнутися нас, протягують нам їжу й припаси з палі, як прокаженим» [5, 322]. Країну сприймають у Європі як лепрозорій, адже криваве «перекроювання історії» викликає відразу в цивілізованого світу. Захід став структурованим і гуманним тільки тому що засвоїв уроки минулого. Він зможе, вважає поет, на відміну від Росії, перенести ще не одну соціальну революцію, він «... выживет, не расточив культуры» [5, 198]. Російська ж модель поведінки є проблемою

для світової спільноти, відтак волошинський історіософський аналіз зводиться до прогностичного твердження: «не Запад, а Россия / Зажжет собою мировой пожар» [5, 197].

Свого часу А. де Кюстін прогнозував, що не пройде і п'ятдесяті роки, як «під'яремний народ», котрий «вартує свого ярма», стане загрозою для інших народів. Та й поет, переконаний, що для Європи протипоказані контакти з Москвою, застерігає: «Кто там? Французы? Не суйся, товарищ, / В русскую водоверьт! / Не прикасайся до наших пожарищ! / Прикосновение – смерть» [5, 140]. Зміни не передбачаються, адже країна сотні років іде в одному напрямку – а саме до т. зв. «єдинодержавія» та монархічного правління. Незалежно від того, який у ній устрій (влада, партія), підкреслює Волошин, вона завжди буде шукати точку опори «в диктатурі, а опісля у цезаризмі» [5, 197].

Концепція митця відзначається повнотою, достовірністю. Цілісність і синтетизм її вражають, зокрема Вяч. Иванов наголосив, що «у Волошині наче одночасно заговорила всіма своїми голосами російська історія. Він не тільки побачив подібність подій революції і громадянської війни з ранніми історичними подіями в Росії. Він наче безперервно носить в собі цю переключку епох зі своїх віршів, не може звільнитися від абсурдних чар російського минулого, яке дивиться на нього з усіх кутків сучасності» [6, 198].

Волошину, позиції котрого підтверджуються нинішнім історичним контекстом – подіями початку XXI ст., іноді закидають довільне оперування історіографічними модулями. Безумовно, кожен з них, відповідаючи історичній реальності, є схемою. Однак їхня історіософська конфігурація, подана у цій статті дещо тезисно і неповно (так дискурс релігійний, дискурс інтелігенції та народу опинилися поза її межами), гранично виважена митцем. І хоча історіософська модель Росії у волошинській транскрипції є суб'єктивованою моделлю, вона, однозначно є «портретом», що повністю відповідає натурі та оприявнею її суті. Волошин, мислитель з європейським світоглядом, зумів показати не стільки історію Росії у певних сполученнях подій і персоналій, скільки її внутрішню структуру, ключові механізми, які визначають роль і місце країни у «спільній трагедії людства».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бердяев Н. А. Судьба России. – М.: ЭКСМО-Пресс; Харьков: Фолио, 1998. – 735 с.
2. Бердяев Н. Была ли в России революция? // [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.magister.msk.ru/library/philos/berdyayev/berdn039.htm>
3. Волошин М. А. Собр. соч. Сост. А. В. Лавров. – Т. 12. Письма 1918-1924. – М.: Эллис Лак, 2013. – 992 с.
4. Волошин М. Лики творчества. – Ленинград: Наука, 1988. – 848 с.
5. Волошин М. Стихотворения. Статьи. Воспоминания современников. – Москва: Правда, 1991. – 480 с.
6. Иванов Вяч. Вс. Волошин как человек духа // Избранные труды по семиотике и истории культуры. – Т. 2. Статьи о русской литературе. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 155-200.
7. Купченко В. Труды и дни Максимилиана Волошина. Летопись жизни и творчества. 1917-1932. – Санкт-Петербург: Алетейя; Симферополь: Сонат, 2007. – 608 с.

Генералюк Л., доктор филологических наук
Институт литературы им. Т. Г. Шевченко НАН Украины, Киев

ИСТОРИОСОФСКАЯ МОДЕЛЬ РОССИИ В ТРАНСКРИПЦИИ МАКСИМИЛИАНА ВОЛОШИНА

М. Волошин, поэт, художник, мыслитель с европейским мировоззрением предложил еще в начале XX века целостную концепцию России. Синкретизм его творческого метода способствовал масштабности концепции. Благодаря параллелям, переключке событий и персоналий он визуализировал антигуманную во все эпохи сущность государственных структур, указал на стихийность, циклический характер российской истории. Волошин провиденциально вскрыл внутренние механизмы, которые определяют роль и место России в «общей трагедии человечества».

Ключевые слова: поэзия социальной тематики, публицистика, историософия, алгоритмы истории, самодержавное рабство, большевистский террор, деструкция, экспансия.

Generaliuk L., doctor of Philology
Shevchenko institute of Literature, National academy of sciences of Ukraine, Kyiv

THE HISTORICAL PHILOSOPHY MODEL OF RUSSIA IN MAKSIMILIAN VOLOSHIN'S TRANSCRIPTION

M. Voloshin, the poet, artist, the thinker with the European outlook offered a complete concept of Russia at the beginning of the XX-th century. Syncretism of his creative method promoted the broad scale of the concept. With the help of parallels, interchange of events and characters he visualized the antihuman nature of all existing state structures, and pointed out the spontaneity and the cyclic character of the Russian history. Voloshin prophetically opened internal mechanisms which define the role and the place of Russia in «the general tragedy of humankind».

Key words: poetry of social subjects, publicist, historical philosophy, algorithms of history, autocratic slavery, Bolshevik terror, destructiveness, expansion.

УДК 003'398=811.161.2:811.11

Маркелова А.А., аспірант
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ЕТНОСИМВОЛІКА ЗООНІМІЧНОГО ХАРАКТЕРУ У ПОЕЗІЇ УКРАЇНСЬКИХ ШІСТДЕСЯТНИКІВ

Стаття присвячена вивченню етнокультурного потенціалу символів зоонімічного характеру у поетичних творах українських шістдесятників крізь призму поетичного

© Маркелова А.А., 2017

перекладу. На матеріалі українсько-англійських поетичних перекладів розглядається проблема меж перекладацької інтерпретації етносимволіки.

Ключові слова: етносимвол, етнокультурний потенціал, зоонімічний характер, перекладацька інтерпретація, міждисциплінарність.

Питання, пов'язані із розумінням етносимволіки, її функціонуванням у художньому тексті, зокрема поетичному, її взаємозв'язку із мовою та культурою, а також можливостями відтворення у межах певної культури яскраво ілюструють сучасні тенденції наукових пошуків перекладознавства у міждисциплінарному аспекті.

Палітра наукових концепцій перекладознавця залучає досвід філософії, культурології, семіотики, лінгвістики, літератури, етнології, соціології, психології з метою висвітлення як філологічних, так і нефілологічних площин дослідження етносимволіки, у нашому випадку: етносимволіки поетичного мовлення українських шістдесятників. **Метою** наукової статті постає спроба з'ясувати особливості етносимволів зоонімічного характеру в поезіях українських поетів 1960-х років та окреслити найоптимальніших перекладацьких стратегій їх відтворення в англійських перекладах. **Актуальність** наукової розвідки полягає у можливості позначення нової тенденції у розвитку лінгвокультурознавчого перекладознавства, а саме: дослідження можливостей відтворення етносимволів оригіналу засобами цільової мови. **Об'єктом** наукової розвідки постають етносимволи зоонімічного характеру в україномовних поезіях шістдесятників та їх англійськомовних перекладах. **Предметом** – перекладацькі способи відтворення етносимволіки.

Споконвіку людина намагалася усвідомити свій зв'язок з представниками зооморфного світу – виразниками первородної енергії природи. Тварини, у тому числі й сільськогосподарські свійські, справдавна вважалися людиною невіднятною складовою не лише її свідомості, а й життєдіяльності. Американський письменник Джонатан Сафран Фоер у передмові до книги “Animals and the Human Imagination: A Companion to Animal Studies” (2012) розмірковує над ставленням людини до тварин, яке як ріднить, так і розмежовує різні культури. На його думку, “тварини – важливі. Вони важливі, оскільки не просто існують, а проживають життя, сповнене радості та болю. Встановлюючи своєрідні межі людяності у ставленні до тварини, людина індивідуально, з огляду на спосіб використання тварин, осмислює важливість їх існування” (переклад наш – А. М.) [1: 9].

Осмилення людиною центральної присутності тварин в оточуючому світі, призвело до розширення символічного змісту зооморфічних просторів, адже у ході міжкультурної комунікації відбувається консеквентне взаємонаближення світорозуміння представників дистантних культур. Поетичний текст, обрамлений етносимволічним мерживом, слугує полотном для інтелектуальної активності перекладача, який послуговується не лише теоретичним інструментарієм, а й власною “інтуїтивною кометенцією”. Найяскравіше роль перекладача, якому доводиться інтерпретувати етносимволічні системи поетичного письма, послуговуючись при цьому вище згаданою “інтуїтивною кометенцією”, оприявлюється з позицій еко-лінгвістичної моделі, випрацьованої з еко-транслятології. Чіанкінг Ву Ву розмірковуючи над труднощами інтерпретації та відтворення у перекладі найдинамічнішого елемента мови – символа, наголошує на тому, що “люди, які природньо асоціюють культуру зі своєю рідною мовою, схильні інтерпретувати символи з огляду на власний культурний досвід. Ця природня схильність і є “інтуїтивною кометенцією”

(переклад наш – А. М.) [2: 124]. О. Ребрій влучно зауважує, що культурологічна парадигма більшою мірою акцентує творчий потенціал перекладача вже не стільки як міжмовного, скільки як міжкультурного посередника, інтерпретаційна позиція якого багато в чому впливає на перебіг процесу перекладу та визначає його результат [4: 9]. О. Шум у своєму дисертаційному дослідженні “Відтворення лексико-стилістичних доміант української художньої прози другої половини ХХ століття перекладачами-емігрантами” акцентує увагу на рисах індивідуальності майстерності перекладача та його унікальним вмінням інтерпретувати першотвір. Ми цілком поділяємо думку дослідниці, що “сучасний транслятор повинен однаково добре бути ознайомленим із особливостями культури мови оригіналу та перекладу, тобто бути “міжкультурно компетентним” фахівцем, що не в останню чергу, сприяє чіткому визначенню авторського задуму, а відтак і досягненню максимально наближеного до дії оригіналу прагматичного впливу на читача тексту перекладу” [5: 13]. Вищезгадані перекладацькі компетенції: інтуїтивна та міжкультурна, відповідно до еко-транслятологічної теорії, забезпечують природність відтворення закладеного у текст смислу.

Аналізуючи поетичні твори двох українських поетів-шістдесятників Василя Стуса і Василя Симоненка, а також англомовні переклади, ми прийшли до висновку, що етносимволізований зоонімічний простір досліджуваних поетичних текстів активує приховані смисли невираженої культурної дійсності. Стрижневими етносимволами, які характеризують тваринний світ постають: *зоонімічні* (білка, мавпа, леопард, тигр, бик), *орнітологічні* (півень, сорока, жайворонки, сокіл, горобець, лебедь, синиця, ластівка) *ентомологічні* (коник, бджола, джміль).

Проаналізуємо деякі поезії Василя Стуса і Василя Симоненка, у яких етносимволічний образ тварини сприймається авторами у найширшому розумінні як об’єкт власної свідомості, ототожнення себе з твариною, яка знаходиться на межі духовної катастрофи. Це, за висловом Віктора Маринчака, “і світ, і власна позиція, яка викликає гнів, обурення, огиду. Продовження існування в попередньому стані стає нестерпним, переживається духовна катастрофа” [3: 232]. Отже, у вірші В. Стуса “Отак живу: як мавпа серед мавп” (1968 р.) поетична мова побудована на іронічному протиславленні автора із сучасним світом – гротескним у своїй обмеженості та нищості, сповненого мавп, які заперечують важливість людської індивідуальності: Отак живу: як мавпа серед мавп / чолом прогрішим із тавром жаури / ... Повз мене ходять мавпи чередою, / у них хода поважна, нешвидка. / Сказатись легше, аніж бути собою, / бо ж ні зубила, ані молотка [8: 124].

Переклад Ярополка Лассовського:

And thus I live: an ape among the apes, / My forehead branded with a mark of woe... / With measured steps the apes walk by in bands, / And madness is easier choice than pride: / No hammer and no chisel arm my hands [8: 125].

Я. Лассовський вдало відтворює іронічний ефект етносимволічного образу за рахунок дослівного перекладу як *мавпа серед мавп* у першому випадку. У другому випадку перекладачу не вдається відтворити оригінальну цілісність анімованого етносимволічного наповнення *череди мавп*, які поважно і неквапливо пересуваються одна за одною. Перекладач, використовуючи невдалий контекстуальний відповідник випрозорює етнокультурне наповнення образу череди мав, розчиняючи його в асоціативно зміненому

образі кількох груп мавп, які неспішно проходять повз *with measured steps the apes walk by in bands*.

Ми цілком поділяємо думку В. Маринчика про те, що у проаналізованому вірші йдеться не стільки про соціально-політичні явища, вони в підтексті є, але не позначені в тексті, йдеться про духовний стан, про етичний вибір буття [3: 233]. Проблема свободи та вибору бути собою – є однією з ключових не лише для В. Стуса, а й для Василя Симоненка, який у частині “Казки про Дурила” – “Речитатив Старшин Раю” (1963 р.) апелює до виразного образу шимпанзе, етно-специфічно візуалізуючи його з метою викликати потужний іронічний ефект у читача. Яскраві асоціативні вкраплення-підказки “паперові гори”, “чорнильні моря”, “цідити істини” готують читача до складного питання, своєрідного емоційно-інтелектуального імпульсу, що інтертекстуально перегукується із питаннями, якими задається В. Стус: Одна турбота чола наші оре / а що, як в мудрі паперові гори / раптово влучить іскорка вогню? / Чи вистачить чорнила, щоб залить? Звернімось до першотвору:

Порода наша мудра від природи,
ми знаєм все, бо досягнули все,
і глипає на нас зворушено і гордо
щасливий предок – шириий шімпанзе [6: 76].

Переклад Марти Богачевської-Хом’як та Данила Струка

Our kind is wise from birth,
We know everything since we acquired status` girth.
Our lucky ancestor, the chimpanzee
Looks at us in awe and glee [6:77].

Переклад Андрія М. Фр.-Чировського

By nature our species is sagacious;
and we know all and are masters of all that we see.
And thus are watched with pride and jubilation
by our ancestor – the gentle chimpanzee [7: 45].

Перекладацький тандем Марти Богачевської-Хом’як та Данила Струка не відтворює алітераційну пару першого рядка *порода – природа*, до того ж робить ще один не найкращий перекладацький хід – вилучення уточнюючого прикметника *цирий*, що призвело до згасання мовно-культурного плану оригіналу.

Перекладач Андрій М. Фр.-Чировський досить точно відтворює лексико-синтаксичну будову першотвору, підбираючи при цьому точні контекстуальні відповідники до складно відтворюваних одиниць першотвору. Зокрема, фраза *ми знаєм все, бо досягнули все* зазнає доречного у даному випадку смислового розвитку *and we know all and are masters of all that we see*. Окрім того, Фр.-Чировський вдало передає алітераційну пару першого рядка *порода – природа: species is sagacious*. Етносимволічне наповнення образу шимпанзе перекладач відтворює неточно, вилучивши при цьому прикметник *щасливий*, а також віднайшовши контекстуальну заміну прикметника *цирий*.

Спільною перекладацькою невдачею обох перекладів вважаємо нхтування алітераційними акцентами першотвору. Алітерований рядок *щасливий предок – шириий шімпанзе* відтворено перекладачами дослівно, з певними вилученнями, без збереження

відповідної алітераційної неповторності оригіналу. Ігноранція перекладачами такої важливої деталі як алітерація призводить до зміни смислового відтінку анімованого образу.

Отже, тваринні етносимволи є одними із ключових у творчості українських шістдесятників, відповідно – необхідність точного відтворення у перекладі промовистих етносимволів зоонімічного характеру поза сумнівом. У цьому ракурсі важливими видаються теоретичні напрацювання еко-транслятології, а саме чітке усвідомлення того, що міжкультурне посередництво перекладача в екологічній площині текст-переклад уможливується у першу чергу за рахунок інтуїтивної компетенції, яка відображає індивідуальний культурологічний досвід перекладача, а відтак забезпечує або позбавляє текст перекладу етно-культурного наповнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Aaron Gross, Anne Vallely *Animals and the Human Imagination: A Companion to Animal Studies* / Gross A., Vallely A. – New York: Columbia University Press, 2012. – 392 p.
2. Jianqing Wu *The Analysis of Cultural Gaps in Translation and Solutions* / J. Wu. // *English Teaching*. Vol. 1, # 2, 2008. – P. 123-127.
3. Маринчак В. А. Настоятельность сказанного. Катастрофическое сокровенное – сакральное в искусстве слова / Харьковская правозащитная группа. – Харьков: Права людини, 2010. – 344 с.
4. Ребрій О. В. Сучасні концепції творчості у перекладі : [монографія] / О. В. Ребрій. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 376 с.
5. Шум О. В. Відтворення лексико-стилістичних домінант української художньої прози другої половини ХХ століття перекладачами-емігрантами [Текст] : Автореферат... канд. філолог. наук, спец.: 10.02.16 – перекладознавство / О.В. Шум. – К. : Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2017. – 20 с.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

6. *Four Ukrainian poets: Drah, Korotych, Kostenko, Symonenko* [edited, with an introduction by George S.N. Luckyi. Translated by Martha Bohachevsky-Chomiak and Danylo S.Struk]. – NY. : Quixote, 1969. – 84 p.
7. *Granite oblesisks* [Text] / V. Symonenko; selected, transl. and annot. A. Freishen-Chirovsky. – Jersey City, New Jersey : Svoboda, [s. a.]. – 149 p.
8. *Selected poems by Vasyl Stus* [translated and edited by Jaropolk Lassowsky; introduction by Georhe Y. Shevelov]. – NY. : The Ukrainian Free University, 1987. – 166 p.

А. А. Маркелова, аспірант

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ЭТНОСИМВОЛИКА ЗООНИМИЧЕСКОГО ХАРАКТЕРА В ПОЭЗИИ УКРАИНСКИХ ШЕСТИДЕСЯТНИКОВ

Статья посвящена изучению этнокультурного потенциала символов зоонимического характера в поэзиях украинских шестидесятников сквозь призму поэтического

перевода. На матеріалі українсько-англійських поетических перекладів розглядається проблема граней перекладескої інтерпретації етносимволіки.

Ключевые слова: етносимвол, етнокультурний потенціал, зоонімічний характер, перекладеска інтерпретація, інтердисциплінарність.

Markelova A., PhD student

Institute of Philology, Taras Shevchenko national university, Kyiv

ETHNOSYMBOLISM OF ZOONIMIC CHARACTER IN THE POETRY BY UKRAINIAN POETS OF THE SIXTIES

The article is dedicated to the study of ethno-cultural potential of zoonym symbols in the Ukrainian poetry of the Sixties through the prism of poetic translation. The issue of translational interpretation borders of ethnosymbolism based on the poetic works by the Ukrainian Sixties and their English translations is viewed as an inextricable component of the investigation.

Key words: ethnic symbol, ethno-cultural potential, zoonym symbol, translational interpretation, interdisciplinary.

УДК 81'342.8

Задорожний В.Б., старший наук. працівник

Інститут мовознавства імені О.О. Потебні НАН України, Київ

АКЦЕНТНІ ПАРАМЕТРИ ДІЄСЛІВ, ЩО ВИРАЖАЮТЬ ОДНАКОВУ ДІЄСЛІВНУ ДІЮ

Стаття присвячена аналізу природи акцентних характеристик у двох групах дієслів сучасної української мови, що з погляду їхньої морфологічної будови виступають омографами, семантика яких визначається за допомогою наголосу. Скажімо, сучасна лексикографія фіксує кореневаголошене дієслово поміняти, але суфіксальнаголошене зми́яти. Ще порівняно недавно в українській мові були цілі групи префіксальних дієслів з різними префіксами з таким характером акцентуаційного розрізнення їхньої семантики типу побільшати і побільша́ти, полéгшати і полегіа́ти, пом'якшати і пом'якша́ти тощо. Поза сумнівом, наголос таких дієслів не є зовнішнім, механічним засобом формування їхньої семантики; з історичного погляду це розрізнення є випадковим, оскільки воно постало в мові внаслідок довільної гри елементів мовної системи на певному етапі її розвитку. В основі їхнього семантичного розрізнення в сучасній мові лежить відмінність їхнього видового значення, а це значить, що й їхня словотвірна історія є різною. Дієслова, що, будучи словотвірні тотожними, виражають однакову дієслівну

© Задорожний В.Б., 2017

дію, тобто мають однакову видову характеристику, матеріальним вираженням якої є однотипний словесний наголос.

Ключові слова: видова пара, видове значення, видові відношення, дієслівна дія, реім-перфектив, кореневаголошене / суфіксальнонаголошене дієслово.

Гортаючи якийсь із орфографічних словників сучасної української літературної мови, уважний читач не може не помітити певної закономірності в наголошуванні дієслів із груп семантично близької лексики. Скажімо, ось група дієслів із загальним семантичним значенням «ставати з погляду якості таким, як указано в основі твірного прикметника», напр.: *бі́льшати* [ОС₉₉, 54], *ві́щати* (ставати вищим) [ОС₉₉, 110], *гі́ршати* [ОС₉₉, 172], *кра́щати* [ОС₉₉, 375], *ле́гшати* [ОС₉₉, 391], *ме́ншати* [ОС₉₉, 418], *м'я́кшати* [ОС₉₉, 437], *то́вщати* [ОС₉₉, 867], *то́ншати* [ОС₉₉, 869] тощо. Певна річ, префіксація ніяк не впливає на них у розумінні типу їхнього наголошення: у спрефіксованому вигляді вони зберігають акцентні характеристики кореневих, див.: *підбі́льшати* [ОС₉₉, 582], *побі́льшати* [ОС₉₉, 607], *пові́щати* (стати вищим) [ОС₉₉, 611], *погі́ршати* [ОС₉₉, 615], *покра́щати* [ОС₉₉, 628], *полéгшати* [ОС₉₉, 630], *помéншати* [ОС₉₉, 634], *пом'я́кшати* [ОС₉₉, 636], *потóвщати* [ОС₉₉, 664], *потóншати* [ОС₉₉, 664]. Однак тут також не може не впасти в око принципово відмінне наголошення таких самих префіксальних дієслівних утворень, як, скажімо, *вмені́яти(ся)* [ОС₉₉, 134] і *умені́яти(ся)* [ОС₉₉, 898]. Увиразнюючи проблему, повторимо: з одного боку, маємо кореневаголошене *ме́ншати* – *ме́ншаю*, *ме́ншаєш* [ОС₉₉, 418] і таке ж кореневаголошене префіксальне похідне *помéншати* – *помéншаю*, *помéншаєш* [ОС₉₉, 634], а з другого, – префіксальне суфіксальнонаголошене *вмені́яти(ся)* – *вмені́аю(ся)*, *вмені́аєш(ся)* [ОС₉₉, 134] і таке ж *умені́яти(ся)* – *умені́аю(ся)*, *умені́аєш(ся)* [ОС₉₉, 898], що, звичайно, є фонетичними варіантами одного слова, однак ми їх подаємо обидва, щоб представити їхню присутність у масі інших дієслів.

Пізнати як природу, так і механізм появи таких омографів у системі української мови є нашим двосдиним завданням, що, гадаємо, належно може бути виконане лише за умови аналізу української мовної системи з погляду виявлення основоположних закономірностей її історичної еволюції.

Бажання з'ясувати цю обставину змусило нас звернутися до академічного «Словника української мови», де ми виявили ту саму картину, див.: *бі́льшати* [СУМ I, 186] і *підбі́льшати* [СУМ VI, 399], *побі́льшати* [СУМ VI, 617], *ві́щати* [СУМ I, 545] і *пові́щати* [СУМ VI, 665], *гі́ршати* [СУМ II, 77] і *погі́ршати* [СУМ VI, 708], *кра́щати* [СУМ IV, 330] і *покра́щати* [СУМ VII, 43], *ле́гшати* [СУМ IV, 466] і *полéгшати* [СУМ VII, 63], *ме́ншати* [СУМ IV, 672] і *помéншати* [СУМ VII, 115], *м'я́кшати* [СУМ IV, 838] і *пом'я́кшати* [СУМ VII, 138], *то́вщати* [СУМ X, 169] і *потóвщати* [СУМ VII, 413], *то́ншати* [СУМ X, 193] і *потóншати* [СУМ VII, 415], але *умені́яти* (*вмені́яти*) і *умені́увати* (*вмені́увати*), недок., *умéншити* (*вмéншити*), док., розм. [СУМ X, 436], із чого стає зрозуміло, що суфіксальнонаголошене утворення виражає іншу дієслівну дію, ніж кореневаголошені дієслова. Не важко також помітити, що вони цілком по-різному будують свої видові відношення. Дієслово *у(в)мені́яти* є словоформою недоконаного виду, що корелює зі словоформою доконаного виду *у(в)мéншити* у складі єдиної видової пари (див. вище), натомість кореневаголошене префіксальне дієслово є одновидовим дієсловом доконаного виду, див.: *помéншати*, док. I. *Стати меншим*

розміром, об'ємом. 2. Обмежитися в силі, ступені свого вияву [СУМ VII, 115]. Зрозуміло, що воно є префіксальним похідним від такого ж кореневаголошеного кореневого, на що вказує й їхня семантична близькість, див.: *мѣншати*, недок. 1. *Ставати меншим* (про обсяг, кількість, величину чого-небудь); *зменшуватися*. 2. *Ставати меншим* (про силу, інтенсивність, ступінь чого-небудь); *слабшати* [СУМ IV, 672–673]. Заслугує на увагу і те, що словоформа недоконаного виду *у(в)мени́ати* має конкурентну словоформу *у(в)мѣншувати*, яка, очевидно, змінює її внаслідок еволюційних змін у мовній системі, витісняючи її на мовну периферію або й поза неї, про що свідчить саме лексикографічне тлумачення видової пари *у(в)мени́ати* і *у(в)мѣншувати* || *у(в)мѣншити*, див.: *Те саме, що змѣншувати* [СУМ X, 436]. Напря́м еволюції цих форм добре видно і з такого зіставлення їхнього сьогоднішнього стану з колишнім, див.: *умени́ати* – *умени́аю*, *умени́аєси*, док. в. *умени́йти* – *умени́у*; *умени́иши* [Грінч. IV, 336], а також ще пізніше: *умени́ати* – *умени́аю*, *умени́аєси*; *умени́йти* – *умени́у*; *умени́иши*, *умени́ишь* [Голоск., 410]. І аж ось починається звернення до сучасних слівформ, що особливо добре помітно на двомовному тлі, оскільки ми тут цитуємо російсько-український словник, див.: *уменьшать*, *уменьшить* // *змѣншувати* – *змѣншую*, *змѣншуєси*; *змѣншити* – *змѣншую*, *змѣншуєси*; *помѣншувати*; *помѣншити* [РУС₃₇, 824]¹. В утвореннях цього кореня з іншими префіксами спостерігаємо це явище в таких обставинах, що природа його стає ще очевиднішою, як і послідовність певних еволюційних змін у цих утвореннях, див.: *змени́ати* див. *змѣншувати* [СУМ III, 614] і *змѣншувати* і діал. *змени́ати*, недок., *змѣншити*, док. *Робити меншим обсяг, величину, кількість чого-небудь* [СУМ III, 614]; *помени́ати* див. *помѣншувати* [СУМ VII, 115] і *помѣншувати* і рідко *помени́ати*, недок. *помени́йти*, док. [СУМ VII, 115]. Тут упадає в око, що лексикограф трактує словоформу *змени́ати* як діалектну, *помени́йти* як рідко-вживану, а *у(в)мени́ати* – як розмовну, хоч із погляду історичних змін у системі української мови всі вони нині є архаїчними, їх у сучасній мові заступають словоформи недоконаного виду на *-увати*: *змѣншувати*, *помѣншувати*, *у(в)мѣншувати*. Див. також видову пару, де вже немає слідів цих перетворень, вона представлена вже тільки сучасними словоформами: *примѣншувати*, недок., *примѣншити*, док. [СУМ VII, 667], однак цим сучасним видовим відношенням передували інші, характер яких тепер уже легко вгадується, див.: *примени́ати*, док. в. *примени́йти* [Грінч. III, 425]; див. також характерне і значуще для нас: *примѣншувати* = *примени́ати* [Там само], що відображає ті ж самі зміни на їхньому початковому етапі, коли вже новітня словоформа на *-увати* *примѣншувати* в мові зафіксована, але упорядник вважає за потрібне видову пару представити ще з історично попередньою схемою: словоформами на *-ати* та *-ити* (*примени́ати* || *примени́ити*). Підсумком же наших спостережень у цьому словотвірному ряду є констатація наявності у мові різнонаголошених омографів: *помѣншати* і *помени́ати*, що відображає ще «Словарь української мови», див.: *помѣншати* «зменшитися» [Грінч. III, 294] і *помени́ати* «зменшувати» [Там само]. Тотожну своєю суттю, але трохи відмінну щодо своєї матеріальної конкретики картину за даними «Словника української мови» спостерігаємо ще в одному словотвірному гнізді, див.: *бі́льшати* [СУМ I, 186] і *побі́льшати* [СУМ VI, 617],

¹ Уже тут видно, що заміна словоформи недоконаного виду на *-ати* словоформою на *-увати* супроводжується зміною характеру наголошення у словоформі доконаного виду на *-ити*: вона втрачає кінцеве наголошення на користь некінцевого (у цьому конкретному випадку – кореневого), однак до акцентологічної проблематики ми повернемося згодом.

але *прибілювати* [СУМ VII, 558], проте остання словникова стаття насправді має такий (уже очікуваний нами) вигляд: *прибілювати* див. *прибілювати* [Там само], що має продовження у вигляді *прибілювати* і діал.*прибілювати*, недок., *прибілювати*, док. 1. *Робити більшим за об'ємом, кількістю і т. ін.* 2. *Те саме, що перебілювати* [Там само], хоч ми можемо спостерігати ці видові відношення в момент їхнього реформатування, див.: *прибілювати* і *прибілювати*, док. в. *прибілювати* [Грінч.ІІ, 406]: *прибілювати*, звичайно, не діалектизм, а архаїзм, у сучасній мові знову заступлений альтернативним утворенням на *-увати*: *прибілювати*. Зрозуміло, що на цьому етапі розвитку української мови в ній теж існували омографи типу реконструйованого нами тут за аналогією *побілювати* «збільшувати» і *побілювати* «збільшитися» [див.: Грінч.ІІ, 203] тощо. Однак у більшості випадків серед дієслів цього словотвірного гнізда нині панують уже новітні видові відношення, напр.: *збільшувати*, недок., *збільшити*, док. [СУМ III, 442], *перебілювати*, недок., *перебілювати*, док. [СУМ VI, 127] тощо. Ще раз стикаємося з цим явищем у випадку з дієсловом *перевіщати* див. *перевіщувати* [СУМ VI, 140], після чого маємо *перевіщувати* і діал. *перевіщати*, недок., *перевіщати*, док. [СУМ VI, 141], що контрастує з кореневаголошеним префіксальним *повіщати* 1. *Бути, виявитися більшим за певну кількість, число // Бути більшим за що-небудь розмірами, обсягом і т. ін.* [СУМ VI, 665], утвореним від такого ж кореневаголошеного кореневого *віщати* [СУМ I, 545]. Див. також звичайну в сучасній мові видову пару цього словотвірного гнізда: *півіщуватися*, недок., *півіщитися*, док. [СУМ VI, 405].

Підсумовуючи, відзначимо, що акцентна опозиція між утвореннями одного кореня тут є наслідком роботи граматичної мовної системи, а те, що різнонаголошені утворення щоразу реалізуються в дієсловах з іншими префіксами, виявляє індивідуальну здатність матеріальних елементів мови до словотворення в тому чи тому конкретному випадку; до того ж завжди треба пам'ятати, що нині ми маємо лише залишки колись явно більшої і розгалуженої кількості таких утворення. Зрештою, не йдеться про явище в його якісному, а не кількісному вимірі.

Тим часом повернімося до кореневаголошених префіксальних дієслів у їхньому зв'язку з кореневими, що їх мотивують, див.: *побілювати*. док. до *білювати* [СУМ VI, 617] і *білювати*, недок. 1. *Ставати більшим, збільшуватися розміром, обсягом, кількісним складом і т. ін. // Зростати кількісно; прибувати // Рости, підростати; розростатися* [СУМ I, 186]; *повіщати*. док. до *віщати* [СУМ VI, 665] і *віщати*, недок. *Ставати, робитися вищим* [СУМ I, 545]; *погіршати*, док. 1. *Стати гіршим за якість, властивостями, ознаками; змінитися на гірше* [СУМ VI, 708] і *гіршати*, недок. *Ставати гіршим, погіршуватися* [СУМ II, 77]; *покрáцати*, док. *Стати крацим, поліпшитися // Стати крацим* (перев. про стан здоров'я) // *Стати вродливішим, гарнішим, набути кращого вигляду* [СУМ VII: 43] і *крáцати*, недок. *Ставати кращим, набувати кращої якості; поліпшуватися // Ставати вродливішим, гарнішим* [СУМ IV: 330]; *полéгшати*, док. 1. *Стати легшим, протилежне п о в а ж ч а т и* [СУМ VII: 63] і *лéгшати*, недок. 1. *Ставати легшим; протилежне в а ж ч а т и* // *Зменшуватися в силі вияву; послаблюватися* [СУМ IV, 466]; *пом'якшати*, док. 1. *Стати м'якшим, утратити твердість* [СУМ VII, 138] і *м'якшати*, недок. 1. *Ставати м'якшим, утрачати твердість* [СУМ IV, 838]; *потóвцати*. док. до *тóвцати* [СУМ VII, 413] і *тóвцати*, недок. *Робитися товстим або товстішим; товстішати* [СУМ X, 169]; *потóншати*. док. до *тóншати*

[СУМ VII, 415] і *тoншати*, недок. *Ставати тоншим, меншим за товщиною в процесі якоїсь дії*// *Бути тоншим, вужчим де-небудь, у якомусь місці* [СУМ X, 193–194]. Тут стає очевидним, що кореневі дієслова цього типу є дієслівними утвореннями від прикметникової основи 1-го ступеня порівняння за схемою *більший > більшати, віщий > віщати, гірший > гіршати, кращий > кращати, ліпший > ліпшати* тощо; очевидно є також причина їхнього акцентного типу: вони зберігають кореневе наголошення їхніх твірних; пор. з утвореннями від прикметників із суфіксом *-иш-* (наголошеним), з такою ж залежністю наголосу мотивованих від наголосу мотивувальних: *білішати < біліший, зеленішати < зеленіший, червонішати < червоніший* тощо. Ці утворення, як ми вже сказали, мають загальне значення «ставати за своєю якістю таким, як це вказано твірним прикметником». Само собою зрозуміло, що префіксальні похідні від них, які виражають те саме значення дієслівної дії в її завершеному вигляді, повторюють акцентні характеристики своїх твірних, напр.: *побільшати, повіщати, погіршати, покращати, поліпшати* та ін., у чому ми вже неодноразово мали нагоду переконатися. Тим часом суфіксальнонаголошені деривати мають цілком іншу природу, чим, здогадуємося, пояснюються особливості їхнього наголошення. Ми їх виявляємо у видових парах, у яких вони виступають як кореляти недоконаного виду. Оскільки в сучасній мові вони є явищем майже реліктовим, то простежимо за окремими з них (наш вибір зумовлений тільки наявним у джерелі мовним матеріалом), як їх виявляє «Словарь української мови», розуміючи при цьому, що зафіксовані лексикографією мовні факти демонструють нам модель, за якою відбувався еволюційний процес в усіх утвореннях такого типу. Укажемо тут на видову пару *прибільшати* || *прибільшити* у записі (вже цитованому) *прибільшати* і *прибільшувати*, док. в. *прибільшити* [Грінч.ІІІ, 406], де вже намітився перехід до видових відношень нового типу *прибільшувати* || *прибільшити*, що вже цілком реалізувалися у випадку видової пари *підбільшувати*, док. в. *підбільшити* [Грінч.ІІІ, 153]. В іншому випадку маємо видову пару первісного типу *применшати*, док. в. *применшити* [Грінч.ІІІ, 425], але тут же бачимо вказівку на те, що *применшувати* = *применшати* [Там само], з чого неважко зробити прогностичний висновок, що й тут слід очікувати переформатування видової пари за новим типом відношень. Тотожно й у випадку з *полегчати*, док. в. *полегчити* і *полегшати*, док. в. *полегшити* [Грінч.ІІІ, 282], що обернулося для сучасної мови видовою парою *полéгшувати*, недок., *полéгшити*, док. [СУМ VII: 63].

Тим часом виявляємо у «Словарі української мови» кореневі дієслова *більшати* – *більшу*, *більшити* «збільшувати» [Грінч.І, 68]¹, *меншати* – *меншу*, *меншити* «зменшувати» [Грінч.ІІ, 417], *м'якшити* – *м'якшу*, *м'якшити* і *м'якчити* – *м'якчу*, *м'якчити* «розм'якшувати» [Грінч.ІІ, 458], *тончати* – *тончу*, *тончати* «потоншувати» [Грінч.ІV, 273]: саме вони, ці кореневі слова, є твірними для словформ доконаного виду, утворених від кореневих за допомогою префіксів, напр.: *меншити* > *з-, по-, при-, у-* *меншити*; *м'якшити* > *з-, по-, роз-, -м'якшити*; *тончати* > *пере-, по-, с-* *тончати* тощо, див.: *потоншити* – *потоншу*, *потоншити* «зробити тоншим» [Грінч.ІІІ: 380]; див.: *стоншити* – *стону*, *стоншити*, док. *Зробити тоншим* [СУМ IX: 730]. Кореневі дієслова цього типу мають загальне значення «надавати предмету якості, названої твірним словом»; природно, що префіксальні утворення від них виражають ту ж дієслівну дію у

¹ Гадаємо, можна не сумніватися, що первісно тут був наголос *більшити* – *більшу*, *більший*, як у всіх інших такого типу дієсловах.

стані її завершеності, після чого в мовній системі знову з'являється потреба у словоформах недоконаного виду на новому витку словотвору, внаслідок чого в ній з'являються т. зв. реімперфективи – словоформи недоконаного виду другого ступеня. У сучасній мові це дієслова типу *(при)бі́льшувати, (пере)ві́щувати, (по)ме́ншувати* тощо, яким історично передували утворення типу *(при)бі́льша́ти, (пере)ви́ща́ти, (по)мени́ша́ти* тощо. Тож у таких випадках послідовність утворення видових словоформ відбувалася за такою схемою, напр: *мени́шати > з-, по-, при-* (тощо) *мени́шати > з-, по-, при-* (тощо) *-мени́шати || -ме́ншувати* тощо: саме це і є причиною колонного наголосу на імперфективуючому суфіксі *-а-|| -аю-|| -аєш-*, тимчасом як ненаголошений омонімічний суфікс *-а-|| -аю-|| -аєш-* є лише позиційним варіантом суфікса *-і-|| -ію-|| -ієш-*, що з'являється в позиції після шиплячих; тож у випадках різнонаголошених префіксальних утворень типу *побі́льшати* і *побі́льша́ти, полéгшати* і *полегі́шати, помéншати* і *помени́шати* тощо ми маємо справу з парами дієслів-омографів, матеріальний вигляд яких є тотожним унаслідок довільної гри граматичної системи української мови під час її історичного розвитку; із погляду ж їхнього походження ці дієслова між собою не мають нічого спільного, крім самого кореня, семантика якого сформувалася в іншій частині мови – прикметнику.

Різноманітний мовний матеріал дав нам змогу помітити, що словоформи доконаного виду у складі видових пар виявили нестабільність. На наше переконання, поширена практика при трактуванні характеру наголосу в дієсловах наводити лише інфінітив є явно недостатньою, оскільки таке цитування, по-перше, не дає повної оцінки акцентного стану дієслова, у чому ми зараз переконуємося, а по-друге, позбавляє нас можливості простежити за перебігом процесу акцентних змін, якщо такий у якомусь випадку відбувався. Проілюструємо на прикладах. Скажімо, можна однозначно сказати, що *підбі́льшити* [Грінч.ІІІ, 153] типом свого наголосу відрізняється від *побі́льшати* [Грінч.ІІІ: 203], бо кореневонаголошений інфінітив передбачає винятково таку саму кореневонаголошену особову парадигму теперішньо-майбутнього часу: *підбі́льшу, підбі́льшиш* [Грінч.ІІІ, 153], однак про який тип наголосу в особовій парадигмі свідчить суфіксальнонаголошений інфінітив *побі́льшити*? В іншому випадку маємо, наприклад: *помени́шати – помени́ш; помени́шиш* [Грінч.ІІІ, 294], тобто дієслово тут представляє кінцевий акцентний тип, але *помени́штися – помени́шся, помéншишся* [Там само] вже представляє акцентну парадигму рухомого типу. Тож чому ми переконані в тому, що кореневе *бі́льшити*, зафіксоване як кореневонаголошене, первісно було кінцевонаголошеним? Про це свідчить такий наголос у його префіксальному похідному у «Словарі української мови» *побі́льшити – побі́льшу́; побі́льшиш* [Грінч.ІІІ, 203], що є можливим лише при такому ж наголосі кореневого слова. Кореневонаголошені *підбі́льшити* [Грінч.ІІІ, 153] і *прибі́льшити* [Грінч.ІІІ, 406], поза сумнівом, представляють уже історично новий наголос цих утворень. Також не підлягає сумніву, що ці акцентні зміни пов'язані зі зміною у видових парах, у яких в одному випадку лексикограф фіксує перехідний стан, див.: *прибі́льша́ти – прибі́льша́ю, прибі́льша́єш* і *прибі́льшувати – прибі́льшую, прибі́льшуєш*, док. в. *прибі́льшити – прибі́льшу, прибі́льшиш* [Грінч.ІІІ, 406], а в другому – вже результат завершеного процесу перебудови видової пари, див.: *підбі́льшувати – підбі́льшую, підбі́льшуєш*, док. в. *підбі́льшити – підбі́льшу, підбі́льшиш* [Грінч.ІІІ, 153]. Є випадки, в яких цей процес відбився трохи інакше, див.: *убі́льшити – [убі́ль]шу, [убі́ль]шиш* [Грінч.ІV, 306], тобто лексикограф в інфінітиві фіксує тут як колишній суфіксальний, так і новітній кореневий

наголос, але особова парадигма є вже тільки кореневонаголошеною: звичайно, це свідчить про те, що реально живим наголосом інфінитива є кореневий наголос *убі́льшити* – *убі́льшиу*, *убі́льшиши*, а суфіксальний *убі́льши́ти* – це тільки данина колишньому, попередньому, акцентному стану цього дієслова (з кінцевим наголосом в особовій парадигмі теперішньо-майбутнього часу). Певна річ, про таку саму еволюцію наголосу свідчить і різниця в оцінюванні акцентного стану між кінцевонаголошеним *помені́йти* – *поменіу́*; *помені́ши* [Грінч.ІІІ, 294] і похідним від нього зворотним *помені́шитися* – *поменіу́ся*, *помені́шилися* [Там само] з рухомим наголосом, чого, зрозуміло, насправді бути просто не може: вони є носіями одного акцентного типу. У «Словарі української мови» утворення цього кореня на *-ити* загалом є ще послідовно кінцевонаголошеними; прикметно при цьому, що вони творять видові пари здебільшого зі словоформами недоконаного виду на *-ати*, напр.: *помені́ати* – *поменіа́ю*, *поменіа́єш*, док. в. *помені́йти* – *поменіу́*; *помені́ши* [Там само], *умені́ати* – *уменіа́ю*, *уменіа́єш*, док. в. *умені́йти* – *уменіу́*; *умені́ши* [Грінч.ІV, 336]. Цікаво зіставити між собою дві інші вокабули. З одного боку, ми маємо вже звичну видову пару *примені́ати* – *применіа́ю*, *применіа́єш*, док. в. *примені́йти* – *применіу́*; *примені́ши* [Грінч.ІІІ, 425], яку вперше супроводжує таке роз'яснення: *примені́увати* = *применішати* [Там само], тобто, на думку лексикографа, видову пару тут творять словоформи на *-ати* і *-ити*, але мова вже має й альтернативну словоформу недоконаного виду на *-увати*. І нарешті в одному випадку маємо представлений результат еволюційних змін у системі, див.: *змені́увати* – *зменіу́ю*, *зменіу́єш*, док. в. *змені́йти* – *зменіу́*; *змені́ши* [Грінч.ІІ, 164], тоє і є пояснення, що *змені́ати* = *змені́увати* [Там само], тобто все у зворотному порядку порівняно з попереднім випадком, однак обидва рази тут відображено один процес. Сучасна мова знає тут уже тільки словоформи доконаного виду на *-увати*, див.: *змені́увати* – *зменіу́ю*, *зменіу́єш* [ОС₉₉, 313], *помені́увати* – *поменіу́ю*, *поменіу́єш* [ОС₉₉, 634], *примені́увати* – *применіу́ю*, *применіу́єш* [ОС₉₉, 682] тощо.

Очікуваним у сучасній мові є й такий самий кореневий наголос в утвореннях на *-ити*. Тим часом сучасні словники подають такі акцентні характеристики: *змені́шити* *зменіу́*, *змені́шиши*; нак. *змені* [ОС₉₉, 313] і *примені́шити* – *применіу́*, *примені́шиши*; нак. *примені́ши* [ОС₉₉: 682], але *помені́йти* – *поменіу́*; *помені́ши* [ОС₉₉, 634]. Чому так? Поза всяким сумнівом, еволюційні зміни в наголошуванні всіх цих утворень відбувалися паралельно, тож і їхні наслідки у живій мові можуть бути лише тотожні. Відмінності ж належать, безперечно, не мові, а лексикографії, див.: *змені́увати* – *зменіу́ю*, *зменіу́єш* і діал. *зменіа́ти* – *зменіа́ю*, *зменіа́єш*, недок., *змені́йти* – *зменіу́*; *змені́ши*, док. [СУМ ІІІ, 614], потім *помені́увати* – *поменіу́ю*, *поменіу́єш* і рідко *помені́ати* – *поменіа́ю*, *поменіа́єш*, недок., *помені́йти* – *поменіу́*; *помені́ши*, док. [СУМ VІІ, 115], після чого *примені́увати* – *применіу́ю*, *применіу́єш*, недок., *примені́шити* – *применіу́*, *примені́шиши*, док. [СУМ VІІ, 667]. Зразком такої послідовності й завершеності чи радше послідовності в завершеності процесу акцентної перебудови можуть бути утворення від кореневого *бі́льшити*, яке в сучасній мові є таким же невживаним, як і коренева *мені́шити*, див. (подаємо у складі видових пар): *збі́льшувати* – *збі́льшую*, *збі́льшуєш*, недок., *збі́льшити* – *збі́льшиу*, *збі́льшиши*, док. [СУМ ІІІ, 442], *перебі́льшувати* – *перебі́льшую*, *перебі́льшуєш*, недок., *перебі́льшити* – *перебі́льшиу*, *перебі́льшиши*, док. [СУМ VІ, 127], *побі́льшувати* – *побі́льшую*, *побі́льшуєш*, недок., *побі́льшити* – *побі́льшиу*, *побі́льшиши*,

док. [СУМ VI, 618], *прибі́лювати* – *прибі́люю*, *прибі́люєш* і діал. *прибі́люа́ти* – *прибі́люа́ю*, *прибі́люа́си*, недок., *прибі́люш* – *прибі́люю*, *прибі́люши*, док. [СУМ VII, 558].

Простежимо за такими самими змінами на прикладі ще одного словотвірного гнізда, див.: *злегчи́ти* – *злегчу́*, *злегчи́ш* [Грінч.ІІ, 157], *облеки́ти* – *облеки́у*, *облеки́ши* [Грінч.ІІІ, 14] – тут вони кінцевонаголошені; в одному випадку маємо таке ж кінцево-наголошене утворення у складі видової пари, див.: *полегча́ти* – *полегча́ю*, *полегча́си*, док. в. *полегчи́ти* – *полегчу́*, *полегчи́ш* [Грінч.ІІІ, 282]. Кінцевий наголос у цих утвореннях виявився доволі стійким, див.: *злегши́ти* – *злегши́у*, *злегши́ши* [Голоск., 146], *облеги́ти* – *облеги́у*, *облеги́ши* [Голоск., 250] і у видовій парі: *полéгувати* – *полéгуую*, *полéгуєси*; *полéги́ти* – *полéги́у*, *полéги́ши* [Голоск., 302]. Зміна характеру словоформи недоконаного виду у складі видової пари є запорукою дальших змін, а саме змін у характері наголошення словоформ доконаного виду. Не зупиняючись докладніше над перебігом власне процесу змін, відзначимо, що у «Словнику української мови» застасмо цей процес уже завершеним, див.: *облéгувати* – *облéгуую*, *облéгуєси*, недок., *облéги́ти* – *облéги́у*, *облéги́ши*, док. [СУМ V, 521], *полéгувати* – *полéгуую*, *полéгуєси*, недок., *полéги́ти* – *полéги́у*, *полéги́ши*, док. [СУМ VII, 63]. Водночас бачимо тут і таке: *полéги́ти* – *полéги́у*, *полéги́ши* і *полéги́ти* – *полéги́у*, *полéги́ши*; нак. *полéги* і *полéги́ш* [ОС₇₇, 553], що триває й досі, див.: *полéги́ти* – *полéги́у*, *полéги́ши* (їс!), *полéги́мó*, *полéги́тé* [ОС₉₉, 630]: звичайно, тут треба *полéги́ши*, що стає очевидним на тлі кінцевонаголошених *полéги́мó*, *полéги́тé*; рухомої акцентної парадигми тут немає. Але поміркуймо: може дієслово поєднувати в собі кореневий наголос *полéги́ти* – *полéгу́у*, *полéги́ши* ... *полéги́ать* і кінцевий *полéги́ти* – *полéги́у*, *полéги́ши* ... *полéги́ать* без того, щоб у живій мові не з'являлося випадків наголошення його за рухомих акцентним типом *полéги́ти* – *полéги́у*, *полéги́ши* ... *полéги́ать*? Звичайно, не може. Гадаємо, цей випадок є ще одним доказом того, що в лексикографії незрідка трапляється чимало такого, що не має нічого спільного з мовними реаліями – з фактами живої мови. Це підтверджує і такий лексикографічний факт: *полéги́ти* – *полéги́у*, *полéги́ши*; нак. *полéги* і *полéги́ш* [УОС, 630], але *полéги́тися* – *полéги́ться* [Там само]: зрозуміло й очевидно, що зворотнє *полéги́тися* не може мати наголосу, який хоча б чимось відрізнявся від наголосу твірного для нього прямого дієслова *полéги́ти*. Тут ми ще раз переконуємося, що наші сучасні лексикографічні дані можуть відображати дві дійсності: власне мовну і власне лексикографічну, між якими незрідка, як бачимо, є небагато спільного.

На жаль, такі помилки в лексикографічних джерелах сучасної української літературної мови є доволі численними, а подеколи можуть мати й системний характер. Наприклад, лексикографічне джерело сучасної літературної мови відзначає кінцевий наголос у дієсловах *зм'яки́ти* – *зм'яки́у*, *зм'яки́ши* [ОС₉₉, 314], *пом'яки́ти* – *пом'яки́у*, *пом'яки́ши* [ОС₉₉, 636], *розм'яки́ти* – *розм'яки́у*, *розм'яки́ши* [ОС₉₉, 754], – точнісінько так само, як і у «Словарі української мови». Проте за цей час відбулися зміни: замість одновидового кінцевонаголошеного *зм'яки́ти* – *зм'яки́у*, *зм'яки́ши* [Грінч. ІІ, 169] маємо таке ж кінцевонаголошене дієслово у складі видової пари *зм'яки́увати* – *зм'яки́ую*, *зм'яки́єш*, недок., *зм'яки́ти* – *зм'яки́у*, *зм'яки́ши*, док. [СУМ ІІІ, 636]; замість одновидового *пом'якчи́ти* – *пом'якчу́*, *пом'якчи́ш* і *пом'яки́ти* – *пом'яки́у*, *пом'яки́ши* [Грінч.ІІІ, 301] видову пару *пом'яки́увати* – *пом'яки́ую*, *пом'яки́єш*,

недок., *пом'якийіти* – *пом'якйу́*, *пом'якйи́ши*, док. [СУМ VII, 139]; замість одновидового *розм'якчіти* – *розм'якчу́*, *розм'якчі́ши* [Грінч.IV, 53] – *розм'якчувати* – *розм'якчу́ю*, *розм'якчує́ши*, недок., *розм'якийіти* – *розм'якйу́*, *розм'якйи́ши*, док. [СУМ VIII, 750]. Тим часом ми маємо можливість, хоч і пунктирно, простежити за формуванням видових відношень. Зокрема, поруч із кінцевонаголошеним дієсловом dokonаного виду *зм'якийіти* – *зм'якйу́*, *зм'якйи́ши* [Голоск., 147] маємо дієслово недоконаного виду на *-ати* *зм'якйіати* – *зм'якйіа́ю*, *зм'якйіа́єши* [Там само] (не у складі видової пари). Маємо також уже видову пару нового типу *розм'якчувати* – *розм'якчу́ю*, *розм'якчує́ши*; *розм'якийіти* – *розм'якйу́*, *розм'якйи́ши* [Голоск., 348], але тут же й утворення на *-ати*: *розм'якйіати* – *розм'якйіа́ю*, *розм'якйіа́єши* [Там само] як нагадування про колишні тут видові відношення. Дієслово *пом'якийіти* – *пом'якйу́*, *пом'якйи́ши* [Голоск., 304] залишається одновидовим. Проте найбільше тут упадає в око факт появи в мові цілої групи різного роду утворень – і всі вони є кореневонаголошеними, напр.: *зм'якйешний* [Голоск., 147], *пом'якйешний* [Голоск., 304], *розм'якйешний* [Голоск., 348]; *зм'якйешня* [Голоск., 147], *пом'якйешня* [Голоск., 304], *розм'якйешня* [Голоск., 348]; *пом'якйешність* [Голоск., 304] тощо. Усі ці форми, звичайно, стимулювали появу в дієслівних утвореннях цього кореня на *-ити* кореневого наголосу замість первісного кінцевого: *зм'якйити* – *зм'якйу́*, *зм'якйи́ши*; *пом'якйити* – *пом'якйу́*, *пом'якйи́ши*; *розм'якйити* – *розм'якйу́*, *розм'якйи́ши*, що й сталося в живій українській мові, хоча цей загальновідомий факт не був жодного разу зафіксований лексикографією. Для нас це є ще одним доказом того, що й до лексикографічних даних при дослідженні певного мовного явища треба ставитися зі здоровою обережністю. Наукова безсторонність, однак, зобов'язує нас указати й на той факт, що в останньому випадку сучасна лексикографія фіксує також коренево кінцевонаголошене дієслово *м'якийіти* – *м'якйу́*; *м'якйи́ши* [СУМ IV, 839; ОС₉₉, 437; УОС, 439], яке, певне, не може не впливати своїм наголошенням на наголошення префіксальних утворень, для яких воно є твірним (натомість кореневих *більшити*, *лежити*, *меншити* тощо сучасна лексикографія вже не фіксує, що, гадаємо, загалом відповідає сучасним мовним реаліям). Проте в сучасній мові це кореневе слово вже є рідковживаним, оскільки його значення перебрали на себе словоформи недоконаного виду на *-увати* *зм'якйувати*, *пом'якйувати*, *розм'якйувати* з видових пар новітнього типу, які своїм кореневим наголосом спричинилися до розвитку такого ж кореневого наголосу у словоформах dokonаного виду *зм'якйити*, *пом'якйити*, *розм'якйити*.

Точнісінько ж те саму картину маємо нині й у випадку з кінцевонаголошеними *потоніяти* – *потоніу́*, *потоніи́ши* [ОС₉₉, 664], *стоніяти* – *стоніу́*, *стоніи́ши* [ОС₉₉, 834] та навіть їхнім кореневим твірним *тоніяти* – *тоніу́*, *тоніи́ши* [ОС₉₉, 869] наявність якого, втім, у живій мові видається дуже сумнівною; досить сказати, що відповідна стаття в академічному «Словнику української мови» має вигляд *тоніяти* – *тоніу́*, *тоніи́ши*, недок. розм. *Робити тонішим, меншим за товщиною* [СУМ X, 194] – без будь-якої ілюстрації; це радше повторення без будь-яких змін слова *тончіти* – *тончу́*, *тончі́ши* [Грінч.IV, 273], що потім із тими ж акцентними характеристиками було відображене в префіксальному похідному, див.: *потоніяти* – *потоніу́*, *потоніи́ши* [Грінч.III, 380]. Хоча префіксальне похідне потрактоване тут як одновидове, ми маємо можливість на прикладі іншого префіксального утворення побачити, з утвореннями якого типу воно вступало у видові відношення, див.: *стончати* – *стончя́ю*, *стончя́єши* [Грінч.IV, 209],

тобто це були словоформи недоконаного виду на *-ати* (які, нагадаємо, є суфіксальнонаголошеними). Натомість у сучасній мові їх уже заступили тотожні з погляду видового значення, яке вони виражають, словоформи на

-увати, див.: *потонішувати* – *потонішую*, *потонішуєш* [ОС₉₉, 664] і *стонішувати* – *стонішую*, *стонішуєш* [ОС₉₉, 834]. Зрозуміло, що дієслова на

-увати і дієслова на *-ити* утворюють у сучасній мові видові пари, див.: *потонішувати* – *потонішую*, *потонішуєш*, недок., *потонішити* – *потонішу*; *потонішиш*, док. *Робити тонким*, *тоншим* [СУМ VII, 416]; *стонішувати* – *стонішую*, *стонішуєш*, недок., *стонішити* – *стонішу*; *стонішиш*, док. *Робити тоншим* [СУМ IX, 730]. Проте й тут попри дані всіх словників сучасної мови і відповідно до сучасної живомовної практики можна ствердити, що насправді ми маємо кореневонаголошені *потонішити* – *потонішу*, *потонішиши*; *стонішити* – *стонішу*, *стонішиши* тощо. Ці дієслова були вперше зафіксовані тоді, коли кінцевий наголос у них був ще цілком закономірним, і відтоді ці акцентні характеристики некритично повторюються в лексикографічних джерелах, хоч вони вже давно не відповідають сучасному акцентному стану цих слів. Та сталося так, що в тому ж таки академічному «Словнику української мови» зафіксовано ще одне префіксальне утворення цього кореня на *-ити* – і воно виявилось кореневонаголошеним (!), що, певна річ, є цілком природовідповідним, див.: *перетонішити* – *перетонішу*, *перетонішиши*, док. *Робити занадто тонким*, *тонкішим*, *ніж треба*, *ніж годиться* // перен. *Робити занадто витонченим*, *тендітним* (*про людську вдачу*) [СУМ VI, 299]. Як кореневонаголошене префіксальне *перетонішити* – *перетонішу*, *перетонішиши* поєднати з кінцевонаголошеними префіксальними *потонішити* – *потонішу*, *потонішиши* і *стонішити* – *стонішу*, *стонішиши* і їхнім кореневим твірним *тонішити* – *тонішу*, *тонішиши*? Звичайно, ці акцентні характеристики є непоєднуваними в живому мовленні: таке можливе тільки в лексикографії, коли вона фіксує різноманітні мовні явища як синхронні – це і є причиною цього непорозуміння. Тим часом непорозуміння легко усунути, якщо побачити ці мовні факти в такій хронологічній послідовності, щоб вони разом відтворили перебіг еволюційного процесу, що історично відбувся тут. Згідно з нашим розумінням, він пройшов послідовно такі етапи. Первісно кінцевонаголошене кореневе *тонішити* – *тонішу*, *тонішиши* ... *тонішать* визначило акцентні параметри своїх префіксальних похідних, напр.: *пере-, по-, с- -тонішити* –

-тонішу, *-тонішиши* ... *-тонішать*, що вступали у видові відношення з дієсловами недоконаного виду на *-ати*, напр.: *пере-, по-, с- -тонішати* – *-тонішаю*,

-тонішаєш ... *-тонішають*, однак згодом їх стали заступати дієслова недоконаного виду на *-увати*, напр.: *пере-, по-, с- -тонішувати* – *-тонішую*,

-тонішуєш ... *-тонішують*. Звичайно, тут, як і в інших таких випадках, процес змін стимулювала потреба уникнути омографічності між дієсловами, скажімо, *(по)тонішати* «стати тоншим» і *(по)тонішати* «робити тоншим»¹. Тому утворення типу *пере-, по-, с-*

¹ В одному випадку ми маємо демонстративний зразок того, які труднощі поставали перед мовною системою за наявності в ній паралельних утворень на *-ати*, див.: *підбільшати* – *підбільшаю*, *підбільшаєш*, док. в. *підбільшати* – *підбільшаю*, *підбільшаєш*. 1. *Виростати*, *вироссти*; *підростати*, *підрости* [Грінч.ІІІ, 159]. Поза всяким сумнівом, видові відношення між цими утвореннями визначено цілком неправильно. Очевидно, що кореневонаголошене *підбільшати* – *підбільшаю*, *підбільшаєш* є префіксальним утворенням від кореневонаголошеного кореневого *більшати* – *більшаю*, *більшаєш* «робитися більшим, збільшуватися»; «підростати» [Грінч.І, 68]; тож воно є

-*тони́яти* відійшли на мовну периферію, щоб із часом взагалі покинути мову. Коли ж у мові сформувалися новітні видові пари *пере-* (тощо) -*тони́увати* || *пере-* (тощо) -*тони́шити*, дієслова доконаного виду, що первісно були кінцевонаголошеними, розвинули в собі кореневий наголос: *пере-* (тощо) -*то́нишити* – *то́нишу*, -*то́нишиш* ... -*то́нишать*.

Сказане стосується всіх утворень цього типу: *з-, по-, роз- -м'якишити*; *з-, по-, при- -м'якшити*; *полі́шити, об-, по- -л'єгшити*; *покра́щити, погі́ршити, підві́щити, з-, пере-, по-, при- -бі́льшити* тощо.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Голоск. Голоскевич Г. Правописний словник. – Нью-Йорк – Париж – Сидней Торонто – Львів, 1994.– с. 460.
- Грінч. Словарь української мови: В 4-х тт. / Упорядкував Борис Грінченко. –К., 1907–1909.
- ОС₇₇ Орфографічний словник української мови. – К., 1977.– с. 856.
- ОС₉₉ Орфографічний словник української мови. – К., 1999.– с. 989.
- РУС₃₇ Російсько-український словник. – К., 1937.– с. 889.
- СУМ Словник української мови: В 11-ти тт. – К., 1970–1980.
- УОС Український орфографічний словник. Видання восьме, доповнене і перероблене, – К., 2008. – с. 997.

Задорожний В.Б., старший научний сотрудник
Институт языкознания им. А. А. Потебни НАН Украины, Киев

АКЦЕНТНЫЕ ПАРАМЕТРЫ ГЛАГОЛОВ, ВЫРАЖАЮЩИХ ОДИНАКОВОЕ ГЛАГОЛЬНОЕ ДЕЙСТВИЕ

Статья посвящена анализу природы акцентных характеристик в двух группах глаголов современного украинского языка, которые с точки зрения их морфологического строения выступают омографами, семантика которых определяется при помощи ударения. Например, современная лексикография фиксирует глагол поменшати с ударением на корне, но зменшати с ударяемым суффиксом. Еще сравнительно недавно в украинском языке были целые группы глаголов с различными приставками с подобным различием их семантики типа побільшати і побільшати, пол'єгшати і полєгшати, пом'якшати і пом'якшати и т. д. Вне всякого сомнения, ударение подобных глаголов не является внешним, механическим средством их семантики; с исторической точки зрения это различие является случайным, поскольку оно возникло в языке вследствие

дієсловом одновидовим, доконаного виду, співвідносним зі своїм кореневим твірним. Тим часом суфіксальнонаголошене *підбі́льшати* – *підбі́льшайю*, *підбі́льшайеш* є словоформою недоконаного виду, утвореною від словоформи доконаного виду на -*ти*, *підбі́льши́ти* – *підбі́льшиу*, *підбі́льшиш* за допомогою суфікса -*а*- з метою імперфективації. Поза сумнівом, первісно тут існували такі видові відношення: *підбі́льшати* – *підбі́льшайю*, *підбі́льшайеш* || *підбі́льши́ти* – *підбі́льшиу*, *підбі́льшиш*, однак згодом, як звичайно в таких випадках, їх змінили відношення новітнього типу, див.: *підбі́льшувати* – *підбі́льшуйю*, *підбі́льшуйеш*, док. в. *підбі́льши́ти* – *підбі́льшиу*, *підбі́льшиши* [Грінч.ІІІ, 159]; див. також у сучасній мові: *підбі́льшувати* – *підбі́льшуйю*, *підбі́льшуйеш*, недок., *підбі́льши́ти* – *підбі́льшиу*, *підбі́льшиши*, док., рідко. *Те саме, що підви́щувати* [СУМ VI, 399].

произвольной игры языковой системы на определенном этапе ее развития. В основе их семантического различия лежит различие их видового значения, а это значит, что и их словообразовательная история является различной. Глаголы, которые, будучи словообразовательно тождественными, выражают одинаковое глагольное действие, то есть имеют одинаковую видовую характеристику, материальным выражением которой является однотипное словесное ударение.

Ключевые слова: видовая пара, видовое значение, видовые отношения, глагольное действие, реимперфектив, глагол с корневым / суффиксальным ударением.

Zadorozhnyi V.B., senior researcher

O. Potebnya Institute of Linguistics of the NAS of Ukraine, Kyiv

ON SOME SPECIFIC CIRCUMSTANCES OF PRESENT-DAY ACCENTUAL RESEARCH

*Researching on a language in its different aspects on a properly provided linguistic material, of which its dictionaries are considered to be representative for the research on the literary normative language. Meanwhile, rather often do dictionaries of the modern Ukrainian language provide information that is unconvincing from the standpoint of the patterns typical for the Ukrainian language, which makes any proper research on the various aspects of its grammatical system difficult or even impossible. The article merely points out this painful for the present-day Ukrainian linguistics problem with the use of several repeated errors, limited by the verbal derivatives of the verbal nest with the radical base *вузуми*. The proper understanding of the internal patterns that define the character of the grammatical system of the Ukrainian language will undoubtedly give us the opportunity to eliminate all such improprieties from the dictionaries of modern Ukrainian literary language.*

Key words: accentual state of a word, accentual type, accentual characteristics of a word, radical / mobile / final accentual paradigm.

УДК 811.111.81'42

Блинова І.А., канд. філол. наук, доцент, докторант

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, Київ

ПОЕТИКА РЕАЛІСТИЧНОГО ГРОТЕСКУ СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ТВОРІВ

Стаття присвячена дослідженню особливостей поетики реалістичного гротеску в сучасних прозових творах найяскравіших представників англomовної літератури – Курта Воннегута, Мюріел Спарк та Ірвіна Шоу. Проаналізовано типові прийоми створення гротеску, що реалізується на різних рівнях художньої системи твору, у тому числі на рівні сюжету, композиції, системи образів, і є ознакою індивідуально-авторського стилю письменника.

Ключові слова: художній прозовий твір, гротеск, реалізм, ідіостиль.

© Блинова І.А., 2017

Постановка проблеми. Значна кількість досліджень, присвячених аналізу гротескної образності, свідчить, що гротеск протягом кількох століть залишається одним з найбільш уживаних художніх прийомів. Разом з тим єдиної точки зору на його сутність і семантичну сферу застосування у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці та суміжних наукових парадигмах наразі не сформовано, про що свідчить незгасний інтерес до нього учених.

Значимо, що термін «гротеск» походить від знайдених на межі XV–XVI ст. Рафаелем Санті у римських підземних гротах химерних настінних малюнків з поєднанням рослинних і тваринних форм. Це поняття використовувалося ще в міфології та античній літературі (Аристофан, Плавт). Протягом усіх епох гротеск продовжував свій розвиток у літературі і мистецтві, з різним ступенем інтенсивності, але ніколи не зникав з мистецтва цілком. Розрізняють конкретно-історичні типи гротеску: архаїчний і міфологічний, гротеск Середніх віків і епохи Відродження, романтичний гротеск, модерністський тощо.

Слід наголосити, що особливо активно проблеми дослідження найбільш цікавих і дискусійних питань цього різновиду художньої умовності розробляються в другій половині XX – початку XXI ст. і пов'язані з розглядом типології концептуальних наукових напрямків у теорії гротеску; з вивченням різноманітних підходів до аналізу гротеску та його типів, зокрема як *прийому* з метою знаходження й аналізу його поетики в художньому творі на матеріалі різних мов; з виокремленням принципів близькості (тотожності)/розмежування між гротеском та іншими прийомами (гіперболою, парадоксом), між гротеском та іншими різновидами категорії комічного (сатирою, гумором); з аналізом питань стосовно провідних понять поетики гротеску: «гротеск і фантастика», «гротеск і двійчастість», «гротеск і перетворення» (метаморфоза) (більш детально див. роботи М. М. Бахтіна, Ю. В. Манна, О. В. Шапошнікової, Д. В. Кобленкової, А. С. Дежурова, В. Кайзера, Ф. Томпсона, Ю. Б. Борева, Д. П. Ніколаєва тощо).

Зауважимо: гротеск (фр. grotesque – химерний, незвичайний; іт. grottesco від grotta – грот, печера) – вид художньої образності, принцип зображення дійсності, заснований на перебільшенні, що носить фантастичний характер: переплетіння, змішення фантастики з реальністю, нереального з реальним, теперішнього з майбутнім (або минулим) чи поєднання реального з реальним, але таким, що носить фантастичний характер, тобто сполучення непоєднуваного, суміщення несумісного в природі і суспільстві (переклад наш. – І. Б.) [1: 147].

На думку переважної більшості дослідників, для гротеску характерними є: 1) фантастична основа, тяжіння до особливих, незвичайних, ексцентричних, спотворених форм (звідси, зв'язок гротеску із карикатурою й огидним); 2) поєднання в одному предметі або явищі несумісних, різко контрастних якостей (комічного з трагічним, реального з фантастичним, піднесено-поетичного з грубо натуралістичним), що веде до абсурду, робить неможливою логічну інтерпретацію гротескного образу; 3) заперечення усталених художніх і літературних норм (звідси зв'язок гротеску з пародією, травестією, бурлеском); 4) стильова неоднорідність (поєднання мови поетичної з вульгарною, високого стилю з низьким тощо). Гротеск відкрито й свідомо створює особливий – неприродний, химерний, дивний світ: саме таким показує його читачеві автор (на відміну від фантастичного світу як умовно-реального).

Наголосимо, що все більшого поширення гротеск набуває у другій половині ХХ – початку ХХІ ст., особливо у прозових творах модерного спрямування: відновлюються старі традиції гротеску, з'являються його нові форми, наявні елементи гротеску у багатьох сатиричних творах. Таким чином, питання про реалістичність гротеску і про реалістичну умовність загалом приваблює все більшу увагу дослідників, у той же час залишаючись недостатньо розробленими в сучасній і зарубіжній лінгвістиці (див. праці В. Я. Синенка, Н. В. Віденєєва, О. С. Бушміна), що і зумовлює **актуальність** цієї розвідки. Неможна, однак, не погодитися з тим фактом, що можливість існування реалізму в формах художньої умовності доводиться розквітом гротеску саме в творах реалістичних.

Мета статті полягає у спробі виокремити та охарактеризувати особливості поетики реалістичного гротеску в сучасних англійських творах. **Матеріалом** нашого дослідження слугують прозові твори малих форм найвидатніших англійських письменників сучасної літератури: Курта Воннегута Молодшого (1922–2007), що входять до збірки оповідань “Palm Sunday. Welcome to the Monkeyhouse”, Мюріел Спарк (1918–2006), що входять до збірки оповідань “The Public Image. Stories” та Ірвіна Шоу (1913–1984), що входять до збірки оповідань “Short Stories. Five Decades”.

За нашими спостереженнями, образи гротеску несуть у собі трагічний смисл. На підтвердження цього факту звернемося до аналізу оповідання М. Спарк «Портобелло-Роуд» (“The Portobello Road”) [3]. З огляду на особливості оповідної манери досліджуваного твору зазначимо, що вона характеризується наявністю чисто фантастичного елемента, причому ніяк не обумовленого і нічим не обґрунтованого, а такого, що виникає як щось цілком природне, – привода у ролі дійової особи й оповідача, очима якого передаються зображувані події. У центрі розповіді – історія життя дівчини на прізвище Голка і трьох її друзів, з якими вона знайома з дитинства.

Досліджуваний дискурс являє собою жакливу сповідь Голки про власну трагічну смерть і про те, що навіть люди, яких ти здавалося б добре знаєш, здатні на зовсім несподівані вчинки, зокрема на вбивство близького друга – тебе самого. Оповідь від 1-ї особи розгортається цілком реалістично і підкреслено буденно, і раптом читач розуміє, що Голка – не просто якась жінка з минулим, а мертва жінка, привид: I must explain that I departed this life five years ago. But I did not depart this world. There were those old things still to be done which one's executors can never do properly. ... I take my recreation on Saturday mornings. If it is a wet Saturday I wander up and down the substantial lanes of Woolworth's as I did when I was young and visible [3: 182].

Гротескне поєднання в образі Голки звичайної жінки та привода дозволяє простежити за психологічним станом неупокоїної душі: вона блукає Портобелло-Роуд з єдиною метою – налякати до смерті свого вбивцю, старого приятеля, одного з трьох, у компанії якого вона провела дитинство, та примусити його зізнатися у скоєнні страшного злочину. Отже, гротеск в аналізованому творі є формою розкриття трагічного: він переформовує явища, перетворює дійсність, так що вона набуває дивний вигляд завдяки перетинанню часів (теперішнього і минулого) та двох світів (життя і смерті).

Наступний прийом, за допомогою якого створюється гротескний образ, заснований на такому його перетворенні, що зумовлюється фантастичними, імпліцитно існуючими в ньому можливостями поставати в будь-якому обличчі. Образ залишається внутрішньо цільним, але ніби дробиться ззовні, виявляючи свого роду полівалентність: він постає

в уяві читача то твариною, то людиною. Так, в аналізованому творі К. Воннегута «Лохматий пес Тома Едісона» (“Tom Edison’s Shaggy Dog”), що являє собою притчу про пагубний вплив надмірної балакучості людини, спостерігаємо існування подібного полівалентного образу – собаки Тома Едісона по кличці Спаркі.

З одного боку, Спаркі уособлює звичайного собаку – розумного і відданого друга людини, з іншого, – тип так званих «хитромудрих» людей (притосованців, підлабузників, дармоїдів, нероб), на благо яких працюють інші громадяни суспільства: “Pretty soft, isn’t it, Sparky?” said Edison. “Let somebody else worry about getting food, building shelters and keeping warm, while you sleep in front of a fire or go chasing after the girls or raise hell with the boys. No mortgages, no politics, no war, no work, no worry. Just wag the old tail or lick a hand, and you’re all taken care of”; “I’ll tell the world! And what have I been doing for the past year? Slaving to work out a light bulb so dogs can play at night!” [4: 57]. Люди в певному соціумі є вже «відсортованими», але якщо людина прагне виділитися з натовпу власною обізнаністю, розумом, прагненням допомогти, її знищують: Later, he (Sparky) was torn to bits by a pack of dogs that had gathered outside the door, listening [4: 57].

Як видно, у такого роду гротеску за зовнішньою неправдоподібністю, фантастичністю криється глибоке художнє узагальнення важливих явищ життя, зокрема соціального паразитизму – способу життя, який характеризується тим, що одна людина або соціальна група живуть за рахунок іншої людини або соціальної групи.

Гротеск, як правило, переформовує предмети і явища, перетворює дійсність, так що вона набуває дивний вигляд. Так, в аналізованому творі І. Шоу «Ставка на мертвого жокея» (“Tip on a Dead Jockey”) наявне структурне поєднання в одне ціле явищ, що належать до різних вимірів людської психіки: свідомого й несвідомого/підсвідомого. Провідну композиційно-мовленнєву форму персонажного мовлення тут становлять *монологи-забігання в майбутнє*, що являють собою власний вибір дій головним персонажем Ллойдом Барбером, їхній аналіз; передбачення подальших подій; надію чи острах стосовно майбутнього; намір розібратися у прийнятті життєво важливого рішення: чи погоджуватися на участь в афері з перевезення великої суми грошей літаком. Вказані внутрішні монологи поряд із різновидами зовнішнього/прямого персонажного мовлення сприяють виникненню гротескного принципу образотворчості, що реалізується на рівні композиції твору.

Внутрішнє мовлення героя у формі внутрішнього монологу відтворює різноманітну палітру його «внутрішніх станів» у таких феноменах людської психіки, що тісно пов’язані зі сферою несвідомого/підсвідомого: зловісному сні, мареннях і видіннях, напівдрімотних станах, фантазях, зокрема в кіносюжеті та художньому фільмі-катастрофі, лиховісних прикметах: He moved uneasily on the bed. *Who knew how many people were in on a scheme like this? ... Who knew what the stripe was like, abandoned in the desert since 1943? ... How much did a five-pound note weigh? ... If there was an accident, if for any reason you failed to come through with it ... If the money was lost, but you were saved* [4: 285]; Barber sat in the corner, his eyes half closed, not looking out. He kept remembering the second time the two men picked up the jockey. *Smith’s selection for the afternoon*, Barber thought. He closed his eyes altogether and saw the maps spread out on the bed in his room. *The Mediterranean. The wide reaches of open water. He remembered the smell of burning. The worst smell. The smell of your dreams during the war. The smell of hot metal, smoldering rubber. Smith’s tip* [4: 288]; *In the movies*, he thought, *the hero would be on his way to Africa by now. He would nearly be caught*

several times in Egypt, or he would fight his way out of a trap on the desert, killing several dark men just in time of the airstrip. And he would develop an engine trouble over the Mediterranean and just pulled out ... [4: 289]; Or, if it was an artistic picture, there would be a heavy ground mist over the hills and the plane would drone on and on, desperate and lost, and then, finally, with a fuel tanks empty, the hero would crash in flames. Battered and staggering as he was, he would try to get the box out, but he wouldn't be able to move it, and finally the flames would drive him back and he would stand against a tree, laughing crazily ... [4: 289]; But what could I have said? And Jimmy wouldn't have listened. But I should have said something. The omens are bad, Jimmy, go home. I saw a plane crashing at the fourth jump, I saw a corpse being carried across dead grass by Egyptians, Jimmy, I saw silks and maps stained by blood [4: 290].

Таким чином, гротескний принцип образотворчості може бути реалізований на різних рівнях художньої системи твору, у тому числі на рівні сюжету, композиції, системи образів, і є ознакою індивідуально-авторського стилю письменника. **Перспектива** подальшого дослідження полягає, як нам вбачається, у продовженні детального аналізу описаних прийомів створення гротеску при вивченні своєрідності та оригінальності творчого методу К. Воннегута, М. Спарк, І. Шоу та інших письменників-прозаїків, чия поетика комбінується з реалістичним гротеском.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Емельянова О. Н. Гротеск / О. Н. Емельянова // Культура русской речи. Энциклопедический словарь-справочник / [под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева]. – М. : Флинта : Наука, 2003. – С. 147–148.
2. Shaw I. Short Stories. Five Decades / I. Shaw. – N. Y. : Open Road Media, 2013. – 484 p.
3. Spark M. The Public Image. Stories / M. Spark. – M. : Progress Publishers, 1976. – 290 p.
4. Vonnegut C. Palm Sunday. Welcome to the Monkey House / C. Vonnegut. – Random House UK, 1994. – 672 p.

Блинова И.А., канд. филол. наук, доцент, докторант
Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова, Киев

ПОЭТИКА РЕАЛИСТИЧЕСКОГО ГРОТЕСКА СОВРЕМЕННЫХ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

Статья посвящена исследованию особенностей поэтики реалистического гротеска в современных прозаических произведениях самых ярких представителей англоязычной литературы – Курта Воннегута, Мюрзел Спарк и Ирвина Шоу. Проанализированы типичные приемы создания гротеска, который реализуется на разных уровнях художественной системы произведения, в том числе на уровне сюжета, композиции, системы образов, и является признаком индивидуально-авторского стиля писателя.

Ключевые слова: художественное прозаическое произведение, гротеск, реализм, идиостиль.

Blynova I.A., Ph.D (Linguistics), doctoral candidate
M.P. Dragomanov national pedagogical university, Kyiv

THE REALISTIC GROTESQUE POETICS IN MODERN ENGLISH LITERARY WORKS

The article deals with the investigation of the realistic grotesque poetics peculiarities in contemporary prose works by the most outstanding English literature representatives – Kurt Vonnegut, Muriel Spark and Irwin Shaw. The typical techniques of grotesque creating have been analyzed, which is realized at different levels of the work artistic system including the plot, composition and image system levels and which is a characteristic of the author's individual style.

Key words: *fiction prose work, grotesque, realism, idiostyle.*

УДК 82-312.1

Бикова Т.В., докт. філол. н., доцент,

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ

АВТОРСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ГУЦУЛЬСЬКОГО СВІТОГЛЯДУ У ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ О. МАКОВЕЯ

У статті подається художня рецепція авторського інваріанту гуцульського світогляду на прикладі аналізу малої прози Осипа Маковея. Доводиться позиція про успадкування письменниками-модерністами попередньої літературної традиції реалістичного письма у відтворенні своєрідної гуцульської моделі світу.

Ключові слова: *гуцульський текст, мала проза, модернізм, реалістичне письмо, авторська інтерпретація*

Основним предметом рецепції гуцульського тексту передмодерністів і модерністів Галичини пер. десятиліть ХХ ст. стало відображення стану рідного краю та його автохтонних мешканців у часи доленосних змін початку ХХ ст., зважаючи на карби історичної і сучасної долі/недолі Верховини за старими й новими владарями, нівеляційні впливи часу й універсальні «знаки вічності». Прозові гуцульські тексти західноукраїнських авторів також успадкували з попередньої внутрішньо літературної традиції – насамперед І.Франка, – підходи до конструювання гуцульської моделі світу в її константних і динамічно змінних параметрах, інваріантних і коваріантних рисах, індивідуальних і універсальних прикметях.

Саме тому є **актуальним** вивчення авторської інтерпретації гуцульського світогляду у творчості західноукраїнських письменників, зокрема О.Маковея і Б.Лепкого при окресленні зв'язків людини гірського світу з рідним йому природним довкіллям, що відтворило насамперед гуцульський пантеїзм світосприймання.

Метою статті є розкриття авторського світогляду у змалюванні природи рідного краю, зміни у її сприйнятті, зважаючи на різні історичні реалії, які суттєво скоригували ставлення автохтонів до навколишнього світу і суспільства.

© Бикова Т.В., 2017

В.Гнатюк у «Нарисі української міфології» свого часу зазначав, що віра предків у те, що «вся природа жива, повна всякого дива, а в ній усе думає й говорить нарівні з людьми та богами» [1: 39; 2]. Ця гуцульська тягла традиція, вкупі з визначальними впливами дійсності, продовжували формувати особливу рецепцію краю у художній прозі Галичини модерної доби.

В українському письменстві поч. XX ст. мала проза О.Маковей вирізняється оригінальністю опрацювання гуцульської теми, нестандартністю її олітературнення. Насамперед митець творчо розвинув соціальні мотиви народного буття, традиційні для реалістичної «франківської» школи др. пол. XIX ст. Оповідання «Туга» (1901) належить до текстів, що започаткували тему еміграції українців за океан. А «нарис» «Поza правом» (1908), з використанням сатиричних конотацій письма, розкрив тиск чужої бюрократичної держави на життя старого гуцула.

Майстерна художня подробиця, самотнє дерево на зарінку над Прутом із пейзажною зав'язки «Туги» символічно проєктує відповідний екзистенційний стан старого газди. Притомленість Прута, тиша околиці над його берегами, бажання олодненого водяного млина (рідкісним у літературі є його етнографічно точний опис) відплисти у безвісті, унеможливлене лозиновими косицями та сприсами з ялиць, – усе це складає антиципаційне джерело мотиву еміграції родини старого мельника до Манітоби.

Ці реалії західноукраїнської дійсності дають підстави вписати сюжет у контекст історії саме гуцульського краю. Крім уже згаданих деталей місцевого колориту, на Буковинську Гуцульщину у тексті вказують традиційні назви частин народної «кноші» та спорядження гуцулів-«бадік»: сердак, тайстра і черес, киптарик і постолі. Такого ж походження лексичний компонент, у складі якого домінують слова на означення зрять і результатів праці тощо – «ділетка кукурудзи», «кулеша», «підок» (горище), «лабуз», «гралі» (вила), «шопя», «сперти», «студено», «флекеви». Характерними є і народна вказівка на час («другої богородиці»), поширена старосвітська стрижка мельника.

Гуцульськими реаліями в оповіданні О.Маковей оперує не лише природно й доречно, а й самотньо. Так, він, по-перше, застосував апробований у «Клопотях Савчихи» прийом оповіді двох «включених» нараторів, що збагатило викладові проєкції твору. По-друге, письменник долучив до сповіді гуцула, зворушливо вірного рідним хаті й селу, епістолярне свідчення молодших членів родини про їх життя у Канаді. Об'єктивно лист засвідчив більшу змугу переселенців позбутися нужди і доробитися статків, але й освітньо-релігійні проблеми їх існування на далекій чужині, куди їхати треба було з місяць морем і землею. Таких відстаней і не уявляв собі старий батько з с.Жучка (до речі, ця назва практично автентична: село Стара Жучка, щоправда, не з Гуцульщини, а Чернівецького повіту, 1946 р. сильно постраждало від голоду. – Т.Б.).

Нарешті, показово: О.Маковей вивів родовід героя з «Великої України», наділив його символічним прізвищем-геонімом Українець. Усе це дало підставу для історіософського журилого коментаря: «Дивна доля! Прадіди утікли з України в Буковину, а правнуки утікли аж за море в Америку! І чому ж то тісно українцям на своїй землі?..» [3: 223]. Тобто ідейне спрямування «Туги» співзвучне антиеміграційному пафосові фольклорних і літературних творів межі XIX і XX ст. Недарма ж О.Маковей акцентував розполовинення родин на Гуцулі, драму покинутості старих буковинців, метафізичну тугу нації вдома і на чужих берегах.

Протагоністом «По́за правом» теж є старий гуцул-удівець. Юра Боднарюк «Високо в горах, у Вижницькім повіті, під самою полониною, жиє собі» у перегнилій колибі. Коли б не каміння на даху, то гірські вітри здули б її в яр, як суху галузу, згідно з народнопісенним порівнянням. Об'єктивно-епічна ретроспектива розкрила історію героя в душі традиційних гуцульських співанок-хронік: крашу хату Юри над Черемошем, його садок і поле забрав за борги «псявіра» Янкель. Лише незвичайний сюжетний поворот (Боднарюк «пішов у верхи, мов медвідь») дає можливість «природній» людині повернутися до її автентичного – старосвітського – життя. Як справжній верховинець, Юра влітку пас вівці на полонині, повертаючися до хати на зиму. «З тих верхів, – відтворює автор традиційний спосіб життя старших віком представників «пастушої цивілізації» Гуцульщини, – він уже мало коли сходить униз, хіба що треба ему тютюну або кулеші» [3: 404].

Такого типу ескейпізм передбачає зовсім малий інтерес до того, що робиться у долах. Тож Юра не уявляє, що гуцульські гори з лісами вже не «свобідні», а записані у державних «грундбухах», і що вже не вільно брати з лісу трохи дровець чи навіть лозу для звійки. У родовій свідомості горян це ніякий не гріх: бо «хто ж се насадив ті чудові ліси? Бог один, а не пани! А бог не такий, як люди, бог добрий...» [3:405]. Коли ж зрубану Боднарюком у лісі православного релігійного фонду конфіскував побережник, той не сприйняв усерйоз погрозу арешту і вночі зрубав ще одну. Відсидівши за ухвалою винницького суду, безгрошівний чоловік зі стоїчним спокоєм, як іронічно стилізує автор, на своєму верхові байдуже курив гуцульську люльку на короткім цибулі, доки борг усе зростав.

Психологічно переконливо (що опосередковано підтверджує й оповідання «Святий Николай у гарті» Марка Черемшани) О.Маковей показав «ізсередини», що ніякі екзекуції й інтабуляції на свідомості гуцула не діяли. Адже, згідно з невласне-прямою мовою, його хагина від них не ставала нижчою, а кулеша смакувала, як і раніше, – коли її мав. А що на ліцитовану гнилу хатчину в самих верхах покупців не знайшлося, то всією логікою розвитку сюжетобудови галицький автор довів: поза австрійським цивільним правом можуть стати лише такі, як Юра. Пасучи чужі вівці понад хмарами, немов який пастуший бог, він неначе відділився від землі з її буденними турботами «непрохідними сивими мурами». У філософському, а не соціальному закінченні оповідання герой, і сам окутаний хмаркою диму від файки, по-філософськи спокійно «дивився задумливо на далекі сині верхи гір» [3: 405], що відповідає статечній ментальності гуцульських бадік.

Поряд із оновленням реалістичного дискурсу елементом родової філософичності О.Маковей розбудував іронічні вектори «гуцульського письма» («Опришки»), художньо презентував самотутні сюжетні відгалуження і нетрадиційні персонажі у межах гірської теми («Гірке життя»). Наприклад, письменник вигадливо опрацював мотив «допотопних диких борів» Карпат, де колись блукали мамонти, ввівши його в іронічний контекст мук творчості новочасного літерата. В оповіданні «Зуб мамута» передмодерністська гра з «доісторичною» темою мала наслідком сконструювання двох текстів у третьому – віршових куплетів і новели про існування «кривозубих мамутів» над Прутом (До речі, сучасні наука вважає, що у льодовиковий період мамонти у Карпатах таки водилися. – Т.Б.).

Незвичайною, без аналогій серед інших гуцульських текстів української літератури, є вихідна ситуація оповідання «Мертве місто» (опубл. 1920) з антивоєнної збірки «Кроваве поле» О.Маковея. Страшні імпресії, викликані руїнами звичайного підгірського

містечка у свідомості сотника-письменника – професійного «колекціонера» вражень, змінила несподівана поява аероплана. Панок в одязі репортера довідався від сотника, що літак справді приземлився в Карпатах над Черемошем. Гуцульська місцевість, на відміну від аналізованих творів Уляни Кравченко, С.Яричевського чи й самого О.Маковей, на цей раз не виступає джерелом краси, не є засобом «курування» душі чи об'єктом параісторичних візій.

Руйнування краю, трагедії тисяч родин – жахливе нещастя з загальнолюдського становища. З точки ж зору всякого митця, згідно з сотником, – це «чудо своєрідної, трагічної краси» [4: 239]. А з погляду пекла, представленого орденоносним Ексцеленцією та його прислужником-репортером, – «незвичайна заслуга», варта найкращих відзнак. І хоча О.Маковей оформив цю умовну ситуацію як моторошний сон сотника, наяву проступають новочасні реалії. Так, у вираші від руйнації міста залишаються не лиш інfernальні сили, а й «жидівські» погорільці. Вони одержали таку значну грошову допомогу з Австрії й Америки, що й самі з користолоубства перетворилися на паліїв і «помалу спалили решту міста» [4: 240].

Незвичну зміну ролей у гуцульському тексті письменника показує також оповідання «Опришки» (1922) з іронічної книжки малої прози «Прижмуреним оком». Воно стосується подій на терені «Східної Малопольщі» (О.Маковей цим топонімом без сенсу свідомо профанував, на нашу думку, офіційну терміносистему і риторичку польської держави, спрямовану на довічну анексію західноукраїнських земель. Адже префікс-означення «Мало...» (грецьке «Мікра...») називає власне ті землі, які служили давнім автохтонним ядром держави. Тож до «Малопольщі» можна віднести Краків, але в жодному разі не Гуцульщину, Львів, Холм, Перемишль і все «Закерзоння» – історично українські території. – Т.Б.) й обіграє несподівану паралель між множенням у повоєнних лісах опришків і... диких свиней. В інтерпретації іронічно відстороненого наратора відновлення «колишньої романтики» зі словацькими Яносіками й гуцульськими Довбушами – тих «правдивих лісових опришків, котрих колись оспівували поети цілого світу!» [4: 325], – належить до величних здобутків війни. Адже на її продовження скидається згадка про два вбивства й кілька грабунків, що не узгоджується з констатацією мовцем робінгудівства новітніх опришків.

Зустріч із ними театральної трупи, славної «талантами», колоритно представила, хто є хто. Показово: появу «опришка» у військовому однострої з крісом немовбито матеріалізувала пісня «Гей, браття опришки, долийте до чарки!» (оригінальний текст М.Устияновича дає іншу редакцію «...налийте горілки»), яку не проспівав – проревів, мов чотири воли, «преславний» Дяченко. Тільки-но появившись, опришок чистою ... польською мовою похвалив його бас і таки долив до чарки.

Дотепність гумору й іронії – прикметна риса всього твору, де «пан капітан опришків» виявляється не лише чорнявим красунем-офіцером, а й колишнім студентом учительської семінарії, меломаном, здатним упасти в тяжку задуму від козацьких пісень, а також завзятим театралом. Більше того, він влучний критик акторів, зосібна Ванди Степової (польське ім'я свідомо не відповідає українському псевдоніму), яка колись його зрадила. Парадоксально звучить пропозиція вагага прийняти трупу до своєї «дружини» – разом із паном директором, «бо то опришок більший, як я». Комічною, в дусі «Драми без горілки» В.Самійленка, є «мізансцена», коли всі шукають протагоністку Марусю, щоб заграти

«Не ходи, Грицю», а та небавом вертається з нічного лісу з одним опришком (можливо, це пародійна алюзія на «Камінну душу» Г.Хоткевича).

Неначе Довбуш, капітан щедро віддячив за виставу ...доларами (пародійний щодо літературної Довбушіани хід). Комізм не зникає й тоді, коли справджуються слова ватажка про поліцейську облаву, що помилково сприймає трупу за опришків, аж поки комісар не визнав нейтралітет артистів, котрі «на сцені говорять по-українськи, між собою по-польськи, а штуки виставляють найрадше жидівські» [4: 331]. Гумор ситуації, що поєднує можливе й неможливе, стилістично маркує фінал. У ньому тихого вечора у тому ж лісі опришки їли сернину, пили за здоров'я артистів і жандармів, а один із них «заняв» «Гей, браття опришки!». Твір О.Маковей, багатий на іронію й гумор, життєві контрасти й суперечності, умовно реконструював «найпізніше опришківство» початку ХХ ст.

Таким чином, вивчення гуцульських текстів західноукраїнських письменників дає змогу досягнути розмаїття авторських інваріантів інтерпретації народної верховинської онтології світу та, відповідно до історичних, соціальних, побутових і психологічних реалій. У схожому ракурсі для сучасного дослідника науково цікавим є вивчення гуцульських міфологічних джерел творчих надбань інших західноукраїнських та наддніпрянських письменників У. Кравченко, Б. Лепкого, О. Олесья, І. Франка, В. Щурата та С. Яричевського.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гнатюк В. Нарис української міфології / В. Гнатюк. – Львів, 2000. – 264 с.
2. Гнатюк В. Причинки до пізнання Гуцульщини / В. Гнатюк // Записки Наукового Товариства імені Шевченка НТШ. – Львів, 1917. – Т. СХХІІІ – СХХІV. – С. 1 – 58.
3. Маковей О. Твори: В 2 т. / О. Маковей. – К.: Дніпро, 1990. – Т.1. – 719 с.
4. Маковей О. Твори: В 2 т. / О. Маковей. – К.: Дніпро, 1990. – Т.2. – 544 с.

Быкова Т.В., докт. філол. н., доцент,
Национальный педагогический университет
имени М.П. Драгоманова, г. Киев

АВТОРСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ГУЦУЛЬСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЕ О. МАКОВЕЯ

В статье представлена художественная рецепция авторского инварианта гуцульского мировоззрения на примере анализа малой прозы Осипа Маковея. Поднимается вопрос о наследовании писателями-модернистами предыдущей литературной традиции реалистического письма в воспроизведении своеобразной гуцульской модели мира.

Ключевые слова: гуцульский текст, малая проза, модернизм, реалистичное письмо, авторская интерпретация

Bykova T.V., doctor of Philology, associate professor
M.P. Drahomanov national pedagogical university, Kyiv

INTERPRETATION OF THE AUTHOR'S VISION OF HUTSULSHCHYNA IN THE ARTISTIC PROSE BY O. MAKOVEI

The article presents the artistic reception of an authoritarian invariance of Hutsul worldview on the example of the analysis of small prose by Osip Makovei. Particular attention is paid to the inheritance by writers-modernists of the previous literary tradition of a realistic writing in the reproduction of a peculiar Hutsul model of the world.

Key words: *Hutsul text, small prose, modernism, realistic letter, author's interpretation.*

УДК 821.112.2.0 Лессинг

Квирикадзе Н., доктор филологии, преподаватель
Государственный ун-т им. Акакия Церетели, Кутаиси

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗА ЭМИЛИИ (ПО ТРАГЕДИИ ЛЕССИНГА «ЭМИЛИЯ ГАЛОТТИ»)

В статье рассматриваются отдельные аспекты образа Эмилии Галотти по одноименной трагедии немецкого драматурга Готхольда Эфраима Лессинга. Особое внимание при этом уделяется спорному вопросу, касающемуся высказывания И. В. Гете о том, что Эмилия тайне любит принца (это принц Гвасталлы – Хетторе Гонзага). В результате структурно-семантического анализа текста пьесы сделан вывод, что Гете прав и что Лессинг действительно попытался осложнить характер главной героини тем, что она тайне любит принца, правителя Гвасталлы.

Ключевые слова: *важный аспект образа Эмилии Галотти, структурно-семантический анализ, художественный текст, высказывание И. В. Гете.*

Еще до Лессинга, а также и после него многие европейские драматурги разрабатывали известный сюжет римского историка Тита Ливия – историю трагической гибели Виргинии, римской плебейки. Однако ни одно из этих произведений не может сравниться с лессинговской «Эмилией Галотти», выделяющейся своей силой и значительностью.

О том, какое значение придавал Готхольд Эфраим Лессинг женским образам, свидетельствуют в первую очередь названия его пьес: «Мисс Сара Сампсон», «Минна фон Барнхельм», «Эмилия Галотти». Создавая образ Эмилии, Лессинг подчеркивает некоторую слабость ее натуры, черты, которые должны были объяснить внутреннюю необходимость ее гибели. Душой и сердцем она чиста, но не способна бороться, не может выдержать искушения. Она все время упоминает о своей «молодой, горячей крови», о своих «человеческих чувствах», подчеркивая, что соблазн – это настоящее насилие. В меньшей степени в ней проявляются черты рассудительности и предосторожности.

Однако, говоря о внутренней жизни Эмилии, следует отметить, что она передана лишь намеками, что было большим новшеством в драматургии XVIII в., в которой персонажи обычно подробно декларировали свои переживания. Именно с этим нюансом связан одно интересное гетевское высказывание, касающееся образа Эмилии Галотти. Лессинг попытался, по словам Гете, осложнить характер главной героини тем, что она тайне любит принца, Хетторе Гонзагу. (Вспомним слова Гете: „*Emilia liebt heimlich den Prinzen*“). Разъяснений, однако, к этому утверждению писатель не дает, полагая, очевидно, что читатель сам уверится в этом, выискивая намеки или полунамеки на этот счет. Именно этому, по нашему мнению, весьма важному аспекту образа Эмилии Галотти мы уделяем в нашей работе особое внимание. Цель статьи – рассмотреть, насколько искомое высказывание соответствует действительности, то есть сюжету трагедии.

Исследователи, анализируя пьесу «Эмилия Галотти», в своем подавляющем большинстве обходят данный вопрос молчанием, лишь несколько ученых соглашаются с вышеприведенным соображением: или полностью, или частично. Например, грузинский исследователь О.Джинория пишет: «... И, таким образом, становится ясным, что *если даже Эмилия и не любит принца, то он, во всяком случае, настолько ей нравится, что она совершенно теряет от него голову* и в конце концов вынуждена искать в смерти свою совесть, спасение собственного достоинства» [1: 46]. (Здесь и далее курсив наш. – Н.К.). Р.Данилевский считает: «Она позволяет отцу убить ее (совершая фактически самоубийство его рукой), словно бы из чувства дочернего долга, но по нескольким ее словам можно судить, что *она не любила своего жениха, а любит или начинает любить принца*, хотя сама и не желала бы этого, тем более что и отец считает это «соблазном»» [2]. По мысли В.Строгеецкого, можно говорить о любви Эмилии к принцу: «... *она тайне любит принца*» [3]. Исследователи, однако, мало ссылаются на сам текст произведения. Поэтому считаем нужным выявить в тексте трагедии, в его репликах и ремарках, а также в подтексте те детали, которые подтвердили бы верность соображения Гете. С этой целью нам понадобятся высказывания других персонажей об Эмилии, авторские ремарки, слова самой Эмилии и ее поступки. Отметим некоторые моменты.

Тема Эмилии Галотти вступает с первых же строк пьесы, хотя сама она появляется в середине второго действия. Мы узнаем, что она дорога принцу, настолько дорога, что при малейшем упоминании даже просто ее имени он теряет спокойствие. Узнаем также, что она принадлежит к числу первых красавиц города и что она согласилась позировать художнику Контти, который отмечает, что «голова, лицо, глаза, нос, рот, подбородок, шея этой девушки, ее грудь, стан, вся ... фигура» стали для него «с тех пор единственным образцом изучения женской красоты!» [4:216]. Далее выясняется, что Эмилия добродетельна, религиозна и что эта «благочестивая девушка каждый день ходит слушать мессу в доминиканскую церковь» [4: 222]. Так, еще не видя Эмилию, мы узнаем о ее редкой красоте и добродетельности. Затем выясняется, что принц уже два раза попытался поговорить с девушкой о своей любви к ней, в чем он и признается своему камергеру Маринелли. Рассмотрим их диалог:

Принц. Ах, Маринелли, как мог я доверить вам то, в чем едва решался признаться самому себе?

Маринелли. А значит, и еще менее решились признаться виновнице ваших мучений?

Принц. Ей? Все мои усилия поговорить с ней *второй раз* оказались напрасными.

Маринелли. А в первый раз...

Принц. Я говорил с ней... О, я схожу с ума! ... [4: 220].

Мы считаем, что именно здесь и фиксируется *первый момент* трагедии, подтверждающий верность гетевского высказывания о том, что Эмилия втайне любит принца. В тексте показано, что принц один раз уже говорил Эмилиии о своих чувствах и, как видно, настолько очаровал девушку, что второй раз она уже боится разговора с ним, поскольку уже равнодушна к нему и боится соблазна.

Теперь что касается посещения церкви Эмилией – каждый день, конкретно же – в день свадьбы. Считаем, что это уже следующий, *второй момент* исследуемого нами вопроса. Что должна делать и о чем должна заботиться, например, в день свадьбы (утром) невеста? Разумеется, в первую очередь она должна быть занята своим свадебным убранством, должна думать только о женихе, о таинстве свадебного обряда и нетерпеливо ожидать его проведения. Иные дела и иные мысли, согласно логике, ее не должны волновать. Именно подобным образом рассуждает при разговоре со своей женой Клавдией и отец Эмилиии, Одоардо Галотти, который на короткое время приехал из Сабонетты в Гвасталлу, чтобы посмотреть, как готовятся в его доме к венчанию: «... Я знал, что вы здесь в хлопотах. Как вам легко недосмотреть чего-либо! – подумал я. Одним словом, пришел, увидел и возвратился обратно. Где Эмилия? *Верно, занята убранством...*» [4: 223-224]. Однако Эмилия ведет себя совершенно алогично. Вместо того чтобы позаботиться о своем свадебном наряде, она сказала матери: «Сегодня больше, чем когда-либо, надо молить всевышнего о милости», «оставила все, схватила свою вуаль и поспешила» в церковь послушать мессу [4: 224]. Клавдия уточняет, что в церкви Эмилия «занята убранством своей души», т.е. слушает мессу. Обратим, однако, внимание, что Эмилия не просто пошла в церковь, а «*поспешила*». Куда же она так спешила? Мы ответим так: для того чтобы скорее увидеть принца и, наверное, послушать его речи. Делает она это сознательно или же стремится к общению с принцем бессознательно – неважно, факт остается фактом. Обратим внимание также и на то, что девушка идет в церковь *одна*. Если она не хотела видеться с принцем с глазу на глаз, то почему же не взяла с собой мать? Следовательно, можно заключить, что *ей приятно общение с принцем*. Такой же точки зрения придерживается и Одоардо Галотти. Узнав о том, что Эмилия пошла в церковь, он забеспокоился, считая, что девушка ни за что не должна была пойти туда одна, так как это чревато дурными последствиями:

Одоардо. Совсем одна?

Клавдия. Всего лишь несколько шагов...

Одоардо. И одного достаточно, чтобы оступиться!

...

Одоардо. Как тебе угодно, Клавдия, – но ей не следовало идти одной. [4: 224].

Как было отмечено выше, Эмилиии приятно встреча с принцем, однако она не выдает своих чувств к нему, утаивает их (Гете и здесь прав: „*liebe heimlich*“), настолько держит их в тайне, что принц их не замечает и полагает, что в день свадьбы девушка не пойдет в церковь, хотя в то же время надеется на обратное и собирается увидеть ее именно там: «Что, если я попробую поговорить с нею там? Но сегодня, сегодня в день

свадьбы – сегодня ей будет не до мессы. Впрочем, кто знает? Это все-таки способ» [4: 222]. Эмилия как будто чувствует, что принц будет в церкви, идет туда и этим своим поступком окончательно показывает нам, читателям, что она действительно *неравнодушна к этому человеку*.

В шестом явлении второго действия перед читателем предстает уже сама Эмилия. Это *третий момент*. Первый же выход героини после встречи с принцем в церкви, также ее слова и последующие поступки подтверждают наши вышеизложенные предположения:

Эмилия (вбегает, в страхе и смятении). Слава богу! Слава богу! *Теперь я в безопасности*. Или он и сюда последовал за мной? (Откинув вуаль и увидев мать.) *Не преследует ли он меня, матушка? Нет, благодарение небу!*

...

Клаудия. Ты так дико озираешься вокруг? И вся дрожишь?

Эмилия. Что мне пришлось выслушать! И где, где должна была я это услышать!

...

Эмилия. *Никогда моя молитва не должна была бы быть более искренней и горячей, чем сегодня. И никогда она не была более далекой от этого*. [4: 228-229].

Как видим, Эмилия не может скрыть от матери, какие чувства обуревали ее в церкви. Ее искренние реплики свидетельствуют о том, что характер ее слаб, что она не сможет долго бороться, не сможет противостоять искушению. Эмилия сама признается, что она «пугливое создание» [4:231], то же самое говорит ее мать: «...она самая пугливая ... в нашем роду» [4:262]. Встречи с принцем, его ухаживания, его нашептывания, естественно, не остаются без последствий. Психологическое развитие Эмилии фиксируется на протяжении всего текста пьесы. Девушка, воспитанная в благочестии, изо всех сил пытается сохранить свои нравственные позиции и не поддаться искушению, но ей очень трудно это сделать. Причину этого мы усматриваем, кроме всего прочего, также и в том, что она не любит графа Аппиани.

Поведение и речь Эмилии, оказавшейся в загородном доме принца после нападения на свадебный кортеж (*четвертый момент*), передают ее ужас в связи со случившимся («Ах, какой ужасный, какой страшный день для меня!» [4:243]), но в то же время лишний раз подтверждают, что она неравнодушна к принцу. Например, неожиданную весть о том, что скоро появится принц, девушка выслушивает «в крайнем смятении» [4:243], подобно тому, как незадолго до этого она выслушивала его речи «с безмолвным смятением» (по словам самого принца) [4:244] и убежала от него также «в страхе и смятении» [4:228]. Она чувствует, что, находясь в его власти, может окончательно подпасть под его влияние и сдаться. Правда, сама Эмилия внутренне не изменяет добродетели, не изменяет нравственности, но, узнав, что остается в руках принца одна, без матери и без отца, понимает, что погибла, что ее добродетель и ее нравственность уже не смогут противостоять искушению: ведь принц для нее любимый человек. Поэтому Эмилия, не желая стать жертвой позора, предпочитает умереть от руки отца. Таков ее характер.

Эти четыре и выявленные далее в тексте трагедии еще некоторые схожие моменты окончательно подтверждают, что Эмилия действительно любит принца и что Гете совершенно справедливо отмечает данный факт.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Джинория, О. Воинственный гуманист (вводный очерк). / Г.Э. Лессинг. Драммы (на груз. яз.). Тбилиси: Сабчота Мцрери, 1958. – С.5-56.
2. Данилевский, Р.Ю. Героиня романа «Идиот» и некоторые женские характеры в драматургии немецкого Просвещения // URL: <http://library.ua/m/articles/view/ГЕРОИНЯ-РОМАНА-ИДИОТ-И-НЕКОТОРЫЕ-ЖЕНСКИЕ-ХАРАКТЕРЫ-В-ДРАМАТУРГИИ-НЕМЕЦКОГО-ПРОСВЕЩЕНИЯ> (date of access: 08.08.2017) / Данилевский, Р.Ю. – Киев: Library of Ukraine (LIBRARY.UA). Updated: 08.12.2016.
3. Строгоцкий, В.М. История культурологической мысли в Германии в XVII-XVIII вв. Часть II. XVIII в. Эпоха раннего немецкого Просвещения и его расцвет. Учебное пособие / В.М. Строгоцкий. – Нижний Новгород: НГЛУ им. Н.А.Добролюбова, 2006. – 282с. http://www.academ.lunn.ru/old/Departments/Culturology/UP_Kulturologiya_Ist_kult_misly_Ch_II_Ranee_Prosvesh_2006.htm
4. Лессинг, Г.Э. Драммы. Басни в прозе. Перевод с немецкого / Г.Э.Лессинг. – М.: Художественная литература, 1972.

Kvirikadze H., PhD, teacher
Akaki Tsereteli state university, Kutaisi

SOME ASPECTS OF THE ARTISTIC IMAGE OF EMILIA (ACCORDING TO LESSING'S TRAGEDY «EMILIA GALOTTI»)

The article deals with the artistic image of Emilia Galotti in the tragedy by the German dramatist Gotthold Ephraim Lessing. Particular attention is paid to the debatable issue of Goethe's statement that Emilia secretly loves the prince (the Prince of Guastalla – Hettore Gonzaga). As a result of the structural-semantic analysis of the text of the play, it was concluded that Goethe was right and that Lessing really tried to complicate the character of the main character by secretly loving the prince, the ruler of Guastalla.

Key words: *important aspect of the image of Emilia Galotti, structural-semantic analysis, artistic text, Goethe's statement.*

УДК 811.161.1'373.611

Ковалевич И.О.
Мозырь, Беларусь

ОККАЗИОНАЛЬНОЕ СЛОВОПРОИЗВОДСТВО В СФЕРЕ РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ (НА МАТЕРИАЛЕ ОККАЗИОНАЛЬНЫХ СУБСТАНТИВОВ)

В статье рассматриваются особенности окказионального словопроизводства в сфере разговорной речи на материале имён существительных. Тенденции деривацион-

ных процессов соотносятся с такими характеристиками разговорной речи как непринуждённость, спонтанность, экспрессивность, эмоциональность, ситуативность.

Ключевые слова: *окказионализм, разговорная речь, деривация, дериват, аффиксация.*

Окказиональное словотворчество является важной составляющей коммуникативной деятельности человека. Это живой процесс, направленный на создание новых лексических единиц, необходимых в конкретной речевой ситуации. Одной из сфер окказионального словопроизводства взрослых выступает разговорная речь, наряду с публицистической и художественной (в частности, поэтической) речью. Процессы окказиональной деривации каждой из обозначенных сфер подчиняются своим законам и установкам. Окказиональное словотворчество сферы повседневной коммуникации определяется такими признаками, как непринуждённость, ситуативность, спонтанность, эмоциональность, экспрессивность, лаконичность [1: 5–7], [2: 8]. Исходя из этого, новые слова могут конструироваться коммуникантами по разным причинам: в порыве спонтанной номинации, когда в оперативной памяти отсутствует готовый узуальный коррелят (что не всегда осознается говорящим), в целях компрессии речевого высказывания или просто «ради шутки», т. е. в целях создания юмористического эффекта посредством языковой игры. Одним из определяющих факторов окказионального словопроизводства является его ориентация на бытовую тематику, что не исключает иной тематической отнесённости.

Настоящая статья посвящена исследованию особенностей окказионального словотворчества в сфере разговорной речи взрослых на материале аффиксальных субстантивов окказиональной природы, значительно преобладающих в количественном плане по сравнению с окказиональными дериватами другой частеречной принадлежности (в рамках аффиксального словообразования).

В области внутрисубстантивной аффиксальной деривации основное место занимают новообразования, соотносимые с такими тематическими группами, как наименования человеческих существ, животных, бытовых предметов, а также некоторых абстрактных понятий и др.

Среди агентивных и зоонимических новообразований достаточно обширную группу составляют дериваты со значением невзрослости, образованные посредством форманта *-онок*. Окказиональные агентивы по большей части выражают качественные характеристики и адресуются, как правило, близким людям (чаще детям): *лгунёнок, обжирёнок, подлизёнок, ябедёнок, трусёнок* (от *трус*), *монстрёнок, поскудёнок* и т. д. Как видно из представленных примеров, такие новообразования могут мотивироваться одновременно глаголами и недеминутивными субстантивами.

В группе окказиональных зоонимов отмечается расширение производящей базы за счёт имён существительных, называющих породы животных (чаще кошек и собак): *овчарёнок* (о щенке овчарки), *пекинсеёнок* (о щенке пекинеса), *москвичоночек* (о щенке московской сторожевой), *чихуашонок, персеёнок, бульдожонок, сиамёнок* (о сиамской кошке), *джунгарёнок* (о хомяке) и т. д. В качестве мотивирующей базы могут выступать и имена собственные: Скажи: «*Полкан попал в капкан*»// – *Полканёнок мой/ иди сюда*// (в обращении к ребёнку). Продуктивность выше отмеченных дериватов в разговорной речи объясняется высокой регулярностью данной словообразовательной модели в

языковом узусе и её открытостью. Кроме того, нами зафиксированы случаи образования подобных дериватов от основ неодушевлённых существительных: *Я тоже люблю палить кастрюли/у меня даже специальный спаленный кастрюлёнок есть//*; А: *Мы с малой ещё посадили декоративную тыкву, растёт буйно все семена взошли...¹* – Б: *Декоративную – это типа карфованки?... Маленькие такие тыквята²* и др. Подобные окказионализмы соотносятся с соответствующими детскими: *Если из рыбной икры выдуляются маленькие рыбки/то из кабачковой должны выдуться маленькие кабачата//* (4 г.) и др.

В речи взрослых деминутивная семантика может приобретать иронический подтекст, передавая отрицательное отношение говорящего к тому, что выражено мотивирующей основой: *А глупости в том/ что человек из-за какой-то фирмушки невзлюбил целый оконный концерт//; ... потому что там не магазин, а магазинюшка, магазинёнок даже...³* и т. д. В последнем случае наблюдается отчётливая дифференциация суффиксов по стилистическим оттенкам. Суффикс *-онюк* наделяется значением большей пренебрежительности в сравнении с суффиксом *-ушк-*. Для словотворчества детей выражение подобного рода коннотаций не является характерным.

Оценочная функция окказионального словотворчества также прослеживается в образовании дериватов с другими формантами (*-ух-* / *-юх-*, *-овин-*, *-ан-*, *-уг-* / *-юг-* и др.): *Может в какую-нибудь магазинюху заедем? Время ещё есть//*; *Посмотри// Ты видела когда-нибудь такой картофан!*; *Очкарюги свои снимил//* (об очках); *Что/ наколюгу хочешь? Не смеши меня//* (о наколке); а также *мебелёвина, врачения* (о враче), *туфляки* (о туфлях), *рюкзакоп* (о рюкзаке) и др.

Наряду с деминутивами определённое место в словотворчестве взрослых занимают окказионализмы со значением увеличительности, которое часто передаётся посредством форманта *-ищ-*. При этом отмечается использование подобных окказиональных слов в одном контексте с мотивирующими основами с противопоставлением друг другу: *Это не подарок/ а подарщице!*; *Посмотри/ какой получился супермен// Суперменище даже!* и т. д.

В разговорной речи взрослых половая дифференциация находит своё выражение в образовании дериватов со значением принадлежности к женскому полу. В качестве мотивирующих основ выступают зоонимы, называющие, как правило, породу животного. Имеются также и дериваты, мотивированные агентами. В качестве мотиваторов значения женскости выступают суффиксы *-их-*, *-иш-*, *-ищ-*, *-ин'-*: *Значит мы ехали в старом вагоне. Точно помню, кто-то клал велик поперёк. проводниха была в шоке поперёк в смысле над проходом, а не в «купе»...⁴*; А: *Как всё лучше оформить, чтобы не попасть на распил, узон и т.д. Заранее спасибо!* – Б: *Ну если с таможни проовдчиха, то точна распил...⁵*; А *ищиц всё-таки вредица не слабая*))) *Мышь моя мосвичихе морду бьёт*

¹ При цитировании материалов из Интернет-переписки сохраняются речевые, орфографические и пунктуационные особенности первоисточников.

² Дневники [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://elita-one.diary.ru/p111054980.htm>. – Дата доступа: 28.04.2017.

³ Diva.by [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://consulting.diva.by/showthread.php?t=9576&page=157>. – Дата доступа: 28.04.2017.

⁴ Велолюб [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://omskvelo.ru/index.php?topic/1948-оффтопим-гут/page__st__4351. – Дата доступа: 28.04.2017.

⁵ Drom.ru [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://forums.drom.ru/vybor-pr/t1152061437.html>. – Дата доступа: 28.04.2017.

*систематически, но та девочка великодушная, мелочь не обидит никогда...*¹ (о собаке породы московская сторожевая); а также *ротвейлершиа, пешеходница, извергиня, стоматологиня* и др. Подобные окказиональные новообразования характеризуются номинативностью и шаблонностью, наряду с которыми прослеживается установка на языковую игру. Стимулом для создания окказионализмов экспрессивного характера часто являются реплики собеседников: А: *Посмотри на себя! Ты/ старый пень!* – Б: *А ты/ что/ молодая? Ты тогда пниха!*; А: *Какой я рыбачок!* – Б: *А рыбачих там случайно нет?*

Дериваты со значением мужского пола не являются многочисленными по причине нерегулярности словообразовательных моделей. Условия их создания также ограничиваются установкой на комизм: *Ты настоящая мать-героиня/ вернее/ отец-героинь//; Ты/ Кириوشа/ настоящий фей!* и т. д. Данные высказывания вполне соотносимы с речью детей и в какой-то степени отражают специфику детского мышления, характерной чертой которого является порождение ассоциативных связей парности по полярному принципу. Ср.: *Мама/ ты моя девица и бабушка моя девица// А папа/ мой девиц//* (3 г.); *Нет/ папа не добрая душа/ он/ добрый душ//* (3 г. 5 м.); А: *Мама/ ты бегаешь как кто?* – Б: *Как антилопа//* – А: *А я тогда как антилоп//* (5 л.) и др.

В группу агентивов, мотивированных субстантивами, также входят названия лиц со значением пристрастия к тому, что выражено мотивирующей основой, называющей вид или породу домашнего животного, разновидность или марку транспортного средства, продукты питания, место времяпрепровождения и т. д. В качестве словообразовательного форманта в большинстве случаев выступают суффиксы *-ник, -ниц-*: *Ведь я совсем не опытный бульдожник и у нас постоянно возникают 1000-и вопросов...*²; а также *чихуашник, шиншилятник, персятник, дворняжник* и др.; *Эй/ колбасник/ может хватить уже колбасу таскать?*; а также *семечник, кефирник, арбузник* и др.; *У меня нет личного авто// Я автобусник и трамвайник//;* а также *фурник, камазник, джипник, жигульник* и др.; *Я не пляжник// Я барник// Там тенёк/ пиво/ музыка//;* а также *магазинница, туалетница* и др. Подобные ряды окказиональных дериватов характеризуются открытостью и могут быть продолжены при необходимости. Следует отметить, что некоторые из перечисленных новообразований наделяются переносным значением: *Я наверное хомячник, модельки собираюсь собирать продавать не намерян...*³ (о человеке, увлекающемся коллекционированием); *Ну а с другой стороны что с помидорников взять?* (о представителях южных национальностей); *Как были колхозниками и помидорниками так и остались//* (о людях с повадками и вкусами провинциалов) и т. д.

Наряду с производством суффиксальных субстантивов с конкретным значением, в разговорной речи взрослых встречаются и случаи производства субстантивных окказионализмов с абстрактной семантикой. В качестве словообразовательного форманта выступает суффикс *-щин-*, реже *-ц-*: *Хватит болтать о кулинарщине!*; *Хочется отметить в семейном кругу// Надоела вся банкетщина и ресторанищина//; Мне эта комеди клуб-*

¹ Виртуальный клуб владельцев спицев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.spitz-club.ru/forum/viewtopic.php?f=5&t=7038>. – Дата доступа: 28.04.2017.

² Гайд парк френчей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://frenchforyou.forum24.ru/?1-5-20-00000007-000-30-0>. – Дата доступа: 28.04.2017.

³ Форум свободного общения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rc-club.by/forum/threads/587/page-23>. – Дата доступа: 28.04.2017.

щина надоела// (о ТВ программе «Comedy Club»); *Летом аю* [о курортном комплексе на Алтае – И. К.] *не люблю суета и курортщина* в худшем смысле, *зимой же умиротворение и покой, чему данный комплекс соответствует...*⁴; *Скоро начнётся предновогодняя магазиния*//; А: *У меня вообще последнее время МЕЛОДРАМИЯ, если конечно можно так выразиться...*⁵ и др. Употребление подобных окказиональных слов в разговорной речи является следствием влияния средств массовой коммуникации, для речи которых подобные производные слова характеризуются серийностью (ср.: *киркоровщина* (Московский комсомолец, 2010), *голливудщина* (Российская газета, 2009) и др.).

Для разговорной речи взрослых характерно выражение отрицания и противоположности. Одним из наиболее продуктивных является формант *не-*. При этом нами зафиксирован случай коллективного создания целого ряда окказиональных субстантивов с отмеченным префиксом: А: *Это так страшно, когда НЕврач – лечит людей, НЕучитель – учит наших детей, НЕинженер – проектирует самолёты... Это так страшно –ходимцы в профессии... Б: – НЕучитель-это еще как-то. Вот я, на пример...А вот НЕинженер и НЕврач-убийцы. В: – Что уж говорить про НЕжену, утверждающую, что именно она - само совершенство!))) Г: – тьфу ты...Привет, поручик!)))))))))) А про НЕмужа???* Д: – *Потому что НЕправительство создает Незаконны и НЕсистему.* – Е: *а НЕповар?*⁶

Достаточно высокой продуктивностью характеризуется также префикс *анти-* (часто в сочетании с суффиксацией): *Буду думать что это всё таки черта водолеев антигород...*⁷; *Муж уже даже захотел и у нас дома завести кошку Хотя, он антикошатник был*⁸ (о нелюбителе кошек); *Мой* (т. е. отец – И. К.) *антишмоточник, антимашинник, антирестораник... он любит посиделки, но дома...*⁹ и др.

Нами отмечены случаи употребления и других префиксальных единиц с оценочной семантикой: *На недофутбол мне как то паралельно если честно...*¹⁰; *Что-то на улице непонятное/какой-то недоснег/ или недодождь//; Платеж вполне приличное/ без какого-либо пересекса//; Ну/ что/ красота? – А мне кажется/ что даже перекрасота//* и др.

Факты отделения префиксов являются немногочисленными и выступают в качестве сиюминутной реакции на реплику-стимул собеседника: *Ну и бессмыслица! – Скажи смыслицу тогда!; Ты что? Недотрога? – Найди дотрогу!; Что/ нехватка молока? Сей-час будет хватка//* и т. д.

⁴ AVAXA.RU [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://avaxa.ru/reviews/answear/533858>. – Дата доступа: 28.04.2017.

⁵ Страна Мам [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.stranamam.ru/post/1367644/>. – Дата доступа: 28.04.2017.

⁶ Жемчужины мысли [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inpearls.ru/comments/251598>. – Дата доступа: 28.04.2017.

⁷ Улановка.ру [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ulanovka.ru/topic/24130-special-topic-общение-на-малозначительные-темы-флудилка/page-1502>. – Дата доступа: 28.04.2017.

⁸ Форум-форумок [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://forum.forumok.ru/lofiversion/index.php?t49272.html>. – Дата доступа: 28.04.2017.

⁹ Междусобойчик [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://forum.aztop.com/index.php?s=05a64da94b3113891a1e033b9e15a931&showtopic=37117&st=3000&p=1380629&#entry1380629>. – Дата доступа: 28.04.2017.

¹⁰ Чемпионат России по футболу [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.heroeswm.ru/forum_messages.php?tid=2035466&page=609. – Дата доступа: 28.04.2017.

Большая группа отглагольных субстантивов выражает значение орудийности. В качестве наиболее продуктивного выступает формант *-лк-*: *крутилка*, *дымелка* (о сигарете), *таскалка* (о курсоре), *размешивалка*, *измерялка*, *слушалка* и т. д. Е. А. Земская указывает на своеобразный полисемантизм новообразований с указанным суффиксом: *слушалка* – стетоскоп либо телефонная трубка и т. д. [З: 134]. Коммуниканты в большинстве случаев осознают новизну созданных ими лексических единиц, употребляемых нередко с оттенком иронии и выступающих в качестве синонимов к нормативным коррелятам, как правило, известным говорящим: *Пульт от телевизора в нашей семье называется тыкалкой*¹; *Муж «вантуз» называет «чавкалка»*. *Удивительно то, что в хоз. магазине его поняли. На прозбу показать «чавкалку», (правда обозначающую ещё и жестикулами) сразу дали вантуз*²; *Мы попользовались gps-навигатором, теперь этот прибор называем не иначе как «блудилка»*; *Моя горячо любимая тётюшка называла тёрку для моркови по-корейски «шурдыкалка» <...> Но потом эта «шурдыкалка» прилепилась ко всему...³* и т. д. Окказионализм *блудилка* ещё интересен и тем, что в нём отчетливо проявляются тропеические качества на основе полного противопоставления двух понятийных областей (навигатор – это прибор, который помогает в ориентировании).

Окказиональные агенты отглагольной природы в большинстве случаев характеризуют объекты по выполняемому ими действию (*-тель*, *-льщик*, *-лк-*, *-ун* и др.). Как правило, подобные новообразования используются в шутовском контексте и выражают ироничное отношение говорящего к объекту либо создают юмористическую атмосферу: *Я смотрю/ что ты не читатель/ а листатель//; Он всегда говорит «хорошо»// Он такой соглашатель!*; *Она профессиональный худельщик//; Хватит бросать вещи// Бросун нашёлся//; А мой такой крутяка//* (о ребёнке); *Подсказуха/ не подсказывай мне// и др.*

Дериваты данного типа (часто с формантом *-лк-*) могут использоваться в качестве «обзывалок»: *Пусть выбрасывает выбрасывалка//; Кто здесь цапает? Это ты цапалка?*; А: *Я родила ребёночка//* – Б: *Я тебе сейчас рожу/ рожалка//* (в обращении к ребёнку); а также *праталка*, *терялка*, *бродилка* и др. Нередко агентивные окказионализмы отглагольной природы выступают в качестве ответной реакции на реплику-стимул собеседника, включающую глагол-мотиватор: А: *Мы будем стоять/ чтобы занять очередь//* – Б: *А почему именно ты? Пусть кто-нибудь другой постоит/ а ты подъедешь утром// Или ты один такой стояльщик?*; А: *Я сама поджарю//* – *Тожже/ нашлась мне поджарщица!*; А: *Я владею таким//* – Б: *Тожже мне владелецчик//* и т. д.

Нами зафиксированы случаи, когда в качестве мотивирующей основы выступают фразеологические единицы с глагольными компонентами, что в значительной степени повышает экспрессивность окказиональных агентов. Как правило, в качестве словообразовательного форманта выступает суффикс *-тель*: *Он ещё какой задиратель носа!*; *...я познакомилась на сайте знакомств со своим мужем. между нами было 1000 км.я на*

¹ Моя семья: Выдуманные слова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://forum.moya-semya.ru/index.php?showtopic=26188&st=160>. – Дата доступа: 28.04.2017.

² Моя семья: Выдуманные слова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://forum.moya-semya.ru/index.php?showtopic=26188&st=180>. – Дата доступа: 28.04.2017.

³ Моя семья: Выдуманные слова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://forum.moya-semya.ru/index.php?showtopic=26188&st=220>. – Дата доступа: 28.04.2017.

тот момент подустала от встреч по инету, и когда увидела его сообщение мне, то решила что очередной «морочитель головы»...⁴; а также *закатыватель истерик*, *вешатель лапши*, *тянутель kota за хвост* и т. д.

В целях создания юмористического эффекта также возможно создание окказиональных наименований лиц с определённого профессиональной отнесённостью (однако их количество невелико): *А где раздевальщик?* (о гардеробщике); *Ну/ что/ будем звать подавальщика?* (об официанте); *Чем они занимаются? Только выступать и могут// Выступатели//* (о политиках) и т. д. Как правило, новообразованные дериваты выступают в качестве синонимов по отношению к наименованиям профессий, уже имеющих в нормативном языке и хорошо известных его носителям.

Для разговорной речи характерно также образование окказиональных субстантивов со значением отвлечённого действия (-ни-, -ов-, нулевой суффикс и др.): *От такого сна-ния голова раскалывается//; Меняние колеса у нас заняло целый час!; лучшие попадалово чем от медведя убегалово...⁵; Я очень сильно переживала по этому поводу... А оказалось что это просто излишнее морочилово головы...⁶; Лучшие переед/ чем пустой желудок//; Огромное спасибо за вашу поддержку и дружный хлп//.* Новообразования с формантом -ов- имеют, как правило, сниженную или просторечную окраску, которая продуцируется как словообразовательным формантом, так и мотивирующей основой. Интересно отметить ряд окказионализмов, образованных посредством формантов -лк'- и -к'-, несмотря на то, что данные аффиксы в нормативном языке относятся к непродуктивным словообразовательным единицам: *Желающие могут сегодня приезжать на «доедалки»...⁷; Ты свои смотрелки кончай и иди делать уроки//; Что вы тут грызётесь? Что тут за грызки!; А: Не мешай/ я слушаю// – Б: Опять какие-то слушки!* и т. д. Зафиксированы единичные случаи образования дериватов, не имеющих аналогов в узусе: *Ну/ Соужалова начинной свою мазиду//* (от *мазать* в значении 'промахиваться').

В группе окказиональных субстантивов отадъективной природы выделяются дериваты со значением отвлечённого признака, образованные посредством -от- и -ость / -есть: *Прощай/ жара! Здравствуй/ холоднота!; У меня сегодня какая-то вялоота// Ничего не хочется делать//; Свежота!* (о свежем воздухе); *Боже мой, в такую дальноту да ещё туда и обратно на мотоцикле! Я бы и на КАМАЗе струсил...⁸; Ценник зависит от уровня барыжности сервиса...⁹; Тебя хоть сколечко смущает дырвость твоего но-*

⁴ Женские страсти [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://club.passion.ru/strastnye-znakomstva/kto-kak-poznakomilsya-svoim-lyubimym-muzhchinoy-t96722-120.html>. – Дата доступа: 28.04.2017.

⁵ Поездки выходного дня [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://4x4omsk.ru/portal/forum/viewtopic.php?f=16&t=2411&start=60>. – Дата доступа: 28.04.2017.

⁶ Форум-форумок [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://forum.forumok.ru/lofiversion/index.php?t45860-2550.html>. – Дата доступа: 28.04.2017.

⁷ Цветущая дача [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://flower.wcb.ru/index.php?showtopic=7418&mode=threaded&pid=526523>. – Дата доступа: 28.04.2017.

⁸ За рулём [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://forum.zr.ru/forum/topic/379895-ia-bolshe-ne-boius-liudei/>. – Дата доступа: 28.04.2017.

⁹ Авто & мотто [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://forum.interzet.ru/index.php?showtopic=45391&stf=1200> – Дата доступа: 28.04.2017.

ска?; Британцы и отличаются своей **плюшевостью**// (о котях) и т. д. В качестве аналога может выступать слово, употреблённое в том же контексте, что ведёт к продлению словообразовательного ряда: *а у нас только жаркота и духота* (((даже ветерочка нет...¹; *Я её недолюбиваю не за жадность/ а за её постоянную недовольность*//; *Давай скороговоркой проверим степень твоей трезвости/ вернее/ пьяности*// и др. Данная группа окказионализмов с функциональной точки зрения неоднородна. Основное место в ней занимают экспрессивные дериваты, хотя встречаются и такие, в которых установка на экспрессию не выражена (ср.: **недовольность**).

Также нами зафиксированы случаи образования окказиональных дериватов со значением лица как носителя определённого качества. Производящую базу данного словообразовательного типа составляют качественные имена прилагательные, называющие как внешние, так и внутренние качества (*-ак- / -як-, -ук- / -юк-, -оныш / ёныш, -ник*): *У меня собака-умняк*// *Прям стихами заговорила*//; *Ого какая ты у меня длинюк!* (в обращении к ребёнку) *Можешь не разговаривать/ сердюк*//; *Кто тут такой серёзныш/ что так губки надул?* (в обращении к ребёнку); а также *шумняк, красивёныш, грустёныш, слабёныш, одарённый* и т. д.

Стремление разговорной речи к лаконичности выражается в производстве окказиональных дериватов, являющихся результатом компрессии адъективно-субстантивных словосочетаний: *горячка* (о горящей путёвке), *началка* (о начальной школе), *мутонка* (о мутоновой шубе), *докторка* (о докторской колбасе), *стропилка* (о стропильной системе), *крабка* (о крабовой палочке).

Таким образом, окказиональное словопроизводство в разговорной речи взрослых полностью соответствует признакам и установкам данной речевой сферы (спонтанность, ситуативность, лаконичность, эмоциональность и др.). Окказиональные слова создаются как в номинативных, так и экспрессивно-стилистических целях, в последнем случае выступая в качестве носителей оценочности, эмоциональности и образности. Результаты проведённого исследования в области аффиксального словообразования свидетельствуют о достаточной активности в производстве окказиональных агентивов и зоонимов со значениями дифференциации живых существ по полу (с преобладанием дериватов, указывающих на женский пол), незрелости, склонности к действию, приверженности к чему-либо. Показательно также образование групп субстантивов со значением орудийности, что в целом соответствует преобладающей бытовой тематике сферы разговорной речи. Окказиональные слова нередко развивают дополнительные коннотативные значения и выступают в качестве средств характеристики объектов, выражая положительную либо отрицательную оценку.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Земская, Е. А. Русская разговорная речь: Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис / Е. А. Земская, М. В. Китайгородская, Е. Н. Ширяев. – М.: Наука, 1981. – 276 с.
2. Шаталова, Ю. Н. Словотворчество в повседневной речи: (структурно-семантический и функциональный аспекты): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Ю. Н. Шаталова; Белгород. гос. нац. исслед. ун-т. – Белгород, 2013. – 21 с.

¹ Конференция «Совместная покупка: посиделки» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://m.7ya.ru/thread.aspx?cnf=buytalk&trd=100530>. – Дата доступа: 28.04.2017.

3. Земская, Е. А. Словообразование как деятельность / Е. А. Земская ; Рос. акад. наук, Ин-т рус. яз. – 2-е изд., стереотип. – М. : КомКнига, 2005. – 224 с.

У стацыі разглядаюцца асаблівасці аказіянальнага словаўтварэння ў сферы гутарковага маўлення на матэрыяле назоўнікаў. Тэндэнцыі дэрывацыйных працэсаў суадносяцца з такімі характэрыстыкамі гутарковага маўлення як натуральнасць, спантаннасць, экспрэсіўнасць, эмацыянальнасць, сітуацыйнасць.

Ключавыя словы: аказіяналізм, гутарковае маўленне, дэрывацыя, дэрыват, афіксацыя.

Kovalevich I.O., docent

State pedagogic university, Mozyr, Belarus

PECULIARITIES OF NONCE WORD DERIVATION IN THE SPHERE OF COLLOQUIAL SPEECH

The article is a study of the peculiarities of nonce word derivation in the sphere of colloquial speech on the material of nouns. The tendencies of derivational processes are correlated with such characteristics of colloquial speech as easiness, spontaneity, briefness, expressiveness, emotional colouring, conditionality by a situation.

Key words: a nonce word, colloquial speech, derivation, derivative, affixation.

УДК 006: 001.4 (476)

Любецкая Е.П., канд.філол.наук, доцент

Белорусский государственный университет, Минск

СТАНДАРТИЗАЦИЯ БЕЛОРУССКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В КОНТЕКСТЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ТЕРМИНОСИСТЕМ

В статье раскрывается сущность и задачи международной стандартизации, определяются основные цели и задачи стандартизации специальной лексики, рассматривается участие Республики Беларусь в международных центрах стандартизации, а также исследуются особенности стандартизации белорусской терминологии в XX-XXI веках.

Ключевые слова: термин, терминология, стандарт, стандартизация, унификация, планирование терминологии

В связи с расширением международных контактов в научной, технической и гуманитарной сферах возрастает объём и значение специальной лексики (терминологии и номенклатуры). Неупорядоченность, недостаточная унифицированность национального терминологического фонда, связанная в некотором смысле с отсутствием

© Любецкая Е.П., 2017

информационного обеспечения, сдерживает его включение в международные стандарты. В контексте описанной проблемы представляется важным переход от преимущественно спонтанного пути упорядочения национальной терминологии к количественным критериям оценки реальной употребительности терминов.

Уровень развития белорусской терминологии (ей недостаточная упорядоченность и отсутствие разработанных терминосистем в разных областях знаний) не соответствует современному состоянию белорусской науки и значительно отстает от уровня решения этой проблемы в других странах мира. Незрелость белорусской специальной лексики в конечном итоге отрицательно влияет на научный прогресс вообще, поскольку, как известно, разные национальные языки имеют свою эвристическую значимость.

Систематизированного исследования особенностей стандартизации белорусской терминологии ранее не проводилось, вопросы терминологического планирования в республике до сегодняшнего дня остаются целиком неосвоенными. В связи с этим предполагается, что анализ охватит имеющийся корпус белорусской терминологии разных областей знаний, что позволит адекватно оценить сегодняшние возможности и перспективы национальной терминологии в международном контексте.

Актуальность темы определяется современными тенденциями в лингвистике, общим направлением научных поисков в области терминологии, необходимостью для современной науки изучения проблемы взаимовлияния языков. Несомненную значимость представляет собой не только определение терминологичности и описание конкретных терминосистем, но и определение межязыковых терминологических соответствий и терминологических лагун. Изучение темы обусловлено также необходимостью осмысления особенностей белорусской терминологии с точки зрения перспектив её дальнейшего развития.

Цель работы в характеристике системы белорусской терминологии в контексте международных тенденций усовершенствования национальных терминосистем. В связи с этим для решения определены следующие **задачи**: 1) сущность и задачи международной стандартизации; 2) стандартизация белорусской терминологии в XX-XXI вв.; 3) характеристика белорусской терминологии в контексте международной стандартизации.

“В современных условиях активного международного научного сотрудничества и обмена научной информацией особую актуальность приобретает не только проблема упорядочения научной терминологии в каждом национальном языке, но и международная координация терминологической работы” [1: 153]. При осмыслении понятия стандартизации следует разграничивать понятия стандартизация и стандартизация терминологии. “Главное отличие стандартизации в области промышленных изделий от стандартизации в терминологии – в критериях самой стандартизации, в их строгости и объективности” [2: 95]. “Стандартизация терминологии рассматривается как единое действенное средство для достижения порядка и ясности специального языка, который безостановочно развивается” [3: 44].

Стандартизация научно-технической терминологии предполагает выработку однозначной научно-технической терминологии, что способствует развитию эффективных отношений между представителями определенных профессий. “Стандартизация научно-технической терминологии обеспечивает единство норм, правил, термований, определенных в нормативно-технической документации, и способствует повышению её

качества” [4: 3]. Задачи стандартизации, как правило, сводятся к фиксации терминов и определений современного уровня научных знаний, гармонизации научно-технической терминологии национальной и международной, определения и ликвидации недостатков терминологии. В результате деятельности по унификации и кодификации готовится сборник рекомендованных терминов или государственный стандарт на термины и определения.

Процессу терминологической стандартизации подчиняются языковые и неязыковые знаковые средства, которые выражают специальные понятия в языке науки и техники: термины и аббревиатуры. Результаты терминологической работы оформляются в виде стандарта. Стандарт – нормативный документ по стандартизации, разработанный на основе согласованности большинства заинтересованных сторон и утвержден (принят) ответственным органом, в котором устанавливаются для всеобщего и многократного использования правила, общие принципы и характеристики, касающиеся разных видов деятельности или их результатов, и направленные на достижение оптимальной степени упорядочения в определенной сфере. При этом все стандарты принято разделять на: терминологические стандарты, где стандартизируется терминология; технологические стандарты, где термины определяются только условно, смешанные виды.

Важную роль для организации процесса стандартизации играет международная стандартизация, которая достигается через “приведение национальных стандартов в соответствие с международными стандартами и передовыми научно-техническими нормами по показателям качества изделий, промышленных процессов и научных исследований” [5: 7]. Сегодняшнее международное сотрудничество в области культуры, экономики, промышленности требует расширения работы по гармонизации терминологий и предполагает интернационализацию терминов – соотнесение значений близких по форме разноязычных терминов с определением между ними точных соответствий, а также выбор из числа синонимов терминов с интернациональными формами. Международная деятельность по искоренению разночтений в определениях разных понятий и использование однозначной терминологии повышает уровень научной, нормативно-технической документации, учебной и справочной литературы, способствует подготовке и взаимопониманию между специалистами.

Вопросы международной унификации и стандартизации терминологии входят в сферу деятельности многочисленных международных и региональных организаций, “всего в современном мире более 400 организаций непосредственно или опосредованно принимают участие в этой работе. И хотя разработки большинства из них являются рекомендационными, изучение и укоренение их в национальную практику оказывается не только экономически целесообразным, но и необходимым условием ускорения научно-технического прогресса в этих странах” [6: 8]. ИСО (Международная организация стандартизации) содействует развитию стандартизации в мире для упрощения международного товарооборота и взаимопомощи, а также расширения сотрудничества в сфере интеллектуальной, научной, технической и экономической деятельности. Эта организация разрабатывает международные стандарты, которые используются странами-партнёрами при решении вопросов национальной стандартизации. Стандарты ИСО не являются обязательными, это значит, каждая страна может использовать их полностью, отдельными разделами или вообще не использовать. Республика Беларусь с 1 января 1993 года

является полноправным комитет-членом ИСО. Среди прочего, членство даёт Белстандарту переводить на белорусский язык стандарт ИСО и публиковать переведенный вариант в качестве национального стандарта.

С июля 1994 года Республика Беларусь является членом Международной электротехнической комиссии, созданной в 1906 году в Лондоне. Сферы деятельности МЭК и ИСО строго разграничены: МЭК занимается стандартизацией в области электротехники, электроники, радиосвязи, приборостроительства, ИСО – во всех остальных областях.

В состав Межгосударственного Совета по стандартизации, метрологии и сертификации, созданного в 1992 году для проведения согласованной политики в области стандартизации, метрологии и сертификации между государствами бывшего СССР, среди других представителей Национальных организаций по стандартизации вошла и Беларусь. Этот Совет утверждает план межгосударственной стандартизации, в котором дается задание на разработку межгосударственного стандарта (ГОСТ) той или другой стране-участнице. Разработанные межгосударственные стандарты рассматриваются Советом и приводятся к исполнению в тех государствах, представители которых принимали участие в голосовании за принятие стандарта. “Проблема согласования национальных терминологий включает два направления: унификация разноязычных терминов по содержанию (значению) и по форме. Унификация по форме может быть или относительной (фонетическая близость терминов при графической близости или совпадении их), или абсолютной (фонетически и графически единая форма)” [3: 54].

Актуальность решения проблем стандартизации терминологии вызвана также автоматизацией информационных процессов. Средством фиксации международных решений по упорядочению семантики терминов становятся многоязычные банки данных, которые позволяют сохранить информацию об особенностях терминов, их употреблении, многоязычных эквивалентах и степени упорядочения.

2.1. Стандартизация белорусской терминологии в XX-XXI веках

“Деятельность в области стандартизации на территории Беларуси проводилась с начала XX века. Так, 29 февраля 1924 года была создана Белорусская палата мер и весов”. Во время Великой Отечественной войны метрологическая служба в республике была полностью уничтожена. В 60-е годы XX века в Советском Союзе создана система стандартизации научно-технической терминологии, что стало составной частью государственной системы стандартизации. В связи с распадом СССР в июне 1993 года утверждена Государственная система стандартизации Республики Беларусь (ГСС РБ).

В структуру органов и служб стандартизации Республики Беларусь входят: Комитет по стандартизации, метрологии и сертификации (Белстандарт), Министерство строительства и архитектуры (Минстройархитектуры), территориальные органы Белорусстандарта, подразделения (службы) стандартизации в министерствах Республики Беларусь, которые создаются при необходимости организации и координации работ по стандартизации в соответствующих областях или других сферах деятельности; головные организации по стандартизации для осуществления научно-технического руководства работами по стандартизации, закрепленными за ними групп продукции; республиканские технических комитеты (ТК) по стандартизации (основной их задачей является организация квалифицированной и оперативной разработки, подготовки к утверждению Государственных стандартов Республики Беларусь); службы стандартизации предприятий,

которые обеспечивают исполнение работ по стандартизации и контролю за исполнением требований стандартов на предприятии. Вместе с тем важно отметить, что масштабы деятельности по стандартизации белорусской терминологии не соответствуют требованиям народного хозяйства; количество организаций, которые занимаются стандартизацией научно-технической терминологии, недостаточное.

В научно-технической терминологии объекты стандартизации могут относиться к государственной, областной и республиканской стандартизации. В связи с этим принято отличать: стандарт Республики Беларусь – стандарт, утвержденный Комитетом по стандартизации, метрологии и сертификации при Совете Министров Республики Беларусь (Белстандарт), Государственным комитетом Республики Беларусь по архитектуре и строительству (Госстрой); стандарт предприятия – стандарт, утвержденный предприятием (объединением, фирмой и т.д.) [7: 9]; “межгосударственный стандарт “ГОСТ” – стандарт, принятый Межгосударственным советом по стандартизации, метрологии и сертификации; международный (региональный) стандарт – стандарт, принятый международной (региональной) организацией по стандартизации” [7: 32].

При разработке стандарта следует руководствоваться действующим законодательством Республики Беларусь, межгосударственными стандартами, стандартами Республики Беларусь. Утверждение государственных стандартов РБ (СТБ) осуществляет Белстандарт или Минстройархитектуры. Эти стандарты обязательные для использования предприятиями, учреждениями, организациями, независимо от форм собственности и подчиненности, гражданами, которые занимаются предпринимательской деятельностью, министерствами, органами управления. Государственные стандарты Республики Беларусь периодически проверяются, как правило, один раз в пять лет и, при необходимости, изменяются или отменяются. Белорусская терминология вошла в стандарты, которые определяют термины, определения и обозначения основных понятий в области издательской продукции, информационных технологий, производства продуктов питания из картофеля и технологических процессов их обработки, трикотажных изделий, созданных из разных видов сырья и по разным технологиям, текстильных волокон и нитей, швейных изделий бытового назначения, в сфере терминов, которые имеют отношение к обуви, пожарной безопасности в области пассивной противопожарной обороны, тушения пожаров, общетехнических терминов, их сертификации, разработки и постановки на промышленность, испытаний, контроля качества, трибофатики, науки, техники и промышленности, охраны окружающей среды (термины водопотребления и водоотвод в рыбном хозяйстве), ценных бумаг (производство, оборот и сохранение бумаг и документов с определенной степенью защиты, которые относятся к финансовой деятельности), инновации и инновационной деятельности, информационной технологии (основные понятия, имеющие отношение к микропроцессорным системам).

Актуальным при терминологическом планировании является решение вопросов об упорядочении работ по стандартизации терминологии, разработке программ комплексной стандартизации, унификации национальных и международных стандартов, что предполагает прежде всего приведение терминов к единой форме и системе, что обеспечивает их соответствие универсальным критериям создания терминосистем и имеет важное значение для усовершенствования языка науки. В этих отношениях белорусская

терминология значительно отстает от международного опыта, что обусловлено прежде всего недостаточной унифицированностью национального терминологического фонда.

“Наиболее важными преимуществами стандартизации научно-технической терминологии в сравнении с иными видами ее упорядочения являются следующие: плановый, системный характер работ; единая методология подготовки стандартов; плановое укоренение стандартизированных терминов и определений понятий в науку, технику и промышленность; обеспечение строгого и безукоризненного исполнения стандартов; периодический пересмотр терминологических стандартов” [8: 9].

Для усовершенствования терминологического планирования необходимо, с одной стороны, обеспечение координации терминологической деятельности, с другой стороны, создание комплекса методических материалов, которые предполагают регламентацию процессов разработки терминологических стандартов и контроля за использованием стандартизированной терминологии. Методическая сторона этой деятельности включает следующие моменты: подготовку библиографических показателей работ по терминологии, широкое распространение публикаций по терминологии, обеспечение консультаций организаций с международной информационной сетью по терминологии, укоренение стандартизированной терминологии.

Важным при создании стандартов на термины является ориентация на выработанные и утвержденные общие требования, отраженные в профильной методической литературе. “В методиках сформулированы следующие требования по стандартизации терминов: 1) однозначность; 2) системность; 3) деривационность (термин должен быть удобным для образования новых терминов); 4) краткость; 5) лингвистическая правильность; 6) нежелательность иноязычных заимствований; 7) укорененность” [7: 102].

Основные требования к созданию, оформлению и содержанию стандартов отражены в официальном издании Белстандарта “Государственная система стандартизации Республики Беларусь” (1993). “Текст стандарта должен быть коротким, точным, не допускать разночтений, быть логично последовательным, необходимым и достаточным для применения стандарта в соответствии с его сферой употребления... В стандарте необходимо применять термины, определения и сокращения, которые установлены действующими стандартами” [7: 102].

При разработке терминологических стандартов необходимо учитывать основные принципы, определенные техническим комитетом 37 “Терминология. Принципы и координация” Международной организации по стандартизации (ИСО/ТК – 37). “В связи с привлечением к разработке терминологических стандартов значительного количества организаций, многие из которых не имели достаточного опыта и квалифицированных в этой области специалистов, возникла необходимость в создании методических и справочных материалов, в которых бы определялся прежде всего порядок разработки терминологических стандартов, проведения их научно-технической экспертизы, а также порядок и методика терминологической экспертизы нормативно-технических документов” [7: 9].

В результате осуществления деятельности в соответствующем направлении был подготовлен комплекс так называемых методических материалов по стандартизации научно-технических терминов, куда вошли: “Методика стандартизации научно-технической терминологии” (РД 14-74), “Методика стандартизации сокращений русских слов и словосочетаний”, “Методические материалы по научно-технической экспертизе проектов

стандартов на термины и определения”, “Методические указания по терминологической экспертизе государственных, областных и республиканских стандартов и технических условий” (РДМУ 62-76), “Методические указания по написанию наименований стандартов и технических условий” (РДМУ 97-77).

Принимая во внимание сказанное выше, необходимо отметить, что анализ международного опыта стандартизации терминологии позволяет определить особенности проведения этой деятельности в Беларуси, сформулировать задачи унификации специальной лексики белорусского языка в контексте международных тенденций усовершенствования национальных терминосистем и получить новые знания про подходы и способы упорядочения национальной терминологии. Изучение международного опыта в свою очередь предполагает получение данных, которые исключают интуитивный подход при решении национальных прикладных терминологических задач, значительно повышают уровень лингвистических исследований, целиком соответствуют современным задачам терминологической деятельности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Алпатов В.М. Япония: Язык и общество / Алпатов В.М. – Москва: Наука, 1988. – 264 с.
2. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах: Учеб. пособие для филол. спец. вузов / Б.Н. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. – Москва : Высшая школа, 1987. – 104 с.
3. Стандартизация терминологии в СССР и за рубежом / Всесоюз. Науч.-исслед. ин-т тех. Информации, классификации и кодирования «ВНИИКИ». – Москва: Издательство Стандартов, 1966. – 66 с.
4. Розанов, С.В. Стандартизация терминологии / С.В. Розанов. – М.: ВНИИЦ Госпрофобра СССР, 1984. – 107 с.
5. Стандартизация и технический прогресс. – М.: Изд-во стандартов, 1975. – 14 с.
6. Кравцов А.И., Кравцова Л.Н. Теоретические основы стандартизации: Лекция / Кравцов А.И., Кравцова Л.Н. – Горки: Белорусская государственная сельскохозяйственная академия, 2000. – 12 с.
7. Дзяржаўная сістэма стандартызацыі Рэспублікі Беларусь : СТБ 1.0-93, СТБ 1.2-93, СТБ 1.3-93, СТБ 1.4-93, СТБ 1.5-93. – Мінск : Белстандарт, 1993. - 320 с.
8. Коломийцев Ю.И. Стандартизация терминологии в лесной и деревообрабатывающей промышленности / Коломийцев Ю.И. – Л.: ЛДНТП, 1979. – 24 с.

Любецька К.П., канд.філол.наук, доцент
Білоруський державний університет, Мінськ

СТАНДАРТИЗАЦІЯ БІЛОРУСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ ТЕНДЕНЦІЙ УДОСКОНАЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ТЕРМІНОСИСТЕМ

У статті розкривається суть і завдання міжнародної стандартизації, визначаються основні цілі і завдання стандартизації спеціальної лексики, розглядається участь

Республіки Білорусь в міжнародних центрах стандартизації, а також досліджуються особливості стандартизації білоруської термінології в XX- XXI віках.

Ключові слова: *термін, термінологія, стандарт, стандартизація, уніфікація, планування термінології.*

Liubetskaya K.P., Ph.D (Linguistics)
Belarusian state university, Minsk

STANDARDIZATION OF BELARUSSIAN TERMINOLOGY IN CONTEXT OF INTERNATIONAL TENDENCIES OF IMPROVEMENT OF NATIONAL SYSTEMS OF TERMINOLOGY

Essence and tasks of international standardization open up in the article, primary purposes and tasks of standardization of the special vocabulary are determined, participating of Republic of Belarus is examined in the international centers of standardization, and also the features of standardization of Belarussian terminology are investigated in XX-XXI.

Key words: *term, terminology, standard, standardization, unitization, planning of terminology.*

ПРИНЦИПЫ ПОСТРОЕНИЯ ИНТЕГРИРОВАННЫХ УРОКОВ РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

В статье анализируются принципы построения интегрированных уроков русского и английского языков. Предлагается пример организации интегрированного урока для учащихся начальной школы.

Ключевые слова: *интегрированный урок, компетенция, текст, коммуникативно-целевые установки.*

Введение. Методика обучения русскому и английскому языкам на интегрированных уроках направлена на оптимизацию лингвистического образования – формирование ключевых компетенций (языковая, речевая, лингвистическая и коммуникативная). Доминирует коммуникативная компетенция, которая предопределяет приоритетную позицию коммуникативного метода (наряду с остальными методами).

Краткий обзор публикаций по теме. В основу разработки методики интегрированных уроков русского и английского языков легли основные теоретические положения о понятиях *компетенция* и *компетентность* (Е. Быстрова, Е. Пассов, А. Щукин, Делл Хаймс и др.); ключевые тезисы теории деятельности (Л. Выготский, А. Н. Леонтьев и др.), теории речевой деятельности (А. А. Леонтьев, И. Зимняя и др.), изучение роли речевой среды и способов формирования коммуникативных навыков на уроках родного/неродного языков в работах ученых-лингводидактов (Е. Голобородько, А. Дейкина, Н. Жинкин, Т. Ладыженская, Г. Михайловская, Н. Ипполитова, М. Пентилюк и др.)

Цель статьи – презентовать пример интегрированного урока русского и английского языка для учащихся 3-го класса, разработанного в ходе экспериментального обучения русскому (родному) и иностранному языкам учащихся начальных классов.

Материалы и методы. В качестве материала для интегрированных уроков использовались связные тексты русской и английской детской литературы идентичной тематики. На этапе экспериментального обучения использовались различные методы, способствующие развитию коммуникации, расширению сведений об окружающей действительности, методы контроля и самоконтроля. Среди познавательных применялись объяснительно-иллюстративный метод, направленный на получение знаний в готовом виде, и частично-поисковый метод, который позволяет учащимся самостоятельно анализировать языковой и речевой материал. Методы контроля и самоконтроля ориентированы на проверку у школьников уровня сформированности языковой, речевой и коммуникативной компетенций – ключевые компетенции лингвистического образования: а) анализировать и оценивать собственные и чужие действия с языковым и речевым материалом с двух точек зрения: все ли выполнил (пооперационный контроль), верно ли выполнил (контроль по результату); б) самостоятельно находить допущенные ошибки, неточности, намечать способы устранения обнаруженных пробелов.

Изложение основного материала. Основной единицей обучения на интегрированных уроках является литературный текст, выполняющий коммуникативную и дидактическую функции. М. Пентилюк пишет, что «текст является средством воспроизведения связной речи» [6:101]. Коммуникативная компетенция может успешно формироваться, утверждает Л. Демченко, «лишь на уровне текста, в котором раскрываются социальные ситуации общения. С его помощью ... учащиеся осваивают общечеловеческие и национальные ценности, духовную культуру своего и другого народов, овладевают нравственными и эстетическими нормами, выработанными социумом» [4:132]. Л. Демченко, говоря о важности систематической работы с текстом, считает, что «она развивает у школьника коммуникативно-творческий потенциал, чувство языка, интуитивное ощущение языковой системы, способность совершенствовать свои коммуникативные способности [там же]. Критериями отбора текстов явились языковые, внеязыковые, а также психологические и методические факторы, рекомендации Государственного образовательного стандарта и действующих программ по русскому языку для 1 – 4 классов и иностранному языку для 2 – 4 классов.

Тексты подбирались с учетом следующих критериев:

- учебные тексты представлены литературными произведениями, представляющими собой лучшие образцы организации речи;
- содержание должно быть доступно и интересно учащимся 3-их классов;
- тексты должны способствовать формированию коммуникативной и речевой компетенций учащихся, стимулирует их активность;
- в текстах должны быть заложены нравственные ценности, которые формируют личность школьника, его внутренний мир;
- тексты должны носить познавательный характер; каждый текст должен содержать новую для ученика информацию;
- текстовый материал должен быть насыщен изучаемыми грамматическими категориями, что способствует формированию языковой компетенции и грамотному использованию языковых средств в неподготовленной речи.

К тексту речевой темы обязательно должны предлагаться коммуникативно-целевые установки, которые несут на себе ключевую семантическую нагрузку, т.е. определение смыслового остова. В этом случае учащиеся, сознательно воспринимая текст, выделяют его тему и основную мысль (идею). Процесс аудирования или чтения приобретает осмысленный характер: поиск семантического центра [4:132 – 133].

Дидактический материал как единство речевого и языкового аспектов служит основой для решения одной из основных задач экспериментального обучения – формирование ключевых компетенций. Коммуникативная и речевая компетенции учащихся проявляются в знании, умении, способности третьеклассников выделять главное и второстепенное в тексте, делать выводы из прочитанного, услышанного; обобщать сведения; ставить коммуникативно-целевые задачи; понимать цель высказывания; планировать речевое действие; письменно и устно раскрывать мысль; контролировать речевое высказывание в соответствии с замыслом автора.

Центральной функцией текстового и языкового учебного материала на интегрированных уроках было развитие сознательных коммуникативно-речевых умений, обращенных на понимание предложенного текста и на его базе создание собственного

высказывания, т.е. формирование у учащихся способности общения как на русском, так и на английском языках.

Текстовые задания были нацелены на активизацию мыслительной деятельности, развитие воображения, образного мышления. В экспериментальной методике применялось ознакомительное и изучающее чтение, направленное на понимание главного, наиболее существенного в тексте, полного и точного понимания второстепенных фактов, содержащихся в тексте.

На интегрированном уроке русского и английского языков работа с текстом строилась по следующему плану:

Таблица 1

Структура интегрированного урока русского и английского языков по формированию ключевых компетенций

№№	Этап урока	Функции	Содержание	Деятельность учащихся
11	организационный	введение учащихся в тему урока	объявление цели и задач урока	эмоциональный настрой на восприятие информации
22	предтекстовая работа	снятие лексико-грамматической нагрузки для полноценного восприятия текста	виды лексических и речевых заданий	работа по выявлению значения слова, подбор синонимов, антонимов и пр.
23	притекстовая работа	осмысление коммуникативно-целевой установки к тексту	чтение текста и его восприятие	отработка правильного произношения, интонирование текста; подготовка ответа на притекстовый вопрос
44	послетекстовая работа	развитие коммуникативной, речевой и языковой компетенций учащихся	определение темы и основной мысли текста; озаглавливание; нахождение главного предложения; решение вопросо-ответных ситуаций;	выполнение заданий коммуникативного, речевого и языкового характера.
55	работа с английским текстом	формирование орфоэпических навыков; интонирование предложений и текстов	предъявление информации по заданной тематике на английском языке	чтение и перевод текста

66	сравнительно-сопоставительный этап	процесс становления лингвистической компетенции	формирование лингвистических навыков сравнение текстов или отдельных словоформ на русском и английском языках	выявление общего и различного в языках разных типов; выполнение упражнений коммуни-ого, речевого и языкового типов
77	заключительный этап	подведение итогов	оценивание ответов; объяснение дом. задания по составлению творческих работ	осмысление содержания урока; выявление нового для них материала;

Предлагаем вариант интегрированного урока русского и английского языков 3-ем классе общеобразовательных школ г. Рыбница.

Тема урока: *Молочные реки, шоколадные берега.*

Задачи:

- развивать ключевые компетенции на уроке русского и английского языков;
- расширить представление учащихся об окружающем мире: ознакомить с производством шоколада как любимого лакомства детей;
- создавать положительную мотивацию, эмоциональный настрой на уроке;
- воспитывать культуру речи, корректно защищать свою точку зрения и включаться в дискуссию.

Речевая разминка. Прочитайте выразительно стихотворение. Как вы относитесь к шоколаду?

Как люблю я шоколад!
 Съел вчера с утра подряд
 Белый, пористый, хрустящий,
 И с малиной настоящей.
 С молоком, с орехом, с вишней,
 И с изюмом – ведь не лишней!
 Целых восемь плиток съел.
 А потом живот болел!
 И теперь уже неделю
 Щи я ем и рис с тефтелей...

Т. Лаврова

Как вы думаете?

Из чего делают шоколад? Может, плитки шоколада растут на плантациях или на деревьях? Может, их приносят добрые гномы?

Словарно-лексическая работа. 1. Объясните значения слов с помощью толкового словаря: *цивилизация, индеец, плантация, валюта.*

2. Подберите синонимы к следующим словам: *обнаружить, волшебство, территория.*

3. Являются ли синонимами слова *семья, зерно, плод*? Составьте с ними предложения.

4. Подберите однокоренные слова к слову *вкус*.

Упражнение 1. Прочитайте и озаглавьте текст. Кто, где и когда впервые стал вырашивать деревья какао?

Напиток из плодов дерева какао появился около 3000 лет назад. Предполагается, что первыми придумали его индейцы ольмеки, цивилизация которых существовала на территории Центральной Америки. На смену цивилизации ольмеков пришла цивилизация индейцев майя. Заселив полуостров Юкатан в Центральной Америке, индейцы майя обнаружили здесь деревья какао и, как и ольмеки, разбили плантации этого растения и стали готовить напиток из его семян. Горький напиток «чоколатль» (что в переводе означало «горькая вода»), которым так дорожили майя, очень мало напоминал известный сегодня нам шоколад. И тем не менее, индейцы его просто обожали.

Ацтеки, захватившие Мексику в XIV веке, также считали шоколад волшебством. Ацтеки продолжали приготовление какао, добавляя сахар, ваниль, корицу и мёд. Какао-бобы использовались также в качестве особой валюты. За десять шоколадных зерен можно было купить кролика, а за сто – крепкого раба.

Первыми европейцами, открывшими силу какао-бобов, были Христофор Колумб и Эрнан Кортес. Сначала горький напиток из зерен какао-дерева не пришелся по вкусу европейцам, но позже они по достоинству оценили его аромат и вкусовые качества. С этого момента шоколад начал свое триумфальное шествие по Европе.

- Составьте 4-5 вопросов по содержанию текста. Подготовьте ответы на них.

Упражнение 2. Прочитайте начало рассказа. Измените его так, чтоб он вызывал приятные эмоции, а для этого замените выделенные слова антонимами. Продолжите текст (3-4 предложения).

Ты хочешь увидеть волшебство шоколада, которое может принести настоящую *печаль* и *уныние*? Просто предложи своему другу *горький* шоколад. Шоколад *вреден* для здоровья.

Знаете ли вы?...

В XX-XXI вв. люди строят музеи шоколада! Это самые «вкусные» музеи в мире. Их несколько десятков, каждый по-своему уникален, в каждом есть что-то особенное. Ближайший к нам музей находится в Одессе.

Упражнение 3. Прочитайте и переведите стихотворение. Соблюдайте интонацию. Выучите наизусть.

I like ice-cream.
She likes sweets.
I like cookies.
He likes cheese.
I like coffee.
She likes tea.
I love you.
Do you love me?

Упражнение 4. Дополните предложения недостающими словами.

Для справок. Cheese, cookies, milk, apples, lemons.

There is some fresh _____ in the glass. There aren't any _____ on the plate, but there are some _____ there. There are no green _____ on the table, but there are some tasty red _____ there.

Упражнение 5. Прочитайте текст. Обратите внимание на произношение слов Russian ['rʌʃn], English ['ɪŋɡlɪʃ].

Tea

Russian people like tea. English people like tea, too. They drink a lot of tea. They have tea for breakfast. They have tea for lunch, dinner and supper. Some English families have two or three cups of tea at tea-time.

English people drink tea from cups, not from glasses. English people like to have tea with milk, not with lemon. They call tea with lemon «Russian tea».

- Do you like tea?
- Do you like it with milk or with lemon?
- Do you like ««Russia tea» or «English tea»?

Это интересно!

Первый чайный напиток возник больше 5 тысяч лет назад. Китайский император прогуливался и вдруг в чашку горячей воды упал листик (как оказалось, чайный). Полученный напиток очень понравился императору. Он приказал собрать и сохранить эти листья, издал указ о применении его по всей стране.

Упражнение 6. Прочитайте предложения, переведите их на русский язык. Обратите внимание на перевод слова *some*. Нарисуйте картину по какому-либо предложению. Как вы назовете вашу картину?

Для справки. Для обозначения некоторого количества в утвердительных предложениях используется неопределенное местоимение *some*. Обычно на русский язык *some* не переводится отдельным словом.

There is *some* food in the fridge. There is *some* cheese on the shelf. There are *some* sausages to the right of the cheese. There are two apples on the shelf. There is a red tomato to the left of the apples. There is *some* milk behind the tomato.

Упражнение 7. Заполните пропуски в диалоге и переведите его на русский язык.

Helen: What's for breakfast, Mum?

Mother:

Helen: Oh, I'd have ... with a great pleasure.

Mother: And your father doesn't like it.

Helen: I think it's very ...

Mother: What do you want then? Helen: I'd like

Упражнение 8. К каждому ряду слов подберите имя прилагательное, которое сочетается со всеми словами в одном ряду.

1. Воздух, чашка, отопление, шоколад.
2. Настроение, праздник, ребенок, хоровод.
3. Капель, голос, колокол, монета.
4. Клоун, обезьянка, веснушка, зверек.

Упражнение 9. Представьте себе, что вы кондитер. Какие блюда вы могли бы приготовить из шоколада? Составьте рецепт нового блюда.

Упражнение 10. Домашнее задание. Напишите рассказ «Похвальное слово шоколаду».

Начните так:

О Шоколад! Я люблю тебя с раннего детства. ...

Выводы. Проведенная в комплексе работа по русскому и английскому языкам в начальных классах школ г. Рыбница (Приднестровье) дает возможность закрепить полученные знания по родному языку, а также расширить речевые умения учащихся на иностранном языке. Интегрированные уроки более компактны по форме и объемны по содержанию. Они позволяют в комплексе развивать не только ключевые компетенции, но и способствуют развитию логики мышления, умению сравнивать, сопоставлять факты из разнотипных языков. Так у учащихся формируется довольно четкое представление о системе языка и взаимосвязях языков разных типов. На этом основан процесс прогнозирования языковых средств для разных коммуникативных целей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Быстрова Е. А. Цели обучения русскому языку, или какую компетенцию мы формируем на уроках / Е. А. Быстрова // Русская словесность. 2003. – № 1. – С. 35–40.
2. Голобородько Е. П. Стратегическое направление методики преподавания русского языка / Е. П. Голобородько // Педагогичний альманах. 2011. – Вип. 12, ч. 2. – С. 6–10.
3. Дейкина А. Д., Новожилова Ф. А. Использование текста на уроках русского языка для развития языковой и коммуникативно-речевой компетенции. Обучение речевым жанрам малой формы: пособ. для учителя / А. Д. Дейкина, Ф. А. Новожилова. – Черноголовка, 1995. – 179 с.
4. Демченко Л. И. Коммуникативно-ценностные установки как средство восприятия текста. Актуальные проблемы преподавания русского языка и литературы в начальной школе: материалы респуб. науч-практ. семинара с междунар. участием / Л. И. Демченко. – Тирасполь, 2015. – С.131–135.
5. Михайловская Г. А. Лингводидактические основы формирования речевых умений в процессе обучения русскому языку: монография / Г. А. Михайловская. – Издательский центр ОАО УКРНИИПСК, 1999. – 208 с.
6. Пентилюк М. І., Маруніч І. І., Гайдаєнко І. В. Ділове спілкування та культура мовлення: навчал. посіб / М. І. Пентилюк, І. І. Маруніч, І. В. Гайдаєнко – Київ: Центр учбової літератури, 2011. – 224 с.

Чеховська О. Л., дисертант

Придністровський державний університет ім. Т. Г.Шевченка, Тирасполь

ПРИНЦИПИ ІНТЕГРОВАНІХ УРОКІВ РОСІЙСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У статті аналізуються принципи побудови інтегрованих уроків російської та англійської мов. Пропонується приклад організації інтегрованого уроку для учнів початкової школи.

Ключові слова: інтегрований урок, компетенція, текст, комунікативно-цільові настанови.

Checkovskaya O.L.,

Taras Shevchenko state university of Pridnestrovie, Tiraspol

THE PRINCIPLES OF INTEGRATED LESSONS OF THE RUSSIAN AND THE ENGLISH LANGUAGES IN PRIMARY SCHOOL

The article highlights the principles of integrated lessons of the Russian and the English languages. The author gives as an example of an integrated lesson organizing for primary school pupils. The importance of communicative-purpose prescriptions to the text as the main unit of studying at the integrated lessons is pointed out.

Key words: *integrated lesson, competence, text, communicative-purpose prescriptions.*

УДК 811.161.3

Терещенко С.І., аспірант

Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України, Київ

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В КАЗКАХ ВОЛОДИМИРА КОРОТКЕВИЧА: СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ВІДОБРАЖЕННЯ В СУЧАСНІЙ БІЛОРУСЬКІЙ ФРАЗЕОГРАФІЇ

У статті розглянуто найчастотніші фразеологічні одиниці в казках класика білоруської літератури другої половини ХХ ст. Володимира Короткевича крізь призму їхньої семантико-стилістичної характеристики. Виявлено, що в найповніших фразеографічних кодексах сучасної білоруської літературної мови не описана певна кількість фразеологізмів, що засвідчені у творчості цього письменника. Існують усі підстави для введення низки проаналізованих зворотів до фраземної норми сучасної білоруської літературної мови.

Ключові слова: *фразеологічна одиниця, фразеологія білоруської мови, сучасна білоруська літературна мова, Володимир Короткевич, фразеографічний кодекс.*

Володимир Короткевич (1930–1984), класик білоруської літератури, широко відомий своїми творами в найрізноманітніших жанрах. Важко знайти яскравішу постать у білоруській літературі другої половини ХХ ст. Поет, автор численних повістей, оповідань, романів, В. Короткевич також писав казки. Деякі з них екранізовано за допомогою засобів анімації. Наприклад мультфільм “Кому чорт діток колише” (біл. “Каму чорт дзетак калыша”) (1992) створено на основі казки В. Короткевича “Чортаў скарб”. Мультфільм “Дід” (біл. “Дзед”) (2009), як зазначено в титрах, засновано на мотивах народних казок, однак, сюжет має спільні риси з казкою В. Короткевича “Немічний батько” (“Нямоглы бацька”). Письменник справді використовував сюжети народних казок, що робило його власну казкову прозу наближеною до білоруської фольклорної традиції.

Особливу увагу В. Короткевич приділяв питанню національної свідомості. Це можна продемонструвати й на прикладі його казок, що були спрямовані на виховання почуття

© Терещенко С.І., 2017

людяності та любові до батьківщини. У “Казці про Петра-розбійника” (біл. “Казка пра Пятра-разбойніка”) підкреслено думку, що колишній жадливий розбійник та вбивця здобув прощення навіть не за свої пізніші добрі справи, якими намагався спокутувати провину, а лише за знищення того, хто знущався з пам’яті матері та зі своєї рідної землі. В. Короткевич оформлює казки в стилі легенд, тяжіє до оповідної манери, яка нагадує його історичну прозу.

Проте, незважаючи на широку популярність, творчість В. Короткевича досі досліджували переважно літературознавці. Мову його творів лінгвісти починають вивчати тільки наприкінці ХХ ст. У своїй кандидатській дисертації “Застаріла лексика в історичних творах Володимира Короткевича” (1993) білоруська дослідниця Г. Ф. Андарало слушно наголошувала, що творчість автора практично не досліджена в лінгвістичному аспекті [1: 10]. Подане вище твердження досі не втратило своєї актуальності й щодо багатьох груп виражальних засобів ідіолекту письменника. Згадана наукова праця стала першим дослідженням мови цього класика білоруської літератури. Певна річ, специфіка функціонування застарілої лексики у творах В. Короткевича не входить до завдань нашого дослідження. Здобутки попередніх дослідників засновані на восьмитомному радянському виданні творів В. Короткевича [4], що не цілком відображало його творчість, не подавало канону всіх творів письменника. У наш час з’являються можливості для ґрунтовного дослідження специфіки ідіолекту В. Короткевича [5: 1–3], оскільки триває випуск нового академічного видання творів автора, підготовленого відповідно до сучасних високих вимог текстології. Ці перераховані обставини й зумовлюють актуальність вивчення фразеології ідіолекту письменника.

Маємо намір дослідити семантико-стилістичні особливості вживання фразеологізмів у казках В. Короткевича. З цього погляду доробок письменника ще не вивчали. У своєму дисертаційному дослідженні “Фразеологізми в художній прозі В. Короткевича та особливості їхнього перекладу російською мовою” (2001) В. Т. Іватович зосередила увагу на перекладознавчому аспекті – вивченні проблем відтворення білоруських фразеологізмів у російських перекладах прозових творів письменника [2]. Перекладознавчий аспект вивчення фразеологічних одиниць (далі – ФО) В. Короткевича поки що взагалі розглядатимемо побіжно. У вітчизняному мовознавстві немає розвідок, присвячених вивченню особливостей мови В. Короткевича.

Матеріалом для дослідження стали фразеологічні одиниці, дібрані з казкової прози В. Короткевича, що подані в третьому томі нового 25-томного видання творів автора. Використання неперекрибованих текстів, без купюр радянського часу, дає змогу на якісно новому рівні виконати поставлені завдання. До опису були залучені ФО в широкому контекстному оточенні. Методом суцільної вибірки дібрано фразеологізми, що функціонують у Короткевичевих казках. У розглянутих текстах засвідчено близько двохсот двадцяти фразеологізмів. Увагу зупинимо на найчастотніших зі згаданих одиниць.

Серед проаналізованого матеріалу найчастіше вживаними виявилися ФО з компонентами *вока, вочы*. У залученому до аналізу матеріалі засвідчено фразеологізм **смяяцца ў вочы** ‘висловлювати зневагу ворогові, не приховувати свого глузування з кого-небудь у його присутності’ (семантику встановлено за контекстом і з урахуванням специфіки значення аналогічної української ФО *сміятися в очі* [СФУМ: 671]): *За Ясеньку ўзяліся, падралі на ім вопратку, катавалі цела белае, а Ясень смяеца ім у вочы* [Караткевіч: 577,

Вужыная каралева]. У приступних білоруських фразеографічних джерелах дефініції цієї одиниці виявити не вдалося.

У текстах В. Короткевича часто трапляється ФО **глядзець у вочы** ‘не відчувати докорів сумління перед ким-небудь, не соромитися чого-небудь’ [СФБМ I: 309]: *Валэндаеца па зямлі пракляты Пётр-разбойнік. Твар у яго чарнейшы за зямлю, не можа ён вачыма людзям у вочы глядзець* [Караткевіч: 582, Казка пра Пятра-разбойніка]. Автор уживає фразеологізм без змін компонентного складу, відповідно до узуальної норми. Стилiстично-обмежувальна ремарка у “Словнику фразеологізмів білоруської мови” (далі – СФБМ) для цієї ФО не подана. З цього контексту важко зробити незаперечні висновки щодо стилістичної характеристики одиниці. Проте кваліфікація одиниць **смяяцца ў вочы, глядзець у вочы** як розмовних, можливо, не викличе істотних заперечень.

Фразеологізм **не магчы ў вочы бачыць** не зафіксовано в найбільших фразеографічних кодексах сучасної білоруської літературної мови. Семантику можна встановити за контекстом та з урахуванням білоруської ФО *бачыць не магу (не мюжа)* ‘ненавидіти, не терпіти кого-небудь’ [ТСБМ I: 354]: *А рэзы гэтай і цяпер да самай смерці ў вочы бачыць не магу* [Караткевіч: 597, Чортаў скарб]. Однак згаданий кодифікований фразеологізм не має компонента *вочы*, що наявний у вказаній реестровій одиниці. Цей складник міститься у складі іншої ідіоми *не бачыць у вочы каго* ‘зовсім не бачити’ [ТСБМ I: 354]. Автор ніби поєднує два фразеологізми й створює таким чином власну одиницю. Це припущення ґрунтується на найповніших словниках сучасної білоруської літературної мови. Аналіз білоруської діалектної фраземіки як джерела ідіостилю письменника – завдання подальших етапів дослідження, при цьому досить ускладнене двома чинниками: станом білоруської діалектної фразеографії взагалі та її приступністю в Україні. Поки що проблема діалектних джерел Короткевicheвої мови задовільно не розроблена ні на теоретичному, ні на практичному рівнях.

ФО **вочы зліпаюцца** ‘кому-небудь дуже хочеться спати’ [СФБМ I: 215] ужита в проаналізованих текстах двічі: **Вочы ў птушак зліпаюцца. Пазяхаюць птушкі** [Караткевіч: 600, Верабей, сава і птушыны суд]; *А совы ўдзень нічога не бачаць, спяць. Пачала сава дзюбай кляваць. Пачалі ў яе вочы зліпацца, нібы хто іх мёдам намазаў* [Караткевіч: 601, Верабей, сава і птушыны суд]. У СФБМі цей фразеологізм подано зі стилістично-обмежувальною ремаркою *разм. (размоўнае – укр. розмовне, далі – разм.)*. Компонентних змін у розгляданій ФО порівняно зі словниковою одиницею не виявлено.

У текстах В. Короткевича виявлено ідіому **глядзець на (ва) ўсе вочы** ‘уважно, пильно дивитися’ [ТСБМ II: 62]: *Села сава перад дуплом. Вартуе. Не спіць. Глядзіць на ўсе вочы* [Караткевіч: 601, Верабей, сава і птушыны суд]; *Маці Маладой Пастэсы, калі прыходзіла цяпер да яе на кватэру, была тройчы пільнай: глядзела за Панам Галаванам ва ўсе вочы* [Караткевіч: 649, Пра Пана Галавана]. Ця ФО не подана у СФБМі, однак зафіксована в “Тлумачному словнику білоруської мови” (далі – ТСБМ). Фразеологізм має розмовний відтінок, що не позначено відповідним ремаркуванням.

Варта уваги ідіома **бессаромныя вочы** ‘про особу, що вирізняється негідною поведінкою й не має докорів сумління’ (семантику встановлено за контекстом): *Глянулі ў дупло, а вераб’ём там даўно і не пахне. – Ах ён, нахаба! Ах ён, бусурман, бессаромныя вочы!* [Караткевіч: 601, Верабей, сава і птушыны суд]. Фразеологізм не зафіксований у білоруській фразеографії та найбільшому лексикографічному кодексі білоруської мови.

Особливу цікавість викликає ідіома **закаціць вочы** ‘висловлювати задоволення, полегшення’ (семантику встановлено за контекстом): – *Дзякуй табе, хлопча, – аж вочы закаціў Лясун. – Божа, палёгка якая* [Караткевіч: 608, Бліны на дрэве, грушы на вярбе]. У СФБМі цієї ФО не зафіксовано. У ТСБМі подано словосполучення *закаціць вочы* в значенні ‘звести зіниці під верхні повіки’ [ТСБМ II: 323]. Отже, В. Короткевич фразеологізує цей вислів, надає йому нового сенсу. Звісно, така фразеологізація могла відбутися в білоруському узусі й раніше, проте у фразеографії цей процес не простежений.

У білоруському фразеографічному кодексі засвідчено одиницю **не верыць вачам** ‘дуже дивуватися, побачивши що-небудь неочікуване’ [СФБМ I: 188]: *Тая зірнула – і вачам не паверыла: растуць каменьчыкі. Вунь ужо камянямi сталі. Памерам з два кулакі. – Збяры частку, накладзі ў кацёл, – сказаў незнаёмы. – Пастаў варыць дзецям. У Ізната вочы на лоб палезлі* [Караткевіч: 625, Кацёл з каменьчыкамі]. У СФБМі цей фразеологізм подано зі стилістично-обмежувальною ремаркою *розм.* ФО **вочы на лоб лезуць** зафіксована з двома значеннями: ‘1. Хто-небудь відчуває нестерпний біль, має неприємні відчуття. 2. Хто-небудь відчуває велике здивування, переполох, страх’ [СФБМ: 215]. У згаданому словникові цей фразеологізм подано зі стилістично-обмежувальною ремаркою *праст.* (*прастамоўнае* – укр. *просторічне*, далі – *прост.*). Український еквівалент **очі на лоб лізуть** зафіксований з дефініцією, що відповідає другому значенню, поданому у СФБМі: ‘хтось виявляє велике здивування, дуже вражений чимось’ [СФУМ: 473]. У казковій прозі В. Короткевича виявлено розгляданий фразеологізм тільки з цим значенням.

Письменник використовує у своїх текстах ФО **сэрца рвецца на кавалкі** ‘хто-небудь відчуває глибокий смуток, шкодує, тяжко переживає що-небудь’ [СФБМ I: 402]: *Плывучь стараноу абшары балот, а сэрца на кавалкі рвецца* [Караткевіч: 578, Вужыная каралева]. У СФБМі згаданий фразеологізм подано зі стилістично-обмежувальною ремаркою *розм.* У “Словнику фразеологізмів української мови” (далі – СФУМ) зафіксовано український відповідник **серце рвється (розривається, надривається) [на шматкі]** ‘хто-небудь дуже переживає, страждає, сумує’ [СФУМ: 641]. Автор використовує у своєму тексті варіант кодифікованої білоруської ФО з компонентом *сэрца* замість одиниці *душа*. Очевидних змін значення чи стилістичного забарвлення Короткевичевої ідіоми порівняно з основним варіантом, що засвідчений у СФБМі, не виявлено.

У сучасній білоруській літературній мові функціонує ФО **разануць <нажом> па сэрцы** ‘здавати кому-небудь душевного болю’ [СФБМ II: 296]. У СФБМі цей фразеологізм подано зі стилістично-обмежувальною ремаркою *розм.* Автор використовує незафіксований у найбільшому білоруському фразеографічному кодексі варіант ідіоми, що замість компонента *разануць* містить дієслово *красануць*. У цьому контексті компонент *нож* отримує додаткову характеристику за допомогою нарощеного складника *востры*. Як бачимо, автор навмисне підсилює оригінальний фразеологізм, щоб збільшити рівень трагічності моменту в казці: *Усё яна зразумела, пабегла да крывой вольхі на беразе і бачыць: каламутная цячэ вада ля берага, брудная ад крыві вада цячэ і ледзь бачны праз яе ляжачы на дне мёртвы вуж. І красануў яе нажом вострым па сэрцы боль* [Караткевіч: 578, Вужыная каралева].

Не зафіксована у найбільшому фразеографічному та лексикографічному кодексах одиниця **як сэрца цягне** ‘хто-небудь дуже прагне бути з кимось’ (семантику фразеологізму встановлено за контекстом): – *Го-го-го-го! – зарагатаў сівы. – Значыцца, нацягнулі*

вы найяснейшаму носа. I акрузе таксама. Ну, добра! Ну, гэта я люблю! То ж бо мяне сэрца як цягнула сюды [Караткевіч: 618, Скрыпка дрыгвы й верасовых пустэчаў]. Також ілюстрацыя мае іншы фразеологізм **нацягнуць нос (-а)** ‘випередивши кого-небудь, зробивши што-небудь раніше, ніж іншы, тим самим присоромити, зганьбити’ [СФБМ II: 92]. У СФБМі цей фразеологізм подано зі стилістично-обмежувальнаю ремаркою *прост*. У Короткевічевых текстах згадана ФО вживана зі значенням, зафіксованим у СФБМі.

У казках В. Короткевича наявні фразеологізми з компонентом *чорт*. Цікавим є фразеологізм **дзякаваць чорту** ‘відчувати полегшення у зв’язку з чим-небудь’ (семантику встановлено за контекстом і з урахуванням специфіки значення подібної білоруської ФО *дзякаваць богу* [СФБМ I: 380] та українського фразеологізму *дякувати богові* [СФУМ: 232]): *Дай яму напрач сальнік выпушчу, бо, дзякаваць чорту, нож заўсёды пры мне* [Караткевіч: 583, Казка пра Пятра-разбойніка]. Письменник створює своєрідний окаянізм, що асоціюється із зафіксованою у СФБМі одиницею **дзякаваць богу** ‘великий, доволі значний’ [СФБМ I: 380], що вживана стосовно особи чи предмета. У цьому словникові друге семантичне значення звороту – ‘вияв радості, задоволення, полегшення, спокою з якоїсь причини’. Подане тлумачення подібне до значення українського аналога цієї ФО *дякувати богові* ‘уживається для вираження заспокоєння, полегшення у зв’язку з чим-небудь’ [СФУМ: 232]. Також у СФБМі вказано стилістично-обмежувальні ремарки *розм.* і *адабр.* (адабральнае – укр. схвальне). У СФУМі стилістичної характеристики фразеологізму не подано. За контекстом видно, що окаянізм також має відтінок розмовної, або навіть просторічної. В. Короткевич уживає цю ідіому з відтінком схвалення. Однак, замінивши компонент *бог* семантичним компонентом *чорт*, автор надає ФО нового конотаційного відтінку, сприйняття фразеологізму змінюється. Письменник вустами свого героя ніби іронізує, адже традиційно, семантика компонента *чорт* не може асоціюватися з вдячністю або з чимось хорошим. Увівши нову одиницю, В. Короткевич створює ідіому з подвійним конотаційним значенням, схвальним і водночас лихим.

Окрім фразеологізмів, аналізовані твори В. Короткевича мають невелику кількість паремій. Порівняно з поезією автора чи його оповіданнями, казки містять більше паремійних одиниць. Проте жодна з паремій, виявлених у залучених до аналізу текстах не повторюється двічі. Наразі можна зробити висновок тільки щодо загальної кількості паремій у творах письменника. В. Короткевич у своїх казках ужив близько тридцяти паремій. Серед них кількісно вирізняються одиниці зі складником *чорт*: – *Гэта што, – смяецца павадыр, – яны хоць і рагалі, ды усё ж не праяздзяя маскалі – жонку не забяруць. Да таго ж у іншых жонку нат чорт забраць пабаіцца* [Караткевіч: 584, Надзвычайная котка]. Подані паремії **не праяздзяя маскалі – жонку не забяруць; жонку нат чорт забраць пабаіцца** не зафіксовані у фразеографічному та лексикографічному кодексах сучасної білоруської літературної мови.

У казках В. Короткевича виявлено помітну кількість фразеологізмів, що не описані у найбільшому фразеографічному кодексі сучасної білоруської літературної мови. Серед залученого матеріалу також знайдено авторські ФО, та варіанти кодифікованих ідіом, що змінив В. Короткевич з метою ліпше передати художній зміст твору. Цей автор у своїй казковій прозі дуже активно використовує фразеологізми. Багато ФО перебувають в одному контекстному полі. Засвідчено випадки, коли один фразеологізм пояснювався іншим – тим, що має прозорішу внутрішню форму. Помітну роль у казках В. Короткевича

відіграють паремії. Їхня кількість помітно більша, ніж у поетичних та інших прозових творах, проте невелика порівняно з ФО. Після детального аналізу всіх фразеологічних та паремійних одиниць можна буде запропонувати перелік зворотів, що варто ввести до реєстрів академічних білоруських фразеографічних кодексів, а також, виокремити список оказіональних ідіом В. Короткевича.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андарало Г. Ф. Устаревшая лексика в исторических произведениях Владимира Короткевича : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 “белорусский язык” / . – Мн., 1993. – 19 с.
2. Иватович В. Т. Фразеологизмы в художественной прозе В. Короткевича и особенности их перевода на русский язык: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.02 “русский язык”, 10.02.01 “белорусский язык” / – Минск, 2001. – 20 с.
3. Караткевіч У. С. Збор твораў : У 25 т. Т. 3. Апавяданні. Казкі – 1946–1981 / Уладзімір Сямёнавіч Караткевіч; рэдкал. : Алесь Бельскі і інш. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2014. – 774 с.
4. Караткевіч У. С. Збор твораў : У 8 т. / Уладзімір Сямёнавіч Караткевіч. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1987.
5. Кенька М. Асаблівасці тэксталагіі збору твораў Уладзіміра Караткевіча (з вопыту ўкладальніка): [Электронний ресурс] / Міхась Кенька. – 2016. – Режим доступу : http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/141517/1/Кенька%20М_Асаблівасці%20тэксталагіі%20збору%20твораў%20Уладзіміра%20Караткевіча.pdf.
6. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – Київ : Академія, 2006. – Вид. 2-ге. – 464 с.
7. Лепешаў І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы. У 2 т. Т. 1. / Іван Якаўлевіч Лепешаў. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2008. – 672 с.
8. Лепешаў І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы : У 2 т. Т. 2. / Іван Якаўлевіч Лепешаў. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2008. – 396 с.
9. Лепешаў І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / Іван Якаўлевіч Лепешаў. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2004. – 448 с.
10. Словник української мови : В 11 т. – К. : Наукова Думка, 1970–1980.
11. Словник фразеологізмів української мови / [укл. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
12. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : У 5 т. Т. 1 – А–В / [ред. М. П. Лобан]. – Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1994. – 604 с.
13. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : У 5 т. Т. 2 – Г–К / [ред. А. Я. Баханькоў]. – Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1994. – 765 с.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ДЖЕРЕЛ:

Караткевіч Караткевіч У. С. Збор твораў : У 25 т. Т. 3. Апавяданні. Казкі – 1946–1981 / Уладзімір Сямёнавіч Караткевіч; рэдкал. : Алесь Бельскі і інш. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2014. – 774 с.

- СФБМ I Лепешаў І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы : У 2 т. Т. 1 / Іван Якаўлевіч Лепешаў. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2008. – 672 с.
- СФБМ II Лепешаў І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : У 2 т. Т. 2. / Іван Якаўлевіч Лепешаў. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2008. – 968 с.
- СФУМ Словник фразеологізмів української мови / [укл. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
- ТСБМ I Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : У 5 т. Т. 1 – А–В / [ред. М. П. Лобан]. – Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1994. – 604 с.
- ТСБМ II Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : У 5 т. Т. 2 – Г–К / [ред. А. Я. Баханькоў]. – Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1994. – 765 с.

Терещенко С.И., аспирант

Институт языкознания имени А. А. Потебни НАН Украины, Киев

**ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ В СКАЗКАХ ВЛАДИМИРА КОРОТКЕВИЧА:
СЕМАНТИКО-СТИЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И ОТОБРАЖЕНИЕ
В СОВРЕМЕННОЙ БЕЛОРУССКОЙ ФРАЗЕОГРАФИИ**

В статье рассмотрены наиболее частотные фразеологические единицы из сказок классика белорусской литературы второй половины XX века Владимира Короткевича сквозь призму их семантико-стилистической характеристики. Обнаружено, что в наиболее полных фразеографических кодексах современного белорусского литературного языка не описано определенное количество фразеологизмов, имеющих в творчестве этого писателя. Существуют все основания для введения ряда проанализированных оборотов в фраземную норму современного белорусского литературного языка.

Ключевые слова: фразеологическая единица, фразеология белорусского языка, современный белорусский литературный язык, Владимир Короткевич, фразеографический кодекс.

Tereshchenko S.I. postgraduate student

O.O. Potebnya institute of Linguistics, Kyiv

**IDIOMS IN ULADZIMIR KARATKIEVIC'S TALES:
SEMANTIC-STYLISTIC CHARACTERISTICS AND REFLECTIONS IN MODERN
BELARUS PHRAZEOGRAPHY**

The article considers one of the most frequent phraseological units from the fairy tales of the classic Belarusian literature representative of the 20-th century Uladzimir Karatkievich through the prism of their semantic-stylistic characteristics. It was revealed that the fullest phraseological codes of the modern Belarusian literary language did not describe a certain number of phraseological units, which were certified in the work by this writer. There are all grounds for introducing a number of analyzed idioms into the phraseological system of the modern Belarusian literary language.

Key words: phraseological unit, phraseology of the Belarusian language, the modern Belarusian literary language, Uladzimir Karatkievich, phraseological code.

ВІД МОВИ ВОРОЖНЕЧІ ДО МОВИ ПОРОЗУМІННЯ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ

У статті узагальнено результати досліджень явища толерантності/нетолерантності. Проаналізовано мовну природу толерантності, розмежовано толерантність і терпимість, нетолерантність і мовну агресію. Розглянуто мову ворожнечі як прояв нетолерантного дискурсу, її види, а також способи розпізнавання та оцінки.

Ключові слова: толерантність, нетолерантність, мова ворожнечі, мова ненависті, конфлікт, ЗМІ.

У сучасному суспільстві, що стрімко глобалізується і в якому плюралізм цінностей нерідко викликає гострі політичні конфлікти, внутрішні та міждержавні суперечності, толерантність стає універсальною ідеєю, ба навіть запорукою мирного співіснування як цілих держав, так і людей різних ідентичностей чи соціальних груп. Однак попри те, що толерантність як складова поведінки людини існувала ще з античних часів, як окреме поняття вона викристалізувалася у свідомості людей відносно недавно, у другій половині ХХ століття, коли після закінчення Другої світової війни увійшла в мову політичних документів, рекомендацій міжнародних організацій, законодавств багатьох країн.

Не так давно толерантність потрапила і в поле зацікавлень вчених-лінгвістів. Попри наявність низки праць, це явище дотепер не набуло визначеного статусу в лінгвістичній літературі й трактується досить неоднозначно. Таким чином, проблема толерантності не втрачає **актуальності** й потребує подальшого багатостороннього й інтердисциплінарного дослідження. **Метою** цієї статті є огляд та узагальнення результатів досліджень про явище толерантності/нетолерантності в мові.

Тривалий час *толерантність* ототожнювалася з *віротерпимістю* (наприклад, у «Листах про толерантність» (1685 р.) Джона Локка чи «Трактаті про толерантність» (1763 р.) Вольтера), адже йшлося насамперед про толерантність до різних церков, конфесій та релігій. У другій половині ХХ ст. низка позамовних факторів (глобалізація, міграційні рухи населення, фемінізм «другої хвилі», «видимість» у суспільстві людей з інвалідністю, збільшення середньої тривалості життя) спричинили розширення семантики лексеми *толерантність*.

Енциклопедичний словник «Етика» подає таке визначення: «*Толерантність* – якість, що характеризує ставлення до іншої людини як до рівнодостоїнної особистості й виражається в усвідомленому придушенні почуття неприйняття, викликаного всім тим, що знаменує в Іншому відмінне (зовнішність, манера спілкуватися, смаки, стиль життя, переконання тощо). Т. передбачає налаштованість на розуміння та діалог з Іншим, визнання і повагу його права бути інакшим. (...) Важлива умова толерантного прийняття – наявність у суб'єкта можливості не бути толерантним і свідомо відмова від застосування сили і тиску» [6: 493].

В українській мові толерантність часто прирівнюється до терпимості, що й відображено у деяких словниках: *толерантний* (книжн.) – поблажливий, терпимий до чийось думок, поглядів, вірувань тощо [5: 179], однак у наш час ці дві лексеми набули певних суттєвих відмінностей, на яких слід наголосити.

Лі Же пише, що поняття *терпимість* розкривається через поняття *прощати*, *вміти забувати поганає*, тоді як *толерантність* не передбачає прощення, оскільки орієнтована на настанову свідомості та відсутність ворожості до «іншого», «не свого» [4: 11].

Дослідниці Г. Х. Яворська та Е. В. Ларіна розмежовують поняття *толерантність* та *терпимість* у такий спосіб: «Концепт *толерантність* утворився в межах західної ідеології прагматизму й означає спосіб безконфліктного існування в суспільстві, засіб досягнення певної мети. Це формальна, нормативна категорія. Цим пояснюється її відмінність від концепту *терпимість*, що означає не тільки поблажливість і спосіб безконфліктного існування в суспільстві, а й християнську чесноту, показник духовного розвитку людини, її моральних якостей [8: 104].

Й. А. Стернін та К. М. Шиліхіна також наголошують на різниці між цими поняттями: *терпимість* – це терплячість до поганого, *толерантність* – терплячість до іншого, несхожого, чужого, готовність співіснувати з ним, гнучкість, стриманість оцінки, погляд на світ без негативних упереджень [9: 20].

Крім того, однією з найважливіших відмінностей є те, що поняттю толерантність властивий відтінок активної дії, тоді як терпимість – пасивна, на що, серед іншого, вказує Е. В. Ларіна. На думку дослідниці толерантність є активною позицією комуніканта, відкрито й конструктивно націленою на взаємодію з представниками інших груп, тоді як терпимість – це пасивна позиція, що допускає прояв «чужого», але лише в силу вимушеної необхідності запобігання конфліктам [3: 8].

Людина на підставі певних ознак звикла ідентифікувати себе як частину обраної групи. При цьому відмінностям усередині групи не надається особливої ваги, їхнє значення мінімізовано, група сприймається її членами як єдність. Водночас відмінності між різними групами гіперболізуються і трактуються як непереборні. Таким чином представник групи постійно свідомо й несвідомо порівнює і протиставляє себе як частинку групи іншим групам, що сприяє виникненню конфліктів. Питання про толерантність постає саме в умовах розбіжностей, конфлікту, адже «мовна толерантність є продуктом взаємодії негативної або нейтральної інтенції адресанта і загального принципу толерантності (комплексу мовних і мовленнєвих норм)» [7: 319].

Вступаючи в діалог у ситуації конфлікту чи розбіжностей, суб'єкт може керуватися двома мотивами, кожен з яких передбачає відповідну мовленнєву та поведінкову стратегію: 1) суб'єкт прагне розв'язати конфлікт, не змінюючи своєї позиції, не дослухаючись до опонента, використовуючи в діалозі категоричні висловлювання і мовну агресію, що призводить до подальшого поглиблення розбіжностей; 2) суб'єкт прагне ефективно вирішити конфлікт і, визнаючи рівність опонента, опирається у діалозі на принципи толерантності, що дає змогу дійти згоди, підтвердити взаємні очікування, шляхом обопільних поступок досягти порозуміння.

Толерантність адресанта проявляється в тому, що прихована агресія чи негативна оцінка адресата під впливом мовних (і не тільки) норм у процесі вербалізації перетворюється у висловлювання, що таким нормам відповідає. Отже, прагматична спрямованість

толерантності полягає в тому, що початкові агресивні наміри приглушуються і коригуються в процесі комунікації, що є засадничою ознакою успішного діалогу. Таким чином, під мовною толерантністю розуміємо сукупність лінгвістичних засобів, що знижують негативну експресивність, афективність висловлювання, пом'якшують несхвальну оцінку та втілюють етичний принцип толерантності.

Категорія толерантності має універсальний характер і на рівні речення реалізується за допомогою стилєвих (уживання в позитивному контексті епітетів, метафор, непрямих звертань, повторів, цитат), синтаксичних (деперсоналізація позиції автора, зниження категоричності висловлювання, вживання питальних речень, риторичних запитань, суперлативів, відмова від директивних висловлювань), морфологічних (пом'якшення негативної оцінки, використання ступенів порівняння прикметників та прислівників, форм множини іменників, модальних конструкцій) та лексичних засобів (евфемізація, нейтральна лексика, оцінна лексика з позитивною конотацією).

Існування толерантності передбачає існування нетолерантності як свого корелята. На відміну від толерантної, нетолерантна поведінка часто є імпульсивною та спонтанною.

О. А. Земська протиставляє толерантність агресії: «В опозицію «толерантність – агресія» залучається третій член – нейтральний; умовно його можна визначити як байдужість. Виникає тричленний ряд, що характеризує напрямок комунікативної поведінки: «толерантність – байдужість – агресія» [9: 46]. Натомість Й.А. Стернін та К.М. Шиліхіна стверджують, що хоча і нетолерантні висловлювання, і вербальна агресія (тут йдеться насамперед про активну пряму та непряму вербальну агресію відповідно до типології А. Басса) є мовними стратегіями, пов'язаними з висловленням негативних емоцій та націленими на домінування мовця над адресатом, однак між ними існують суттєві відмінності: 1) агресія часто зумовлена відчуттям страху, тоді як причиною нетолерантної поведінки є неприйняття іншого; 2) агресія застосовується переважно в міжособистісному спілкуванні, нетолерантність – в громадсько-політичному дискурсі; 3) адресатом агресивного висловлювання є конкретний індивід, а нетолерантність спрямована проти груп людей; 4) агресія є способом впливу на адресата з метою зміни його поведінки, нетолерантність пов'язана з висловленням негативних емоцій, викликаних «іншістю» об'єкта мовлення, найчастіше це певні соціальні характеристики, які, на відміну від поведінки, неможливо змінити; 5) нетолерантність передбачає поділ суспільства за певною ознакою на «своїх» та «чужих», нетолерантні висловлювання спрямовані саме проти «чужих», тоді як агресія може бути спрямована як на «чужого», так і на «свого». Також науковці зауважують, що оскільки агресія виникає в щоденному міжособистісному спілкуванні, а нетолерантність як комунікативна стратегія засвоюється разом із соціальними стереотипами, то агресія засвоюється раніше й швидше, ніж нетолерантність. [9: 22-25].

Проблема нетолерантної поведінки, зокрема її межових проявів, стала незмінним об'єктом уваги в політично-правових колах. У державах, в яких мешкають представники різних етносів, культур, релігій, ідентичностей, постає проблема законодавчого узгодження деяких базових для демократичного суспільства прав, як-от права на свободу вираження поглядів та думок із правом не бути підданим дискримінації. В результаті такої конкуренції право на свободу вираження думки може бути обмежене правом не бути підданим дискримінації. У зв'язку з цим не вщухають дискусії навколо явища *мови ворожечі* як прояву нетолерантності.

Термін *hate speech* має кілька варіантів перекладу в науковій літературі. Найпоширенішими є *мова ворожнечі* та *мова ненависті*. Словосполучення «мова ворожнечі» видається доцільнішим, адже воно охоплює ширший діапазон емоцій. Цей варіант першими почали використовувати працівники російського Інформаційно-аналітичного центру «СОВА», адаптувавши його в такий спосіб до пострадянського контексту, враховуючи також обмеженість і, водночас, емоційну навантаженість буквального перекладу «мова ненависті».

Хоча в лінгвістиці існує багато термінів, що позначають негативні висловлювання (наприклад, вербальна агресія, мовний конфлікт, мовний екстремізм, дискурс ненависті), проте жоден з них не є повноцінним синонімом поняття *мова ворожнечі*. Ці терміни мають або ширший, або вужчий діапазон охоплення.

Сам термін *мова ворожнечі* не має загальноприйнятого визначення, кожна держава на правовому рівні формулює його по-своєму. Комітет міністрів Ради Європи визначив це явище так: «Під терміном «мова ненависті» слід розуміти всі види висловлювань, котрі поширюють, розпалюють, підтримують або виправдовують расову ненависть, ксенофобію, антисемітизм та інші форми ненависті, викликані нетерпимістю, в тому числі нетерпимістю, що виявляється у формі агресивного націоналізму та етноцентризму, дискримінації меншин і ворожого ставлення до них, а також іммігрантів та осіб, що за своїм походженням належать до іммігрантів» [1: 8].

Мова ворожнечі найбільше розповсюджена в побутовому мовленні, а також, з огляду на кількість користувачів, необмежений доступ, можливість анонімною публікації та передачі повідомлень, в мережі інтернет. Інтернет-ЗМІ та соціальні мережі є головним простором поширення мови ворожнечі, адже за широтою охоплення, одночасним впливом на реципієнтів їм немає рівних.

Досить складно кваліфікувати висловлювання чи тексти як мову ворожнечі, особливо якщо йдеться про імпліцитну форму вираження. Саме тому це питання привертає пильну увагу низки науковців, що намагаються виокремити чіткі ознаки чи критерії мови ворожнечі, зокрема у медійних текстах.

С. О. Колосов визначає такі універсальні ознаки мови ворожнечі (хоча науковець надає перевагу терміну *дискурс ненависті*): 1) уявлення про стосунки суб'єктів як про нерозв'язний конфлікт; 2) формування і зміцнення негативного стереотипу, образу групи; 3) узагальнення (перенесення різноманітних негативних характеристик окремих представників групи на всю групу, а також покладання провини за дії окремих представників на всю групу); 4) твердження про споконвічну вищість однієї групи над іншою; 5) виставлення ситуації в чорно-білому світлі; 6) виключення можливості знаходження спільної мови і компромісу, а також толерантного співіснування; 7) поляризація оцінок; 8) оцінка способу життя, традицій та культури однієї групи як неприродних, шкідливих, небезпечних; 9) перенесення обговорення культурних, етнічних відмінностей у сферу економічних і соціальних відносин; 10) покладання провини за негативні соціальні явища на певну групу; 11) спонукання (прямі чи приховані) до дій проти певної групи; 12) вимога обмежити права представників певної групи; 13) звернення під час аргументації до емоційно-почуттєвої сфери, а не до сфери раціональних оцінок; 14) наявність пресуппозицій «Х ненавидить Y» і «ненависть X до Y є нормальним, природним почуттям» [2: 16].

Г. Кожевнікова виділяє 17 видів мови ворожнечі, яким користуються в Інформаційно-аналітичному центрі «СОВА» для оцінки нетолерантних текстів. Дослідниця також умовно розділила їх на три групи за рівнем жорсткості (суспільної небезпеки):

1) Жорстка: заклики до насилля (конкретні з вказівкою об'єкта насилля, визнання насилля допустимим, абстрактні заклики); заклики до дискримінації; завуальовані заклики до насилля та дискримінації (пропаганда «позитивних» прикладів насилля чи дискримінації); заклики недопустити зміцнення позиції в певному регіоні мігрантів, що належать до тої чи тої етнічної чи релігійної групи;

2) Середня: виправдання історичних випадків насилля та дискримінації; висловлювання, що ставлять під сумнів загально визнані історичні факти насилля й дискримінації; твердження про історичні злочини певної етнічної чи релігійної групи; твердження про кримінальність певної етнічної чи релігійної групи; твердження про непропорційну перевагу (матеріального достатку, представництва у владних органах, пресі тощо) певної етнічної чи релігійної групи; звинувачення у негативному впливі певної етнічної чи релігійної групи на суспільство, державу; звинувачення групи у спробах захоплення влади чи в територіальній експансії; заперечення громадянства представників певної етнічної групи.

3) М'яка: створення негативного образу етнічної чи релігійної групи; твердження про неповноцінність (низький рівень культури, інтелекту, нездатність до творчості) певної етнічної чи релігійної групи; твердження про моральні вади певної етнічної чи релігійної групи; згадка про етнічну чи релігійну групу або її представників в принизливому чи образливому контексті; цитування ксенофобних висловлювань і текстів без коментаря, що розмежує позицію журналіста та автора висловлювання [10: 12-14].

Класифікація є не зовсім однозначною, й авторка визнає, що наведені види не мають чітких меж, більше того, декі з них накладаються. Згодом у центрі «СОВА» було вирішено відмовитись від поділу мови ворожнечі на жорстку, середню та м'яку. Крім того слід зауважити, що експертам, які оцінюють висловлювання, рекомендовано орієнтуватись не тільки на цю класифікацію, а й на те, наскільки їм самим було б неприємно прочитати подібні висловлювання про групу, до якої вони зараховують себе. Таким чином, рівень суб'єктивізму такої оцінки зростає.

Е. Понарін, Д. Дубровський, Е. Толкачова та Р. Акіф'єва, які визначають мову ворожнечі як спосіб мовного конструювання моделей і практик соціальної нерівності, після тривалого аналізу закономірностей нетолерантного подання інформації ЗМІ запропонували індекс (ін)толерантності як валідний інструмент вивчення толерантності преси, здатний фіксувати відверті та приховані вияви мови ворожнечі. Універсальність індексу, на думку вчених, полягає в тому, що він стане в пригоді під час кількісного та якісного аналізу толерантності тексту, незалежно від того, де його опубліковано і чиї інтереси він представляє.

Алгоритм підрахунку включає в себе кілька етапів. На першому етапі слід установити в тексті всіх релевантних Інших. Наявність Ми-групи передбачає існування хоча б однієї Вони-групи, і навпаки, адже створення образу Інших здійснюється через його протиставлення образу Ми. Якщо група Інших в тексті прописана імпліцитно, тоді як експліцитною є Ми-група, Інших слід визначати як не-Ми.

На другому етапі проводиться аналіз системи уявлень про Інших, стратегій ставлення до них та способів взаємодії з ними. Критеріями аналізу є «насилля» (заклики до

насилля, виправдання насилля, заперечення історичних фактів насилля; 5 балів), «загроза» (вказівка на явну загрозу Іншого для життя, існування, здоров'я Ми-групи; 4 бали), «дискримінація» (позбавлення Іншого/Інших рівних соціальних, політичних, економічних та ін. прав, заклик до цього чи схвалення таких дій, тобто легітимізація дискримінації; 3 бали), «лексика» (використання негативно маркованої лексики для позначення групи Інших; 2 бали), «проблематизація» (узагальнення, приписування певних негативних якостей всім представникам групи; 2 бали), «метонімія» (використання сталих дискримінаційних виразів, 1 бал), «негатив» (негативна інформація, що відображає негативну характеристику Іншого; 1 бал). На третьому етапі відбувається підбивання підсумків і визначення індексу – підрахування суми оцінок для групи Інших. Якщо в тексті кілька груп Інших, то для кожної групи вираховується окремий індекс, тоді матеріалу присвоюється найвищий з них. Автори зазначають, що значення може варіюватися від 0 до 18, де індекс 0 притаманний нейтральним, тобто толерантним текстам, а значенні від 1 до 18 характеризують нетолерантний текст [10: 91-97].

Для прикладу, колонка Андрія Єременка «Соціальні популісти. Кому треба заборонити голосувати в Україні» (Еспресо TV, 23 жовтня 2016) за цією шкалою отримує 6 балів. Ми-групою в тексті виступають представники середнього класу, Іншими ж є люди, що отримують соціальні виплати від держави; з перерахованих вище критеріїв колонка відповідає трьом: метонімія (непряма номінація Інших у тексті: «соціальні утриманці», «пенсіонери та решта», «найбідніші, які голосують за подачки», «ті, хто не працює» – 1 бал); узагальнення (відповідальність за неефективність роботи Верховної Ради покладається на узагальнену групу Інших: «Рішення в країні приймають передусім соціальні утриманці. Саме ця категорія населення краще за всіх ходить на вибори. І саме вона найбільше голосує» – 2 бали); дискримінація (заклик позбавити Інших виборчого права: «Відповідь лежить та поверхні: зробити так, щоб голосувати могли тільки ті люди, які платять у бюджет більше, ніж отримують звідти» – 3 бали).

Таким чином толерантність постає не тільки як соціальна цінність, а і як усвідомлений мовний фільтр, зумовлений ставленням до інших людей як до рівних, попри всі відмінності (расові, релігійні, етнічні, гендерні тощо). Натомість проблема мови ворожнечі як межового вияву нетолерантного дискурсу, що оперує маніпулятивними стратегіями, набуває все більшої актуальності, особливо у текстах ЗМІ. Саме тому важливо розробити й узгодити універсальні критерії мови ворожнечі, що дозволять маркувати ті чи ті тексти як нетолерантні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вебер А. Навчальний посібник з проблематики «мови ненависті» / [пер. з англ. Східно-Європейського Інституту Розвитку; за заг. ред. Павліченка О. М.] – К. : Тютюкін, 2010. – 96 с.
2. Колосов С. А. Конструирование социальной ненависти в дискурсе: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Колосов Сергей Александрович; Твер. гос. ун-т. – Тверь, 2004. – 20 с.
3. Ларіна Е. В. Просодія толерантності/інтолерантності в політичному дискурсі (експериментально-фонетичне дослідження): автореф. дис. ... к.ф.н. / Ларіна Еліна

- Вікторівна; Південноукраїнський нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2010. – 20 с.
4. Лі Же. Концепт толерантність у сучасному російському політичному дискурсі: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Лі Же; Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь, 2009. – 19 с.
 5. Словник української мови / За ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 10. – С. 179.
 6. Этика: Энциклопедический словарь / Под ред. Р. Г. Апресяна и А. А. Гусейнова. – М. : Гардарики, 2001. – С. 493.
 7. Юдко Л. В. Прагматичний аспект концепту ТOLERАНТНІСТЬ у різних лінгвокультурах / Л. В. Юдко // Мовні і концептуальні картини світу : [збірник наукових праць]. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2013. – Вип. 43. – Ч. 4. – С. 316–322.
 8. Яворська Г. Х. Мовна толерантність у контексті соціально-гуманітарних наук / Яворська Г. Х. Ларіна Е. В. // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. – 2016. – №20, том 1. – С 103–106.
 9. Язык вражды и язык согласия в социокультурном контексте современности: Коллективная монография / Отв. ред. И. Т. Вепрева, Н. А. Купина, О. А. Михайлова. – Труды Уральского МИОНа. – Вып. 20. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2006. – 562 с.
 10. Язык вражды против общества: (сб. статей) / сост.: А. Верховский. – М.: Центр «Сова», 2007. – 259 с.

Костовская А.В., аспирантка

Институт языкознания им. А. А. Потебни НАН Украины, Киев

ОТ ЯЗЫКА ВРАЖДЫ ДО ЯЗЫКА СОГЛАСИЯ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ

В статье обобщены результаты исследований явления толерантности/нетолерантности. Проанализирована языковая природа толерантности, разграничены толерантность и терпимость, нетолерантность и языковая агрессия. Рассмотрен язык вражды как проявление нетолерантного дискурса, его виды а также способы распознавания и оценки.

Ключевые слова: толерантность, нетолерантность, язык вражды, язык ненависти, конфликт, СМИ.

Kostovska A.

O.O. Potebnya institute of Linguistics of National academy of sciences of Ukraine

FROM HATE SPEECH TO TOLERANCE: ACTUAL ISSUES

The purpose of this article is to summarize the results of linguistic studies about the phenomenon of tolerance / intolerance. Differences between tolerance and toleration, intolerance and verbal aggression also have been considered. Special attention is paid to hate speech as an example of intolerant discourse. Also types of hate speech was described as well as ways of it recognition and evaluation.

Key words: tolerance, intolerance, hate speech, conflict, media.

ТЕМАТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано предметно-поняттєвий аспект польської екологічної термінології. Здійснено тематичну класифікацію на поняттєвому рівні терміносистеми, що складає основу її організації.

Ключові слова: термін, тематична група, польська екологічна термінологія.

Упродовж останніх десятиліть слов'янська термінологія все частіше стає об'єктом аналізу науковців, які вивчають її у синхронному та діахронному аспектах із метою встановлення специфіки формування галузевих терміносистем і їх місця у словниковому складі досліджуваних мов. Особливості термінологічної номінації досить докладно проаналізовано у наукових розвідках східнослов'янських лінгвістів – В. П. Даниленко, З. І. Комарової, Т. І. Панько, Л.О. Симоненко, А. С. Супруна, О. В. Суперанської, Н. В. Подольської, Н. В. Васильової, а також польських вчених – М. Бонка, Б. Келяра, С. Гайди.

Сьогодні питання формування і функціонування галузевих терміносистем на матеріалі польської мови обмежуються науковими працями польських та українських мовознавців: морську термінологію досліджували О. А. Войцева, Е. Лучинські, лінгвістичну – Р. П. Тимошук, математичну – Є. Сташевські, Є. Біневіч, військову – Л.-А. Янковяк, Д. Половняк-Вавжонек, біологічну – Я. Ходера та інші.

У слов'янському мовознавстві екологія як частина загальнонаукової терміносистеми була предметом аналізу С. В. Овсейчик, О. Г. Балюти. Однак, незважаючи на значні наукові напрацювання в галузі польського теоретичного мовознавства та термінографії, екологічна терміносистема не була предметом спеціального лінгвістичного аналізу, а отже, у сучасній полоністиці немає праць, у яких би розглядалися питання тематичної класифікації польських екологічних термінів, що дає змогу говорити про **актуальність теми** даного дослідження. Наукова розвідка є спробою обґрунтувати принципи упорядкування польської екологічної термінології.

Мета статті – подати предметно-семантичну класифікацію польської екологічної терміносистеми, зокрема, виділити у її складі тематичні групи.

Матеріалом дослідження послужили близько 2000 екологічних терміноодиниць.

Неодмінною передумовою розбудови наукової системи є класифікація наукових понять і термінів. Сучасні мовознавці чітко визначають два різних підходи до вивчення семантичної системи науково-технічних термінів: логічний і лінгвістичний. На думку З. Куньч, “систематизація термінології будь-якої галузі знань на основі логічного підходу передбачає виявлення ієрархії наукових понять і створення тематичної класифікації термінів” [5: 57]. Характеризуючи термін, дослідники роблять основний наголос на зіставленні слова з поняттями певної галузі знань, адже терміни служать не лише для

номінації певних наукових понять, а й передають зв'язки між ними, родовидові ознаки, характеризують частину й ціле, суміжність у просторі або в часі тощо [3: 56].

На сьогодні не існує чіткого розмежування між визначеннями тематична та лексико-семантична групи, а деякі мовознавці отожднюють ці поняття. Варто зазначити, що у „Словнику лінгвістичних термінів” Д.І. Ганича та І.С. Олійника, семантична група – це підгрупа слів у межах однієї частини мови, які об'єднані спільністю значень, тематична група – ряд слів, які об'єднуються спільністю родових значень, тобто слова, які називають різновиди одного й того ряду предметів: назви птахів, квітів, мінералів [3: 55]. Натомість словник О.С. Ахманової подає іншу дефініцію, де семантична група це – 1) слова в межах певної частини мови, об'єднані спільним значенням: любов, ненависть, довіра, недовіра, доброзичливість, заздрість; 2) слова, об'єднані спільністю значення, безвідносно до частини мови. Тематична група – 1) те саме, що й лексична серія: тематична група предметів домашнього вжитку; тематична група кольору; 2) ряд слів, який за своїм основним (стрижневим) значенням належить до того самого семантичного поля: хоробрий, сміливий, відважний, мужній, безстрашний тощо [1: 118].

Л.М. Васильєв зазначає, що терміном „лексико-семантична група” можна позначати будь-який семантичний клас слів (лексем), об'єднаних хоча б однією спільною лексичною парадигматичною семою (або хоча б одним спільним семантичним множитком). До тематичної групи, як зазначає дослідник, слід відносити лише такі класи слів, які поєднуються однією типовою ситуацією чи темою (пор. такі теми, як „транспорт”, „спорт”, „магазин”, „театр” тощо), але спільна (ядерна) сема для них є не обов'язковою [2: 110]. Як зауважує А. Криченко, предмет відповідає слову не прямо, а через систему значень слова, з одного боку, і через систему близьких, тематично об'єднаних слів – з другого [4: 199].

В *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego* згадується лише семантичне поле (*pole semantyczne*) з якого пізніше виводиться поняття семантичної групи (*grupa semantyczna*). Семантичне поле – внутрішньо упорядкована система лексем, пов'язаних на парадигматичному і синтагматичному рівні, що підпорядковуються спільній гіперсемі. Серед лексико-семантичних груп утворюються мінімальні об'єднання, яким притаманні синонімічні, антонімічні та інші відношення [8: 444-445].

На сучасному етапі розвитку польського термінознавства, екологічні терміни можна проаналізувати за тематичними та лексико-семантичними ознаками, виділивши спеціальні групи термінів. У своєму дослідженні ми теж вказуємо на відмінність між тематичними та лексико-семантичними групами, яка полягає в тому, що тематичні групи співвідносяться із зовнішнім світом (зумовлені предметно-логічними факторами), а лексико-семантичні – із семантичною системою мови (зумовлені власне мовними факторами). Найістотношою ознакою лексико-семантичних об'єднань слів вважається однорідність усіх елементів, які входять до складу лексико-семантичної групи на основі спільної семантичної ознаки. Диференційні ознаки таких одиниць прогиставляються саме в межах кожної з таких груп. Найчисельніші тематичні групи нараховують у своєму складі по кілька лексико-семантичних груп. Вивчення подібних угруповань слів допомагає визначити, яким способом у лексичних одиницях проходить опредмечення матеріального світу, як членується досвід даного народу за допомогою лексики [7].

Польська екологічна термінологія – це самостійна галузева терміносистема, яка у наш час активно формується, поповнюючись новими термінами. Вона включає кілька галузей термінів, що обслуговують сферу охорони довкілля.

Отже, тематична класифікація польської екологічної термінології свідчить про системну організацію екологічних понять, які входять до складу відповідних тематичних груп.

За результатами дослідження дібраного фактичного матеріалу вважаємо за доцільне запропонувати предметно-семантичну систематизацію польської екологічної терміносистеми, зокрема, вирізняємо такі тематичні групи:

1. Назви екологічних дій та процесів: *aberracja* [LEiOŚ: 5], *bioindykacja* [LEiOŚ: 29], *dechloracja* [LEiOŚ: 46], *deforestacja* [LEiOŚ: 47], *humifikacja* [LEiOŚ: 92], *inwolucja* [LEiOŚ: 97], *nasłonecznienie* [LEiOŚ: 141], *retencja* [LEiOŚ: 208], *utyliczacja* [LEiOŚ: 260], *zanieczyszczenie* [LEiOŚ: 281], *emisja zanieczyszczeń* [LEiOŚ: 64], *kontrola urodzeń* [LEiOŚ: 109], *odkazywanie gleby* [LEiOŚ: 157], *przemiana pokoleń* [LEiOŚ: 198], *rekultywacja wód* [LEiOŚ: 208], *skażenie środowiska* [LEiOŚ: 223], *zabudowa biologiczna* [LEiOŚ: 280], *uszkodzenie popromienne* [LEiOŚ: 260], *chemiczne oczyszczanie ścieków* [LEiOŚ: 35], *decyzja o lokalizacji inwestycji* [LEiOŚ: 47] та ін.

2. Назви приладів, пристроїв для дослідження екологічних явищ: *anemometr* [LEiOŚ: 14], *areometr* [LEiOŚ: 17], *destylator* [LEiOŚ: 49], *deszczomierz* [LEiOŚ: 49], *ewaporator* [LEiOŚ: 70], *ewaporometr* [LEiOŚ: 70], *galwanometr* [LEiOŚ: 78], *geodimetr* [LEiOŚ: 81], *helioskop* [LEiOŚ: 89], *higrograf* [LEiOŚ: 91], *pipeta* [LEiOŚ: 176], *pirometr* [LEiOŚ: 177], *pluviograf* [LEiOŚ: 180], *polarymetr* [LEiOŚ: 184], *próżniomierz* [LEiOŚ: 197], *sejsmograf* [LEiOŚ: 219], *filtr biologiczny* [LEiOŚ: 73], *licznik Geigera-Müllera* [LEiOŚ: 121], *naczynie Dewara* [LEiOŚ: 138], *pochłaniacze przestrzenne* [LEiOŚ: 182], *puszka Faradaya* [LEiOŚ: 203], *indykatory stresu środowiskowego* [LEiOŚ: 95] та ін.

3. Назви одиниць вимірювання, що застосовуються при екологічних дослідженнях: *bekere*, *cal* [LEiOŚ: 34] *grej*, *dżul* [LEiOŚ: 57], *rentgen* [LEiOŚ: 208], *milimetr słupa wody* [LEiOŚ: 132] та ін.

4. Назви екологічних правил, теорій, законів і принципів: *prawo Archimedesesa* [LEiOŚ: 191], *prawo Avogadra* [LEiOŚ: 191], *prawa Mendla* [LEiOŚ: 191], *prawo minimum Liebiga* [LEiOŚ: 191], *prawo Shelforda* [LEiOŚ: 192], *prawo Webera-Fechnera* [LEiOŚ: 192], *regula Allena* [LEiOŚ: 207], *regula Bergmanna* [LEiOŚ: 207], *regula Glogera* [LEiOŚ: 207], *skala Beauforta* [LEiOŚ: 223], *teoria panspermii* [LEiOŚ: 249], *zasada zachowania obiegu materii i energii* [LEiOŚ: 283], *zjawisko krzepnięcia* [LEiOŚ: 286], *zjawisko Tyndalla* [LEiOŚ: 286] та ін.

5. Назви наук, наукових напрямків та галузей *agroekologia* [LEiOŚ: 8], *autekologia* [LEiOŚ: 19], *autoekologia* [LEiOŚ: 20], *biocenologia* [LEiOŚ: 28], *biofizyka* [LEiOŚ: 28], *biometeorologia* [LEiOŚ: 30], *ekofizjologia* [LEiOŚ: 59], *ekologia krajobrazu* [LEiOŚ: 60], *ekologia zwierząt* [LEiOŚ: 60], *fitoekologia* [LEiOŚ: 60], *medycyna środowiskowa* [LEiOŚ: 128], *paleoekologia* [LEiOŚ: 168], *pedobiologia* [LEiOŚ: 173], *populacjologia* [LEiOŚ: 187], *sozologia* [LEiOŚ: 227], *synekologia* [LEiOŚ: 241], *wirusologia* [LEiOŚ: 269], *fitofizjologia* [LEiOŚ: 74] та ін.

6. Назви властивостей і характеристик: *aktywność promieniotwórcza objętościowa* [LEiOŚ: 9], *częstość kołowa* [LEiOŚ: 44], *czystość wód podziemnych i gruntowych* [LEiOŚ: 45], *fitotoksyczność* [LEiOŚ: 74], *jakość powietrza* [LEiOŚ: 98], *pojemność ekologiczna środowiska* [LEiOŚ: 183], *przepuszczalność* [LEiOŚ: 200], *szybkość wzrostu populacji* [LEiOŚ: 243] та ін.

7. Назви об'єктів дослідження: *bilans* [LEiOŚ: 27], *chemoautotrofy* [LEiOŚ: 36], *system* [LEiOŚ: 241], *zbiór* [LEiOŚ: 284], *świadomość ekologiczna* [LEiOŚ: 246], *bilans*

cieplny Ziemi [LEiOŚ: 27], *proces glebotwórczy* [LEiOŚ: 193], *strefa zasięgu hałasu* [LEiOŚ: 234] та ін.

Зазначимо, що тематична класифікація свідчить про системну організацію екологічної спеціальної лексики: цей шар термінологічної лексики польської мови об'єднаний у певні мікрогрупи, що входять до складу відповідних тематичних груп. Її системність базується насамперед на екстралінгвістичних ознаках. Наведені вище екологічні терміни неоднорідні за своєю структурою. Переважна їх більшість однокомпонентні (*zanieczyszczenie, utylizacja, bilans, chemoautotrofy*), проте трапляються і дво- та трикомпонентні (*jakosc powietrza, pojemnosc ekologiczna srodowiska*), що зумовлено їхньою здатністю передати більшу кількість диференційних ознак поняття, сприяти його семантичній точності.

Отже, екологічна термінологія є сукупністю взаємопов'язаних елементів, організованих на основі позамовних зв'язків у тематичні групи. Наша класифікація не є абсолютною, оскільки екологічна наука продовжує розвиватися, з'являються нові поняття і терміни, які можуть не входити в жодну з наведених вище груп. Проте основні тематичні групи виділено, і цей факт засвідчує, що на сьогодні польська екологічна терміносистема є окремою структурованою підсистемою польської літературної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Сов. энциклопедия, 1966. – 606 с.
2. Васильев Л.М. Теория семантических полей // Вопросы языкознания. – 1971. – № 5. – С. 105 – 113.
3. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища шк., 1985. – 360 с.
4. Критенко А.П. Тематичні групи слів і омонімія / А.П. Критенко // Слов'янське мовознавство. – К., 1962. – Вип. 4. – С.198-211.
5. Куньч З. Українська риторична термінологія: історія і сучасність: Монографія. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2006. – 216 с.
6. Bryła H. Leksykon ekologii i ochrony środowiska / H. Bryła. – Gdańsk: Tempus, 2002.– 304 s.
7. Gajda S., 1975, Wokół synonimu, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Filologia Polska” 12, Opole, s. 23-30.
8. Jurkowski M. Encyklopedia językoznawstwa ogólnego. – Wrocław: Ossolineum, 1999. – 731 s.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

LEiOŚ – Bryła H. Leksykon ekologii i ochrony środowiska / H. Bryła. – Gdańsk: Tempus, 2002.– 304 s.

Касянчук Н.М., аспірантка
Інститут лінгвістики ім. А. А. Потебні НАН України, Київ

ТЕМАТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ПОЛЬСКОГО ЯЗЫКА

В статье проанализирован предметно-понятийный аспект польской экологической терминологии. Осуществлена тематическая классификация на понятийном уровне терминосистемы, что составляет основу ее организации.

Ключевые слова: термин, тематическая группа, польская экологическая терминологическая лексика.

Касянчук Н.М., PhD student
O. O. Potebnia Institute of Linguistics, Kyiv

THEMATIC CLASSIFICATION OF POLISH ECOLOGICAL TERMINOLOGY

This article is devoted to the conceptual aspect of the Polish ecological vocabulary. The terms of this vocabulary are classified according to the thematic groups.

Key words: terms, thematic group, Polish ecological vocabulary.

УДК 811.161.2'373.23:811.17

Вакулич М.І., мол. наук. співроб.
Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Київ

АНТРОПОНІМИ БАЛТІЙСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ У СТРУКТУРІ СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ АНТРОПОНІМНОЇ ФОРМУЛИ XIV – ПОЧ. XVII СТ.

У статті досліджуються особливості антропонімів балтійського походження, що фіксуються у складі староукраїнської антропонімної формули XIV – поч. XVII ст. Аналізуються позиція та функції досліджуваних одиниць в еволюційному розвитку однолексемного іменування особи у багатолексемну формулу.

Ключові слова: антропонім балтійського походження, антропонімна формула, патронім, композит, прізвищева назва, староукраїнська мова.

Поява у XIV ст. антропонімів балтійського походження у староукраїнському (руському) лінгвальному просторі не порушила тягlosti традиції називання людини на українських землях (що вже на той час увійшли до Великого князівства Литовського). Нововведені елементи, лягаючи у канву східнослов'янської номінації, задіявали адаптаційні мовні процеси, чим одночасно як збагачували систему іменування, так і підкреслювали її сталість.

Аналіз особливостей антропонімів балтійського походження у документах XIV – поч. XVII ст. дозволить деталізувати механізми засвоєння іншомовних онімів

© Вакулич М.І., 2017

староукраїнською мовою, а також з'ясувати масштаб саме балтійського впливу на український іменослов. Це і **актуалізує** нашу розвідку. **Основним завданням** статті стало визначення позицій і функцій згаданих одиниць (а також їхньої динаміки) у структурі староукраїнської антропонімної формули XIV – поч. XVII ст.

Досліджуючи специфіку антропонімів балтійського походження, гадаємо, потрібно розмежовувати два періоди: XIV – XV ст. та XVI – поч. XVII ст. Підставою для цього є, по-перше, є різна чисельність писемних джерел для аналізу: обмежена кількість грамот XIV – XV ст. і набагато більший масив документів, датованих пізнішими роками. По-друге, (і цей фактор обернено пропорційно пов'язаний із попереднім) набір аналізованих антрополексем в документах XVI – поч. XVII ст. скорочується більш як удвічі порівняно з іменником попереднього періоду (30 проти приблизно 70). По-третє, онімні одиниці змінюють функції: замість власне імені чи патроніма (у грамотах) у пізніших текстах вони перетворюються у прізвищі (найчастіше) (*Яна Монтовта* (Луцьк, 1561) [5: 400], *Стефана Додлккєра* (Житомир, 1635) [1: 125], *Алексєса(н)дра Кєє(д)руця* (Житомир, 1635) [1: 8] і т. д., а то й родинні назви (*Радзивили* (Раків, 1565) [3 (7.1: 217)], *Сонкєґшиковичи* (Краків, 1510 [12 (3: 73)]) і т. д. По-четверте, у XVI – поч. XVII ст. порівняно з XIV – XV ст. об'єктивно змінюються антропонімні формули, у яких функціонують аналізовані імена: на фоні домінування дволексемних формул майже зникають однолексемні найменування (лише окремі винятки, н-д, іменування міщан: *Бяло* (Київ, 1618) [3 (3.1: 247)], *Кашътовтъ* (Київ, 1552) [3 (7.1: 113)]; перелік воїнів у війську Великого князівства Литовського: *Нарбутъ* (1565) [3 (7.1: 217)], *Юндзиль* (1565) [3 (7.1: 217)]); виникають три- і навіть чотирилексемні антропонімні формули, частіше з'являються іменування жінок: *Галєны Монвидовны з Дорогостай* (Луцьк, 1604) [10 (10: 14)], *ганъна монъто(л)товна* (Луцьк, 1580) [10 (12: 59)], *Кнѣгини Сонкєґшиковой* (Бершти, 1463) [12 (3: 11)], *Александровои Кєєтововои пнеи Марине Колантаєєни* (Луцьк, 1561) [5: 221], *Ливони(у) с Ко(р)ця Радивилово(у)* (Житомир, 1635) [1: 146] і т. д.

У XIV – XV ст. антропоніми балтійського походження часто ще не входять у дволексемну формулу, а фігурують в однослівних іменуваннях. За спостереженнями С. М. Пахомової, загальна кількість останніх «у грамотах XIV ст. ... – 22 %, а у грамотах XV ст. – 30» [7: 172], тобто староукраїнські тексти фактично фіксують занепад однолексемної ідентифікації особи. Тому знаково, що саме у цій периферійній номінаційній зоні перебуває майже половина віднайдених антропонімів балтійського походження цього періоду (близько 140 випадків уживання: *Бутрьмъ* (Вільно, 1407) [3 (8.4: 2)], *Вѣштортъ* (Вільно, 1495) [9 (1: 517)], *Дидиколодъ* (Вільно, 1407) [3 (8.4: 2)], *Кєєгаль* (Вільно, 1407) [3 (8.4: 2)], *Монивидъ* (Луцьк, 1438) [8: 141], *Олигарду* (б. м. н., 1347) [4: 26], *Римайла* (б. м. н., 1421) [9 (2, 292)], *Свидригайло* (б. м. н., 1382) [4: 61], *тутєниѧ* (Львів, 1443-1446) [8: 147] і т. д.

Вчені зауважують [7: 173], що на обговорюваному етапі розвитку мови обсяг антропонімної формули був своєрідним маркером, за яким встановлювався соціальний статус людини. Однолексемним онімом іменувалися представники нижчих прошарків суспільства: слуги, піддані, міщани і т. ін. Однак цей критерій на дібраному нами матеріалі спрацьовує неповно: значна частина одиничних антропонімів балтійського походження іменує саме князів і панів: *пан Дорг* (Берестя, 1448) [12 (1: 44)], *кнѧзь єоунутиш* (б. м. н., 1352) [8: 5], *кєрдути. крукъждо* (б. м. н., 1392) [8: 47], *за кн(з)ѧ за Корибута* (Переяслав,

1393) [12 (1, 16)], *о(т) князѣ о(т) либорта* (б. м. н., п. 1341) [8, 2], *пан Менпорт* (Луко-
ниця, 1478) [12 (3: 17)], *Князю Великому Олигарду* (б. м. н., 1347) [4: 26], *кн(ю)зь великий*
Скириггаило (Вільно, 1386) [12 (1: 4)] і т. д. (Хоча не можемо не вказати також на той
факт, що переважна більшість осіб, які згадуються у документах періоду XIV – XV ст.
апріорі були представниками знаті, привілейованого прошарку суспільства, а не челяддю
чи міщанами. Але попередня думка таким зауваженням не нейтралізується).

Як видється, функціонування в староукраїнських текстах антропонімів балтійсько-
го походження могло сприяти (хоч об'єктивно і незначним чином) певному уповільнен-
ню розвитку дволексемної антропонімної формули у XIV – XV ст. Це можна спробувати
пояснити впливом литовської ономастичної системи. Як зауважують учені [13: 21–23],
одноймення на той час у Литві ще досить активно функціонує. Цьому сприяє екстра-
лінгвістичний чинник пізнього прийняття литовцями християнства: 1387 – 1413 рр. (а
християнство пов'язується зі зменшенням язичницького іменника і поширенням антро-
понімних формул). Оскільки носіями балтійських онімів на перші століття перебування
українських земель у Великому князівстві Литовському були етнічні литовці – князі,
бояри, привезена челядь – руськими писарями, вочевидь, констатувалась традиційно-
звикла форма їхнього іменування (ще часто однолексемне, переважно литовське, ім'я),
без традиційного для східних слов'ян патроніма чи іншого додаткового оніма.

У контексті староукраїнської християнсько-автохтонної двоіменності характерни-
ми є випадки співіснування християнських імен поряд із іменами балтійського похо-
дження. Цей спосіб творить назву, реалізуючи структуру «християнський антропонім
+ з'єднувальне слово *инѣмъ имене(м)/ иначей/ або* + інший (язичницький) антропо-
нім/ дволексемна формула»: *дмитрии. инѣмъ имене(м) корибу(т)* (Краків, 1388) [8:
40], *Александръ, або Витовтъ* (Луцьк, 1388) [4: 85]; *Александро, инако Швидрикгаило,*
Олжирдовичъ (Луцьк, 1451) [3 (8.4: 6)] і т. д. Найчастіше так іменувалися князі (що було
більш ніж актуально відповідно до офіційної внутрішньої та зовнішньої державної по-
літики); серед бояр, воєвод, простолюду зазначеного явища майже не зустрічаємо (зна-
ходимо лише окремі приклади: *Михаило Кезькаило* (Городня, 1480) [3 (7.1: 10)], *Панко*
Лейтисъ, а Юркелисъ Лейтисъ (Ейшишки, 1347) [4: 26]). Наведена конфігурація двоіме-
нування, звичайно, пояснюється необхідністю декларації у публічній сфері офіційного
християнського імені людини. Але зібраний матеріал свідчить, що у текстах грамот хри-
стиянське ім'я поруч із антропонімом балтійського походження вживається здебільшого
лише при першій згадці особи в документі, далі фігурує виключно язичницьке. Також
фіксується випадок, коли в іменуванні у препозиції знаходиться антропонім балтійсько-
го походження, а на другому місці – слов'янський композит, що є абсолютно нетиповим:
швтрикгаило. инако-болеславъ (б. м. н., 1424) [8: 99]. Цікаво, що литовська онімія теж
має подібні випадки двоіменності (н-д, *Alberto alias Monivid, Allexander alias Muntholt,*
Conrad – Tewtewil, Wladislaus Jagiello, Joanne Jawnus, Petro Pinigelis, Stanko Thalimont і т.
ін. [13, 32], а це, на нашу думку, свідчить про задіяння однотипних механізмів розвитку
двох споріднених ономастичних систем (староукраїнської та литовської).

Пізніше явище двоіменності зникає. У документах XVI – поч. XVII ст. литовські
князі номінуються однослівно і виключно литовським іменем: *Витовтъ* (поч. XVII ст.)
[10 (8: 67)], *Гидими(н)* (Чернігів, 1646) [10 (12: 184)], *Якгаило* (поч. XVII ст.) [10 (15: 27)],
Швитрикгаила (Краків, 1511) [10 (5: 242)] і т. д. Таке явище (що загалом протирічить уже

усталеній системі антропонімних формул), на нашу думку, можна пояснити, по-перше, функціональним аспектом. На це вказує С. М. Пахомова: християнське ім'я має нижчий потенціал до ідентифікації і розрізнення особи порівняно з язичницьким, яке володіло більшою унікальністю [7: 174]. Крім того, більшість документів XIV – XV ст. писалася від 2-ї особи множини: (*Мы Александръ, або Витовтъ* (Луцьк, 1388 р.) [4: 85]), а документи XVI – поч. XVII ст. згадують князів у 3-й особі однини, й імовірно, християнські князї імена писарями-канцеляристами вже були призабуті, неактуальні. Також варто сказати про «існування – в очах русинів – ірраціональної аури довкола постаті князя» [11: 237]. Логічно, що напів'язичницьке мислення (характерне для середньовіччя) при сакралізації князя сакралізувало і його ім'я, а у даному випадку саме язичницьке (балтійське). Покликання у документах на певний антропонім відсилало до предковичних вірувань про магічний зв'язок представників конкретного роду із правом власності на землю, майно і т. ін.

Дволексемні формули, у яких фіксуються антропоніми балтійського походження, із грамат. XIV – XV ст., складаються здебільшого з імені і патроніма (н-д, *Люборта Кгедиминовича* (Городно, 1498) [9 (1: 271)], *Дякгордь Дадаукшисъ* (Вільна, 1451) [9 (1: 342)], *Снюли Радивилловичъ* (б. м. н., 1347) [4: 25-26], *Келиня Жостововичъ* (б. м. н., 1347) [4: 25-26], *Влександро Монкгирдович* (Ітва, 1491) [12 (1: 93)], *ивашко монивидовичъ* (Луцьк, 1434) [8: 128], *Олександро Сонькушкович* (б. м. н., XVст.) [3 (3.3: 1)] і т. д. Цікаво, що часто у дволексемних формулах християнські імена вказують на належність носія до християнства за західним обрядом: *Іанъ Кезкгейлович* (Троки, 1477) [12 (1: 75)], *Іанъ Довойновичъ* (Вільно, 1482) [12 (1: 80)], *якуба дово(и)новича* (Вільна, 1495) [9 (1: 311)], *Мартинъ Кгаштотович* (Вільно, 1481) [12 (1: 78)]; *Бартош Монтовтович* (Троки, 1477) [12 (1: 75)] і т. д.

У період XVI – поч. XVII ст. у староукраїнських документах однослівно називаються здебільшого слуги, челядь, простолод (таких випадків, що стосуються балтійських антропонімів украй мало), або ж однолексемне іменування вживається тоді, коли особа повторно згадується у тексті («*помененый Кидройтъ зо всихъ панствъ выволанъ и вѣчнымъ банитомъ естъ* (Люблін, 1597) [3 (1.4: 127)].

Як уже зазначалося вище, на цьому етапі домінує дволексемне іменування, представлене типовою формулою «християнське ім'я + прізвищева назва». Антропоніміні балтизми у таких сполученнях постають як прізвищеві назви у формі або імен, або патронімів у непохідних формах: *панъ Богданъ Борейко* (Луцьк, 1572) [10 (3: 36)], *Якубъ Гедима(и)* (Володимир, 1579) [10 (1: 121)], *па(и) а(и)дре(и) мо(и)то(л)тъ* (1577) [10 (7: 17)], *князя Адама Нариму(н)товича* (Житомир, 1606) [10 (7: 218)], *Павелъ Нарѣшович* (1534) [10 (4: 37)], *Станиславъ Довойновичъ* (Вільна, 1528) [12 (3: 322)], *Жданъ Люмонтович* (Вільна, 1540) [12 (4: 253)], *Размѣса Довкгирдовича* (Вільна, 1547) [12 (4: 541)], *Григоръ Бѣввидович* (Мойшагола, 1528) [12 (3: 332)] і т. д.

Антропоніми балтійського походження фіксуються також у трілексемних іменуваннях, представлених формулами: «ім'я + патронім (прізвищева назва) + відтопонімне означення», «ім'я + ім'я + прізвищева назва», «ім'я+патронім+патронім (прізвищева назва)» та ін. (*Миколаю Миколайовичѣ Радивилловича* (Вільна, 1507) [12 (3: 43)], *Андрей Александровичъ Сонкѣшковича* (Берестя, 1508) [12 (3: 56)], *Іана Милошевича Вокшвилловича* (Вільна, 1516) [12 (3: 139)], *Іанъ Бортошович Нарбѣтовича* (Нестанишки, 1539) [12 (4: 201)], *Павелъ Монвидъ Дорогостайский* (Луцьк, 1604) [10 (5: 130)] і т. д.

Чотирилексемних формул мало («ім'я + патронім + патронім / (прізвищева назва) + відтопонімне означення», «ім'я + (прізвищева назва) + відтопонімне означення + відтопонімне означення»), розвитку вони не набули: *Лев Александрович Санкґ҃и́кович Коширський* (Камінь, 1571) [10 (8: 155)], *Яну Якубович҃ Монтовту Коблинському* (Луцьк, 1561) [5: 470]), *Ян҃иш҃ь Кориб҃ѣтъ... и Выш҃ьне(в)ц҃ь-Выш҃ьневец҃ьки(и)* (Кременець, 1636) [10 (15: 5)] і т. д.

Крім того, існує прошарок балтизмів, які були не впадковані, а спродуковані внаслідок певних екстралінгвістичних факторів. Як пише Н. М. Яковенко, Люблінська унія 1569 р., поєднавши різні культури, поставила представників князівських руських родин перед необхідністю пристосування до суспільної ієрархії Корони Польської [11: 247]. Це спричинило створення вигаданих генеалогічних легенд, які б мали пов'язати певну особу і її рід зі знаменитим прашуром (а литовське походження, відповідно антропонімне покликання на литовські корені ставилися на високий рівень в ієрархії статусів). На згаданий факт свого часу звернув увагу А. П. Непокупний, говорячи про те, що у першій половині XVII ст. було написано спеціальний твір «*Liber chamotoz*» («Книга хамів») – своєрідний реєстр шахраїв, які приписували собі великокнязівське походження і тому додавали до своїх імен відповідні антропоніми. Наприклад, щодо родин Корибутів зазначене джерело зазначало: «Ці Карботи хлопи – бодай їх повибивало – видають себе з дому Корибутів» (цит. за: Непокупний А. П. Балтійські родичі слов'ян [6: 50-51]). Документи XVI – поч. XVII ст. фіксують велику кількість представників таких родів (які, за певними виключеннями, як роблять висновок сучасні історики, дійсно вели початок від Гедиміновичів по лінії Дмитра-Корибута Ольгердовича): *Стефана Корибутовича* (Луцьк, 1430) [3 (7.1: 5)]; *Юря и Криштофа Корибутовичовь, Збаразских* (Луцьк, 1604) [3 (6.1: 355-356)]; *Ян҃иш҃ь Кориб҃ѣтъ* (Кременець, 1636) [10 (15: 5)]; *Михаломь Ка(р)бѣто(м)* (Житомир, 1635) [1: 124]; *Миха(и)ла Корибутовича Вишнєве(ц)ко(з)о]* (Житомир, 1611) [2: 163] і т. д.

Аналіз антропонімів балтійського походження на тлі староукраїнського іменування XIV – поч. XVII ст. дозволяє констатувати факт перетину, а тому й суттєвих взаємовпливів балтійської (литовської) та східнослов'янської (староукраїнської, руської) антропонімних систем. Повна включеність антропонімів балтійського походження у староукраїнську антропонімну формулу (у її еволюційному розвитку від одноклексемного іменування до багатоклексемної формули, постання прізвищевих назв, а згодом і прізвищ) є свідченням як мовної адаптації аналізованих одиниць, так і суспільної інтеграції іноетнічної групи серед автохтонного українського населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. / Підгот. до вид. В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2004.
2. Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 р. / Підгот. до вид.: А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2002.
3. Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе: В 37 т. – К., 1859 – 1914.
4. Грамоти XIV ст. / Упоряд. М. М. Пешак. – К.: Наук. думка, 1965. – 255 с.

5. Луцька замкова книга 1560 – 1561 рр. / Підгот. до вид.: В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. – Луцьк, 2013. – 733 с.
6. Непокупний А. П. Балтійські родичі слов'ян. – К.: Наук. думка, 1979. – 184 с.
7. Пахомова С. М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. / Наук. ред. П. П. Чучка. – Ужгород: Вид-во Олександри Гаркуші, 2012. – 344 с.
8. Розов В. Українські грамоти. – Т. I: XIV і перша пол. XV ст. – К., 1928. – 267 с.
9. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.: У 2 т. / Укл.: Д. Г. Гринчишин, У. Я. Єдлінська, В. Л. Карпова, І. М. Керницький, Л. М. Полюга, Р. Й. Керста, М. Л. Худаш. – К.: Наук. думка, 1977 – 1978.
10. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: Вип. 1–16 / Укл.: Д. Г. Гринчишин та ін. – Львів, 1994–2013.
11. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Вид. 2-ге, переглянуте і виправлене. – Київ: Критика, 2008. – 472 с.
12. Archiwum książy Łubartowiczów Sanguszków w Sławucie: 7 t. / Pod kier. Z. L. Radziwińskiego, przy wsp. P. Skobielskiego i B. Gorczaka. – Lwow, 1887–1910.
13. Maciejauskienė V. Lietuvių pavardžių susidarymas. XVIII – XVIII a. – Vilnius: Mokslas, 1991. – 320 p.

Вакулич М. И., младш. наук. сотр.

Институт языкознания им. О. О. Потебни НАН Украины, Киев

АНТРОПОНИМЫ БАЛТИЙСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В СТРУКТУРЕ СТАРОУКРАИНСКОЙ АНТРОПОНИМИЧЕСКОЙ ФОРМУЛЫ XIV – НАЧ. XVII В.

В статье исследуются особенности антропонимов балтийского происхождения, которые фиксируются в составе староукраинской антропонимической формулы XIV – нач. XVII ст. Анализируются позиция и функции исследуемых единиц в эволюционном развитии однолексемного именованя лица в многолексемную формулу.

Ключевые слова: антропоним балтийского происхождения, антропонимическая формула, патроним, композит, фамильное именование, староукраинский язык.

Vakulych M. I., junior scientist

O.O. Potebnia Institute of Linguistics of the National academy of sciences of Ukraine, Kyiv

ANTHROPONYMS OF THE BALTIC ORIGIN IN THE STRUCTURE OF THE OLD UKRAINIAN ANTHROPONYMIC FORMULA OF THE XIVth – THE BEGINNING OF THE XVIIth CENTURY

The article investigates the features of anthroponyms of Baltic origin, fixed in the old Ukrainian anthroponymic formula of XIV – the beginning of XVII century. The position and functions of the studied units in the evolutionary development of single-element naming of a person into a multilexemic formula are analyzed.

Key words: anthroponym of Baltic origin, anthroponymic formula, patronym, composite, family name, the Old Ukrainian language.

О КАТЕГОРИЗАЦИИ ПРОСТРАНСТВА И ПРОСТРАНСТВЕННОМ ФЕНОМЕНЕ А. БЕЛОГО: СТРАНСТВОВАНИЯ МЫСЛИ И СОЗЕРЦАНИЕ ДУХА

«И нет ни времени, ни пространства...» (А. Белый)

«Будут новые времена и новые пространства...» (А. Белый)

Статья посвящена осмыслению некоторых пространственных символов-образов в формировании пространственной модели мира Андрея Белого с позиций эстетико-философского анализа пространственных категорий и символов, которым Андрей Белый придаёт философское, символическое значение; исследуется семантика пространственности; в основе концепции поэтики пространства Белого лежит дихотомическое единство и конфликт жизнеполагающих и мирообразующих начал, художественное пространство преломляется, трансформируется в индивидуальном пространстве и авторском житнетексте; оно пластично и многомерно.

Ключевые слова: пространство, синтетическая целостность, концептуально-семантическая организация пространства, пространственность, геометрия смысла, образ, символ.

Одной из особенностей культуры является то, что картина мира неизбежно получает пространственные характеристики. Сама конструкция миропорядка так или иначе мыслится на основе некоторой пространственной структуры, организующей все другие её уровни. Достаточно вспомнить известные слова Клоделя *Где Я?* и *Который час?* – вот неисчерпаемые для нас вопросы. Пространство – одна из первых реалий бытия, которая воспринимается и дифференцируется человеком. Чем бы человек ни занимался, он постоянно «сталкивался с пространственными отношениями и протяжённостью, имел дело с площадями, расстояниями, высотами, глубинами, удалённостью вправо, влево, вперёд, назад...» [25, с. 56]. Мыслителей, философов и поэтов, деятелей и созерцателей, лингвистов и литературоведов продолжают волновать эти таинственные Нечто, загадочные феномены Пространство и Время, которые так интуитивно близки человеку, как будто бы так понятны, но в то же время весьма противоречивы, не поддающиеся экспликации.

«Чем-то великим и трудноуловимым кажется топос...» (Аристотель) [28]. «Пространство ...само воспринимается вне ощущения, посредством некоего незаконного умозаключения, и поверить в него почти невозможно» (Платон) [21]. «Слово 'пространство'..., смысл которого доступен скорее внутреннему чувству, чем пониманию» (Шпенглер) [32]. «Пространство – однородная, по всем направлениям равноценная, но чувственно не воспринимаемая разъятость» (Хайдеггер). [28]. «К сфере феноменологического... принадлежит сознание пространства» (Гуссерль) [10].

Цель статьи состоит в том, чтобы, обозначив важнейшие характеристики, функции и свойства категории пространства, определить основные пространственные образы-символы сквозь призму внутренней «геометрии» философско-эстетических воззрений Андрея Белого.

Сложность, универсальность, неоднозначность трактовок данной категории и аморфность терминологических терминов (связанных с трудностью познания самого объекта исследования, с наличием множества авторских теорий' пространства в истории философии, а также с культурно-исторической детерминированностью пространственных представлений), проблемы «абсолютной» и «относительной» концепций понимания пространства, вопросы лингвофилософской интерпретации художественного пространства и другие вопросы лишь подтверждают тезис К. Поппера о том, что «место, куда следует обращаться всякому, начинающему поиски знания, – это место, где существуют разногласия» [33, с. 115]. Неоднозначность и загадочность фигуры самого писателя и поэта, философа и критика Андрея Белого, «в котором, перефразируя Ф.М. Достоевского, все противоречия вместе живут» ... [16, с. 7], также лишь подтверждают **актуальность** выбранной темы, представляющей огромный интерес для исследователя как в литературоведческом, так и в философско-эстетическом и культурологическом аспектах.

В понятийном аппарате категории «пространство» соединяются научные и наивные, мифологические представления о пространственной картине мира, доказанные наукой теории пространства и мистический бессознательный страх, непонимание при его восприятии.

Установим определение 'пространству' с основными его свойствами – оформленностью и размерностью: это самая большая целостность – «то, что вмещает человека, то, что он осознает вокруг себя, то, что он видит простирающимся перед ним» [17]. «Пространство – это среда всего сущего, окружение, в котором всё происходит и случается, некая заполненная объектами и людьми 'пустота'» [18, с. 26]. «Пространство – 1) неограниченная протяжённость во всех измерениях и направлениях, трёхмерное протяжение над землёй», <...> 2) промежуток между чем-либо, где что-либо вмещается или способно вместиться», <...> 3) «имеющий вид, форму чего-либо», (т.е. пространство, определённым образом оформленное) [24]. Понятие категоризации пространства тесно связано со всеми когнитивными способностями человека и переплетено с памятью, воображением, вниманием и т.п.

О связи категории 'пространство' с 'воображением' пишет В.В. Налимов: «...через воображение человеку открылось фундаментальное видение пространства, понимание числа, овладение логикой и языком» [22, с. 211]. Семантическая категория пространства является важнейшей категорией, формирующей модель мира в нашем сознании. «Первичным символом (образом) культуры, который «отвечает идее судьбы, пронизывающей все феномены культуры, <...> выступает пространство, специфицирующееся весьма своеобразно в различных культурах», – считает В. Л. Храмова [29, с. 189]. Пространство является структурно-организованным и упорядоченным, а главная черта интериоризованного в мышлении пространства – его дискретность. Это можно объяснить тем, что человек воспринимает существование объектов окружающего мира при условии наличия в них предметных форм и границ. Концептуальный элемент 'отделённость' ('отдельность') предполагает обязательное наличие противоположного концепта 'целостность'.

‘Отдельность’ не является основным свойством пространства, пространство возникает и через развёртывание его вовне (по отношению к центру или безотносительно к нему), простирается, а также через «собрание», так как организованность пространства, его составность предполагают как членение целого – анализ, так и соединение частей – синтез. (Ср., например, у П. Флоренского: «Пространство – самосвоеобразная реальность, насквозь организованная, нигде не безразличная, имеющая внутреннюю упорядоченность и строение» [34, с. 17]). Обычно подчёркиваются такие его особенности, как просторность, открытость и, следовательно, обозримость, воспринимаемость чувствами, ровность, вместительность, свобода, соответствие мере и через неё приемлемость, положительность.

Поскольку пространственное восприятие онтологически предшествует временному, а пространство – «знак выражения самой жизни» [32, с. 336], которое дано, по определению В.Н. Топорова, нам в ощущениях, не удивительно, что большинство обозначений пространства чаще всего связано с положительной в оценочном плане мотивировкой. Однако восприятие образа пространства может иметь различную оценку: «Золотые пространства, / Золотые поля» (А. Белый. В полях); «Из бирюзовых пространств мы глядим друг на друга бирюзовыми пространствами глаз» (А. Белый. Луг зелёный) «Простор был ослепительно волнист», «Пространство спит, влюблённое в пространство!» (Б. Пастернак. Спекторский); «Привлечь к себе любовь пространства/ Услышать будущего зов» (Б. Пастернак. Быть знаменитым); «Первое: свет, второе: пространство. После всего мрака – весь свет, всей стиснутости – весь простор» (М. Цветаева. Мемуарная проза). Ср., например, с другими, менее позитивными: «Просторов простёртая рать:/ В пространствах таятся пространства» (А. Белый. Русь); «И сердце прославит неволю/ Пространства и холодных высот» (А. Белый. Бегство); «И, вздрогнув, вспоминаю я/ Об иллюзорности пространства» (А. Белый. Под окном); «Боялся пространства он <...> безотчётную грусть вызывали пространства» (А. Белый. Петербург); «Невнятица перессорившихся пространств» (А. Белый. Москва). Семантика данной категории выявляется на основе концептуальных понятий, которые отображают различные пространственные отношения.

По данным мифопоэтической пространственной организации мира, например, представление о единстве мира, слитности природы и человека вовсе не мешало разбиению этой целостности на составляющие её элементы – части целого (похожую концепцию находим у Хармса: целое, не имеющее частей, не существует!). В числе основных космологических актов называются «установление космического пространства», и лишь затем осуществляется «наполнение пространства божествами и конкретными объектами» [20, с. 8]. Черты обжитого мира переносятся на гораздо более широкий мир, «от себя» к пространству «вне себя». Пространство возникает не только через выделение (и отделение) его из Хаоса, но и через развёртывание вовне (по отношению к центру или безотносительно к нему), простирается, а также через собрание, поскольку организованность пространства, его составность предполагают как членение целого – анализ, так и соединение частей – синтез.

Прообраз идеи о невозможности существования ‘места’ или ‘пространства’, независимо от материи (т.е. как бы «пустого места» независимо от «вещей», в нём находящихся) была, как известно, концептуализирована в теории относительности. Интересно, что уже у Аристотеля понятия «вещи» и «места» соединены: «Место кажется чем-то

особенным и трудным для понимания. ...представляется, что место – это не только граница сосуда, но и лежащая между ними как бы пустота... подобно тому, как сосуд есть непереносимое место, так и место есть неподвигающийся сосуд. Место (существует) вместе с предметом, так как границы (существуют) вместе с тем, что они ограничивают» [26, с. 10]. Философский эквивалент идеи порядка у Аристотеля – понятие «форма», а «материя» соответствует идее хаоса (по причине того, что материя содержит в себе множество возможностей и делает её аналогом понятия «хаос»). Места всегда ассоциируются с предметами; кроме того, предмет и место связаны с восприятием. Пространством не только начинается познание мира, но нередко им и завершается: «Пространство – внешняя форма созерцания», – говорил Кант, «На пути созерцания происходило познание мира», развивая мысль Канта, утверждает Б. Раушенбах. Итак, очевидна связь триады «пространство (с противостоящими ему местами и объектами/предметами) – восприятие (переходящее в созерцание) – познание. Весьма интересна и неоднозначна в этом смысле типология пространства О. Шпенглера (предшественника Н.А. Бердяева), своеобразно выделившего три типа пространства: «геометрическому» пространству эллинов (осоздаемое тело) – аполлоновской души – он противопоставил «аналитическое» пространство (единое и бесконечное) западноевропейского человека – фаустовской души. «Геометрическая» душа настроена на покой, «фаустовская» – на движение, от прошлого к будущему, отсюда стремление к бесконечному и воля к власти. Третье пространство (и душа) у Шпенглера называется «египетское» (как синтез первых двух), прасимволом которого является дорога [32].

Концептуальное значение 'пространственности' отображается в русском языке в лексемах 'пространство', 'простор', 'место', 'местоположение', 'местность' и др., конкретизация которых обеспечивается и уточняется контекстуально. «*В пространство бежит – убеждает/ Далёкая лента шоссе*» (А. Белый. Шоссе); «*Худые блинчики наклонит/ Дождями простор запылит*» (А. Белый. Пепел); «*В пространство пади и разбейся...*» (А. Белый. Отчаянье); «*Сырой, осенний дым/ Над гаснущим простором / Пылит дождем седым.*» (А. Белый. Телеграфист); «*Ни с чем не сравнимое место..., лакированная карета*» (А. Белый. Петербург); «*Святое /Пустое/ Место, – /В святыне/ Твои сыны!*» (А. Белый. Христос Воскрес).

Индивидуальные образы пространства имеют дело с семантизированным пространством, а «пространственность» – вещество или стихия пространства – наиболее полно раскрывает себя именно в романе, который является, по мнению В.Н. Топорова, «наиболее совершенной моделью пространственных отношений в художественном тексте» [27, с. 283]. Пространственность выступает как то начало, которое пронизывает и время, и сознание, и язык, всё бытие и связывает всё между собой, отсылая это всё к своему субстрату – к пространству. Т.е., пространственное шире пространства, и оно может существовать без пространства, но пространство без пространственного – нет. Напрашивается прозрачная параллель – 'бога' и 'божественного' у М. Цветаевой: «Обуславливающее вещь свойство больше самой вещи, шире её, вечнее её, единственная её надежда на вечность. Морское больше, чем море... Не будь море морским, море давно бы высохло, а бог давно бы иссяк. И ещё: божественное может без бога, а бог без божественного-нет, бога без божественного нет» [30, с. 63]. Таким образом, протяжённость есть прасимвол, идеал высшей пространственности.

Как свидетельствует анализ, категория пространства и пространственности предстают перед исследователем весьма сложным и не познанным до конца феноменом. Одним из самых загадочных феноменов культуры XX века, одним из немногих «пространственно» одарённых писателей, испытывающих особый интерес к пространству, со способностью понимать его смысл («прислушиваться» к пространству) или вживать их в него [27, с. 251], без преувеличения можно назвать Андрея Белого. Это фигура неоднозначную, весьма противоречивую, начиная с имени (Б. Бугаев и А. Белый), биографического жизнеописания (разделённое им в «Линиях жизни» на семилетние циклы), и заканчивая смертью: сражён был он солнцем, которое прославлял («золотому блеску верил, а умер от солнечных стрел» – в своих мемуарах Белый определил это стихотворение как эпитафию себе). «Я для других – нераскрытая загадка», – писал о себе Белый в программном произведении «Луг зелёный» [16].

Созданные Белым яркие и двойственные образы-символы пространства, его отношения его с пространством представляются противоречивыми. Пожалуй, трудно найти автора, более пленённого и очарованного пространством, чем Белый, и в то же время угнетённого им, подверженного своеобразного рода испугу. Его восторг и удивление могли сменяться боязнью пространств – «родной и страшной его стихии – пустых пространств», по выражению М. Цветаевой [31]. Одно из таких «вдохновений после ужаса» непознанного связано с Египтом, с посещением Белым пирамид (См. Вяч. Иванов о «Петербурге» А. Белого [11]). Синтетизм, являющийся одной из главных черт творчества А. Белого (и его синтетические установки), реализуются на разных уровнях текста, прибегая к мифопоэтическому смешению разнообразных культурных традиций (за счет чего их традиционный смысл преломляется и сдвигается). «За этим скрыто художественное созерцание самого А. Белого, в созерцании этом расщепляется и его собственная природа, и природа всего мира» [7]. Белый как бы собирает воедино все основные историко-культурные универсалии, которые функционировали доселе разрозненно в разных текстах, и дает им целостную системную интерпретацию. Т.е., выстраивая в своём пространственном мире дихотомические оппозиции и соотношения (горизонталь-вертикаль, восток-запад, прямая-кривая/круг, мужское-женское, гармония-хаос, близкое-далёкое, реальное-нереальное и др.), он находит подтверждение своим творческим философско-эстетическим исканиям, своему стремлению к синтетической целостности мира.

Символика выраженных им образов-символов и символов-идей, основных пространственных оппозиций многосоставна и многослойна. Белым создаются новые геометрические символы-мифологемы, основными из которых, по нашему мнению, являются линия, круг, спираль, пирамида (и её проекция – треугольник). Своё мировоззрение Белый также выражал в геометрических пространственных терминах, сравнивая, например, себя с пирамидой, а верх пирамиды – с непознанным, называя её «ноуменом».

Словарь поэта А. Белый считал ключом к тайнам его духа. Пространственный словарь А. Белого весьма богат и тщательно проработан, он насыщен терминологией, что даже производит впечатление некоторой пространственной «лгогомании» (В.Н. Топоров). В мотивной и образной структуре произведений Белого органично сосуществуют геометризованные пространственные доминанты, которые можно кратко охарактеризовать таким образом: *линия* – как одномерный образ времени, *линия* – путь в бесконечность (мотив бесконечности); *луч Солнца* – культурная мифологема, *луч духа* (внутреннее

познание); *крест* – соединение линий, земли и неба, пересечение разных идей и мировоззрений, образ Христа, мотив духовного восхождения и спасения; *спираль* – соединение двух идей: линии и круга; как 2 восходящее к 3-м; соотносится с философией (и мотивом) «вечного возвращения, но не на то же место», один из образов поступательного развития; *квадрат* и *куб* – устойчивость и порядок, рационализм Запада, мужское, диниссийское начало; *кольцо/круг/шар/сфера* – образ амбивалентен: гармония, космос и хаос, Восток, женственное, аполлоническое начало; *треугольник/пирамида* – связь с познанием, вершина её – как нечто непознанное, ноумен, путь, восхождение (причём сам путь – более важен, нежели его конец). Рассмотрим круг (кольцо, шар) и крест.

За видимой простотой некоторых пространственных образов-символов в поэзии и прозе Белого скрываются сложные смыслы. Например, «кольцо» – это и солнце (солярный миф), и жизненный круг, замыкающий всё смертью, и купол небосвода (астральная парадигма в творчестве поэта), и световые пространства: «*Стала огненная точка в темноте рисовать световые кольца спирали*» («Световая сказка»); и очерченная кругом света ночная звезда: «*В тучу прячется солнечный диск*» («Три стихотворения»); «*Солнца контур старинный, /золотой, /огневой /апельсинный и винный*» («В полях»); «*И ночь, и день бежал/ Лучистое кольцо/ Ушло в небытие*» («Кольцо»); «*Как-/ Расплещется в бури/ поднявшейся пыли –/ жёлтое – /И / Седое –/ – Кольцо*» (Маленький балаган...); «*Горячее солнце – кольцо золотое/ ушло в неизвестность от нас*» («За солнцем»). Клубы и вихри (имеющие кольцевые и спиралевидные очертания) выражают предчувствия или тесноту и удушье пространства: «*Коротал я время сном / В жёлтых клубах душиной пыли*» («Арестанты»); «*Багрец золотых вечеров / закрыли фабричные трубы / да пепельно-черных дымов / застывшие клубы*» («На окраине города»). В «Кубке метелей» и в «Петербурге» образ-символ «кольцо» восходит к змеям, (ср.: «*кольца волос, кольца брелоков*», «*воздушные кольца*») [8], «*поверхность планеты оказалась охваченной, как змеиными кольцами, черновато-серыми домовыми кубами*» (Белый А. Петербург).

Геометрическую проекцию круга (или спирали) имеет и одна из излюбленных Андреем Белым идея «возврата», символически проявившаяся в реальном творческом пути писателя. «Московский текст», созданный Андреем Белым в последнем романе, перекликается с его первым московским текстом, которым было его первое опубликованное произведение («Симфония 2-ая, Драматическая /Московская/» 1902 года). «Жизнь его – криволинейный узор», – так говорил один из героев «Масок» Белого (Ср.: узор арабесок).

Фундаментальные образы линейного мира (окружность, круг, ... сфера, прямая, точка пересечения (крест) в преломлении мифологического сознания и основных архетипических моделей создают особое геометрическое пространство в текстах Андрея Белого. (Ср.: Город солнца и Гетананум). Идея круга связана с представлением о максимально защищённом месте. Наличие у бытия наглядной репрезентации доказывалось многими. Представления о том, что *шар* – сакральная геометрическая фигура, символ самодостаточной, совершенной божественной реальности, сакральный символ «бестелесного» бытия, видимо, были заимствованы греками из учений египетских жрецов.

В пространственной системе координат Белого, выстраивающего определённые отношения между Вселенной (природа-космос) и человеком, человеком и Богом (духовным космосом), *крест* и всящий на кресте рассматриваются как порог духовного мира, как спасение: «*Страна моя /Есть /Могила, /Простершая /Бледный/ Крест*,

«Есть – /Воскресение.../С нами – Спасение.../ Исходит огромными розами/ Прорастающий Крест!» (А. Белый Христос Воскрес). Спаситель здесь – «крылорукий дух» (родственный по природе Млечному пути). Итак, через высоту означаетсверху находящееся, через глубину – подземное, долготе и ширине соответствуют средние конечности, а всё целое (через силу, всё преодолевающую) удерживается вместе. И сам А. Белый, и лирический герой имеют возможность быть посредником между земным и небесным, дольным и горним мирами, проводником мистических чаяний. Образы Солнца и Христа для Белого были необходимы для понимания «мудрости изначальной непреходящей» как единого учения, для поиска «я-пространства», находящегося так близко, и так далеко одновременно. (Ср.: «В ответ неразрешимому открывается и углубляется сердце. <...> Только новый дух, найденный в собственной глубине, может вывести нас из трясины» [23, с.250].

Христианская тема была значима для творческого сознания Андрея Белого. И в теории символизма, и в публицистике, и в прозе, и в поэзии, он привлекал христианскую образность (как и библейский контекст, и солярный миф): *«Синева Господня победила Время»; «В земных глубинах,/В веках,/В народах,/В сплошных синеродах небес»...*; *«Золотые кадила, словно белыми кольцами, охватили епископа»; «И солнце дивное из дали к нам проглянет/ ...Покажется Христос из туч воспламенённых»; «Он видел – солнце, облечённое блеском, тихо из-за оболочка опрокинулось над ним, и светлоосый, осьмиконечный луч креста резнул пространство»...* Вертикальная пространственная ориентированность одного из важнейших во всей поэтической системе А. Белого образов-символов – Солнца (и его геометрического репрезентанта – круга, шара) – подчёркивается духовной вертикалью пространства – Символом Креста, образом Христа. Символ Креста, как и Образ Христа непосредственно связан с мотивом спасения, с порогом духовного мира. Поиск духовного пути связан с Солнцем (как светом внутри нас, о котором писал Мережковский). *«Там, внизу, в долинах высокие дубы уходят корнями глубоко в землю. <...> Зато ранним утром, когда вершины дубов ещё во мраке – мы уже светимся; мы видим то, чего никто не видит, мы первыми видим Солнце великого дня...»* [1, с. 244]. (Ср.: Эпиграфом к «Солнцу» Белого служат слова Бальмонта «Будем как солнце»).

В результате проведенного исследования основных концептуальных понятий категории пространства и пространственных образов-символов, обращая внимание на их мифопоэтическую традицию и научные представления, мы пришли к выводам о том, что символика выражения основных пространственных оппозиций (по вертикали и горизонтали) в авторском тексте Андрея Белого многосоставна и многослойна. Пространственные универсалии и символы Белого выводят за пределы реального пространства и времени, погружая в состояние гипнотической заворожённости. «Линии» и «криволинейные» узоры жизни, «лабиринты» судьбы Белого, «спирали» и «пирамиды» духовного развития и восхождения, его душевные переживания в любовном «треугольнике» и есть его пространство, которое он рассматривал как жизнь. Стремясь проникнуть во внутреннее строение космоса, А. Белый «ищет геометрического скелета вещей» [7]. И, странствуя мыслью по мировым просторам, шифруя «тайнописи» своей геометризованной Вселенной, (ключи от кода которой можно отыскать в словаре самого поэта), бесконечно играя с пространством, он вновь и вновь собирает его в единое целое, структурируя и синтезируя все части, стремясь охватить своим взором и пространство внешнее – видимое,

феноменальное – и пространство внутреннее – ‘я-пространство’, ноуменальное (такое близкое и такое далёкое, как и сам первофеномен ‘пространство’), постичь ‘ноумен’, ту вершину пирамиды, к которой он всё время шёл и которой он пытался достичь, ту непреодолимую бездну, над которой он смог «совершить прыжок». Антропософские и христианские искания Андрея Белого не раз пересекаются с линиями и фигурами в его творчестве, тесно связаны с сюжетами и мотивами произведений, восходят к определённым архетипам и мифологемам, образам и символам, несут сложную семантическую нагрузку и имеют геометрический акцент, а также глубокий символический смысл.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Андрущенко Е.А. Властелин «чужого»: текстология и проблемы поэтики Д.С. Мережковского. – М.: Водолей, 2012. 248 с.
2. Башляр Г. Избранное: поэтика пространства / пер. с фр. М.: РОССПЭН, 2004. 376 с.
3. Белый Андрей. Полное собрание сочинений: В 2-х томах. Том 1. М.: Альфа-Книга, 2011. 1279 с.
4. Белый Андрей. Полное собрание сочинений: В 2-х томах. Том 2. 1260 с.
5. Белый Андрей. Символизм как миропонимание / Сост., вступ. ст. и прим. Л.А. Су-гай. М.: Республика, 1994. 528 с.
6. Белый А. Линия, круг, спираль символизма // Труды и дни. 1912. №4-5.
7. Бердяев Н.А. Астральный роман // Андрей Белый: pro et contra. Личность и творчество Андрея Белого в оценках и толкованиях современников / Сост., вступ. ст., коммент. А.В. Лаврова. СПб.: Изд-во Рус. христиан. гуман. ин-та, 2004. С. 411-418.
8. Гармаш Л.В. Сюжетно-образная система четвёртой симфонии А. Белого «Кубок метелей» // Русская филология. Украинский вестник. 1998. № 3-4. С. 42-49.
9. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. М.: Искусство, 1984. 394 с.
10. Гуссерль Эдмунд. Феноменология внутреннего сознания времени [Электронный ресурс] // Stud.Files. Режим доступа: <http://studfiles.net/preview/1079812>.
11. Иванов Вяч. Вдохновение от ужаса (О романе Андрея Белого «Петербург») // Андрей Белый: pro et contra. Личность и творчество Андрея Белого в оценках и толкованиях современников / Сост., вступ. ст., коммент. А.В. Лаврова. СПб.: Изд-во Рус. христиан. гуман. ин-та, 2004. С. 401-410.
12. Кандинский В.В. О духовном в искусстве. М.: ЭКСМО, 2016. 160 с.
13. Кассирер Э. Философия символических форм. М.;СПб.: Университетская книга, 2002. Том 2. Мифологическое мышление. 280 с.
14. Кобозева И.М. Как мы описываем пространство, которое видим: форма объектов [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <http://www.dialog-ru/Archive/Dialogue/202000-1/155/html>.
15. Кравченко Э.Я. Система символов в языке ранней поэзии А. Белого. Автореф. дисс. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук: спец. 10.01.02 «Русский язык». М.; 1994. 18 с.
16. Критика. Эстетика. Теория символизма: В 2-х томах. Т. 1 / Вступ. ст., сост. А.Л. Казин, коммент. А.Л. Казин, Н.В. Кудряшева [Электронный ресурс]. М.: Искусство, 1994. 478 с. Режим доступа: yes@lib.ru.
17. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма // Вопросы языкознания. 1994. № 4. – С. 26-31.

18. Кубрякова Е.С. и др. Краткий словарь пространственных терминов. М.: МГУ, 1997. 245с.
19. Мамардашвили М. Необходимость себя. М.: Лабиринт, 1996. 304 с.
20. Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2-х т. Т.2. М.: Сов. энци., 1982. 720 с.
21. Михалевский Д. Пространство и Бытие. Сборник статей. М.: Алетейя. 2017. 478 с.
22. Налимов В. В. Спонтанность сознания. Вероятностная теория смыслов и смысловая архитектура личности. М.: Прометей. 1989. 183 с.
23. Померанц Г.С. Записки гадкого утёнка. М.: Московский рабочий, 1998. 399 с.
24. Словарь сочетаемости слов русского языка / Под ред. П.Н. Денисова, В.В. Морковкина. 2-е изд., испр. М.: Русский язык, 1983. 688 с.
25. Соколовская Ж.П. «Картина мира в значениях слов». Симферополь: Таврия, 1993. 231 с.
26. Степанов Ю.С. Пространство и миры: новый, «воображаемый», «ментальный» и прочие // Философия языка: в границах и вне границ: междунар. серия монографий. Х., 1994. Т.2. С. 3-18.
27. Топоров В.Н. Пространство и текст // Текст: семантика и структура. М.: Наука, 1983. С. 227–284.
28. Хайдеггер М. Искусство и пространство // Самосознание культуры и искусства XX века / Пер. В. Бибихина. М., 2000. 640 с.
29. Храмова В. Л. Целостность духовной культуры . К.: Феникс, 1995. 400 с.
30. Цветаева М. Проза: сборник / Предисл. С. Дмитриенко [Электронный ресурс]. 2017. Мемуарная проза. Режим доступа: rulibrary.ru/tsvetaeva/memuarnaya_proza.
31. Цветаева М. Пленный дух. Мемуарная проза [Электронный ресурс]. Режим доступа: e.libra.su/read/174220-memuarnaya_proza.html.
32. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Т. 1. Гештальт и действительность / Пер. с нем., вступ. ст. и примеч. К.А. Свасьяна. М.: Мысль, 1993. 663 с.
33. Эволюционная эпистемология и логика социальных наук: Карл Поппер и его критики. М.: Эдиториал УРСС, 2000. 464 с.
34. Яковлева Е.С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия). М.: Гнозис, 1994. 344 с.

Соколова Г. П., старший викладач, аспірантка

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Харків

ПРО КАТЕГОРИЗАЦІЮ ПРОСТОРУ І ПРОСТОРОВИЙ ФЕНОМЕН АНДРІЯ БІЛОГО: МАНДРИ ДУМКИ І СПОГЛЯДАННЯ ДУХУ

Стаття присвячена осмисленню деяких просторових символів-образів у формуванні просторової моделі світу Андрія Білого з позицій естетико-філософського аналізу просторових категорій і символів, яким Андрій Білий надає філософського, символічного значення; досліджується семантика просторовості; в основі концепції поетики простору Білого лежить дихотомічна єдність і конфлікт життєстверджуючих і світомоделюючих начал, художній простір заломлюється, трансформується в

індивідуальному просторі та авторському життєвому тексті; він пластичний і багатомірний.

Ключові слова: простір, синтетична цілісність, концептуально-семантична організація простору, просторовість, геометрія сенсу, образ, символ.

Sokolova G.P., senior lecturer, graduate student
G.S. Skovoroda national pedagogical university, Kharkov

ON THE CATEGORIZATION OF SPACE AND THE SPATIAL ANDREY BELY'S PHENOMENON: THE WANDERINGS OF THOUGHT AND THE CONTEMPLATION OF THE SPIRIT

The article is devoted to the understanding of some spatial symbols-images in the formation of the spatial model of the world of Andrey Bely from the positions of aesthetic-philosophical analysis of spatial categories and symbols, which Andrey Bely attaches to the philosophical, symbolic significance; the semantics of spatiality is investigated; the dichotomous unity and the conflict of life-forming and world-modeling principles are situated at the heart of the concept Andrey Bely's poetics of the space; the artistic space is refracted, transformed into the individual space and the author's vital text; it is plastic and multidimensional.

Key words: space, synthetic integrity, conceptual-semantic organization of space, spatialness, geometry of meaning, image, symbol.

УДК 008:004:378.091(477-25)

Петрикова В.Т., доктор філософії, докторант
Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського НАН України, Київ

ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА ТА МЕДІАОСВІТА: ДЕТЕРМІНАЦІЯ ПОНЯТЬ У СУЧАСНОМУ КОМУНІКАЦІЙНОМУ ВИМІРІ ОСВІТИ

Розглянуто філологічні, філософські, історичні, соціологічні підходи до визначення наукових понять «інформаційна культура» та «медіаосвіта», які відтворюють характерні ознаки сучасного комунікативного простору людства. Історіографія питання дозволила виявити головні сутнісні ознаки процесу детермінації цих понять. Констатовано, що з позицій функціонування освітянського сегменту соціуму визначення означених понять існують на рівні дискурсу. Зосереджено увагу на науковій концепції дослідження особистості як носія культурно-мовних та комунікативно-процесуальних дій. В якості методології розгляду проблеми формування інформаційної культури особистості в комунікативному просторі використано ідеї інформаційної аксіології.

Ключові слова: аксіологія, знання, інформаційна культура, інформаційне суспільство, когнітологія, комп'ютерні технології, засоби масової інформації, освіта.

© Петрикова В.Т., 2017

Актуальність теми. Світовий соціум у процесі еволюції змінює формат відносин між речами, які складають його сутнісні ознаки. Так відбувається у сучасності. Нове постіндустріальне суспільство більшістю світового соціуму сприймається як інформаційне суспільство через головний визначальний зміст матеріальної культури світу. Відносини між матеріальним світом та світом духовних цінностей наповнюються новим лінгвокультурним змістом. На мові наукознавства сучасний світ формує свою оригінальну терміносистему, тезаурус інформаційного суспільства. Лексичною домінантою такого тезаурусу стає поняття «інформація». Часом відліку нового соціального тезаурусу стають 1950-ті роки, коли науковий світ отримав назву нової науки кібернетики. Інформація через поняття сигналу та комунікаційних систем отримала свою головну ознаку – дієвість (процесуальність). Суто технічні властивості інформації як динамічної константи порушили пролеми взаємовідносин між природними явищами та соціальним середовищем. Кібернетикою було сформульовано проблему штучного інтелекту для технічних і природничих наук та окреслено проблематику для всього багатовимірного циклу гуманітарного знання. Саме у межах гуманітарних проблем кібернетики людство виявило гіпертрофічну креативну наполегливість до створення нових лексичних одиниць, обґрунтування їх спорідненості із головним поняттям «інформація» та створення різних ієрархічних класів підпорядкування. Філологія, котрій раз в історії змін соціальних формацій людства, отримала «ідеологічну» визначеність у гуманітарному знанні завдяки можливості прогнозування нової змістовної насиченості вербальних комунікацій людства. Інші наукові складові циклу гуманітарного знання – філософія, культурологія, історія, педагогіка, соціологія, соціальна психологія, формують галузеві лексичні системи відносно нововизначень інформаційного суспільства, базуючись на дослідженнях філологічної науки.

Інформаційна культура як поняття розглядається на теоретичному та прикладному (прагматичному) рівнях всіма галузями гуманітарного знання. Багатовимірність даного поняття визначають інформатики, філософи, педагоги, соціологи. Філологи наполягають на полісемантичності поняття «інформаційна культура», підкреслюючи як науковий факт отримання цим поняттям соціальної визначеності, тобто інформаційна культура стала органічним явищем соціального буття людства. Відзнакою соціальності такого позиціонування інформаційної культури є відтворення його у довідкових та енциклопедичних тезаурусах людства [13]. В Україні одним з перших довідкових видань, де було подано визначення цього поняття, був «Толковий словарь по основам информационной деятельности» (1995р.). Визначення змісту інформаційної культури як поняття подано у розділі «Інформатика. Інформаційні технології», що логічно доводить його галузеву первинність походження: «Рівень інформатизації, ступінь його оволодіння та якість використання людиною; володіння методами та засобами інформатики. Складовою частиною інформаційної культури є комп'ютерна грамотність» [10, с.64]. Якщо розглядати особливості подання цього терміну як лексичної одиниці у «Словнику...», то текстуально довідкову назву поняття сформульовано так – «культура інформаційна». Така вербальна структура поняття відтворює на той час традиційне бачення «інформаційної культури» як нового типу культури у видовій ієрархії культур за постулатами філософії культури. Однак, зміст наведеного поняття має ознаку процесуальності, оскільки визначає кінцевий результат – «рівень» відповідної кваліфікації володіння інформаційними технологіями. Абстраговано у даному змісті ми маємо справи з поведінкою людини, яка підпадає

під визначення стратегії оволодіння цими технологіями. За основу такої моделі поведінки людини виявляється процес навчання. Розвиваючи тему необхідності включення освітянських дій у поведінку людини, ми виходимо на філософську проблему процесу пізнання як дії. Саме у такій багатопрофільній площині здійснюються дослідження по визначенню змістовності «інформаційної культури» у освітянському процесі як проблема сучасної стратегії інтелектуалізації світу.

Дослідженість теми. В означених актуальних проблемах гуманітарного знання тема інформаційної культури не є ізольованою від цілого комплексу понять, у складовій яких присутнє визначальне слово «інформація». Саме еволюція змістовності цього поняття має свою актуальність до сьогодення від 1960-х років, коли вийшла стаття А.Д.Урсула «Природа информации» у науковому просторі СРСР [12; 13]. Автори, обгрунтовуючи необхідність дослідження змісту головного поняття кібернетики, підкреслюють розповсюдженість його у соціально-культурному просторі людства, впливовість на всі сфери матеріального та духовного буття світу [1; 5; 9]. На рівні теоретичного визначення «інформація – процес» розглядаються сучасні тенденції функціонування освітянського простору у країнах цивілізаційного статусу, із випереджаючими темпами інформатизації суспільства, та окремо країнах із традиційною стратегією форм і методів навчання, у тому переліку і вітчизняного простору [2; 4; 6; 7]. До теоретичних переваг наукових публікацій належать спроби подання оригінальних змістових трактовок понять інформатизованих методів навчання з урахуванням національних особливостей організації навчального процесу. У переліку обговорюваних понять у межах нашої теми привертає увагу дослідженість вітчизняними науковцями поняття «медіаосвіта» [11]. В Україні на рівні фундаментальності підходу до галузевої визначеності «медіаосвіти» відзначаються дослідження Г.В.Онкович.

Тема статті. Процеси модернізації національного освітянського простору наповняють на необхідності мати теоретично вивірену стратегічну позицію відносно наповненості освітянського середовища цивілізаційними формами та методами навчання, які відтворюють рівень досконалості сучасних інформаційних технологій. Принцип вільного вибору технологічних засобів навчання для кожного освітянина повинен базуватись на вивіреності змісту понять, що відносяться до технологічного спрямування процесу пізнання, адекватності технологічних нововведень до тактичних цілей навчання. Окреслити змістовну єдність та позиції розмежування двох визначальних понять «інформаційна культура» та «медіаосвіта» для стратегії модернізації змісту освіти стає за мету статті.

Для вирішення питання про змістову єдність двох модернових понять «інформаційна культура» та «медіаосвіта» слід розглядати зміст кожного відносно включеності його до циклу гуманітарного знання. Виважене історичним часом гуманітарне знання дозволяє окреслити етимологію кожного поняття, прослідкувавши еволюцію від теоретичного започаткування до асіміляції у буденну повсякденність. За таким методологічним прийомом поняття «інформаційна культура» набуває більш «філософічного», абстрагованого значення у сучасному науковому тлумаченні у порівнянні до поняття «медіаосвіта». Латинське походження слів «інформація» та «культура» доводять започаткування їх у вербальних відносинах суспільства Давнього світу. Культурологічні дослідження свідчать, що слово «культура» первинно було включено у вербальні діалоги Давнього Риму у якості прикметника [1]. Слово «інформація» від давньоримського

походження набуло у епоху Відродження у комедії Данте означення «informa» – «процес творення, структурування, формування» [13]. Як вважають дослідники, відбулося наочне удосконалення змісту слів відповідно до процесів ускладнення вербальних відносин суспільства. «Культура», детермінуючись до визначення наукового терміну, з'явилося у суспільному лексиконі у другій половині XIX ст. і стало предметом дослідження нової галузі знання – культурології. Системні дослідження поняття «культура» визначили на теоретичному рівні її багаторівневу структуру. Поряд з цим як породження людської діяльності, культура відзначається четвертою складовою буття взагалі на рівні «природа – суспільство – людина». Підкреслює особливості функціонування культури на рівні буття її «інтегральна» ознака. Культура за цією ознакою охоплює всі означені три складові буття, стаючи методологією їх розгляду.

Поняття «інформація» у історичному часі продовжувало існувати на рівні побутового вживання до середини XX ст. Хоча у історії виникнення науки кібернетики, де інформація – головний предмет дослідження, є цікавий факт. Засновник кібернетики Норберт Вінер у пошуках назви нової науки звернувся до грецької мови, з її давніми традиціями, і відшукав слово на його погляд за змістом відповідне до принципів винаходів нової науки. Це слово, за англійською вимовою «кібернетика» і відповідно змісту – «рульовий, штурман».

Дослідження етимології ключових слів поняття «інформаційна культура» у наукових публікаціях доводять, що у багатьох аспектах зіставлення обґрунтовують причетність змістовності поняття до світу загальної культури. Культурологічний вимір «інформаційної культури» має орієнтири на людську діяльність у потребах створення інформації та постійного запезпеченні нею соціуму для цивілізаційного розвитку. У такому загально-визнаюмо трaktuванні змістовності самого поняття прослідковується єдність на рівні критерію процесуальності – «інформація – процес», «культура – процес». Саме на рівні процесуальної інфраструктури, що позначена діяльністю людини, інформаційна культура набула трактування його як «сучасного феномену» [7; 11; 13]. Інформаційна культура, за визначенням її соціальної процесуальності, «присутня» у всіх історичних формаціях людства. Така константа дозволяє сформулювати гіпотезу про інформаційність кожної історичної епохи, а на рівні теорії буття відстоювати положення про присутність інформаційної культури у всіх сферах людської діяльності на всіх етапах соціалізації людини. Національна філософська школа науково апробувала визначення «інформаційна іпостась українського буття».

Розповсюдженість інформаційної культури у всіх сферах буття людства дає можливість розглядати суто вузькі, у межах однієї діяльнісної сфери, змістові ознаки інформаційної культури. Так було здійснено на світовому рівні, коли у 1977р. у США на офіційному рівні введено до повсякденного вербального вживання у сфері національної системи вищої освіти поняття «інформаційна грамотність» [11]. Асоціація Американських бібліотек змістовно окреслила інформаційну грамотність через визначення моделі поведінка людини. Інформаційно обізнаною вважається людина, яка виявляє здібності до створення, розміщення, оцінювання інформації, ефективного використання. Так звана соціальна інформатика розпочала з того часу розвивати компетентністний підхід відносно поняття «інформаційна культура». До такої тенденції приєдналися і вітчизняні дослідники, розвиваючи суто компетентністний підхід у межах бібліотечно-бібліографічного комплексу

знання [2; 4; 9]. На рівні експлікації поняття «інформаційна культура» запропоновано структурні компоненти, визначення яких враховує методологію гуманітаристики розгляду проблеми. Нижчий компонентний (прагматичний) рівень експлікаційної схеми поняття має структурні визначення: інформаційна культура користувача, інфоормаційна культура фахівця [2, с.16].

Компетентністний підхід до розвитку інформатизації у країнах світу відстоює ЮНЕСКО. Вхідження світу у третє тисячоліття для ЮНЕСКО було означено прийняттям у якості стратегії кількох міжнародних ініціатив, зміст яких позначив подальшу актуальність досліджень у напрямі інформаційної грамотності. Ця Міжнародна організація з питань науки, культури, освіти прийняла стратегічну програму «Медіа та інформаційна грамотність» [8]. Діяльність міжнародних урядових організацій (ООН, ЮНЕСКО) і професійних асоціацій, таких як Міжнародна Федерація Бібліотечних Асоціацій та Інститутів (IFLA) сприяли усталенню у сфері освіти таких прагматичних понять із змістовної структурності поняття «інформаційна культура» як «кіберкультура», «медіакультура», «медіаосвіта» [11].

Медіаосвіта стала найбільш привабливим предметом досліджень серед науковців через органічну причетність цієї проблеми до процесу соціалізації особистості. Інститути освіти суспільства вбачають у вирішенні питання ефективної організації медіаосвіти на всіх рівнях освітянського процесу гарантії виховання освіченої людини на засадах об'єктивності та креативного відношення до реального буття. Проблема медіаосвіти сформувала окремий галузевий напрям педагогіки «медіапедагогіку», з відповідною складовою – медіадидактикою. Головним принципом розробки програмних документів з медіаосвіти залишається компетентністний підхід до формулювання завдань освіти та визначення методичних прийомів освітянського процесу. До тактичних вимірів сфери компетентностей медіаосвіти відносяться: створення мотивації до пізнавального процесу, набуття навичок та здібностей на перцептивному та когнітивному рівнях процесу пізнання, формування принципової (прагматичної) позиції роботи з медіатекстами (вміння пошуку текстів, критичний аналіз змістовності текстів, оцінювання; креативне використання медіатекстів; самостіне створення медіатекстів, передавання їх у різних видах та жанрах до мережевого простору; вміння аналізувати ситуативні та системні процеси функціонування медіа).

Оскільки визначальним словом поняття є «медіа», то медіаосвіта пропонується вважатися фахівцями від журналістики новим соціальним пріоритетом у світовому контексті. До процесу медіаосвіти пропонується, з огляду на важливість її для розвитку духовної складової суспільства, залучити викладачів та вчителів всіх соціальних інститутів освіти, вихователів неформальних груп молоді та членів різних угруповань, науковців, групи активістів, що керуються раціональними політичними та моральними принципами, групи батьків з активною соціальною позицією до виховних процесів підлітків. До активної дієвої позиції у виховному процесі молоді щодо медіа пропонується вперше після 1917 року офіційно залучати церкву та окремі релігійні товариства, в методах роботи яких присутня інформаційна безпека для молодого покоління суспільства. Виховні функції також доречно включити у межі професійної діяльності медіакомпаній, як комерційних, так і державних [8]. Ідеальною моделлю структури медіаосвіти у кожному локалізованому суспільстві світового соціуму слід вважати наявність органу регулювання діяльності

засобів масової інформації з позицій особливостей вивіреної за моральними критеріями гуманістичної політики. Така соціальна позиція журналістів надає медіаосвіті широкі межі соціального трактування, що сприяє широкомасштабній організаційній роботі всіх соціальних інститутів, не обмежуючись закладами освіти. Креативність підходу до формування стратегії медіаосвіти кожним учасником її інфраструктури забезпечується правом вибору окремого компетентнісного модуля. Серед можливих запропонованих фахівцями від медіа модулів-програм слід виділити модулі, які систематизують навички роботи з медіа у межах переважно перцептивного рівня отримання інформації та її осмислення як особистісного знання: *знайомство із ЗМІ та формами первинних навичок мисленевого користування ними; розвиток розуміння ЗМІ та навчання засобам постійного користування ними; усвідомлення важливості участі у ЗМІ; розвиток медіаторчості на рівні створення медіапродуктів* [8, с.9-10].

Фундаментальність запропонованих наукових розробок на рівні теоретичного та прагматичного концептів медіаосвіти сприяли формуванню цілісного наукового напрямку – «медіазнавство», структурні компоненти якого сьогодні обговорюються науковою громадськістю. Із регламентованої галузевої професійної журналістської діяльності та потреб освіти, щодо залучення інформаційних технологій до процесів пізнання, порушена проблема медіаосвіти, яка стала суспільно усвідомленою та набирає ознак цілісного структурованого соціально-комунікативного знання. Особливо така науково прагматична потреба формування цілісного знання актуальна для країн, котрі на держаному рівні обрали стратегію модернізації освіти на засадах цивілізаційного (інформаційно-комунікативного) розвитку.

Висновки. Сучасний освітянський та медіа простори сприймають проблему медіаосвіти як актуальну програму розробки стратегічних та тактичних заходів. Проблему актуалізовано на міжнародному рівні. Світові гуманітарні організації у цьому напрямку формують експертні критерії оцінювання діяльності ЗМІ та їх впливовість на духовний стан світового соціуму. Проблема актуалізується станом інформаційної бізпеки, яка має і духовну складову, оскільки порушує право особистості на вибір текстів, відповідно до своїх професійних та моральних критеріїв духовного стану. З огляду на первинність комерційних потреб сучасної діяльності ЗМІ постає органічно питання якості створених текстів, як продукту ЗМІ. Переваги інформаційно насичених текстів когнітивною інформацією є бажаними для медіапедагогів, оскільки мова йде про предметність отриманої інформації для наукового пізнання світу. Саме у такому напрямі слід розвивати медіадидактику кожного галузевого професійного напрямку. На порядку денному науки медіапедагогіки постає потреба застосування у якості методологічного підґрунтя досліджень інформаційної аксіології та вироблення наукоємкісного методичного апарату.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антология исследований культуры. Т.1. Интерпритация культуры. – СПб: Университетская книга,1997. – 726 с.
2. Богданова Т.Л. Определение уровня сформированности информационной культуры: Учеб. пос. для студ. техн. специальностей / Т.Л.Богданова. – Краматорск: ДГМА, 2006. – 52 с.

3. Винер, Н. Кибернетика, или управление и связь в животном и машине / Н.Винер. – 2-е изд. – Москва: Наука, 1993. – 344 с.
4. Вобленко, Ю. Інформаційна культура в працях провідних бібліотекознавців та бібліографознавців / Ю. Вобленко // Вісн. Книжкової палати. – 1999. – № 2. – С.7–8
5. Гиренок Ф.И. Экология. Цивилизация. Ноосфера / Ф.И.Гиренок. – Москва: Наука, 1987. – 181 с.
6. Казанцева, В.П. Информационная культура личности и образовательный процесс университета / В.П.Казанцева // Науч. и техн. б-ки. – 2009. – № 5. – С.62-66
7. Макарова, Ю.В. Формирование исследовательской культуры у будущих социальных работников / Ю.В.Макарова // Alma mater. Вестник высшей школы. – 2012. – № 2. – С. 61-65
8. Сборник программ преподавания дисциплины «Медиаобразование в школе». – Москва: Факультет журналистики МГУ имени М.В.Ломоносова, 2009. – 116 с.
9. Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность) словарь-справочник / сост. В.В.Ильганаева. – Харьков.: КП «Городская типография», 2009. – 392 с.
10. Толковый словарь по основам информационной деятельности. – Киев: УкрИН-ТЭИ. – 1995. – 252 с.
11. Федоров, А.В. Медиаобразование: история, теория, методика / А.В.Федоров. – Ростов, 2001. – 708 с.
12. Хургин, В.М. Об определении понятия «информация» / В.М.Хургин // Информационные ресурсы России. – 2007. – № 3 – С.1 – 8
13. Adriaans, Pieter, van Benthem, Johan. Introduction: Information is what information does // Handbook of Philosophy of science. Volume 8: Philosophy of Information/ Volyme editors: Pieter Adriaans and Johan van Benthem. General Editors: Dov. M.Gabbay, Paul Thagard and John Woods. 2008 Elsevier B.V.

Петрикова В.Т., доктор философии, докторант
 Национальная библиотека Украины имени В.И. Вернадского НАН Украины, Киев

ИНФОРМАЦИОННАЯ КУЛЬТУРА И МЕДИАОБРАЗОВАНИЕ: ДЕТЕРМИНАЦИЯ ПОНЯТИЙ В СОВРЕМЕННОМ КОММУНИКАТИВНОМ ИЗМЕРЕНИИ ОБРАЗОВАНИЯ

Рассмотрены филологические, философские, исторические, социологические подходы к определению научных понятий «информационная культура» и «медиаобразование», которые воспроизводят характерные признаки современного коммуникативного пространства человечества. Историкография вопроса позволила выявить основные сущностные признаки процесса детерминации этих понятий. Констатируется, что с позиций функционирования образовательного сегмента социума определения указанных понятий существуют на уровне дискурса. Сосредоточено внимание на научной концепции исследования личности как носителя культурно-языковых и коммуникативно-процессуальных действий. В качестве методологии рассмотрения проблемы формирования информационной культуры личности в коммуникативном пространстве использованы идеи информационной аксиологии.

Ключевые слова: аксиология, знания, информационная культура, информационное общество, когнитология, компьютерные технологии, средства массовой информации, образование.

Petricova V.T., doctor of philosophy, doctoral student
V.I Vernadsky national library of Ukraine, National academy of sciences of Ukraine, Kiev

INFORMATION CULTURE AND MEDIA-EDUCATION: DETERMINATION OF CONCEPTS IN MODERN COMMUNICATIVE MEASUREMENT OF EDUCATION

The philological, philosophical, historical, and sociological approaches to the definition of scientific concepts «information culture» and «media education», which reproduce the characteristic features of the modern communicative space of mankind, are considered. Historiography of the question allowed revealing the main intrinsic signs of the process of determination of these concepts. It was stated that from the standpoint of the functioning of the educational segment of society, the definition of these concepts exists at the level of discourse. Focused attention is paid to the scientific concept of the study of personality as a bearer of cultural-linguistic and communicative-procedural actions. As a methodology for considering the problem of forming an information culture of a personality in a communicative space, the ideas of information axiology are used.

Key words: axiology, knowledge, information culture, information society, cognition, computer technologies, mass media, education.

УДК 811.161. 2. 276.1”18”

Сукаленко Т.М., канд. філол. наук, доцент
Університет державної фіскальної служби, Ірпінь

ПІДРОСІЙСЬКА І ПІДАВСТРІЙСЬКА УКРАЇНА ХІХ СТ. В РОЗРІЗІ МОВНО-ЕТНІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК

У статті розглянуто соціокультурну ситуацію в підросійській та півдавстрійській Україні ХІХ ст. Проаналізовано дані переписів населення підросійської та півдавстрійської України, де акцент зроблено на мовно-етнічних, релігійних, станових характеристиках. Виділено лінгвокультурні типи в українському художньому дискурсі цього періоду.

Ключові слова: підросійська Україна, півдавстрійська Україна, перепис населення, етнічно-мовні характеристики, релігійні характеристики, станові характеристики, художній дискурс, лінгвокультурні типи.

© Сукаленко Т.М., 2017

У кінці XVIII ст. – на початку XIX ст. українські землі були поділені між Російською та Австрійською (Австро-Угорською) імперіями. М. П. Лесюк пише: «1772 рік приніс Україні її нову національну залежність. Вона була уже вкотре розшматована і розділена між двома великими державами – Росією та Австрією – державами з тоталітарними і зборюкратизованими режимами» [14: 6].

Загалом з сучасних територій України 9/10 перебувало під владою Російської, а 1/10 – під владою Австро-Угорської імперії. До складу Російської імперії на початку XIX ст. входили Лівобережна, Слобідська, Правобережна та Південна Україна, включаючи й Волинські землі, невелику частину Тернопільської області (колишній Кременецький повіт), з 1812 р. – Хотинський повіт, Акерман (Білгород-Дністровський), Ізмаїл.

До Австрійської (Австро-Угорської) імперії належали Галицькі землі, сучасні Івано-Франківська, Львівська і Тернопільська області (за винятком колишнього Кременецького повіту), Північна Буковина (за винятком Хотинського повіту), Закарпаття.

Про український життєвий простір, який перебував у складі двох імперій впродовж значного історичного періоду, пише О. П. Реєнт: «За першим поділом Речі Посполитої (1772 р.) до Австрійської імперії відійшли Галичина, частина Волині й Поділля. Унаслідок перемоги над Туреччиною (1774 р.) Росія анексувала Кримський півострів і Північне Причорномор'я. Наступна хвиля приєднань відбулася 1775 р., коли до Австрії було прилучено Буковину. Після другого поділу Речі Посполитої (1793 р.) Російська імперія загарбала Правобережну Україну у складі історичних регіонів – Київщини, Волині, Поділля. Такий поділ етнічних українських земель протримався до 1914 р. Перебування українського етносу впродовж «довгого XIX століття» у складі Росії та Австрії означало значно більше, ніж просто географічний кордон. Дві держави відрізнялися між собою суспільно-політичними системами, заснованими на різних імперських принципах, відтак українці набували неоднакового політичного, державного і життєвого досвіду» [19: 222].

Зазначена роз'єднаність українських земель позначилася на особливостях національно-мовної та культурної ситуації в різних частинах України.

В. І. Стаєєва, описуючи специфіку національно-мовної ситуації на українських землях у другій половині XIX – на поч. XX ст., акцентує увагу на тому, що в цей період відбулася конкуренція варіантів створюваної української літературної мови. «Функціонували східноукраїнський та західноукраїнський варіанти, у межах останнього виділялися галицький, буковинський, закарпатський. Варіантність загалом простежувалася з Київської Русі до середини XX ст., до кінця Другої світової війни, й була зумовлена об'єктивними чинниками, такими як відсутність упродовж століть суверенної української держави, державна роз'єднаність українських територій, недержавний статус української мови в чужих державах, до яких належали українські землі на різних історичних етапах (Польща, Росія, Румунія, Угорщина, Чехословаччина), вплив місцевих діалектів, мовні впливи суміжних держав, впливи мов культурної орієнтації, відсутність державних українських інституцій (на зразок Української АН), які б працювали над розв'язанням проблем української мови, відсутність державної мережі українських шкіл, інших освітньо-культурних закладів, через які можливе практичне впровадження єдиних мовно-правових норм тощо. Варіантність не сприяла єдності українського народу, тому прагнення

українців до подолання варіантності та вироблення єдиної української літературної мови було зумовлено необхідністю консолідації українського народу» [23].

Пишучи про мовну варіантність, Ю. В. Шевельов акцентував на тому, що це явище відбулося навіть в офіційних назвах українців того часу: в Російській імперії на позначення українців вживали назву *малоруси*, їхню мову йменували *малоруською* (“*малоросійськое наречіє*”), а офіційною назвою українців Австро-Угорщини слугувала назва *русини*, їхню мову називали *руською*, чи *русинською*. Ю. В. Шевельов підкреслив: «Назва *русини* якоюсь мірою відмежовувала австрійських українців од підросійських. А це наче давало право зберігати в літературній мові певні льокальні риси, до чого спонукав і фактичний стан: сильний вплив місцевих говірок і формування в межах Австрії українського койне. З другого боку, чим більше півавстрійські українці звикали до назви *українець*, тим більше виключалася можливість спроб мати окрему “русинську” мову”. В житті це виливалося в прагнення спільної мови, але зі збереженням деяких місцевих прикмет [28: 25].

Як слушно зауважував Ю. В. Шевельов, причиною варіантності слугував ще й такий об’єктивний чинник, як непрості зв’язки між різними українськими територіями в умовах їхнього різнодержав’я. ”Тому не диво, – підкреслив Ю. В. Шевельов, – що діалектна основа мови кожного українського письменника виразно виявлялася у його творах, а особливо на теренах Австрії, де і діалектів було більше і вони більше різнилися між собою. Говорити українською мовою в півавстрійській Україні означало говорити своєю власною говіркою” [28: 21].

Аналогічної думки дотримується і Л. І. Мацько: «різна політична ситуація, а відповідно й різна мовна практика, різна діалектна база, розірваність і відокремленість народу спричинили двоваріантність української літературної мови і різний розвиток її варіантів на східних і західних землях України» [17: 160]

Мета статті: розглянути соціокультурну ситуацію в підросійській та півавстрійській Україні XIX ст.; проаналізувати дані переписів населення підросійської та півавстрійської України, акцентувавши увагу на мовно-етнічних, релігійних, станових характеристиках; виділити лінгвокультурні типижі в українському художньому дискурсі цього періоду.

Підросійська Україна. О. П. Реєнт переконливо стверджує: «Єдиного погляду на «українське питання» у Російській імперії досі немає. Частини території України входили до складу Російської імперії поступово, у різний час і мали неоднаковий статус, при визначенні якого одним із найважливіших факторів є політика уряду щодо формування місцевої бюрократії. На момент приєднання населення кожного з регіонів – Лівобережжя, Правобережжя, Слобожанщини, Південної України, Криму – мало свої управлінські традиції та відповідний апарат, яким Російська імперія скористалася для поширення власної експансії» [19: 219].

Українські землі, які входили до складу Росії, були поділені на три генерал-губернаторства і дев’ять губерній: Київську, Подільську, Волинську, Чернігівську, Полтавську, Катеринославську, Таврійську, Херсонську та Харківську. У губерніях державну владу Російської імперії представляли губернатори, яких призначав і звільняв цар. Губернії склалися з повітів, де керували справники. Повіті поділялися на стани, очолювані поліцейськими приставами. Важливою державною установою була Казенна

палата. Вона відала збиранням з населення різноманітних державних податків. Увесь цей адміністративно-управлінський апарат повинен був забезпечити владу царизму на місцях.

Важливим джерелом інформації про особливості соціально-політичного, економічного і культурного розвитку українських земель, що входили до складу Російської імперії, дають переписи. Їх дані можуть слугувати основою для визначення основних і периферійних груп населення, що побутували на українських землях, а отже, мають безпосередній стосунок до опису типажів, представлених у художній літературі XIX ст.

У 1874 р. видатний статистик П. П. Семенов-Тян-Шанський розробив проект Всеросійського перепису, на основі якого була складена програма, що передбачала врахування 14 ознак про кожну особу, що живе в межах країни: ім'я, сімейний стан, відношення до голови господарства, стать, вік, стан, віросповідання, місце народження, місце приписки, місце постійного проживання, рідна мова, грамотність, заняття, фізичні вади. Ці критерії є важливими і для усвідомлення закономірностей художнього відбиття тогочасної дійсності, і були покладені в основу перепису населення, здійсненого в 1897 році.

Український земський статистик О. О. Русов на підставі перепису 1897 р. зробив демографічний огляд підросійської України. Інші дослідники у своїх працях також використовували перепис 1897 р. Так, зокрема В. Кошовий описав межі розселення українського народу; М. М. Кордуба, С. Л. Рудницький вивчали територію і населення українських земель; В. В. Малий розглянув демографію корінного населення Поділля, а саме українців, наприкінці XIX ст.; Д. І. Багалій, А. Шмідт, П. П. Чубинський відображали в своїх працях формування етнічної структури населення.

Розглянемо детальніше дані перепису українських земель, що належали Росії та Австро-Угорщині, за такими ознаками: I. Мовно-етнічні характеристики. II. Релігійні характеристики. III. Станові характеристики.

I. Мовно-етнічні характеристики. Дані перепису дають докладну інформацію щодо етнічної, станової, мовної, релігійної характеристик населення, що проживало на території підросійської України.

Матеріали перепису 1897 р. засвідчують, що переважна більшість населення підросійської України в кінці XIX ст. за мовними критеріями відносилися до малоросів. Частка малоросів (українців) у складі населення підросійської України становила 72,77%. Це чисельне переважання українців спостерігалось майже в усіх губерніях, хоча й демонструвало певні розбіжності. Як свідчать дані перепису, у складі питань не було спеціально виділено питання про національну самоідентифікацію. Ця функція – визначення етнічної приналежності – базувалася на характері відповіді на питання про рідну мову.

Так, найбільша частка українців зафіксована в межах Полтавської губернії з населенням 2778151 осіб. Тут мешкало 93% українців (росіян – 2,6%) [18: Вип. 7: 3].

У Харківській губернії, де проживало 2492316 осіб частка українців складала 80,7% (росіян – 18,2%) [18: Вип. 7: 4]. Така ж частка 81% фіксується і в складі Подільської губернії, де в кінці XIX ст. мешкало 3018299 осіб (росіян – 3,3%) [18: Вип. 7: 3].

У Київській губернії, населення якої складало 3559229, частка українського населення становила 79,2% (росіян – 6%) [18: Вип. 7: 2].

Волинська губернія, на яку припадало 2989482 особи, українців було 70,1% (росіян – 3,6%) [18: Вип. 7: 2]. У Катеринославській губернії з населенням 2113674 особи

нараховувалося 69% українців (росіян – 17,9%) [18: Вип. 7: 2]. За даними перепису 1897 р., у Чернігівській губернії було українців – 1 526 072, що складало 66,5 %, росіян – 495963, що складало 21,5 % [18: Вип. 7: 5].

Зазначені губернії за ознакою переважання українців протиставлені південним регіонам. Так, Херсонська губернія, на яку припадало 2733612 осіб, налічувалося 53,5% українців (росіян – 21,8%) [18: Вип. 7: 4]. Таврійська губернія за даними перепису була єдиною, де частка українців була меншою за половину. Тут на 1447790 чоловік було 42,3% українців (росіян – 28,6%) [18: Вип. 7: 4].

Отже, за даними перепису за ознакою належності населення до українців досить чітко протиставлений південь України іншим регіонам. Ще одне помітне протиставлення, що стосується етно-мовного розрізнення, проходить по осі місто – село. Як засвідчують дані перепису, переважна більшість українців мешкала в селі. З такого розподілу українців щодо їхнього місця проживання випливає і співвідношення україномовного населення.

У Східній Україні частка сільського населення українців була доволі великою. Так, у Харківській губернії вона становила 85,3% (росіян – 14,3%) [18: Вип. 7: 4].

У Чернігівській губернії, яка належала до Північної України, осіб, які проживали в селах, було 68,2% (росіян – 21,3%) [18: Вип. 7: 5].

У Центральній Україні в селах спостерігається дещо інша ситуація. Тут мешкало найбільше українців: у Полтавській губернії [18: Вип. 7: 3] українців було 97% (росіян – 1,6%), у Київській губернії – 86,9% (росіян – 1,9%) [18: Вип. 7: 2]. У Подільській губернії також мешкало 85,2% україномовного населення (росіян – 2,3%) [18: Вип. 7: 3].

Доволі високий відсоток україномовного населення припадав і на Західну Україну. В селах Волинської губернії було 74,4% українців (росіян – 2,3%) [18: Вип. 7: 2]. На Слобожанщині, зокрема у Катеринославській губернії [18: Вип. 7: 2] мешкало 74,4% сільського україномовного населення (росіян – 14,8%). Менша частка українців мешкала в селах Південної України. Так, у Херсонській губернії [18: Вип. 7: 4] вона становила 68,2% (росіян – 12,4%), а у Таврійській – 50,2% (росіян – 23,4%) [18: Вип. 7: 4].

У містах спостерігається дещо інша ситуація щодо україномовного населення. Найбільша частка українців припадала на міста Полтавської губернії з населенням у 274294 осіб. Тут мешкало 57,2% українців (росіян – 11,5%) [18: Вип. 7: 3]. Доволі великою є частка міського населення і в Харківській губернії. На 367343 особи, що мешкали в містах, частка українців становила 53,1% (росіян – 39,8%) [18: Вип. 7: 4]. У містах Чернігівської губернії, де мешкало 209453 осіб, було 48,8% україномовного населення (росіян – 24%) [18: Вип. 7: 5].

У Західній Україні, зокрема у Волинській губернії на 233847 міського населення припадало 19,7% українців (росіян – 19,1%) [18: Вип. 7: 2]. У містах Центральної України, зокрема в Подільській губернії з населенням 234778 мешкало 30,8% україномовного населення (росіян – 14,2%) [18: Вип. 7: 3].

У Київській губернії, на яку припадало 459253 міського населення, українців було 28,1% (росіян – 33,9%) [18: Вип. 7: 2].

На Слобожанщині – у Катеринославській губернії з міським населенням у 241005 осіб налічувалося 27,1% українців (росіян – 41,7%) [18: Вип. 7: 2].

Найменша частка україномовного населення була в південних регіонах. У Херсонській губернії, на яку припадало 788960 міського населення, українців було 17,3% (росіян – 45,3%) [18: Вип. 7: 4]. У Таврійській губернії з населенням 289316 мешкало 10,5% українців (росіян – 49,4%) [18: Вип. 7: 4].

Отже, для всіх губерній характерна спільна тенденція, яка полягає в тому, що частка українців, що мешкала в селі, була більша за частку українців, що мешкали в містах. Більшість росіян мешкала в містах, меншість – у селах.

Дані перепису населення дають багатий матеріал для розуміння мовних процесів, що характеризували підросійську Україну.

Описуючи їх, варто зауважити, що застосовуване нами протиставлення російської, української, білоруської мов у переписі знайшло вираження у розрізненні трьох нарід єдиної російської мови – великоруського, малоруського, білоруського.

Отже, дані перепису населення дозволяють констатувати, що переважно в усіх губерніях використовувалась українська мова, був також зафіксований і невеликий відсоток інших мов.

Як свідчать дані перепису, кожен регіон мав свої особливості щодо кількості носіїв інших мов (наведемо дані за губерніями).

Другою за чисельністю були носії великоруської (російської) мови.

Найбільша частка носіїв російської мови була в Таврійській губернії – 28,6% [18: Вип. 7: 4], у Херсонській [18: Вип. 7: 4] губернії вона становила 21,9%, у Чернігівській [18: Вип. 7: 5] губернії ця частка налічувала 21,5%. Найменша кількість російськомовних зафіксована у Волинській (3,7%) [18: Вип. 7: 2], Подільській (3,4%) [18: Вип. 7: 3] і Полтавській (2,7%) [18: Вип. 7: 2] губерніях. За даними перепису менш чисельною групою були носії російської мови у Київській губернії – 6% [18: Вип. 7: 2]. Майже однакова кількість російськомовного населення представлена в Катеринославській губернії – 18% [18: Вип. 7: 2] і в Харківській губернії вона становила 18,2% [18: Вип. 7: 4].

У підросійській Україні представлена значна частка носіїв єврейської мови (ідишу), яка переважала у Волинській губернії. Вона становила 13,3% [18: Вип. 7: 2]. Єврейськомовне населення зафіксовано в Київській [18: Вип. 7: 2], Подільській [18: Вип. 7: 3], Херсонській губерніях – по 12% [18: Вип. 7: 4]. Менш чисельними щодо носіїв єврейської мови були Чернігівська [18: Вип. 7: 5], Катеринославська [18: Вип. 7: 2] – по 5%. Полтавська [18: Вип. 7: 2] і Таврійська [18: Вип. 7: 4] губернії нараховували по 4% єврейськомовних.

Незначна кількість носіїв польської мови була у Волинській – 6% [18: Вип. 7: 2], Подільській – 2% [18: Вип. 7: 3], Київській – 2% [18: Вип. 7: 2] і Херсонській [18: Вип. 7: 4] – 1% губерніях.

Крім того, у Волинській – 6% [18: Вип. 7: 2], Таврійській – 5% [18: Вип. 7: 4], Херсонській – 5% [18: Вип. 7: 4], Катеринославській [18: Вип. 7: 2] – 4% губерніях були німецькомовні представники.

Дані перепису дозволяють говорити про те, що в Чернігівській губернії білоруською мовою послуговувалось 7% населення [18: Вип. 7: 5]. У Катеринославській губернії 2% говорило грецькою мовою [18: Вип. 7: 2] і 1% у Таврійській губернії [18: Вип. 7: 4].

Доволі велика частка носіїв татарської мови налічується в Таврійській губернії, що становить 14% [18: Вип. 7: 4] і лише 1% – у Катеринославській [18: Вип. 7: 2].

Болгарською мовою користувалося 3% населення в Таврійській губернії і 1% – у Херсонській [18: Вип. 7: 4].

У Волинській губернії носіїв чеської мови нараховувалося лише 1% [18: Вип. 7: 2]. У Подільській губернії зустрічається 1%, який є носієм молдовської мови [18: Вип. 7: 3].

Отже, в XIX ст. в усіх губерніях підросійської України переважали носії української мови. Так, приміром, на території Харківської губернії відбувається протиставлення населення між українцями і росіянами; у Волинській, Київській, Харківській губерніях є значна частка євреїв; у Таврійській губернії – велика частка татар.

На мовну ситуацію впливала належність міста до губернського центру. Тут, а це були переважно великі міста, спостерігалася двомовність.

Таким чином, за мовно-етнічною ознакою села підросійської України були в переважній кількості губерній моноетнічними. Міста в етно-мовному плані були поліетнічними. За мовно-етнічними характеристиками виділяються в українському художньому дискурсі лінгвокультурні типи «москаль-солдат», «лях / поляк», «москаль-росіянин», «жид», «циган».

II. Релігійні характеристики. В усіх 9 губерніях підросійської України переважали православні. Етнічно-релігійний склад населення підросійської України мав вплив на стабільність і розвиток суспільства, його консолідацію в суспільному й соціально-політичному, економічному та культурному житті. На думку історика А. І. Черепанова, «урядова політика щодо проживання в Російській імперії різних національностей та їхніх вірувань була доволі жорсткою, особливо щодо великих етнічних груп: євреїв і поляків, – які склали конкуренцію її російській меншості» [24: 14].

Відзначаючи відчутну перевагу православних на підросійських українських землях, варто зазначити, що розбіжності більше стосувалися частки представників тих чи тих конфесій у конкретних губерніях. Так, зокрема, у Полтавській губернії кількість православних становила 96%, у Чернігівській – 93%. Високий відсоток православних прихожан спостерігається і в Катеринославській губернії – 91%.

Щодо конфесійної приналежності мешканців Київської губернії варто зауважити, що переважало православне населення, далі йшли євреї-їудеї, поляки-католики [24: 15].

Наприклад, у Київській губернії, де, як уже зазначалося, переважало православне населення, яке становило 85%. Далі за кількістю православних вірян йшли Херсонська губернія, яка налічувала 80% православного населення, Подільська губернія нараховує 78% православних. Однакова кількість православних прихожан припадала на Волинську і Таврійську губернії – по 75%.

Особливо велика кількість православних спостерігається в Харківській губернії. Тут, за даними перепису, православних прихожан було 100%.

Більші розбіжності стосуються конфігурації вірян, що належали до інших релігій. У 8 губерніях фіксується порівняно велика частка вірян-їудеїв.

Якщо в Харківській губернії майже 100% православних [18, Вип. 6, с. 34], то в Подільській губернії [18, Вип. 6, с. 24] на 78% православних припадає 13% їудеїв, 9% римокатоликів.

У Волинській губернії їх було 14% [18, Вип. 6, с. 6]. Однакова кількість їудеїв фіксувалася в Херсонській губернії – 13% [18, Вип. 6, с. 35], у Київській – 12% [18, Вип. 6, с. 12]. Лише по 5% їудеїв було в Чернігівській [18, Вип. 6, с. 35] і Катеринославській

[18, Вип. 6, с. 10] губерніях і по 4% – у Полтавській [18, Вип. 6, с. 24] і Таврійській [18, Вип. 6, с. 30].

За характером конфігураційних виділень у західних губерніях було те, що спостерігається досить велика частина римо-католиків. Так, у Волинській губернії їх налічується 11%. Для території Центральної і Південної України громади римо-католиків не характерні. Менша частина римо-католиків представлена в Херсонській – 4%, Київській – 3%, Таврійській – 2%, Катеринославській – 1,3% губерніях.

Невеликі релігійні громади формували лютерани. У Волинській губернії їх налічувалося – 6%, у Таврійській – 3%, Херсонській – 2%, Катеринославській – 1,8%.

До ще менших релігійних осередків належали старообрядці, меноніти, магометани. Старообрядців у Чернігівській нараховувалося 2%, у Херсонській і Таврійській – по 1%; менонітів у Таврійській – 2%, Катеринославській – 1%.

Особливістю Таврійської губернії було те, що в ній мешкало 13% магометанів (мусульман).

Отже, у всіх дев'яти губерніях переважна більшість населення була православною. Всі інші конфесії були малочисельними, очевидно, це й зумовило відсутність літературних сюжетів, які описували б конфесійні протиріччя. За релігійними характеристиками представлені в українському художньому дискурсі лінгвокультурні типи «священик», «піп». Поява типу «священик» лежить у площині опису інших морально-етичних проблем.

III. Станові характеристики. Станова стратифікація заснована на наявності станів, класова стратифікація – на різниці економічного стану людей. Під станом А. І. Черепанов розуміє «соціальний прошарок, який визначається становищем у системі соціально-економічних відносин і правовим закріпленням цього положення». Дослідник зауважує, що «у виділенні соціальних прошарків є об'єктивні показники: власність, прибуток, рівень освіти, престиж. Є вищі, середні та нижчі класи й різні прошарки (середнє між вищим і середнім або середнім і нижчим класами)» [25: 11].

До станів належать дворянство, духовенство, купецтво, буржуазія, міщанство, робітництво й селянство [25: 10-11].

У першій половині XIX ст. в Російській імперії, зокрема в Київській губернії, зберігалися старі елементи соціальної структури суспільства, яке поділялося на стани: дворянства, духовенства, гільдійського купецтва, козацтва, міського населення й селянства [24: 12].

Цікаві узагальнення можна зробити і стосовно станів населення підросійської України.

У програмі анкет, за якими здійснювався перепис населення, було виділено такі стани – спадкові дворяни, селяни, міщани.

Селянство. Незважаючи на те, що спільною рисою всіх губерній було переважання селян, між ними існували і певні розбіжності щодо заможності сільських господарств, форми роботи селян на землі.

За даними перепису, переважна більшість підросійських українських земель була представлена селянами: зокрема, в Харківській губернії їх мешкало 90% [18: Вип. 6: 34]. Трохи менша частка сільського населення припадала на Херсонську губернію – 74% [18: Вип. 6: 35].

Не менш заселеними селянами були і інші губернії. Так, у Полтавській губернії проживало 88% селян [18: Вып. 6: 24]. За даними перепису 1897 року, велика кількість сільського населення мешкала в Катеринославській – 87%, Чернігівській [18: Вып. 6: 35] – 85% і Подільській [18: Вып. 6: 24] – 81% губерніях. У Київській [18: Вып. 6: 12] – 78%, Таврійській – 76% [18: Вып. 6: 30] і Волинській [18: Вып. 6: 6] – 75% губерніях також переважали селяни.

Проблемам селянства Правобережної України і Київської губернії присвячені праці І. І. Фундукля, Л. І. Похилевича, І. Ігнатовича та ін., у яких автори проаналізували зміни, що відбувалися у господарському та правовому становищі селян.

На Лівобережжі, де частина землі перейшла внаслідок скорочення дворянського землеволодіння до селян, спостерігаємо, як і скрізь, розмежування за статусом заможності – на багатих (селяни-фермери), які мали більше 50 десятин землі, і бідних (робітники), яким припадало менше 3 десятин землі [5: 14].

На півдні України були господарства. На Півдні чи Правобережжі активно використовувалася наймана праця. Переважали різні форми оренди та відробітків. Досить популярною була спільщина – селяни орендували землю, обробляли її своїм реманентом, вирощували урожай і половину віддавали власнику землі. Така співпраця була вигідною не лише орендареві, а й селянину, оскільки не вимагала грошей [5: 14].

У першій половині XIX ст. значних внутрішніх змін зазнало селянство Київської губернії, яке не було однорідним за своїм економічним і юридичним становищем. «У середовищі селян існували різні професійні групи, адже селянин міг займатися землеробством, торгівлею, ремеслами, обміном, наймом інших працівників. В основній масі селяни були дрібними сільськогосподарськими виробниками, що використовували працю членів своєї родини для задоволення власних споживчих потреб і виконання зобов'язань щодо представників влади» [24: 14].

Селянство Київської губернії було позбавлене особистої свободи та елементарних громадянських прав. У XIX ст. серед селянства відбувалося розмежування за статком – була господарська або майнова нерівність, яка залежала від форм землекористування, землеволодіння та експлуатації. Майнове розшарування, неземелення серед селян вплинуло на формування кадрів промислових і транспортних працівників. У першій половині XIX ст. у Київській губернії робітники ще не були промисловими пролетарями. Серед них виділялися селяни та міщани, які працювали в промисловості тимчасово строково чи сезонно [24: 19].

Найбільш чисельною групою сільського населення Київщини були поміщицькі селяни, про що свідчить відомість 1804 р. про кількість кріпосних селян в різних повітах Київської губернії [26: 13]. У складі селян було розшарування на дві групи: поміщицькі і державні селяни.

Абсолютна більшість поміщицьких селян Київщини до 1861 року, як зазначає А. І. Черепанов, відбувала панщину. «Поміщики, господарства яких втягувалися у товарно-грошові відносини, збільшували відробіткову ренту, намагаючись піднести прибутки маєтків. Невелика частина кріпаків сплачували оброк. Крім відробіткової ренти, була й змішана форма – одночасно відробіткова і грошова рента. Іноді під час переведення кріпаків на оброк поміщики призначали таку велику суму, що селяни не були спроможні

її вносити, і після кількох років перебування на оброчному становищі готові були знову повернутися на панщину» [26: 13].

До розряду державних селян, за твердженням Т. І. Лазанської, входили: «група державних селян, які проживали на казенних та приватних землях; козаки; військові поселенці; одновірці; кіннозаводські селяни; частково старостинські; економічні; коронні; виморочні; банківські; відписні селяни; євреї-землероби; вільні хлібороби; селяни, приписані до навчальних закладів; вільні матроси; кантоністи; солдатські діти; нижчі військові чини та інші» [13]. Державні селяни залишались вільними, проте піддавалися примусу з боку держави, користувалися державною землею, відбували земельні повинності та сплачували податки.

Чисельність державних селян українських губерній підросійської України до середини XIX ст. становила 19 млн. осіб [29: 206]. За підрахунками М. М. Дружиніна, у Волинській губернії їх нараховувалося 62743 особи, у Київській – 64065 осіб, Подільській – 39422 особи. Разом на Правобережжі це становило 166230 осіб. У Херсонській губернії було 42169 державних селян, Катеринославській – 186565 осіб, Таврійській – 199513 осіб. Загалом на Південній Україні – 428247 осіб. Кількість державних селян у Полтавській губернії дорівнювала 425578 особам, у Харківській – 289400 особам, у Чернігівській — 294652 особам, всього – 1009630 осіб. [6: 311]. На Лівобережній Україні розряд державних селян становив 50 %, на Правобережній – 13 %, а на Півдні України – 37 % сільського населення цих районів [10: 375].

У підросійській Україні активно спостерігалось формування заробітчан.

Малоземельні селяни та селяни з малими статками переважно йшли на заробітки з Харківської, Полтавської, Чернігівської губерній [22: 5].

Селяни, які втрачали землі, ставали батраками – орендували землю або працювали на заводах і копальнях [22: 6].

Аналогічна ситуація спостерігалась і в Чернігівській губернії. Проблеми безземелля та малоземелля, екстенсивний спосіб господарювання, селянам важко було сприймати міські умови життя та зайнятості. У 1896–1911р., як зазначають історики О.Є. Маркова і В.С. Шандра, близько 246 тис. селян в пошуках кращої долі переселилися з Чернігівщини в Сибір і на Далекий Схід [16: 13].

Отже, в підросійській Україні відбувається розшарування в складі селян (поміщицькі і державні), розподіл селян за статком (багаті і бідні), також актуальною для селян була проблема малоземелля та спостерігалось формування заробітчан.

Міщанство. Неоднорідним за своїм соціальним складом було міське населення, яке поділялося на стани й соціальні групи. Різними вони були і в кількісному відношенні [24: 13].

Найбільше міщан проживало у Херсонській губернії – 27%, найменше – у Подільській (1%). У Волинській губернії частка міщан становила 21%. У Київській міщан було 19%. Майже така сама кількість міщан зафіксована і в Таврійській губернії – 17%. За даними перепису, в Катеринославській губернії мешкало 10% міщан. Полтавська губернія налічувала 9% міщан. За даними перепису 1897 р. частка міщан у Харківській губернії становила 6%.

Міщанство Київської губернії, як зазначає А. І. Черепанов, «займалося дрібною торгівлею, орендою землі без участі в землеробстві, ремеслами, шинкарством,

випадковими роботами (поденщики, чорнороби), заробляло на життя розумовою працею (лікарі, адвокати, фельдшери, службовці в конторах тощо). Проявом панування феодално-кріпосницької системи було закріплення міщан за певними містами. Перехід їх в інші міста був складним і тривалим» [24: 13].

Дворянство. Соціально-правове становище дворянства представлено в працях Д. Бовуа, І. Кривошея, В. Шандри та ін.

За даними перепису, в підросійській Україні незначною була частка і спадкових дворян: у Волинській губернії – 1,16%. Київська, Подільська, Херсонська, Полтавська налічували по 1% дворян у кожній губернії. У інших губерніях ця кількість зменшувалася – у Таврійській – 0,9%, Харківській – 0,7%, Чернігівській і Катеринославській – по 0,6%.

Дворяни Катеринославської губернії, втрачаючи привілеї внаслідок селянської і судової реформ, брали участь як у підготовчому етапі, так і в запровадженні нових судових установ. Дворяни, які входили до числа земських гласних, впроваджуючи судові статuti, діяли як представники суспільства, а не лише дворянства [11: 39].

Дворяни переважно мешкали в містах і займалися державною службою. Характерною рисою цього стану, як зазначає А. І. Черепанов, була «наявність соціальних символів та знаків. Активна урядова політика засвідчувала дієвість та прагматичність у ставленні до дворян, які в обмін на економічні та правові привілеї забезпечували в державі організацію роботи державних і місцевих самоврядних структур бюрократичного апарату, сільськогосподарського та промислового виробництва, фіскальних надходжень, боєздатної армії. Нерівномірність соціального розвитку окремих районів Київщини позначилася на співвідношенні міських і сільських поселень і на концентрації міського населення. Зростання кількості міщан у містах губернії відбувалося за рахунок зменшення чисельності жителів сільських станів» [24: 13].

У Чернігівській губернії проживали й інші верстви населення: незначний відсоток дворян, що мешкали переважно в Чернігові, Ніжині, Конотопі та інших великих містах, церковні особи, купці, які почали активізуватися саме у цей період, міські жителі, незначний відсоток яких складали почесні городяни. <...> Відносно незначною була кількість купців – 0,27 %, духовенства – 0,49 %, почесних громадян – 0,39 % та ін. Вивчаючи статистичні матеріали, підкреслюємо, що водночас із збільшенням чисельності населення відбувалися значні зрушення в соціальному житті [5: 122].

Купецтво. У містах в умовах розвитку товарного виробництва формувалася досить впливовий своїм капіталом і значний за кількістю купецький стан, який об'єднався в гільдії, від царського уряду одержав самоуправління, право окремого судочинства. Про появу купецтва пише А. І. Черепанов: «Ще в кінці XVIII ст. купецтво оформилося як стан організаційно, об'єдналося в гільдії, одержало від царського уряду деяке самоуправління (магістрати), право окремого судочинства (словесні та совісні суди). Належність купців до тієї чи тієї гільдії була пов'язана з певними привілеями. Так, представники 1-ї та 2-ї гільдій отримували додаткові особисті права, насамперед звільнялися від тілесних покарань, що мало велике психологічне значення та ставило заможних купців на один рівень із дворянством. Стосовно ж купців 3-ї гільдії та нижчих прошарків міського населення такі покарання не скасовувалися. Важливою перевагою, яка задовольнила амбіції купецтва, стало право для представників 1-ї гільдії їздити по місту в кареті, запряженою парю коней. Купці 2-ї гільдії могли це робити, користуючись парокінною

коляскою. А от представникам 3-ї гільдії пересуватися по місту в каретах і парокінних колясках заборонялося, лише дозволялося запрягати в коляску одного коня. <...> Всьому гільдійському купецтву надавалося право звільнитися від рекрутчини шляхом внесення спеціального грошового збору. Тепер купці відчували відмінність у соціальному статусі від решти міського населення й селянства, до якого багато хто з них нещодавно належав» [25: 11].

Історик зазначає: «Основою зростання купецького капіталу був торговий прибуток, який купці губернії одержували за рахунок привласнення додаткового продукту безпосередніх виробників: селян, ремісників, робітників, шляхом нееквівалентного обміну, а також за рахунок експлуатації робітників, які займалися перевезенням і збереженням товарів» [24: 13].

У Київській губернії зростав економічний вплив купецтва, що призвело розширення прав купецького стану, про що свідчить «поступова еволюція в бік зближення дворянства й заможного купецтва, надання купцям значної кількості державних і громадських обов'язків» [24: 13].

Значну роль у місцевому самоуправлінні Київської губернії відігравали купці й міщани, які також були законодавцями й господарями в містах. У Київській губернії першої половини XIX ст. купецтво активно поповнювалося представниками російського етносу [24: 18].

Зокрема, за даними П. Г. Ридзюнського, 1800 р. у Київській губернії налічувалося 474 особи, що належали до купецького стану, 1808 р. – 786, 1816 р. – 246, 1824 р. – 191. У Волинській губернії відповідно 1800 р. – 975 осіб, 1816 р. – 214, 1824 р. – 214; у Подільській губернії 1800 р. – 1046 осіб, 1808 р. – 1205, 1816 р. – 207, 1824 р. – 131 [25: 11].

У Херсонській губернії налічувалося 16 968 осіб купецького стану разом з Одеським градоначальством [13].

Полтава та Чернігів були губернськими центрами, виконували роль адміністративних і військових осередків, у які приїздила велика кількість російських чиновників і відставних офіцерів, а із зростанням торгівлі й промисловості збільшувалась кількість російських купців та промисловців [5: 15].

Робітництво. У кінці XIX ст. збільшувався прошарок промислових робітників. Чисельність робітників, які працюють на постійній основі, була досить обмеженою.

У XIX ст. розширювався потік трудових мігрантів за рахунок будівництва залізниць. Так, у 70–80-х рр. XIX ст. 70% робітників прибувало із великоруських й частини північно-західних губерній, 30% поповнювалися із малоросійських губерній та Царства Польського [22: 6].

У Київській губернії у зв'язку із збільшенням вільнонайманої праці з'явилися у традиційних і новоутворених галузях промисловості постійні робітники, продовжувався процес концентрації робочої сили на великих підприємствах. Робітники, в яких не було землі, досконало вивчали виробничі спеціальності і ставали найкваліфікованішими представниками робітничої маси. Виділялися в Київській губернії окремі групи робітників – сезонні робітники, які додатково займалися сільським господарством, а також багато підприємств функціонувало протягом певного сезону [24: 14].

У Катеринославській губернії в 1909 р. було 11 224 підприємства, на яких працювали 170 736 робітників [15: 13].

О. П. Саманцов, досліджуючи Катеринославську губернію, зауважив, що приблизно 7 000 осіб належало до загальної кількості робітників та майстрів. Робітників, які за платню працюють на фабриках та заводах, становило 2 537 осіб [21].

Духовенство. Привілейованою верствою населення було духовенство, яке звільнялося від особливих податків і повинностей і становило значну частку серед мешканців Київської губернії. У стан духовенства можна було переходити з інших станів та виходити з духовного стану. Був неоднорідним соціальний склад київського духовенства, це передусім стосувалося чернецтва, кількість якого постійно збільшувалася [24: 19].

Козацтво. На початку XIX ст. у Чернігівській та Полтавській губерніях існувала група населення, яка в документах отримала назву «малоросійське козацтво». О. А. Бачинська акцентує увагу на тому, що в лютому 1812 р. козаки були зрівняні з державними селянами щодо виконання повинностей. Дослідниця наголошує, що «на 1813 р. проживало 460905 «малоросійських козаків», що становило в Полтавській губернії – 83%, в Чернігівській – 71% від загальної чисельності державних селян цих губерній» [2: 16-17].

У другій половині XIX ст. російська влада зрозуміла, що козацьке населення Лівобережної України контролюване і тому в соціально-політичній системі держави зміни не загрожують. Козацтво було поступово зараховано до суспільної загальноросійської структури шляхом об'єднання з іншими верствами населення. В Чернігівській та Полтавській губерніях козаки налічували більше половини жителів. Це сприяло відродженню минулого, дослідженню історії козацтва, зберіганню архівів, документів тощо [2: 24].

Відомо, що козаки мали наділи землі, працювали на себе, тому така риса, як заможність, зберігається за цією верствою населення.

Один із сучасників залишив нам досить цікаву характеристику господарювання козаків Чернігівської губернії в 1860-ті рр.: «Населення Чернігівської губернії не відрізняється схильністю до промислової діяльності. ... головний і повсякденний промисел – це хліборобство, але і воно ведеться рутинно, без уведення будь-яких удосконалень, крім деяких поміщицьких маєтків, в яких можна зустріти незначні корисні нововведення. Крім того жителі північних повітів, як малоземельні державні селяни і козаки всієї взагалі губернії йдуть щорічно, під час покосів, значними партіями на заробітки, переважно на Дон, а заможні чумають, тобто займаються візництвом на волових підводах своєї і чужої поклажі» [20: 51-52; 2: 18].

Про побутове життя та світогляд козацького населення Чернігівської та Полтавської губерній пише О. Бачинська: «Проживаючи разом з селянами козацьке населення чітко відрізнялось від нього, в тому числі збереженням власних традицій. Таку характерну особливість помітив священник с. Вишеньок Кролівецького повіту Чернігівської губернії, де в 1869 р. проживало 1150 колишніх селян-кріпаків княгині Долгорукої, 612 козаків, міщан, солдатів та ін.: «Дивна різниця між козаком і селянином. Перший, зберігаючи за собою хвалькуватий гонор, насилу піддається впливу часу та освітнього начала; розважний, стриманий в домашньому житті, чесний. Селянин, особливо молодий, з бажанням йде на зустріч усьому новому, кмітливий, франт, марнотратний. В багатьох випадках виявляє навіть деякого роду витонченість життя, наприклад, вживання самовара, цигарок та ін.» [2: 24].

Зберігалась різниця і у самосвідомості самих козаків. Зокрема, у 1905 р. священник Свтімії Єфремов с. Середняки Гадяцького повіту Полтавської губернії писав, що

парафіяни «просто говорять: “ми мужики” – це колишні кріпаки, “ми козаки” – це колишні реєстрові козаки» [2: 24].

Про це свідчить й священник Микола Пірський містечка Переволочна Кобеляцького повіту Полтавської губернії, коли зауважує, що навіть при дуже скрутному становищі у господарстві в «услуженні» наймались не часто через «властиву обивателям містечка козацької гордості, яка не дозволяє їм йти у батраки» [2: 24].

Інтелігенція. У цей період активно з'являвся у соціальній структурі населення окремий клас – інтелігенція, світогляд якої формувався в рамках загальноукраїнського культурного процесу. «На це позитивно, як зазначає В. І. Качмала, вплинула відносна близькість Києва, відлуння історичного минулого – непереборна цікавість до історії козаччини, захоплення їхніми подвигами, меценатство [5: 123].

Інтелігенція була представлена у великих містах, містечках і селах.

Представники інтелігенції належали до державних службовців, юристів, вчителів, лікарів.

Отже, як свідчать дані перепису, переважна більшість населення кінця XIX ст. належала до селян, також значна частка припадала на міщан і незначна – на спадкових дворян. Також були представлені й інші стани в підросійській Україні – духовенство, купецтво, козацтво, інтелігенцію. Ці стани знайшли своє висвітлення і в художній літературі XIX ст. За становими характеристиками в українському художньому дискурсі виокремлюються лінгвокультурні типажі «чиновник», «поміщик», «пан», «панич», «пані» (панія), «панна», «селянин», «козак», «робітник», «студент».

Підавстрійська Україна. До складу Австрійської імперії належали Галичина, Закарпатська Україна і Північна Буковина. У 1818 році був проведений перший в Австрійській імперії загальний перепис населення. Переписи в Австро-Угорщині (1857, 1869, 1880, 1890, 1900 і 1910 рр.) провадилися частіше, ніж у Росії. Статистичні матеріали публікувала у Відні Центральна Статистична Комісія, крайові статистичні установи видавали у Львові для Галичини, в Чернівцях випускали для Буковини [9].

Першими демографічними джерелами щодо українських земель в Австро-Угорщині були географічно-статистичні описи, неповні статистичні обліки, матеріали тощо. Варто відзначити працю австрійського державного діяча, історика, етнографа, директора адміністративної статистики у Відні Карла Черніга (K. Czörnig) «Етнографія Австрійської монархії», у якій статистик у своїй карті репрезентував національні відносини Галичини, Закарпаття й Буковини. Дослідник використав дані церковного обрахунку, адміністративної статистики з етнічним походженням підданих, результатів ревізій 1843 та 1845 рр. та перепису 1850–1851 рр. [1].

Варто зауважити, що головними джерелами для визначення етнічного складу населення України наприкінці XIX ст. є перший загальний перепис населення Російської імперії 1897 р. та перепис 1900 р. Австро-Угорщини. Проте у цих переписах визначалася не національність, а рідна мова населення. Сергій Чорний висловлює певне застереження щодо ускладнення визначення етнічного складу населення підросійської України, бо багато українців і представників інших націй розмовляло російською мовою, особливо в містах. Тому дослідник акцентує увагу на тому, що конфесійний склад населення допомагає точніше установити кількість окремих націй і народностей у межах Російської

імперії (євреїв, вірмен, караїмів), а в межах Австро-Угорщини основним показником при визначенні національної структури є віровизнання [27].

І. Мовно-етнічні характеристики. До місць компактного проживання українців у складі Австро-Угорської імперії, належали Галичина, Закарпатська Україна і Північна Буковина. Для всіх цих територій характерною була значно більша порівняно з підросійською Україною полетнічність населення.

У Галичині за даними перепису 1910 р. мешкали 47% поляків, які були римо-католиками, 42% українців, які належали до греко-католиків і 11% євреїв [7].

Абсолютна більшість населення мешкала в селах. Незважаючи на таку строкатість етнічного складу територій Галичини, Буковини і Закарпаття, можна зауважити, що на території Галичини, за даними перепису 1900 р., частка українців, зайнятих у сільському господарстві, становила близько 80% населення. Інші 20% були зайняті в промисловості (82 300 осіб), у торгівлі та транспорті (62 544 особи), перебували на державній та військовій службі (62 544 особи).

Північ Буковини була місцем проживання переважно українців, а південь – румунів. За даними перепису 1900 р. у Буковині частка українців становила 41,16%, а молдован і румунів – 31,36% осіб [27].

На території Закарпаття також спостерігається переважання українців у сільській місцевості, їх нараховувалося 410 тис. осіб [27].

У цій полетнічності спостерігаються зони переважного побутування українців. В Австро-Угорщині мешкало понад 30 націй та народностей, найчисельнішими з яких були німці, угорці, чехи, поляки, словаки, румуни, хорвати. Українці склали близько 8% населення імперії – це приблизно 4,5 млн осіб [3].

Отже, можна стверджувати про типологічну спорідненість національної та соціальної структури всіх трьох західноукраїнських регіонів, які перебували у складі Австро-Угорської імперії. У Галичині, Буковині й в Закарпатті українці становили більшість населення, однак частка польського, румунського й угорського населення наприкінці XIX – на початку XX ст. зростала.

Щодо мовних характеристик, то варто зауважити, що станом на 1900 р. лише 14% міського населення Галичини розмовляли українською мовою [27]. У Галичині міста були переважно польські, на Закарпатті – австро-угорські, на Буковині – австрорумунські.

За даними перепису 1900 р. у Закарпатті україномовного населення було 62,96%. Як свідчать дані перепису, кожен регіон має свої особливості щодо носіїв різних мов: угорська – 18,97%, румунська – 3,61%, словацька – 2,6%, німецька – 11,52%, інші мови – 0,34% [27].

У Північній Буковині українською мовою спілкувалося 59,16% населення, німецькою – 21,3% – 16,01%, румунською – 14,88%, іншими – 4,65% [27].

За мовно-етнічними характеристиками в українському художньому дискурсі XIX ст. півдавстрійської України виділяється лінгвокультурний типаж «москаль-росіянин», «жид», «циган».

ІІ. Релігійні характеристики. У півдавстрійській Україні діяло кілька церковних конфесій – католицька, протестантська, православна, уніатська та ін.

Переважна більшість україномовного населення півдавстрійської України були греко-католиками. Конфесійний розподіл на Східній Галичині мав такий вигляд: найбільша

частка прихожан була греко-католиками – 65%, греко-католики в абсолютній більшості були українцями.

Інша значна частина території Східної Галичини (20,7%) були римо-католиками. У переважній більшості вони були поляками. Таким чином, певні релігійні розбіжності збігалися з розбіжностями етнічними. Іудаїзм сповідували – 13,1% населення. Воно за національною приналежністю було єврейським. До протестантів належали німці, які становили 1.1%.

У Закарпатті ситуація за релігійними характеристиками була трохи іншою. Тут також переважають греко-католики, які були українцями. Вони становлять – 69, 48% [27].

Другою за чисельністю конфесією був іудаїзм –15,59%, третьою – римо-католицизм [27].

Римо-католиків було – 9, 36%, протестантів – 5,55% [27].

У Буковині за даними перепису 1900 р. також переважали греко-католики – 69%. Частка римо-католиків становила – 15%. Іудаїзм сповідували – 13% населення. Воно за національною приналежністю було єврейським. Протестантів було – 2,6% [27].

Отже, в півдавстрійській Україні також переважали православні. Соціальний статус прихожан римо-католицької церкви був вищим, ніж греко-католиків. За релігійними характеристиками в українському художньому дискурсі XIX ст. півдавстрійської України виділяється лінгвокультурний типаж «священик».

III. Станові характеристики. Панівну верхівку півдавстрійської України XIX ст. становили магнати, шляхта, вище духовенство.

Західна Україна під владою Австро-Угорської монархії була переважно сільсько-господарською. Селянство становило приблизно 90% західноукраїнського населення. Відміна кріпосного права 1848 р., як і в підросійській Україні 1861 р. не змінила економічне становище селянства, до них перейшло менше половини земель краю. Селяни мали компенсувати поміщикам двадцятикратну вартість усіх річних повинностей. Вони підлягали прямому й непрямому оподаткуванню, мали утримувати школи, шляхи тощо [8].

Особливістю селянського життя на півдавстрійській Україні на відміну від життя в підросійській Україні було малоземелля. Це, з одного боку, спонукало колишніх селян до еміграції за кордон і зумовило інтенсивні процеси до прошарку пролетаріатів, з іншого боку, підсилювало станове розшарування. За даними істориків, У Східній Галичині бідняцькі сільські господарства становили 66,3%, середняцькі – 25,0%, заможні – 8,3%. У Північній Буковині: бідняцькі – 87,3%, середняцькі – 8,52%, заможні – 4,45%. На Закарпатті: бідняцькі – 73%, середняцькі – 17%, заможні – 10% [12: 107].

Зокрема, як писав С. В. Віднянський, «бідною закарпатського селянства після ліквідації кріпацтва 1848 стали малоземелля й повна залежність від поміщиків та лихварів. Це змусило багатьох селян емігрувати до Північної та Південної Америки (за різними даними, кількість емігрантів із Закарпаття до США на 1914 становила від 100 до 300 тис. осіб). Не запобігла зубожінню закарпатців і Верховинська господарська акція угорського уряду 1897–1902, спрямована на піднесення економіки й покращення становища селянства Закарпаття» [4].

Унаслідок поглиблення капіталістичних відносин у селі поширюється система вільного найму, з'являються сільськогосподарські робітники.

Зростали ряди повністю або частково зайнятих робітників, яких у 1902 р. налічувалося 230 тисяч. Найбільш експлуатовані робітники походили з розорених українських селян і ремісників. Вони отримували найнижчу заробітну платню, маючи 12-16 годинний робочий день, тоді як австрійський закон 1885 р. визначав його у межах 11 годин [8].

Як свідчать дані перепису, був розвиток промисловості більшим, ніж у підросійській Україні. Якщо в підросійській Україні були сезонні робітники, то в півавстрійській Україні спостерігається поступовий перехід до виробництв.

За становими характеристиками в українському художньому дискурсі XIX ст. півавстрійської України виділяються лінгвокультурні типажі «селянин», «поміщик», «панич», «пані» (панія), «панна», «робітник».

Проведений аналіз дозволяє зробити такі висновки:

Таким чином, соціоетнічна ситуація в підросійській Україні характеризувалася такими провідними особливостями:

1. Переважна більшість населення підросійської України була селянами. У цей період відбувається розшарування в складі селян, руйнуванні сільських громад, виділення багатих і бідних селян.

2. Українські території у більшості губерній були яскраво моно-етнічними, у всіх губерніях переважали носії української мови. Особливо виразно ця риса виявилася в селах.

3. Населення міст демонструє поліетнічність з переважанням міщан, що визнавали рідною українську мову.

4. У другій пол. XIX ст. спостерігаються початкові етапи формування промисловості і відповідно поява робітничого класу «промислові робітники», які ще певний час були неоднорідною за складом верствою населення, оскільки зазвичай сферою їхньої зайнятості було не тільки промислове виробництво.

Зазначені особливості етнічного і соціального складу населення знайшли відбиття в літературі того часу, де основна увага була приділена висвітленню сільського життя. Місто і його проблеми одержало значно менший опис, звертання до типажів «робітник», «священик», «учитель» спорадичні.

Проведений аналіз у півавстрійській Україні дозволяє зробити такі висновки:

1. На відміну підросійських земель, де абсолютно переважали українці, а тому переважно території були моноетнічними, в півавстрійській Україні спостерігаються поліетнічні відношення.

2. У зв'язку з тим, що поліетнічність спостерігається як в містах, так і в селах у півавстрійській Україні немає такого різкого протиставлення між селом і містом, як це спостерігається в підросійській Україні.

3. Характерною особливістю економіки була переважна зайнятість населення в сільському господарстві. Особливістю під австрійської України є малоземелля, виразніше подано розшарування селян за майновими характеристиками, в деяких випадках соціальне розшарування поєднувалося з розшаруванням етнічним і релігійним. Помітним явищем було заробітчанство.

4. Соціальні і станові характеристики мають своєрідні особливості. Фактор малоземелля зумовив появу у художній літературі, що, як буде показано нижче, сюжетів, пов'язаних із заробітчанством, ширше висвітлюється типаж «робітник» на відміну від

підросійської України. В літературі більша увага приділялася таким типажам, як інтелігенції, різноманітним проблемам, конфліктам, що стосуються інтелігенції.

5. У підавстрійській Україні більша частка ніж у підросійській Україні припадала на міське населення, тому тут виділялися стани робітників, міщан, досить велика частка припадала і на духовенство. Поліетнічність населення підавстрійської України позначилася на більшому різноманітті представлених тут конфесій. Якщо в підросійській Україні переважало православ'я, то в підавстрійській Україні найпоширенішими конфесіями були греко-католики, римо-католики. Це створювало підґрунтя для ширшого кола сюжетів, що і знайшло відбиття в тогочасній підавстрійській літературі. Поліетнічність хоча і виявилася в художній літературі, однак тут не представлені конфлікти, що стосуються сфер етнічної та релігійної приналежності. Цей же фактор став основою пролетаризації робітників.

Отже, у підросійській Україні нараховуємо 17 типажів : «чиновник», «поміщик», «пан», «панич», «пані» (панія), «панна», «селянин», «робітник», «студент», «священик», «піп», «москаль-солдат», «козак», «лях / поляк», «москаль-росіянин», «жид», «циган». У підавстрійській Україні лише 10 ЛТ: «чиновник», «селянин», «поміщик», «панич», «пані» (панія), «панна», «священик», «москаль-росіянин», «робітник», «жид», «циган».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Байцар Андрій. Етнічні карти українських земель у працях вітчизняних та зарубіжних вчених XIX ст. / Андрій Байцар. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://baitsar.blogspot.com/2017/01/c-xix.html>
2. Бачинська О. “Малоросійські козаки” XIX ст.: соціо-демографічна характеристика та територіальне розселення / Бачинська О. // Історико-географічні дослідження в Україні. – 2012. – 12. – С. 15–26.
3. Віднянський С. В. Австро-Угорщина [Електронний ресурс] / С. В. Віднянський // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. –К.: В-во «Наукова думка», 2003. – 688 с.: іл.
4. Віднянський С. В. Закарпатська Україна, Закарпаття [Електронний ресурс] / С. В. Віднянський // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2005. – 672 с.
5. Качмала В. І. Демографічні та соціально-економічні зміни на Лівобережній Україні на початку XX ст. [Текст] : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Качмала Вікторія Іванівна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. –К., 2010. – 215 с.
6. Дружинин Николай Михайлович. Государственные крестьяне и реформа П. Д. Киселева [Текст] /Н. М. Дружинин; Акад. наук СССР. – Москва ; Ленинград : Изд-во и 2-я тип. Изд-ва Акад. наук СССР, 1946-1958 (Москва). – 2 т.; Т. 1: Предпосылки и сущность реформы [Текст]. –1946. – 635 с.
7. Економічний розвиток українських земель у складі Австро-Угорщини (1848–1900). Розділ 21. – Електронний ресурс. – Режим доступу:<http://history.org.ua/LiberUA/978-966-521-572-1/106.pdf>
8. Іванов В. М. Історія держави і права України - Ч.1. / В. М. Іванов –К.: МАУП, 2002. – 264 с.

9. Історичне джерелознавство / Авт.: Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко, Б. І. Корольов, М. Г. Палієнко; Гол. ред. С. В. Головка. – К.: Либідь, 2002. – 488 с.
10. Історія України: Курс лекцій: У 2 кн. Кн. 1 – Від найдавніх часів до кінця XIX століття. – К.:Либідь, 1991. – 576 с.
11. Кочергін І. О. Роль дворянства у запровадженні положень судової реформи 1864 р. на Катеринославщині / І. О. Кочергін // Гуманітарний журнал. – 2009. – № 3/4. – С.33–40.
12. Крушинський В. Ю. Історія України: Події. Факти. Дати : довідник / В. Ю. Крушинський, Ю. А. Левенець. – К.: Тарнекс, 1992. – 200 с.
13. Лазанська Т. І. Херсонська губернія [Електронний ресурс] / Т. І. Лазанська // Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2013. – 688 с.
14. Лесюк М. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині : монографія / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. – 732 с.
15. Маркова О. Є., Хведченя С. Б. Катеринославська губернія [Електронний ресурс] / О. С. Маркова, С. Б. Хведченя // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2007. – 528 с.:
16. Маркова О. Є., Шандра В. С. Чернігівська губернія [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2013. – 688 с.
17. Мацько Л. І. М. С. Грушевський про українську мову як державотворчий чинник / Л. І. Мацько // Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ. – 2016. – Вип. 2. – С. 152–164.
18. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года / Изд. Центр. Стат. комитетом М-ва вн. дел ; Под ред. Н. А. Тройницкого. –[СПб.], 1897 – 1905.
19. Реєнт О. П. Історія України XIX – початку XX ст.: методологічний зріз і тематичні напрями наукового пошуку / О. П. Реєнт // Український історичний журнал. – 2007. – № 6. – С. 218-232.
20. Русов А. А. Описание Черниговской губернии / А. А. Русов. Сост. по поруч. Губ. земства чл. Рус. геогр. о-ва А. А. Русовым. Т. 1–2. – Чернигов : ред. «Земск. сб. Чернигов. губ.», 1898-1899. – 2 т.
21. Саманцов О. П. Містообразуючі чинники Катеринославської губернії (пер. пол. XIX ст.) [Текст] / Саманцов О.П. // Сборник научных трудов «Вестник НТУ «ХПИ»» : Актуальні проблеми історії України. – № 37. –Вестник НТУ «ХПИ», 2011. – С. 3–9.
22. Саманцов О. П. Трудова міграція XIX ст. та її вплив на розвиток виробничих сил кам'яновугільної металургійної промисловості Південно–Східної України / О. П. Саманцов // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип. 82. – С. 5-9.
23. Статєєва В. Тарас Шевченко на Закарпатті в другій половині XIX – на початку XX ст.: мовний аспект / В. Статєєва // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2014. – Вип. 19. – С. 88–102.
24. Черепанов А. І. Київська губернія в першій половині XIX ст.: історико-правові, соціокультурні виміри : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / А. І. Черепанов. – Переяслав-Хмельницький, 2016. – 263 с.

25. Черепанов А. Соціально-правове становище купецтва Правобережної України у першій чверті XIX ст. / А. Черепанов // Часопис української історії. – 2013. – Вип. 26. – С. 10-13.
26. Черепанов А. Соціально-правове становище селян Київської губернії у першій чверті XIX ст. / А. Черепанов // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П.С. Григорчука. – Вінниця, 2013. – Вип. 21. – С. 11-16.
27. Чорний Сергій. Національний склад населення України в XX сторіччі / Сергій Чорний. Довідник. Серія «Україна на межі тисячоліть». ДНВП «Картографія». – Київ 2001. – 88 с.
28. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): стан і статус / Ю. Шевельов. – Б.м.: Сучасність, 1987. – 295 с.
29. Щепетев В. И. Основные тенденции развития российской государственности в XIX – начале XX в. и их правовые основы: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / В. И. Щепетев. – СПб., 2002. – 339 с.

Сукаленко Т.М., канд. філол. наук, доцент
 Университет государственной фискальной службы, Ирпень

ПОДРОССИЙСКАЯ И ПОДАВСТРИЙСКАЯ УКРАИНА XIX В. В РАЗРЕЗЕ КУЛЬТУРНО-ЭТНИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК

В статье рассмотрено социокультурную ситуацию в подросийской и подавстрийской Украине XIX в. Проанализированы данные переписей населения подросийской и подавстрийской Украины, где акцент сделан на культурно-этнических, религиозных, сословных характеристиках. Выделено лингвокультурные типажи в украинском художественном дискурсе этого периода.

Ключевые слова: подросийская Украина, подавстрийская Украина, перепись населения, этнические языковые характеристики, религиозные характеристики, сословные характеристики, художественный дискурс, лингвокультурные типажи.

Sukalenko T.M., Cand. filol Sciences, associate professor
 University of the State Fiscal Service, Irpin

UKRAINE IN THE XIX CENTURY UNDER THE RUSSIAN AND THE AUSTRIAN RULING IN THE CUT OF LINGUISTIC AND ETHNIC CHARACTERISTICS

The paper deals with the analysis of the socio-cultural situation in Ukraine in the XIX century under the russian and the austrian ruling. The data of censuses of the population in Ukraine under the russian and the austrian ruling, where the emphasis is on lingual, ethnic, religious and class characteristics, is analysed. Linguo-cultural types are distinguished in the Ukrainian fiction discourse of this period.

Key words: Ukraine under the russian ruling, Ukraine under the austrian ruling, population census, ethno-lingual characteristics, religious characteristics, class characteristics, fiction discourse, linguo-cultural types.

ROLE OF INTERTEXTUAL FACTOR IN THEONYM AND DEMONYM COMPOSED PHRASEOLOGICAL UNITS

The article researches into the aspect of intertextuality theory of theonym and demonym composed phraseological units inherent to the phraseology system of Azerbaijani language. It is known that the theory of intertextuality reveals the relationship with allusion, reminiscence and other ligaments. Islamic Belief of Azerbaijani speakers led to richness of the Holy Book of the same religion, family, allusion, citation and reminiscence of theonym and demonym components.

Key words: *intertextuality theory, theonym, demonym, phraseological units.*

The analysis of theonym and demonym composed phraseological units in Azerbaijani language gives motives to say that there are major differences. Thus, as it is known, in structural – semantic design of idiomatic expression (read more: [1; 3-11]) with metaphorical meaning transition, word, sound game etc, as well as other transformation of meaning types play an important role. The question is about intertextual characteristic meaning connection. It is believed that one of the most prominent representatives of the French Post-structuralists Y. Kristeva suggested this term (**intertextual**) in 1967 and it has led to the formation of a new approach in philological science. Thus, scientists, which refer to research in the field of psychoanalytic, literature, semiotics, put forward the importance of more detailed analysis of the approaches to expression form of relationship between texts in clear or implicit form (read more: [2]).

The analysis of theonym and demonym composed phraseological units in Azerbaijani language reveals that, some idiomatic expressions can not express the whole meaning in the text, and there are idiomatic expression which refers to the other text. For example, “break a leg of devil”, “blind devil”, etc.; in such expressions the initial meaning in religious belief and concept analysis shows that physical imperfection of deonimic character is not accidental. So that, cripple (disability) or blindness of devil can be considered as defects that may result from his “petrification”. And this in other context means allusion or support to the different text.

“Inter” means in Latin language “inside” and “text” (Textus) means “contacts, combination”. As it is known from the meaning of the term, intertextuality theory is intended to refer the inside text to the other text (or to the other context) as allusion or to this text (or from context) citation. In fact, ability to make such intertextual significance of literary text or any act of speech has been noted by previous generation researchers. Thus, as noted Y.A.Bajenova, M.M.Bakht spoke about the existence of the facts “the text within the text” till Y.Kristeva and R.Bart [3].

Analysis of theonym and demonym composed phraseological units in Azerbaijan language reveals that, some idiomatic expression can not express the whole meaning in the text, and there are not less idiomatic expression which refers to the other text. For example, break a

leg of devil, blind devil and etc , in such expressions the initial meaning in religious belief and concept analysis shows that physical imperfection of deonimic character is not accidental. So that, cripple (disability) or blindness of devil can be considered as defects that may result from his “petrification”. It is known that forms of intertexts has the following types:

1. citations (mainly in scientific literature are used adequate citations to original text and support expressed in explicit form.

2. narrative of the text of other author.

3. “ background support for ideas or theories made before” [4; 56-64].

It is interesting that, allusion reviewed as one of the forms of expressions of intertextuality, reflects itself citation, support point but it can not be identified fully with these characteristics. So here’s the important point is to have (zero or implicit markedness) “to be zero or implicit marked”. At the same time it is important that “ it requires reader a high level of cultural and intellectuality as a stylistic figure” [5]. So that adequate understanding of allusional intertextual fact make it important to be informed about a fact, an event, story, etnocultural factors which is language carriers are addressed . Otherwise, it is impossible to make communication of mutual understanding.

In other words, in case of not-understanding the meanings of theonym and demonym composed phraseological units by opposite side causes difficulty in communication and is inevitable to encounter with obstacles in mutual verbal communication. For example phraseological phrase “Nail making tack” can be considered is one of the graphic example which can be understood by Turkish speaking people who is closest from cultural and genetic point of view to Azerbaijani language speaking people. So that, phraseological units addressed by Islamic point of view is not coincide with other Turkish-speaking peoples who share the same religious beliefs. Therefore, mentioned this expression which is example of personal creation can be “damaged” in mutual understanding.

For example, phraseological phrase “Nail making tack” can be considered is one of the graphic examples which can be understood by Turkish speaking people who are the closest from cultural and genetic point of view to Azerbaijani language speaking people. So that, phraseological units addressed by Islamic point of view do not coincide with other Turkish-speaking peoples who share the same religious beliefs. Therefore, mentioned this expression which is example of personal creation can be “damaged” in mutual understanding.

REFERENCES

1. English-Azerbaijan phraseological dictionary./Com. A. H. Hajiyeva, A. K. Hajiyeva, V. V. Eyvazova ; red. A. H. Hajiyeva, K. B. Hajiyev. Baku, «Nurlan» Publishing House, 2006.
2. Huseynov, F.H., Akhmedov, A.A. Student phraseology dictionary, B .: “Science and Education”, 296 p.;
3. Seyidaliev N. Frazeologiya lügəti, B.: Çıraq, 2004, 272 s.
4. Valiyeva N. English - English - Russian phraseology dictionary, Baku, «Nurlan» Publishing House, 2006, 460 p.
5. The Great Soviet Encyclopedia. Moscow, Большая Советская Энциклопедия. – 969-1978. <http://dic.academic.ru/di>

Садікова Айтєн Пилага гизи

Азербайджанський технічний університет, Азербайджан

ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНА РОЛЬ ФАКТОРІВ ТЕОНИМ І ДЕМОНИМ КОМПОНЕНТІВ У ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

У статті досліджуються факти фразеологічних одиниць з теонакомпонентами, наявними у фразеологічній системі азербайджанської мови. Автор на основі численних фактів доходить висновку про те, що подібні фразеологізми можуть відображати не тільки позитивну, але і негативну семантику. Також виявляється якась закономірність в повторюваних моделях. Автор доходить висновку щодо того, що дана модель є поліфункціональною.

Ключові слова: інтертекстуальна теорія, теонім, демонім, фразеологізми.

Садыкова Айтєн Пилага гызы

Азербайджанский технический университет, Азербайджан

ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНАЯ РОЛЬ ФАКТОРОВ ТЕОНИМ И ДЕМОНИМ КОМПОНЕНТОВ В ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ

В статье исследуются факты фразеологических единиц с теоним компонентами, имеющих место во фразеологической системе азербайджанского языка. Автор на основе многочисленных фактов приходит к выводу, что данного рода фразеологизмы могут отражать не только позитивную, но и негативную семантику. Также выявляется некая закономерность в повторяющихся моделях. Автор приходит к выводу о том, что данная модель является полифункциональной.

Ключевые слова: интертекстуальная теория, теоним, демоним, фразеологизмы.

ПСИХОЛОГІЯ МОВИ І КУЛЬТУРИ

- Лещенко Т.О., Тукова Т.В.* КОМПЛІМЕНТ ЯК ПРОЯВ МАНІПУЛЯТИВНОЇ ТАКТИКИ ПОЗИТИВУ В МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ..... 5

МОВА СУЧАСНОГО МИСТЕЦТВА

- Нетлюх Ю.А.* СОЦІАЛЬНІ ВИМІРИ ТАНЦЮ У ПРОЗІ ГАЙНРІХА ГАЙНЕ..... 11

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕКСТУ

- Дюжєв С.А.* ОНТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВСТАНОВЛЕННЯ СЕМАНТИЧНОГО ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «MIND» (АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ПЕРЕКЛАДУ ТА ТРАКТУВАННЯ З ПОЗИЦІЙ КРЕАТИВНО-РЕКУРСИВНОЇ КОНЦЕПЦІЇ РОЗСЕЛЕННЯ) 19
- Коврига Ю.В.* ВСТАВНАЯ НОВЕЛЛА В РОМАНЕ Л. УЛИЦКОЇ «КАЗУС КУКОЦКОГО» В АСПЕКТЕ ЛІТЕРАТУРОВЕДЧЕСКОЙ ТАНАТОЛОГИИ..... 27
- Шэнь Б.* СТИЛИСТИЧЕСКИ МАРКИРОВАННЫЕ ФОРМЫ РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА В ПОВЕСТИ Л. Н. ТОЛСТОГО «ДЕТСТВО»: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ И ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ 33
- Сяо Ваньнин* РУССКАЯ МЕТАФОРИКА В ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ... 38
- Охрімєнко О.А.* ФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ У ПОДАТКОВОМУ ТЕКСТІ..... 43
- Жижєма О.О.* КОЛЬОРОЛЕКСЕМИ ЯК ЗАСІБ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ КАРТИНИ СВІТУ У ТВОРЧОСТІ СЕРГІЯ ЖАДАНА 47
- Близнюк К.Р.* ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ЯК ФРАГМЕНТ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ СЕМАНТИЧНОГО МІКРОПОЛЯ «COURAGE» В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ)..... 52
- Ясюк И.В.* ЛІТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИЕ И КРИТИЧЕСКИЕ РАБОТЫ М. ПИОТУХОВИЧА СЕРЕДИНЫ 1920-Х В ТОГДАШНЕЙ ЛІТЕРАТУРНОЙ СИСТЕМЕ..... 59

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

<i>Билялова С.С.</i> ПОЛИСЕМИЯ СОМАТИЗМА «РУКА» В КРЫМСКОТАТАРСКОМ И ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКАХ.....	66
---	----

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ

<i>Губская О.Н.</i> РЕЦЕПЦИЯ ЛИТЕРАТУРНОГО НАСЛЕДИЯ М. ГОРЕЦКОГО В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ КУЛЬТУРЫ	74
<i>Чень Ч.</i> ЖАНР РАССКАЗА В ПРОЗЕ ДЛЯ ДЕТЕЙ И В ТВОРЧЕСТВЕ РАДИЯ ПОГОДИНА	80
<i>Добробабина О.</i> МИФ О «ГРЕХОПАДЕНИИ» В ПОВЕСТИ Л. Н. ТОЛСТОГО «ДЬЯВОЛ».....	86
<i>Мірсаишвілі М.Е.</i> ЛІТЕРАТУРА «ВІДЛИГИ» В ГРУЗІЇ ТА БОРИС ПАСТЕРНАК ...	92
<i>Петриашвили О.М.</i> КОНЦЕПЦИЯ ЛЮБВИ В НОВЕЛЛАХ «ТЕМНЫЕ АЛЛЕИ» И. А. БУНИНА.....	98
<i>Бураго Д.С.</i> УЛЕТЕВШАЯ ГЕСТИЯ. ДОМ, СЕМЬЯ И РЕВОЛЮЦИЯ В ВОСПОМИНАНИЯХ Н. П. СЛЕПУШКИНА	103
<i>Гончаров В.</i> ВЛИЯНИЕ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ НА ТВОРЧЕСТВО К.Т. КИРИЕНКО И П.К. ПРОНУЗО.....	118

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПЕРЕКЛАДУ

<i>Bidnenko N.P., Zajerko O.</i> ON THE PROBLEM OF TRANSLATING INTERNATIONALISMS IN MODERN ENGLISH MEDIA DISCOURSE INTO UKRAINIAN.....	123
<i>Bidnenko N.P.</i> THE PECULIARITIES OF PATENT LITERATURE AND THE PROBLEMS OF ITS TRANSLATING INTO UKRAINIAN.....	128
<i>Мицкевіч В.</i> ПРАБЛЕМЫ ПЕРАДАЧЫ НАЗВАЎ ГЕАГРАФІЧНЫХ АБ'ЕКТАЎ ЧАРНАГОРЫІ НА БЕЛАРУСКУЮ МОВУ.....	132
<i>Щасливая Н.С.</i> ОСОБЕННОСТИ ВОСПРОИЗВЕДЕНИЯ ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ ПОЭМЫ Е. ЕВТУШЕНКО «БАБИЙ ЯР» В АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ПЕРЕВОДАХ	139
<i>Галема О.Р.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ НІМЕЦЬКИХ СТАЛИХ СЛОВСПОЛУЧЕНЬ З ДІЄСЛІВНИМ КОМПОНЕНТОМ НА ОСНОВІ ЗБІРКИ «БУЛА СОБИ ГАЛИЧИНА...».....	146

<i>Лесная (Лісна) Г.М.</i> ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ ПЕРЕКЛАДУ БЛИЗЬКОСПОРІДНЕНИХ МОВ (У КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ)	151
<i>Стрілецька С.В.</i> ТЕКСТИ РІЗНИХ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТИЛІВ З ПОЗИЦІЙ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО АНАЛІЗУ	156
<i>Голі-Оглу Т.В.</i> ФОНОСЕМАНТИЧНІ ОДИНИЦІ В ІМПРЕСІОНІСТИЧНОМУ ТЕКСТІ М. КОЦЮБІНСЬКОГО: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ І ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ ВИМІРИ	162
<i>Білас А.А.</i> УКРАЇНСЬКЕ РОЗМОВНЕ МОВЛЕННЯ ЯК КОРПУС ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ ВІДПОВІДНИКІВ	168
<i>Данкевич Т.М.</i> ХИБНІ ДРУЗИ ПЕРЕКЛАДАЧА (НА ПРИКЛАДІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ).....	176
<i>Самедова Улькер Кудрет гызы</i> ПЕРЕВОДЫ ИЗ ЗАПАДНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И ФОРМИРОВАНИЕ ЖАНРА РОМАНА В ТАНЗИМАТСКОМ ПЕРИОДЕ	180
<i>Ллюхін О.М.</i> ЄВРОПЕЙСЬКА ЕКСПАНСІЯ НА МАЛАЙСЬКО-ПОЛІНЕЗІЙСЬКІ ЗЕМЛІ: ПЕРШІ МОВНІ КОНТАКТИ	188
<i>Бовсунівська Т.</i> КРИЗА КЛАСИЧНОЇ ПОЕТИКИ НАПРИКІНЦІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇЇ ПОДОЛАННЯ	193
<i>Шевченко Л.И.</i> ПОЭТИКА ПЕЙЗАЖА В КНИГЕ ОЛЕГА ПОСТНОВА «ПОЦЕЛУЙ АРЛЕКИНА»	200
<i>Клеофастова Т.В.</i> ФУТУРОЛОГИЧЕСКИЕ КОНЦЕПТЫ В ЛИТЕРАТУРЕ ПОСТМОДЕРНА	209
<i>Трофимова-Герман А.</i> К ВОПРОСУ О ПРЕТЕКСТАХ ПЬЕС Ф. СОЛОГУБА: «ВЕЧНАЯ СКАЗКА» С. ПШИБЫШЕВСКОГО	217
<i>Шкляєва Н.В., Николюк Т.В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ТОПОНІМІКИ ШАЦЬКОГО ПРИОЗЕР'Я	223
<i>Торговец М.А.</i> О СВОЕОБРАЗИИ ЛИРИЧЕСКОГО СУБЪЕКТА В СОВРЕМЕННОЙ ЖЕНСКОЙ ПОЭЗИИ	229
<i>Чжоу Хунвей</i> ОСМЫСЛЕНИЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОГО ПОТЕНЦИАЛА ЛЕКСЕМЫ СЕРДЦЕ СОВРЕМЕННОЙ ЛИРИКОЙ.	235
<i>Ткачук Р.Ф.</i> ТРАКТАТ АНТОНІЯ СЕЛЯВИ «ANTELENCHUS, TO IEST ODPIS NA SCRYPT USZCZYPLIWY ZAKONNIKOW CERKWI S.DUCHA, ELENCHUS ZWANY» В КОНТЕКСТІ ПОЛЕМІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ XVII СТ.	241
<i>Коляденко О.О.</i> ТЕРМІНОПОНЯТТЯ “ЕМОЦІЙНИЙ КОНЦЕПТ” У ЛІНГВІСТИЦІ	257

<i>Кривенко Г.Л.</i> ДО ПРОБЛЕМИ ПОРІВНЯННЯ В КОРПУСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ДИСКУРСУ	266
<i>Спотар-Аяр Г.Ю.</i> ВИРАЖЕННЯ МОДАЛЬНИХ ВІДТІНКІВ У ПЕРИФРАСТИЧНИХ ФОРМАХ ДІЄСЛОВА СУЧАСНОЇ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ	271
<i>Брижіцька І.П.</i> ОДНЕ ІЗ ДЖЕРЕЛ ТЕКСТУ РОМАНУ П. КУЛІША «АЛЕКСЕЙ ОДНОРОГ» (ЧОРНОВИЙ АВТОГРАФ ПОЧАТКУ ДРУГОГО ТОМУ).....	282
<i>Мусаев Ш.</i> ВОПРОСЫ ИНТЕГРАЦИИ В ЕВРОПУ В ТВОРЧЕСТВЕ М. Ф. АХУНДЗАДЕ.....	288
<i>Данкевич Т.М.</i> ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИСУ АНГЛІЙСЬКОЇ РОЗМОВНОЇ МОВИ	294
<i>Алексеева А.П.</i> НАСЛЕДИЕ КАТОЛИЧЕСКОГО ВЗГЛЯДА НА СЕМЬЮ В РОМАНЕ Г. ФЛОБЕРА «ВОСПИТАНИЕ ЧУВСТВ» И В РОМАНЕ АНИТЫ ШРИВ «РОКОВАЯ СВЯЗЬ» (А. SHREVE. TESTIMONY).....	297
<i>Генералюк Л.</i> ІСТОРІОСОФСЬКА МОДЕЛЬ РОСІЇ В ТРАНСКРИПЦІЇ МАКСИМІЛІАНА ВОЛОШИНА	300
<i>Маркелова А.А.</i> ЕТНОСИМВОЛІКА ЗООНІМІЧНОГО ХАРАКТЕРУ У ПОЕЗІЇ УКРАЇНСЬКИХ ШІСТДЕСЯТНИКІВ	309
<i>Задорожний В.Б.</i> АКЦЕНТНІ ПАРАМЕТРИ ДІЄСЛІВ, ЩО ВИРАЖАЮТЬ ОДНАКОВУ ДІЄСЛІВНУ ДІЮ	314
<i>Блинова І.А.</i> ПОЕТИКА РЕАЛІСТИЧНОГО ГРОТЕСКУ СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ТВОРІВ	325
<i>Бикова Т.В.</i> АВТОРСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ГУЦУЛЬСЬКОГО СВІТОГЛЯДУ У ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ О. МАКОВЕЯ.....	330
<i>Квирикадзе Н.</i> НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗА ЭМИЛИИ (ПО ТРАГЕДИИ ЛЕССИНГА «ЭМИЛИЯ ГАЛОТТИ»).....	335
<i>Ковалевич И.О.</i> ОККАЗИОНАЛЬНОЕ СЛОВОПРОИЗВОДСТВО В СФЕРЕ РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ (НА МАТЕРИАЛЕ ОККАЗИОНАЛЬНЫХ СУБСТАНТИВОВ).....	339
<i>Любецкая Е.П.</i> СТАНДАРТИЗАЦІЯ БЕЛОРУССКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В КОНТЕКСТЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ТЕРМИНОСИСТЕМ	347
<i>Чеховская О.Л.</i> ПРИНЦИПЫ ПОСТРОЕНИЯ ИНТЕГРИРОВАННЫХ УРОКОВ РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ.....	355
<i>Терещенко С.І.</i> ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В КАЗКАХ ВОЛОДИМИРА КОРОТКЕВИЧА: СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ВІДОБРАЖЕННЯ В СУЧАСНІЙ БІЛОРУСЬКІЙ ФРАЗЕОГРАФІІ	362

Костовська А.В. ВІД МОВИ ВОРОЖНЕЧІ ДО МОВИ ПОРОЗУМІННЯ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ	369
Касяничук Н.М. ТЕМАТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ.	376
Вакулч М.І. АНТРОПОНІМИ БАЛТІЙСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ У СТРУКТУРІ СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ АНТРОПОНІМНОЇ ФОРМУЛИ XIV – ПОЧ. XVII СТ.	380
Соколова Г.П. О КАТЕГОРИЗАЦИИ ПРОСТРАНСТВА И ПРОСТРАНСТВЕННОМ ФЕНОМЕНЕ А. БЕЛОГО: СТРАНСТВОВАНИЯ МЫСЛИ И СОЗЕРЦАНИЕ ДУХА	386
Петрикова В.Т. ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА ТА МЕДІАОСВІТА: ДЕТЕРМІНАЦІЯ ПОНЯТЬ У СУЧАСНОМУ КОМУНІКАЦІЙНОМУ ВИМІРІ ОСВІТИ	395
Сукаленко Т.М. ПІДРОСІЙСЬКА І ПІДАВСТРІЙСЬКА УКРАЇНА XIX СТ. В РОЗРІЗІ МОВНО-ЕТНІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК	402
Sadiqova Aytan Pilagha AZERBAIJAN TECHNICAL UNIVERSITY, AZERBAIJAN ROLE OF INTERTEXTUAL FACTOR IN THEONYM AND DEMONYM COMPOSED PHRASEOLOGICAL UNITS.	422

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 20

Том III (188)

Редактор: *О.Г. Бураго*

Макет і комп'ютерне верстування: *О.Л. Мумінова*

Підписано до друку 24.10.2017 р.

Формат 60 x 84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».

Обл.-вид. арк. 14,10. Ум.-друк. арк. 11,16. Наклад 300 прим. Зам. № 1686-4.

Видавничий дім Дмитра Бураго

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.

Тел./факс: (044) 227-38-22, 227-38-48; e-mail: conf@burago.com.ua

www.burago.com.ua

Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41